

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Viltė
JANUŠAUSKAITĖ

Urbanistinio paveldo apsauga sovietinėje Lietuvoje: idėjos ir praktika

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2013 – 2018 metais Vilniaus universitete.
Mokslinius tyrimus rėmė Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinis vadovas – prof. dr. Marija Drėmaitė Vilniaus universitetas,
humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005.

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. SISTEMOS SUSIFORMAVIMAS. 1956–1969 M.....	47
1.1 Urbanistinio paveldo samprata ir apsauga Lietuvoje iki 1956 m.....	47
1.2 Paminklosauga vs miestų statyba: prieštaringos išeities pozicijos ir metodikos paieškos	64
1.3 Pirmasis SSRS: Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas	76
1.4 Devynaukščiai ir turistai: prieštaringa kitų Lietuvos senamiesčių rekonstrukcija.....	94
1.5 „Senas savo oda ir kaulais ir naujas savo raumenimis ir širdimi“: kompleksinė kvartalų rekonstrukcija.....	106
1.6 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklai: identifikavimas ir įpaveldinimas	118
1.7 Pralenkę laiką? Lietuviškoji urbanistinio paveldo apsaugos sistema septintojo dešimtmečio pabaigos tarptautiniame kontekste	130
2. SISTEMOS KLESTĖJIMAS. 1969–1987 M.	154
2.1 Teisinis ir teorinis kontekstas.....	154
2.1.1 Tarptautinės tendencijos.....	154
2.1.2 Regeneracijos konceptas	163
2.1.3 LSSR teisinė bazė.....	167
2.2 Išsaugoti ne tai, kas sena, o tai, kas vertinga“: respublikinės reikšmės senamiesčių regeneracijos projektai	172
2.2.1 Regeneracijos samprata ir metodikos.....	174
2.2.2 Regeneracijos projektų sprendiniai	185
2.2.3 Integruotas požiūris? Kompleksinės problemos.....	199
2.3 Tarptautinis pripažinimas: ICOMOS konferencija Vilniuje 1973 m. ...	208
2.4. Tarp solistų nėra „žvaigždžių“: vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos sistema	221
2.4.1 Apsaugos sistemos sukūrimas	222

2.4.2 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertės samprata ir apsaugos metodika.....	226
2.4.3 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos projektai	234
2.4.4. Praktiniai iššūkiai ir konfliktai	242
2.5 Paminklas ar progresas? Formalus moderniosios urbanistikos įpaveldinimas	248
2.6 Lietuvos specialistų patirties perėmimas ir sklaida SSRS ir tarptautiniame kontekste.....	257
2.7 Sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos zenitas: samprata ir kontekstas	269
2.7.1 SSRS tendencijos ir Pabaltijo šalių praktika	270
2.7.2 Tolimesni kontekstai: socialistinės šalys ir Vakarų Europa	281
2.7.3. Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos samprata tarptautinių tendencijų kontekste.....	288
3. SISTEMOS KRITIKA IR ŽLUGIMAS. 1987–1992 M.....	296
3.1 „Gyvas, bet nekintantis“: devintojo dešimtmečio visuomeninė kritika urbanistinio paveldo apsaugos sistemai	296
3.2 Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra: minties pokyčiai ir rudimentai	310
3.3 Vertinimo ir reglamentavimo pokyčiai vietinės reikšmės urbanistinio paveldo apsaugoje	323
3.4 Urbanistinio paveldo apsaugos sistema pokyčių akivaizdoje: patirtis ar liekana?.....	335
IŠVADOS.....	348
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	354
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS	408
PRIEDAI	409
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	432

ĮVADAS

Tyrimo problema ir aktualumas

Miesto, arba urbanistinio paveldo, apsaugos istorija ir teorija yra šiuolaikinio paveldosaugos mokslo aktualija. Vis dažniau atliekami tarpdisciplininiai tyrimai, sutelkti ne tik į paveldotvarkos darbų analizę, bet ir į paties paveldo sampratos kaitą. Tarptautiniu mastu keliamos lokaliųjų paveldų, miesto, kaip socialinių santykių vietos paveldo, urbanistinio kraštovaizdžio ir apskritai urbanistinio paveldo sampratos kaitos problemos. Tokiais aspektais Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistema, sovietmečiu vertinta kaip lyderė SSRS kontekste, dar nėra nagrinėta. Ligšioliniai tyrimai daugiausia buvo skirti bendriesiems paveldosaugos sistemos bruožams ir principams, architektūros paveldosaugai analizuoti. Urbanistinio paveldo apsaugos procesai buvo pristatomi kaip bendrųjų tendencijų iliustracija, grindžiama dar sovietmečiu įtvirtintų teiginių plėtojimu, jų nelyginant platesniuose idėjų ir geografiniame kontekstuose.

1990 m. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę, urbanistinio paveldo srityje, kaip ir daugelyje kitų kultūros, mokslo, švietimo sričių, prasidėjo (per)vertinimo procesai. Aptariant sovietinio periodo urbanistinės apsaugos palikimą, išsiskyrė dvi vertybinės pozicijos: neigiama, akcentavusi tautos paveldo naikinimą, ir teigiama – „ir tada dirbome Lietuvai“. Pastaroji nuomonė daugiausia buvo suformuota ir vis labiau palaikoma paveldosaugos sistemoje dirbusių arba tebedirbančių specialistų. Jie priešina sovietmetyje sėkmingai funkcionavusią pavyzdinę sistemą ir pažangias idėjas šiuolaikiniam chaosui be kryptingos paveldosaugos politikos. Tai sudaro prielaidas nekritiškų, dažnai atsiminimais pagrįstų teiginių kartojimuisi ir išivyravimui viešajame diskurse. Tokių sovietinio urbanistinio paveldo tvarkybos sistemos vertinimų prieštara suponuoja pagrindinę šio mokslinio tyrimo problemos formuluotę: kaip ir kodėl sovietinėje Lietuvoje susiklostė atitinkama urbanistinio paveldo samprata ir jo apsaugos sistema? Šios problemos sprendinių ieškoma remiantis detaliu giluminiu tyrimu, skirtu būtent šio tipo paveldo apsaugos procesams ir pagrįstu išsamia nagrinėjamo laikotarpio šaltinių analize.

Pažymėtinas šio darbo naujumas: tiriamos ne tik idėjos, bet ir praktiniai urbanistinio paveldo apsaugos aspektai. Siekiama išsiaiškinti ir atgalinį ryšį – praktinių procesų įtaką urbanistinio paveldo sampratai (iki šiol daugiau kritikuoti konkretūs neefektyvumo atvejai, t. y. neįgyvendinti sprendiniai). Be to, šiuolaikinių mokslinių vertinimų, skirtų sovietinio laikotarpio

urbanistinės paveldosaugos reiškiniams apibūdinti, analizė atskleidžia, kad ši tema vis dar yra aktuali ir išsamiai neatskleista. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsauga, kitaip nei architektūros objektų restauravimas (pavyzdžiui, Jolitos Butkevičienės veikale¹ buvo atvirai kvestionuotas architektūros paveldotvarkos atitikimas tarptautinėms tendencijoms ir moksliskumas, todėl šis darbas buvo nepalankiai įvertintas restauratorių – aptariamų procesų amžininkų), iš esmės laikyta sėkmės istorija² ir beveik nekritikuojama, išskyrus Jūratės Markevičienės darbus³, kuriuose labiau orientuojamasi į idėjų raišką ir anksčiau minėtą neefektyvios realizacijos kritiką. Vis dėlto būtent sovietmečiu susiformavo dabartinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistemos pagrindai, todėl itin svarbu ištirti miesto paveldo sampratos kaitą atsiribojant nuo tendencingų vertinimų.

Itin vertinga būtų Lietuvoje vykusią paveldosaugos procesų lyginamoji analizė tarptautiniame kontekste, turint omenyje to meto procesuose aktyviai dalyvavusių specialistų ilgalaikius atsiliepimus apie Lietuvos paveldosaugos išskirtinumą ir novatoriškumą. Įdomu tai, jog analogiškos tendencijos vyrauja ir šalių, su kuriomis lygintasi (pavyzdžiui, Estijos), istoriografijoje, todėl šiame darbe keliami ir lyderystės, arba „buvimo pirmuoju“, problema. Todėl reikėtų atsakyti ir į klausimą, ar formalus, t. y. faktais patvirtintas pirmavimas, liudija ir analogiškai sėkmingą, aktyvią recepciją „mokinių“ tarpe. Taigi ši disertacija turėtų būti aktuali nacionaliniu lygmeniu kaip nuoseklus apibendrintas Lietuvos urbanistinio paveldo tyrimas, praplečiantis sovietmečio paveldosaugos tyrimo lauką iki šiol netyrinėtais ar tik paviršutiniškai apžvelgtais aspektais, taip pat verifikuojantis ir / arba koreguojantis kai kuriuos nacionalinėje istoriografijoje įsigalėjusius teiginius.

Tyrimas itin aktualus ir tarptautiniu – vidurio Europos – mastu, nes šiuo metu daugelyje šalių, su kuriomis bendrauta ir keistasi patirtimi ar mokytasi sovietmečiu (pavyzdžiui, Estijoje, kiek mažiau Čekijoje ir Latvijoje) yra

¹ Jolita Butkevičienė, *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla; Vilnius: Versus aureus, 2014.

² Pavyzdžiui, Dalia Dijokienė, „Urbanistikos paveldo tvarkybos ištakos ir šiandieninė situacija Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2011, Nr. 35 (4), p. 238–248.

³ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų“, in: *Kultūrologija 10: Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, Vilnius: KFMI, 2003, p. 233–293.

pradėti šių šalių urbanistinio paveldo apsaugos istorijos tyrimai, tačiau (1) kaip ir Lietuvoje, daugumoje valstybių vis dar daugiau dėmesio sulaukia architektūros paveldosauga; (2) šie tyrimai atliekami savos šalies ribose, dažnai kartoiant istoriografijoje užrašytus to meto aktyvių paveldosaugos sistemos veikėjų teiginius, kurie nėra vertinami kritiškai. Visai nėra lyginamųjų studijų, aprėpiančių regiono kontekstą ir atskleidžiančių sudėtingus, daugialypius kaimyninių urbanistinio paveldo apsaugos sistemų ryšius, panašumus ir skirtumus. Ši disertacija, išsamiai atskleidžianti urbanistinio paveldo apsaugos procesus Lietuvoje ir jų kontekstus, drauge pateikia duomenų, galėsiančių padėti koreguoti bei / ar praplėsti kai kuriuos šių šalių istoriografijos teiginius.

Konstatuotina ir tai, jog šiuolaikinė Lietuvos paveldosauga, ypač urbanistinio paveldo apsaugos sistema, patiria tam tikrą krizę (tam tikrą netikrumą galima pastebėti ir tarptautiniu lygmeniu), todėl, norint suprasti dabartį, pravartu įsigilinti į praeitį, t. y. šio tipo paveldo apsaugos istoriją, nulėmusią dabartinę urbanistinio paveldo ir jo apsaugos sampratą.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti urbanistinio paveldo sampratos kaitą ir apsaugos raidą sovietinėje Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai

1. Ištirti ir apibendrinti saugomų senamiesčių ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertės sampratos kaitą idėjiniu (specialistų diskusijos, polemika) ir praktiniu (įpaveldinimas, reglamentavimas, projektavimas) lygmenimis.

2. Išnagrinėti ir apibendrinti urbanistinio paveldo apsaugos dokumentų rengimo aplinkybes: politines administracines, socialines, kultūrinės, teisinės, asmeninių įtakų.

3. Išanalizuoti ir palyginti urbanistinio paveldo saugojimo praktiką rengiant rekonstrukcijos, regeneracijos ir kitus kompleksinio tvarkymo projektus skirtingais urbanistinio paveldo apsaugos periodais: 1956–1969 m., 1969–1987 m. ir 1987–1992 m.

4. Įvertinti sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugą vienalaikių tarptautinių paveldosaugos tendencijų, įvardytų tarptautiniuose dokumentuose ir paveldosaugos specialistų diskusijose, kontekste, ieškant tarptautiniu lygmeniu vyravusių nuostatų atspindžių, jų modifikacijų nacionaliniu lygmeniu ir (ne)atitikimų priežasčių bei verifikuojant Lietuvos istoriografijoje įsigalėjusius teiginius apie Lietuvos lyderystę regione.

Tyrimo objektas – sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos idėjos ir praktika. Atskleidžiamas ryšys tarp išorinių kontekstų ir urbanistinio paveldo sampratos pokyčių bei šių pokyčių atspindžiai aptariamam laikotarpiui parengtuose urbanistinio paveldo planavimo ir apsaugos dokumentuose, kurie savo ruožtu teisiškai nulemdavo materializaciją ir vėlgi tapdavo išorine sąlyga, darančia įtaką kintančiai paveldo sampratai. Idėjomis šiame tyrime laikomos mintys, diskusijos, pasisakymai, sąvokos, suformuluotos teorijos ir parengtos metodikos. Praktika – konkretūs paveldo apsaugos projektų sprendiniai (nulemti tam tikrų idėjų) ir jų įgyvendinimas. Derėtų pripažinti, kad dažnai idėjos ir praktika būna labai susipynę ir sudaro tam tikro urbanistinio paveldo objekto istorijos informacijos lauką, todėl šiame tyrime jų aptarimas nėra dirbtinai skaidomas į atskirus skyrius ar poskyrius, jos analizuojamos lygiagrečiai, atskleidžiant abipuses įtakas ir sąveiką. Be to, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad urbanistinis paveldas yra kasdien naudojama paveldo rūšis, kurios neįmanoma paversti muziejumi, todėl objektų apsaugos diskurse aptariami ir kitų susijusių sričių (politinės ir ekonominės santvarkos, ekonominių galimybių, miestų planavimo ir t. t.) aspektai. Tokiame kontekste keliami klausimai, ar ir kaip laviruota tarp oficialiųjų reikalavimų kurti „šiuolaikinės gyvenimo sąlygas“ ir paveldosaugos principų. Keltina hipotezė, kad modernizmo idėjų veikiamiems architektams (tarp jų – ir architektams-restauratoriams) šis argumentas galėjo tapti paskata įgyvendinti savo sumanymus panašiai, kaip pokario griuvėsiai atvėrė panašių galimybių prieš porą dešimtmečių.

Tyrimo problema atskleidžiama chronologiniu nuoseklumu – toks principas sudaro palankiausias sąlygas atskleisti vykusių procesų kaitą, seką ir priežasties-pasekmės ryšius, palyginti juos skirtingų laikotarpių Lietuvos ir platesniame geografiniame kontekstuose, pavyzdžiui, analizuojant tarptautines paveldosaugos tendencijas. Didžiausias dėmesys darbe skiriamas tam tikru istoriniu etapu dominavusioms tendencijoms nustatyti ir atskleisti, tačiau aptartos ir to meto kritinės ar alternatyvios mintys, jei tokias galima išskirti remiantis surinktais duomenimis.

Vertinant iš ideologinės perspektyvos, kadangi „paveldosaugos sfera SSRS buvo priskirta propagandos sričiai ir traktuota kaip visuomenės

sąmonės formavimo priemonė⁴, urbanistinis paveldas vertintinas kaip sąlyginai „saugus“. Jame nėra užkoduota aiškių valdžiai priešišku simbolių ar pan., išskyrus atskirus objektus, pavyzdžiui, bažnyčias. Taigi urbanistinio paveldo objektai, „savo forma būdami nesocialistiniai, buvo pajėgūs įkūnyti socialistinį ar bent jau sovietinei ideologijai neprieštaraujantį turinį“⁵, tačiau drauge buvo naudingi kaip tamsios praeities gyva iliustracija ir esamos valdžios rūpinimosi savo piliečiais pavyzdys: ir vidiniuose profesionalams skirtuose dokumentuose, ir spaudoje nuolat kartoti teiginiai apie gyvenimo sąlygų pagerinimą, t. y. lygintos prastos praeities gyvenimo sąlygos su siektinomis socialistinio gyvenimo normomis. Kita vertus, nagrinėjamu laikotarpiu (nuo šeštojo dešimtmečio vidurio) kultūrinis elitas, taigi ir to meto paminklosaugininkai, jau buvo galutinai priversti įsitraukti į sistemą ir prisitaikyti⁶. Žinoma, restauratoriai nebuvo visai apolitiškos asmenybės ir dėl savo amžiaus, kilmės ir ankstyvųjų patirčių daugiausia vadovavosi tarpukariu susiformavusios atminties kultūros postulatais. Tačiau šie po karo iš esmės neprieštaravo sisteminei atminties politikai, nes „antilenkiškumas ir „Vilniaus vadavimo“ klausimas buvo centriniai šios atminties kultūros atramos taškai“⁷. Vilniaus simboliais tarpukario retorikoje buvo tapę Gedimino pilis, katedra su menamu Vytauto kapu ir Aušros vartai⁸, todėl miesto atlietuvinimo priemone nuosekliai tapo ne urbanistikos (erdvių) kaita, o atskirų architektūros paminklų perprasminimas ir priskyrimas lietuviškajai (jei buvo įmanoma, viduramžių-gotikinei) kultūrai. Paminklų rūšys, formaliai nustatytos dar 1948-49 m. (pastebėtina, jog urbanistinio paveldo objektus šioje sistemoje sąlyginai galima priskirti architektūros paminklams, nes atskiros urbanistinio paveldo rūšies tuo metu įvardyta nebuvo), naudotos

⁴ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010, p. 231.

⁵ *Ibid.*, p. 231

⁶ Valdemaras Klumbys, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 160.

⁷ Alvydas Nikžentaitis, „Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 452.

⁸ Dangiras Mačiulis, „1939-iejai: lietuviai „atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 173.

ne tik objektams tipologizuoti, bet ir jų „vertėms bei interpretacijoms kontroliuoti, t.y. kito sovietinių idealų neatitinkančio palikimo reikšmingumas – jiems leista būti svarbiais architektūriškai, estetiškai, bet ne istoriškai“⁹. Taigi apibendrinant galima teigti, jog sovietinės Lietuvos miestų ir miestelių paveldosauga buvo kreipiama į formos saugojimą, ignoruojant ar – priešingai – perkonstruojant sociokultūrinį kontekstą, t. y. keičiant funkcijas, reikšmes ir t. t., šiuos procesus įvardijant „pritaikymu šiuolaikiniam žmogui“.

Istoriografijos apžvalga

Pastarųjų dešimtmečių Lietuvos istoriografijoje kultūros paveldo apsaugos istorija nagrinėta įvairiais aspektais, tačiau konkrečiai urbanistinio paveldo apsaugai skirtų studijų nėra daug. Praktiškai visai netyrinėtas tarptautinis kontekstas ir įtakų galimybės. Dėl šios priežasties šiame darbe remtasi kelių tipų istoriografijos pozicijomis, jų informacija sintetinta, gretinta su gausiais pirminių šaltinių duomenimis. Aktualią tiriamosios srities istoriografiją pagal temas būtų galima sąlyginai skirstyti į (1) analizuojančias bendrąsias tarptautines paveldo apsaugos ir miestų planavimo tendencijas, (2) urbanistinio paveldo sampratos raidą aptariančias studijas, (3) Lietuvos paveldo apsaugos tyrimus (tarpukario ir pokario situacija, sovietmečio sistemos kūrimas, teisiniai aspektai, tarptautinių idėjų recepcija, tvarkybos principai, nauja architektūra istorinėje aplinkoje ir t. t.), (4) sovietmečio studijas, kuriose paveldo aspektas iliustruoja bendruosius procesus ar grupių elgsenas bei tinklaveikos schemas, (5) atminties studijas bei (6) kitose tyrimui aktualiose Europos šalyse vykusią paveldo sistemų raidos bei urbanistinio paveldo apsaugos procesų studijas (Vakarų Europa, socialistinės šalys – ypač Čekoslovakija, SSRS kaimynės, ypač – Estija).

Bendrosios paveldosaugos raidos ir konkrečiai urbanistinio paveldo apsaugos tendencijų bei sampratos kaitos temos svarbios dėl galimybės praplėsti ir pagilinti atliekamo tyrimo kontekstą. Jos daugiausia nagrinėtos remiantis klasikiniiais pripažintų autorių veikalais – pavyzdžiui, Françoise Choay¹⁰ darbu, kuriame aptariamas paveldo sampratos susiformavimas nuo pavienių pastatų iki urbanistinio audinio apsaugos, ir Jukka Jokilehto

⁹ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 232.

¹⁰ Françoise Choay, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris: Seuil, 2007 (1992).

„Architektūrinio konservavimo istorija“¹¹, kurioje aprašyti procesai iki XX a. vidurio, ir kitais jo straipsniais, nagrinėjusiais XX a. pab. - XXI a. paveldosaugos pokyčius ir atskleidusius nuoseklią sampratą ir taikomų priemonių plėtrą. Konkrečių šalių patirtys ar dominavusios tendencijos aprašytos atskiruose garsių paveldosaugininkų ir tyrėjų, pavyzdžiui, Francesco Siravo¹², Dennis Rodwell¹³ ir kt. straipsniuose, skirtuose tam tikriems urbanistinio paveldo apsaugos laikotarpiams arba aspektams daugiausia Vakarų Europos, t. y. Vakarų paveldosaugos minties kontekstuose, aptarti. Atskirai paminėtina istorinio miesto kraštovaizdžio (*Historic Urban Landscape – HUL*) problematiką tyrinijančios Francesco Bandarin ir Ron van Oers knygos¹⁴ dalis, apžvelgianti urbanistinio paveldo apsaugos istoriją. Pastarieji autoriai atskleidė būtent HUL koncepcijai artimas paveldo apsaugos praeities tendencijas, siekdami pagrįsti jų susiformavimo natūralų nuoseklumą. Itin svarbūs šiam tyrimui darbai, skirti pokario dešimtmečių Europos miestų planavimo tendencijoms¹⁵ ir atskleidę modernizmo idėjų inspiruotiems miestų planuotojams atsivėrusias palankias karo sugriautų miesto erdvių perplanavimo galimybes. Šios paralelės sudarė prielaidas pagrįstai paneigti kai kurių Lietuvos autorių formuotą nuomonę¹⁶,

¹¹ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, [interaktyvus], 2005, [žiūrėta 2014-10-10], http://www.iccom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_05_HistoryofConservation00_en.pdf.

¹² Francesco Siravo, „Conservation Planning: The Road Less Travelled“, in: *Conservation Perspectives*, [interaktyvus], 2011 Fall: *Historic Cities*, [žiūrėta 2018-09-13], http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/26_2/feature.html; Francesco Siravo, „Historic Cities and their Survival in the Globalized World“, in: *Proceedings. X World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, 2009, p. 14–34.

¹³ Dennis G. Rodwell, „Urban Conservation in the 1960s and 1970s: A European Overview“, in: *Architectural Heritage XXI*, 2010, p. 1–18; Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, Blackwell Publishing, 2007 ir kt.

¹⁴ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *The Historic Urban Landscape*, Wiley-Blackwell, 2012.

¹⁵ *A Blessing in Disguise: War and Town Planning in Europe 1940-1945*, red. Jörn Düwel, Niels Gutschow, Berlin: DOM publishers, 2013; Gevin Stamp, *Britain's Lost Cities*, London: Aurum Press, 2007; *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014.

¹⁶ Būtent tokia nuomonė pateikta Antano Verklio knygoje *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis, 2015; panašios tendencijos būdingos J. Markevičienės ir M. Purvinienės darbams.

kad pokario griovimai Lietuvos senamiesčiuose buvo išimtinai politiškai motyvuotas destruktivus veiksmas, būdingas būtent SSRS.

Gausiausia istoriografijos pozicijų grupė – Lietuvos paveldo apsaugos tyrimo darbai, kuriuos galima skirstyti pagal temą (kuris paveldo apsaugos aspektas tiriamas), chronologiją (tarpukaris, pokaris, sovietmetis, lūžiniai etapai) ir, galų gale, autoriaus poziciją ir distanciją tyrimo objekto atžvilgiu, varijuojančias nuo visiškai negatyvaus iki itin pozityvaus vertinimo ir nuo rašančiojo pozicijos, t. y. kuomet tekstai rašomi atvirai ar pusiau atvirai remiantis atsiminimais, iki išsamaus mokslinio tyrimo, kuriam – priešingai – kai kuriais atvejais stinga gyvo liudijimo informacijos spragoms užpildyti.

Kaip vienas ir pagrindinių autorių (kartais su bendraautoriais), kurio darbais remiamasi šiame tyrime, išskirtinas Jonas Rimantas Glemža. Jo straipsniai ir studija-vadovėlis „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“ galėtų būti pozicionuojami ir kaip šaltiniai, ir kaip literatūra, nes autorius, nuo 1958 m. dirbęs Lietuvos paveldosaugos sistemoje (Architektūros paminklų apsaugos inspekcija, Muziejų ir paminklų apsaugos valdyba, Kultūros ministerija, Paminklų restauravimo projektavimo institutas), yra tiesioginis daugumos aprašytų Lietuvos ir tarptautinių procesų liudininkas ir įtakingas dalyvis. Analogiškai galėtų būti vertinamos Algimanto Miškinio, aktyviai dalyvavusio mažųjų miestelių tyrimų, *įpaveldinimo* ir apsaugos veikloje, publikacijos. Nepaisant galimo šališkumo ir asmeniško interpretavimo, selektyvaus sėkmingos lietuviškosios sistemos įvaizdžio palaikymo, šių autorių darbuose pateikti esminiai faktai, kai kurie tyrimui aktualūs dokumentai ar jų pavadinimai bei rašančiųjų atstovaujamos tam tikros vertinimo „iš vidaus“ pozicijos yra svarbūs atliekamam tyrimui.

Pažymėtinas fundamentalus mokslinis Rasos Čepaitienės veikalas „Laikas ir akmenys“, kuriame daugiau dėmesio skiriama bendrajai Lietuvos paveldosaugos istorijai, paveldo sampratai, o urbanistinio paveldo apsaugos aspektas pasitelkiamas tik tiek, kiek to reikalavo pagrindinis autorės tyrimo objektas, iš esmės nekvestionuojant šioje srityje nusistovėjusių teiginių. Svarbios tyrimo prieigai daktaro disertacijos, kuriose paveldo apsauga tirta siauresniais aspektais. Pavyzdžiui, Edita Riaubienė¹⁷ daugiau koncentravosi į teisinės-administracinės sistemos funkcijas, įtakas ir jų palyginimą Europos kontekste. Panašiai, vadovaudamasi oficialiais šaltiniais, paveldo sampratos

¹⁷ Edita Riaubienė, *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918–2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*: Daktaro disertacija, Vilnius: VGTU, 2003.

kaitą glaustai aptarė Dalia Dijokienė¹⁸. Salvijaus Kulevičiaus daktaro disertacijoje analizuoti ir nustatyti sovietmečio paveldosaugos modeliai, padaryta išvada, kad sistema visgi pasižymėjo kompleksiniu požiūriu į sudėtingus, didelio mastelio objektus, todėl gali būti vertinama kaip dalinai atitikusi tarptautines tendencijas. Priešingų išvadų prieita J. Butkevičienės disertacijoje ir monografijoje¹⁹, kuriose žvelgiama itin kritiškai ir iš išgrynintos teorinės perspektyvos (faktiškai neatsižvelgiant į ekonomines, technines aplinkybes), o sovietinės Lietuvos paveldosauga vertinama kaip pernelyg laisvai interpretavusi tarptautinius dokumentus ir pagrįsta subjektyviomis nuostatomis ir interpretacijoms. Agnė Vaitkuvienė²⁰, tyrusi įpaveldinimo procesus ir daugiausia dėmesio skyrusi vertės klausimams, taip pat akcentavo subjektyvios MMKPAT specialistų nuomonės reikšmę. Naujos architektūros istorinėje aplinkoje kūrimo tendencijos išsamiai aptartos Eglės Navickienės disertacijoje ir jos pagrindu publikuotoje monografijoje²¹, tačiau tai tėra vienintelis aspektas, kuriuo (ypač architektūros kokybės ir vertinimo) autorė nagrinėjo trijų didžiųjų Lietuvos miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) senamiesčių apsaugos dokumentus ir publikacijas bei tyrimus urbanistinio paveldo apsaugos tema. Nenorint dubliuoti atlikto tyrimo ir nesiekiant diskutuoti dėl architektūros kokybės ir to meto architektūros komponavimo principų, šiame darbe pasitelkiami tik keli šį aspektą iliustruojantys pavyzdžiai, susiję su tiriamąja urbanistinio paveldo apsaugos sampratų kaitos problema.

Urbanistinio paveldo apsaugos istorija Lietuvoje tyrinėta mažiau, tačiau autorių pozicijos, susijusios su kai kuriais šiame tyrime gilinamais aspektais, yra itin svarbios. Disertacijoje jų teiginiai verifikuojami arba kvestionuojami, remiantis tyrimo metu sukaupta pirminių šaltinių informacija. Urbanistinio paveldo temai skirta Karolio Kučiausko disertacija²², kurioje nagrinėtas Vilniaus atvejis iki 1956 m., t. y. iki šio

¹⁸ Dalia Bražėnaitė-Dijokienė, „Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 2, p. 72–78.

¹⁹ Jolita Butkevičienė, *op. cit.*

²⁰ Agnė Vaitkuvienė, *Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*: Daktaro disertacija, Vilnius: VU, 2010.

²¹ Eglė Navickienė, *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*, Vilnius: Technika, 2006.

²² Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.)*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.

darbo tyrimo chronologinių ribų, padeda pagrįsti išeities pozicijas. Anot J. Markevičienės, publikacijų, skirtų sovietmečio paveldo apsaugos planavimo dokumentams ir jų idėjoms Lietuvoje, yra nedaug, bei vyrauja perpasakojančios ir faktografinės²³. Šią išvalgą galima praplėsti: kai kuriuose tyrimuose urbanistinio paveldo apsaugos dokumentai neminimi²⁴ arba aptariami glaustai – pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, kaip vieną iš dokumentų, pralenkusių bendrąsias SSRS planavimo ir paveldosaugos tendencijas, plačiau neanalizuodami konkrečių sprendinių, mini Algimantas Miškinis²⁵, Jonas Rimantas Glemža²⁶, Marija Drėmaitė²⁷ ir kiti. Rašant apie *Rekonstrukcijos*²⁸ ir *Regeneracijos* projektus²⁹, akcentuojama perimta kaimyninių šalių, ypač tuometinės Čekoslovakijos, patirtis. J. Markevičienė yra aptarusi šiuose dokumentuose suformuotus senamiesčio įvaizdžius³⁰. Būtent ši autorė daugiausia plėtojo urbanistinio paveldo sampratos temą, tiesa, remdamasi tik Vilniaus atvejo pavyzdžiu. Jos publikacijos chronologiškai apima laikotarpį nuo tarpukario iki XXI a. pradžios, jose nagrinėjami urbanistinio paveldo apsaugos principai ir idėjos, dalinai (itin kritiškai) vertinant ir jų įgyvendinimą. D. Dijokienė yra aptarusi šio tipo paveldo tvarkybos įtakas Lietuvoje ir sąvokos kaitą tarptautiniuose dokumentuose. Vis dėlto, vertinant Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos

23 Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai...“, p. 237.

24 Pavyzdžiui, M. Purvinienė aptaria tik bendrąsias laikmečio tendencijas, architektūros stilius, konkrečiai neminėdama nė vieno iš strateginių planavimo dokumentų, taip pat teigia, kad „apsiribota daugiausia pavienių unikalių pastatų gelbėjimu, nesirūpinant miestų istorinės terpės (kaip ypatingos vertybės) apsauga“. Žr. Marija Purvinienė, „Istoriniai miestai sovietų okupacijos metais“, in: *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, sud. Alfredas Jomantas, Vilnius: Savastis, 2003, p. 159.

25 Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 82, 129.

26 Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: Paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 30–31, 156.

27 Marija Drėmaitė, „Naujas senasis Vilnius: senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959 metais“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p.183–200.

²⁸ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga...*, p.156.

²⁹ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai...“, p. 262.

³⁰ *Ibid.*, p. 233–293.

istoriją, kartoti cituotų amžininkų teiginiai apie sovietmečio pasiekimus, kurie kritiškai nevertinti³¹.

Susidomėjimas šia tema pastebimas ir studentų baigiamuosiuose darbuose. Vilniaus Vokiečių gatvės, tapusios urbanistinio paveldo apsaugos tendencijų atspindžiu, kaitos istorija, nagrinėta Viktorijos Pimpytės (Kurienės) 2010 m. Vilniaus universitete parengtame magistro darbe³². Du paminėtini tyrimai, kurių temos iš esmės sutampa su šio darbo, yra 2010 m. Vilniaus universitete parengtas Viktoro Klepikovo magistro darbas „Istorinių miestų centrų regeneravimas Lietuvoje sovietmečiu: koncepcijos ir praktika“ (vadovė dr. J. Poškienė, konsultantas dr. S. Kulevičius) ir 2011 m. Šiaulių universitete parengtas Jonės Gorytės bakalauro darbas „Urbanistinio paveldo apsauga Lietuvoje 1945-1990 m.: idėjos ir praktika“ (vadovas dr. S. Kulevičius). Vis dėlto, atsižvelgiant į šių darbų tipą, apimtį, pasirinktus tyrimo p̄jūvius bei principą naudotis iki tol atliktais tyrimais nesiejant procesų aktualiū tarptautiniū lygmeniu, su šio tyrimo medžiaga jie sutampa tik nedidele dalimi.

Lietuvoje, kaip, beje, ir kitose šalyse, visai nėra atlikta lyginamųjų tyrimų, kuriuose urbanistinio paveldo apsaugos idėjos ir praktika Lietuvoje būtų lyginami su analogiškais to meto kaimyninių šalių (Estija, Latvija, Lenkija) miestų apsaugos procesais. Lietuvoje buvo apsiribojama kliše tapusiu konstatavimu, kad Lietuvos paveldosauga buvo SSRS lyderė. Aktualiausias šiame kontekste būtų palyginimas su Estija, kurioje šiuolaikiniai tyrėjai, pavyzdžiui, Riin Alatalu, aprašiusi bendrąsias apsaugos tendencijas³³, Lilian Hansar³⁴, tyrusi Talino senamiesčio atvejį, Oliver

³¹ Dalia Dijokienė, „Urbanistikos paveldo tvarkybos ištakos...“, p. 238–248 arba Dalia Dijokienė, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009.

³² Pimpytė (Kurienė) Viktorija, *Vilniaus Vokiečių gatvės kaita paveldosaugos aspektu XX a. 5 deš.–XXI a. pr.* Magistro darbas. Vadovė dr. Marija Drėmaitė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

³³ Riin Alatalu, „Estonia and International Heritage Protection“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005–2012*, t. 1, 2013, p. 156–158; Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society 1986–2002: From Nation’s Conscience in the Estonian SSR into the Harasser of Private Owner in the Republic of Estonia*, in: *Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust sūdametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Doktoritöö*. Eesti kuniakadeemia, 2012, p. 183–258.

³⁴ Lilian Hansar, „Helmi Ūprus and the Old Town of Tallinn“, in: *Baltic Journal of Art History*, 2012, t. 3, p. 57–76; Lilian Hansar, „Transformation of town structures

Orro³⁵, nagrinėjantis mažesnių miestelių apsaugą, veikia taip pat pusiau izoliuotai kaip ir Lietuvoje, lygindami savo šalies patirtį tik su tarptautinėmis tendencijomis, bet ne su kaimyninių šalių praktika. Analogiškai kartojami ir vis labiau įsigali ankstesnės kartos autorių, kurie kartu buvo ir procesų dalyviai, suformuluoti teiginiai apie Estijos paveldosaugos lyderystę SSRS kontekste. Šiuo atveju minėti darbai svarbūs ne tik kaip faktografijos šaltinis, tačiau ir kaip identiškų atminties tendencijų ir sistemos vertinimo pavyzdys. Latvijos paveldo apsaugos istorija išsamiai nagrinėta Mārtiņš Mintaurš³⁶ darbuose, kuriuos būtų galima laikyti analogiškais R. Čepaitienės lietuviškai studijai pabrėžiant šio tyrėjo didesnę dėmesį praktinėms detalėms, procesams ir mažesnę teoretizavimui bei savo šalies situacijos platesnį vertinimą tarptautiniame kontekste, be Vakarų Europos, užsimenant apie Lietuvą ir Estiją. Kai kurie konkretūs Latvijos urbanistinio paveldo apsaugos dokumentai ir jų atsiradimo kontekstas yra aptarti ir įvertinti iš šiandieninės perspektyvos: pavyzdžiui, Eric Le Bourhis straipsnis apie Rygos senamiesčio apsaugos procesus³⁷ (jame užfiksuota ir tiesioginė lietuvių bei estų įtaka – konsultacijos), Vijos Gaidos Caunės tekstas apie Rygos senamiesčio regeneracijos projektą³⁸, Janos Jākobsonės³⁹ straipsnis apie Kuldygos senamiestį. Vis dėlto reikėtų pastebėti, jog pastarieji darbai labiau faktografiniai, neaktualizuojans platesnio konteksto.

in Estonian small towns“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005–2012*, t. 1, 2013, p.16–19.

³⁵ Oliver Orro, „The age of systematic dreaming. About the planning of conservation areas in Estonia in the 1960s-1980s. Summary“, in: *Aja lugu. Muinsuskaitse ja restaureerimise ajalooost. Esti kunstiakadeemia*, 2016, p.156–160.

³⁶ Mārtiņš Mintaurš, *Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā*, Rīga: Neputns, 2016; Mārtiņš Mintaurš, „Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR (1945–1991): Ideological, Cultural and Political Aspects“, in: *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 2017 Nr. 3 (104), p. 151–180.

³⁷ Ēriks Leburīss (Le Bourhis Eric), „Arhitektu dalība pilsētas identitātes veidošanā: Vecrīga 1965.-1983. gadā“, in: *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, p. 226–241.

³⁸ Vija Caune, „Vecrīgas reģenerācijas projekts '83 (projekta tapšanas vēsture un šī projekta loma Vecrīgas attīstībā)“ [interaktyvus], 2013, [žiūrėta 2016-12-06], http://arhitekts.riga.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=535&Itemid=283..

³⁹ Jana Jākobsone, „Kuldīga in modern Times. Town Planning Projects and Building Regulations“ in: *Kuldīga; architecture and urbanism*, Kuldīga: Kuldīgas novada pašvaldība, 2013, p. 79–108.

Atkreiptinas dėmesys, jog Lietuvos paveldosaugos tyrimuose ypač trūksta kontekstinių palyginimų: pavyzdžiui, žinotina, jog prieš rengiant pirmąjį Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą etalonu ir įkvėpimo šaltiniu tapo tuometinėje Čekoslovakijoje atlikti projektai. Šiame tyrime šie ir kiti Čekoslovakijos paveldosaugos projektai aktualizuoti ir analizuoti, remiantis pirminiais šaltiniais ir Čekijos ir Slovakijos autorių darbais, kurių svarbiausi – Karelo Kibico ir Alešo Vošahliko knyga⁴⁰, Pavelo Korčáko straipsnis⁴¹, suteikę bendrosios informacijos apie paveldo, ypač – istorinių miestų, apsaugą. Susipažinta ir su Josefo Štulco, pasižyminčio itin kritišku požiūriu į praeities procesus, vertinimais⁴². Pažymėtina, kad iki šiol atlikti tyrimai lygino Lietuvos idėjas ir praktiką su tarptautinių dokumentų tendencijomis, t. y. kartais gana nelygiavertiškai buvo gretinti praktiniai procesai Lietuvoje su tarptautinių dokumentų, kurie daug lengviau prieinami negu konkrečių projektų sprendiniai ar jų kritika svetimose šalyse nuostatomis (tai būdinga ir minėtam J. Butkevičienės tyrimui). Siekiant užpildyti šią spragą, šiame tyrime domėtasi Vakarų Europos autorių, rašiusių ir vertinusių praktinius apsaugos procesus Vakarų šalyse, darbais – daugiausia D. Rodwell apžvalgomis⁴³, kuriose susisteminti nuo septintojo dešimtmečio paties autoriaus rinkti duomenys apie teisinę sistemą, prielaidas urbanistinio paveldo konservavimui, pagrindines problemas, apsaugos priemones bei jų įgyvendinimo rezultatus.

Visos istoriografijos pozicijos laikytinos svariu indėliu į šio darbo bendrą paveldosaugos konteksto, idėjų raidos, kai kuriais atvejais – ir faktografijos supratimo – visumą. Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad dauguma istoriografijos

⁴⁰ Karel Kibic, Aleš Vošahlik, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České Republice 1945–2010*, Praha: Národní památkový ústav/Ústřední pracoviště, 2011

⁴¹ Pavel Korčák, „Návrh koncepcie ochrany městské památkové rezervace podle metodiky z roku 1963“, in: *Zprávy památkové péče*, 2008 Nr. 5 (68), p. 349–354.

⁴² Pagal užimamą poziciją ši autorių galima būtų lyginti su J. Markevičiene ar M. Purviniene. Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia in the 1970s and the European Architectural Heritage Year“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: Hendrik Basler verlag, 2015, p. 376–379.

⁴³ Dennis G. Rodwell, „Urban Conservation in the 1960s and 1970s...“; Dennis G. Rodwel., „The French Connection. The Significance for Edinburgh of Conservation Policies in the Marais, Paris“, in: *Civilising the City. Quality or Chaos in Historic Towns. The Proceedings of an International Conference held in Edinburgh, 29th March – 1st April 1990*, red. Harrisson Patrick, Edinburgh, 1990, p. 55–62.

apžvalgoje paminėtų darbų buvo skirti konkrečios šalies paveldosaugos bendriesiems arba architektūrinio paveldo tyrimams. Šis darbas nuo jų skiriasi trimis kartinėmis pozicijomis: (1) pagrindinis jo siekis – tirti urbanistinio paveldo sampratą, bendrąsias paveldosaugos tendencijas analizuojant tik tiek, kiek jos lėmė ar atspindėjo konkretaus paveldo tipo – urbanistikos paminklų – apsaugą; (2) lygiaverte tyrimo dalimi laikyti praktinį aspektą – idėjinių modelių praktinę realizaciją planavimo dokumentuose (rekonstrukcijos, regeneracijos projektuose, reguliavimo taisyklėse ir t. t.); (3) lyginti skirtingų šalių praktikas, vengiant nelygiavėrcio realių praktinės veiklos rezultatų ir tarptautinių dokumentų gretinimo.

Tyrimo šaltiniai

Moksliniuose darbuose dažnai priešinamos idėjos ir praktika. Šis tyrimas atskleidė, kad Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugoje šie dėmenys buvo susipynę, nes dažnai tie patys autoriai dalyvavo ir rengiant teisės aktus, ir įpaveldinimo procesuose, ir rengiant projektus bei dar lygiagrečiai rašė spaudoje ar rengė mokslinius tyrimus ir publikacijas. Siekiant atskleisti įvairius temos aspektus, nagrinėti visi paminėti šaltinių tipai, sudarantys sąlygas atskleisti skirtingus požiūrius ir tendencijas, priklausiusius nuo asmens ar organizacijos pozicijos paveldo atžvilgiu, laiko periodo ir t. t. Nemažai šaltinių, naudotų šiame darbe, pirmąsyk tiriami moksliniu lygmeniu, kai kurie iš jų iki šiol buvo ignoruoti net savų šalių istoriografijoje. Visus šaltinius galima skirstyti į žemiau įvardijamas grupes.

Teisės aktai – (1) Lietuvos; (2) SSRS, jei buvo aktualūs ir taikyti Lietuvos paveldosaugos veiklose); (3) kitų šalių (atrinkti siekiant palyginti ir kontekstui atskleisti); (4) tarptautiniai: ICOMOS chartijos, pavyzdžiui, Venecijos ar Vašingtono, kurios buvo greitai išverstos į lietuvių kalbą ir turėjo tiesioginės įtakos Lietuvos profesionalų paveldo ir jo tvarkybos sampratai, kad ir kokios laisvos, žvelgiant iš dabartinės perspektyvos, atrodytų tuo metu pasitelktos interpretacijos, UNESCO dokumentai (Pasaulio paveldo konvencija, Nairobio deklaracija ir t. t.) – skirtingo poveikio ir praktinės reikšmės: rekomendaciniai, privalomieji ir t. t.). Teisės aktų grupei šiame darbe priskiriami ir kultūros paminklų sąrašai ar atitinkami juos papildantys įsakymai, instrukcijos, turėję praktinės reikšmės tvarkant urbanistinio paveldo objektus.

Publikacijos, parengtos tiriamuoju laikotarpiu ir publikuotos to meto profesionaliojoje ar populiariojoje spaudoje. Šis šaltinių tipas atskleidžia idėjų kaitą, polemiką, kritiką, įtampas tarp įvairių suinteresuotų grupių

(teoretikai vs praktikai, paveldosaugininkai vs miestų valdžia ir / ar „modernūs“ architektai, visuomenė vs profesionalai ir t. t.), opoziciją ar dėl praktinių priežasčių neįgyvendintus sumanymus, t. y. atveria nuomonių įvairovę, dažniausiai neišlikusią ir neatsispindinčią projektinėje dokumentacijoje. Daugiausia nagrinėta paveldosaugos ir architektūros bei miestų planavimo profesinė („Architektūros paminklai“⁴⁴, „LTSR architektūros paminklų apsaugos metraštis“⁴⁵, „Muziejai ir paminklai“⁴⁶, „Statyba ir architektūra“⁴⁷, „Lietuvos TSR urbanistikos paminklai“⁴⁸) ir kultūrinės krypties („Kultūros barai“⁴⁹, „Literatūra ir menas“⁵⁰, „Švyturys“⁵¹) spauda bei kiti serialiniai leidiniai. Šiai grupei taip pat priskirtini dėl įvairių priežasčių (įskaitant redakcijų (savi) cenzūrą) nepublikuoti straipsnių rankraščiai. Šių publikacijų autoriai – daugiausia realiai projektavę arba apsaugos institucijose dirbę architektai ar gretimų specialybių paveldosaugininkai, derinę praktiką su moksliniu darbu (pvz., Algimantas Miškinis, Vytautas Jurkštas, Vladas Drėma, Antanas Pilypaitis, Kazys Šešelgis, Jonas Rimantas Glemža, Romualdas Vytautas Kaminskas ir t. t.). Būtent šiais straipsniais formuota visuomenės nuomonė, juose atskleistos specialistų pažiūros, kartais – ir ideologinės nuostatos, argumentuota ir polemizuota dėl vienos ar kitos rekonstravimo ar regeneravimo krypties, senamiesčio funkcijų ir verčių (kas saugotina). Kita vertus, būtina atkreipti dėmesį, kad mokslinių publikacijų, parengtų nagrinėjamu laikotarpiu, labai mažai. Paminėtini K. Šešelgio straipsniai apie rekonstrukcijos projekto metodiką, A. Miškinio disertacija apie urbanistikos raidos tyrimus ir vertės nustatymą ir V. Jurkšto darbai, skirti naujos statybos istorinėje aplinkoje problemoms, pagrįsti iš Čekoslovakijos perimtu ir išplėtotu modernistiniu požiūriu (kontrasto principas ir pan.). Atskirai paminėtini „ataskaitiniai“

⁴⁴ *Architektūros paminklai*, t. 1–13, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1970–1994.

⁴⁵ *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1–2, Vilnius, 1958–1960.

⁴⁶ *Muziejai ir paminklai : Lietuvos TSR Dailės muziejaus leidinys*, Vilnius: Mokslas, 1966–1970, 1979–1991.

⁴⁷ *Statyba ir architektūra*, Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas, 1958-.

⁴⁸ *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, t. 1–11, Vilnius: Mokslas, 1978–1988.

⁴⁹ *Kultūros barai*, Vilnius : LTSR kultūros ministerija, 1965-.

⁵⁰ *Literatūra ir menas*, Vilnius : Lietuvos TSR tarybinių rašytojų sąjungos valdyba, 1946-.

⁵¹ *Švyturys*, Vilnius: Tiesa, 1949–1998.

straipsniai, daugiausia R. V. Kaminsko, kuriuose lyginama Lietuvos ir aplankytų šalių senamiesčių apsauga, remiantis kelionių išpūdžiais, dažniausiai Lietuvos naudai, ypač jei lankytasi kapitalistinėse šalyse.

Užsienio leidinių publikacijos buvo itin vertingos tų šalių teisei sistemai, diskusijoms ir idėjoms bei jų taikymo praktiniams dėsningumams suvokti. Šios grupės šaltiniai sąlyginai galėtų būti skirstomi į dvi dalis – (1) vietinei auditorijai ir specialistams skirti, daugiausia polemienio pobūdžio tekstai bei (2) išorinių (užsienio) ekspertų vertinimai, skirti tarptautinei auditorijai, arba vietinių praktikų rengti tekstai, skirti šalies tarptautinei reprezentacijai. Kadangi išsamiai susipažinti su visų lyginamų šalių projektine dokumentacija ir padaryti vien pirminiais šaltiniais pagrįstas išvadas nebuvo šio darbo tikslas ir neatitiko galimos tyrimo trukmės ir apimties, Vakarų Europos projektai ir jų įgyvendinimo procesai apžvelgti remiantis daugiausia viena laikiais straipsniais spaudoje ar specializuotuose leidiniuose. Prioritetas teiktas lūžiniams periodams, kai buvo polemizuota aktualiais klausimais, siūlyti miestų apsaugos gerinimo variantai: pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje plėtota diskusija dėl aplinkelių, Italijoje – dėl pėsčiųjų zonų ir pan. Itin reikšminga D. Rodwell aštuntojo dešimtmečio pradžioje po specializuotos kelionės į keletą Europos šalių (Prancūziją, Italiją, Austriją, Vokietiją) parengta ataskaita⁵² apie urbanistinio paveldo apsaugą šiose šalyse, vertinant iš to meto urbanisto perspektyvos, taip pat jo išvalgos apie istorinio Edinburgo konservavimą⁵³.

Projektinė dokumentacija. LSSR ji klasifikuotina į dvi pagrindines dalis – tai dokumentai, skirti respublikinės ir vietinės reikšmės paminklams. Pažymėtina, kad grafinė medžiaga, dėl didelių formatų ir gana sudėtingo perskaitymo iki šiol yra sulaukusi labai mažai tyrėjų dėmesio. Dokumentacija, susijusi su „respublikinių senamiesčių“, t. y. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, Trakų tyrimais ir rekonstrukcijos bei regeneracijos projektais, rengtais Mokslinėje restauracinėje gamybinėje dirbtuvėje (toliau – MRGD), vėliau reorganizuotoje į Paminklų

⁵² Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent. Report on the Protection of Historic Buildings and Urban Areas in four European Countries: France, Italy, Austria, Germany*, 1972, in: Dennis G. Rodwell asmeninis archyvas.

⁵³ Dennis G. Rodwell, *A paper on the Conservation of historic Edinburgh, with particular reference to the Georgian New Town*, Department of Architecture, Cambridge University, July 1972, in: Dennis G. Rodwell asmeninis archyvas; Dennis G. Rodwell, „Edinburgh lessons in conservation“, in: *Daily Telegraph*, 1973-08-27 ir kt.

konservavimo institutą (toliau – PKI), paskui į Paminklų restauravimo projektavimo institutą (toliau – PRPI), saugoma Vilniaus regioniniame valstybės archyve (VRVA), Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA) ir Kultūros paveldo centro (KPC) archyve. Tiriant senamiesčių apsaugos tendencijas ir praktinio įgyvendinimo procesus, remtasi ir ne paveldosauginių organizacijų rengta projektine dokumentacija, pavyzdžiui, miestų generaliniais planais bei „Komprojekto“ (Komunalinio ūkio projektavimo instituto – KŪPI) rengtais kvartalų regeneracijos projektais, suteikusiais galimybes tiesiogiai palyginti „restauratorių“ ir „komunalininkų“ požiūrį į urbanistinio audinio išsaugojimo klausimus ir nustatyti, kad skirtumai, nors buvo idėjiškai deklaruojami, praktiškai nebuvo itin ryškūs. Antrosios dalies dokumentacija – vietinės reikšmės urbanistikos paminklų tyrimai ir apsaugos dokumentai, daugiausia rengti Statybos ir architektūros institute (SAI, kitaip – Statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institute – SAMTI arba Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institute – LSAMTI), saugomi Kauno regioniniame valstybės archyve (KRVA). Šių dokumentų peržiūrėjimas padėjo atskleisti dvi lygiagrečiai veikusias, tačiau beveik visiškai izoliuotas sistemas, pagrįstas skirtingomis skirtingų vadovų nuostatomis ir jas atitinkančiomis savitomis metodikomis⁵⁴.

Siekiant lietuviškąją urbanistinių objektų projektavimo sistemą palyginti platesniame kontekste, nagrinėti analogiški kaimyninių ir kitų įtaką dariusių šalių šeštojo-devintojo dešimtmečio projektai: Latvijos ir Estijos, tuometinės Čekoslovakijos, saugomi šių šalių paveldo apsaugos institucijų archyvuose. Ypač įdomus pirmųjų lietuviškų projektų ir to meto Čekoslovakijos projektinės dokumentacijos palyginimas, atsekant perimtus principus ir netgi grafinius žymėjimus, sutartinius ženklus⁵⁵. Išskirtinai svarbi Talino miesto savivaldybės Paveldo skyriaus archyve⁵⁶ saugoma šeštojo dešimtmečio byla, kurioje užfiksuotas komentaras apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos

⁵⁴ Ypač šie skirtumai atsiskleidžia vėlesniuose didesnių urbanistinių darinių tyrimuose – pavyzdžiui, Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Vytautas Petrušonis, Martynas Purvinas, *Mokslinio tyrimo darbo „Kauno miesto gyvenamo kvartalo tarp Vytauto prospekto, Laisvės alėjos, Donelaičio ir Gedimino gatvių architektūriniai - urbanistiniai tyrimai“ ataskaita*, Kaunas: Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutas, 1990, in: KRVA, f. 2273, ap. 2, b. 9.

⁵⁵ Pavyzdžiui, *Litoměřiče. Studijní dokumentace památek. 1949-1981*, in: NPU archyvas, Praha, inv. Nr. SPPOP-13.948/1-31str.

⁵⁶ *Ajalooliselt kujunenud linnasüdámike rekonstrueerimise põhissundi kaasae gses Euroopas*, sud. Paul Härmson, Talino savivaldybės paveldo skyriaus archyvas, N.8. 90. D.

projektą ir panašius darbus kitose šalyse – jis paneigia Estijos istoriografijoje įsitvirtinusių nuostatą, kad rengiant Talino rekonstrukcijos projektą analogais nesiremta, viskas kurta originaliai „iš galvos“. Lenkijos miestų apsaugos sistema ir projektai nagrinėti remiantis devintajame dešimtmetyje publikuota knyga⁵⁷, kurioje pateiktos pirminių šaltinių (projektų brėžinių) kopijos ir kuri apibendrina to meto tos šalies paveldosaugos požiūrius ir rezultatus.

Kiti nepublikuoti archyviniai dokumentai, padedantys atskleisti urbanistinio paveldo apsaugos idėjų kaitos kontekstą ir praktines aplinkybes, – tai posėdžių ir kitų renginių protokolai (liudijantys idėjines paveldo apsaugos nuostatas projektuojant, ideologinį kontekstą sprendžiant įpaveldinimo klausimus ir t. t.), įsakymai, komandiruočių į kitas šalis (konferencijos, bevaliutiniai mainai, mokymai ir t. t.) ataskaitos, įstaigų veiklos ir atskirų renginių (pavyzdžiui, ICOMOS simpoziumo, 1973 m. vykusio Vilniuje) organizavimo veiklos dokumentai. Nemažai detalių atskleidžia atidi administracinio susirašinėjimo analizė – galima nustatyti, kas inicijavo tam tikro projekto rengimą, kas jam oponavo, koks buvo vietinės valdžios požiūris (pavyzdžiui, metus nesumokant skolos ir neatsiimant parengto projekto) ir pan. Bene svarbiausi – LTSR MT Valstybinio Statybos ir architektūros reikalų komiteto 1958 m. įsakymai⁵⁸, skirti pirmosioms senamiesčių riboms nustatyti ir specialiam griežtų apribojimų statybos režimui juose įvesti – šie sprendimai iki šiol nebuvo paminėti istoriografijoje. Jais remiantis galima pagrįstai teigti, kad vis dėlto Lietuva, o ne Estija buvo pirmoji SSRS šalis, senamiesčius paskelbusi specialiomis saugomomis zonomis. Ir priešingai – LSAMTI nuolatinis susirašinėjimas ir skundai dėl vietinės reikšmės urbanistikos paminklų režimo pažeidimų, savavališkų statybų⁵⁹ liudija neparadinę sovietinės

⁵⁷ *Zabytki urbanistykki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T. 1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986.

⁵⁸ LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 23, Vilnius, 1958 m. kovo mėn. 26 d., in: Dokumentų byla apie Kauno senamiestį. 1952–1970, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 80; LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 24, Vilnius, 1958 m. kovo mėn. 26 d., in: Dokumentų byla apie Kauno senamiestį. 1952–1970, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 8 LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymai Nr. 23 ir 24, Vilnius, 1958 m. kovo mėn. 26 d., in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 80–81.

⁵⁹ Algimantas Miškinis, daugybė bylų, saugomų KRVA, f. R-1709, ap. 2.

urbanistinio paveldo apsaugos pusę – realybėje nuolat strigusį sprendinių įgyvendinimą. MRGD architektų vaizdžiai aprašytos pirmųjų rekonstruotų kvartalų gyvenimo sąlygos⁶⁰ padeda suprasti, ką iš tiesų reiškę dokumentuose nuolat minimas tikslas „sukurti tinkamas gyvenimo sąlygas“, ir skatina atlaidžiau vertinti kompromisinius paveldo projektų sprendinius.

Paveldosaugos proceso dalyvių **atsiminimai**, svarbūs rekonstruojant oficialiuosiuose šaltiniuose neužfiksuotas detales ir asmeninius požiūrius, elgesio motyvus, surinkti remiantis dviejų tipų šaltiniais – publikacijomis ir interviu. Pagrindiniai publikuoti šaltiniai – du atsiminimų rinkiniai apie Lietuvos restauratorius, sudaryti Rimanto Šermukšnio ir Romualdo Vytauto Kaminsko, kuriuose publikuojami ne tik pačių sudarytojų, bet ir daugelio kitų to meto restauratorių, taip pat ir rengusių istorinių miestų apsaugos planus, atsiminimai⁶¹. Estijoje panašaus pobūdžio, tik labiau asmenine patirtimi pagrįstą, Talino senamiesčio apsaugos peripetijoms atskleisti skirtą leidinį publikavo Boris Dubovik⁶². Tyrime naudotasi ir fragmentais iš konkreitiems asmenims (pvz., K. Šešelgiui, J. R. Glemžai ir kt.) skirtų bibliografinių ar biografinių leidinių. Interviu su projektų autoriais (pvz., Justinu Šeiboku, Augiu Gučiu, Edvins'u Burkovskiu (Ryga) ir kt.) bei asmenimis, dalyvavusiais bendrojoje sovietmečio paveldosaugos veikloje (pvz., Jonu Rimantu Glemža, Fredi Tomps'u, Dmitri'u Bruns'u (Talinas) ir kt.), užrašyti tyrimo metu, 2013–2018 m. Pažymėtina, jog šio tipo šaltiniai reikalauja ypatingai kritiško požiūrio dėl laikui bėgant pasikeitusių pažiūrų bei paveldo apsaugos tendencijų (praeičiai gali būti priskiriamas šiuolaikinis požiūris) ir / arba ideologinių aspektų pasikeitusi santvarka). Svarbu atsižvelgti į tai, kad, anot istoriko Valdemaro Klumbio, kai kuriais atvejais opoziciškai besielgę asmenys kartu galėjo būti ir „įvairaus lygmens prisitaikėliais“⁶³, ir interpretuojant šiuos duomenis, juos gretinti su kitų tipų šaltiniais ir vertinti kritiškai.

⁶⁰ Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiaskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Variantai*, Vilnius, 1960, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 12.

⁶¹ Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009; Rimantas Šermukšnis, *Palikę pėdsakus: atsiminimai apie Kauno restauratorius*, Kaunas, 2007.

⁶² Сейдла Ану, Алатало Риин, Борис Дубовик: "Мои любимый старый город!" *Старый Таллин глазами охраняющего памятники старины*, [Tallinn]: MTÜ Eesti ICOMOS и Ajakool OÜ, 2019.

⁶³ Valdemaras Klumbys, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai...*, p.161.

Teorinė prieiga ir metodologija

Tyrimo metodai

Tyrimui atlikti pasitelkiama tarpdisciplininė prieiga – kombinuojama istorinės-archyvinės medžiagos (iki šiol nedaug tyrinėtos, dažnai pirmąsyk aktualizuojamos moksliniame darbe) analizė ir šnekamosios istorijos (interviu) metodai, teikiantys galimybes atlikti išsamų istorinį laikotarpio tyrimą. Pagrindinis tyrimo principas – kompleksinė šaltinių analizė, t. y. teorinių ir praktinių duomenų gretinimas, ieškant sutapimų ir skirtumų bei siekiant nustatyti priežasties-pasekmės ryšius, tam tikrais atvejais remiantis ir atminties kultūros studijų teorijomis (pvz., nostalgijos, sisteminės-antisisteminės atminties, mitų).

Kadangi tyrimas istorinis, chronologinis aprašomasis metodas laikytinas tikslingiausiu. Atrinktiems šaltiniams (tekstiniais, grafiniais) ir literatūrai analizuoti taikytas analitinis metodas (istorinė analizė, sintezė ir interpretacija). Lyginamasis metodas naudotas siekiant išsiaiškinti tiriamo reiškinio kontekstus ir raidą – lyginant laiko (chronologija), geografinius (regionas, šalys, Europa), skirtingų sričių specialistų ir visuomenės požiūrių panašumus ir skirtumus. Tyrinėta ir lyginta teisinės apsaugos, urbanistinio paveldo apsaugos projektų, socialinių procesų, visuomenės reakcijos ir, svarbiausia, idėjų požiūrio kaitos, lėmusios urbanistinio paveldo apsaugos praktinius pokyčius, aspektais.

Siekiant rekonstruoti analizuojamo periodo paveldosaugos sampratą, požiūrius, veiksmų galimybes, t. y. aprašyti sistemos veikimą „taip, kaip buvo“, darbe sąmoningai vengiama išplėto to teoretizavimo. Vadovaujamosi paveldosaugos, kaip modernaus, vakarietiškos kilmės fenomeno, samprata, kurią sąlygojo tiriamo laikotarpio tendencijos ir metodologinis kontekstas, tačiau pati paveldosaugos sąvoka darbe nekonceptualizuojama, nes tai jau sėkmingai atlikta kitų autorių darbuose. Dėl didelio tiramų šaltinių, kurių dalis nagrinėjami ir publikuojami pirmą kartą, kiekio darbe pateikiama daug aprašymų. Tokia struktūra pasirinkta sąmoningai, nes atrinkta informacija reikalinga sintezei pagrįsti. Be to, šiame darbe siekiama papildyti tyrimų lauką detalėmis, autentiškais fragmentais, atskleidžiančiais sovietmečio urbanistinio paveldo apsaugos „virtuvę“. Tokio pobūdžio duomenims darbe teikiama didelė reikšmė, jie rinkti taikant interviu metodą, pasirenkant kokybinio, kuo mažiau struktūruoto interviu prieigą, nukreipiant pokalbį su respondentu tyrimui aktualių temų ir atskirų jų aspektų link, bet sudarant palankias sąlygas išsakyti savo nuomonę, plačiai atskleisti svarbiausius atsiminimų momentus. Interviu ir kitų formų atsiminimų medžiaga

interpretuota ir kritiškai analizuota, gretinant ją su kitais šaltiniais dėl natūralaus tokiu būdu gautų duomenų subjektyvumo, kylančio ne tik dėl respondentų asmeninio požiūrio, tačiau ir dėl laiko distancijos.

Sąvokos

Tiriamuoju istoriniu laikotarpiu susiformavo ir keitėsi pagrindinės paveldosaugos srities sąvokų sampratos ir jų apibrėžimai. Vis dėlto dauguma jų vis dar vartojamos šiuolaikinėje profesinėje kalboje: kartais kaip sinonimai, atskleidžiantys niuansinius skirtumus, o kartais visai kitomis reikšmėmis, lyginant su sovietmečiu. Dėl šių priežasčių kai kurių sąvokų vartoseną darbe paaiškintina išsamiau: pavyzdžiui, pagrindinė sąvoka – urbanistinis paveldas – ir jos kaita aptariama atskirame darbo poskyryje. Visame darbe nuspręsta vartoti šiuolaikines sąvokas, kitą reikšmę ir / ar traktuotę įgijusias originalias paliekant cituojamuose fragmentuose ir kai kuriais atvejais apibūdinant ar įvardijant specifines situacijas ar reiškinius, jei šiuolaikinės sąvokos įterpimas iškreiptų teksto prasmę.

Pagrindinis paveldo apsaugos terminologijos pokytis, įvykęs pastaraisiais dešimtmečiais, galėtų būti įvardijamas kaip sąvokos *paminklai* slinktis ją palaiapsniui pakeitusios *paveldo* sąvokos link. Originaliuose nagrinėjamo laikotarpio tekstuose vartotos sąvokos *palikimas*, *paminklai* (kaip visuma) šiame darbe suvokiami kaip paveldo atitikmenys, o juos aprašant vartojamas būtent *paveldo* terminas, nes *palikimo* sąvoka šiais laikais įgavo neigiamų konotacijų, o *paminklas* pagal dabartinę sampratą laikomas išskirtiniu, elitiniu paveldo objektu. Šios nuostatos nesilaikoma įcituojant teisės aktų ir kitų dokumentų pavadinimus bei vartojant samplaikines sąvokas, pavyzdžiui, „urbanistikos paminklai“, nes jos buvo to meto teisinės kategorijos ir jų pervardijimai iškreiptų faktinį kontekstą. Tos pačios pozicijos laikomasi vartojant giminingas *paminklosaugos* ir *paveldosaugos*, *paminklosaugininko* ir *paveldosaugininko* sąvokas, kurios iš esmės reiškia tą patį ir atspindi minėtą terminijos slinktį. Darbe vartojamas [*urbanistinio*] *paveldo objektų* terminas nesiejamas su LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo sąvoka („pavieniai, kompleksiniai ar į kompleksą įeinantys objektai“), nes, remiantis šio įstatymo sąvokomis, visas urbanistinis paveldas (teritorijos) turėtų būti skiriamas *kultūros paveldo*

vietovių kategorijai.⁶⁴ Kadangi tiriamuoju laikotarpiu tokia – *kultūros paveldo vietovės* – sąvoka nebuvo vartojama, atsisakyta ją projektuoti į praeitį, o žodis *objektas* darbe vartojamas plačiaja – daikto, dalyko, vieneto – reikšme. Dar viena šiandien visai nebevartojama nagrinėjamo periodo sąvoka – *miestų statyba, urbanistikos* atitikmuo, dažniau vartota rengiant naujus projektus, rečiau – paveldosaugoje.

Atkreiptinas dėmesys, kad šiame darbe vartojama *paveldo apsaugos* sąvokos reikšmė neatitinka šiuolaikinio paveldo tvarkybos termino sampratos, kuri yra siauresnė ir reiškia tik praktinius veiksmus – „nekilnojamajam kultūros paveldui išsaugoti atliekami darbai: taikomasis tyrimas, remontas, avarijos grėsmės pašalinimas, konservavimas, restauravimas, šių darbų planavimas ir projektavimas“⁶⁵. Tyrime nagrinėjami formalūs ir neformalūs įvairių etapų paveldo apsaugos procesai pradedant idėjomis ir diskusijomis, kas ir kodėl galėtų būti vertinga ir saugotina (paveldo tipo ir konkretaus objekto apibrėžimu ir nustatymu), kiek tai aktualu, aptariant formalųjį įpaveldinimą, teisinės reguliacijos sistemą, idėjas ir praktinę reikšmę jas įgyvendinant turėjusius projektus, susijusius su šio paveldo tipo atgaivinimu ir tuo, kas dabar apibrėžiama kaip tvarkybos darbai. Analizuojami jų principai ir įgyvendinimas. Pažymėtina, kad ir sovietmečio, ir Atgimimo laikotarpio paveldosaugai skirtos kritikos priežastimi dažniausiai buvo apsaugos priemonių ir restauravimo darbų įgyvendinimo tempai bei kokybė. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad ši veikla priklausė nuo daugybės faktorių ir „strigo“ išimtinai dėl ekonominių ir žmogiškųjų resursų trūkumo, o ne dėl apsaugos principų ar metodų įtakos, šio klausimo priežastingumo tyrimas šiame darbe išsamiai neplėtojamas.

Urbanistinio paveldo samprata

Tarptautiniuose dokumentuose ir teoriniame bei praktiniame diskurse įtvirtintą sąvoką *urban heritage* arba *patrimoine urbain* į lietuvių kalbą būtų galima versti dvejopai – *urbanistinis* arba *miesto paveldas*. Šiame darbe pasirinkta vartoti *urbanistinio paveldo* terminą, kaip tiksliau apibūdinantį tyrimo objektą. Alternatyvus variantas – *miesto paveldas* – atmestas, kaip mažiau tinkamas kitų tipų urbanistiniam paveldui (pavyzdžiui, miestelių)

⁶⁴ Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Suvestinė redakcija, [interaktyvus], 2017-10-01 - 2019-06-30, [žiūrėta 2019-02-27] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8/asr>.

⁶⁵ *Ibid.*

apibūdinti. Kita vertus, sąvoka *miesto paveldas* implikuoja platesnę sampratą jungiančią socialinius ir kultūrinius dėmenis, kurie, nors buvo turėti omenyje, tačiau iš esmės nebuvo šiame darbe nagrinėjamų dokumentų, parengtų siekiant išsaugoti urbanistinę struktūrą ir jos vertę, rengimo tikslas. Atkreiptinas dėmesys ir į kalbinius *urbanistikos* ir *urbanistinio paveldo* sąvokų vartosenos niuansus – darbe laikomasi šiuo metu lietuvių kalbininkų taisyklinga pripažintos formos – *urbanistinis paveldas*, tačiau cituojant ar aprašant autentiškus procesus, kartojamos tuomet teisės aktuose ir administraciniuose dokumentuose naudotos originalios sąvokos, pavyzdžiui, *urbanistikos* (ne *urbanistinis*) *paminklas*.

Sąvoka *urbanistinis paveldas* yra sąlyginai nauja, be to, nuolat kintanti ir tarptautiniu, ir vietiniu lygmenimis, todėl tikslinga pateikti glaustą sąvokos ir apsaugos sampratos raidos žymiausių autorių darbuose, tarptautiniuose dokumentuose (UNESCO, ICOMOS) ir lietuviškajame kontekste aptarimą, padėsiantį suprasti nagrinėjamo periodo vartoseną – tuo metu taikytų sąvokų prasmę. F. Choay teigimu, urbanistinio paveldo, kuris suprantamas kaip miesto audinys, saugojimo idėją XIX a. Didžiojoje Britanijoje išskėlė John Ruskin, argumentavęs, kad būtina saugoti senųjų miestų struktūrą (tiesa, tai jokia būdu nebuvo urbanistikos konservavimo idėja, kaip ji suprantama dabar, o labiau kova už ikiindustrinio miesto išsaugojimą), o to meto Prancūzijoje net didžiausi praeities mylėtojai, apgailėstą dėl griauamų išskirtinių paminklų, siaurų ir painių miestų kvartalų „valymą“ suvokė kaip sveikintą progresą. F. Choay nuomone, urbanistinio paveldo sampratos suformavimas taip užsitęsė dėl keleto priežasčių: objekto mastelio ir kompleksiskumo, vyravusio mentaliteto, pagal kurį miestai buvo identifikuojami pagal pavadinimus, istoriją, bendruomenę, bet ne erdvę ir galų gale, (iki XIX a. pr.) patikimų kartografinių duomenų nebuvimą ir sudėtingai randamus archyvus, suteikiančius galimybių nustatyti chronologines miesto erdvių transformacijas⁶⁶. Vis dėlto reikėtų pažymėti ir tai, kad 1852 m. barono Haussmann dekretas, nors ir skirtas miesto modernizacijos programai parengti, suformulavo Prancūzijoje istorinio ansamblio (*ensemble historique*) sąvoką⁶⁷. Kitose Europos šalyse taip pat pradėta diskutuoti apie foninį užstatymą, tačiau ne siekiant jo, kaip paveldo,

⁶⁶ Françoise Choay, *L'Allégorie du patrimoine*, p. 130–132, 134, 136.

⁶⁷ Antonella Versaci, „The Evolution of Urban Heritage Concept in France, Between Conservation and Rehabilitation Programs“, in: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Nr. 225 (2016), p. 4.

išsaugojimo tikslų, bet atsižvelgiant į miesto planavimo kontekstą. Pavyzdžiui, Camillo Sitte ne tik aukštino praeities miestų vaizdingumą, tačiau ir tyrinėjo santykius tarp pastatų bei teigė, kad izoliuota statyba yra moderni liga, t. y. paminklai turi būti statomi miesto audinyje. Bene svarbiausias šio tyrimo kontekste yra jo iškeltas miestų planavimo tikslas – išsaugoti esamo miesto urbanistinę struktūrą ir audinį⁶⁸. Patrick Geddes 1915 m. knygoje „Miestai evoliucijoje“ argumentavo, kad miesto paveldas pagrindžia miesto plėtrą, nes jos būtina sąlyga yra suprasti miestą⁶⁹. Įtakingas vokiečių architektas ir miestų planuotojas Bruno Taut, propagavęs ir miesto-sodo, ir futurizmo bei modernizmo idėjas, t. y. užėmęs tarpinę poziciją tarp Ruskin ar Sitte ir Le Corbusier, savo studijoje „Miesto karūna“ (*Die Stadtkrone*), publikuotoje iš karto po Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, senojo miesto audinį prilygino „tiksliai vidinės žmonijos ir jos minčių struktūros paveikslui“. Atitinkamai klasifikuoti ir pastatai: didingiausi – miesto karūnos – kilę iš aukščiausių minčių (tikėjimo, Dievo ir religijos), dominuojantys kiekviename mieste ar kaimelyje, paskui – žymūs civiliniai (rotušės, gildijos ir pan.) ir visi kiti pastatai, kuriantys ritmą ir kompoziciją, kurios kulminacija ir yra minėta karūna. Ekonominiais motyvais pagrįsta plėtra, „mamutiško“ mastelio naujų tipų pastatai (gamyklos, biurai) suvokti kaip keliantys grėsmę tikrojo centro likučiams, o tuometinė miestų būklė įvertinta kaip chaosas. Itin įdomus modernistiniame kontekste autoriaus teiginys, kad „kiekvienas namas visada būna harmonijoje su jo viduje tekančiu gyvenimu, nesvarbu, koks bjaurus jis bebūtų“. Vis dėlto kalbėdamas apie naują miestą, kaip ir dera modernistui, jis akcentavo ir naująsias siektinas miesto savybes, praktikoje nederančias su senojo miesto situacija, nors jų susikirtimo ir nereflektavo⁷⁰.

Pati *urbanistinio paveldo* sąvoka pradėta vartoti tik XX a. pirmoje pusėje – neabejotinai pirmasis ją „nukalė“ italų paveldosaugininkas, architektas ir urbanistas Gustavo Giovannoni⁷¹, laikomas figūra, suformavusia šiuolaikinio

⁶⁸ Loes Veldpaus, Ana R. Pereira Roders, Bernard J. F. Colenbrander, „Urban Heritage: Putting the Past into the Future“, in: *The Historic Environment*, Vol. 4, No. 1. April 2013, p. 5.

⁶⁹ *Ibid.*, p. 5.

⁷⁰ *The City Crown by Bruno Taut*. Translated and edited by Matthew Mindrup and Ulrike Altenmüller-Lewis, London and New York: Routledge, 2016, p. 76–78.

⁷¹ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 33; Françoise Choay, *L'Allégorie du patrimoine*, p. 145; Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.*, p. 14.

požiūrio ir veiklos būdo istoriniuose urbanistiniuose objektuose pagrindus. Jis lygiagrečiai dirbo ir teorijos, ir praktikos srityse, siekė derinti naudojimo ir istorinę vertę ir jas integravo į bendrąją teritorijų planavimo koncepciją. Savo veikloje jis kėlė idėją, kad istoriniame mieste būtent „mažoji architektūra“⁷² atspindi miesto raidos tęstinumą ir visuomenės istoriją geriau negu šlovingi rūmai⁷³. G. Giovannoni doktrina buvo pagrįsta dviem pamatiniais, iš dalies prieštariniais teiginiais – istorinis miestas savaime yra paminklas ir drauge jis yra gyvas audinys. Svarbiausi trys jos principai yra šie: (i) senovės urbanistikos fragmentai turi būti įtraukti į šiuolaikinius planavimo dokumentus (naudojimo vertė); (ii) negalima išskirti atskirų „didžiųjų“ pastatų – jie sudaro esminį ryšį su savo aplinka; (iii) išpildžius pirmąsias dvi sąlygas, gali būti pradėdama pagrįsta tvarkyba (svarbiausia saugoti mastelį, morfologiją ir t. t. – vietos dvasią, kuri materializuota erdvinėje sąrangoje)⁷⁴. 1931 m. įvykusioje Atėnų konferencijoje G. Giovannoni pristatyti principai prisidėjo prie chartijos teksto suformulavimo – pasisakyta už istorinių miestų charakterio išsaugojimą⁷⁵, propaguota urbanistinio paveldo sąvoka ir jo integravimas į miestų planavimą⁷⁶. Vis dėlto po dvejų metų, 1933 m., Atėnuose vykusioje architektų modernistų (CIAM) konferencijoje ir jos nutarimų pagrindu vėliau publikuotoje Atėnų chartijoje holistinės urbanistinio paveldo sampratos nėra. Nors istorijos palikimui skirta atskira chartijos dalis, tačiau istorinės miestų dalys suvoktos kaip atskirų paminklų, gerbtinų dėl jų istorinės vertės, rinkinys, apsuptas lūšnų, kurios galėtų būti griauamos siekiant pagerinti gyvenimo sąlygas ir pasinaudoti galimybe sukurti naujas atviras erdves, kas įvardyta kaip miestų planavimo prioritetas⁷⁷. Taigi, nepaisant G. Giovannoni pastangų, ketvirtajame dešimtmetyje miestų

⁷² Francesco Siravo, „Conservation Planning: The Road Less Travelled“.

⁷³ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 351–352.

⁷⁴ Françoise Choay, *L'Allégorie du patrimoine*, p. 148–149.

⁷⁵ *La Charte d'Athènes pour la Restauration des Monuments Historiques*, [interaktyvus], 1931, [žiūrėta 2019-03-19], <https://www.icomos.org/fr/ressources/chartes-et-normes/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/425-la-charte-dathenes-pour-la-restauration-des-monuments-historiques-1931>.

⁷⁶ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.*, p. 22.

⁷⁷ *Charter of Athens* [interaktyvus], IV International Congress for Modern Architecture, 1933, [žiūrėta 2019-03-19], http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters/charter04.html.

planavimo ir urbanistinio paveldo teorija išsiskyrė – pirmoji tapo išimtinai orientuota į plėtrą, antroji – į paminklų registravimą⁷⁸.

Urbanistinio paveldo samprata galutinai susiformavo ir tarptautiniu lygmeniu buvo įteisinta būtent disertacijoje tyrinėjamu laikotarpiu: aiškios ir juridiškai apibrėžtos kryptys, kaip praktiškai įgyvendinti istorinių miestų apsaugą, derinant ją su šiuolaikinio gyvenimo poreikiais, pradėtos nustatyti tik po Antrojo pasaulinio karo⁷⁹. Pavyzdžiui, 1961 m. įtakingas britų architektas ir urbanistas Gordon Cullen taip pat pavadintoje knygoje apibrėžė *miesto kraštovaizdį (townscape)* kaip trijų dimensijų kompoziciją, sudarytą iš (1) pastatų, (2) atvirų ir uždarų erdvių, (3) ryšių, perspektyvų, ir panoramų, kuriai individualumą suteikia pastatų dizainas (mastelis, stilius, tekstūra, spalva), kontrastai (pavyzdžiui, didingumas ir intymumas), kietas ar minkštas kraštovaizdžio formavimas, mažoji architektūra, šriftai, naudojami ženklams ir reklamoms bei reakcijos, kaip kad numatymas ir nuostaba judant po miestą⁸⁰. 1964 m., kuomet priimtas pirmasis tokios reikšmės tarptautinis dokumentas – Venecijos chartija, žymi lūžį, po kurio iš esmės pradėjo dominuoti tarptautiniai debatai, tarptautinių organizacijų⁸¹ priimti dokumentai, o ne pavienių autorių plėtotos teorijos. Neatsitiktinai dauguma tyrėjų, nagrinėjančių šią temą (F. Choay, J. Jokilehto, D. Rodwell, F. Bandarin ir R. van Oers ir kt.), atskleidžia urbanistinio paveldo sampratos raidą analizuodami ICOMOS, UNESCO ir panašius tarptautinius dokumentus, kurie iliustruoja to meto žymiausių teoretikų ir praktikų nuomonių sintezę, pasiektą tarptautinių diskusijų metu. Kadangi šie dokumentai buvo skirti ir praktinėms reikmėms, todėl juose pateikti ir konkretūs apibrėžimai, kokie elementai priskirtini urbanistiniam paveldui, ir rekomendacijos, kokia prieiga bei priemonės geriausiai užtikrintų jų išsaugojimą.

Derėtų pripažinti, kad pirmuosiuose tarptautiniuose moderniosios paveldosaugos dokumentuose urbanistinio paveldo sąvoka apskritai nebuvo apibrėžta ir šio tipo objektų apsauga neaptarta – tai galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl lietuviškojoje literatūroje išsigalėjo teiginys, jog Lietuvos urbanistinio paveldo apsauga buvo itin inovatyvi ir netgi pralenkusi laiką.

⁷⁸ Adelino Gonçalves, “Which Urban Plan for an Urban Heritage? An Overview of Recent Portuguese Practice on Integrated Conservation”, in: *City & Time* 3 (2): 6, p. 67–79 [interaktyvus], 2007, [žiūrėta 2019-03-19], <http://www.ct.ceci-br.org>, p. 69.

⁷⁹ Françoise Choay, *L'Allégorie du patrimoine*, p. 143–144.

⁸⁰ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 20–21.

⁸¹ Adelino Gonçalves, *op. cit.*, p. 68.

Pavyzdžiui, Venecijos chartijoje pateikta plati paminklo samprata, tačiau urbanistikos sąvoka neminima: „Istorinio paminklo samprata apima ne tik pavienius architektūros kūrinius, bet ir miesto ar kaimo vietas bei vietoves, liudijančias tam tikrą civilizaciją, reikšmingą vystymąsi ar istorinį įvykį“⁸². Palyginus, pažymėtina, kad Lietuvos įstatymuose ir poįstatyminiuose aktuose urbanistinis paveldas iš pradžių taip pat nebuvo aiškiai išskirtas: 1940 m. Kultūros paminklų apsaugos įstatymą tikslinančioje instrukcijoje buvo įvardyti „senoviški miestų kvartalai“⁸³, o 1967 m. priimtame LSSR kultūros paminklų apsaugos įstatyme (kaip ir 1940 m. pirmtake) urbanistinio paminklo sąvoka neapibrėžta (plačiau žr. poskyryje 1.6.). Vis dėlto įdomu tai, kad, A. Miškinio teigimu, būtent jis, remdamasis užsienio praktika, tais pačiais 1967 m. pradėjo vartoti urbanistikos terminą Lietuvoje⁸⁴. Tiesa, šis teiginys kiek koreguotinas, nes 1966 m. buvo publikuotas A. Pilypaičio straipsnis „Urbanistikos paminklai tebelaukia“⁸⁵.

Aštuntajame dešimtmetyje urbanistinio paveldo samprata pradėta plėsti, o pats urbanistinis paveldas pripažintas integralia miesto ir miesto planavimo dalimi. 1972 m. priimtoje Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijoje kultūros paveldas suskirstytas į tris kategorijas: paminklus (pavieniai objektai), pastatų grupes („atskirų ar sujungtų pastatų grupės“) ir vietoves („žmogaus arba bendrai gamtos ir žmogaus sukurti dariniai ir vietovės“)⁸⁶. 1975 m. Europos architektūros paveldo chartija⁸⁷ dar labiau išplėtė istorinio paminklo sampratą – į ją įtrauktos ir miesto bei kaimo

⁸² *Tarptautinė paminklų ir vietų bei vietovių konservavimo ir restauravimo chartija* (Venecijos chartija, 1964 m.). Vertė V. Janušauskaitė, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-08-13], <http://icomoschartijos.lt/turinys/tarptautine-paminklu-ir-vietu-bei-vietoviu-konservavimo-ir-restauravimo-chartija-venecijos-chartija-1964-m/>.

⁸³ *Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti (1940 m. spalio 20 d.)*, in: *Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsauga. Įstatymas ir įsakymai*. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga.

⁸⁴ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, II dalis, Vilnius, 2014, p. 7.

⁸⁵ Pilypaitis Antanas, „Urbanistiniai paminklai tebelaukia“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr.11, p. 12.

⁸⁶ *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija*, [interaktyvus], 1972, [žiūrėta 2014-11-17], http://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/Pasaulio_paveldo_dokumentai%20_BENDRI/RA_PP_%20konvencija.pdf/.

⁸⁷ *European Charter of the Architectural Heritage*, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, [žiūrėta, 2014-11-20], <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>.

vietovės (kaip priešingybė vien tik buvimui aplinka)⁸⁸. Ši chartija, kartu su tu pačių metų Amsterdamo deklaracija, paveldu paskelbusia „visas miestų ir kaimų teritorijas, įdomias istoriniu ar kultūriniu aspektu“⁸⁹, šiandien vertinamos kaip įteisinusios miestų planavimo ryšį su konservavimu ir urbanistiniu paveldu, į kurio sampratą įtrauktas ir „mažiau vertingas“ miesto audinys, kaip pagrindinis visų apsaugos strategijų komponentas⁹⁰.

1976 m., praėjus vos keletui metų nuo Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencijos, tuo metu Vakarų pasaulyje itin aktualių „lūšnynų valymo“⁹¹ programų kontekste priimta UNESCO „Rekomendacija dėl istorinių teritorijų saugojimo ir šiuolaikinio vaidmens“ (Nairobi, 1976 m.), kurioje aptarta daugybė svarbių urbanistinio paveldo apsaugos aspektų. Pavyzdžiui, pabrėžta, kad istorinių teritorijų „apsauga ir integravimas į šiuolaikinės visuomenės gyvenimą yra pagrindinis miestų planavimo ir žemės plėtros veiksnys“, tačiau, „prisidengiant plėtra ar modernizacija, griovimai, ignoruojantys, ką jie griaua, ir neracionalūs bei netinkami atstatymo darbai kelia rimtą žalą istoriniam paveldui“⁹². To meto Lietuvoje šios rekomendacijos tiesiogiai nereflektuotos, nors tekstuose sutinkami lietuviškai paveldosaugai idėjiškai artimi teiginiai, pavyzdžiui, integravimas, tačiau jų interpretacija, kaip ir Venecijos chartijos atveju, atrodo, buvo pakankamai nutolusi nuo originalaus teksto. Šiame dokumente bene pirmą kartą tarptautiniu lygmeniu paminėtos ir tiesiogiai su paveldu nesusijusios tokių pokyčių pasekmės: socialinė suirutė (trikdžiai) ir ekonominiai praradimai. Taip pat išreikštas siekis, kad kiekviena valstybė skubiai priims „išsamias ir energingas veiklos kryptis istorinių teritorijų apsaugai ir atgaivinimui, kaip dalį nacionalinio, regioninio ar vietinio [lygmens] planavimo“⁹³. Pabrėžta didelė istorinių teritorijų įvairovė, kaip atskiri tipai išskirtos priešistorinės vietovės, istoriniai miestai, seni miestų kvartalai, kaimai ir kaimeliai, taip pat vientisos paminklų grupės. Dokumente urbanistinio paveldo vertė apibrėžiama kaip visuma, kuriai įtaką

⁸⁸ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 13.

⁸⁹ The Declaration of Amsterdam, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, [žiūrėta, 2019-03-19], <https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam>.

⁹⁰ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.*, p. 45.

⁹¹ Orig. angl. *slum clearance*.

⁹² *Recommendation concerning the safeguarding and contemporary rôle of historic areas*, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2018-08-13], <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114038e.pdf#page=136>.

⁹³ *Ibid.*

daro ne tik pastatai, erdvinė struktūra ar aplinka, bet ir žmogaus veikla, „kad ir kokia kukli“. Turbūt pirmą kartą paveldo apsaugos dokumente iškelta taršos problema ir nurodyta, kad teritorijos turėtų būti saugomos nuo „bet kokių taršos formų“. Taip pat nurodyti trys reikšmingumo lygiai – nacionalinis, regioninis ir vietinis⁹⁴. Analogiška sistema, tiesa, pakoregavus reikšmingumo lygmenis, taikyta ir to meto SSRS – sąjunginis, respublikinis, vietinis. Taigi aptartieji šio laikotarpio dokumentai liudija tam tikrus formalius panašumus, būdingus to meto Vakarų ir sovietinei paveldosaugai.

1977 m. Pasaulio paveldo komitete buvo priimtos pirmosios konvencijos įgyvendinimo gairės – dokumentas, kuris iki šiol yra periodiškai peržiūrimas ir atnaujinamas, kad atitiktų naujas idėjas, žinias ar patirtį. Pirmoji dokumento versija buvo, palyginus, labai glausta ir aiškino pasaulio paveldo sąrašo sudarymo procedūras, tam tikslui pateikiamus dokumentus ir t. t., neišplečiant informacijos apie siūlomų įrašyti objektų tipus ir nepateikiant jų apibūdinimų. Vis dėlto jau tuo metu buvo nurodyta, kad būtina paraiškoje pateikti siūlomus apsaugos ir konservavimo projektus, įvardyti taikomas teisinės, techninės, administracinės, finansinės ir t. t. objekto apsaugos priemonės ir pateikti valdymo planus. Taip pat šalims rekomenduota įvertinti galimybę nustatyti apsaugos zoną, jei tai tinkama objekto apsaugai⁹⁵. 1987 m. įgyvendinimo gairių redakcijoje ištrauktas tekstas, suformuluotas remiantis Komiteto 8-osios sesijos (Buenos Airės, 1984 m.) diskusijų apie Ekspertų susitikimą, skirtą konsultacijai dėl istorinių miestų (Paryžius, 1984 m. rugsėjo 5–7 d., organizuota ICOMOS), išvadamis. 24 gairių paragrafe apibūdinta *pastatų grupių* sąvoka, ją iš esmės taikant trijų kategorijų istoriniams miestams įvardyti (perkeltas į gairių 3 priedą, šis tekstas išliko ir paskutiniuojuose 2017 m. redakcijoje):

„(i) miestai, kuriuose nebegyvenama <...>⁹⁶;

(ii) istoriniai miestai, kuriuose tebegyvenama – jie dėl savo prigimties plėtojosi ir plėtosis toliau veikiami socialinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių <...>;

(iii) naujieji XX amžiaus miestai <...>: nors šių miestų originali urbanistinė struktūra aiški ir autentiškumas nekelia abejonių, jų ateitis neaiški, nes jų plėtra beveik nekontroliuojama“⁹⁷.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Operational Guidelines for the World Heritage Committee*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-08-13], <https://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf>, p. 9, 16.

⁹⁶ Šio darbo ribose nebegyvenami miestai priskirtini archeologijos objektams ir todėl plačiau nėra nagrinėjami.

II-oji kategorija – gyvieji istoriniai miestai – papildomai suskirstyti į dar keturias subkategorijas: a) „tipiški tam tikros epochos ar kultūros miestai, beveik visiškai išlikę ir nepaveikti vėlesnės plėtros“; b) „miestai, kurie plėtojosi pagal savitus bruožus ir išsaugojo istoriniams tarpsniams būdingą struktūrą ir erdvių išdėstymą“ (dalinai pakitę); c) „istoriniai centrai“, tiksliai atitinkantys senovinio miesto ribas, dabar apsupti modernaus miesto“; d) „rajonai, kvartalai ar atskiri elementai“⁹⁸. Dėl gairių paskirties, susijusios su objektų įrašymu į pasaulio paveldo sąrašą, apie skirtingų urbanistinio paveldo objektų apsaugos iššūkius užsimenama glaustai, daugiausia siejant su autentiškumo išsaugojimu, t. y. šiuolaikinės statybos intarpais ar apsuptimi, pakankamu fragmentų išlikimu, kad būtų galima suvokti istorinę visumą, ir pan.

Tais pačiais 1987 m. ICOMOS priėmė išimtinai istoriniams miestams ir urbanizuotoms teritorijoms dedikuotą Vašingtono chartiją (svarbu paminėti, kad svarstymo, priėmimo ir, svarbiausia, rengimo bei redagavimo procese dalyvavo ir Lietuvos / Sovietų sąjungos atstovas – tuometinis ICOMOS viceprezidentas J. R. Glemža⁹⁹). Tai pats pirmasis tarptautinis dokumentas, skirtas išimtinai istorinėms urbanistinėms teritorijoms ir pristatęs daugybę naujovių, susijusių su urbanistinio paveldo apibrėžimu: pavyzdžiui, autentiškumas siejamas ne tik su fizinėmis struktūromis ir jų santykiais, tačiau ir su aplinka, gretimybėmis bei istoriškai susiklosčiusiomis funkcijomis¹⁰⁰. Dokumento preambulėje išvardyta plati taikymo tipologija: „didelėms ir mažoms istorinėms miesto teritorijoms, įskaitant didmiesčius, miestus, taip pat istorinius centrus bei kvartalus drauge su jų gamtine ir

⁹⁷ *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-08-13], <https://whc.unesco.org/archive/opguide87.pdf>, p.6; *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija. Igyvendinimo gairės*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2018-08-13], https://unesco.lt/images/stories/articles_files/Pasaulio_paveldo_konvencijos_igyvendinimo_gaires.pdf, p. 113.

⁹⁸ *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, p.7; *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija. Igyvendinimo gairės*, p. 14.

⁹⁹ Romanas Jaloveckas, „Jonas Rimantas Glemža – Lietuvos kultūros paveldo puoselėtojas“, in: *Jonas Rimantas Glemža. Bibliografija 1964-2014 m.*, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2015, p. 10; Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

¹⁰⁰ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.* p. 48.

žmogaus sukurta aplinka¹⁰¹. Miesto vertė apibūdinta jo „istoriniu charakteriu“, kuris išreikštas skirtingo mastelio ir tipo elementais, tokiais kaip:

„ a. miesto sandaros modeliai, kuriuos charakterizuoja žemės sklypai ir gatvės;

b. statinių ir žaliųjų bei atvirųjų erdvių sąryšiai;

c. statinių formos pavidalas, jų vidus ir išorė, kuriuos charakterizuoja statinių mastelis, dydis, stilius, konstrukcijos, medžiagos, koloritas ir dekoras;

d. miesto arba miesto teritorijos sąryšis su jį supančia aplinkuma, tiek gamtine, tiek žmogaus sukurta; taip pat

e. įvairios funkcinės paskirtys, kurias laikui bėgant įgijo miestas arba miesto teritorija.“¹⁰²

Nagrinėdami urbanistinio paveldo sampratos kaitą, tyrėjai taip pat užfiksavo, kad miesto paveldui apibrėžti skirta terminologija lėtai evoliucionavo nuo aiškiai apibrėžtų vietovių pavadinimų, kaip kad, pavyzdžiui, istoriniai miestai ir miesteliai (aštuntasis–devintasis dešimtmetis), į bendresnius, ne taip griežtai apibrėžtus pavadinimus – pavyzdžiui, (istorinės) urbanistinės teritorijos (devintasis dešimtmetis) ir vietos bei kraštovaizdžiai (dešimtas dešimtmetis)¹⁰³. Į dėmesio lauką pateko ir nematerialusis paveldo aspektas. J. Jokilehto paskutiniuosius dešimtmečius urbanistinio paveldo apsaugos aspektu apibūdino kaip slinktį nuo būtinybės išsaugoti fizines istorinių teritorijų struktūras iki suvokimo, kad to nepakanka – lygiai taip pat būtina pripažinti, kad šios teritorijos turi vystytis, kad išlaikytų savo kultūrinę identitetą¹⁰⁴. XXI a. šiam aspektui suteikiama vis daugiau svarbos – 2002 m. Urbine, Italijoje, Pasaulio paveldo centro ir vietinės valdžios organizuotų tarptautinių dirbtuvių dalyviai

¹⁰¹ *Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartija (Vašingtono chartija, 1987 m.)*. Vertė Jūratė Markevičienė, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-08-13], <http://icomoschartijos.lt/turinys/istoriniu-miestu-ir-miesto-teritoriju-konservavimo-chartija-vasingtono-chartija-1987-m/>.

¹⁰² *Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartija (Vašingtono chartija, 1987 m.)*. Vertė Jūratė Markevičienė, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-08-13], <http://icomoschartijos.lt/turinys/istoriniu-miestu-ir-miesto-teritoriju-konservavimo-chartija-vasingtono-chartija-1987-m/>.

¹⁰³ Loes Veldpaus, Ana R. Pereira Roders, Bernard J. F. Colenbrander, *op. cit.*, p. 10.

¹⁰⁴ Jokilehto Jukka, „International Trends in Historic Preservation: From Ancient Monuments to Living Cultures”, in: *APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology* Vol. 29, No. 3/4, Thirtieth-Anniversary Issue (1998), p. 17-19, p. 18.

konstatavo, kad urbanistinis paveldas yra „žmogiškasis ir socialinis kultūros elementas, kuris išeina už statiško „pastatų grupių“ koncepto ribų, nes miestai yra liudininkai fakto, kad kultūrų ir tradicijų, pripažintų jų įvairovėje, sandauga yra paveldo verčių pagrindas tose vietovėse, kurias šios kultūros sukūrė ar panaudojo“¹⁰⁵. Istorinio miesto kraštovaizdžio prieigos kūrėjai ypač pabrėžia 2006 m. Vienos memorandumą, siekusį taisyti kai kuriuos tradicinės prieigos ribotumus – pavyzdžiui, istorinių miesto teritorijų suvokimą kaip paminklų ir miesto audinio sumą¹⁰⁶ (atkreiptinas dėmesys, kad iki tol kritikuotas požiūris į miestus, kaip į paminklų sumą, tačiau šiuo metu nebeužtenka vertinti ir visos fizinės aplinkos, įskaitant neišskirtinius pastatus, o siekiama aprėpti ir sociokultūrinės vertės). 2011 m. UNESCO patvirtintos Istorinio miesto kraštovaizdžio prieigos esmė laikomas urbanistinio paveldo įvairovės, kilusios iš materialių ir nematerialių išraiškų sluoksniavimosi, pripažinimas ir vertinimas¹⁰⁷, t.y. istorinis miesto kraštovaizdis apibrėžtas kaip „urbanistinė teritorija, suprantama kaip gamtinių ir kultūrinių verčių ir jų atributų istorinio sluoksniavimosi rezultatas, išsiplečiantis už „istorinio centro“ ar „ansamblio“ sąvokų ribų, kad apimtų platesnį urbanistinį kontekstą ir jo geografinę aplinką“¹⁰⁸. Fizinės urbanistinio paveldo kategorijos šiame dokumente perimtos iš 2005 m. Europos sąjungos SUIIT projekto: (i) išskirtinės kultūrinės vertės paminklinis paveldas; (ii) neišskirtiniai paveldo elementai, tačiau būdingi ir santykinai gausūs; (iii) nauji urbanistiniai elementai (pastatai, atviros erdvės, infrastruktūra)¹⁰⁹.

Skirtingai nuo ICOMOS chartijų, kurios, tiesa, perimtos gana paviršutiniškai, UNESCO dokumentacija sovietinėje Lietuvoje praktiškai nereflektuota. Lietuvos autoriai, tyrę ir tiriantys urbanistinį paveldą, pabrėžė jo kompleksiskumą ir daugiasluoksniškumą, tačiau iš esmės orientavosi į materialųjį dėmenį. A. Miškinis šio tipo paveldą laikė „specifiškiausia paveldo dalimi“ dėl dviejų priežasčių: pirma, jis apima „įvairaus dydžio

¹⁰⁵ Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.*, p. 106.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 63.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 58.

¹⁰⁸ Recommendation on the Historic Urban Landscape, [interaktyvus], 2011, [žiūrėta 2019-03-19], <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>.

¹⁰⁹ *Ibid*; *SUIIT. Sustainable Development of Urban Historical Areas Through an Active Integration Within Towns, Research report No.16*, ed. by Dupagne A., Ruelle C., Teller J., Cornélis B., Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), 2005, p.11.

apstatytas teritorijas, kuriose beveik visada yra ir kitų paveldo rūšių objektų“; antra, jame vyksta nuolatinė kaita, „kuriai esminį poveikį turi atitinkamoje teritorijoje gyvenančių bei dirbančių žmonių nuolat kintančios socialinės ekonominės reikmės“¹¹⁰. J. R. Glemža skiria tris urbanistinio paveldo „klodus“: „istorinė gamtinė aplinka, paskui istorinės raidos gatvių, aikščių tinklas ir paskui pastatai arba užstatymas, kuris atsirado irgi istorinėje eigoje pagal tą aikščių, gatvių tinklą“¹¹¹. R. Čepaitienė apibrėžia keturis istorinio miesto sluoksnius: „1) miesto pamatą – gamtinę-kultūrinę kraštovaizdį; 2) gatvių ir aikščių tinklą, sudarantį kvartalus, kurie savo ruožtu skaidosi į posesijas; 3) architektūrą (pastatus); 4) erdvinį klotą – miesto vizualines dominantes, panoramas bei siluetus“¹¹². Visus šiuos apibrėžimus ir paaiškinimus sieja tai, kad paveldu pripažįstama tik fizinė struktūra – „fizionominiai požymiai: tam tikros plano ir užstatymo formos, atitinkami tūrinės erdvinės kompozicijos bruožai“ arba smulkiau klasifikuojant: gatvių tinklo forma; visuomeninio centro buvimas ir forma; centro užstatymo pobūdis ir forma; „tam tikras bendras vaizdas“¹¹³.

Šiame tyrime, remiantis pastarųjų metų urbanistinio paveldo apsaugos teorijomis ir metodikomis (įskaitant HUL požiūrį), manoma, kad urbanistinis paveldas susideda iš dviejų pagrindinių dėmenų: nematerialiojo (šiuo tyrime aptariamas tiek, kiek buvo diskutuojamas ir / ar veikiamas tiriamuoju periodu) ir materialiojo. Pastarasis savo ruožtu sudarytas iš keleto sluoksnių: gamtinio pagrindo, nulemiančio urbanistikos ypatybes (reljefas, vandens telkiniai ir t.t.); urbanistinės struktūros arba karkaso (gatvės, kvartalų tinklas ir t.t.); užstatymo tipo (pastatų tipas, tankis, pozicija gatvės atžvilgiu ir t.t.), architektūros (stiliai, dekoras, medžiagos ir t.t.) ir kitų, dažniausiai mažosios architektūros, elementų (gatvių grindiniai, apšvietimo stulpai, reklamos ir t.t.). Todėl tyrimas skirtas šių elementų ir jų visumos apsaugos idėjoms ir jų įgyvendinimo praktinėms priemonėms išnagrinėti.

¹¹⁰ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai, vertybių išaiškinimas, apsauga ir panaudojimas (tyrimai, teorinės nuostatos, praktinės priemonės)*: Humanitarinių mokslų srities Architektūros krypties habilituoto daktaro disertacijos tezės. Vilnius, 1994, p. 2.

¹¹¹ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, 2011-05-03, in: Gorytė Jonė, *Urbanistinio paveldo apsauga Lietuvoje 1945 – 1990 m.: idėjos ir praktika*: Bakalauro darbas, vad. dr. S. Kulevičius, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011, p. 94–95.

¹¹² Rasa Čepaitienė, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, in: *Miestų praeitis*, t. 1, sud. Gediminas Vaitkevičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 45.

¹¹³ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 5, 7.

Tyrimo ribos: urbanistinis paveldas ir jo kategorijos

Šiame tyrime nagrinėjama urbanistinio paveldo apsauga remiantis tiriamojo laikotarpio (1956–1992 m.) urbanistikos paminklo sampratomis, t. y. iš esmės apsiribojama tų laikų diskurse apibrėžiamu materialiuoju paveldo apsaugos aspektu. Atliekamas urbanistinės struktūros ir ją sudarančių architektūros objektų apsaugos tyrimas, funkcinį, socialinį miesto aplinkos aspektus analizuojant tik tiek, kiek jie buvo aktualūs to meto paminklosaugininkams (socialinės inžinerijos bandymai – gyventojų sudėties tyrimai ir gerinimas, aptarnavimo sistema etc.). Tyrime nenagrinėjami (kultūrinio) kraštovaizdžio, parkų (kaip nepatenkančių į urbanistikos sąvokos rėmus tiriamuoju laikotarpiu), taip pat kaimų, kaip pernelyg mažų, mažiau sudėtingų struktūrų, aptariamų laikotarpiu klasifikuotų kaip etnografinis, liaudies architektūros paveldas, konceptai.

Urbanistinis paveldas tyrimo ribose skiriamas į miestų („didžiųjų respublikinių senamiesčių“) ir miestelių (vietinės reikšmės urbanistikos paminklų) paveldą. Remiantis šia skirtimi, konstruojama ir darbo struktūra, nes, kaip atskleidė tyrimas, šių dviejų kategorijų objektų apsaugos idėjos ir jų praktinis įgyvendinimas plėtoti dviejų iš esmės skirtingų ir nedaug susijusių paveldosaugos sistemų sferose. Minėtą skirstymą padiktavo ne tik skirtingo lygmens objektų kompleksiskumas. Kai kuriems vietinės reikšmės objektams, kaip, pavyzdžiui, Šilutei, kuri periodo pabaigoje buvo įvertinta kaip priskirtina respublikinės reikšmės paminklų kategorijai, aiškių skirties ribų nėra įmanoma nubrėžti, netgi priešingai – jau minėta Šilutė miesto morfologijos aspektu yra labiau miestiška negu, pavyzdžiui, Trakai. Todėl daug svarbiau atliekant tyrimą atsižvelgti į skirtingus paveldosauginės elgsenos su šiais dviem objektų tipais modelius, išryškėjančius jų apsaugos procesuose – pradedant tyrimais, įpaveldinimu ir baigiant reguliuojančiais planavimo dokumentais ir realia apsauga. Dažniausiai, išskyrus retas išimtis, egzistavo ir gana griežtas paveldosaugos veiklos sričių pasiskirstymas – respublikiniais senamiesčiais rūpinosi, jų apsaugos planus rengė MRGD (vėliau – PKI), o mažųjų miestelių – SAMTI, dažniausiai pats A. Miškinis ar bent jau jo vadovaujami ir / ar prižiūrimi specialistai. Tai lėmė ne tik skirtingą požiūrį į objektus, jų naudojimą, išsaugojimą ir / ar pritaikymą, bet ir dokumentacijos rengimo ir sudėties skirtumus (labiau su praktine realizacija, t. y. „gamyba“, susiję MRGD / PKI projektai bei daugiau dėmesio tyrimams dėl mokslinio SAMTI pobūdžio ir veiklos tikslų). Žinoma, poveikį darė ir tuo metu vyravęs pastatų vertės supratimas: pavyzdžiui, mediniai pastatai, vyravę mažuosiuose miesteliuose, beveik

automatiškai buvo įvardijami kaip „moraliai ir fiziškai susidėvėję“. Tai nebuvo išskirtinis to laikotarpio Lietuvos ar Sovietų sąjungos bruožas, o veikiau modernizmo architektūros ir urbanistikos tendencijų nulemti sprendiniai. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tokio (nu)vertinimo pasekmes: kai kuriasi atvejais urbanistikos paminkle galėjo būti saugoma tik „grynoji“ urbanistika – gatvių ir aikščių tinklas, užstatymo charakteris ir pan., todėl buvo neprieštaraujama autentiškų urbanistinių audinių sudarančių dėmenų pertvarkymui ar netgi naikinimui. Be to, atskirus pastatus ir respublikiniuose senamiesčiuose, ir vietinės reikšmės urbanistinių paminklų teritorijose galėjo projektuoti įvairios projektavimo organizacijos (pavyzdžiui, dalį Vilniaus senamiesčio kvartalų regeneravimo projektų rengė „Komprojektas“), demonstravusios plačią (ne)jautrumo statant istorinėje aplinkoje amplitudę.

Tyrime daugiausia dėmesio skiriama Vilniaus miesto istorinės dalies planavimo ir apsaugos dokumentams, laikantis hipotezės, kad geriausias senamiesčių saugojimo darbų Lietuvoje pavyzdys yra Vilniaus senamiestis ir jam parengti projektai¹¹⁴ (atitinkamai Estijoje paveldo apsaugos istorija daugiausia tiriama studijuojant Talino, buvusio apsaugos sistemos centre, pavyzdį¹¹⁵), tačiau apžvelgiama ir kitų keturių LSSR istorinių senamiesčių apsaugos raida. Trečioji darbe nagrinėjama urbanistinio paveldo kategorija, atsiradusi tik nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje, t. y. devintajame dešimtmetyje, – tai sovietinės urbanistikos objektai, formaliai įpaveldinti 1984 ir 1985 m. (Lazdynai, Žirmūnai, Studentų miestelis, Visuomeninis centras, Administracinių pastatų kompleksas – visi Vilniuje) ir pagrindę Lietuvos, kaip SSRS lyderės naujosios urbanistikos srityje, savivoką.

Chronologija

Darbo chronologinės ribos (1956–1992 m.) simboliškai įrėmintos Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentų, tapusių ir / ar sutapusių su „lūžio taškais“ sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugoje.¹¹⁶ Tyrimas pradedamas analizuojant sovietinės Lietuvos šeštojo dešimtmečio paveldosaugą, kurios procesai iš esmės atitinka tarptautines tendencijas – būtent šiuo metu ar bent jau nuo 1960-ųjų Vakarų pasaulyje paplito „miesto

¹¹⁴ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga...*, p.155

¹¹⁵ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society ...*, p.186.

¹¹⁶ Svarbiausius tiriamo laikotarpio urbanistinio paveldo apsaugos įvykius sovietinėje Lietuvoje žr. Priede Nr. 1.

konservavimo“ (orig. angl. *urban conservation*) sąvoka¹¹⁷. Kaimyninėje Lenkijoje būtent 1956 m. dažniausiai įvardijami kaip didžiausių pokario atstatymų pabaiga¹¹⁸. Čekoslovakijoje, ilgai pripažintoje urbanistinio paveldo tvarkymo etalonu, pirmuoju istorinių miestų apsaugos etapu laikomi 1950–1960 m., antruoju – 1960–1975 m. (po 1958 m. įstatymo, sieto jau su regeneracija, nebe rekonstrukcija)¹¹⁹.

Lietuviškajame kontekste nagrinėjamas Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, kuris istoriografijoje vertinamas kaip sustabdęs Senamiesčio griovimą ir tapęs pavyzdžiu kitiems projektams ir Lietuvoje, ir visoje SSRS. Pabrėžtina, kad būtent nuo šio projekto prasidėjo sistemingas, jau sovietmečio specialistų vykdomas urbanistinio paveldo apsaugos sistemos formavimas rengiant savitus apsaugos dokumentus, nebesiremiančius prieškarinio Vilniaus lenkiškąja tradicija. Vis dėlto, siekiant papildyti tyrimą kontekstine informacija ir paveldosaugos ištakų duomenimis, glaustai aptariama urbanistinio paveldo būklė ir požiūris į jį iki 1956 m., t. y. įvykiai, pagrindę ir inicijavę simboliu tapusio Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimą: urbanistinio paveldo apsaugos ištakos Vilniaus krašte, pokario „valymai“, Vokiečių gatvės perstatymas ir kilęs nepasitenkinimas bei vieša kritika. Taip pat būtina paminėti, kad tais pačiais 1956 m. buvo įkurtas Statybos ir architektūros institutas Kaune, kuriame, laikui bėgant, susiformavo mažesniųjų urbanistikos paminklų tyrimo ir apsaugos pagrindai.

Nuosekliai aptariant miesto paveldo sampratos ir jo apsaugos raidą sovietinėje Lietuvoje, atrodytų, logiška būtų baigti tyrimą išanalizuojant A. Gučo vadovauto Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūrą, parengtą lūžiniu laikotarpiu – 1988–1992 m. ir, anot J. R. Glemžos, prisidėjusią prie Vilniaus senamiesčio įtraukimo į Pasaulio kultūros ir gamtos paminklų sąrašą¹²⁰. Šio projekto istorija patvirtina R. Čepaitienės išvalgą, kad konfliktas tarp sovietinės sistemos kritikų ir jos gynėjų buvo

¹¹⁷ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. vii.

¹¹⁸ Rymaszewski Bohdan, Wstęp, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Tom 1. Miasta historyczne*. Red. Kalinowski Wojciech, Warsaw: Arkady, 1986, p. 14.

¹¹⁹ „Conservation of Historic Reserves in Slovakia. Objectives of Care for Historic Towns and Rural Ensembles”, in: *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR, 1976*, p. 92, 100.

¹²⁰ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga...*, p. 38.

viena iš paveldosaugos sistemos krizės priežasčių¹²¹, taikytiną ir miestų paveldui, nes regeneracijos projekto korektūra buvo parengta būtent šio konflikto įkarštyje, todėl sulaukė daug kritikos ir tik dalis projekto buvo pagaliau patvirtinta 1995 m.

Lietuvos mokslininkai yra sudarę skirtingų sovietmečio paveldosaugos periodizacijos modelių. Pavyzdžiui, S. Kulevičius, analizuodamas idėjų ištakų, kaitos bei raiškos tendencijas, išskyrė šešis sovietinės Lietuvos paveldosaugos etapus: „(1) Maskvos direktyvų ir lozunginės paveldosaugos; (2) lietuviškosios paveldosaugos proveržio (nuo 1955 m.); (3) paveldosaugos revizijos (nuo 1960 m.); (4) didžiųjų lietuviškųjų paveldosaugos projektų realizavimo (nuo 1965 m.); (5) paveldosaugos sąstingio (nuo 1978 m.); (6) paminklosaugos sąjūdžio (nuo 1987 m.)“¹²². E. Navickienė, nagrinėjusi naujos architektūros kūrimo istorinėje aplinkoje tendencijas, lūžius sieja su 1975 m. (Europos paveldo metai, „istorinio miestų paveldo reikšmės bei vertė suvokimo, tradicijų atgimimo metas“) ir 1990 m.¹²³ Skirtingos tyrėjų pasitelkiamos periodizacijos patvirtina, kad atskiros paveldo apsaugos sritys sovietmečiu plėtojosi pagal savitą dinamiką ir dėsnius, nors, žvelgiant iš šiandieninės perspektyvos, atrodytų, jog jie turėjo būti susiję loginiais saitais – pavyzdžiui, E. Riaubienė pastebėjo, kad „teisės aktų atsiradimas ar kaita visiškai nesusiję su institucine pertvarka“¹²⁴. Šio darbo tyrimo lauke, nagrinėjant urbanistinio paveldo apsaugos idėjų ir praktikos kaitą ir ją atspindinčius būtent urbanistinio paveldo apsaugai svarbius procesus, sąlyginai skiriami trys labiau apibendrinti etapai (pirmasis S. Kulevičiaus išskirtas etapas iki 1955 m. nepatenka į šio tyrimo chronologines ribas, nes tuo metu kryptinga ir institucionalizuota urbanistinio paveldo apsaugos veikla nebuvo vykdoma).

1. **Sistemos susiformavimas (1956–1969 m.).** Šio etapo pradžia laikytinas lūžinis taškas –pačios sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistemos užuomazga – Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimo pradžia, kai pirmą kartą LSSR nuspręsta, kad tam tikra istorinio miesto teritorija bus tvarkoma ne pagal iki tol parengtą generalinį planą, o pagal specialų, paveldosaugos prioritetais pagrįstą planavimo dokumentą. Taip pat labai svarbus įvykis – tai Statybos ir architektūros

¹²¹ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 268

¹²² Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai ...*, p. 235.

¹²³ Eglė Navickienė, *op. cit.*, p. 20.

¹²⁴ Edita Riaubienė, *Lietuvos architektūros paveldosauga...*, p. 122.

instituto, kuriame pradėti tirti mažesnieji miestai ir miesteliai – potencialūs urbanistikos paminklai, – įkūrimas. Periodas apima kiek daugiau negu dešimtį metų, per kuriuos buvo parengti „pirmosios kartos“ rekonstrukcijos projektai visiems „respublikinės reikšmės“ senamiesčiams. Vertinant bendrąsias paveldosaugos kryptis, itin svarbus 1967 m. priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas. Tuo metu preliminariai įvertinti ir miesteliai – kaip paveldosaugos objektai, o dviejų pakopų sistemos susiformavimo pabaiga galima laikyti 1969 m. patvirtintą vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą ir tų pačių metų nutarimą rengti naujos kartos regeneracijos projektus respublikiniams senamiesčiams.

2. Sistemos branda arba klestėjimas (1970–1987 m.). Pirmajame etape Lietuvos paveldosaugos specialistai mokėsi, kopijavo Čekoslovakijos metodikas, dalinai eksperimentavo, tyrinėjo ir rengė apskaitos dokumentus, o jau kitame dešimtmetyje lietuviškosios urbanistinio paveldo apsaugos sistema pripažinta vietiniu (savų specialistų pasitikėjimas savo sprendimais ir metodiniais principais), SSRS (konsultacijos, pavyzdys kitoms respublikoms) ir iš dalies tarptautiniu (ICOMOS konferencijoje išsakytas pritarimas regeneracijos kryptims) lygmenimis. Suformuluota nauja, labiau modernistinės pakraipos regeneracijos metodika, jaustasi tarptautinio paveldosaugos diskurso dalimi. Apsaugos principai iš esmės nekritikuoti. Lygiagrečiai vykdant centrinės valdžios nurodymus ir bendradarbiaujant daugiausia su suinteresuotais architektūros profesionalais, vyko visai nesusiję su viešuoju paveldo apsaugos diskursu ir plačiajai visuomenei mažai žinomi moderniosios architektūros ir urbanistikos įpaveldinimo procesai, kontroversiškai sutikti netgi pačioje MMKPAT.

3. Sistemos kritika, kaita ir žlugimas (1987–1992 m.). Trečiasis ir paskutinysis sovietmečio urbanistinio paveldo apsaugos periodas yra pats įvairiausias, vertinant per vos keletą metų išsikristalizavusias radikaliai skirtingas tendencijas ir visuomenės skilimą. Urbanistinio paveldo apsaugos sistemos kritika prasidėjo anksčiau negu 1987 m., kurie įvardyti kaip paminklosaugos sąjūdžio pradžia. Pradėti kvestionuoti pamatiniai regeneracijos projektų metodologiniai principai, kuriais iki tol didžiutuosi kaip didžiausiu sovietinės Lietuvos paveldosaugos pasiekimu. Itin suaktyvėjo visuomenė, greta objektyvios kritikos atsirado ir santykinai populistinių, nepagrįstų pareiškimų, skaudinusių „sistemoje“ dirbusius žmones ir užkirtusių kelią produktyviai diskusijai. Paveldo specialistų bendruomenę skaldė ir tai, kad pakankamai aštrius klausimus viešai pradėjo kelti ir kartu dirbantys kolegos. Etapo pabaiga – Vilniaus senamiesčio

regeneracijos projekto korektūra – sudėtingo ir prieštaringo laikotarpio atspindys, atskleidžiantis sovietmečio paminklosaugos palikimo tendencijas, sulaukęs bene išskirtinai daugiausia kritikos iš visų rengtų regeneracijos projektų, tačiau kartu sugrąžinęs prie prieškarinių romantinių idėjų, patrauklių Sąjūdžio įkvėptai visuomenei – pavyzdžiui, kunigaikščių miesto didybės atkūrimo. Simboliška, kad 1992 m., jau formaliai pasibaigus sovietmečiui, užbaigtas projektas liko nepatvirtintas, tačiau juo remiantis Vilniaus istorinis centras įrašytas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašus, šiuo aktu tarsi simboliškai sujungiant sovietinę praeitį su naujomis jau Nepriklausomos Lietuvos paveldosaugos kryptimis.

Teritorinės ribos

Tyrimo teritorinės ribos dvejopos: pagrindinis tyrimo laukas – sovietinė Lietuva, tačiau, siekiant LSSR vykusius paveldosaugos procesus suprasti platesniame kontekste, buvo būtinas papildomas palyginimas su kitomis šalimis. Tyrimo eigoje buvo nustatyti trys geografinio konteksto lygmenys.

1. Sovietų sąjunga, atskirai išskiriant Latviją ir ypač Estiją, kurios istoriografijoje įsitvirtinusi identiška lietuviškajai pirmavimo SSRS ir tarptautinio pripažinimo sėkmės istorijos linija¹²⁵ (restauratorių bendradarbiavimas, regioniniai renginiai).

2. „Draugiškos“ socialistinės šalys – ypač Čekoslovakija, kiek mažiau Lenkija, VDR, Vengrija (vizitai, komandiruotės, metodikos perėmimas).

3. Fiziškai nepasiekiamas, tačiau idėjiškai, kiek įmanoma, sektas pasaulinis paveldosaugos minties kontekstas, t.y. iš esmės Vakarų moderniosios paveldosaugos tendencijos (Vakarų Europa, JAV). Nors tiesioginiai lietuvių vizitai į užsienį buvo itin reti (išskyrus tokius asmenis, kaip J. R. Glemža ar R. V. Kaminskas), tačiau atgarsiai pasiekdavo per Lenkiją (pavyzdžiui, Venecijos chartijos vertimas), Čekoslovakiją ir /ar Maskvą.

Lietuviškajame tyrimo kontekste natūraliai daugiausia dėmesio skirta Vilniaus atvejui, nes jis susilaukdavo ir sulaukia daug daugiau visuomenės ir specialistų dėmesio negu kiti Lietuvos miestai, „kurie dažnu atveju linkę atkartoti sostinėje vykdomus miesto planavimo bei tvarkymo darbus“¹²⁶, o jam skirtuose projektuose ryškiausiai atsiskleidžia bendrosios tam tikro laikotarpio lietuviškos paveldosaugos tendencijos.

¹²⁵ Riin Alatalu, „Estonia and International Heritage Protection”, p. 156.

¹²⁶ Rasa Čepaitienė, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, p. 45.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys skyriai, kuriuose chronologine tvarka nagrinėjamas tyrimo objektas, su poskyriais, kuriuose aptariami aktualūs tyrimo aspektai kiekvienu tiriamu periodu, išvados, šaltinių sąrašas, literatūros sąrašas ir priedai. Kiekviename skyriuje aptariamas nagrinėjamo etapo pradinis kontekstas (priešistorė, teisinė situacija, susiklosčiusios tendencijos ir požūriai), nagrinėjami skirtingoms sistemoms priklausę „respublikinių“ senamiesčių, jų kvartalų ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos principai ir priemonės, išskirtinai atskleidžiant itin reikšmingus „lūžinius“ įvykius ar reiškinius, pvz., Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, ICOMOS konferenciją ir pan. Skyriai baigiami poskyriais, kuriuose nagrinėto etapo tendencijos lyginant apibendrinamos tarptautiniame kontekste.

Pirmajame skyriuje nagrinėjamas sistemos susiformavimas: remiantis anksčiau atliktais tyrimais ir kai kuriais pirminiais šaltiniais, pristatoma situacija iki „lūžio taško“ – pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto – ir jį nulėmę veiksmi, šio projekto rengimo vietinės peripetijos ir užsienio įtakos, jį sekę projektai ir komentarai, apskaitos ir teisinės sistemos, institucijų ir jų atsakomybės sferų formavimasis bei miestelių tyrimai, pasibaigę vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo patvirtinimu.

Antrajame skyriuje aprašoma tai, ką galima laikyti sistemos klestėjimu: vadinamųjų antrosios kartos regeneracijos projektų rengimas, pagrįstas atnaujinta, vietinių specialistų sukurta autorine metodika ir tarptautines tendencijas bent jau pavadinimu atitikusiu „kompleksiniu požiūriu“, sąjunginis ir tarptautinis pripažinimas (restauratorių konferencijos, ekspertiniai ir keitimosi patirtimi vizitai, ICOMOS simpoziumas), taip pat ir bene vienintelis kritikuotas aspektas – regeneracijos įgyvendinimas. Lygiagrečiai analizuojama mažiau žinoma, viešinta ir daug problemiškesnė mažųjų miestelių – vietinės reikšmės urbanistikos paminklų – paveldosaugos sistema: tolimesni tyrimai, bandymai reguliuoti kaitą ir jų neveiknumas, t. y. gilėjanti skirtis tarp respublikinės ir vietinės reikšmės paminklų padėties, tarp formalaus statuso ir realios apsaugos, atskleidžiant, kas suvokta kaip „grynoji urbanistika“. Kulminaciniu Lietuvos urbanistikos ir sąlyginai urbanistinio paveldo apsaugos momentu laikytinas moderniosios sovietinės urbanistikos formalus pripažinimas ir įrašymas į paminklų sąrašus (atkleidžiant susidariusią skirtį tarp „tikro“ ir „netikro“ paveldo).

Trečiajame skyriuje atskleidžiama dinamiška situacija paskutiniuoju sovietinės Lietuvos paveldosaugos gyvavimo dešimtmečiu. Didžiausias

dėmesys skiriamas bręstantiems pokyčiams – suaktyvėjusios visuomenės ir specialistų (savi)refleksijai, masinei kritikai ir t. t. Skyriaus pabaigoje nagrinėjamas paskutinysis sovietinėje Lietuvoje pradėtas rengti projektas – Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto korektūra, sujungusi sovietmečio paminklosaugos ir Sąjūdžio nuostatas.

Ginamieji teiginiai:

1. Sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistema iš esmės susiformavo iki 1969 m. ir beveik netrikdomai veikė iki maždaug 1987 m., po jų – bandyta pertvarkyti, suderinant sovietmečio paminklosaugos, pritaikytos veikti ignoruojant privačią nuosavybę, ir Sąjūdžio nuostatas.

2. Urbanistinio paveldo samprata ir vertės, nepaisant aktyvių ir gana nuoseklių specialistų diskusijų, taip ir nesusiformavo ir nebuvo oficialiai įtvirtintos politiniu-administraciniu lygmeniu. Periodo pabaigoje (XX a. 9 deš. viduryje) į sąrašą įtraukti sovietinės urbanistikos objektai tai tik patvirtino – jiems suteiktas formalus pripažinimas, neįsisąmoninant jų kaip „tikro“ paveldo.

3. Nustačius du skirtingus architektūros ir urbanistikos paminklų reikšmės lygmenis (respublikinis ir vietinis) ir juos reglamentavus skirtinguose teisės aktuose bei priskyrus kuruoti skirtingoms institucijoms, susiformavo ir skirtingi, tačiau nenuoseklūs apsaugos bei saugotinių verčių modeliai.

4. Tarptautiniu lygmeniu skirtini trys Lietuvos paveldosaugos konteksto lygmenys: SSRS (Lietuva – lyderis), „draugiškos“ socialistinės šalys (Lietuva – mokinys) ir tarptautinė / Vakarų paveldosauga (beveik be tiesioginio kontakto). SSRS kontekste Lietuvos pasiekimai žinoti, tačiau recepcija ir praktikos perkėlimas kaimyninėse šalyse vyko daug mažesniu lygmeniu (beveik nepastebimu), negu iki šiol manyta.

5. Sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsauga iš esmės atitiko tarptautines tendencijas (vertintinas ir teigiamai – kompleksinį požiūrį, ir neigiamai – radikalią modernizaciją), tačiau jos gana laisvai interpretuotos ir taikytos vietinėms sąlygoms.

Santrumpos

ICOMOS – Tarptautinė paminklų ir vietovių taryba – nevyriausybinė organizacija, vienijanti įvairių šalių paveldosaugininkus

IMKPAT – Išplėstinė mokslinė kultūros paminklų apsaugos taryba

KPI – Kauno politechnikos institutas

KŪPI – Komunalinio ūkio projektavimo institutas (Komprojektas)

MMKPAT – Mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba

MRGD – Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (1950-1961);

MSPI – Miestų statybos projektavimo institutas

MT – Ministrų taryba

(L)SAMTI – (Lietuvos) Statybos ir architektūros mokslinių tyrimų institutas

PKI – Paminklų konservavimo institutas (1969-1987)

PRPI – Paminklų restauravimo projektavimo institutas (1987-1993)

SAI Statybos ir architektūros institutas (1956-1963 ?)

SMRGD – Specialioji Mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė (1961-1969);

UNESCO – Jungtinių tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija

VDI – Valstybinis dailės institutas

1. SISTEMOS SUSIFORMAVIMAS. 1956–1969 M.

1.1 Urbanistinio paveldo samprata ir apsauga Lietuvoje iki 1956 m.

1956 metai pagrįstai laikomi lūžio tašku Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos istorijoje. Istoriografijoje vyrauja J. R. Glemžos suformuluotas teiginys, kad 1956 metais, parengus rekonstrukcijos projektą, „prasidėjo Vilniaus senamiesčio teisinė apsauga ir planingi darbai“¹²⁷. Vis dėlto, siekiant suvokti kontekstą, kuriame susiformavo prielaidos Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektui ir vėlesnei viso Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugai, tikslinga glaustai apžvelgti ankstesnę urbanistinio paveldo sampratos raidą, požiūrio ir apsaugos krypčių kaitą, t. y. iki 1956 m. parengtus dokumentus ir kai kurias jų įgyvendinimo pasekmes, sudariusias prielaidas disertacijoje nagrinėjamiems reiškiniams išskirti. Šis periodas paveldo apsaugos aspektu išsamiai atskleistas J. Markevičienės, K. Kučiausko ir kitų tyrėjų darbuose, todėl šiame darbo skyriuje pateikiama apžvalga, skirta konteksto ir pradinėms išeities pozicijoms apibūdinti, daugiausia pagrįsta jau publikuotais tyrimais, nesiekiant gilinti istoriografijoje jau suformuluotų išvalgų¹²⁸.

Apžvelgiant Lietuvos paveldosaugos laikotarpį iki Antrojo pasaulinio karo, derėtų skirti situaciją Vilniaus krašte, priklausiusiame Lenkijai, ir visoje Lietuvoje, kurioje jokių kompleksinių urbanistikos paminklų apsaugos dokumentų nebuvo parengta. Tiesa, idėjų lygmeniu architektai Algirdas Mošinskis¹²⁹ ir Jurgis Getneris¹³⁰, Vakarų Europos aukštųjų mokyklų absolventai, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje pradėjo skleisti ypatingai naujovišką kompleksinę urbanistinio paveldo sampratą, artimą

127Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 31.

¹²⁸ Visgi, peržvelgus ir palyginus keletą šaltinių, kai kurių korekcijų neišvengta.

¹²⁹ Algirdas Mošinskis (1905–1991) – architektas, dėstytojas. Studijas baigė Paryžiuje ir Berlyno aukštojoje technikos mokykloje, konservavo Panemunės pilį, po karo pasitraukė į Braziliją.

¹³⁰ Jurgis Getneris (1906–1944?) – architektas, urbanistas, studijas baigęs Berlyno aukštojoje technikos mokykloje (specializacija – urbanistika), po jų aktyviai projektavo Lietuvoje. Karo metu persikėlė į Vokietijos teritoriją, žinios apie jį baigėsi 1944 m.

G. Giovannoni¹³¹ idėjoms – siūlyta saugoti ne tik pavienius paminklus, bet ir istorinį miesto vaizdą, planą, naujus pastatus komponuoti kontekstualiai, išlaikant būdingas proporcijas ir mastelį¹³². Vis dėlto praktikoje daugiausia užsiimta pavienių objektų remontu ar gelbėjimu nuo griuvimo. O Lenkijai priklausiusioje Lietuvos dalyje 1936 m. Vilniaus srities konservatoriaus potvarkiu Vilniaus senamiestis paskelbtas senovės paminklu¹³³, kuriame išlikusi gatvių, aikščių ir kvartalų struktūra. Miestas vertintas kaip visuma, reglamentuoti darbai ne tik tvarkant atskirus paminklus, bet ir visoje centrinėje senamiesčio dalyje¹³⁴. Nauja statyba leista patenkinus sąlygą, kad ji bus grįsta pagarba „senajai, istorinei ir meninei visumai“¹³⁵. Dar daugiau – reikšmingomis įvardytos netgi smulkios detalės, pavyzdžiui, gatvių profiliai, ir netgi sociokultūrinis aspektas: „pagaliau tiesiog visuma savito išpūdžio, kurį sukelia konkretus miestas ar jo dalis ir kurį formuoja taip pat gatvių apstatymas, grindiniai, apšvietimas, reklama, vitrinos ir t.t., taip pat tyła ar gatvių šurmulyš ir tam tikri, miestui ar jo konkrečiai daliai būdingi papročiai“¹³⁶. Tai buvo bene plačiausia vietovės savitumo samprata to meto Europoje¹³⁷, nes net senas paveldosaugos tradicijas turinčiose šalyse, pavyzdžiui, Italijoje, sociokultūrinio aspekto reikšmė ketvirtajame dešimtmetyje dar neakcentuota.

¹³¹ Gustavo Giovannoni (1873–1947) – italų architektas, inžinierius ir urbanistas, paveldosaugos teoretikas ir praktikas. Mokslinės restauracijos krypties, padariusios didelę įtaką Italijos restauracijos ir Atėnų chartijoms, pradininkas.

¹³² Plačiau žr. Robertas Motuzas, „Algirdas Mošinskis ir Jurgis Getneris tarpukario Lietuvos paveldosaugos kontekste“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, Nr. 40, p. 36–52.

¹³³ J. Markevičienė terminą vertė „reliktas“, tačiau K. Kučiauskas argumentavo, kad originale vartojamas *zabytek* artimesnis paminklo ar senovės paminklo sąvokai ir neturėtų būti painiojamas su lenkų kalboje taip pat egzistuojančiu *relikt*. Žr. Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 27, 53.

¹³⁴ Jolanta Fedorovič, „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920-1939 metais: lenkiško paveldosaugos modelio raiška“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, Nr. 29, p. 84–97.

¹³⁵ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 174.

¹³⁶ Markevičienė Jūratė, „Kultūros paveldo apsauga“, in: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva II*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 7 (1936 m. Lenkijos respublikos Konfesijų ir viešojo švietimo ministro aplinkraštis „Dėl senųjų miestų ir senamiesčių rajonų miestuose charakterio apsaugos“).

¹³⁷ Dalia Bražėnaitė-Dijokienė, „Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje, p. 74.

J. Markevičienės ir K. Kučiausko¹³⁸ tyrimuose išsamiai atskleista, kad 1938 m. Vilniaus miesto Urbanistikos biuras parengė miesto suskirstymo zonomis projektą „Didžiojo Vilniaus suskirstymas į zonas ir statybos rajonų išmatavimai“ ir „Bendrąją Vilniaus miesto užstatymo plano programą“¹³⁹ (autorius Jerzy Kobzakowski¹⁴⁰). Šie dokumentai įteisino skirtį tarp naujojo plečiamo miesto ir senamiesčio, paskelbto konservacinės priežiūros zona, kurioje visi statybos projektai turi būti suderinti su miesto valdyba ir konservatoriaus biuru¹⁴¹. Pabrėžtina, kad programa senamiestyje nenumatė jokio naujo užstatymo (tik konservavimo darbus ir netinkamų objektų – „maskvietišku“ ir naujesnių – secesijos „subjaurojimū“ šalinimą)¹⁴². Lietuvos Respublikai perėmus Vilnių, visuminės miesto sampratos pozicija išliko – jau 1939 m. spalio 11 d. išspausdintas „Vilniaus senojo miesto centro planas“¹⁴³, kuriame Senamiesčio statiniai suskirstyti į tris kategorijas: istoriškus, senuosius ir XIX-XX a. pastatus. J. Markevičienės teigimu, prasidėjus diskusijoms dėl miesto-sostinės įvaizdžio (ar galima pakeisti senamiestį pagal šiuolaikinės sostinės reikmes), LR paminklų inspektoriai pasisakė už gatvių struktūros išsaugojimą ir „moderniškų“ statybų uždraudimą senamiestyje, jas nukreipiant į miesto pakraščius. 1940 m. Vilniaus senamiestis įtrauktas į saugotinų meno paminklų sąrašą, įteisintos jo ribos (pagal aukščiau minėtuose dokumentuose aprašytas ribas), išleistas

¹³⁸ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 94–100.

¹³⁹ J. Markevičienė šiuos dokumentus savo publikacijose apibendrina Didžiojo Vilniaus plano pavadinimu.

¹⁴⁰ Jerzy Kobzakowski (1899–1974) – inžinierius, pagrindinis 1936–1939 m. Vilniaus miesto Magistrate ruošto eskizinio miesto užstatymo projekto autorius, penktajame dešimtmetyje - Vykdomojo komiteto Komunalinio ūkio skyriaus Projektinės kontoros ir „Komprojekto“ vadovas, vėliau išvykęs į Lenkiją.

¹⁴¹ *Rozporządzenie M S wewn o podzial na strefy obszaru m. Wilna, program ogolnego zabudowania*, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1219, l. 1–2.

¹⁴² Jerzy Kobzakowski, *Program ogolnego planu zabudowania m. Wilna*, Biuro urbanistyczne zarzadu miejskiego w Wilnia, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1219, l. 33.

¹⁴³ Viena iš skaitmeninių kopijų prieinama <https://www.limis.lt/detali-paieska/perziura/>

[/exhibit/mediaObjectPreview/20000002571160/20000002571181?_exhibitPreviewortlet_WAR_limiskportlet_backUrl=%2Fdetali-paieska%2Fperziura%2F-%2Fexhibit%2Fpreview%2F20000002571160%3Fs_id%3D12ZRieiAfqWMg7YG%26s_ind%3D143%26valuable_type%3DEKSPONATAS](https://www.limis.lt/detali-paieska/perziura/-/exhibit/mediaObjectPreview/20000002571160/20000002571181?_exhibitPreviewortlet_WAR_limiskportlet_backUrl=%2Fdetali-paieska%2Fperziura%2F-%2Fexhibit%2Fpreview%2F20000002571160%3Fs_id%3D12ZRieiAfqWMg7YG%26s_ind%3D143%26valuable_type%3DEKSPONATAS).

burmistro „Privalomasis įsakymas statybai Vilniaus mieste“, kuris didžiąją Senamiesčio dalį paskelbė neužstatomais (naujai) miesto plotais¹⁴⁴.

1940 m. jau sovietinėje Lietuvoje buvo priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, kurį papildžiusiose Taisyklėse kultūros paminklų apsaugai vykdyti pirmą kartą į paminklo sąvokos apibėžimą įtraukta ir tai, kas šiandien laikoma urbanistiniu paveldu: „mūro ir medžio senovinės architektūros palaikai“, kurių viena iš kategorijų – senoviški miestų kvartalai¹⁴⁵. Taigi, galima daryti išvadą, kad pirminė urbanistinio paveldo samprata jau pradėta formuoti ir netgi teisiškai įtvirtinta. Vis dėlto šis pripažinimas – pačios urbanistinio paveldo kategorijos ir Vilniaus įpaveldinimo – tebuvo formalus ir nepriėjo praktikoje iki pat šeštojo dešimtmečio pabaigos, o taisyklės, nors formaliai galiojusios, urbanistinio paveldo apsaugai realiai netaikytos. Priešingai – galima konstatuoti, kad realus požiūris į Vilniaus urbanistinio paveldo išsaugojimą drastiškai pasikeitė jau 1941 m., Centro komiteto sprendimu iš RSFSR Komunalinio ūkio liaudies komisariato atsiuntus specialistų brigadą, turėjusią „teikti praktinę pagalbą vykdant Vilniaus miesto rekonstrukcijos ir aplinkos gerinimo darbus“¹⁴⁶. Jų parengtoje ataskaitoje prie pagrindinių rekonstrukcijos kliūčių priskirtas esamas užstatymas, ypač – senoji miesto dalis su susipynusiu siaurų ir kreivų gatvių tinklu, tamsiais, nevėdinamais kiemais-šuliniais, taip pat – būtinybė išsaugoti daugybę mieste esančių senovės paminklų¹⁴⁷ (po keliolikos metų identiški apibūdinimai – kliūtys – bus perrašyti į rekonstrukcijos projekto projektavimo užduotį). Buvo sukritikuoti prieš tai parengti planavimo dokumentai, kurie rėmėsi „neteisingais principais“ ir „klaidingais projektavimo metodais“, o labiausiai – senamiesčio konservavimo nuostata, nesuderinama su socialistiniais miesto planavimo principais. Brigada – priešingai – būtent centrinę miesto dalį įvardijo kaip reikalingą „rimtos, pirmaeilės ir radikalios rekonstrukcijos“, be kitų pakeitimų, suformuojant ir socialistiniams

¹⁴⁴ Jūratė Markevičienė, „Vilniaus kultūros paveldo apsauga Lietuvos respublikos (1939-1940), Sovietų Sąjungos okupacijos ir aneksijos pradžios (1940–1941 ir 1944–1945) ir nacistinės Vokietijos okupacijos (1941–1944) laikotarpiu“, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas, 1939–1945*, 1999, p. 145–148, 156.

¹⁴⁵ *Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti* (1940 m. spalio 20 d.), 2 str. 3 dalis.

¹⁴⁶ Докладная записка, Бригадир. арх. Светличный В. Е., инженер - экономист Каплан Г. А., инженер Жилко И. К., 1941, in: VRVA, f. 761, ap.4, b. 135 arba LCVA, f. R-768, ap. 1, b.256, l.1.

¹⁴⁷ *Ibid.*, l. 1–2.

miestams būdingą centrinę aikštę¹⁴⁸. Šių idėjų nespėta įgyvendinti ir tam tikram laikui (nacistinės okupacijos metais 1942–1944 m.) grįžta prie minties naująjį miesto centrą plėtoti Naujamiestyje, o senamiestį laikyti „vientisu urbanistiniu, istoriniu ir architektūriniu paminklu“ (Vilniaus miesto vystymo projektas, vadovas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis¹⁴⁹)¹⁵⁰. Išliko ir lenkiškosios paveldosaugos idėjų tęstinumas požiūriu į XIX a., „carinę“ architektūrą aspektu – 1941 m. V. Landsbergis-Žemkalnis kaip vieną iš tikslų globojant seną Vilniaus miestą įvardijo „pastatų tvarkymą ir valymą nuo visokių svetimybių“¹⁵¹.

Sovietinių specialistų idėjos buvo atgaivintos iš karto po karo, Vilniuje įgyvendinant „Lietuvos SSR sostinės“ koncepciją¹⁵². Vis dėlto, K. Kučiausko teigimu, išliko ir „tiesioginė „lenkiškojo“ 1938 m. Vilniaus bendrojo užstatymo plano įtaka jį sekusiems „lietuviškiems“ ir „sovietiniams“ planams“¹⁵³. Pokario bendrosios nuostatos tapo nuosaikesnės, o antrojoje dešimtmecio pusėje SSSR Architektūros reikalų komitetas Maskvoje Vilnių netgi įtraukė į SSRS 20 istorinių miestų sąrašą (kartu su Ryga, Talinu, Narva¹⁵⁴ ir t. t.). Lietuvos istoriografijoje vyraujanti šio sąrašo

¹⁴⁸ *Ibid.*, l. 3-4. Jūratė Markevičienė straipsnyje „Vilniaus kultūros paveldo apsauga...“ pateikė nuorodą į [L]CVA, R-776, ap.7, b. 194, l. 41–49. Šis fondas 1999 m. buvo perduotas Vilniaus apskrities archyvui, dabar – VRVA, apyrašai performuoti (apyrašas Nr. 7 panaikintas).

¹⁴⁹ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis (1893–1993) – žymus tarpukario, karo ir sovietmečio Lietuvos architektas, urbanistas ir paveldosaugininkas. Studijavo Rygos politechnikos institute, Romos universiteto Architektūros fakultete, tarpukariu parengė nemažai gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų projektų, 1939–1944 m. Vilniaus miesto vyriausiasis architektas, po karo tęsė profesinę veiklą Vokietijoje ir Australijoje, o 1959 m. grįžęs į sovietinę Lietuvą, be kitų darbų vadovavo kvartalų regeneravimo projektams, aktyviai rašė spaudoje paveldosaugos klausimais, iniciavo visuomenines akcijas (plačiau žr. poskyriuose 1.5, 2.2 ir kt.).

¹⁵⁰ Marija Drėmaitė, *op. cit.*, p. 193–194.

¹⁵¹ Karolis Kučiauskas, „Profesorius Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius: valdžios, kolegų, vertinimai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 77–78: *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, Vilnius, 2015, p.224 (orig. „Vilnius reikalingas rūpestingos globos / Miesto inž. Žemkalnis apie planingą Vilniaus statybą“, in: *Vilniaus balsas*, Vilnius, 1941, Nr.37 (90), p. 6).

¹⁵² Marija Drėmaitė, *op. cit.*, p. 192.

¹⁵³ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 177.

¹⁵⁴ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p.61. Rusijos tyrėjai Narvos sąrašė nemini. Žr. Владимир Рерэвич Крогиус, *Исторические города России как феномен ее культурного наследия*, Москва: Прогресс – Традиция, 2009, p. 31.

sudarymo data – 1947 m.¹⁵⁵, tačiau Rusijos tyrėjai ir teisės aktai nurodo SSRS Architektūros reikalų komiteto 1946 m. įsakymu Nr. 504 patvirtintą pirmąjį sąrašą ir nedaug pakeistą (išbrauktas Vologdos miestas Rusijoje) antrąjį (1949 m. įsakymas Nr. 327 galbūt labiau žinomas, nes kartu patvirtinta ir Valstybės saugomų architektūros paminklų apskaitos, registravimo, priežiūros ir restauravimo instrukcija)¹⁵⁶. Vis dėlto šis statusas, nepaisant deklaruotos padidintos kontrolės, buvo daugiau parodomasis ir, kadangi vietiniai Vilniaus ideologai pastebėjo, kad „feodalizmo ir kapitalizmo epochos paliko ir būdingąsias neigiamas savo statybos žymes“, „partija nurodė, kad reikia ne paprastai atkurti senąjį, buvusį miestą, bet <...> pačiais pažangiausiais socialistinės miestų statybos metodais“¹⁵⁷. Sovietinės valdžios užsakymu 1944 m. meno architekto Zygmunt Mieczyslaw Czaykowski¹⁵⁸ vadovaujama grupė, kurios sudėtyje buvo ir istorikas Marian Morelowski, parengė ataskaitą – „Vokiečių kariuomenės padaryti nuostoliai karo metu Vilniaus senamiesčio pastatams ir architektūros paminklams“ (toliau – Nuostolių planas), kurioje, įvertinus senamiesčio pastatų fizinę būklę, konstatuota, kad iš 545 visai sugriautų pastatų tėra 11 (2,01%), griautinų – 45 (8,6%), reikalingų kapitalinio remonto – 125,5 (23,9%), reikalingų paprastojo remonto arba nepadėžistų –

¹⁵⁵ Pavyzdžiui, Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, p. 26; Marija Drėmaitė, Vaidas Petrusis, Jūratė Tutlytė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012, p. 68.

¹⁵⁶ Концепция по развитию исторических поселений, поддержке и популяризации культурных и туристских возможностей, развитию экономики культурного наследия на период до 2030 года (утв. Минкультуры России), [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2019-03-22], http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_282149/b030608baa1e080ebf3e7ccd9c453483f47d9a0c/; Владимир Рерэвич Крогиус, *op. cit.*, p. 30-31; Plauciņš Leons, “Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību”, in: *Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam*. [interaktyvus], Rīga, 1966, [žiūrėta 2019-03-27], <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/17997868.pdf>. Dažnai Rusijoje šis sąrašas pristatoma skaiپ pirmasis pasaulyje - pvz., *Декларация союза исторических городов и регионов (СИГР)*, [interaktyvus], 1999, [žiūrėta 2019-03-22], <http://rossigr.narod.ru/170399/4.html>.

¹⁵⁷ Juozas Jurginis, Mikučianis Vladislovas, *Vilnius tarybų Lietuvos sostinė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 38.

¹⁵⁸ Zygmunt Mieczyslaw Czaykowski (1887–1950) – Lenkijos architektas, baigęs Paryžiaus specialiąją architektūros mokyklą, nuo 1938 m. dirbęs Viniuje, tyrinėjęs miesto istorinę raidą. Karo metu ir pokariu dirbo miesto savivaldybės architektūros skyriuje. Minėtas „Nuostolių planas“ atliktas “Komprojekte”.

343,5 (65,4%)¹⁵⁹. Būtina aptarti požiūrį į paminklo statusą turėjusius objektus. Dauguma pastatų, tuo metu pripažintų „senovės ir architektūros paminklais“, buvo įvertinti kaip nesužaloti, reikalingi paprastojo remonto, nedidelė dalis – reikalingi kapitalinio remonto, ir tik pavieniais atvejais – reikalingi nugriauti (pavyzdžiui, Pilies gatvės išsklotinės dalis, dabartinis K. Sirvydo skveras)¹⁶⁰. Skirtingai negu pasitaikius progai griaunamų neypatingų savo menine ar istorine verte statinių, buvo sudarytas šių objektų nuostolių sąrašas, kuriame pastatai suskirstyti pagal nukentėjimo ir reikalingo remonto mastus, suplanuoti jų restauravimo darbai, kurie turėjo būti pradėti po 1945 m.¹⁶¹ Vis dėlto tuo metu jau pradėtoms įgyvendinti 1941 m. idėjoms „griuvusių miesto“, kuri galima perplanuoti (turbūt žymiausias pavyzdys – dab. Vokiečių gatvė), vaizdiny buvo labai palankus, todėl žalos plano duomenys ignoruoti ir šis motyvas tapo pagrindiniu rengiant vēlesnius Vilniaus, o dar labiau – kitų Lietuvos miestų ir miestelių planavimo dokumentus – generalinius planus.

Jono Kumpio¹⁶², architektūros reikalų valdybos prie LTSR Liaudies komisarų tarybos viršininko, straipsnyje „Sostinės Vilniaus atstatymo metmenys“, paskelbtame 1945 m., įvardytos gairės miestams ir miesteliams atstatyti, prioritetus suteikiant pramonės objektams ir jų sklandžiam veikimui svarbiems „gyvenamojo fondo, komunalinių įmonių ir bendrus miestų statybos ir atstatymo“ klausimams¹⁶³. Pabrėžta Vilniaus, kaip sostinės, svarba ir todėl grindžiama būtinybė rekonstruoti miestą, taikant „socialistinio miestų planavimo principus“, neabejotinai susijusius su senamiesčio tvarkymu. Grįžta prie pagrindinio centro ir magistralės idėjų, numatytas Gedimino pr., J. Basanavičiaus ir Pylimo gatvių pertvarkymas, pastarąją tuneliu sujungiant su teritorija už geležinkelio ir su Žalioju tiltu, želdynų ploto didinimas. Atskirai aptartas „senosios miesto dalies rekonstrukcijos

¹⁵⁹ Čaikovskij S. [Zigmantas Mečislovas], „Vokiečių kariuomenės padaryti nuostoliai karo metu Vilniaus senamiesčio pastatams ir architektūros paminklams M 1:2500, 1944, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 23, l. 1.

¹⁶⁰ *Ibid.*, l. 1.

¹⁶¹ Jūratė Markevičienė, „Vilniaus kultūros paveldo apsauga...“, p. 165–166

¹⁶² Jonas Kumpis (Kumpikevičius, 1895–1960) – Lietuvoje gimęs ir augęs, tačiau architekto išsilavinimą 1926 m. gavęs Leningrade ir toliau Rusijoje dirbęs architektas. 1944 m. kaip lojalus lietuvių kilmės specialistas pakviestas grįžti į Lietuvą, tapo LSSR Architektūros reikalų valdybos viršininku, taip pat dirbo Lietuvos dailės institute, 1954–1958 m. Architektų sąjungos valdybos pirmininkas.

¹⁶³ Jonas Kumpis, „Sostinės Vilniaus atstatymo metmenys“, in: *Tiesa*, 1945, Nr. 81 (611), p. 2.

klausimas, reikalaujant giliai apgalvoto sprendimo“, ir apibendrinti pagrindiniai numatomi šios miesto dalies planavimo principai: „SENOJO MIESTO PLANAVIMO NEGALIMA PALIKTI NEPALIESTO, JŲ BŪTINA REKONSTRUOTI, ĮVYKDANT KAI KURIUOS PERSTATYMUS, PRAPLATINIMUS, REKONSTRUKCIJĄ IR, GAL BŪT, GATVIŲ PRAVEDIMĄ.“¹⁶⁴ Pagrindinis motyvas, siūlant įgyvendinti senamiesčio pastatų „valymus“ (griovimus), buvo želdinių trūkumas¹⁶⁵, nustatytas remiantis modernizmo urbanistikos kriterijais. Vis dėlto 1945 m. paskirtas miesto vyriausiasis architektas Vladislovas Mikučianis¹⁶⁶, turėdamas omenyje visą lenkų ir lietuvių specialistų rengtą dokumentaciją ir miesto pertvarkymo skubą („nuo natūros prie brėžinio“), nustatydamas miesto planavimo gaires rėmėsi ankstyvesniais V. Landsbergio–Žemkalnio, Kazimierz Biszewski¹⁶⁷ ir kt. pasiūlymais (pagrindu tapo 1943 m. planas), siekė gerinti transporto pralaidumą ir gyvenimo sąlygas miesto centrinėje dalyje. Anot K. Kučiausko, „tokią poziciją jis laikė kompromisu tarp dviejų radikalumų – „lenkų siūlyto užkonservavimo“ ir kai kurių sovietų kolegų siūlyto magistralių tinklo pačiame Senamiestyje“¹⁶⁸.

1948 m. SSRS MT priėmė nutarimą „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“¹⁶⁹, o jau 1949 m. analogiškas dokumentas patvirtintas ir Lietuvoje¹⁷⁰. Be kitų priemonių, jame buvo nurodyta (6 str.) per 1949 m. *apskaičiuoti* „visus iki šio laiko nustatytus paminklus, kurie turi būti įtraukti į

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 2. Didžiosiomis raidėmis teiginys išryškintas paties autoriaus.

¹⁶⁵ Jūratė Markevičienė, „Vilniaus kultūros paveldo apsauga...“, p. 164.

¹⁶⁶ Vladislovas Mikučianis – lietuvių kilmės architektas (1913–2000), studijavęs ir karjerą pradėjęs to meto Leningrade (Miestų statybos projektavimo institute) ir vėliau laikęsis ten susiformavusių projektavimo principų. 1945 m. trūkstant vietinių lojalių kadru (V. Mikučianis – formaliai lietuvis, tačiau net po Nepriklausomybės atgavimo prisiminimus rašęs rusiškai šioje situacijoje buvo itin tinkamas) metais anksčiau atvažiavusio Jono Kumpio pakviestas į Vilnių eiti miesto vyriausiojo architekto pareigų, kurias užėmė iki 1962 m. Nuo 1949 m. dėstė Lietuvos dailės institute.

¹⁶⁷ Kazimierz Biszewski (1908–1973) – architektas, 1936 m. baigęs Varšuvos politechnikos institute, dirbęs Viniuje (1944–1945 m. laikinai ėjo Vilniaus miesto vyr. architekto pareigas), 1945 m. išvyko į Gdanską.

¹⁶⁸ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 148, 162, 178.

¹⁶⁹ Постановление Совмина СССР от 14.10.1948 N 3898 "О мерах улучшения охраны памятников культуры" [interaktyvus], 1948, [žiūrėta 2019-03-21], <http://art-con.ru/node/354>.

¹⁷⁰ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Nutarimas Nr. 184, „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai“, in *Architektūros Reikalų Valdybos prie LTSR M.T. leidinys*, 1949.

valstybinius kultūros paminklų sąrašus¹⁷¹. Sekant minėto SSRS lygmens nutarimo 8 punktu (lietuviškojoje versijoje šio punkto nebuvo), „vietose, kuriose sutelkta didelė architektūros paminklų koncentracija, organizuoti specialias mokslines-restauracines gamybines dirbtuves“¹⁷². 1950 m. Lietuvoje įsteigta MRGD. Tai vertintina kaip pasiekimas, tačiau jokių būdu ne unikalus Sovietų sąjungos kontekste, nes, pavyzdžiui, tais pačiais metais analogiška Mokslinė restauracinė dirbtuvė (TRT) įkurta ir Estijoje¹⁷³.

Nors, pasak A. Miškinio, remiantis minėtu nutarimu, 1949 m. į Lietuvos architektūros paminklų sąrašą buvo įtraukti Vilniaus, Kauno, Kėdainių ir Klaipėdos senamiesčiai¹⁷⁴, tačiau iš tiesų formalūs kultūros paminklų sąrašai nebuvo patvirtinti dar daugiau negu dešimtmetį. 1947 m. SSRS architektūros reikalų komitetas tvirtino respublikų architektūros paminklų ir ansamblių sąrašus, tačiau juose miestų dalių nebuvo¹⁷⁵. Kita vertus, būtent kompleksinio požiūrio raiška neabejotinai laikytinas 1947 m. Respublikiniame projektavimo planavimo treste parengtas Kauno miesto paminklų ir apsaugos zonos (jau 1947 m. būtent taip – *защитная зона* – ji ir įvardyta) projektas, kuriame nustatyta Kauno senamiesčio architektūros paminklų apsaugos zona (bendra visiems paminklams) iš esmės sutapo su vėliau įteisinta senamiesčio teritorija¹⁷⁶. 1949 m. nutarimo priedėlyje – Kultūros paminklų apsaugos nuostatuose – išskirtos paminklų rūšys: architektūros (tarp jų ir statinių ansambliai), meno, archeologijos, istoriniai¹⁷⁷. Atskirai pažymėta, kad „kompleksinio pobūdžio kultūros paminklai, turintieji ypatingą mokslinę, istorinę arba meninę reikšmę ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimu paskelbti rezervatais, saugomi remiantis atskirais TSRS Vyriausybės tvirtinamais nuostatais“¹⁷⁸ (toks pats

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 4.

¹⁷² Постановление Совмина СССР от 14.10.1948 N 3898.

¹⁷³ 1968 m., reorganizuota į Respublikinę restauravimo valdybą. Žr. Ülo Puustak, “The development of heritage protection in Estonia”, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p. 6.

¹⁷⁴ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 6.

¹⁷⁵ Sąjunginės reikšmės architektūros paminklų sąrašas, 1947, in: VRVA, f. 1019, ap. 5, b. 33.

¹⁷⁶ Kauno m. architektūros paminklų ir apsaugos zonos projektas, Resp. projektavimo – planavimo trestas, 1947, in: KRVA, f. R-1705, ap. 2, b. 4, l. 1.

¹⁷⁷ Lietuvos TSR –Ministrų Tarybos Nutarimas Nr. 184, p. 6.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 8

konservacinės zonos arba rezervato apibrėžimas, išverstas iš SSRS 1948 m. nutarimo, buvo priimtas ir Estijoje¹⁷⁹). Ši išlyga teoriškai sudarė galimybę apsaugoti svarbiausius senamiesčius, tačiau akivaizdu, kad miestų planavimo praktikoje potencialus rezervato statusas taip pat neturėjo jokios įtakos. Pavyzdžiui, Estijoje, siekiant apsaugoti nuo pokario griovimų, dar iki minėto SSRS lygmens nutarimo, 1947 m. Estijos MT patvirtino dvi konservacines zonas – Toompea kalvą Taline ir Senąją Narvą, tačiau, nepaisant pastangų, pastaroji 1950 m. vis dėlto buvo sugriauta¹⁸⁰. Taip pat paminklais paskelbta nemažai Talino senamiesčio pastatų, kurie, miesto valdžios institucijų nurodymu, nugriauti jau 1948-1949 m.¹⁸¹ Latvijoje 1947 m. sudarytas Kuldygos architektūros ir archeologijos paminklų planas, 1948 m. spaudoje paskelbta, kad Rygos senamiestis, Cēsysis ir Kuldyga paskelbti architektūros rezervatais. Vis dėlto, kaip ir Lietuvoje, oficialiame paminklų sąrašė urbanistikos paminklų kategorija neišskirta. Rygoje siekta išsaugoti ne tik formaliai pripažintus architektūros paminklus – foniniai pastatai ir ištisi kvartalai 1948 m. pažymėti kaip „saugomi miesto landšafto elementai“¹⁸², tačiau praktiškai šis statusas niekuo neįpareigojo.

1948 m. buvo parengtas, vėliau kiek koreguotas ir 1953 m. patvirtintas Vilniaus generalinis planas¹⁸³, pagrįstas „tarybine miestų statybos metodika ir patirtimi“¹⁸⁴ ir atitinkantis modernistinius miesto planavimo principus, suformuluotus CIAM kongrese 1933 m. Atėnuose ir po Antrojo pasaulinio karo pasklidusius visoje Europoje. Ligtoliniai Senamiesčio apsaugos dokumentai šiam projektui neturėjo įtakos – tai patvirtina plano autoriaus V. Mikučiano sudarytas svarbiausių (aktualių) 1936–1942 metų projektų sąrašas. Generalinio plano autoriaus siekiai labiau atitiko L. Bogdanovo, nagrinėjusio Vilniaus, Rygos ir Talino istorinių miestų centrų rekonstrukcijos galimybes, studijoje (šios oficialus oponentas buvo J. Kumpis, penktojo dešimtmečio pabaigos Vilniaus architektų aplinkoje ji žinota) įvardytus miestų statybos principus, kuriais vadovaujantis siekta

¹⁷⁹ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 62.

¹⁸⁰ *Ibid.*, t. 3, p. 62.

¹⁸¹ Ану Сейдла, Риин Алатало, *op. cit.*, p. 52.

¹⁸² Э. Э. Пучин, *Предпроектные концепции и методические основы проекта регенерации Старой Риги*, Рига: Авотс, 1980, p. 31.

¹⁸³ *Проект планировки и застройки г. Вильнюса, Пояснительная записка. Том. 1. Техничко-экономические основы проекта планировки*, 1950, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 70.

¹⁸⁴ Vladišlovas Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 57, 65.

aktyviai „pertvarkyti dabartį naujais komunistiniais pagrindais, kritiškai ir kūrybiškai panaudojant sukauptą žmonijos patirtį“ ir tokiu būdu priartinti Pabaltijo miestus prie socialistinių standartų¹⁸⁵. Vis dėlto bent jau formaliai miesto raida buvo apžvelgta (išvardijant ir istorinius miesto vartus, tarp jų ir Aušros) ir architektūros paminklų situacija įvertinta to paties V. Mikučiano parengtame plano aiškinamajame rašte dar 1948 m., pažymint, kad karo metu senamiestis labai apgriautas ir net stovinčių pastatų dalies „išliko tik dėžutės“¹⁸⁶. Beje, dokumentacijoje senamiestis nurodytas kaip „ypatingo režimo zona“, pateikta ir planuojamų Senamiesčio rekonstrukcijos fragmentų, apimančių Universiteto ansamblį, Šv. Jonų bažnyčią ir toliau į rytus nusitęsusią teritoriją iki Bernardinų bažnyčios, teritoriją tarp Šv. Kotrynos ir reformatų bažnyčių. Iš paukščio skrydžio braižytoje perspektyvoje matomi sanacijos, kiemų jungimo ir dalies pastatų perstatymo pasiūlymai, padėję pamatus vėliau kelis dešimtmečius kartotiems prasto apšviestumo, tankio ir kt. motyvams. Gyventojų skaičių senamiestyje planuota sumažinti daugiau negu per pusę (nuo daugiau negu 40 tūkst. prieš karą iki 17, 55 tūkst.)¹⁸⁷. Po metų 1949 m. parengtame Vilniaus miesto centro išplanavimo projekte papildomai buvo numatyta gana radikaliai perstatyti Senamiesčio dalį tarp Tiltų gatvės ir upės, iš esmės nugriaunant didžiąją dalį užstatymo ir pakeičiant jį socialistinio realizmo stiliaus vientisos tipologijos (vyraujanti paskirtis – gyvenamoji) pastatais, analogiškais tiems, kurie vėliau realizuoti žemiau Žaliojo tilto.¹⁸⁸

Priešingai vis dar kartojamam teiginiui, generalinio plano sprendiniuose nebuvo numatyta tiesti magistralės pro ar per Aušros Vartus ir šio architektūros paminklo griovimas. 1948 m. Vilniaus miesto išplanavimo ir užstatymo projekto brėžinyje matyti numatyta platinti ir su pietine miesto dalimi po geležinkeliu sujungti Pylimo gatvė bei magistralė Vilkpėdė-Antakalnis, planuota K. Kalinausko ir Liejyklos gatvėmis bei pro Katedros aikštę, tačiau, pavyzdžiui, Vokiečių gatvę numatyta platinti tik iki Šv. Kotrynos bažnyčios. Beje, nors atskiras sutartinis ženklas nepateiktas,

¹⁸⁵ Л. С. Богданов, *Рига, Таллин, Вильнюс. Реконструкция исторически-сложившегося ансамбля центра города*, Москва, 1950, in: LLMA, f. 204, ap. 1, b. 58, l. 16–19.

¹⁸⁶ В. П. Микучианис, *Проект планировки и застройки г. Вильнюса, Пояснительная записка*, Vilnius, 1948, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 51, l. 15, 17.

¹⁸⁷ *Ibid.*, l. 25–26, 28–29.

¹⁸⁸ *Проект планировки центральной части гор. Вильнюса. Пояснительная записка*, Vilnius, 1949, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 63.

tačiau svarbiausieji miesto paminklai (dominantės?) – ir esami, ir siūlomi – grafiškai paryškinti tamsesne spalva (tarp jų ir Aušros vartai su Šv. Teresės bažnyčia, Šv. Kazimiero bažnyčia, Rotušė, Katedra, Pranciškonų, Šv. Kotrynos, Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios, Radvilų rūmai, Pilių kompleksas ir kiti)¹⁸⁹. Šie sprendiniai iš esmės nepakito ir 1950 m. atliktoje projekto korektūroje – tiesa, joje daugiau paryškinta Didžiosios ir Pilies gatvės trasa, – numatyta platinti ir Rūdininkų gatvė, o Pylimo gatvė sujungta su Vilniaus gatve per trikampę aikštę tarp Šv. Kotrynos bažnyčios ir Radvilų rūmų¹⁹⁰. 1953 m. transporto schemeje tranzitinio eismo per Senamiesčio pietinę ir centrinę dalį atsisakyta, orientuotasi į aplinkkelius, kuriais, neišvengiant atitinkamų griovimų, turėjo tapti dabartinės Pylimo, Vilniaus, Liejyklos gatvės¹⁹¹ (palyginus – analogiškas vienos pusės Liejyklos gatvės namų griovimo sprendinys pakartotas ir Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte, kuris, priešingai negu aptariamam generaliniam planui, laikomas Senamiesčio griovimą sustabdžiusiu dokumentu).

Derėtų pažymėti, kad pokario „valymai“ ir miestų modernizavimas (Vilniaus Vokiečių gatvė, Kaune – nauja Šauklių gatvė ir išplatinta Šv. Gertrūdės gatvės atkarpa, sunaikinta dalis Kėdainių senamiesčio ir t. t.), įgyvendintas remiantis po 1950 m. administracinės reformos pradėtais rengti miestų ir miestelių generaliniais planais ir nuo 1953 m. – miestų centrų detalaus planavimo projektais (Vilnius, Klaipėda, Panevėžys)¹⁹², nebuvo vien tik Lietuvai būdingas reiškinys. D. Rodwell'as pokario Europoje skiria „modernistinę mantrą“ (Roterdamas, Plimutas ir kiti miestai atstatyti itin sparčiai pagal modernistinio planavimo taisyklės) ir dvi būdingas „konservavimo“ prieigas: konservatyvų atstatymą (Varšuva, Gdanskas – replikų kūrimas) ir harmoningą atstatymą (Vokietija – Niurnbergas, Breisachas – atstatyti svarbiausi paminklai, prarastas miesto audinys užpildytas kontekstualiais, tradicijas tęsiančiais pastatais)¹⁹³. Panašiai – į

¹⁸⁹ *Проект планировки и застройки г. Вильнюса*, Vilnius, 1948, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 48, l. 1.

¹⁹⁰ *Проект планировки и застройки г. Вильнюса, Пояснительная записка. Том I.*

¹⁹¹ *Г. Вильнюс Проект планировки и застройки. Схема магистралей и транспорта*, 1953, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 81, l. 1.

¹⁹² Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 26–27.

¹⁹³ Dennis G. Rodwell, „Urban Conservation in the 1960s and 1970s...“, p. 10.

„rūpestingą senųjų kvartalų planinės struktūros bei pastatų išorinio vaizdo išlaikymą“ (konservavimas – Varšuva, Avinjonas, Italijos miestai) ir „drąsų naujovių įvedimą, nepažeidžiant vertingiausių senovinių pastatų ir kompleksų“¹⁹⁴ („ši kryptis buvo pasirenkama ir Tarybų Sąjungoje“, ir Anglijoje) – paveldosauginės elgsenos būdus galima skirstyti ir to meto Lietuvoje¹⁹⁵.

Pirmuosius pokario Estijos generalinius planus tyrusi L. Hansar priėjo išvados, kad ne karo griovimai buvo lemiamas faktorius miestų ir miestelių istorinėms dalims pertvarkyti: daug didesni pakeitimai įvykdyti Viljandyje, Kuresarėje, Rakverėje ir Paidėje negu rimčiau nuo karo nukentėjusiuose Taline ar Narvoje. Tyrėja tai aiškina bendraisiais šeštojo ir septintojo dešimtmečio principais, kurių esme tapo „rekonstrukcija“, iš tikrųjų reiškusi laipsnišką senų pastatų pakeitimą naujais ir didesniais¹⁹⁶. Turbūt tiksliausiai tuometinę Vilniaus senamiesčio būklę ir valdžios požiūrį į jį atskleidžia išlikę amžininkų prisiminimų fragmentai: „Valdžios sluoksniuose buvo girdėti kalbant: „Vilniaus senamiestis – laužo krūva.“¹⁹⁷ Kita vertus, negalima teigti, kad griovimus propagavo tik sovietams lojalūs asmenys – jau minėtas M. Morelowskis taip pat siūlė išnaudoti pažeistų namų griovimą „urbanistikos pagerinimui ir senojo Vilniaus grožio prikėlimui“¹⁹⁸. Pats V. Mikučianis, išsilavinimą ir darbinę praktikos įgūdžius įgijęs Rusijoje, nuoširdžiai tikėjo to meto ideologija, kuriai liko ištikimas visą gyvenimą¹⁹⁹. Pavyzdžiui, savo rusų kalba parašytuose atsiminimuose profesorius gailisi, kad taip ir nepavyko nugriauti sinagogos, trukdžiusios platinti Pylimo gatvę, dalies Vilniaus ir Liejyklos gatvių namų²⁰⁰.

Ne mažesniu mastu miestų modernizavimas vykdytas ir Vakarų Europoje. Tiesa, Prancūzijoje nuo 1943 m. įsigaliojo įstatymas, įgaliojęs administraciją kontroliuoti pokyčius 500 m spinduliu aplink istorinį paminklą (t. y.

¹⁹⁴ Su antrąja šio apibrėžimo dalimi daugeliu atveju tektų nesutikti.

¹⁹⁵ Jonas Minkevičius, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 31–32.

¹⁹⁶ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 62.

¹⁹⁷ Algimantas Umbrasas, „Istorijos permainos ir restauratoriai (1953–1962)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB "Savas takas", 2009, p. 50.

¹⁹⁸ Karolis Kučiauskas, „Profesoriaus Mariano Morelowskio kelias...“, p. 231.

¹⁹⁹ Plačiau žr. Vladislovas Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*.

²⁰⁰ Vladislovas Mikučianis, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 90, 95–96.

apsaugoti jo aplinką kaip „brangakmenio apsaugą“²⁰¹), tačiau tai buvo veikiau išimtis negu taisyklė. Radikaliausiu tokio tipo modernizacijos pavyzdžiu galėtų būti laikoma „briuselizacija“²⁰², vainikuota vieno svarbiausių art-nouveau stiliaus pastatų – Victor Horta projektuotų Liaudies namų (*Maison du Peuple*) – nugriovimu nepaisant pasaulinių protestų²⁰³. Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje, prisidengiant karo nuostoliams, taip pat atlikta gausybė istorinių miestų perplanavimų, todėl šiuolaikiniai autoriai to meto modernizmo tendencijas atstovavusių architektų požiūrius į pokario situaciją apibūdina kaip „užmaskuotus palaiminimus“²⁰⁴. Regensburge, VFR, didelio masto „miesto rekonstrukcijos“ metu prarasta daugiau istorinių pastatų negu per karą²⁰⁵. XX a. viduryje Didžiojoje Britanijoje (panašiai kaip ir daugumoje kitų Europos valstybių, ypač Skandinavijoje) apibūdinamas kaip JAV ir Holivudo žavesio laikas, amžius, „apsėstas greičio ir modernybės“, „praeitį, ypatingai Viktorijos laikų praeitį, laikęs tolima, slegiančia, bjauria ir nesuprantama“ ir tikėjęs „planavimu iš didžiosios „P“²⁰⁶. Pavyzdžiui, Londone 1945–1954 m. statybos buvo griežtai kontroliuojamos, todėl iš esmės apsiribota bombarduotų pastatų atstatymu, tačiau 1954 m., panaikinus apribojimus, pradėta plėtoti daugybę naujos plėtros projektų, dažnai vykdytų griaunant senus pastatus²⁰⁷. Panašiai buvo „patobulinti – modernizuoti“ Birmingemas, Edinburgas, Glazgas, Kenterberis, Koventris, Liverpulis, Niukastlas, Plimutas ir kiti istoriniai Britanijos miestai²⁰⁸. Vusterio centro išgriovimas jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje apibūdinamas taip: „miestas,

²⁰¹ Olivier Godet, „The Loi Malraux and the urban conservation revolution in 1960s France“, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 36.

²⁰² Praktiškai nekontroliuojama Briuselio plėtra, vykusi dešimtmečiais po Antrojo pasaulinio karo ir dėl savo drastiško pobūdžio bei įtakos masto tapusi bendrine sąvoka.

²⁰³ James M. Richards, „Safeguarding our European Heritage“, in: *European Heritage. Issue one: The changing city*, 1974, p. 6.

²⁰⁴ *A Blessing in Disguise...*, p. 11.

²⁰⁵ Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Towns in Europe. The present situation in Belgium, Bulgaria, Canada, the Federal Republic of Germany, France, Greece, Hungary, Italy, the Netherlands, Poland, the United Kingdom, and Yugoslavia. German Commission for UNESCO, Bonn: Bernecker, Melsungen, 1980, p. 193.

²⁰⁶ Gevin Stamp, *Britain's Lost Cities*, Londonas: Aurum Press, 2007, p. 4, 7.

²⁰⁷ Booker Christopher, Lycett Green Candida, *Goodbye London. An Illustrated Guide to Threatened Buildings*, Fotana / Collins, 1973, p. 12–13.

²⁰⁸ Plačiau žr. Gevin Stamp, *op. cit.*

kuriam reikėjo chirurgo, gavo mėsininką²⁰⁹. Pastarąją pokario Europoje gyvavusią tendenciją Lietuvos tyrėjai dažnai pamiršta²¹⁰ arba ieško sovietinio sąmokslų teorijų²¹¹, nors garsus italų architektas paveldosaugininkas Francesco Siravo yra pasiūlęs netgi specialų terminą šiam reiškiniui apibūdinti – „praradimai vardan progreso“²¹². Lietuvoje, kaip ir visoje SSSR, pažangos mito turinys skyrėsi nuo Vakarų tik tuo, kad senieji pastatai užleisdavo vietas valdžios įstaigoms, sistemos simboliams, o ne *supermarketams*²¹³.

Vis dėlto tokios radikalios priegios taikymas Vilniuje gana greitai pradėtas kritikuoti. Prisimenama, kad „tokie darbai [griaunamos ir neremontuojamos senamiesčio dalys, Vokiečių gatvės bulvaras suformavimas – v.j.] kėlė ne tik paveldo apsaugos sistemos darbuotojų, restauratorių, bet ir lietuvių inteligentijos nepasitenkinimą ir susirūpinimą. Buvo keliama idėja, kad Vilniaus senamiestį reikia saugoti kaip unikalią vertybę ir sukurti specialų jo apsaugos ir perspektyvinį plėtros planą“²¹⁴. Tiesa, iš pradžių nepritarimo viešojoje erdvėje buvo išsakoma nedaug. Tikėtina, kad egzistavo dvi sąlyginio pasyvumo priežastys. Pasak amžininkų, „tie, kurie bandė ginti istorinę Lietuvos sostinę nuo necivilizuotų bandymų ją griauti, būdavo pravardžiuojami „išsišokėliais“, vadinami grubiais ir pavojingais epitetais. Pats Nikita Chruščiovas prisegė jiems „nacionalistų“ pravardę, galėjusią turėti pačių skaudžiausių pasekmių“²¹⁵. Be represijų baimės, antra priežastis buvo tai, kad projektai nebuvo viešiniai. Net žymus urbanistas, Kauno politechnikos instituto dėstytojas K. Šešelgis, pasisakydamas Architektų sąjungos susirinkime 1954 m., pabrėžė: „Mums teko matyti, tiesa, *nepilną* [kursyvas mano – v.j.], Muziejaus gatvės rekonstrukcijos projektą“²¹⁶. Straipsnyje, rengtame „Literatūrai ir menui“, toks slaptumas aptartas plačiau

²⁰⁹ Dennis G. Rodwell, *A paper on the Conservation of historic Edinburgh...*, l. 2.

²¹⁰ Nikžentaitis Alvydas, „Vietoj įvado: daugiasluoksnė atmintis. Miestas, valstybė, regionas“, in: *Atminties daugiasluoksnisškumas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 9–10.

²¹¹ Pavyzdžiui, Antanas Verkėlis, *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis, 2015.

²¹² Francesco Siravo, „Historic Cities and their Survival in the Globalized World“, p. 19.

²¹³ Nikžentaitis Alvydas, „Vietoj įvado...“, p. 10.

²¹⁴ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 30

²¹⁵ Umbrasas Algimantas, „Istorijos permainos ir restauratoriai (1953–1962)“, p. 50

²¹⁶ K. Šešelgio pasisakymas TAS susirinkime Vilniuje 1954 m. lapkričio 23 d., in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 84, l. 50.

– pažymėta, kad ši tema „architektūrinėje visuomenėje nebuvo plačiau svarstoma“ ir su projektu susipažinta „Pabaltės tarybinių architektų kūrybiniam susitikime Rygoje“²¹⁷ (ne Vilniuje!). K. Šešelgis išsakė viešą kritiką projektui, abejodamas, ar leningradietiški kompozicijos principai derės susiklosčiusiame Vilniaus miesto užstatyme²¹⁸. Ne viešai, tačiau laiške Lietuvos TSR Ministrų Tarybos pirmininkui 1955 m. balandžio 12 d. savo nepasitenkinimą išreiškė ir iš to paties Leningrado atvykęs architektas Vsevolodas Vesiolovskis, tuo metu užėmęs Architektūros reikalų valdybos prie LTSR MT viršininko pavaduotojo postą. Architektas ne tik išgyrė Vilniaus senamiestį, kaip „būdingiausią Tarybų Sąjungoje“, bet ir atvirai piktinosi senamiestyje savavališku vertingų objektų griovimu bei išdrįso pateikti Varšuvos, kur „kruopščiai išsaugoma visa tai, kas dar gali būti restauruota“, pavyzdį²¹⁹. Vis dėlto didžiausio atgarsio sulaukė jauno architekto Algimanto Nasvyčio, tuo metu projektavusio Lietuvos paviljono interjerą sąjunginėje parodoje Maskvoje, kritinis pasisakymas LSSR architektų suvažiavime tų pačių metų rudenį, palydėtas auditorijos plojimais²²⁰. Tame pačiame susirinkime Nijolė Bučiūtė sukritikavo naujus tipinius pastatus, disonuojančius su architektūros paminklais. Jaunuosius kolegas rėmė ir K. Šešelgis, vėliau savo kritiką netgi publikavęs²²¹. Amžininkų liudijimu, būtent po A. Nasvyčio kalbos pradėta visuotinai kelti senamiesčio ir atskirų paminklų apsaugos klausimus ir priimtas nutarimas dėl Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto privalomo svarstymo Architektų sąjungoje²²². Pagaliau 1956 m. oficialiame LSSR Valstybinio statybos ir architektūros komiteto nutarime buvo pripažinti Vilniaus miesto statybos ir architektūros skyriaus veiklos „stambūs trūkumai: prileistas kai

²¹⁷ Kazys Šešelgis, „Architektūrinio palikimo panaudojimo klausimu“. Straipsnis laikraščiu „Literatūra ir menas“, in: LCVA, f. R-370, ap.1, b.1, l. 3.

²¹⁸ K. Šešelgio pasisakymas TAS susirinkime Vilniuje, l. 50.

²¹⁹ Nuorašai Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui, LTSR mokslų akademijos viceprezidentui ir Vilniaus miesto vyr. Architektui. Žr. 1955 m. balandžio 12 d. raštas Nr. PV-421, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l. 404–405.

²²⁰ LSSR architektų II suvažiavimo, įvykusio 1955 m. spalio 14–16 d., medžiaga, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 442, l. 30.

²²¹ Kazys Šešelgis, „Kaip spręsti Vilniaus senamiesčio problemą“, in: *Literatūra ir menas*, 1956, Nr. 26, p. 1.

²²² Interviu su Justinu Šeiboku, Vilnius, 2013-03-14, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

kurių Vilniaus senamiesčio gatvių buvusio charakterio sužalojimas ar visiškas sunaikinimas²²³.

Svarbu tai, jog didžiųjų miestų, pirmiausia Vilniaus, paveldo apsaugos projektai (nors formaliai ir vadinti rekonstrukcijos projektais) kilo iš praktinio apsaugos poreikio, siekiant atmesti paveldui nepalankius generalinių miestų planų sprendinius. O Lietuvos miesteliai, veikiausiai dėl prastos šalies ekonominės situacijos, pirmaisiais pokario dešimtmečiais išvengė radikalių pokyčių, būdingų sparčiau po karo atsigavusioms šalims. Pavyzdžiui, Suomijos prekybiniame Kokolos mieste 1964 m. savivaldybės parengtas plėtros planas numatė medinių istorinių teritorijų griovimą (iki parengiant konservavimo planą įgyvendintas tik iš dalies). Dalinis ar visiškas medinių struktūrų praradimas ištiko daugelį Suomijos miestelių²²⁴. Lietuvoje mažųjų urbanistikos paminklų apsauga prasidėjo kitokiu būdu negu senamiesčių – nuo jų mokslinių tyrimų, gana ilgai nesukėlusių jokių praktinių ar teisinių – formalaus įpaveldinimo – pasekmių. Remiantis A. Miškinių²²⁵ atsiminimais, galima daryti išvadą, kad ir šie tyrimai buvo asmeninės, iš pradžių visiškai neinstitucionalizuotos iniciatyvos rezultatas. Mokslininko teigimu, jis jau 1953 m. pradėjo galvoti apie būsimą disertacijos temą. Tuo tikslu pradėjo rinkti natūrinę (fotografuota, iš viso sukaupia keli tūkstančiai negatyvų), o nuo 1955 m. – ir archyvinę medžiagą²²⁶ apie Lietuvos miestelius ir mažus miestus – iš pradžių be sąrašo, vėliau „pagal iki sovietmečio vykdytas funkcijas“ buvo atrinkti 287²²⁷ objektai. Vėliau architektas įsidarbino būtent 1956 m. įkurtame Lietuvos statybos ir architektūros institute, kuriame sovietmečiu plėtoti miestelių

²²³ Dėl Vilniaus miesto statybos ir architektūros reikalų skyriaus darbo pagerinimo, 1956 07 05, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 212, l. 14–20.

²²⁴ Göran Lindahl (with contribution on Finland by Kärki Pekka), „Wooden Towns of Scandinavia“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd, 1975, p. 54–55.

²²⁵ Algimantas Miškinis (1929–2015) – architektas, urbanistas ir urbanistikos istorikas, paveldosaugininkas. 1954 m. baigė KPI, daugiausia dirbo Statybos ir architektūros institute (miestelių tyrimai ir reglamentavimas), dėstė įvairiose aukštosiose mokyklose, 1968 m. – architektūros mokslų kandidatas. Daugelio straipsnių ir monografijų apie Lietuvos architektūros ir urbanistikos istoriją autorius, aktyvus visuomenės veikėjas.

²²⁶ Istorinius miestelių tyrimus vėliau bendradarbiaudamas vykdė ir PKI istorikas Algirdas Baliulis (Vilniaus archyvai), Antonovas (Maskvos, tuometinio Leningrado archyvai).

²²⁷ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 101–102.

tyrimai ir rengta jų apsaugą reglamentavusi medžiaga, bei 1968 m. apgynė disertaciją šia tema. Taigi galima konstatuoti, kad 1956 m. dėl inicijuotos specializuotos projektavimo krypties ir tyrimų tapo Lietuvos paveldosaugos lūžiu, turėjusiu pozityvios įtakos iš pradžių Vilniaus, vėliau – kitų senamiesčių, o septintajame dešimtmetyje – ir mažesnio mastelio potencialių urbanistikos paminklų apsaugai.

1.2 Paminklosauga vs miestų statyba: prieštaringos išeities pozicijos ir metodikos paieškos

1956 m. Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pavedimu²²⁸ pradėjus rengti Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, Lietuvoje dar nebuvo susiformavęs „restauratorių cechas“, savo veiklą grindžiantis tvirtomis profesinėmis nuostatomis. Be to, tai turėjo būti apskritai pirmasis tokio tipo saugotinos miesto dalies projektas, todėl nei Lietuvoje, nei SSRS analogų nebuvo. Paslaptinga ir projekto užsakymo istorija, pagrįsta konkurencija tarp dviejų projektavimo organizacijų, valdžiai galbūt tik nenoromis „išsileidus“ paveldosaugininkus į miestų planavimo sritį. Visos šios ne itin palankios restauratoriams ir jų veiklai aplinkybės reikalavo ypatingo pasiruošimo.

Įdomiausia šio projekto atsiradimo priešistorės aplinkybė buvo tai, kad, J. Glemžos teigimu, projektas buvo užsakytas dviem organizacijoms – „Lietprojektui“ (miestų projektavimo institutui) ir MRGD (restauracinėms dirbtuvėms)²²⁹. J. Šeibokas prisimena, kad projektą pradėjo rengti tik „Lietprojektas“²³⁰. Archyvinėje dokumentacijoje šių teiginių tiesioginio patvirtinimo ar paneigimo rasti nepavyko, tačiau pažymėtina, jog 1956 m. į MRGD projektavimo sektoriaus darbo planą šis projektas nebuvo įtrauktas²³¹. Taip pat žinoma, kad 1956 m. pirmąjį pusmetį turėjo būti

²²⁸ Balčiūnas Vytautas, „Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951–1957 metų veiklos apžvalga“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 110.

²²⁹ Įdomu tai, kad vėliau patvirtintas MRGD projektas prieš pradėdamas projektavimą vadintas tik antruoju variantu, tuo tarpu pagrindinis projektuotojas buvo projektavimo institutas „Litgiprogorstroj“. Žr. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 10.

²³⁰ Interviu su Justinu Šeiboku.

²³¹ LTSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų Komiteto posėdžio įvykusio 1956 m. kovo 26 d. Protokolas Nr. 4, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 212, l. 7–8.

parengta daugiau negu du trečdaliai „išplanavimo projekto“²³², o tai patvirtintų, kad jį planuota greitai baigti, t. y. užsakymo tik „Lietprojektui“ versija. Anot J. Šeiboko, šiame projektavimo institute dominavo Leningrado mokyklos specialistai, vadovavęsi to meto bendraisiais sovietiniais miestų planavimo principais („prospektai tiesūs“²³³). Nenuostabu, kad, svarstant LSSR Architektų sąjungoje, jų parengtas projektas buvo labai stipriai sukritikuotas, o MRGD vyr. architektas Vytautas Balčiūnas²³⁴, naudodamasis proga, pasiūlė parengti alternatyvų projektą²³⁵. Nors manoma, kad „paveldotvarka buvo viena iš liberaliausių, mažiausiai Maskvos direktyvų suvaržytų, paveldosaugos sričių“²³⁶, tačiau senamiesčių rekonstrukcijos projektai buvo susiję ne tik su ideologiniais, estetiniais ar, siaurąja prasme, paveldosauginiais kriterijais, tačiau ir su miestų planavimo ir statybos normomis, kurios to meto SSRS buvo gana griežtai reglamentuotos (be to, kaip tik šiuo periodu vyko virsmas nuo stalinistinės estetikos modernizmo principų link). Tikėtina, jog būtent dėl to nesiryžta atiduoti projekto tik restauratoriams ir po minėto svarstymo nuspręsta surengti savotišką konkursą (būtent konkurso sąvoka, giriant MRGD darbą, vartota spaudoje dar ir po dešimtmečio²³⁷), kuriame abi organizacijos turėjo pristatyti savo projektų variantus (visgi, neatsižvelgiant į konkurenciją, abu projektai buvo apmokėti²³⁸).

„Lietprojekte“²³⁹, t. y. organizacijoje, rengusioje miestų generalinius planus, rekonstrukcijos projekto rengimas buvo patikėtas jauniems Valstybinio dailės instituto absolventams – Ignui Kvašui ir Vytautui

²³² 1955 m. [ir 1956 m.] miestų ir gyvenviečių užstatymo skyriaus medžiaga apie Vilniaus miesto užstatymą (architektūrinės-planinės užduotys, susirašinėjimas su Vilniaus miesto vyr. architekto valdyba, brėžiniai ir kt.), [Vilnius, 1956] in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 195, l. 53.

²³³ Interviu su J. Šeiboku, 2013-03-14.

²³⁴ Vytautas Kazimieras Balčiūnas (1924–1978) – architektas, studijas baigęs Kauno universitete 1950 m., 1951–1960 m. ėjo MRGD vyriausiojo architekto pareigas, 1961–1978 m. MSPI vyr. architektas. 1974 m. – LSSR nusipelnęs architektas, kartu su kitais apdovanotas Lenino premija už Lazdynų gyvenamąjį rajoną.

²³⁵ J. Šeiboko nuomone, jis tai buvo sutaręs iš anksto, galbūt su Jonu Kumpiu. Interviu su Justinu Šeiboku.

²³⁶ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 164

²³⁷ Raulinaitis Adolfas, „Vilniaus senamiestis senėja ir gražėja“, in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 5, p. 31.

²³⁸ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

²³⁹ Vėliau pervadinta Miestų statybos projektavimo institutu – MSPI.

Bugailiškiui, tačiau ir jie privalėjo paklusti bendrosioms organizacijos nuostatomis – taip prisimena J. Šeibokas, vertindamas kolegų galimybes parengti paveldo išsaugojimui palankesnius sprendinius²⁴⁰. Oficialaus darbo vadovo „Lietprojektas“ nepaskyrė²⁴¹, o MRGD specialiai šiam projektui pasikvietė architektūros paveldą vertinusių profesorių K. Šešelgį²⁴², tuo metu laikytą „solidžiausia miestų planavimo figūra Lietuvoj“²⁴³, kuris turėjo tapti atsvara „Lietprojekto“ autoritetui. K. Šešelgis vadintas projekto „varikliu“, nors atvažiuodavo tik aptarti pagrindinių principų ir svarbiausių sprendinių, o pagrindiniais autoriais tapo jauni architektai – Justinas Šeibokas²⁴⁴, save apibūdinęs kaip „labiau modernistą“, ir Sigitas Lasavickas²⁴⁵, kolegų vadintas „gimusių restauratorium“²⁴⁶.

Vilniaus miesto vyriausiasis architektas Vladislovas Mikučianis abiem organizacijoms pateikė Vilniaus senjojo miesto rekonstrukcijos projekto architektūrinę-planinę užduotį²⁴⁷. Pats architektas nėra viešai aptaręs šio dokumento atsiradimo aplinkybių, tačiau, turint omenyje jo profesinę biografiją, galima daryti prielaidą, kad, būdamas tikras minėtos Leningrado mokyklos atstovas, taip pat nepalankaus paveldui Vilniaus generalinio plano autorius, šios užduoties jis ėmėsi tiesiog vykdydamas miesto vyr. architekto pareigas ir politiškai derindamasis prie kintančių bendrųjų nuostatų, kurios

²⁴⁰ Interviu su Justinu Šeiboku, 2013-03-14.

²⁴¹ Tai gali būti susiję su numanoma projekto (ne)sėkme, žr. žemiau.

²⁴² Kazimieras Šešelgis (1915–1998) – architektas, urbanistas, studijas Kauno universitete baigęs 1943 m. 1954 m. apgynė architektūros mokslų kandidato, 1968 m. – mokslų daktaro disertacijas. Nuo 1945 m. – dėstytojas, nuo 1949 m. – Miestų planavimo (vėliau – Gyvenviečių planavimo) katedros vedėjas. Lietuvos teritorijos tolygaus apgyvendinimo modelio, miestų ir gyvenviečių bendrųjų planų, mokslinių, metodinių ir populiarių publikacijų autorius.

²⁴³ Interviu su J.R. Glemža, Vilnius, 2013-03-12.

²⁴⁴ Justinas Šeibokas (1929–2015) – architektas, baigęs LSSR VDI 1954 m. ir iki 1959 m. dirbęs MRGD. Vėliau dirbo Komprojekte, MSPI, projektavo naujus statinius, kai kuriuos – istorinėje aplinkoje (Ryšių obj. kompleksas ir kt.).

²⁴⁵ Sigitas Benjaminas Lasavickas (1925–1998) – architektas restauratorius, 1953 m. baigęs LSSR VDI. Nuo tada iki 1993 m. (su pertrauka, kai buvo pasitraukęs iš profesinės veiklos) dirbo MRGD, vėliau – PKI, PRPI. Autorius ir bendraautorius Vilniaus katedros, Lopacinskių rūmų, Kapitulės namo, Naujojo Arsenalo, Aukštutinės ir Žemutinės pilies, Senojo arsenalo ir kt. objektų tyrimų, resauravimo ir konservavimo projektų.

²⁴⁶ Interviu su Justinu Šeiboku.

²⁴⁷ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 7–10.

veikiausiai nesutapo su asmeninėmis, nes, remiantis J. Šeiboko prisiminimais, namų L. Giros (dabartinėje Vilniaus) gatvėje tuo metu dar neleista remontuoti, numatant jų griovimą dėl būsimos magistralės²⁴⁸. Nepaisant galimai nepalankaus nusistatymo, reikia pripažinti, kad V. Mikučiano parengtoje užduotyje neapsiribota tik aptakiomis frazėmis – nurodyta, kad mieste yra vertingų architektūros bei istorijos paminklų ir istoriškai susiklostęs gatvių tinklas, todėl reikia remtis istoriniais ir archeologiniais tyrimais, tačiau yra ir „eilė trūkumų“, kuriuos turi ištaisyti projektas: „neleistinai aukštas užstatymo procentas“, kiemai-šuliniai su tamsiais, nevedinamais butais ir avarinės būklės pastatai. Remiantis tokiais socialistinės gerovės, vadintos „normaliomis gyvenimo sąlygomis“, kūrimo prielaidomis, suformuluota pagrindinė projekto užduotis: „gyvenamųjų kvartalų ir atskirų kiemų sanacija, išgriautų kvartalų sutvarkymas bei jų architektūrinis apiforminimas“²⁴⁹. Ją konkretizuojant nurodyta griauti menkaverčius ūkinius ir avarinius pastatus kiemuose, stengiantis suformuoti „bendrą kvartalo kiemą, o tokioms galimybėms nesant, sujungti bent kelis kiemus“²⁵⁰. Nurodyta „praanalizuoti“ (ne priimti ir perbraižyti!) miesto magistralių galimus sprendinius²⁵¹. LSSR Ministrų Tarybos Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas užduotį suderino papildydamas tik keliomis neesminėmis pastabomis²⁵². Vis dėlto įdomu tai, kad derinimo raštas adresuotas tik „Lietprojektui“, o nuorašas – miesto vyr. architektui (kada ir kaip informacija perduota MRGD, nėra aišku).

Dar prieš pradėdant projektavimo darbus iškilio metodikos problema. Nėra likę dokumentų apie tai, kokia metodika vadovavosi „Lietprojektas“, tačiau, atsižvelgiant į organizacijos profilį, atrodo, kad projektas rengtas kaip eilinis miesto generalinis planas (tai patvirtina ir skaičiavimai, brėžiniai – pavyzdžiui, funkcinio zonavimo pagal paskirtis planas²⁵³), tekstinėje dalyje pažymint senamiesčio ir ypač paminklų vertę. Nesant analogų, kaip rengti specifinį saugotinos miesto dalies projektą, MRGD atsidūrė daug

²⁴⁸ Interviu su Justinu Šeiboku.

²⁴⁹ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 8

²⁵⁰ *Ibid.*, l. 8.

²⁵¹ *Ibid.*, l. 9.

²⁵² *Ibid.*, l. 11.

²⁵³ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*, Vilnius: Miestų statybos projektavimo institutas „Lietprojektas“, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162, l. 10.

sudėtingesnėje situacijoje, J. Šeiboko apibūdintoje taip: „Įpuolėm kaip ta musė į surūgusį pieną – nieks nieko nežino, nieks nieko nematė“.²⁵⁴ Šie prisiminimai liudytų, kad nuo 1950 m., kuomet L. Bogdanovas rašė, kad esamų istorinių ansamblių rekonstrukcija vis dar mažai ištirta miestų statybos srityje²⁵⁵, situacija nelabai pasikeitė. Kad tarpukario kompleksinės miesto apsaugos tradicija jau buvo nutrūkusi, patvirtina ne tik projektų sprendinių analizė, išlikę metodikos aptarimo protokolai, bet ir amžininkų liudijimai apie tai, kad tarpukario medžiaga buvo nežinoma. Be to, kai kurie specialistai buvo priešiški nusistatę „lenkiškos“ Vilniaus istorijos atžvilgiu²⁵⁶. Netgi aštuntojo dešimtmečio pradžioje senamiesčio būklės tarpukariu vertinimas liko šališkas – ji aprašyta kaip prasta, nulemta ekonominės ir kultūrinės stagnacijos („provincijos miestas su merdinčia vietine pramone“), pasireiškusia „fiziniu ir moraliniu požiūriu“ senstančiu gyvenamuoju fondu, virtimu „vienu iš skurdžiausių miesto rajonų“²⁵⁷.

Atsižvelgiant į sovietinės centrinės valdžios ir standartizuotų sprendimų įtaką lietuviškajai urbanistinio paveldo apsaugos metodologijai, reikėtų prisiminti S. Kulevičiaus įžvalgas, kad paveldotvarkos turinys formuotas remiantis bent trimis linijomis: „(1) sovietinių standartų, (2) vadinamųjų tarptautinių arba ICOMOS standartų, (3) socialistinių nesąjunginių ir kapitalistinių šalių patirčių“²⁵⁸. Urbanistinio paveldo atžvilgiu šis teiginys kiek koreguotinas, nes sovietinių standartų tuo metu tiesiog nebuvo (neskaitant jau minėtų riboto pritaikomumo taisyklių ir visur pasikartojančio prieštaringo reikalavimo „išsaugoti paveldo vertes ir sukurti normines gyvenimo sąlygas“, kuris, beje, taipogi atitiko to meto tarptautines tendencijas). Tiesa, kiek vėliau SSRS priimtose instrukcijose urbanistiniams projektams rengti, kuriose buvo nurodyti spęstiniai klausimai ir projektų apimtis, tačiau jose pripažinta, kad senamiesčių rekonstrukcija yra specifinė

²⁵⁴ Interviu su Justinu Šeiboku.

²⁵⁵ J. C. Богданов, *op. cit.*, l. 15.

²⁵⁶ „Šaknimi įaugęs į Vilnių: Romanas Jaloveckas atsako į Marijos Drėmaitės klausimus“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladiui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 45.

²⁵⁷ Jurkštas Vytautas, Pilypaitis Antanas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Architektūriniai meniniai tyrimai, II tomas. 2-oji dalis – Tyrimo duomenų analizė. Pastatų kompleksinė vertė*, Vilnius: PKI, 1974, in: VRAA, f. 1019, ap. 11, b. 4389, l. 24.

²⁵⁸ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 111.

sritis²⁵⁹. Lietuvių specialistai, atrodo, šių instrukcijų nelaikė tinkamomis, nes praktiniuose dokumentuose apie jų naudojimą ar netgi egzistavimą neužsiminta.

Apibūdinant bendrąsias paveldosaugos tendencijas, pažymėtina, kad būtent apie 1960 m. Europoje ėmė skleisti platesnis požiūris į paveldo apsaugą (ansambliai, kompleksai), akcentuojantis konservavimą²⁶⁰, t. y. po truputį buvo generuojami principai, vėliau susisteminti Venecijos chartijoje. Vis dėlto kiltų pagrįstas klausimas: ar jie turėjo įtakos Lietuvoje ir kiek su jais buvo susipažinta? Iš Lietuvos specialistams pasiekiamesnių socialistinių valstybių pirmoji po karo urbanistikos paminklais susirūpino Čekoslovakija. 1949–1950 m. pradėta 29 istorinių Čekijos miestų restauravimo kampanija (daugiausia dėmesio skirta svarbiausiems ar charakteringiausiems miestų pastatams-paminklams)²⁶¹. 1950 m. nuspręsta 23 Čekijos ir Moravijos miestų branduolius paskelbti rezervatais. 1954 m. įkurtas Valstybinis kultūros paminklų ir gamtos apsaugos institutas²⁶², kuriam kelti dviejų krypčių uždaviniai: profesionalaus konsultavimo ir mokslinių tyrimų²⁶³. 1954 m. Bratislavoje paskelbtas paminklinis rezervatas²⁶⁴, o Prahoje pradėtas rengti rekonstrukcijos projektas (komandai vadovavo Vilém Lorenc, joje dirbo meno istorikai Dobroslav Líbal ir Milad Vilímkov)²⁶⁵. Šeštojo dešimtmečio viduryje miestų centrai ar kiti urbanistiniai objektai pradėti kompleksiskai saugoti ir kitose socialistinėse valstybėse – pavyzdžiui, 1955 m. nacionaliniu paminklu ir saugoma zona paskelbtas Veliko Tirnovas

²⁵⁹ Jurkštas Jonas, „Pastabos apie 1960-1965 m. SMRGD atliktus senamiesčio rekonstrukcijos projektavimo darbus“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 45.

²⁶⁰ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 39.

²⁶¹ И. Костка, В. Менчл, Я. Вагнер, „Пятнадцать лет заботы о наших исторических городах. (Резюме)“, in: *Zprávy památkové péče*, 2. XX. 1960-63, p. 2–3.

²⁶² SÚRPMO – Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů įkurtas 1954 m., SÚPPOP - Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, įkurtas 1958 m. įstatymo pagrindu. Žr. Josef Štulc, „Moderní urbanismus a památková péče“, in: *Památky a příroda*, 1987 Nr.9, p.578; Petr Štoncner, „Přehled historické kontinuity státní památkové péče v České republice“, in: *Zprávy památkové péče*, 2008 Nr. 5 (68), p. 348.

²⁶³ Винтер Властимил, „Развитие организации государственной охраны памятников культуры в Чехословакии в 1945–1960 гг. (Резюме)“, in: *Zprávy památkové péče*, 2. XX. 1960–63, с. 2.

²⁶⁴ Nitry Stanislav, „Perspektívy mestskej pamiatkovej rezervácie v Bratislave“, in: *Pamiatky-Príroda*, 1988 Nr. 5, p. 3–4.

²⁶⁵ Korčák Pavel, *op. cit.*, p. 350.

Bulgarijoje²⁶⁶. Lenkijoje pirmasis išsamus tyrimas – istorinė-urbanistinė studija pasirodė 1953 m. (iki devintojo dešimtmečio vidurio PKZ (*Pracownie Konserwacji Zabytków*²⁶⁷) ir kiti iniciatyvūs autoriai jų parengė apie 500). Jau nuo 1956 m. Lenkijos miestų planavimo dokumentams buvo privalomi istoriniai tyrimai, tačiau 1961 m. planavimo įstatymas istoriniams miestams specialaus statuso nesuteikė²⁶⁸. Po karo pasiryžus atstatyti Varšuvą, Gdanską ir kitus Lenkijos miestus, jų pagrindiniai rekonstravimo (atstatymo, daug kur sanuojant vidinius kiemus – plg. su J. Šeiboko atsiminimais apie Gdanską) dokumentai parengti penktojo dešimtmečio pabaigoje–šeštojo pradžioje.

Čekoslovakijoje 1958 m. Kultūros paminklų įstatymu įteisinta²⁶⁹ nemažai šeštajame dešimtmetyje įkurtų miestų rezervatų – Litomeržičių, Chebo, Loketo, Kadanio, Horny Slavkovo, Planos, Domažlicių, Horšovský Tyno, Česke Budejovicų, Taboro, Trebono, Český Krumlovo, Jindřichův Hradec, Prachaticių, Nove Mesto prie Metujės, Hradec Kralovės, Jičyno, Pardubicų, Litomišlo, Jihlavy, Telčo, Slavonicų, Kromeržyžo, Znomo, Mikulovo ir kitų miestų ir miestelių. 1950 m. rezervatai buvo įvardyti „rekonstruotiniomis teritorijomis“, o po įstatymo įsigaliojimo jų statusas pakito į „saugomas urbanistinio paveldo teritorijas“, kurios tvarkytos remiantis poįstatyminiu tų pačių 1958 m. potvarkiu dėl paminklų rezervatų²⁷⁰ saugant jų istorinę išvaizdą²⁷¹. Rekonstrukcijos (regeneracijos) darbų metu prioritetai teikti regiono svarbiausiems ar charakteringiausiems pastatams sutvarkyti bei naujiems pastatams – kultūros namams, kino

²⁶⁶ Haas Hans, *Preservation and rehabilitation of historic quarters in Bulgaria*, Bohn: Deutsche UNESCO-Kommission, 1983, p. 42.

²⁶⁷ PKZ arba PP PKZ (Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków) – Paminklų konservavimo dirbtuvės, įkurtos Lenkijoje 1950 m. su centrine valdyba Varšuvoje ir filialais vaivadijose, vykdžiusios tyrimus, projektų rengimą ir pačius restauravimo darbus ne tik Lenkijoje, bet ir kitose pasaulio šalyse.

²⁶⁸ Pawlowski Krzysztof, „Zasady ochrony, odbudowy i rewaloryzacji historycznych zespołów urbanistycznych“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 53, 59.

²⁶⁹ *Čekoslovenská historická města*, red. Keclik Pavel, Nosková Věra, Praha, 1974, p. 496.

²⁷⁰ Kibic Karel, Vošahlik Aleš, op. cit., p. 335.

²⁷¹ Иванов В. Н., „О зарубежном опыте реконструкции исторических городов“, in: Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства, Москва, 1971, p. 13.

teatrams, turistų apgyvendinimo įstaigoms statyti²⁷². Chebo mieste įvykdyta visiška miesto branduolio rekonstrukcija (1958-1964, arch. V. Slavik), laikoma reikšmingiausia šio laikotarpio Čekoslovakijoje įgyvendinta realizacija²⁷³.

Remiantis to meto Lietuvos paveldosaugos proceso aktyvių dalyvių liudijimais, galima teigti, kad tuometinė Čekoslovakija, visą sovietinį laikotarpį išlikusi paveldo apsaugos srities siekiamybe, išties buvo tas tarpininkas, per kurį tarptautinės idėjos dažnai pasiekdavo Lietuvą²⁷⁴. Vienas iš rekonstrukcijos projekto autorių, tuometinis architektūros studijų Valstybiniame dailės institute absolventas J. Šeibokas prisimena, kad K. Šešelgis turėjo panašų Čekoslovakijos miesto projektą. Be to, J. Šeibokas su V. Balčiūnu, MRGD vyriausiuoju architektu, projekto rengimo metu savaitę ar dvi keliavo po Čekoslovakiją. Vis dėlto paskui lietuviams reikėjo atrasti savitą paveldosaugos modelį, kadangi tuometinėmis sąlygomis tiesioginis metodikos perkėlimas buvo neįmanomas²⁷⁵. J. R. Glemžos teigimu, architektai-inžinieriai, Kauno politechnikos instituto dėstytojai Bronius Janavičius ir Henrikas Zvolinskas, grįžę iš Čekoslovakijoje 1957 m. Dobrzyšiaus mieste vykusios konferencijos, ne tik pasidalino žiniomis, kad toje šalyje veikia Istorinių miestų rekonstrukcijos institutas ir į paminklų sąrašą įtraukta jau 40 istorinių miestų, tačiau parsivežė ir istorinių miestų rekonstrukcijos metodiką, kuria buvo remiamasi rengiant Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą²⁷⁶. Straipsnyje, išspausdintame Valstybinės paminklų apsaugos inspekcijos metraštyje, autoriai konstatavo, kad „mūsų respublikos specialistai, dirbantieji miestų rekonstrukcijos srityje, turėtų geriau susipažinti su demokratinių šalių praktika ir plačiau ją taikyti savo darbuose“²⁷⁷. Pristatyta Čekoslovakijos metodika, kuriai būdingas didelis dėmesys istorinei analizei, kiekvieno kvartalo ir pastato tyrimai

²⁷² Kostka Jiří, Mencl Václav, Wagner Jaroslav, „Patnáct let péče o našele historická města“, in: Zprávy památkové péče, 2. XX. 1960-63, p. 58–64.

²⁷³ Kibic Karel, Vošahlik Aleš, op. cit., p. 335.

²⁷⁴ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 155; Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12.

²⁷⁵ Interviu su Justinu Šeiboku.

²⁷⁶ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 155; Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12.

²⁷⁷ B. Janavičius, H[enrikas] Zvolinskas, „Čekoslovakijos miestų rekonstrukcijos praktika“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 113–114.

(meninė vertė, aukštingumas, konstrukcijų ir sanitarinių įrenginių būklė), buitinių-kultūrinių įstaigų išdėstymas, tranzitinio transporto izoliavimas (Brno miesto pavyzdys) ir t. t. Šios savybės iš esmės sutampa su Vilniaus rekonstrukcijos projekto tyrimų principais. Be to, jau pirmuosiuose Čekoslovakijos projektuose (pvz., Kutna Hora, 1961) taikyta rekonstrukcijos ir sanacijos praktika²⁷⁸. Vis dėlto negalima pamiršti fakto, kad 1957 m. pabaigoje Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimas jau buvo įpusėtas, pagrindiniai jo principai ir metodika pristatyti mokslinėje taryboje dar metų pradžioje. O Čekoslovakijos metodika, kurios autoriumi laikomas Dobroslav Libal²⁷⁹, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimo metu dar buvo formuojamama, todėl tikėtina, kad konferencijos dalyviai buvo supažindinti su istorinių miestų tyrimais ir planuojamomis projektavimo gairėmis, o ne parengtais išsamiais projektais.

Čekoslovakijos paveldosaugos metodikos įtaką lietuviškajai patvirtina ir MRGD Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, kuriame užfiksuotas projektui vadovavusio K. Šešelgio teiginys, kad atitinkamos metodikos SSRS nėra, nors tokius projektus sėkmingai įgyvendino tokios demokratinės šalys kaip Lenkija, Čekoslovakija (šioje šalyje pirmosios miestų konservacinės teritorijos nustatytos 1950 m., įstatymu įtvirtintos 1958 m.²⁸⁰), Vokietija, tačiau Lietuvoje žinomi tik rezultatai, fragmentiškai aprašyti spaudoje²⁸¹. Tikriausiai remdamasis tik šiuo teiginiu, R. Kaminskas 1977 m. rašė, kad rengiant rekonstrukcijos projektą naudotasi ne tik Čekoslovakijos, bet ir Lenkijos, VDR bei Vengrijos „miestų centrų rekonstravimo patyrimu ir metodika“²⁸², tačiau šios informacijos kiti šaltiniai nepatvirtino. Pats K. Šešelgis vėliau minėjo tik čekų ir vokiečių patirtį²⁸³. Vis dėlto galimybių gauti profesinės literatūros iš užsienio būta – Stasio Abramausko sudarytoje

²⁷⁸ Korčák Pavel, *op. cit.*, p. 353.

²⁷⁹ Kibic Karel, Vošahlik Aleš, *op. cit.*, p. 335.

²⁸⁰ Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 377.

²⁸¹ Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385 arba f. 1019, ap. 12, b. 22203, l. 14.

²⁸² Kaminskas Romualdas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, in: *Architektūros paminklai, t. IV*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 61.

²⁸³ Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis, „Kai kurie Lietuvos TSR miestų rekonstrukcijos klausimai“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra II*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 214.

1958–1959 m. paminklų apsaugos temos bibliografinėje apžvalgoje leidiniai kategorizuoti pagal kilmės šalis: liuanistika, estų ir latvių (bendra skiltis), rusų ir kitų TSRS tautų, Lenkijos, Vokietijos, Čekoslovakijos architektūrinis palikimas ir kiti spaudiniai (daugiausia Vakarų Europa)²⁸⁴. Šis sąrašas atskleidžia ne tik atskirų šalių literatūros prieinamumą (lietuvių išveivų spaudiniai, ilgas sąrašas lenkų kalba ir visai trumpas „kitų“ šalių ir t. t.), tačiau ir liudija besiformuojančius konteksto lygmenis – vietinis, Pabaltijo šalių, SSRS, socialistinių šalių bloko ir konkrečiai neapibrėžtų „kitų“. Be to, anot S. Kulevičiaus, kitų šalių patirtis, skirtingai nuo tarptautinių dokumentų, žinotų visoje SSRS, „galėjo būti perimama vienos sąjunginės respublikos lygmenyje ir tik jai aktualioms problemoms spręsti“²⁸⁵. Šių aplinkybių žinojimas gali padėti atsakyti į klausimus, kodėl, nepaisant periodiškai vykusių sąjungos ir atskirai Pabaltijo šalių restauratorių įvairių formatų susitikimų, urbanistinio paveldo apsaugos srityje daugybę kartų buvo „išradinėjamas dviratis“, o latviai ir estai, skirtingai nuo lietuvių, daugiau rėmėsi Lenkijos, o ne Čekoslovakijos patirtimi bei kodėl šiose šalyse iš esmės nežinomas didžiulę įtaką visam Lietuvos regeneracijos procesui daręs sanacijos konceptas.

Senamiesčio sanacijos idėja, ko gero, svarbiausias aspektas, suteikiantis galimybes teigti tiesioginį Čekoslovakijos projektų perimamumą Lietuvoje. Sanacija, tapusi pagrindine senamiesčių rekonstrukcijos projektuose numatyta priemone, buvo pagrįsta Vakarų modernistiniame planavime įtvirtintais insoliacijos, higienos, greito ir pažangaus transporto poreikių tenkinimo ir pan. principais, suformuluotais dar CIAM Atėnų chartijoje. Tiesa, alternatyvių vizijų, kurių autoriai laikėsi atokiau nuo pagrindinės modernistinio miestų planavimo srovės, Vakaruose būta²⁸⁶. Visgi alternatyviomis jos vadintinos sąlyginai. Pavyzdžiui, Giovanni Astengo parengtas bendrasis Asyžiaus (1955–1958) bei Giancarlo De Carlo – bendrasis Urbino (1958–1964) miestų planai pasižymėjo „metodologiniu

²⁸⁴ Abramauskas Stasys, „Bibliografija. Recenzijos. Architektūros istorijos, paminklų apsaugos ir restauracijos leidiniai bei straipsniai (1958–1959 m. bibliografinė medžiaga)“, in: *Valstybinės LTSR Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. II tomas*, Vilnius: Centrinis techninės informacijos ir propagandos biuras, 1960, p. 139–154.

²⁸⁵ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 111.

²⁸⁶ Erdem Erten, John Pendlbury, Peter J. Larkham, “On “Alternative visions” in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p. 5.

eklektizmu“, sąlygotu CIAM ir post-CIAM idėjų nepritaikomumo istorinėje aplinkoje faktorių. Be to, reikėtų pažymėti, kad tai buvo kito tipo – bendrieji – planai, sprendę kompleksiškesnes miestų problemas ir, nors abu dokumentai yra itin restriktyvūs istorinio miestovaizdžio apsaugos aspektu, tačiau abu parengti remiantis vien architektų-planuotojų kompetencija, be paveldo apsaugos specialistų konsultacijų ar tyrimų²⁸⁷.

Sanacija taikyta didžiojoje Europos dalyje (sąlyginai išskyrus to meto Italiją, nors terminas naudotas,²⁸⁸). Iš esmės ji suvokta kaip vidinių kiemų, mažiau vertingų pastatų „valymas“, t. y. „sveikatinimas“ (pranc. *assainissement*, angl. *clearance*, rus. *оздоровумь*²⁸⁹). Pavyzdžiui, Antverpene pirmasis kvartalo sanacijos projektas pradėtas 1957 m.²⁹⁰ Prancūzijoje CIAM idėjas propagavo netgi Atstatymo ir urbanistikos ministerija, todėl jos buvo įgyvendintos ir istorinėje aplinkoje²⁹¹. Vienas pirmųjų Čekoslovakijoje 1956 m. parengtas Litomeržičių senamiesčio projektas taip ir vadinosi – sanacijos (*asanačni*) planas. Jau tada Čekoslovakijos metodika pasižymėjo išsamiais analizėmis – demografinė (pastatų nuosavybės formos – privati, korporacinė, valstybinė), techninės būklės (pastatų ir atskirai gyvenamųjų butų), sanitarinių įrenginių ir higienos būklės, pastatų aukščio ir aukštingumo, užstatymo tankio ir intensyvumo, pastatų vertės (urbanistinės ir architektūrinės, paminklinės, ekonominės), pastatų stiliaus (gotikos, renesanso, baroko, klasicizmo, imperijos), taip pat istorinės raidos, želdinių, gatvių dangų. Kai kurie pastatų kompozicijos

²⁸⁷ De Pieri Filippo, „Visualizing the Historic City: Planners and the Representation of Italy’s Built Heritage“, in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p. 54, 59–60.

²⁸⁸ Eglė Navickienė, *op. cit.*, p. 30, 72. Autorė šiai grupei priskiria ir Čekoslovakiją bei Lenkiją, tačiau šis teiginys reikalautų patikslinimo, nes šio tyrimo duomenys rodo priešingai.

²⁸⁹ „Conservation of Historic Reserves in Slovakia...“, p. 96–97.

²⁹⁰ Protection and Cultural Animation of Monuments..., p. 34.

²⁹¹ Nicholas Bullock, „Charting the changing Approaches to Reconstruction in France. Urbanisme 1941–56“, in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p.181–182. Kita vertus, pirmieji septyni Paryžiaus rajonai (*arrondissements*), kurių bendras plotas siekė net 900 ha, dar laikantis 1930 m. įstatymo buvo paskelbti saugoma urbanistine vietoje, kurioje visos statybos turėjo būti specialiai derinamos bei taikytos baudžiamosios priemonės, kaip kad nepageidaujamų darbų griovimas, baudos ar netgi pažeidėjų įkalinimas. Žr. Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. B.8

vertinimai šiandien atrodo visai nelogiški – pavyzdžiui, Litomeržicėse, kaip trikdanti tūrinę-erdvinę miesto kompoziciją, pažymėta bažnyčia²⁹². Vis dėlto dauguma šių planų būdavo skirti istorinių miestų dalių riboms ir pastatų bei teritorijų kategorijoms nustatyti, o taisyklės ir instrukcijos, ką ir kaip galima daryti, būdavo suformuluojamos tekstinėje dalyje, skelbiant objektą rezervatu. Kartais tai įvykdavo beveik tuo pačiu metu – pavyzdžiui, Taboras paskelbtas rezervatu 1961 m. (planas sudarytas 1961 m., peržiūrėtas 1965m.)²⁹³. Pažymėtina, kad aptariamoji metodika taikyta vertinti ne tik paminklus, bet ir bendrą miesto architektūrinę-urbanistinę visumą. Atliekant analizę buvo nustatomos saugotinos panoramos, turėjusios užtikrinti, kad nauji tūriai nepakeistų istorinio miesto silueto. Kita vertus, dauguma Čekoslovakijos rezervatų buvo itin nedidelio ploto (8-40 ha, tik 3 viršijo 100 ha, iš kurių Prahos rezervato plotas siekė net 880 ha.)²⁹⁴. Slovakijoje įkūrus pirmuosius dešimt rezervatų, didžiausias Kremnicos buvo 77,8 ha ploto, o, pavyzdžiui, Bratislavoje saugoti tik 20,1 ha (mažiau negu 10% tuometinio miesto ploto)²⁹⁵. Palyginus su Čekoslovakijos analogais (išskyrus Prahą), Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto teritorija, aprašyta projektavimo užduotyje, užėmė itin didelį – apie 160 ha – plotą²⁹⁶. Atitinkamai sudėtingesnės buvo ir projekte spęstinės funkcinės problemos. Kita vertus, rekonstrukcijos projekto architektūrinėje-planinėje užduotyje nurodytos senamiesčio ribos rytinėje ir pietinėje dalyje buvo netgi mažesnės, lyginant su 1936 m. nustatytais²⁹⁷ – neįtraukti istoriniai priemiesčiai, pavyzdžiui, Užupis (saugotina teritorija siekė iki Bernardinų kapinių), Tymo ar už Aušros vartų esantys kvartalai. Rytinė riba, einanti dabartine Pylimo gatve, iš esmės išliko ta pati.

²⁹² Litoměřice. Studijní dokumentace památek.

²⁹³ *Tábor*. Městská památková rezervace, in: NPU archyvas, Praha.

²⁹⁴ „Conservation of Municipal Historic Reservations in the Czech Lands“, in: ICOMOS Bulletin 4 ČSSR, 1976, p. 58.

²⁹⁵ „Conservation of Historic Reserves in Slovakia...“, p. 102.

²⁹⁶ Parengus projektą, nustatytas plotas 162,89 ha. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai (Aiškinamojo rašto IV tomas)*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958 m., in: VRVA, f. 2, b. 101–9 arba f. 1011, ap. 5, b. 109, l. 1.

²⁹⁷ Palyginta pagal K. Kučiausko schemą, Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, 12 iliustracija (K. Kučiauskas, Paminklinė Vilniaus miesto teritorija 1936), p. 218.

Taigi, analizuojant Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektavimo kontekstą, aiškėja, kad visų kompleksinio suvokimo, vertingų pastatų bei miesto erdvių saugojimo ir naujo užstatymo derinimo prie aplinkos nuostatų nederėtų laikyti suformuluotomis vien tik MRGD autorių remiantis iš Čekoslovakijos perimta metodika, nes jų gairės įvardijamos jau projektavimo užduotyje. Rekonstrukcijos projekto rengėjai susidūrė su sudėtingais uždaviniais – ne tik suderinti natūraliai kylančius planavimo procesuose apsaugos ir plėtros prieštaravimus, bet ir įgyvendinti užduotyje suformuluotus radikaliai priešingus tikslus – nesuardyti paveldo, bet užtikrinti senamiestyje modernaus miesto apšvietimo ir apželdinimo normų įgyvendinimą. Prieštaravimai užkoduoti V. Mikučiano patvirtintoje projektavimo užduotyje yra būdingi to meto požiūriui į miesto tvarkymą ir profesinei kalbai būdingos formuluotės. Panašiai apie savo 1940-1943 m. rengto Vilniaus generalinio plano tikslus atsiliepė ir V. Landsbergis-Žemkalnis: „Tvarkant senamiestį ir sudarant jame patogias gyvenimo sąlygas, sykiu išsaugoti <...> nesužalotą architektūros grožį ir savitumą“²⁹⁸. Įdomiausia, kad būtent šis oksimoronas tapo pagrindiniu oficialiu reikalavimu senamiesčių rekonstrukcijos projektų rengėjams, ir tai, kaip jį bandyta spręsti.

1.3 Pirmasis SSRS: Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas

Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, patvirtintas 1959 m., tapo pirmuoju tokio pobūdžio projektu ne tik Lietuvoje, tačiau ir visoje SSRS. Nors daugumoje iki šiol atliktų tyrimų šis teiginys tik konstatuojamas paties projekto neanalizuojant, manytina, kad šis dokumentas nusipelno išskirtinio dėmesio ne tik dėl formalaus išskirtinumo. Atliekant sovietinės paveldosaugos raidos ir sąvokų sampratų kaitos tyrimą, svarbu atkleisti, kokie ir kaip susiformavo pirmieji sisteminiai urbanistinio paveldo apsaugos principai, kurie po šio projekto patvirtinimo buvo įteisinti oficialiai, turėjo praktinę įtaką, nes tapo prototipu analogiškiems kitų vietovių projektams. Antroji, ne mažiau svarbi šio projekto rengimo aplinkybių tyrimo priežastis yra konkuravusių – „Lietprojekto“ ir MRGD – parengtų projektų variantų palyginimas, atskleidžiant pamatinius požiūrių skirtumus ir įvertinant, kiek

²⁹⁸ Landsbergis-Žemkalnis Vytautas, *Iš atminties ekrano: rašyta ir pasakota*, sud. Vytautas Landsbergis, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 340.

jie turėjo įtakos projektų sprendiniams bei verifikuojant, ar tikrai MRGD variantas pagrįstai išskiriamas kaip sustabdęs senamiesčio griovimą ir pralenkęs laiką²⁹⁹.

1957 m. sausio 22 d. Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete įvyko pasitarimas, kuriame buvo pasidalinta projektavimo sferomis³⁰⁰. Pažymėtina, kad dviem skirtingoms institucijoms nurodyta rengti tyrimus pagal savas specializacijas, o vėliau bendradarbiauti dalijantis tų tyrimų duomenimis rengiant atskirus rekonstrukcijos projekto variantus. „Lietprojektui“ paskirta atlikti esamo užstatymo techno-ekonominius skaičiavimus, požeminių tinklų schemas, paruošti pagrindinių gatvių išklotines ir pabaigti esamos būklės planą. MRGD turėjo parengti istorinius tyrimus, kai kurių gatvių išklotines, apibrėžti pastatų vertę architektūriniu ir istoriniu aspektais. Jau minėta, kad MRGD daugiausia rėmėsi Čekoslovakijos pavyzdžiais, tačiau jų pagrindu Vilniaus projektui buvo sudaryta savita metodika, kuri vėliau pristatyta profesinėje spaudoje (veikiausiai dėl savo aktualumo ir platesnės sklaidos galimybių publikuota rusų kalba). Tyrimai buvo skiriami į praktinius (utilitariuosius) ir istorinius-meninius. Pastaruosius metodikos autorius K. Šešelgis dar skyrė į dvi dalis: istorinius-miesto statybos ir architektūrinius-meninius. Pirmieji buvo skirti ekonominėms-politinėms sąlygoms ir miesto plėtrai ištirti trimis aspektais: miesto teritorijos kaitos, planinės struktūros (gatvių ir aikščių) ir pastatų. Meniniai tyrimai skaidyti į dvi dalis – miesto kaip visumos (kelių ir gatvių tinklas, siluetai ir panoramos, ryšys su aplinka) ir miesto vidinių erdvių (architektūros paminklai, gatvių užstatymas, kvartalų vidinės erdvės), tokiu būdu apibrėžiant miesto architektūrinį-meninį charakterį ir nustatant jo vertę. Visų šių tyrimų rezultatai turėjo tapti pagrindu rekonstrukcijos projektui³⁰¹.

Esamos Vilniaus senamiesčio būklės analizė, arba „utilitarioji“ tyrimų dalis, kurią parengė „Lietprojektas“, buvo sudaryta iš techno-ekonominės ir planuojamo rajono „esamo stovio“ sudedamųjų dalių. Techno-ekonominėje

²⁹⁹ Plačiau žr. Viltė Janušauskaitė, „Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 31, Vilnius, 2013, p. 138–154.

³⁰⁰ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 302–303.

³⁰¹ Казис Шешелгис, „О методике архитектурно-художественного исследования города (на примере г. Вильнюса)“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra III*, Nr. 3 Vilnius: Valstybinė politinė ir mokslinė literatūros leidykla, 1966, c. 65–66.

dalyje aptarta rajono padėtis miesto plane ir gamtinės sąlygos, o „esamo stovio“ dalyje įvertintas esamas užstatymas, gatvės ir aikštės, žalieji masyvai, gyventojų skaičius. Organizacijoje vyravusios „teisingos“ to meto planavimo nuostatos, įvairių normų prioritetai ir tai, kad rengiant projektą nedalyvavo kitų sričių specialistai (istorikai, menotyrininkai), atsispindėjo ir tyrimų medžiagoje³⁰². Neatmestina prielaida, kad griežtai norminiais vertinimais bandyta pagrįsti jau parengtus ir Architektų sąjungoje sukritikuotus sprendinius. Pažymėtas (seniausioje miesto dalyje!) neatitinkantis leistino vidurkio pastatų susidėvėjimas³⁰³ ir per didelis užstatymo intensyvumas (50-60% plg. su 32% norma)³⁰⁴. Netgi bandyta įrodyti (remiantis architektūros paminklų – rūmų su sodais – pavyzdžiais), kad senamiesčiui istoriškai nebūdingas didelis užstatymo procentas, tačiau jį „labiausiai didina XIX amžiaus antros pusės pastatai (pelningieji namai) ir sandėliai“³⁰⁵. Senamiesčio gatvės apibūdintos kaip „siauros ir vingiuotos, kintamo važiuojamosios dalies pločio, blogai pritaikytos šių dienų autotransportui“³⁰⁶. o žalieji masyvai pripažinti neišbaigtais³⁰⁷. Nors ir pabrėžta, kad „senamiestis visumoje sudaro istoriniu ir meniniu požiūriu neįkainojamos vertės rajoną“³⁰⁸, tačiau senamiesčio vertingumas šioje analizėje tik deklaruotas, nes visas dėmesys sutelktas į rajono neatitikimą „šių dienų reikmėms“.

MRGD rengiant tyrimus dalyvavo istorikai, menotyrininkai ir architektai restauratoriai, pasižymėję tam tikra „disidentiška“ laikysena³⁰⁹, šiandien save laikantys tyliosios rezistencijos dalimi³¹⁰, dalis jų – tremtiniai (pvz., Stasys Pinkus). Istoriją ir šalies situaciją jie vertino kitaip, negu reikalavo oficialiosios direktyvos, ir visai kitaip dėliojo projekto prioritetus: „Mums viskas buvo aišku – išsaugot kaip galima daugiau to senojo miesto nuo tų

³⁰² Pz., užstatymas analizuotas pagal knygą „Miestų užstatymo ir planavimo taisyklės ir normos“, žr. Ignas Kvažys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, Vilnius: Projektavimo institutas „Litgiprogorstroj“ prie Miestų ir Kaimų statybos ministerijos, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 161, l. 23.

³⁰³ *Ibid.*, l. 56.

³⁰⁴ *Ibid.*, l. 21.

³⁰⁵ *Ibid.*, l. 14.

³⁰⁶ *Ibid.*, l. 13, 114.

³⁰⁷ *Ibid.*, l. 117.

³⁰⁸ *Ibid.*, l. 13.

³⁰⁹ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 206, 215–216.

³¹⁰ Interviu su Justinu Šeiboku.

visų magistralių, nuo tų griovimų“³¹¹. Natūralu, kad šiuose tyrimuose išryškinta senamiesčio istorinė vertė ir unikalumas: pateikti bendrieji Vilniaus miesto istorijos duomenys, detalai aptartos miesto plano struktūros, užstatymo, statybos technikos ir architektūrinės stilstikos kaita, sudarytos istorinė kartograma, vertikalinių dominančių ryšio su aplinka, vertingų gatvių ir kiemų užstatymo, archeologiniai saugomų plotų³¹² schemas, kuriose nurodyti saugotini elementai ir jų saugojimo pobūdis. Be skirtingų architektūros stilių, vertingais bruožais laikytas gyvas reljefas, skirtingas aukštingumas³¹³ (plg. su visiškai priešingais 1941 m. atvykusių specialistų vertinimais), tačiau XIX–XX a. architektūros poveikis pripažintas neigiamu bruožu, laikytasi pozicijos, kad „Vilniaus senojo miesto architektūrinio-meninio veido formavimasis baigiasi su klasicizmu“³¹⁴. Toks požiūris iš esmės atitiko 1936 m. Lenkijos specialistų suformuluotą „XVI–XVII a. karališkosios sostinės Vilniaus“ saugojimo idėją, XIX amžių laikant chaotiškos miesto plėtros periodu, suteršusiu miestą³¹⁵. Vis dėlto tiesioginio idėjų perimamumo patvirtinti nebūtų galima, nes nei tarpukario dokumentais, nei 1939–1943 m. atliktų tyrimų medžiaga (bent jau oficialiai) plano rengėjai nesinaudojo. Vis dėlto rekonstrukcijos projekte galima įžvelgti tą pačią tarpukariu vyravusią tendenciją atmesti XIX a. architektūrą kaip nevertingą ar netgi įvardyti ją kaip žalojančią miestą. Kita vertus, dalis siūlymų, pateiktų 1943 m. M. Morelowskio sudarytoje „Desideratoje“ („Vilniaus istorinių paminklų svarbiausių konservavimo darbų aprašymas“) ir parengtame „Vokiškųjų okupantų nuostolių Vilniaus senamiesčio pastatams plano“ aprašyme (1944 m.), įskaitant gana gausius griovimo darbus, siekiant atidengti ir /ar atstatyti svarbius paminklus, buvo realizuoti po karo (iki sovietmečio drastiškiems M. Morelowskio siūlymams senamiestyje įgyvendinti trūko esminių sąlygų – miesto sugriovimų sąlygotos galimybės ir privačios nuosavybės panaikinimo³¹⁶). Anot K. Kučiausko, šeštajame dešimtmetyje V. Landsbergis-Žemkalnis MRGD

³¹¹ *Ibid.*

³¹² J. Šeibokas pabrėžė tuometinį požiūrį, dėl kurio architektų siūlymai tyrinėti dažnai būdavo atmetami: „Kokia čia archeologija XIII–XIV a.? Jiems reikia akmens amžiaus, kur tikra jų duona“ (interviu su Justinu Šeiboku).

³¹³ Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I: *Istorinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4413, l. 58.

³¹⁴ *Ibid.*, l. 55.

³¹⁵ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 53–54.

³¹⁶ *Ibid.*, p. 179.

„priminė“ apie M. Morelowskį <...> ir perdavė jai [MRGD – V. J.] 1655 m. plano medžiagą³¹⁷. Tiesa, šis indėlis projekto aiškinamajame rašte ar kituose dokumentuose neminimas. Kaip sutampantys pasiūlymai paminėtini griauti siūlyti statiniai prie Vilniaus miesto gynybinės sienos Pylimo g., ties Visų Šventųjų bažnyčia, Vilniaus ir Liejyklos gatvių kampe ir kt.³¹⁸

MRGD projekte parengtose metodinėse rekomendacijose išvelgiama paminklų „tikrojo“ laikotarpio atkūrimo, stilistinio išgryninimo tendencija³¹⁹. Kitaip negu ligtoliniuose dokumentuose įvertinti senamiesčio kiemai – nekalbėta apie saulės trūkumą, bet akcentuoti originalūs architektūros elementai³²⁰. Svarbiausia būsimų sprendimų gaire laikytinas kompleksinis požiūris į senąjį miestą – „reikalinga saugoti ne vien architektūros paminklus, bet ir jų aplinką, atskirų gatvių užstatymą, jų trasas ir būdingas miestui perspektyvas.“³²¹ Kritikuota tendencija „atidaryti architektūros paminklus, padaryti juos prieinamus ir matomus iš visų pusių“. Ji laikyta klaidinga ne tik dėl to, kad paminklai – tai „dalis visumos, bet ne objektai, kurių išsaugojimas būtų pagrindinis tikslas“, tačiau ir dėl to, kad tai „falsifikuoja istorinę tiesą“, nes istorinių tyrimų duomenys ir fasadų architektūriniai sprendimai rodo, kad paminklai buvo statomi ne tuščiuose dideliuose sklypuose, o tankiai apstatytose teritorijose³²². Taigi galima konstatuoti, jog tuo metu teoriškai demonstruotas itin šiuolaikiškas požiūris į urbanistinio audinio visumos apsaugą. Ir priešingai – į oficialiąsias, higienos reikmėmis pagrįstas planavimo normas šiuose tyrimuose neatsižvelgta, visa gausi medžiaga (su detaliomis kvartalų ir namų anketomis) skirta paveldo vertyboms atskleisti.

Vis dėlto įdomiausia, kad, nepaisant skirtingų nuostatų, atsiskleidžiančių MRGD ir „Lietprojekto“ atliktuose tyrimuose, pateiktų sprendinių tendencijos sutapo: pritaikant senamiestį prie socialistinio miesto standartų, siūlytas užstatymo tankio mažinimas, transporto sistemos gerinimas, želdynų ploto didinimas. Nesiskyrė ir numatytos priemonės: sanacija, pramonės ir

³¹⁷ Karolis Kučiauskas, „Profesoriaus Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius...“, p. 226–232. Visgi šis teiginys kelia abejonių, nes V. Žemkalnis į Lietuvą grįžo tik 1959 m., jau pabaigus Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimą.

³¹⁸ Šie sprendiniai išvardyti *ibid.*, p. 231–232.

³¹⁹ Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I: *Istorinė dalis*, l. 53.

³²⁰ *Ibid.*, l. 60.

³²¹ *Ibid.*, l. 60.

³²² *Ibid.*, l. 59-60.

prekybos įmonių išskėlimas, gatvių platinimas, naujo užstatymo reglamentavimas. MRGD projektas buvo sudarytas iš Raudonųjų linijų plano, Gyvenamųjų kvartalų rekonstrukcijos ir Inžinerinių įrengimų, o „Lietprojekto“ varianto struktūra ne tokia aiški, tačiau joje taip pat galima skirti analogiškas dalis, todėl manoma, jog būtų tikslinga šiais aspektais palyginti abiejų projektų sprendinius.

Raudonųjų linijų dalies, kurioje spręsti transporto bei gatvių ir aikščių tinklo klausimai, sprendiniai abiejuose projektuose skyrėsi labiausiai. Projektavimo užduotyje suformuluotas prieštaringas tikslas – „išlaikyti <...> istorijos bėgyje susiklosčiusią planinę struktūrą <...> ir sudaryti normalias sąlygas transporto ir pėsčiųjų judėjimui“³²³ – sudarė sąlygas labai skirtingoms interpretacijoms. MRGD projekto pagrindas – senamiesčio atskyrimas nuo likusio miesto transporto sistemos, aplink jį projektuojant magistralinių gatvių žiedą (platinama Komjaunimo (dab. Pylimo) gatvė) ir atmetant generaliniame plane siūlytą dviejų senamiestį kertančių magistralių idėją³²⁴. Projekte nurodyti ne tik vertingi pastatai, bet ir gatvės, kuriose saugomas užstatymas arba raudonosios linijos³²⁵. „Lietprojekto“ variante transporto dalis laikyta pačia svarbiausia – parengta po kelis svarbiausių trasų sprendimo variantus. Nors teigta, kad projektuojant „senamiesčio teritorijoje, kuri buvo apjuosta miesto gynybine siena, gatvių tinklas pasilieka nekeičiamas“³²⁶, tačiau, atkartojant miesto generalinio plano sprendinius, siūlyta rekonstruoti, t. y. griauti dalį senamiesčio, jį dalinant platinamomis magistralinėmis gatvėmis Stotis-Dzeržinskio rajonas ir Vilkpėdė-Antakalnis, bei pratęsiant Muziejaus (dab. Vokiečių) gatvės tipo bulvarą iki L. Giros (dab. Vilniaus) gatvės, nes „pagal normas tolimiausias pėsčiųjų atstumas nuo gyvenamos vietos iki magistralės su masiniu keleivių transportu negali viršyti 600 metrų“³²⁷ (plg. MRGD viešojo transporto

³²³ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 43.

³²⁴ Šiam sprendimui vėliau pritarė visos projektą vertinusios institucijos. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, l. 3.

³²⁵ *Ibid.*, l. 15.

³²⁶ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 53.

³²⁷ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, l. 143.

senamiestyje visai nenumatė). Rekomenduota netgi tokia radikali priemonė kaip Vilnelės vagos „pareguliuojimas“, pratęsiant Tiesos (dab. Maironio) g. per Jaunimo sodą (dab. Bernardinų sodą)³²⁸.

Abiejų projektų sprendiniai, susiję su mažiau svarbiomis gatvėmis, buvo panašūs – gatvių platinimas griauinant pastatus, pirmųjų namų aukštų rekonstravimas įrengiant arkadas. Teisybės dėlei, reikia pripažinti, kad ir MRGD variante buvo numatyta griauti pastatus, „kad gauti normatyvines posūkių kreives“³²⁹. Skyrėsi tik platinamų gatvių ir griaujamų ar rekonstruojamų pastatų skaičius. Abiejuose projektuose ruošiasi spręsti kylančio automobilizacijos lygio problemas: garažai ir stovėjimo aikštelės projektuoti kvartaluose, pirmuosiuose pastatų aukštuose, netinkamuose butams³³⁰, ir už rajono ribų³³¹. Pavyzdžiui, MRGD variante numatytas požeminis garažas prie miesto Bastėjos³³². Nors ekspertizės pastabos liudija, kad tuo metu dabartinės Vokiečių gatvės išplatinimas jau suvoktas kaip klaida, kurią reikia ištaisyti, tačiau tokių siūlymų nei viename projekte nepateikta.

Gyvenamųjų kvartalų rekonstrukcija – abiejų projektų dalys, kuriose atsiskleidė pagrindiniai projektus rengusių organizacijų požiūrio krypčių skirtumai. Nors abiejuose projektuose senamiestis suskirstytas kvartalais, tačiau MRGD architektai juos sunumeravo pagal esamą gatvių tinklą, išskirdami 62 natūraliai susiformavusius kvartalus, o mikrorajonus sudarė formaliai suskirstę juos į devynias grupes³³³, t. y. „apžaidę“ sistemą. „Lietprojektas“ numatė drastišką kvartalų sustambinimą, jų skaičių sumažinant dvigubai, t. y. sujungiant kelis kvartalus (iki penkių) į vieną arba

³²⁸ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 94.

³²⁹ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 53.

³³⁰ *Ibid.*, l. 60.

³³¹ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 180.

³³² Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projektas M 1:1000*, Vilnius: MRGD, 1957, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 98, l. 1.

³³³ Ši sistema naudojama iki šiol, tik papildžius kvartalų skaičių po Senamiestio ribų išplėtimo. Žr. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 38

juos perdalinant³³⁴. Pažymėtina, jog miesto dalinimas kvartalais ir dar smulkesnėmis dalimis atnaujinant miestus buvo įprasta praktika ir Vakarų Europoje – pavyzdžiui, Briugėje, Belgijoje, miesto sienos apjuostame plote išskirti 9 kvartalai, kurie papildomai padalinti į maždaug 50 mažesnių sekcijų³³⁵. Vėliau tokia *kvartalinė* sistema pritaikyta ir didesniuose Estijos miestuose (Talinas, Pernu)³³⁶. Esminis kriterijus – ar buvo dalijama formaliai administravimo tikslais, išlaikant istorinę urbanistinę struktūrą (MRGD), ar mechanškai pertvarkant senąją struktūrą ir taikantis prie naujų planavimo normų („Lietprojektas“).

Sanacija, numatyta jau projektavimo užduotyje, neišvengiamai perkelta ir į projektų sprendinius. MRGD variante sanacijos laipsnis parinktas pagal užstatymo vertingumą: kvartalai, buvę už miesto sienos, laikyti mažai vertingais, todėl juose laisviau taikytos sanacijos priemonės³³⁷, o tankiems seniausiems kvartalams išsaugoti vėlgi žongliruojant „teisingomis“ formulotėmis, pasitelktas ekonominis (!) motyvas – „kvartalai labai ankštai užstatyti, todėl dideli griovimai ekonomiškai neracionalūs“³³⁸. Reikalauta išsaugoti vertingus pastatus, remtis tyrimų duomenimis ir „bent vieną kvartalą palikti galimai mažiau rekonstruoti“³³⁹. Užstatymo tankis mažintas pirmiausia griaunant medinius pastatus (sandėliukus), priestatus, atskirų namų „uodegas“³⁴⁰, nurodyta prieš juos griaunant atlikti nors fotofiksaciją³⁴¹. Prieštarauta projektinės užduoties reikalavimui sukurti bendrą kvartalo kiemą, nes „gali sudaryti per daug kontrastingą išpūdį, iš siauros gatvelės patekus į didžiulį kiemą. Tai patvirtina ir demokratišų šalių praktika“³⁴².

³³⁴ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 75–76.

³³⁵ Protection and Cultural Animation of Monuments..., p. 47.

³³⁶ Pavyzdžiui, *Pärnu*, 1974, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-2268, l. 4.; *Tallinn*, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N.8.90-C, l. I.

³³⁷ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 66

³³⁸ *Ibid.*, l. 67.

³³⁹ *Ibid.*, l. 14

³⁴⁰ Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, l. 88.

³⁴¹ *Ibid.*, l. 13

³⁴² Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 99. J. Šeibokas kaip gyvendintą nepavykusį pavyzdį („didžiulė erdvė, krūmų priaugę ir nieko nėra“) mini Gdansko rekonstrukciją (interview su Justinu Šeiboku).

Akivaizdu, kad dėl kai kurių vietų diskutuota, ne kartą keisti sprendiniai – pagrindiniame brėžinyje M 1:1000, atliktame ant popieriaus, paklijuoto ant drobės, matomos taisymų žymės (pavyzdžiui, tarp S. Nėries mokyklos ir Šv. Ignato gatvės esančio ploto naujas sprendinys užklijuotas ant originalaus brėžinio)³⁴³. „Lietprojektas“ sanaciją taikė plačiau, bet aprašė trumpiau – siekta griauti menkaverčius pastatus ir priestatus, taip pat jungti po kelis kiemus į vieną siekiant užtikrinti vėdinimą³⁴⁴.

Abiejuose projektuose išsiskiria ir požiūris į reglamentuotą naują statybą. MRGD leido atkūrimą pagal istorinius duomenis, o jų neturint – naujas raiškos formas, derančias prie aplinkinių gabaritų³⁴⁵, nes „kontrasto principas yra viena iš senojo Vilniaus užstatymo teigiamų ypatybių“³⁴⁶. Numatyta, kad individualūs projektai turės būti rengiami ne tik pastatams, bet ir mažosioms architektūros formoms³⁴⁷. „Lietprojektas“ siūlė kuo mažiau naujos statybos, užstatymą kompensuojant žaliaisiais masyvais³⁴⁸, o statant derinti atitikimą sanitarinėms ir priešgaisrinėms normoms³⁴⁹. Šios organizacijos pateiktuose užstatymo pavyzdžiuose matomi supaprastintos istorines formas atkartojantys statiniai³⁵⁰ ir netgi tipiniai projektai, „kur nuo griuvėsių išvalyta teritorija yra pakankamai didelė“³⁵¹. Skyrėsi ir naujai statomų pastatų aukščio apribojimai – MRGD tiesiog nurodė jį derinti prie aplinkinio užstatymo, o „Lietprojektas“ nustatė, kad vidutinis aukštingumas rajone yra

³⁴³ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M 1:1000*, l. 1.

³⁴⁴ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, l. 131.

³⁴⁵ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 68.

³⁴⁶ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, l. 11

³⁴⁷ *Ibid.*, l. 11.

348 Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 54–56.

349 Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dali.*, l. 130

³⁵⁰ Pvz., užstatymo pasiūlymas dabartinio ŠMC vietoje. Žr. Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Muziejaus ir Rudninkų gatvių kampo užstatymas*, in: KPCA, f. 6, ap. 1, b. 13890, l. 1

³⁵¹ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 56.

2-3 aukštai, todėl naujai statybai leistini 3-5³⁵². MRGD projekte atskirai aptarta paminklų apsauga: išskirti paminklai, tvarkomi pagal atskiras normas, ir jų foną sudarantys pastatai, kurie tvarkomi išsaugant charakterį³⁵³. „Lietprojekto“ variante paminklų apsauga nedetalizuota, trumpai konstatuota, kad visus architektūros paminklus numatyta palikti nepaliestus arba rekonstruoti nepakeičiant išorinio vaizdo³⁵⁴.

Abiejuose projektuose pateikta pasiūlymų ir dėl senamiesčio žaliųjų zonų. Želdiniams MRGD variante skirta palyginti mažiau dėmesio, o nauji žalieji plotai įsivaizduoti kaip skverai vidinėse kvartalų erdvėse, atskirti nuo transporto srauto³⁵⁵. „Lietprojektas“ pateikė daug norminių skaičiavimų, tačiau apgailestavo, kad „radikaliai reorganizuoti viešojo naudojimo žaliųjų plotų sistemą dėl intensyvaus senamiesčio užstatymo nėra galimybės“³⁵⁶, todėl ji iš esmės nekeičiama, tik fragmentuose papildoma naujais želdiniais gyvenamųjų plotų sąskaita³⁵⁷.

Inžinerinių įrengimų dalis projektuose taip pat panaši³⁵⁸, bet mažai tikėtina, kad ji turėjo kokios nors reikšmės renkantis, kurį projektą tvirtinti. Abi organizacijos nustatė, kad senamiestyje vandentiekio ir kanalizacijos

³⁵² Čia kyla klausimas dėl termino „aukštingumas“ vartojimo – šiuo nurodymu nebuvo leista viršyti aplinkinio užstatymo aukščio, tačiau suskaičiuota, kad naujas 4 tipinių 2,50 m aukščio aukštų pastatas atitiks 3 „senamiestiškus“ aukštus po 3,20-3,40 m aukščio. Žr. Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, l. 130.

³⁵³ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 75

³⁵⁴ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l.55.

³⁵⁵ Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, 1957 m. sausio 7 d., in: KPCA f. 5, ap. 1, b. 1260, l. 11.

³⁵⁶ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 76.

³⁵⁷ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, B[ronius?] Kazlauskas, *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, l. 129

³⁵⁸ MRGD papildomai pristatė trumpą Vilniaus vandentiekio ir kanalizacijos istoriją. Atskirai paminėti mišrūs – lietaus ir buitinių nuotekų tinklai, kurie iki šiol išlikę dalyje senamiesčio. Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: Vilniaus regioninis valstybės archyvas, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 187–188.

tinklų yra pakankamai ir jie geros būklės. Tiesa, „Lietprojekto“ projektuotojai siūlė uždaryti prie Jaunimo sodo esančią vandentiekio stotį Nr. 1, neturinčią reikalingų sanitarinių zonų³⁵⁹, o MRGD nurodė vykdant elektros tinklų rekonstrukciją naikinti oro linijas (atrodo, oro linijos buvo bendra Europos miestams būdinga problema – ji ir vėliau, aštuntojo dešimtmečio pradžioje identifiukuota daugumoje Prancūzijos istorinių miestų, pavyzdžiui, Šartre³⁶⁰). Abiejų projektuotojų pasiūlytos pagrindinės centrinio šildymo trasos, likusioje rajono dalyje numatant šildymą dujomis ir kas dešimtam gyventojui – telefono aparatą, būtiną „augant gyventojų kultūriniam lygiui“³⁶¹.

Pažymėtina, kad abiejuose projekto variantuose gausiai kartotos iš projektavimo užduoties perimtos prieštaringos frazės, pavyzdžiui, „nepažeidžiant esamos senojo miesto struktūros, nesumažinant jo architektūrinės-meninės vertės, sudaryti gyventojams šioje miesto dalyje žmonėms normalias gyvenimo, poilsio ir darbo sąlygas“³⁶². Nors jau projektavimo pradžioje K. Šešelgis pripažino, kad kyla prieštaravimų tarp utilitarių ir architektūrinių-meninių uždavinių³⁶³, tačiau projektuose panašių teiginių nėra. „Lietprojekto“ autoriai, pasiūlę „nukelti“ (t. y. nugriauti) 7,1 tūkst. kv.m. namų rekonstruojamose gatvėse³⁶⁴ ir vykdyti griovimus-valymus po 1,5-3 tūkst. kv. m. beveik kiekviename kvartale, savąjį projektą įvertino kaip „apsiribojusį minimalia rekonstrukcija“³⁶⁵. Vis dėlto MRGD projekte taip pat buvo numatyta „nukelti“ 322 pastatus³⁶⁶, o renkantis, ką griauti, pagal pastatų meninę vertę ir techninę būklę „pirmenybė buvo

³⁵⁹ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 119.

³⁶⁰ Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, l. C.7.–8.

³⁶¹ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigita Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 190–194.

³⁶² Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigita Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, l. 1.

³⁶³ Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, 1957 m. sausio 7 d., l. 4.

³⁶⁴ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 62.

³⁶⁵ *Ibid.*, l. 87.

³⁶⁶ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigita Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, l. 203–222.

teikiama ekonomikai“³⁶⁷ (pagrindinius projektų sprendinius žr. iliustracijose Nr. 1 ir Nr. 2). Nepaisant daugelio panašumų ir vienujų tikslą nusakančių frazių, esminis šių projektų skirtumas – vertybiniai prioritetai. Akivaizdu, kad MRGD projekto pagrindas – istoriniai tyrimai, o „Lietprojekto“ – įvairios tuometinės normos. MRGD orientavosi į paveldo išsaugojimą, nors ir nusileidžiant funkcijai ten, kur tai neišvengiamai *būtina*, o „Lietprojektas“ siekė modernizuoti, sukurti socialistinį miestą, išsaugodamas senąsias struktūras ten, kur *galima*.

Dokumentai, išlikę projekto bylose, liudija, kad jau projektavimo metu iš oficialiųjų institucijų daugiau dėmesio buvo skiriama MRGD projektui (pasitarimai, pastabos). Ar gali būti, kad „Lietprojekto“ autoriai savo variantą rengė žinodami, kad tai – dirbtinė konkurencija? Šią prielaidą galėtų patvirtinti vyresnių ir žymesnių architektų nedalyvavimas rengiant šį projektą, paliktos korektūros klaidos. Antra vertus, tam prieštarautų gausybė parengtų transporto schemos variantų. J. Šeibokas teigia, kad daugeliui buvo aišku, kuris variantas bus pasirinktas, kadangi tuo metu keitėsi architektūrinė valdžia ir situacija: „statybos komiteto pirmininku tapo Stasys Vabalevičius“³⁶⁸, jis žinojo, kad Šešelgis yra autoritetas“³⁶⁹. Vis dėlto buvo atlikti kruopštūs ir oficialūs projektų vertinimai, kuriuose visi ekspertai vienbalsiai pasisakė už MRGD projektą.

Detaliausias to meto projektų palyginamasis dokumentas – arch. Stepono Stulginskio³⁷⁰ ir inž. arch. Antano Tauro³⁷¹ atlikta ekspertizė, kurioje išsamiai aptarti abu projektai. Teigiamai juose įvertintas Užupio priskyrimas

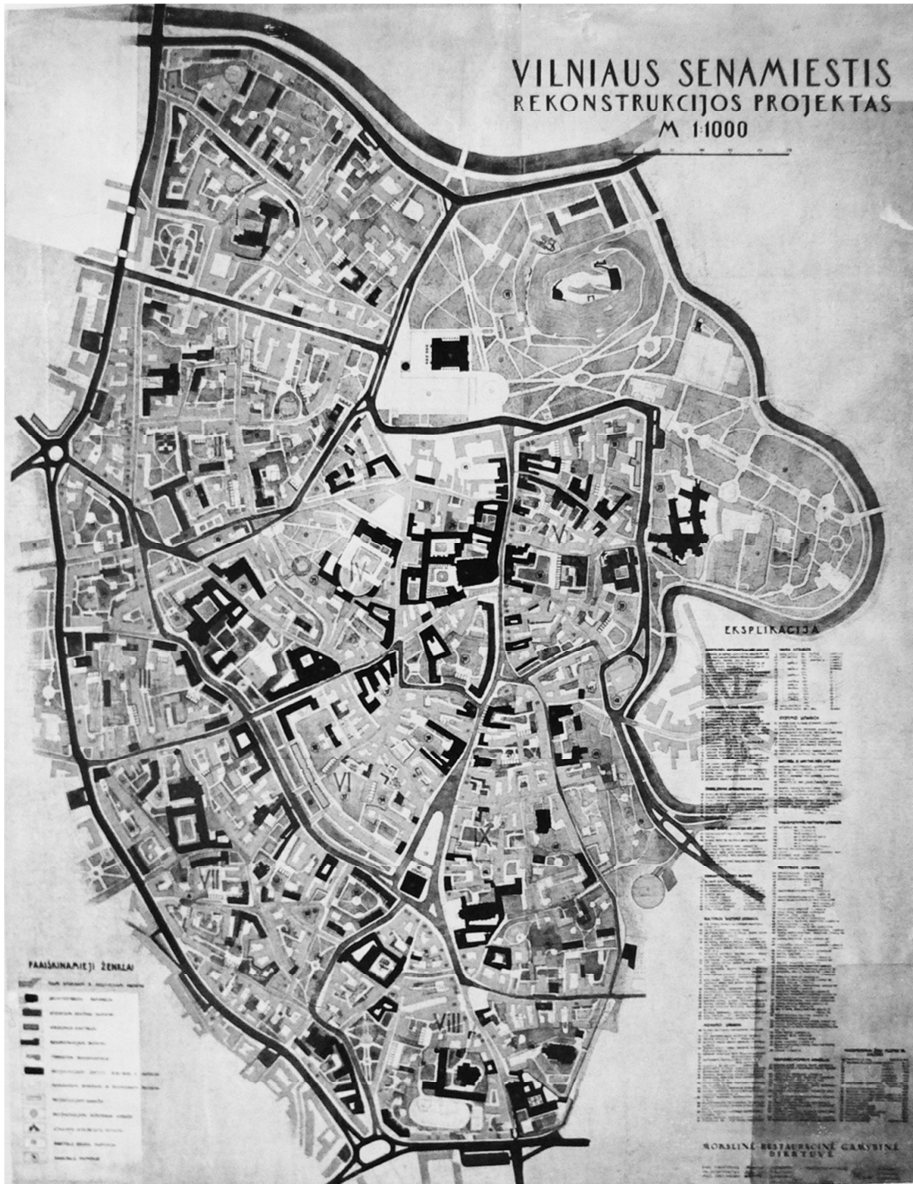
³⁶⁷ *Ibid.*, l. 67

³⁶⁸ Stasys Vabalevičius (1901–1985) – tuometinis MT Valstybinio statybos ir architektūros komiteto pirmininkas, inžinierius hidrotechnikas, tarpukariu baigęs Prahos aukštąją technikos mokyklą.

³⁶⁹ Interviu su Justinu Šeiboku.

³⁷⁰ Steponas Stulginskis (1908–1995) – architektas, 1934 (1933?) m. baigęs Prahos aukštosios technikos mokyklos Architektūros fakultetą, 1944 m. Vytauto Didžiojo universitete įsteigė Miestų planavimo katedrą. Buvo represuotas 1949 m. Grįžęs iš tremties 1955 m., dirbo Žemės ūkio projektavimo institute, Komprojekte, Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete, parengė nemažai teritorijų planavimo darbų, rašė straipsnius ir teorinius veikalus rajoninio planavimo tema.

³⁷¹ Antanas Tauras (1912–1988) – inžinierius architektas, baigęs Vytauto Didžiojo universitetą, 1937–1939 m. studijavęs Sorbonos universiteto Urbanistikos insititute. Po karo dirbo projektavimo įstaigose, Valstybiniame statybos ir architektūros reikalų komitete, VDI. 1956 m. – architektūros mokslų kandidatas. Labiausiai žinomas kaip kraštovaizdžio architektas, praktiškai tyręs, projektavęs ir publikavęs nemažai straipsnių ir knygų apie kraštovaizdžio tvarkymą, istorinius parkus ir pan.

Iliustracija Nr. 1. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M :1000*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 70.

Iliustracija Nr. 2. Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M 1:1000*, Vilnius: Miestų statybos projektavimo institutas „Lietprojektas“, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162, l. 9.

Senamiesčiui, laikomam ypatingo režimo zona, ir kompleksinių sprendimų siūlymas³⁷². Aptariant transporto schemą, MRGD projektas pripažintas teisingesniu dėl dviejų senamiestį kertančių magistralių panaikinimo³⁷³, bet išsakyta pastabų dėl siūlymo pirmuosiuose namų aukštuose įrengti Pietų Europai būdingas arkadas su šaligatviais bei neatkuriamų Muziejaus (dab. Vokiečių) gatvės ir keičiamų kitų gatvių saugotinių raudonųjų linijų. Negalima tvirtai teigti, kad pasiūlyti transporto tvarkymo principai buvo perimti iš lenkų specialistų tarpukariu pateiktų siūlymų, nes galbūt jie tiesiog atitiko bendrąsias moderniosios urbanistikos tendencijas, tačiau abiejuose variantuose galima atrasti konkrečių sutapimų, nagrinėtų K. Kučiausko disertacijoje³⁷⁴. Pavyzdžiui, būtent ketvirtajame dešimtmetyje pirmą kartą pasiūlyta dalį gatvių platinti „iki 18 m ir išmušant arkadas pirmuose kai kurių pastatų aukštuose<...>; vertingiausia senamiesčio dalis – miestas *intra muros*. <...> Gynybinę sieną juosiančios gatvės [įskaitant rekonstrukcijos projekte plačiausiai diskutuotas Pylimo ar Liejyklos gatves – v. j.] turėjo virsti senamiesčio aplinkkeliais“³⁷⁵. Tuo tikslu buvo numatyti ir pastatų griovimai Pylimo bei Vilniaus gatvėse³⁷⁶, dalinai sutampantys su dviem dešimtmečiais vėliau siūlytais rekonstrukcijos projekto variantais. Kvartalų vidaus rekonstrukcijos pagrindiniu uždaviniu įvardytas sveikesnių gyvenimo sąlygų kūrimas, abiejuose projektuose iš esmės išspręstas teisingai, tačiau naujas užstatymas, ekspertizės autorių nuomone, geriau suprojektuotas „Lietprojekto“ (t. y. pasisakyta už tipinių projektų taikymą ir mažesnę užstatymo tankį), o sanacija ir esamų pastatų rekonstrukcija tinkamiau parengta MRGD projekte. Pastarąjį projektą su nurodytomis pastabomis pašalinti trūkumus (daugiausia – skaičiavimų neatitikimus) rekomenduota suderinti³⁷⁷.

LSSR Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto Miestų ir gyvenviečių skyrius atliko abiejų projektų „ekspertizės ekspertizę“. Istorinę dalį vertino architektūros istorikas Stasys Abramauskas³⁷⁸, kuris ypatingai

³⁷² Steponas Stulginskis, Antanas Tauras, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektų ekspertizės išvados*, Vilnius, 1960, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 27, l. 3.

³⁷³ *Ibid.*, l. 5-6.

³⁷⁴ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis*.

³⁷⁵ Kobzakowski Jerzy, *op. cit.*, l. 53.

³⁷⁶ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 98.

³⁷⁷ Steponas Stulginskis, Antanas Tauras, *op. cit.*, l. 16.

³⁷⁸ Stasys Abramauskas (1927–1996) – architektas, architektūros istorikas, 1950 m. baigęs studijas Kaune, 1962 m. Maskvos centriniam architektūros ir istorijos institute. 1965 m. suteiktas architektūros mokslų kandidato laipsnis. Stažavosi

domėjosi senąja LDK architektūra ir akcentavo didelę mokslinę MRGD tyrimų vertę, nes „dideliu laipsniu pakito bendras supratimas apie miesto seniausių kvartalų istorinį išskirstymą ir gatvių tinklo susiklostymą“³⁷⁹. Sprendiniuose (ekspertas Albertas Cibas³⁸⁰, LSSR valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto Planavimo skyriaus viršininkas ir LSSR architektų sąjungos pirmininkas) pagirtas senamiesčio skaidymas mikrorajonais pagal „amžių bėgyje susiklosčiusią senamiesčio planinę struktūrą“, tačiau kaip trūkumas „mikrorajonavimo požiūriu“ išskiriamas „Lietprojekto“ siūlytas „L. Giros [gatvės – v.j.] niekuo nepateisinamas išplėtimas“, pratęsiant Muziejaus gatvės išplatinimo klaidą, pagrįstą „atgyvenusiomis XIX amžiaus miesčioniškai buržuazinėmis architektūros koncepcijomis“³⁸¹. Transporto dalies ekspertizę atlikęs Kauno politechnikos instituto vyr. dėst. inž. V. Likevičius geriau įvertino dirbtuvių projektą, nepažeidžiantį senamiesčio, nes „Lietprojekto“ variantas nukreipti transporto srautą L. Giros gatve ne tik reikalavo griovimų, bet ir būtų suformavęs dvi lygiagrečias vienodos funkcijos gatves, „kas yra netikslinga ir mažina judėjimo greitį“³⁸². Svarbiausiu šiame dokumente laikytinas nutarimas „atžymėti, kad senamiestis turi būti traktuojamas kaip vientisas sąjunginės reikšmės architektūrinis paminklas“³⁸³ ir tvirtinti MRGD projektą, nurodant „Lietprojektui“ vadovautis jo sprendiniais, kai bus rengiama Vilniaus miesto genplano korektūra, o transporto klausimą „spręsti apeinant senamiestį“³⁸⁴.

Vokietijoje. Dėstė KPI, VISI ir kt. Be bendrųjų architektūros istorijos ir paveldosaugos klausimų, tyrė mūrinės statybos Lietuvoje raidą (Medininkų, Trakų pilys ir t.t.).

³⁷⁹ Stasys Abramauskas, Albertas Cibas, Vytautas Likevičius, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Istorinės dalies aptarimas*, Vilnius, 1960, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4409, l. 1.

³⁸⁰ Albertas Cibas (1913–1976) – architektas, studijas baigęs 1939 m. Vytauto Didžiojo universitete. 1945–1950 m. Klaipėdos miesto vyr. architektas, 1950–1956 m. Klaipėdos m. Architektūros reikalų sk. viršininkas, 1956–1966 m. LSSR valstybinio statybos reikalų komiteto Planavimo skyriaus (kitais duomenimis – Civilinės statybos ir architektūros skyriaus) viršininkas, 1956–1966 ir 1970–1972 m. LAS valdybos pirmininkas, 1974–1976 m. pirmininko pavaduotojas.

³⁸¹ *Ibid.*, l. 3–4. Įdomu tai, kad V. Mikučiano atsiminimuose būtent šis architektas kaltinamas dėl S. Nėries vidurinės mokyklos atitraukimo nuo raudonųjų linijų (žr. Vladislovas Mikučianis, *op. cit.*, p. 93).

³⁸² *Ibid.*, l. 10–16.

³⁸³ *Ibid.*, l. 6.

³⁸⁴ *Ibid.*, l. 8.

Beje, tuometinis miesto vyriausiasis architektas V. Mikučianis MRGD sprendinių nepripažino ir vėliau juos savo prisiminimuose įvardijo kaip „nerealūs“ pasiūlymus nukreipiant transportą³⁸⁵.

J. Šeibokas prisimena, kad po S.Vabalevičiaus kabinete įvykusio projektų svarstymo³⁸⁶, kurį architektas dėl tendencingo išankstinio nusistatymo laiko „farsu“, I. Kvašys sveikino K. Šešelgį su laimėjimu, tačiau pastarasis atsakė: „Čia gi ne boksas. Dar mes nieko nelaimėjom“³⁸⁷. Atrodo, kad šie žodžiai buvo pranašingi, nes minėtu svarstymu intriga dėl projekto tvirtinimo nesibaigė. 1958 m. gruodžio 18 d. Vykusiame bendrame LSSR Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto ir Vilniaus miesto vykdomojo komiteto posėdyje projekto tvirtinimas nebuvo sklandus – pateikta pastabų dėl „estetikos pirmavimo prieš patogumus“, Liejyklos gatvės trasos, siūlyta naudoti tipinius projektus, neleisti statyti naujų pastatų prie paminklų. Ypatingai projektą gynė Architektūros paminklų inspekcijos viršininkas Antanas Pilypaitis ir projektą ekspertavęs A. Cibas, pasiūlęs senamiestį paskelbti rezervatu, o visus darbus jame pavesti išimtinai MRGD. Įtakingas LKP CK sekretorius Feliksas Bieliauskas pirmasis viešai atkreipė dėmesį į prieštarigus projekto tikslus ir už jų suderinimą išreiškė projektuotojams dėkingumą. Pagaliau nutarta priimti atitinkamą nutarimą³⁸⁸, protokolo priede įrašant esmines pastabas³⁸⁹. Vis dėlto projekto tvirtinimas, veikiausiai dėl nesutarimų aukščiausiuose valdžios sluoksniuose, užtruko – MT nutarimas Nr. 341 priimtas tik 1959 m. birželio 18 d. (nutarimo tekste nurodyta atsižvelgti į LSSR Valstybinio statybos ir architektūros komiteto

³⁸⁵ Vladislovas Mikučianis, *op.cit.*, p. 97.

³⁸⁶ Veikiausiai kalbama apie 1958 m. kovo 26 d. LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto ir Vilniaus miesto vykdomojo komiteto posėdį, kuriame, dalyvaujant Komiteto techninei tarybai bei ekspertams, buvo nutarta „priimti už pagrindą“ MRGD variantą. Žr. Antanas Pilypaitis, Pažyma apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l. 237–241

³⁸⁷ Interviu su Justinu Šeiboku.

³⁸⁸ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto ir Vilniaus miesto DŽDT vykdomojo komiteto bendro posėdžio, įvykusio 1958 m. gruodžio mėn. 18d., protokolas, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l. 250–252.

³⁸⁹ Įrašytos trys pastabos: L.Stuokos-Gucevičiaus ir Gedimino pr. Aikštės kampo užstatymo tikslinimas; P. Cvirkos, L. Giros ir Liejyklos g. sankryžos užstatymo tikslinimas; Komjaunimo g. transporto mazgo supaprastinimas, išsaugant turgaus halę. *Ibid.*, l. 253.

pastabas ir „perspęsti“ Muziejaus ir Garelio gatvių kampo užstatymą³⁹⁰). J. R. Glemža teigia, kad architektas Julius Volungevičius³⁹¹, Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos pirmininko pavaduotojas, deleguotas pas LSSR Ministrų tarybos pirmininką Motiejų Šumauską pristatyti jau tvirtinimui pateikto projekto, rado ten už „Lietprojekto“ variantą pasisakantį pirmininko patarėją E. Ozarskį ir jo parengtus du įsakymo variantus. Vadinasi, taškas tvirtinimo istorijoje padėtas tik sulaukus S. Vabalevičiaus ankstesniuose susitikimuose „paruoštų“ ir J. Volungevičiaus paskutiniojo susitikimo metu išsakytų argumentų įtikinto M. Šumausko parašo³⁹². Taigi Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantų palyginimas ir tvirtinimo istorija iliustruoja socialinių bei politinių kontekstų svarbą sovietinio paveldo apsaugos reglamentavimo procesams. Beje, faktą, kad sprendimų priėmimas Sovietų sąjungoje dažnai buvo nulemtas asmeninių ryšių ir pozicijų, patvirtina ir Estijos, konkrečiai – Talino, kurio ilgametis vyriausiasis architektas Dmitri Bruns laikomas senamiesčio išgelbėtoju, atvejais. Šio specialisto vaidmuo buvo svarbus ne tik palaikant Talino konservacinės zonos steigimą, bet ir gaunant pritarimą iš atitinkamų valdžios organų³⁹³. O pats D. Bruns sėkmės faktoriumi laiko tai, kad pirmasis Talino miesto Komunistų partijos komiteto (Gorkom'o) sekretorius pagal išsilavinimą buvo istorikas ir todėl sugebėjo suprasti saugomos zonos poreikį³⁹⁴.

Lietuviškojoje istoriografijoje MRGD parengtas Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas iki šiol vertinamas labai gerai, akcentuojant senamiesčio griovimo sustabdymą. Labiausiai akcentuojami tie sprendiniai, kurie buvo įgyvendinti ir tyrėjų įvertinti teigiamai. Pavyzdžiui, sustabdytas dabartinės Vokiečių gatvės plėtimas ir įtvirtintas kompleksinis senamiesčio

³⁹⁰ LTSR Ministrų Tarybos nutarimas 1959 m. birželio 18 d. Nr. 341 „Dėl Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto patvirtinimo“, in: LSSR MT Nutarimų medžiaga, 1959 m., Nr. 335-341, in: LCVA, F. R-754, ap. 2, b. 1660, l. 144.

³⁹¹ Tuo metu taip pat jaunas specialistas, tik 1956 m. (įstojo 1950 m.) baigęs KPI Architektūros studijas, V. Jurkšto, R. V. Kaminsko bendramokslis. Vėliau – „Statybos“ ir „Statybos ir architektūros“ leidėjas, valdininkas (be kitų postų ir Valstybinio statybos reikalų komiteto pirmininko pavaduotojas, MSPI direktoriaus pavaduotojas).

³⁹² Interviu su J. R. Glemža, Vilnius, 2013-03-12.

³⁹³ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 63.

³⁹⁴ Interviu su Dmitri Bruns, Talinas, 2016-12-14, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

suskirstymas kvartalais³⁹⁵. Vis dėlto derėtų patikslinti, kad nors projekto dėka ir buvo sustabdytas radikalus senamiesčio griovimas, pavyzdžiui, tiesiant magistralės, tačiau pačiame projekte buvo numatyta nemažai mažesnio mastelio „valymų“, todėl J. Markevičienės teiginys, kad projekto „materializacija siekė išsaugoti kuo daugiau originalių miesto savybių ir autentiškos paveldo substancijos“³⁹⁶, gali būti nenuginčytas tik todėl, kad didžioji dalis „socialistinių“ sprendinių (sanacijos, gatvių platinimų, pastatų pirmųjų aukštų rekonstravimo į arkadas) liko neįgyvendinta³⁹⁷. Kai kuriais atvejais šis projektas netgi mitologizuojamas, teigiant, kaip kad buvo įprasta ir sovietmečiu, kad jis pranoko laiką ir atitiko gerokai vėliau, netgi XXI a., priimtus tarptautinius dokumentus, pavyzdžiui, ICOMOS Tarptautinės istorinių miestų apsaugos chartijos (1987), UNESCO Vienos memorandumo (2005) nuostatus³⁹⁸. Galima sutikti, kad kai kurie dokumentų aspektai sutampa, tačiau tiek projektą, tiek koncepcinius dokumentus reikėtų vertinti ne papunkčiui, o kaip visumą. Akivaizdu, kad rekonstrukcijos projektas yra savo laiko atspindys, nors ir labai pažangus, tačiau atitinkantis būdingiausias savo laiko europines ir paveldėtasias, nors veikiausiai netiesiogiai, lenkiškojo Vilniaus istorijos tarpsnio paveldosaugos tendencijas.

1.4 Devynaukščiai ir turistai: prieštarą kitų Lietuvos senamiesčių rekonstrukcija

Po Vilniaus rekonstrukcijos projekto sėkmės kitų Lietuvos senamiesčių projektavimas be konkursų buvo pavedamas MRGD ir, atrodytų, logiška, kad šį sprendimą padiktavo būtent Vilniaus projekto istorija. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad dar 1956 m. pabaigoje, t. y. formaliai vykstant lygiagrečiam Vilniaus projektų variantų rengimui dviejose projektavimo organizacijose, Kauno miesto DŽDT Vykdomasis komitetas užsakė pradėti rengti ir Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektą. Šį kartą raštas buvo

³⁹⁵ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo...*, p. 31.

³⁹⁶ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai ...“, p. 242.

³⁹⁷ Pavyzdžiui, Liejyklos gatvės platinimas griauinant ten stovėjusius namus, kurio nepavyko įgyvendinti pasipriešinus visuomenei. Žr. Marija Purvinienė, *op. cit.*, p. 156.

³⁹⁸ Miciūtė Violeta, Glemža Jonas Rimantas, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektai ir reglamentai: jų raida, reikšmė ir vertinimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 77–78: *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, Vilnius, 2015, p. 277

adresuotas tik MRGD³⁹⁹. Šio projekto užduotis LSSR Valstybiniame Statybos ir architektūros reikalų komitete patvirtinta 1957 m. kovo 12 d.⁴⁰⁰ Visgi buvo delsiama, nes dar 1958 m. viduryje vyko susirašinėjimas dėl galimo šio projekto „išėmimo“ iš metinio plano dėl to, kad nebuvo skirtos lėšos⁴⁰¹ jam rengti, o realiai darbai pradėti tik įsitikinus, kad Vilniaus projektas patvirtintas. Paeiliui 1961 m. parengtas Kauno (S. Čerškutė, V. Jurkštas, K. Šešelgis), 1963 m. – Klaipėdos (S. Čerškutė, V. Jurkštas, V. Parčiauskas), 1963 m. – Kėdainių (S. Čerškutė, V. Jurkštas, V. Parčiauskas) projektai⁴⁰². Formaliai deklaruotas tas pats ideologizuoto dvilypumo principas („sukurti planuojamame rajone gyvenimo sąlygas, atitinkančias aukštai išsivysčiusios komunistinės visuomenės poreikiams“⁴⁰³). Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektui vadovavęs Kazys Šešelgis Kauno projekte veikiausiai buvo tik konsultantu (nėra jo pasirašytų tekstų ir pan.), o nuo vėlesnių projektų apskritai nusišalino. Taigi Vilniaus senamiesčiui taikytos metodikos perimamumą turėjo užtikrinti autorių kolektyvų parinkimas, pavyzdžiui, pažymėtina Stefanijos Čerškutės⁴⁰⁴ bendraautorystė

³⁹⁹ Kauno miesto DŽDT Vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyriaus raštas Nr. 926, 1956 m. gruodžio 1 d., in: *Dokumentų byla apie Kauno senamiestį. 1952-1970*, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 31.

⁴⁰⁰ Kauno miesto Senamiesčio rajono rekonstrukcijos projektui architektūrinė planinė užduotis, Kaunas: Kauno miesto DŽDT Vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyrius, Kauno m. Architektūros paminklų apsaugos inspekcija, 1957 m. kovo 1 d., in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 70–74.

⁴⁰¹ MRGD raštas Nr. 148, 1958.V.9, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 85.

⁴⁰² Sovietinės Lietuvos respublikinių senamiesčių rekonstrukcijos ir regeneracijos projektų sąrašą žr. Priede Nr. 2

⁴⁰³ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. III d. Projekto aiškinamasis raštas*, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7423, l. 8.

⁴⁰⁴ Stefanija Čerškutė (1930–2008) – architektė restauratorė, 1957 m. baigusi KPI, 1957–1985 m. dirbusi MRGD, vėliau – PKI Kauno skyriuje. Pirmasis autorės indėlis į rengiamą pirmąjį rekonstrukcijos projektą buvo atliktas dar jai tebestudijuojant – 1957 m. KPI Statybos fakultete. Su MRGD buvo parengtas studentų mokslinis darbas „Vilniaus senojo miesto gatvių tinklo formavimasis“ (vadovas K. Šešelgis), vėliau įtrauktas į projekto sudėtį. Žr. Stefanija Čerškutė, Vygandas Raginis, Vladas Stauskas, *Studentų mokslinis darbas Vilniaus senojo miesto gatvių tinklo formavimasis*, Kaunas: KPI, 1957, in: KPCA, f. 19, ap. 1, b. 1 Baigusi studijas jauna specialistė buvo K. Šešelgio pakviesta į Vilnių dalyvauti rengiant Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto baigiamąjį etapą ir taip įgyti patirties, techniškai atliko dalį didelio formato projekto brėžinių. Rengiant Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektą, architektė tapo pagrindine projekto autore, o

visuose vėlesniuose senamiesčių rekonstrukcijų projektuose. Realiai šiems projektams vadovavo ir juos rengė neseniai atitinkamai angažuotas studijų programas baigę jauni specialistai, turėję mažiau (praktinės) patirties, veikiausiai kitaip ir daug laisviau interpretavę senamiesčių vertes ir vadovavęsi formaliomis miestų statybos nuostatomis. Atitinkamai šie projektai pasižymėjo didesniu laisvumu, daugiau dėmesio skirta bendrosioms miestų problemoms, iki tol spęstoms generaliniuose planuose (pavyzdžiui, transporto) ir, netikėta, tyrimuose akcentuotas būtent neatitikimas planavimo normoms, o kai kurie sprendiniai, atrodytų, buvo pagrįsti nuostatomis, artimesnėmis „Lietprojekto“ projektavimo tradicijoms ar radikalioms modernizmo urbanistikos tendencijoms negu restauratorių požiūriui.

Įdomu ir tai, kad, nebelikus išorinės konkurencijos, dirbtuvės autorių kolektyvuose pradėti rengti skirtingi (konkuruojantys) pasiūlymai, galbūt autorinių ambicijų ar nesutarimų rezultatai, kurie teikti techninei tarybai svarstyti. Pavyzdžiui, žinomi bent du skirtingi Kėdainių senamiesčio variantai – bendras S. Čerškutės ir V. Parčiausko bei V. Jurkšto⁴⁰⁵. Kita vertus, jau rengiant Kauno rekonstrukcijos projektą visus tyrimus (įskaitant techninius, inžinerinius ir funkcinius aspektus) rengė arba bent apibendrino tik MRGD. Tačiau jame vis tiek buvo apibūdinti ir tokie rekonstrukcijos projektui tiesiogiai ne itin aktualūs, bet standartiniams projektavimo institutų rengtiems projektams būdingi aspektai kaip klimatas, geomorfologija, geologija-litologija, hidrologija. Žinoma, surinkti ir tiesiogiai su būsimais sprendiniais susiję duomenys – padėtis miesto plane (transporto klausimai), esamo užstatymo (iš viso – 1131 pastato) įvertinimas (aukštingumas, medžiagiškumas⁴⁰⁶, kvartalų ir sklypų užstatymo tankumo ir gyvenamojo ploto duomenys), paminklų ir siūlomų įtraukti į paminklų sąrašus pastatų ir

rengdama paskutiniuosius dirbo K. Šešelgiui jau nebedalyvaujant. Vėliau, nors liko dirbti „restauratorių ceche“, S. Čerškutė nebedalyvavo rengiant antrosios kartos regeneracijos projektus, dirbo tūrinių objektų projektavimo srityje (Pažaislio vienuolyno ansamblio, Raudonės, Raudondvario pilių, Kauno katedros, Vytauto bažnyčios ir kt. projektų bendraautorė).

⁴⁰⁵ MRGD išplėstinės techninės tarybos posėdžio protokolas 1962. VIII.24, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7423, l. 110.

⁴⁰⁶ Išskirta intriguojanti kategorija „žiobriniai pastatai“, Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Senamiesčio esamos padėties analizės ir technoekonominiai skaičiavimai*, Kaunas: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3062, l. 16.

kompleksų sąrašai, įstaigų ir įmonių pasiskirstymas pagal funkcijas, žalieji plotai, gatvių tinklas (reikšmė, plotis, dangos), inžinerinių tinklų būklė. Standartine, normomis pagrįsta maniera identifikuoti pagrindiniai trūkumai: transporto problemos, užstatymo tankumas (40-60%), pramonės ir kitos netinkamos funkcijos įstaigos (pavyzdžiui, netvarkingos kolūkinės turgavietės), žaliųjų plotų trūkumas⁴⁰⁷. Itin ideologizuotai spaudoje transporto klausimu pasisakė tuo metu atskirų kvartalų rekonstravimo projektų dirbtuvėse dirbęs autoritetingas architektas V. Landsbergis-Žemkalnis teigęs, kad tarpukario „senamiesčio pirkliai, vertelgos ir kunigai nulėmė dabartinio Aleksoto tilto statybos vietą, nukreipdami pačiu senamiesčio centru didelį transportą“⁴⁰⁸.

Tokiais pačiais principais remiantis po metų, 1962 m., organizuota Kėdainių senamiesčio esamos būklės analizė. Visgi, lyginant su Kauno, analizės aiškinamojo rašto struktūra kiek kitokia, daugiau koncentruotasi ties aktualiais projektui klausimais (pavyzdžiui, Nevėžio vandens lygis ir potvyniai), tačiau vėlgi – daugiau techniniais-inžineriniais parametrais. Tai rodo, kad planų rengimo metodika ir sudėtis dar nebuvo griežtai apibrėžta ir priklausė nuo autorinių kolektyvo nuostatų bei konkrečios vietovės aktualijų. Miesto pastatų (iš viso 389 vienetai) vertinimas artimesnis mažiesiems miesteliams, o ne senamiesčiams. Konstatuota, kad senųjų pastatų likę mažai, nes jie daugiausia buvo mediniai, mūrinis užstatymas daug kartų rekonstruotas ir neturi architektūrinės-meninės vertės“, o naujesnis užstatymas, įskaitant visuomeninius pastatus, taipogi nevertingas. Taigi istoriniais pastatais paskelbus tik 23 objektus (5 iš jų jau buvo įtraukti į respublikinės reikšmės paminklų sąrašą), sudarytos prielaidos radikalioms intervencijoms⁴⁰⁹. Pagrindiniais Kėdainių senamiesčio trūkumais įvardyti ne tik Vilniui ir Kaunui būdingi menkavertis ir susidėvėjęs užstatymas ir

⁴⁰⁷ *Ibid.*, l. 104-105. Beje, Kaune buvo numatytas ne visos pramonės iškėlimas – pavyzdžiui, mielių fabriką ne tik nuspręsta palikti, tačiau ir prakirsti gyvenamąjį kvartalą, suformuojant patogesnę privažiavimą. Žr. Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, Kaunas: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3061, l. 21.

⁴⁰⁸ Vytautas Žemkalnis, „Chirurginė operacija“ neišvengiama [rankraštis straipsniui Komjaunimo tiesa 1965 Nr. 177], in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 42, l. 1.

⁴⁰⁹ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II d. Senamiesčio esamos padėties analizas ir techo-ekonominiai skaičiavimai*, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7422, l. 12, 35, 57, 89-90.

teritorijoje veikusios pramonės įmonės, nepakankamas aptarnaujančių įstaigų kiekis, prastas inžinerinis aprūpinimas, transporto problemos, bet ir mažesnio miesto atributas – „individualios priklausomybės sklypai“, užėmę apie 50% visos teritorijos, bei, priešingai negu didžiuosiuose miestuose, ekstensyvus užstatymas (tankis tik 18,2%), t. y. neekonomiškai naudojama teritorija⁴¹⁰.

Klaipėdos projekte taip pat pateikta visa prielaida, nors ir neaktuali statistika, įskaitant saulėtų dienų ir dienų su rūkiais per metus skaičių ir pasiskirstymą mėnesiais⁴¹¹. Skirtingai nuo Kauno senamiesčio, kuriame identifikuota transporto problema, Klaipėdos senamiesčio tyrimuose konstatuota, kad nepakanka tiltų pralaidumo, o magistralinės gatvės siaurokos, tačiau transporto srautai, kaip viena iš pagrindinių senamiesčio problemų, neįvardyti⁴¹². Apskritai paveldosaugai šiame projekte skirta itin mažai dėmesio – pažymėta, kad išlikusi planinė struktūra, tačiau netgi pastatai daugiau vertinti pagal jų amortizaciją, nes architektūriniu-meniniu požiūriu jie netgi netyrinėti⁴¹³. LSAMTI (Kaune veikęs Statybos ir architektūros institutas) specialistai (konkrečiai – skyrių apie Klaipėdą rengęs J. Baršauskas), vadovavęsi tam paveldosaugos etapui būdingu senovės paieškų ir atidengimo požiūriu, įvertino šį projektą kaip išryškinusį kvartalų užstatymą ir gynybinius įrengimus, tačiau pastebėjo, jog „liko dar gili spraga – neišryškinti gotiškųjų pastatų likusieji fragmentai“⁴¹⁴.

Šiuose – Kauno, Kėdainių ir Klaipėdos – senamiesčių rekonstrukcijos projektuose, greta pastatų tvarkybos būdų, itin svarbia laikyta ir transporto problema. Pavyzdžiui, Kaune teigta, kad gatvių tinklas iš esmės saugomas, tačiau dėl gatvių trasų ar raudonųjų linijų keitimo buvo numatyta „nukelti“ 10 500 kv. m gyvenamųjų (7,2%) ir 18 687 kv. m negyvenamųjų pastatų. Iš viso (kartu su sanacija) planuota nugriauti 28,3 % rajone buvusio gyvenamo

⁴¹⁰ *Ibid.*, l. 30–31.

⁴¹¹ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas, Klaipėdos senamiesčio išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II dalis. Esamos padėties analizas ir techno ekonominiai skaičiavimai, Kaunas: SMRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 8675, l. 6–9.

⁴¹² *Ibid.*, l. 28–29.

⁴¹³ *Ibid.*, l. 38–40.

⁴¹⁴ Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *Mokslinio tyrimo darbo „XIX-XX a. Lietuvos miestų planavimo ir užstatymo tyrimas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1965, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 162, l. 195–201.

ploto⁴¹⁵. Palyginus, daug didesnio ploto Vilniaus senamiestyje netgi drastišku laikomame „Lietprojekto“ variante buvo numatyta griauti „tik“ 7,1 tūkst. kv. m dėl raudonųjų linijų keitimo⁴¹⁶. Kita vertus, siekiant nukreipti nuo miesto centro tranzitinį transportą, Kaune pateikti tunelio tarp miesto ir Vilijampolės trasos variantai ir jo išilginiai profiliai. Šis niekada neįgyvendintas tunelis – įdomi tarpukario idėjų tąsa sovietinėje urbanistikoje. Kaip ir nemažai idėjų Vilniuje, taip ir ši buvo iškelta dar tarpukariu, o paskutinį kartą spaudoje rimtai svarstyta jau vėlyvuoju sovietmečiu (1988 m.)⁴¹⁷. Beje, aktuali buvo ne tik privataus ar aptarnaujančio transporto problema – Kauno Rotušės aikštė tuo metu buvo tapusi galutine transporto stotele ir miesto, ir priemiestiniams autobusams⁴¹⁸. Kai kuriais atvejais šiai – transporto – problemai spręsti pagelbėdavo tų pačių architektų dalyvavimas rengiant skirtingo tipo planavimo dokumentus skirtingose organizacijose. Pavyzdžiui, K. Šešelgis, senamiesčių rekonstrukcijos projektų vadovas ir bendraautorius, vadovavo ir Kėdainių miesto išplanavimo ir užstatymo projektui, parengtam 1961–62 m. Šiuo atveju toks dvilypis vaidmuo pasiteisino, nes „numatyta senamiestį išlaikyti galimai be pakeitimų“, suprojektuota nauja magistralė, turėjusi nukrauti tranzitinį transportą⁴¹⁹.

Detaliau nagrinėjant kitų Lietuvos miestų senamiesčių rekonstrukcijos projektų sprendinius, iškyla akivaizdūs – pirmiausia požiūrio – skirtumai. Naujovė, kurios nebuvo Vilniaus projekte, –Kauno senamiesčio teritorijos zonavimas į tris dalis „pagal istorinę, architektūrinę-urbanistinę vertę“: nuo vertingiausios, kurioje saugomas gatvių tinklas, aukštingumas, restauruojant išlaikomi „progresyvūs ir būdingi atskiroms architektūros formavimosi epochoms, užstatymo principai“, iki neturinčios „didesnės“ vertės, susiformavusios „kapitalistinėje epochoje“, kurioje „istoriniai-urbanistiniai

⁴¹⁵ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, l. 28, 54.

⁴¹⁶ Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis...*, l. 62.

⁴¹⁷ Petrusis Vaidas, Neįgyvendintas tunelis Kaune, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-01-20], <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1529>.

⁴¹⁸ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, l. 6, 15, 25.

⁴¹⁹ Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *op. cit.*, l. 512.

momentai nepriimami dėmesin⁴²⁰. Akivaizdu, kad, lyginant su Vilniaus rekonstrukcijos projektu, net apibūdinant pačios vertingiausios teritorijos režimą palikta daug erdvės interpretacijoms ir modernizavimo tendencijoms realizuoti.

Svarbi ir iškalbinga detalė – Kėdainių senamiesčio rekonstrukcijos projekto pavadinime įvardytas „centrinis rajonas“, o sąvoka „senamiestis“ pasitelkta tik paantraštėje veikiausiai dėl to, kad planuota ne tik senamiesčio, bet ir „su ja susijusi vėliau užstatyta teritorija“⁴²¹. Tai įrodo, kad autoriai sprendė ne tik senosios miesto dalies apsaugos, bet ir visuomeninio centro plėtojimo funkcinius klausimus, t. y. detalizavo miesto generalinį planą, pateikdami esminius pasiūlymus (nors tai nebuvo numatyta projektavimo užduotyje, bet pats būsimasis miesto centras buvo įsiterpęs į planuojamą teritoriją⁴²²). Artimesnį įprastam planavimo dokumentui projekto pobūdį patvirtina ir jame dominavęs esamo užstatymo nuvertinimas – pavyzdžiui, kai kuriose namų grupėse „perspektyvoje numatyta nugriauti visą esantį užstatymą“, o iš viso numatyta nugriauti net 64,2% esamo gyvenamojo ploto (t. y. visus 1-2 aukštų medinius ir menkaverčiais pripažintus mūrinius pastatus). Netgi paliekamus pastatus numatyta rekonstruoti „pristatant po sekciją, užstatant aukštus ar pan. Žinoma, kur yra reikalas“. Dar daugiau – skirtingai nuo Vilniaus projekto, kuriame tokia galimybė atmesta, ar Kauno projekto, kuriame ji leista tik III-ioje nevertingiausioje zonoje⁴²³, Kėdainiuose ne tik pasiūlyta naudoti tipinius pastatų projektus „iš dabar galiojančių katalogų“, bet ir išdėstyti juos remiantis laisvo planavimo principu, absoliučiai nebūdingu istorinėms urbanistinėms struktūroms. Kai kuriose vietose (Kėdainių senamiesčio mažaaukštėje aplinkoje!) leistas netgi 9 aukštų aukštingumas. Reikia sutikti, kad autorių idėja siūlyti „griežtai

⁴²⁰ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, l. 31.

⁴²¹ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II d. Senamiesčio esamos padėties analizas...*, l. 1–2, 7.

⁴²² Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Parčiauskas Vytautas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. III d. Projekto aiškinamasis raštas*, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap.12, b.7423, l. 9.

⁴²³ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II d. Senamiesčio esamos padėties analizas...*, l. 183.

kontrastingą, išreiškiantį šios dienos pasiekimus architektūroje⁴²⁴ naują užstatymą iš tiesų atspindėjo radikaliausias to meto moderniosios urbanistikos tendencijas, tačiau itin keista, kad tokiems siūlymams pritarė ne tik derinusios institucijos, bet ir MRGD techninė taryba. Tokių požiūrio skirtumų negalima paaiškinti niekaip kitaip, tik dideliu politiniu „spaudimu“ (nepalankų ar bent jau atmetiną Kėdainių miesto valdžios požiūrį į rekonstrukcijos projekto poreikį patvirtina faktas, kad MRGD direktorius dar ir 1964 m. rašė pakartotinį raštą primygtinai ragindamas sumokėti 788 rublių skolą už parengtą projektą ir jį atsiimti⁴²⁵), arba pačių projektus rengusių specialistų požiūrių skirtumais ir skirtinga šių senamiesčių vertės gradacija.

Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektų palyginimas įrodo, kad vertybinė skirtis egzistavo ne tik tarp respublikinės reikšmės senamiesčių ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų, bet ir pačios senamiesčių grupės viduje. Vilniaus senamiestis suvoktas kaip pats vertingiausias, be to, jame buvo didžiausias procentas mūrinės statybos pastatų, kurie tuo metu laikyti „kapitaline statyba“, ir todėl vyravo praktika tokius pastatus išsaugoti. Ir, priešingai, – mažesnieji senamiesčiai, ypač Kėdainiai, traktuoti panašiai kaip miesteliai, kuriuose vertingas gatvių tinklas ir keli išskirtinės architektūros visuomeniniai mūriniai pastatai. Todėl tos pačios dirbtuvės parengtuose projektuose buvo sudaromos sąlygos sunaikinti didžiąją dalį tuo metu nevertingu laikyto miesto audinio, kai kur performuojant ir miesto gatvių tinklą bei urbanistinę struktūrą iš esmės, t. y. pasitelkus tipinius projektus (tiesa, tipinių pastatų problema po 1960 m. vis stiprėjo ir tokiose pažangiomis paveldo srityje laikytose šalyse kaip Čekoslovakija⁴²⁶). Todėl atsižvelgiant į aptartas Kėdainių rekonstrukcijos projekto ypatybes, šių dienų vertinimu, jis vargu ar apskritai laikytinas paveldo apsaugos dokumentu, nes, atrodo, kad projektavimo užduotyse užkoduotas ambivalentiškumas („išlaikant seną miesto charakterį, vertingą architektūrinio-meninio požiūriu“⁴²⁷) jame bandytas užtikrinti tik paviršutiniškai, akivaizdžiai

⁴²⁴ Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Parčiauskas Vytautas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. III d.*, l. 10, 13–14, 15.

⁴²⁵ MRGD 1964 m. spalio mėn. 29 d. raštas Nr. 724, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 120, l. 145.

⁴²⁶ Karel Kibic, Aleš Vošahlik, op. cit., p. 334.

⁴²⁷ Jonas Glemža, Kėdainių miesto senamiesčio rajono rekonstrukcijos projektui architektūrinė-planinė užduotis, Vilnius: Valstybinė LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcija, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7423, l. 104.

orientuojantis į perstatymą, o ne išsaugojimą, t. y. teritoriją traktuojant kaip šiek tiek nestandartinę centrinę sovietinio miesto dalį, o ne saugotiną senamiestį.

Atskiro dėmesio verta diskusija dėl senamiesčio funkcijų, vykusi daugiausia spaudoje. Pirmoji nuomonė, atstovauta V. Jurkšto, gerai susipažinusio ir itin vertinusio Čekoslovakijos praktiką, buvo pritaikyti senamiestį visuomeninei, be kurios istoriniai centrai apmiršta, ir turistinei veiklai, ją derinant su gyvenamąja funkcija (tiems, kurie „ieško romantikos“ ir sutinka atsisakyti dalies šiuolaikinių patogumų)⁴²⁸. Įdomu tai, kad Vilniui ar Talinui buvo rengiami atskiri rekonstrukcijos projektai, o Čekoslovakijoje dėmesys koncentruotas į mažesnius miestus ir miestelius. Šios šalies leidiniuose, pristatant Prahos istorinio branduolio (deklaruotas rezervatu 1971 m.) gaivinimo rezultatus, tiesiog išvardyti restauruoti pavieniai paminklai ar jų kompleksai bei gyvenamuosiuose namuose pagerintos sąlygos. Tiesa, buvo paminėta ir suformuota pėsčiųjų trasa su daugiausia turistams skirtomis įstaigomis (įskaitant naujų viešbučių blokų statybą), prie gaivinimo priemonių priskirtas ir metro. Laikytasi principo, kad senamiestis – integrali miesto dalis.⁴²⁹ Regeneruojant kitus Čekoslovakijos miestus, priklausomai nuo jų dydžio ir reikšmės, taikytos dvi priegigos: mažesnių, mažiau svarbių miestų istoriniai branduoliai toliau likdavo administraciniais centrais, o didžiuosiuose miestuose jie tapdavo didesnės centrinės zonos dalimi⁴³⁰.

Lietuviškuosiuose rekonstrukcijos projektuose senamiestis traktuotas kaip gyvenamasis rajonas⁴³¹. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl jame privalėjo būti užtikrintos higieninės sąlygos, t. y. taikoma sanacija. V. Landsbergis-Žemkalnis netgi skundėsi, kad „dar per mažai dedama pastangų sanacijos kryptimi“, ir teigė, kad sanuojant ir sukuriant „pavyzdingas gyvenimo sąlygas“, senamiestis, neprarasdamas istorinio žavesio, evoliucionuoja“, t. y. autorius pasisakė už radikalesnių sprendinių

⁴²⁸ Vytautas Jurkštas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija“, in: *Literatūra ir menas*, 1969, Nr. 14, p. 3.

⁴²⁹ Pavyzdžiui, „Conservation of the Historic Core of Prague“, in: *ICOMOS Bulletin* 4 ČSSR, 1976, p. 70–83.

⁴³⁰ Aleš Vošahlik, „Exemples de la régénération des sites historiques en République Socialiste Tchèque“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech/Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976, p. 3–4.

⁴³¹ Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Šešelgis Kazys ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, l. 12.

taikymą ir senamiestį kaip gyvenamąjį kvartalą, kuriame „gyvens šių laikų žmonės, tad ir rekonstrukcija turi būti pažangi“⁴³² – siūlyta išsaugoti istorinę kvartalo išorę, gatvių fasadus, o jo viduje „spręsti laisvai“ (šią tendenciją galima gretinti su Lenkijos senamiėsčių pavyzdžiais, kuriais, atrodo, autorius ir rėmėsi). Būtent tai V. Jurkštas, vienas iš rekonstrukcijų projektų autorių, įžvelgė kaip pagrindinę problemą, nes „beveik visada nukenčia istorinis pastato planas, konstrukcijos ir dauguma senųjų pastato elementų“, tačiau vis tiek „butai dažniausiai neatitinka modernaus buto standartų“⁴³³.

Galbūt siekiant vengti kompromisų paveldosaugos srityje, susiformavo antroji – romantizuota – požiūrio kryptis („pažaboję elektrą ir dujas, vis labiau pasiilgstame beržinių malkų ugnies jaukioje kambarių prieblandoje“), kurią atstovavo architektas Žybartas Simanavičius⁴³⁴. Šiuo „teisėtu kultūros paminklų teatralizavimu“ remiantis, siekta sukurti turistinių-muziejinių draustinį, t. y. iš esmės eliminuoti senamiėsčių gyventojus ir kartu sąlygą atitikti šiuolaikines gyvenimo sąlygas, t. y. taikyti senamiėsčiui „restauracijos režimą, o rekonstrukciją – tik kaip išimtį“ ir išsaugoti kuo daugiau autentiškos materijos (rekonstrukcijos projekte pasirinkta kryptis jo kritikuota kaip pernelyg utilitarinė). Argumentuojant netgi teigta, tiesa, ne itin pagrįstai, kad toks principas taikomas Prahėje, Romoje, Budapešte, Paryžiuje, Venecijoje, Florencijoje, Atėnuose⁴³⁵. Ši idėja nebuvo nauja – dar šeštojo dešimtmečio viduryje Talino senamiestį saugoti kaip miestą-muziejų siūlė meno istorikė Helmi Ūprus, o Talino miesto architektas D. Bruns šia idėja įtikino MT. Be to, kontrolės tikslais buvo patogu šią miesto dalį paversti atviru muziejumi, skirtu turistams, o restauratoriams patraukli atrodė galimybė išsaugoti ir eksponuoti vertingas detales ir elementus. Septintajame dešimtmetyje grupė Latvijos specialistų kėlė Rygos muziejinės zonos, kurioje nauja statyba būtų uždrausta, idėją⁴³⁶, kuri taipogi nebuvo realizuota, o estų prieiga pradėta kritikuoti jau aštuntajame dešimtmetyje⁴³⁷.

⁴³² Vytautas Žemkalnis, „Chirurginė operacija“ neišvengiama..., l. 3, 5, 8.

⁴³³ Vytautas Jurkštas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija“, p. 3.

⁴³⁴ Žybartas Simanavičius (1929–2019) – architektas restauratorius, 1953 m. baigęs KPI, 1953–1966 m. dirbęs MRGD, 1966–1967 m. Vilniaus kultūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininkas, 1968–1989 PKI vyr. architektas. Kauno, Panemunės pilių, Kauno rotušės, Vilniaus bastėjos, Vilniaus ir Kauno gyvenamųjų namų tyrimų ir restauravimo projektų autorius ir bendraautorius.

⁴³⁵ Simanavičius Žybartas, „Kuo tu būsi, senasis mieste?“, in: *Švyturys*, 1968, Nr. 13, p. 17–18.

⁴³⁶ Plačiau žr. Leburīss Ēriks (Le Bourhis Eric), *op. cit.*, p. 231.

⁴³⁷ Riin Alatalu, Summary. Heritage Protection in Transitional Society, p. 225–226.

Aptariamoje lietuviškoje diskusijoje kompromisinį variantą, derinantį abu senamiesčio restauravimo požiūrius (šiuolaikinį ir romantinį), pateikė Vytautas Baranauskas, siūlęs pasirinktame miesto kvartale „natūraliose sąlygose sukurti miesto buties ir architektūros muziejų“ su skirtingas epochas ir funkcijas atspindinčiomis ekspozicijomis⁴³⁸. Kiek kitokį kompromisą, pagrįstą „urbanizacijos reikalavimais iš vienos pusės, ir paminklinių <...> pastatų galimu konservavimu iš kitos pusės“⁴³⁹, siūlė praktiškai su kvartalo rekonstrukcijos problemomis susidūręs V. Landsbergis-Žemkalnis.

Veikiausiai remiantis Čekoslovakijos pavyzdžiui, ir Lietuvoje siūlyta atrinkti „tinkamus“ senamiesčio gyventojus, t. y. šioje miesto dalyje apgyvendinti labiau išsilavinusius žmones, gerbiančius kultūros paminklus. Pateiktas ir šią idėją pagrindžiantis vairuotojo, apgyvendinto restauruotame bute Vilniuje, tuometinėje Gorkio gatvėje, ir po tam tikro laiko išmetusio vitražus, kad į patalpas patektų daugiau šviesos, pavyzdys⁴⁴⁰. Ši idėja dar anksčiau propagauta ir kituose projektuose. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio 61 kvartalo butus siūlyta skirti „senamiesčio įmonių darbininkams, intelektualiniams darbininkams, kontorų bei įstaigų tarnautojams ir pan.“⁴⁴¹ Dėl „nevykusio to pastato dalies apšvietimo“ šiame kvartale suprojektuoti netgi du penkių kambarių butai, taip pat butai per du aukštus. Motyvuojant ekonominiu neracionalumu, didesnių butų suprojektuota proporcingai daugiau negu to meto naujos statybos daugiabučiuose. Juos siūlyta skirti „skaitlingoms šeimoms bei šeimoms mokslo darbuotojų, menininkų, architektų ir pan., t. y. asmenų, kurių profesijai reikalingas / ir įstatymo numatoma / papildomas gyv. plotas“⁴⁴². Priminta, kad „gyventojai, prieš atsikeldami į naujus to kvartalo butus, turi

⁴³⁸ Vytautas Baranauskas, „Senamiesčio kvartalai – miesto muziejus“, in: *Kultūros barai*, 1969, Nr. 11, p. 51.

⁴³⁹ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvareškis, Vytautas Parčiaskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, Vilnius: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22638, l. 10.

⁴⁴⁰ Vytautas Jurkštas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija, p. 3.

⁴⁴¹ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvareškis, Vytautas Parčiaskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 166, l. 12.

⁴⁴² Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvareškis, Vytautas Parčiaskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 21–23.

būti gerai instruktuoti, kaip reikalinga racionaliai naudotis patalpomis, kaip elgtis iš viso su visu kvartalu ir paskirais kvartalo objektais kaip paminklinės architektūros eksponatais⁴⁴³. Toks pats principas 1972 m. pakartotas 34 kvartalo projekto tikslinimo byloje⁴⁴⁴. Radikaliausiai dėl gyventojų pasisakė architektas Ž. Simanavičius, konstatavęs, kad apskritai „civilizuotas gyventojas yra pats blogiausias jo [senamiesčio – v.j.] įnamis: jam reikia komfortinių gyvenimo sąlygų“ ir dar daugiau – „jis nemyli turisto nei name, nei kieme“⁴⁴⁵. Tai įrodo, kad sprendimo galia neabejotinai priklausė profesionalams, kurie, vadovaudamiesi modernizmo principais, ne tik manė turintys teisę spręsti, kaip turi atrodyti senamiesčiai, kokias funkcijas vykdyti, bet ir kokie gyventojai turi juose gyventi ir kaip elgtis. Kita vertus, patys profesionalai gana aktyviai tarpusavyje diskutavo dėl senamiesčių funkcijų, susijusių ir su jo verte, t. y. autentiškumu.

Lietuvoje šeštajame-septintajame dešimtmetyje susiformavusi, atrodytų, vieninga senamiesčių rekonstrukcijos teorija ir praktika septintojo dešimtmečio pabaigoje pradėta kvestionuoti. Kritiškų pažiūrų autoriams remiantis užsienio patirtimi, savo išvalgomis ir praktinėmis patirtimis, buvo keliamos pakankamai skirtingos senamiesčių apsaugos ateities idėjos – nuo muziejaus iki šiuolaikinio gyvenamojo rajono ar miesto centro. 1968 m. spaudoje dėl metodinių principų (ne tik funkcijos, bet ir fizinės aplinkos formavimo aspektų) sukritikuotas ir vos prieš šešetą metų patvirtintas Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Nurodytos priežastys, dėl kurių jį „reikėtų nedelsiant pakoreguoti“ – gatvių tinklo, pastatų paaukštinimo, kolorito sprendiniai⁴⁴⁶. Pradėta prieštarauti, tiesa, tik teoriškai, netgi visur universaliai taikytam sanacijos principui, paverčiančiam pastatą „beveide nuogybe“, jam priešinant senamiesčio dvasią ir savitumą, nors ir „prasilenkiantį su visomis šiandieninės statybos taisyklėmis“⁴⁴⁷. Prieštaringos nuomonės pradėtos reikšti ir dėl XIX a. – „carinių“ – pastatų, vieniems autoriams vis dar teigiant, kad šie esantys „žemo profesinio lygio“ ir

⁴⁴³ *Ibid.*, 1.35.

⁴⁴⁴ Žemkalnis Vytautas, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas. Techninis darbo projektas. A.S. Išplanavimo projektas*, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 247, l. 6.

⁴⁴⁵ Žybartas Simanavičius, „Kuo tu būsi, senasis mieste?“, p. 18.

⁴⁴⁶ Pilypaitis Antanas, „Kaip tvarkyti Kauno senamiestį“, in: *Švyturys*, 1968, Nr. 20, p. 15.

⁴⁴⁷ Vytautas Baranauskas, „Senamiesčio kvartalai – miesto muziejus“, p. 49.

„provincialaus užsakovo skonio“⁴⁴⁸, kitiems siūlant taikyti individualų priėmimą, o ne „puritonišką vėlesnių XIX ar XX a. statinių neigimą“⁴⁴⁹. Siūlyta keisti ir pačią senamiesčių tvarkymo koncepciją – nuo rekonstrukcijos, arba „pertvarkymo naujais principais iš pagrindų“ (įspūdžiui sustiprinti parinktas itin ryškus ir neigiamai vertintas Vokiečių g. pavyzdys), pereiti prie regeneracijos – „atnaujinimo, grąžinant tai, kas prarasta“⁴⁵⁰. Taigi Lietuvos planavimo korifėjaus K. Šešelgio suformuluoti principai pripažinti pasenusiais (paties autoriaus niekas, be abejo, kritikuoti nedrįso – dažniau teigta, kad pakito visuomenės poreikiai) ir iki tol buvusi gana statiška centralizuota sistema gana greitai tapo sklidina naujų požiūrių ir juos atstovaujančių specialistų, pagrindusių jos keitimo iš pagrindų būtinybę.

1.5 „Senas savo oda ir kaulais ir naujas savo raumenimis ir širdimi“: kompleksinė kvartalų rekonstrukcija

1960 m. (tik 1959 m. patvirtinus Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą) MRGD pradėta Vilniaus Senamiesčio kvartalų rekonstrukcijos detalizacija (atskirų kvartalų ir juose buvusių pastatų rekonstravimo projektai)⁴⁵¹ atskleidė itin prastas, netgi šokiruojančias senamiestyje gyvenančių žmonių gyvenimo sąlygas ir laisvą paveldosaugos principų interpretavimą – nuo romantizavimo ir kūrybos iki funkciniais ir ekonominiais prioritetais pagrįsto autentiškumo naikinimo. Šie klausimai iš pradžių daugiausia diskutuoti profesionalų, tačiau kompleksinės kvartalų rekonstrukcijos įgyvendinimas atskleidė pačios organizacinės sistemos, apėmusios ir kitas projektavimo ir statybos organizacijas, trūkumus, ir tapo labiausiai sovietinėje spaudoje ir vėlesniuose tyrimuose bei vertinimuose kritikuojamu urbanistinio paveldo apsaugos aspektu, netgi sovietinės sistemos nesėkmės simboliu. Pasirodė, kad optimistiškai prasidėjusi kompleksinė rekonstrukcija iš tiesų yra idėjiniu, profesiniu ir organizaciniu

⁴⁴⁸ Vytautas Jurkštas, „Teišlieka, kas tikrai vertinga“, in: *Literatūra ir menas*, 1972, Nr. 19, p. 10.

⁴⁴⁹ Vytautas Baranauskas, „Senamiesčio kvartalai – miesto muziejus“, p. 51.

⁴⁵⁰ Vytautas Jurkštas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija“, p. 3.

⁴⁵¹ Įdomu tai, kad nors senamiesčių kvartalų rekonstrukcijos projektavimas buvo pavestas MRGD, tačiau savo laiku dalį šių darbų kaip „eksperimentinį projektą“ atlikti siūlėsi ir, pavyzdžiui, Kauno politechnikos instituto projektavimo-konstravimo biuras. Visgi Kultūros ministerija šį siūlymą atmetė. Žr. tarpinstitucinį susirašinėjimą Dokumentų byla apie Kauno senamiestį. 1952–1970, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 206–207.

(įskaitant ir finansinę pusę) požiūriais itin sudėtingas ir nevienareikšmiškai vertintinas procesas.

Vilniaus senamiesčio 61 kvartalas⁴⁵², apibrėžiamas dabartinėmis Vokiečių, Mėsinių, Ašmenos ir Šv. Mikalojaus gatvėmis, buvo pirmasis, kuriam parengtas kompleksinis kvartalo rekonstrukcijos projektas (1961 m.), o kitoje Vokiečių gatvės pusėje esantis 34 (ribojamas Rotušės aikštės, Vokiečių, M. Antokolskio, Stiklių gatvių) – pirmasis, kuriame ji pradėta vykdyti (1968 m.). „Vakarinėse naujienose“ 1960 m. buvo išspausdintas straipsnelis-interviu su pirmojo rekonstruojamo Vilniaus senamiesčio kvartalo projektavimo grupės vadovu V. Landsbergiu-Žemkalniu, kuris pristatė viso senamiesčio rekonstrukcijos projekto idėją ir pirmojo – eksperimentinio – kvartalo laukiantį šviesų rytojū: „Taps senu savo oda ir kaulais ir nauju savo raumenimis ir širdimi“⁴⁵³. Dažniausiai tokiais straipsniais siekta atskleisti skaitytojui senamiesčių vertę ir įrodyti sėkmingą restauratorių darbą (pavyzdžiui, antraštė „Vilniaus senamiestis senėja ir gražėja“⁴⁵⁴). Vienas iš pagrindinių principų, derinant paveldo apsaugos ir gyvenimo sąlygų siekimo padiktuotus reikalavimus, buvo plačiai taikyta ir spaudoje propagauta sanacija. Formuojant palankią visuomenės nuomonę spaudoje vartoti oksimoronai: pavyzdžiui, „formuojami erdvūs vilnietiški kiemai“ ir „išsaugomas kiemų vilnietiškas charakteris“⁴⁵⁵. Ši priemonė buvo pristatoma kaip vienintelė panacėja: „Protinga sanacija ir rekonstrukcija, regeneracija užkerta kelią bet kuriai kvartalo destrukcijai ir tuo pačiu apsaugoja mūsų paminklinius kvartalus nuo išnykimo“⁴⁵⁶.

61-ojo kvartalo rekonstrukcijos projekto detalizaciją rengė trijų Vytautų – Landsbergio-Žemkalnio, Dvariškio⁴⁵⁷ ir Parčiausko⁴⁵⁸ – kolektyvas kartu su

⁴⁵² To meto šaltiniuose galima rasti teiginių, kad rekonstruojamas VII kvartalas. Šis neiškumas susidarė dėl to, kad 61 kvartalas Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte buvo priskirtas VII kvartalų grupei.

⁴⁵³ „Vilniaus senamiestis rytoj“, in: *Vakarinės naujienos*, 1960-11-01, p. 2.

⁴⁵⁴ Raulinaitis Adolfas, op. cit., p. 30–32.

⁴⁵⁵ Vytautas Dvariškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 40.

⁴⁵⁶ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 26.

⁴⁵⁷ Vytautas Dvariškis (1928–1995) – architektas, kilęs iš Akmenės rajono, vidurinę dailės mokyklą 1948 m. baigęs Kaune, 1954 m. – Lietuvos TSR valstybinių dailės institutą. Iki 1959 m. dirbo Baldų projektavimo ir konstravimo biure, vėliau – MRGD, PKI (1969 m. tapo vyr. architektu, 1980–1986 – direktoriaus pavaduotoju, 1986–1990 m. – vyr. spec. ekspertu).

istoriku A. Raulynaičiu. Nors buvo neseniai grįžęs iš kapitalistinio užsienio ir įsidarbinęs MRGD, V. Landsbergis-Žemkalnis, prieš tai turėjęs daug įvairios patirties projektuodamas visuomeninius ir kitos paskirties pastatus tarpukario Lietuvoje, karo metų Vilniuje ir pokario Australijoje, jautėsi užtikrintai. Pavedus jam projektuoti minėtą kvartalą, jis nedelsdamas kreipėsi į dirbtuvių direktorių, išvardydamas savo reikalaujamas sąlygas, kuriomis sutiktų dirbti šio projekto vadovu. Tarp jų – ne tik turėti galimybę pasirinkti kolektyvą (projekto vadovas – pats V. Landsbergis-Žemkalnis, du architektai, istorikas, du braižytojai ir „modelistas“ (maketuotojas)) ir šių darbuotojų netrukdyti pašalinėmis užduotimis, kol bus vykdomas projektas, kuriam numatyta 180 darbo dienų, t. y. apie pusę metų) bei gauti iš dirbtuvės atitinkamą pradinę medžiagą, tačiau ir didžiąją darbo dalį vykdyti ne darbo vietoje dirbtuvėse, o savo asmeninėje braižykloje Kaune⁴⁵⁹. Pažymėtina, kad vienas iš atrinktųjų – Kaune dirbęs Vytautas Parčiauskas – tuo pat metu dalyvavo rengiant Klaipėdos ir Kėdainių rekonstrukcijos projektus, tačiau, atrodo, susitarimas buvo pasiektas, nes ne tik jis paskirtas į projektavimo grupę, tačiau jam ir V. Landsbergiui-Žemkalniui direktoriaus įsakymu buvo numatytos dviejų savaičių komandiruotės į Vilnių⁴⁶⁰.

Lyginant su vėlesniais, daug utilitaresniais projektais, šio projekto aiškinamasis raštas stebina profesiniu ir politiniu ideologiniu angažuotumu: pavyzdžiui, jame teigiama, kad „Vilniaus senamiestis tai ne Pompėja, tai gyvas Lietuvos sostinės organizmas, kuris dabar, komunistinės santvarkos epochoje, žada virsti iš niūraus, kapitalizmo laikais sužaloto organizmo į žydintį, pilną gyvybės ir džiaugsmo“⁴⁶¹. Šiandien galima tik kelti prielaidas, ar toks deklaratyvumas buvo nulemtas pirmojo „pavyzdinio“ kvartalo statuso, ar projekto vadovo, ką tik grįžusio būtent iš kapitalistinio pasaulio, pozicijos siekiant saugiai įsitvirtinti sistemoje. Atkreiptinas dėmesys ir į tai,

⁴⁵⁸ Vytautas Parčiauskas (1934–2004) – architektas, 1958 m. baigęs KPI. MRGD dirbo iki 1967 m., tuomet perėjo į MSPI, kur tapo vyriausiuoju architektu. Kėdainių, Klaipėdos senamiesčių, Vilniaus 61-ojo kvartalo rekonstrukcijos projektų bendraautorius.

⁴⁵⁹ Vytautas Žemkalnis, Pareiškimas, 1960-04-19, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 893, l. 1, 3.

⁴⁶⁰ Mokslinės-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės Direktorius įsakymas Nr. 120, Vilnius, 1960 m. birželio 14 d., in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 12, l. 1.

⁴⁶¹ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 7.

kad šis aiškinamasis raštas buvo daug intelektualnesnis, filosofiškesnis negu vietinių, jau sovietinėje švietimo sistemoje išsilavinimą gavusių kolegų – nagrinėti *genius loci*, statytojų psichinių-fizinių ypatybių, „imperatyvinės kūrybinės tautos jėgos“ aspektai. Būtent tautos ir jos didingos praeities motyvas vyrauja šiame tekste, kuriame savitai ir itin romantizuotai (aukštinant svetingą senovės lietuvių būdą ir t. t.) aprašoma viso miesto istorija konstatuojant, kad čia kryžiuosiai „seniausieji transkontinentaliniai keliai“, „būta svarbios, visais požiūriais, Europos teritorijos“⁴⁶². Rengiant šį ir kitus projektus, autoriams negalėjo nedaryti įtakos ir bendrosios stilių vertės sampratos tendencijos, vyravusios to meto profesinėje bendruomenėje, – siekis įtvirtinti Lietuvos, ypač Vilniaus, kaip Europos dalies, vaizdinį, kurį patvirtintų senoji (gotikos) architektūra. Antai 1967 m. džiaugtasi, kad Vilniaus senamiestyje atlikus daugiau tyrimų, „gotikos pastatų bei namų su gotikos liekanomis skaičius pašoko iki 136“, „vis aiškiau ryškėja europiškiosios jo [Vilniaus – v.j.] raidos fazės“⁴⁶³. 61 kvartalo istorinėje kartogramoje netgi atskirai parodyti gotikiniai ir barokiniai – tuo metu vertintų stilių – pastatai, rekonstruoti 1845–1956 m.⁴⁶⁴, t. y. išoriškai praradę vertingus bruožus, tačiau vis tiek „kitokie“ negu niekinti XIX a. statyti objektai.

Septintojo dešimtmečio pradžioje į tuojau turėjusią praktiškai prasidėti kompleksinę kvartalų rekonstrukciją dėta daug vilčių – tiek urbanistiniu, tiek atskirų pastatų lygmeniu siekta seno vaizdo ir šiuolaikinio vidaus, nekeliant tokio metodo santykio su autentiškumu dilemos: „jiems grąžinamas senasis laiko rūbas, o viduje sudaromos šiuolaikinės gyvenimo sąlygos“ arba „kai restauruotojų rankos palies ištikus senamiesčio kvartalus, ši miesto dalis atrodys senesnė ir kartu daug gražesnė“⁴⁶⁵. Tačiau drauge, veikiausiai ne dėl pagarbos istorinėms detalėms, bet dėl praktinių ir ekonominių sumetimų, daugelyje butų išsaugotos (arba turėjo būti išsaugotos, nes kiek tai pavyko įgyvendinti praktikoje, nėra aišku) netgi senosios pertvaros. Kituose

⁴⁶² *Ibid.*, l. 8, 10. Po tarybos ir, veikiausiai, institucijų pastabų, aiškinamasis raštas kiek sutrumpintas, Europos dėmuo akcentuotas mažiau – žr. Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, l. 2–3.

⁴⁶³ Raulinaitis Adolfas, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁶⁴ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII-Nr61 kvartalo rekonstrukcijos projektinė užduotis. Brėžiniai. II tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 167, l. 31.

⁴⁶⁵ Raulinaitis Adolfas, *op. cit.*, p. 32.

namuose, priklausomai nuo jų būklės, perstatyta viskas – nuo perdangų (kai kur numatytas patalpų aukščio sumažinimas, siekiant panaikinti kambarių „ploto, ilgio ir aukščio disproporciją“ ir „neekonomiškumą šilumos eksploatacijos atžvilgiu“⁴⁶⁶) iki stogo, paliekant tik kapitalines sienas ar jų fragmentus⁴⁶⁷. Siekiant pagerinti insoliaciją, netgi vienslaičius stogus numatyta pakeisti dvislaičiais⁴⁶⁸, taip sumažinant bendrą pastato aukštį. Taigi bendrieji butų modernizacijos principai buvo pagrįsti ne tik insoliacija ir kitais higienos reikalavimais, bet ir siekiu „kuo daugiau ploto“, t. y. mažiau pertvarų ir koridorių, netgi jungiant į bendrą erdvę mažų butų virtuvėles⁴⁶⁹.

Pagrindinis kvartalų rekonstravimo tikslas buvo sukurti juose tinkamas gyvenimo sąlygas, nes esamos dažnai netgi šokiruodavo tyrėjus ir projektuotojus. Pavyzdžiui, užfiksuota, kad 61 kvartale buvo butų „ne tik be vandens ir kanalizacijos, tačiau ir be langų!“ arba „išvietės / klozetai / yra įmontuoti virtuvėse“; kiemuose buvusios išvietės autorių apibūdintos kaip „išmatų sandėlis <...>, apterštas mėšlu nuo grindų iki...lubų!“⁴⁷⁰. Esant tokiai situacijai, ne visada laikytasi mokslinių principų ir paveldosaugos prioritetų: „būtiniausių sanacijos reikalų negali trukdyti istoriniai neaiškumai“⁴⁷¹. Nors pripažinta, kad „istorinė ir archeologinė bei kartografinė medžiaga toli gražu nepilnos, tačiau tas trūkumas į kvartalo rekonstrukcijos darbą didelės įtakos neturi“⁴⁷². Anot Viktorijos Kurienės, 61 kvartalo rekonstrukcijos autoriai aiškiai atskleidė to meto specialistų požiūrį į tyrimus: „Vykdyti restauravimo

⁴⁶⁶ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 34.

⁴⁶⁷ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII-61 kvartalo rekonstrukcijos projektinė užduotis. Brėžiniai. III tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 168.

⁴⁶⁸ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 30.

⁴⁶⁹ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, l. 29.

⁴⁷⁰ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 14–15.

⁴⁷¹ Vytautas Žemkalnis, Pareiškimas, 1960-04-19, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 893, l. 3.

⁴⁷² Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 6.

darbą, pasiremiant vien tik istoriniais daviniais, būtų netikslu: darbas būtų apribotas ir sąlyginis <...>. Vadinasi, tyrimai ne tik nebūtini rekonstrukcijai, bet net ir juos turint nebūtina jais remtis⁴⁷³. Ne itin pagrįstas moksliniu požiūriu atrodo ir siekis „pasiiekti kiek galima buvusiai tikrovei artimą vaizdą“⁴⁷⁴. Kyla klausimas, kokiai tikrovei, kurio istorijos tarpsnio ir ar pakankamai pagrįstas teiginys, kad vykdyti archeologiniai, geologiniai tyrimai, išlikę fotografijos, aprašymai, piešiniai ir inventoriniai planai įgalins parengti tokį atkūrimo projektą „prileidžiant tik minimalias klaidas“⁴⁷⁵.

Prieš projektavimą 61 kvartale buvo 190 butų, projekte numatyta jų skaičių sumažinti iki 143 (laikantis 9 m² gyvenamojo ploto normos vienam gyventojui), juose įrengiant visus patogumus, įskaitant centrinį šildymą ir telefoną. Suprojektuota ir daug visuomeninių patalpų – parduotuvių, kavinė-valgykla, garažai, žaidimo aikštelės ir kiek utopiškai pavadintas kvartalo saviveiklos centras⁴⁷⁶. Projektuojant modeliuoti įvairūs būsimos gyvenimo aspektai: šiandien kiek netikėta, tačiau to meto aktualijas atskleidžia faktas, kad ir derinančioms institucijoms, ir projekto autoriams itin daug klausimų kėlė skalbiniai – kur juos skalbti ir džiovinti (siūlyti variantai – kieme, pastogėje, viso kvartalo centralizuotoje džiovykloje ir t. t.)⁴⁷⁷. Šio kvartalo projektas stulbina dėmesiu detalėms (kai kuriuose aukštų brėžiniuose yra pažymėtos net vietos šaldytuvams⁴⁷⁸) ir visiškai nelanksčiu būsimų gyventojų gyvenimo scenarijų projektavimu: „butai <...> aprūpinti <...> ir dalinai instaliuotais baldais⁴⁷⁹, kurie iš vienos pusės atstotų pertvaras, o iš kitos duotų būsimiems gyventojams tikslų impulsą, kaip turi būti racionaliai išnaudotas gyvenamas plotas“⁴⁸⁰. Vokiečių ir šv. Mikalojaus gatvių kampe

⁴⁷³ Pimpytė (Kurienė) Viktorija, *op. cit.*, p. 42.

⁴⁷⁴ „Vilniaus senamiestis rytoj“, p. 2.

⁴⁷⁵ *Ibid.*, p. 2.

⁴⁷⁶ Vytautas Dvariškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, p. 41.

⁴⁷⁷ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 29–30.

⁴⁷⁸ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII-61 kvartalo rekonstrukcijos projektinė užduotis. Brėžiniai. III tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 168.

⁴⁷⁹ V. Žemkalnis netgi buvo pateikęs kambario su baldais eskizą. Žr. Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Variantai*, l. 67.

⁴⁸⁰ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, l. 12.

planuota įkurti kavinukę „Po žalia liktarna“, kurioje „10 minučių, o ir trumpesniu laiku, piliečiai galėtų išgerti kavos puoduką su kokia nors šalta užkandėle (bandelę, riestainį, biskvitą ir p.). Kavinukė baro pobūdžio su loggia nuo gatvės, kuri apsaugo nuo lietaus <...>, sudarydama galimybę ramiai persimesti žiniomis, trumpu pokalbiu, laikraštuką permesti, draugą palaukti, su mergele susitikti <...>“. Taip pat numatyta, kad „kvartalo saviveiklos centras <...> būtų įpareigotas ugdyti kvartalo gyventojų kooperavimo idėją švaros, higienos ir estetikos palaikymo ir vystymo srityje“; o „Sesuo“ – patalpa su maža, minimalia vaistinėle. Į sesers pareigas įeitų ir bendra sanitarinė-higieninė kvartalo priežiūra“. „Sodininkas“ – gal koks pensininkas, nusimanantis sodininkystėje, žmogus su iniciatyva, tvarkos mėgėjas. Sodininko kompetencijoje būtų <...> skundų ar pastabų knygos vedimas ir bendras gyventojų reikalų tarpusavy tvarkymas <...>“⁴⁸¹. Visgi Mokslinė taryba ir LTSR paminklų apsaugos inspekcija nurodė projektą koreguoti, atsisakant buitinio aptarnavimo kombinato ir vietoje jo numatyti „lengvųjų mašinų boksus“. Kita vertus, transporto poreikiai iš pirmo žvilgsnio nebuvo pagrindinis prioritetas – Mėsinių gatvę nurodyta palikti tik pėsčiųjų judėjimui (remiantis viso senamiesčio rekonstrukcijos projekto sprendiniais)⁴⁸², tačiau nėra aišku, ar šio sprendimo priežastimi netapo nenorminis (per siauras) jos plotis. Daug dėmesio skirta kiemo (visas kvartalo vidus traktuotas kaip vienas kiemas) gerbūviui – nuo zonavimo (vaikų žaidimų aikštelės atokesnėse vietose) iki dangų („asfaltas kaipo mirtina, hermetiškai žemę dengianti danga, pasiduodanti temperatūrai, senamiesčiui netinka“⁴⁸³ (pabraukta autoriaus).

34 kvartalo projektas, pradėtas vos po metų – 1961 m. (projekto užduotis parengta A. Umbraso ir R. Jalovecko), baigtas 1963 m. (arch. D. Čepienė, R. Jaloveckas, V. Dvariškis ir istorikės T. Dambrauskaitė ir R. Skardžiuvienė), darbo brėžinių studijos genplanas parengtas 1967 m. (R. Jaloveckas). Lyginant su 61, šis kvartalas laikytas vertingesniu „istoriniu,

⁴⁸¹ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, l. 24–26.

⁴⁸² Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, l. 1.

⁴⁸³ Vytautas Žemkalnis, Vytautas Dvariškis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Variantai*, l. 26, 28.

kultūrinio ir revoliucinio atžvilgiu“, tačiau ženkliai apgriautas per karą. Kita vertus, pagrindinis požiūrio skirtumas atsiskleidžia jau projektavimo užduotyje – šio kvartalo projektavimo užduotis daug konkretesnė ir orientuota į materialiąją pusę – pastatų tvarkybą. Istorija paminėta glaustai, kiek ji buvo susijusi su konkrečiomis vietomis kvartale (daugiausia revoliuciniais įvykiais – nuo T. Kosčiuškos sukilimo iki žydų geto partizanų). Kvartalo techninė būklė apibūdinta tiksliai (kiekvieno pastato, jo konstrukcijų, butų planų atskirai), tačiau mažiau dramatiškai ir be vaizdingų, net hiperbolizuotų buitinių detalių, pateiktų 61 kvartalo projekte. Iš viso kvartale buvo 140 butų (iš jų tik 38 turėjo vandentiekį ir kanalizaciją)⁴⁸⁴, po rekonstrukcijos numatyta šį skaičių sumažinti iki 128 (užstatymo tankis 47%)⁴⁸⁵. Tuo tikslu išgriauti du pastatai, stovėję arčiau Antokolskio gatvėje, ir nemažai mažesnio mastelio užstatymo pastatų kiemuose, tačiau numatyta ir dviejų naujų namų (vieno – tuometės M. Gorkio gatvės išklotinėje) statyba ir netgi šešių vietų garažas. Absoliučiai visi kiemai suprojektuoti pereinami⁴⁸⁶. Kita vertus, lyginant su viso senamiesčio rekonstrukcijos projektu, pažymėta, kad surinkta daugiau medžiagos ir dėl to pakito požiūris, t. y. pasiūlyta išsaugoti keletą prieš tai numatytų griauti savitų kiemų pastatų. Tiesa, vertingais pripažinta tik dešimt pastatų ar jų dalių⁴⁸⁷. Dėmesys kreiptas ne tik į architektūrą (beje, jau tada pripažinta, kad kvartalų rekonstrukcija iš tiesų yra „restauravimas, rekonstravimas ir nauja statyba“), tačiau ir į spalvinius sprendimus, todėl spaudoje džiaugtasi, kad „senamiestis po truputį atgauna tai, ką, atrodė, prarado negrįžtamai – savo polichromatinį koloritą“⁴⁸⁸.

Nepaisant optimistinių teiginių spaudoje, realybėje praktinio įgyvendinimo situacija buvo sudėtinga. Iki 1962 m. buvo parengti ir Kauno senamiesčio 12 bei 18 kvartalų rekonstrukcijos projektai⁴⁸⁹, kurių užduotyse

⁴⁸⁴ Algimantas Umbrasas, Romanas Jaloveckas, *Vilniaus senamiesčio kvartalo Nr. 34 rekonstrukcijos projekto užduotis*, Vilnius: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22443 arba KPCA, f. 5, ap. 2, b. 183, l. 3–7.

⁴⁸⁵ Vytautas Dvariškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija, p. 41.

⁴⁸⁶ Romanas Jaloveckas, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas. Architektūrinė statybinė dalis. Darbo projektas, Kvartalo genplanas, vertikalus išplanavimas*, Vilnius: SMRGD, 1967, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22444, l. 1–2.

⁴⁸⁷ Algimantas Umbrasas, Romanas Jaloveckas, *op. cit.*, l. 9–10, 12.

⁴⁸⁸ Vytautas Jurkštas, „Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 10, p. 2, 4.

⁴⁸⁹ Kitais duomenimis, iki 1966 m. buvo ištirti tik 18, 38, 41 ir 49 kvartalai, t.y. neminimas 12 kvartalas ir kitų kvartalų projektai. Žr. Stefanija Čerškutė, *Kauno*

išliko tas pats dvilypumas, užkoduotas viso senamiesčio rekonstrukcijos projektuose: pavyzdžiui, 18 kvartalo projekto sudarymo planinėje užduotyje buvo aiškiai įvardytos tokios priemonės, kaip „nugriauti susiamortizavusius pastatus (pvz. Zamenhofo g-vės nr. 3) ir medinius sandėlius“. Dar daugiau – „prisilaikyti visų [pabrėžta mano – v.j.] SNiP, saninspekcijos normų ir priešgaisrinių reikalavimų⁴⁹⁰. Tai pavertė paveldo išsaugojimą praktiškai neįmanoma užduotimi. Vis dėlto galiausiai paveldo apsaugai pasitarnavo būtent prastos gyvenimo sąlygos ir ekonominis ribotumas: nors darbai buvo pradėti, kompleksinės rekonstrukcijos nebuvo galima pabaigti dėl „gyvenamojo fondo trūkumo“⁴⁹¹, t. y. nebuvo galima įgyvendinti sanacijos – dalies korpusų griovimo sprendinių. Nepaisant projektuose vyraujančių teiginių, kad „daugelio pastatų būklė avarinė“⁴⁹², realios įgyvendinimo galimybės priversdavo koreguoti ir šį vertinimą – pavyzdžiui, 61 kvartalo darbų atidėjimas vėliau motyvuotas būtent „palyginus neblogo kvartalo pastatų fizine būkle“⁴⁹³.

Vėliau teigta, kad „kvartalų kompleksinio kapitalinio remonto koncepcija [tuomet vadinta „kompleksine rekonstrukcija“ – v.j.] atsirado 1966 m. Leningrade, sudarant miesto genplaną“ ir dar neišbandyta mechaniškai perkelta į Lietuvą⁴⁹⁴, tačiau šis teiginys kelia abejonių, nes tuo metu jau buvo parengtas ne vienas Lietuvos senamiesčių kvartalų rekonstrukcijos projektas. 1966 m. buvo priimtas vyriausybės nutarimas „Dėl istorinių senamiesčių rekonstrukcijos pagreitinimo“, turėjęs užtikrinti kompleksinę senamiesčių rekonstrukciją kvartalais (kartu paruošta ir rekonstrukcijos projektavimo ir vykdymo instrukcija). 1967 m. S. Čerškutė, trijų senamiesčių

senamiesčio 41-o kvartalo istoriniai-architektūriniai tyrimai ir projektiniai pasiūlymai kvartalo rekonstrukcijai, Kaunas: MRGD, 1967, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3206, l. 43.

⁴⁹⁰ Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 18. Kvartalo detalaus rekonstrukcijos projekto sudarymo planinė užduotis, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 15–16.

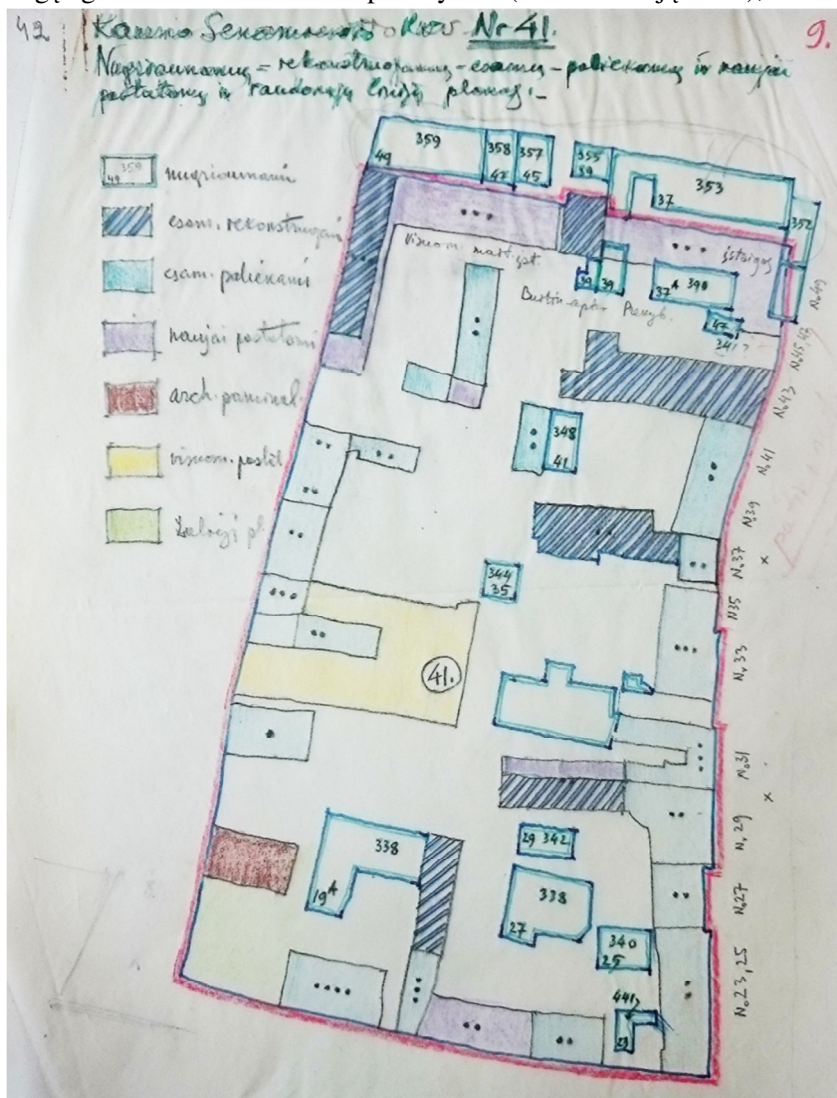
⁴⁹¹ Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis, *op. cit.*, p. 215.

⁴⁹² Vytautas Dvariškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, p. 40.

⁴⁹³ Romualdas Kaminskas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, p. 63.

⁴⁹⁴ Alfredas-Antanas Jakučiūnas, „Kauno senamiesčio kvartalų kapitalinio remonto problemos“, in: *Paminklų apsaugos ir paminklotvarkos problemos. Mokslinės ir praktinės konferencijos pranešimų tezės. 1989 m. kovo mėn. 9-10 d.*, Vilnius, 1989, p. 25.

rekonstrukcijos projektų autorė, parengė Kauno senamiesčio 41 kvartalo⁴⁹⁵ istorinius-architektūrinius tyrimus ir projektinius pasiūlymus kvartalui rekonstruoti (keleriais metais anksčiau V. Landsbergis-Žemkalnis jau buvo parengęs gana detalius eskizinius pasiūlymus (žr. iliustraciją Nr. 3), kurie tuo

Iliustracija Nr. 3. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 41. Rekonstrukcijos paruoš.* Medžiaga, 1962, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 713, l. 42.

⁴⁹⁵ Kvartalas ribojamas dabartinių M. Daukšos, V. Sladkevičiaus, Kumelių ir Šv. Getrūdės gatvių.

metu neplėtoti, t. y. šiuo atveju strigo ne tik realizacijos, bet ir projektavimo darbai: ranka ant kalkės braižytose spalvotose schemose buvo išnagrinėti bene visi būsimai rekonstrukcijai aktualūs aspektai – nuo kvartalo istorinės raidos, esamų funkcijų, pastatų aukštingumo ir susidėvėjimo, pastatų ir teritorijos dangų medžiagiškumo iki tokių detalių kaip kvartale buvusių pastatų apmatavimai. Pateikti netgi siūlymai, kuriuos pastatus griauti, kuriuos palikti, kiek ir kur statyti naujų ir planai su perplanuojamų butų eskizais⁴⁹⁶). 1967 m. projekto aiškinamajame rašte autorė nurodė, kad iki šiol (t. y. iki minėto nutarimo priėmimo) vykdyta tik fragmentinė rekonstrukcija, padaryta daug klaidų ir nugriauta vertingų pastatų⁴⁹⁷. Vis dėlto būtina atkreipti dėmesį, kad bendrajame Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projekte būtent toks darbų eiliškumas ir buvo nurodytas – iš pradžių (pirmas septynmetis) siūlyta rekonstruoti labiausiai susidėvėjusius pastatus ir gatves, aktualias transportui reorganizuoti, ir tik tada pereiti prie atskirų kvartalų rekonstrukcijos⁴⁹⁸. Taigi šiuo atveju galima teigti, kad šio senamiesčio rekonstrukcija vyko taip, kaip numatyta, tačiau pasikeitė valdžios ir pačių autorių požiūris.

Apskritai rekonstravimo procesų tempas buvo lėtas, patvirtintų projektų ne visada paisyta, trūko lėšų ir kvalifikuotų specialistų. Todėl, neskaičiuojant pavienių sutvarkytų pastatų (dažniausiai – paminklų), senamiesčių padėtis vis dar buvo blogesnė negu naujai statomų rajonų⁴⁹⁹. Lėtumą ir neefektyvumą patvirtina ir faktai, kad 1968 m. statybos darbai 61 kvartale buvo vos pradėti⁵⁰⁰, o ir 1977 m. Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo kompleksinis rekonstravimas vis dar laikytas „tam tikru gamybiniu eksperimentu“⁵⁰¹ ir kurį laiką buvo sustojęs vykstant garažų statybos skandalui (plačiau žr. poskyryje 2.2), nepaisant eksperimentinio, t. y. parodomąjo statuso⁵⁰². 61 kvartalo projektas, tik iš dalies pradėtas vykdyti,

⁴⁹⁶ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, *Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 41. Rekonstrukcijos paruoš. Medžiaga*, 1962, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 713.

⁴⁹⁷ Stefanija Čerškutė, *op. cit.*, l. 4.

⁴⁹⁸ Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II d. Senamiesčio esamos padėties analizas...*, l. 1–82.

⁴⁹⁹ Rasa Čepaitienė, *laikas ir akmenys...*, p. 239–240.

⁵⁰⁰ Žybartas Simanavičius, „Kuo tu būsi, senasis mieste?“, p. 18.

⁵⁰¹ Romualdas Kaminskas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, p. 61.

⁵⁰² Berkevičius, „Kas trukdo sutvarkyti 34 Vilniaus senamiesčio kvartalą“, 1980, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1275, l. 1.

gana greitai sustojo iki devintojo dešimtmečio⁵⁰³, nors 1972 m. parengtas jo dalinis atnaujinimas (visiškai perprojektuoti inžineriniai tinklai, Mėsinių ir Ašmenos gatvių kampe suprojektuotas naujas gyvenamasis namas su butais „per du aukštus“, pakeista Muziejaus gatvės išklotinė ir t.t.)⁵⁰⁴. Kokybės negalėjo užtikrinti ir nenuosekli ar net visai nevykstanti autorinė priežiūra, kurią vis siūlyta gerinti, įtraukiant „operatyvų projektų koregavimą ir detalizavimą“⁵⁰⁵, tačiau dėl menko finansavimo ši problema taip ir nebuvo išspręsta. Panašių problemų būta ir kaimyninėse šalyse: pavyzdžiui, 1968 m. Lenkijoje pradėta iniciatyva „senamiesčių rajonų rekonstrukcija (atstatymas) ir saugumas“. Planuota iki 1980 m. atlikti darbus septyniolikoje istorinių miestų, įskaitant Gdanską, Liubliną, Torunę, Zamostę ir kt., tačiau ši akcija, orientuota į remontus, nekompleksinė, lauktų rezultatų nedavė⁵⁰⁶.

Nepaisant aptartųjų problemų ir trūkumų, Lietuvoje per šiuos metus pamažu nusistovėjo kvartalų rekonstrukcijos projektavimo metodika. Projektavimas buvo pradedamas nuo *susipažinimo su kvartalu*, istorinių, tuomet architektūrinių tyrimų, paskui juos visus apibendrinant. Po to rengta projektinė užduotis ir dokumentacija, susidėjusi iš kvartalo padėties kartogramos, griaunamų ir naujai projektuojamų pastatų kartogramos, plano su sanacija ir apželdinimu (įskaitant principinį butų planavimą – šis veikiausiai buvo reikalingas siekiant užtikrinti tinkamas higienines sąlygas), gatvių išklotinių, kiemų interjerų, požeminių tinklų aprašų ir aiškinamojo rašto⁵⁰⁷. V. Jurkštas ją kritikavo dėl per mažai skiriamo dėmesio architektūriniam-kompoziciniam sprendimui, t. y. estetikai, ir, paradoksalu, per didelio dėmesio paminklų apsaugai, per mažai jo skiriant vėlgį estetiniams aspektams – architektūrinei išvaizdai (vitrinoms, užrašams, apšvietimui ir t.t.)⁵⁰⁸. Akivaizdu, kad kaip ir dėl bendrųjų senamiesčių klausimų, taip ir vertinant atskirų kvartalų rekonstrukcijos principus, pradėjo ryškėti ne tik pamatinė priešprieša (ir dėl idėjų, ir dėl įgyvendinimo) tarp „restauratorių“ ir „komunalininkų“, tačiau ir nesutarimai pirmojoje grupėje –

⁵⁰³ Viktorija Pimpytė (Kuriėnė), *op. cit.*, p. 44.

⁵⁰⁴ Vytautas Dvariškis, Vytautas Žemkalnis, Vytautas Parčiauskas, *Vilniaus senamiesčio VII–Nr. 61 kvartalas. Genplanas. Muziejaus gatvės išklotinė*, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 532, l. 2.

⁵⁰⁵ LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto Paminklų konservavimo instituto mokslinės-praktinės konferencijos „Senamiesčių regeneravimo klausimai“ rekomendacijos, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 590, l. 3.

⁵⁰⁶ Krzysztof Pawlowski, „Zasady ochrony ...“, p. 65.

⁵⁰⁷ Vytautas Dvariškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, p. 40.

⁵⁰⁸ Jurkštas Jonas, *op. cit.*, p. 44.

skirtingai dėliojant prioritetus, varijuojančius nuo paveldosaugos iki praktinio patogumo, nuo higienos sąlygų, privalomų gyvenamajam rajonui, iki romantizuoto senamiesčio įvaizdžio ir estetikos. Praktikoje taikyta gana radikali sanacija ir kitos priemonės, nesuderinamos su autentiškumo išsaugojimu. Atitinkamą požiūrį į autentiškumą atskleidžia ir siekis paversti senamiestį „senesniu ir gražesniu“, t. y. sutelkiant dėmesį į įvaizdžio kūrimą, nesaugant vidaus – ar tai būtų kvartalo kiemas, ar pastato interjeras. Vis dėlto būtent strigęs Lietuvos senamiesčių kompleksinės rekonstrukcijos sprendinių įgyvendinimas, tiek daug kritikuotas amžininkų ir vėliau, šiandien galėtų būti laikomas – priešingai – dalies autentiškų miesto audinio fragmentų išsaugojimo prielaida.

1.6 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklai: identifikavimas ir įpaveldinimas

Didžiųjų Lietuvos senamiesčių (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, o vėliau ir Trakų), vėliau įvardytų kaip „respublikiniai“, apsaugos poreikis kilo kaip atsakas to meto miestų statybos principams, kėlusiems grėsmę šių struktūrų autentiškumui. Dėl jų vertės, susidedančios iš atskirų paminklų su jų aplinka, t. y. urbanistinio audinio ir pačios urbanistinės struktūros – gatvių ir aikščių tinklo, iš esmės nebuvo diskutuojama. Kelti jos tikslinimo (saugotinių paminklų ir jų aplinkos, kitų charakteringų elementų nustatymo) ir apsaugos būdų klausimai. Kita vertus, šalyje egzistavo daugybė mažesnių, iki tol neįvertintų, neinventorizuotų ir nei formaliai, nei idėjiškai nesaugotų urbanistinių darinių – miestelių, kurių vieni savo savybėmis ir dydžiu buvo artimesni miestams (palyginti – Ukmergė ir Kėdainiai), kiti – didesniems kaimams. Šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje susidomėta ir šiuo paveldu, tačiau, skirtingai negu senamiesčių atvejais, pirmuoju ir ilgai užtrukusiu žingsniu tapo jų atranka ir formalus vertės įteisinimas, o ne konkretūs apsaugos projektai. Vykstant akademiniais miestelių tyrimams, praktiškai jie buvo tvarkomi pagal bendrąją tvarką, t. y. nesiekiant išsaugoti miestelių specifikos, o vadovaujantis bendrosiomis SSRS miestų statybos nuostatomis. Parengtų generalinių planų (1960 m. iš 116 miesto pobūdžio gyvenviečių jie buvo parengti net 96) sprendiniai lėmė dalies miestų, pavyzdžiui, Jonavos, Varnių, Gargždų, istorinio plano ar jo fragmentų sunaikinimą⁵⁰⁹. 1967 m.

⁵⁰⁹ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 26–27.

priekaištauta, kad rūpinamasi tik senamiesčiais, o „daug charakteringų Lietuvos miestų ir miestelių yra neleistinai užmiršti, palikti likimo valiai“⁵¹⁰, todėl formalaus paminklų sąrašo patvirtinimas laikytinas svarbiu pasiekimu, vienu iš lūžio taškų Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos istorijoje.

MRGD buvo pavesti Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektai, apėmę ir tyrimus, tačiau tai nebuvo mokslinė institucija. Šiame formaliai paminklais nepripažintiems miesteliams nepalankiame kontekste antrasis urbanistinio paveldo tyrėjų centras pradėjo formuotis Kaune, moksliniame Statybos ir architektūros institute, įkurtame 1956 m. Jau 1958 m. teigta, kad palaikomi ryšiai ne tik SSRS, bet ir su Lenkijos bei Čekoslovakijos mokslo įstaigomis⁵¹¹, tačiau komandiruočių ataskaitos liudija, kad juos iš esmės plėtojo naujas statybines medžiagas, konstrukcijas tyrę instituto darbuotojai. Akivaizdu, kad pirmiausia buvo orientuotasi į sritis, susijusias su nauja statyba ir praktine veikla. Miestų statybos (urbanistikos) srities tyrimams trūko dėmesio. Nors nuo pat instituto įkūrimo pradžios buvo plėtojama architektūrinio palikimo ir jo pritaikymo šiuolaikinėje aplinkoje tyrimo tema (viena iš dviejų *problemų*, patvirtintų jau pirmųjų veiklos metų plane), orientuota dviem kryptimis – Lietuvos architektūros istorija ir „gyvenamųjų kvartalų užstatymas mažaaukščiais pastatais“, o po metų buvo įsteigtas ir miestų planavimo sektorius⁵¹². Tačiau iš devynių 1961 m. patvirtintų tyrimų temų (SAI, VDI ir KPI Statybos fakultete), tik dvi galėtų būti laikomos istorinėmis – tai A. Tauro VDI pabaigta „Lietuvos parkai“ ir, sąlyginai, KPI Statybos fakultete A. Lukošaičio vadovauta „Kauno m. centrinio rajono užstatymas ir rekonstrukcija“. Architektūros bei statybos technikos istorijos ir teorijos temų grupėje dominavo profesionaliųjų stilių ir liaudies architektūros tyrimai, urbanistikos problematika tais metais iš viso nebuvo įtraukta⁵¹³. Tiesa, temos „Lietuvos miestų statyba“, plėtotos nuo 1957 m. (arch. kandidatas A. Spelskis), tikslas buvo suformuluotas taip: „Išaiškinti būdingiausius lietuviškųjų miestų išplanavimo principus bei duoti

⁵¹⁰ Antanas Pilypaitis, „Lietuvos miestų ir miestelių rekonstrukcija bei apsauga“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 34–38, p. 34.

⁵¹¹ „Jaunojo instituto žingsniai“ in: *Kauno tiesa*, 1958-10-9 Nr. 213, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 43, l. 7.

⁵¹² *Ibid.*, l. 7.

⁵¹³ LTSR mokslo tyrimo įstaigų ir aukštųjų mokyklų mokslinio-tiriamąjo darbo planas, SAI, 1961, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 123, l. 1–3.

pasiūlymus jų pritaikymui⁵¹⁴, t. y. susiklostę planavimo bruožai laikyti ne reikalingais apsaugos *per se*, o galimu mokslinio tyrimo ir įkvėpimo šaltiniu ateities miestams planuoti.

Jungiamąja grandimi tarp urbanistinio paveldo apsaugos specialistų Vilniuje ir Kaune tapo K. Šešelgis, MRGD dalyvavęs rengiant rekonstrukcijos projektus, o KPI vadovavęs Miestų planavimo katedrai. Jo pakviestas 1960 m. šioje katedroje žemės ūkio gyvenviečių planavimo kursą pradėjo dėstyti A. Miškinis, dirbęs KPI iki 1966 m., kuomet katedra buvo perkelta į Vilniaus VISI. Tada A. Miškinis perėjo į Statybos ir architektūros institutą, kad galėtų apginti disertaciją ir „ramiai tęsti darbą pasirinktoje mokslo sferoje“⁵¹⁵. Dar 1956 m. pradėjęs pirmuosius tyrimus, gana greitai jis visam laikui tapo neatsiejamu mažųjų Lietuvos miestelių – vietinės reikšmės urbanistikos paminklų – tyrimų ir apsaugos simboliu (skirtingai negu MRGD (PKI), kur kiekvieną projektą rengė vis kita specialistų grupė). 1960 m. jis pradėjo dalyvauti konferencijose, seminaruose ir panašiuose renginiuose, o nuo 1963 m. – rašyti mokslinius straipsnius disertacijos tema⁵¹⁶, pristatydamas savo tyrimus ir metodiką, skirtą pradiniam miesto planui atkurti. Tai liudija, kad lietuviškoji metodika ir pati mažųjų miestelių apsaugos idėja buvo pristatoma SSRS mastu dar septintojo dešimtmečio pradžioje. A. Miškinio disertacija „Lietuvos miestelių išplanavimo ir erdvinės struktūros vystymasis“ (formalus vadovas K. Šešelgis) buvo apginta KPI 1968 m.⁵¹⁷, t. y. disertacijos rengimo baigiamasis procesas iš esmės sutapo su vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo tvirtinimu. Greta A. Miškinio, nuo 1958 m. potencialius urbanistikos paminklus – planingai formuotus XVI a. antrosios pusės - XVIII a. miestus ir miestelius tyrė architektas Antanas Pilypaitis⁵¹⁸, tuo metu ėjęs Paminklų apsaugos

⁵¹⁴ Architektūros ir meno palikimo bei miestų ir kaimų rekonstrukcijos ir išplanavimo tyrimo anotacijos, [Kaunas]: SAI, 1958, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 41, l. 17.

⁵¹⁵ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai), I dalis*, p. 100–101, 104.

⁵¹⁶ *Ibid.*, p. 103–105.

⁵¹⁷ *Ibid.*, p. 105.

⁵¹⁸ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 6. Antanas Simonas Pilypaitis (1932–2000) – architektas, paveldosaugininkas, 1955 m. baigęs KPI, 1961–1964 m. studijavęs SAI aspirantūroje. 1954–1956 m. Kauno architektūros paminklų apsaugos inspektorius, 1956–1961 m. LSSR architektūros paminklų valstybinės inspekcijos viršininkas, nuo 1964 m. su pertraukomis) MRGD ir PKI vyr. architektas, skyriaus viršininkas, direktoriaus pavaduotojas, taip pat

inspekcijos viršininko pareigas, o nuo 1961 m., kai buvo priverstas palikti inspekciją po Trakų pilies skandalo, tapęs SAI aspirantu (iki 1964 m.).

Anot A. Miškinio, Lietuvos urbanistinio paveldo apimtis (šiuo atveju turimi omenyje vietinės reikšmės urbanistikos paminklai – miesteliai) buvo nustatyta trimis etapais: 1) sudarytas preliminarus sąrašas (apie 600 objektų); 2) atliktas pirminis funkcinis vertinimas – „sudarytas tikslus kandidatų sąrašas“ (miesteliai atskirti nuo bažnytkaimių, palikus 390 pozicijų); 3) atliktas funkciniais kriterijais remiantis atrinktų objektų vertinimas pagal „fizionominius požymius“ – parengtas tikslus paminklų (nebe kandidatų) sąrašas⁵¹⁹. Veikiausiai lygiagrečiai pirmajam etapui 1963–1965 m. SAI (vėliau pervadinta Lietuvos satybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutu – LSAMTI) parengtas didelės apimties (beveik 700 puslapių) mokslinis darbas „XIX-XX a. Lietuvos miestų planavimo ir užstatymo tyrimas“, kurį atliko grupė tyrėjų, kurių dalis vėliau praktiškai ar akademiškai dalyvavo miestų ir miestelių urbanistinio paveldo apsaugos procesuose – tai Juozas Baršauskas (tuo metu instituto direktoriaus pavaduotojas ir Architektūros istorijos ir teorijos sektoriaus vedėjas), Jonas Minkevičius (architektas, menotyrininkas, instituto mokslinis bendradarbis), Algė Jankevičienė (ilgametė Lietuvos architektūros istorijos tyrinėtoja, tuo metu dar neseniai pradėjusi darbą institute ir apgynusi disertaciją), Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas⁵²⁰. Ši medžiaga buvo skirta „Lietuvos TSR architektūros istorijos leidiniui redaguoti“, tačiau neabejotinai pagelbėjo ir tuo metu rengtam vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašui sudaryti, objektams atrinkti (vienas iš abiejų tyrimų autorių – A. Pilypaitis). Dėl savo akademinio ir drauge taikomojo pobūdžio šiame tyrime apimti ir Vilniaus (įskaitant tuomet neseniai įvykusį miesto centrinės dalies rekonstrukcijos konkursą⁵²¹), Kauno, Klaipėdos, Kėdainių miestai, kuriems tuo metu jau buvo parengti ar baigiami rengti rekonstrukcijos projektai, kuriuose taip pat

VISI, VTU, VU dėstytojas (su pertraukomis). Vilniaus, Skuodo, Trakų, Telšių senamiesčių, atskirų kvartalų regeneracijos projektų ir daugelio straispnių paveldosaugos tema autorius ir bendraautorius.

⁵¹⁹ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 6–7.

⁵²⁰ Vladimiras Zubovas (1909–2007) – grafų Zubovų giminės atstovas, tarpukariu Berlyno aukštojoje technikos mokykloje įgijęs architekto išsilavinimą, SAI-LSAMTI dirbo 1959–1967 m.

⁵²¹ Šiame darbe Vilniaus miesto centrinės dalies rekonstrukcijos konkursas plačiau nenagrinėjamas, nes tuo metu ji nebuvo suvokiama kaip paminklinė teritorija.

buvo atliekami istoriniai tyrimai. Būtų įdomu palyginti, ar autoriai, tarp kurių kažkodėl nebuvo vėliau šią temą „monopolizavusio“ A. Miškinio, tuo metu jau dirbusio institute, rėmėsi kolegų iš MRGD įdirbiu, tačiau dėl to meto požiūrio į istoriografiją ir citavimą ypatumų reikėtų atlikti lyginamąją tekstų analizę, kuri reikalautų atskiro detalaus tyrimo. Darbo anotacijoje nurodyta, kad jame naudota ne tik SAI ekspedicijų medžiaga ar čia sudaryti planai bei aprašymai, tačiau ir „aptarimų ir kita medžiaga, esanti projektavimo institutuose, LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos, Mokslinės-gamybinės-restauracinės dirbtuvės Vilniuje, Maskvos, Leningrado ir kituose archyvuose sukaupta medžiaga“⁵²², t. y. tam tikras tarpinstitucinis bendradarbiavimas vyko. Vis dėlto konstatuota, kad „atskirų miestų architektūros raidos iš esmės iki šiol nėra viena įstaiga respublikoje netyrė“⁵²³, t. y. ignoruoti ne tik MRGD istorikų darbai, bet ir tuo metu jau pradėti A. Miškinio tyrimai (paminėta tik KPI – atskiri objektai ir klausimai). Darbe apibrėžti ne tik trys miestų struktūros tipai (linijinė ir linijinė tinklinė, spindulinė ir spindulinė žiedinė⁵²⁴), tačiau ir miesto teritorijų skirstymas pagal jų amžiaus ir vertės kriterijus – senamiestis, senoji miesto dalis ir naujos statybos plotai, t. y. pirmojoje dalyje siūlytas „nuosaikis rekonstrukcijos būdas-metodas“, sąlygojęs dalinius praradimus, o būtent antroji liko visai nesaugoma („kur nėra archit. paminklų“), atvira „radikaliam rekonstrukcijai“⁵²⁵. Nors medžiaga rinkta architektūros istorijos leidiniui, tačiau lygiagrečiai nagrinėtos ir „esamos planavimo ir statybos ypatybės bei tendencijos jų perspektyvinio vystymosi“⁵²⁶. Nepalankus ar bent jau dviprasmiškas istorinių miesto dalių atžvilgiu buvo miesto teritorijų klasifikavimas į tipus (sutampantis su V. Jurkšto disertacijoje pasiūlytais) bei jų apibrėžimai, suponuojantys pageidautinus veiksmus. Istorinės miestų dalys daugiausia priskirtos II tipui, kuriam būdingas tankus perimetrinis užstatymas (iki 60-80%), blogos sanitarinės higieninės sąlygos, prekybinių, mokslo įstaigų trūkumas, tačiau jos architektūriškai reikšmingos dėl jose

⁵²² Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *op. cit.*, l. 4–5.

⁵²³ *Ibid.*, l. 669.

⁵²⁴ A. Miškinis vėliau koregavo šiuos tipus ir sąrašo aiškinamajame rašte įrašyti linijinis, radialinis, stačiakampis tipai.

⁵²⁵ Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *op. cit.*, l. 670–671.

⁵²⁶ *Ibid.*, l. 5.

esančių paminklų ir jų ansamblių⁵²⁷. Kita vertus, siekiant pagrįsti urbanistinių struktūrų išsaugojimo poreikį, pasitaikė ir žongliravimo ideologija fragmentų: „jų [miestų centrų – v.j.] planinėje struktūroje glūdi sudėtingų liaudies urbanistikos tradicijų progresyvūs bruožai“⁵²⁸.

Parengus tikslų urbanistikos paminklais skelbtinų miestų ir miestelių sąrašą, 1967 m. rugsėjo 29 d. MRGD salėje įvyko Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (MMKPAT) posėdis⁵²⁹, kuriame A. Miškinis Kultūros ministerijos Mokslinei metodinei tarybai pateikė 63 objektus, įskaitant Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių senamiesčius (7 iš jų, autoriaus teigimu, sutapo su siūlytais A. Pilypaičio). Tai įrodo, kad šiame etape visas respublikos urbanistinis paveldas vertintas kompleksiskai, siekiant įvesti vieningą sistemą, apimančią ir tuo metu jau saugotus „respublikinius senamiesčius“. Aiškinamajame rašte buvo pabrėžta šalies urbanistinio paveldo reikšmė ne tik vietiniu lygmeniu: „Lietuvos urbanistinės kultūros palikimas, būdamas bendraeuropinės miestų statybos sudedamąja dalimi, netolimoje ateityje turės tapti tarptautinių studijų objektu“⁵³⁰. Rašto turinys patvirtina, kad neturėję formalios apsaugos miesteliai būdavo pertvarkomi pažeidžiant istoriškai susiklosčiusią struktūrą, ir tuo pagrindžia apsaugos poreikį: „pastoviai ir užtikrintai keičiame daugelio vertingų miestų ir miestelių planinę ir erdvinę struktūras“, rengiant rekonstrukcijos projektus (išskyrus MRGD „kontroliuotus“ senamiesčius) neatlikti jokie istoriniai, meniniai ar urbanistiniai tyrimai⁵³¹. Atsižvelgiant į įstatymus, pasiūlyti trys urbanistikos paminklų reikšmingumo lygmenys: visasąjunginis, respublikinis ir vietinis. Įdomu tai, kad, pavyzdžiui, Kėdainiams siūlyta suteikti respublikinę reikšmę, tačiau visasąjunginei kategorijai priskirtiniais, be Kauno, Klaipėdos, Vilniaus, atrodytų, naivokai laikyti ir Kalvarija, Kudirkos Naumiestis, Laukuva, Rokiškis, Švėkšna, Valkininkai⁵³².

⁵²⁷ *Ibid.*, l. 27, 30.

⁵²⁸ *Ibid.*, l. 673.

⁵²⁹ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 8.

⁵³⁰ Algimantas Miškinis, Antanas Pilypatis, *Aiškinamasis raštas prie Lietuvos TSR urbanistinių-architektūrinių paminklų sąrašo projekto*, Vilnius, 1967, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 12.

⁵³¹ Algimantas Miškinis, Antanas Pilypatis, *op. cit.*, p. 12.

⁵³² *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 8–11.

A. Miškinio pranešimo tekstas atkleidžia, kad sąrašo autoriai apie numatomą posėdį buvo informuoti vos prieš dvi dienas, todėl nebuvo paruoštas bendras pranešimas su iliustracine medžiaga, o A. Pilypaitis apskritai kalbėjo eksromptu, neparengęs rašytinio pranešimo teksto⁵³³. Tokiu būdu kyla pagrįstas klausimas, ar toks neorganizuotumas buvo bendro sistemos neefektyvumo, ar atitinkamo požiūrio į problemos (ne)svarbą pavyzdys. Beje, toks nepalankus nusistatymas buvo būdingas visai to meto Europai. Štai garsusis suomių architektas Alvar'as Aalto medinį Turku miestą prieš jo platų griovimą šeštajame ir septintajame dešimtmetyje yra pavadinęs „depresyvia medinių lūšnų jūra“⁵³⁴. Lietuvių korifėjus K. Šešelgis kėlė klausimą, „kaip pasielgti su regradavusių miestų statyba, kur yra daug susidėvėjusios, neilgaamžės medinės statybos?“⁵³⁵ Vis dėlto Lietuvoje aiškiai konstatuota, kad „vertinga ir saugotina yra, visų pirma, jų planinė struktūra“. Pavyzdžiui, 1948 m. sudarytas pirmasis Telšių genplanas, kuriame numatytos naujos gatvės, ignoravusios istorinį jų tinklą. Dėl šio ir kitų trūkumų 1962 m. patvirtintas naujas generalinis planas, numatęs nugriauti daugelį „menkaverčių užstatymų Šiaurinėje Masčio ežero dalyje ir tarp Respublikos gatvės“, t. y. senamiestyje, kad būtų galima atverti gražų vaizdą į ežerą iš naujo centro. SAI specialistas J. Minkevičius, vertinęs šį dokumentą, apgailestavo, kad praktikoje „į gerą pasiūlymą neatsižvelgiama ir tarp esančių senų namų statomi nauji. Miesto centro užstatymo klausimai turėtų būti sprendžiami nesiskaitant su menkaverčiu užstatymu“⁵³⁶. Būtent statybinė medžiaga nulemdavo užstatymo pripažinimą menkaverčiu. Pavyzdžiui, vertinant Šilutę, ne tik aprašyti „įdomūs“ atskiri pastatai, tačiau ir nurodyta, kad, sudarant 1963 m. genplaną (autorius urbanistas J. Vanagas), „skaitytasi su esamu užstatymu, nes Šilutė pasižymi geru mūriniu užstatymu“ (net 68% mūrinių namų, tik 12% medinių)⁵³⁷.

⁵³³ A. Miškinio pranešimas 1967 m. rugsėjo 27 d. Mokslinėje metodinėje Kultūros paminklų apsaugos taryboje, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 14, 16.

⁵³⁴ Göran Lindahl (with contribution on Finland by Kärki Pekka), „Wooden Towns of Scandinavia“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd, 1975, p. 50–60, p. 54.

⁵³⁵ Kazys Šešelgis, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“. Straipsnis, 1971, in: LCVA, f. R-370, ap. 1, b. 24, l. 7.

⁵³⁶ Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *op. cit.*, l. 518–520.

⁵³⁷ *Ibid.*, l. 644.

Tikėtina, kad dėl poreikio keisti vyravusį neigiamą nustatymą, lygiagrečiai su formaliais įpaveldinimo bandymais, vykdyta idėjos sklaida profesionalų bendruomenėje (A. Pilypaičio pranešimai MMKPAT 1966 m. gegužę ir KPI mokslinėje-techninėje konferencijoje 1967 m. balandžio mėn.⁵³⁸) ir spaudoje. Pavyzdžiui, 1967 m., dar prieš pateikiant galutinį sąrašo variantą tarybai, buvo paskelbtas straipsnis spaudoje, kuriame autorius ne tik atkreipė dėmesį, kad „paminklų tarpe pasigendama urbanistinių kompleksų“ ir „vertindami ir saugodami detales, neturėtume užmiršti ir visumos“, tačiau ir aktyviai pasisakė už mokslinių tyrimų poreikį⁵³⁹. Kartu pateikti ir apibendrinti jau atliktų tyrimų rezultatai: išvardyti vertingiausi miesteliai, jų klasifikacija pagal plano tipą (radialinis, linijinis, stačiakampis). Vis dėlto laikotarpiui būdingą požiūrį į urbanistinės struktūros vertę ir integralumą patvirtina tai, kad planavimo sprendiniai kruopščiai aprašyti ir vertinti, tačiau požiūris į pastatus – radikalai priešingas: „vyrauja daugiausia menkavertis 19 a. antrosios pusės - 20 a. pradžios užstatymas“⁵⁴⁰. Pateiktos gairės miesteliams rekonstruoti (vėlgi akcentuotas planinės struktūros vientisumo išsaugojimas, tačiau rekomenduotos ir detalės, pavyzdžiui, apdailos medžiagų tipai) ir nurodytos dažniausiai daromos klaidos su pavyzdžiais: nauji „neteisingi“ keliai, centro perkėlimas, „senąjį paliekant sunykimui“⁵⁴¹.

Akivaizdu, kad autoriai ne tik sudarė miestelių sąrašus, juos diferencijavo pagal vertę, bet ir numatė pagrindines miestelių apsaugos kryptis. Iškeltas gana drąsus siūlymas apie dešimt vertingiausių objektų paversti rezervatais. Pažymėtina, kad sąrašo aiškinamajame rašte kaip būtinos tolimesnio darbo kryptys nurodytos paminklų ir apsauginių zonų nustatymas bei metodinių rekonstrukcijos pagrindų atskiroms objektų grupėms parengimas⁵⁴². Įvairiapusį, artimą integruoto konservavimo kryptį kompleksinių kultūros paveldo objektų suvokimą atskleidė 1966 m. spaudoje pateiktas A. Pilypaičio siūlymas saugoti ne tik miestus ir miestelius, bet ir liaudies architektūros ansamblius – kaimus – bei jų kraštovaizdį – „architektūrinį landšaftą“. Autorius įvardijo tris galimus elgesio būdus: dokumentavimą, perkėlimą į tuo metu kuriamą Liaudies buities muziejų Rumšiškėse ir trečiąjį, „patį sudėtingiausią, bet kartu ir reikalingiausią kelią – liaudies

⁵³⁸ Algimantas Miškinis, Antanas Pilypatis, *op. cit.*, p. 12.

⁵³⁹ Algimantas Miškinis, „Urbanistikos tradicijos šiandien“, in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 3, p. 14.

⁵⁴⁰ *Ibid.*, p. 14.

⁵⁴¹ *Ibid.*, p. 15.

⁵⁴² Algimantas Miškinis, Antanas Pilypatis, *op. cit.*, p. 13.

architektūros apsaugą vietose, natūralioje aplinkoje⁵⁴³. Praktiškai tai buvo siūlymas į kultūros paminklų sąrašą įtraukti ne tik atskiras sodybas, bet ir ištikus kaimus ir numatyti priemonės jiems išsaugoti *in situ*. Įdomu tai, kad vėlgi referuota į sėkmingą Estijos, 1960 m. sukūrusios sodybas-rezervatus Saremos saloje, pavyzdį⁵⁴⁴. Lietuvoje siūlyta saugoti ne tik fizinę aplinką, bet ir „atgaivinti senąsias, bet dabartinėmis sąlygomis galimas prekybos ir verslų tradicijas“⁵⁴⁵, t. y. demonstruotas itin novatoriškas ir kompleksiškas mažo mastelio specifinio kultūros paveldo gyvybingumo užtikrinimo siekis.

1968 m., vykstant vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo svarstymo procedūroms, publikuotas panašaus pobūdžio, tačiau ilgesnis ir išsamesnis straipsnis, šį kartą pasirašytas abiejų būsimo sąrašo autorių – A. Miškinio ir A. Pilypaičio. Straipsnio pavadinime įvardyta būtent urbanistinių paminklų (į viešąją erdvę įtraukiama urbanistikos sąvoka) apsauga ir paskelbta, kad yra parengtas paminklų sąrašo projektas, „sudarytas remiantis maždaug trijų šimtų Lietuvos miestų ir miestelių tyrimo rezultatais“⁵⁴⁶. Straipsnyje bene pirmą kartą viešai publikuotas „Lietuvos urbanistinių paminklų žemėlapis“⁵⁴⁷ (žr. iliustraciją Nr. 4), kuriame pateikti dviejų tipų duomenys apie įpaveldintinus objektus: 1) planų tipai; 2) saugotini bruožai ir /ar elementai (6 kategorijos su subkategorijomis). Schemoje pavaizduoti ir respublikiniai senamiesčiai. Tokį pasirinkimą galėtų paaiškinti dvi prielaidos: pirma, galbūt autoriai norėjo išsamiai inventorizuoti Lietuvos urbanistinių paveldą plačiaja prasme, nediferencijuodami į lygmenis (tai patvirtintų ir pastaba, kurioje nurodyta juos saugoti pagal jau patvirtintus rekonstrukcijos projektus, papildomų rekomendacijų nepateikta); antra, kad tuo metu dar buvo diskutuojama dėl galutinio sąrašo modelio, galbūt dėl galimo senamiesčių priskyrimo respublikinės reikšmės urbanistikos paminklų kategorijai (tai galėtų pagrįsti ne tik schemas pavadinimas, bet ir pirminis sąrašas, į kurį įtraukti ir respublikiniai senamiesčiai, pateiktas MMKPAT 1967 m., tačiau tokia kategorija visgi nebuvo sukurta per visą laikotarpį ir todėl formaliai

⁵⁴³ Antanas Pilypaitis, „Architektūrinio landšafto apsauga“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr. 5, p. 8–10.

⁵⁴⁴ *Ibid.*, p. 10.

⁵⁴⁵ Antanas Pilypaitis, Algimantas Miškinis, „Urbanistinių paminklų apsaugai“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 2, p. 44.

⁵⁴⁶ *Ibid.*, p. 40–44.

⁵⁴⁷ *Ibid.*, p. 42, paaiškinimai p. 43.

senamiesčiai liko architektūros paminklais)⁵⁴⁸. Sąrašo svarstymas taryboje du kartus, tarybos nariams nesutariant, ar reikia mažinti objektų skaičių („kuo mažiau saugosim, tuo geriau išsaugosim“ (A. Rasteika), ar galima įtraukti daugiau, nes „buvimas sąrašė nereiškia, kad reikia „sustabdyti statybas“ (K. Šešelgis) ir t. t.⁵⁴⁹), ir tikslinimas truko beveik pusantrų metų. Jis patvirtintas 1969 m. sausio 27 d. bendru Kultūros ministerijos ir Valstybinio statybos reikalų komiteto⁵⁵⁰ įsakymu Nr. 37/16⁵⁵¹.

Iliustracija Nr. 4. Siūlomų Lietuvos urbanistinių paminklų žemėlapis (sud. A. Miškinis ir A. Pilypaitis), in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 2, p. 42.

⁵⁴⁸ 1969 m. schemeje, pavadintoje „Lietuvos TSR urbanistikos paminklai“, išskirtos dvi kategorijos: respublikos reikšmės senamiesčiai ir vietos reikšmės paminklai, t.y. senamiesčiai priskirti urbanistikos paminklams, nors formaliai toks sąrašas sudarytas nebuvo. Žr. *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 17.

⁵⁴⁹ *Ibid.*, p.17.

⁵⁵⁰ Iki 1963 m. – Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas.

⁵⁵¹ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 107; *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 7.

Atskirai aptartina Trakų įpaveldinimo istorija. 1969 metais Trakai buvo pripažinti tik vietinės reikšmės paminklu, tačiau tų pačių metų rugpjūčio 22 d. jiems suteiktas aukštesnis – senamiesčio statusas⁵⁵². Iki tol Trakų išsaugojimas vyko gana dramatiškai: iš pradžių numatyti saugoti tik atskiri kompleksiniai objektai (pilys, bažnyčia ir Užutrakio rūmai su parku), netgi buvo numatyta nugriauti šiaurinės miesto dalies užstatymą, suformuojant pilių landšaftinę (t. y. žaliąją) apsaugos zoną. Miesto suplanavimo projekte⁵⁵³ matomas maksimaliai reguliaraus plano ir ašinės kompozicijos siekis, naujos alėjos su dvigubomis želdinių juostomis, pažymėta vos keletas „esamų kapitalinių“, t. y. išsaugomų, pastatų. 1962-1963 m. šios idėjos atsisakyta, šiaurinė miesto dalis paskelbta vietinės reikšmės architektūros paminklu. Jau 1965 m. SAI (LSAMTI) studijoje kritikuotas 1959 m. Trakų genplanas, traktavęs miestą kaip eilinį rajono centrą, o ne „turistinį, reprezentacinį Tarybų Lietuvos miestą, kurio neaplenkia nei vienas mūsų svečias“. Tiesa, darbo autorė Algė Jankevičienė apgailestavo dėl istoriškai skurdus užstatymo be „kapitalinių namų“ ir todėl siūlyta išlaikyti tik M. Melnikaitės (dabar – Karaimų) gatvės užstatymą, o pagrindinę – Vytauto – gatvę palaipsniui užstatyti dviejų-keturių aukštų gyvenamaisiais pastatais⁵⁵⁴.

Reikia pripažinti, kad Trakų padėtis visu nagrinėjamu periodu buvo ir ypatinga, ir sudėtinga, nes ši vieta savyje talpino ne tik paveldo, rajono centro, bet ir kurortines vertes, todėl natūralu, kad jas aptariant susikirsdavo skirtingi požiūriai ir interesai, savaip koreguojantys ir miesto fizinį pavidalą. Pavyzdžiui, 1968 m., MSPI rengiant centrinės dalies išplanavimo projektą, J. Glemža diplomatiškai rašė: „Kyla naujas miestas, ir kasmet nyksta, mažėja, istoriniai Trakai <...>. Visa tai daroma, nuoširdžiai rūpinantis Trakų ateitimi. Tačiau kokia ateitimi!“⁵⁵⁵. Kita vertus, 1969 m., lygiagrečiai arba iš karto po

⁵⁵² Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 107.

⁵⁵³ *Trakų miesto užstatymo ir išplanavimo projektas*. Iš A. Pilypaičio archyvo (be datos), in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 19581. Brėžinys be datos su žyma „slaptai“ lapo dalis, kur turėtų būti projektavimo organizacijos pagrindinė įrašų lentelė („kampinis štampos“), nuplėšta. Pažymėta, kad patekęs iš A. Pilypaičio archyvo. Pagal atlikimo stilistiką ir tai, kad paaiškinimai surašyti rusų kalba, galėtų būti šeštojo dešimtmečio generalinio plano brėžinys.

⁵⁵⁴ Juozas Baršauskas, Jonas Minkevičius, Algė Jankevičienė, Antanas Pilypaitis, Vladimiras Zubovas, *op. cit.*, l. 422–428.

⁵⁵⁵ Jonas Glemža, „Kad prisikeltų gyva senovė“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 7, p. 19.

objekto pripažinimo respublikinės reikšmės senamiesčiu, parengti Trakų senamiesčio rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai (autorius Stanislovas Mikulionis). Akivaizdu, kad Valstybiniame statybos reikalų komitete restauratoriaus siūlymai vertinti atsargiai – jo numatytos paminklo ribos sumažintos, pietinę pusiasalio dalį priskiriant įtakos zonai ir tik karaimų dalį paliekant urbanistinio paminklo teritorija⁵⁵⁶ (šis sprendimas iki dabar pripažįstamas kaip padaręs itin daug žalos Trakų autentiškumui, kadangi įtakos zoną vėliau leista užstatyti tipiniais blokiniiais pastatais). S. Mikulionis nesilaikė bendrųjų principų ir vertindamas pastatus – pirmenybę jis teikė jų istorinei, architektūrinei etnografiniai ar miesto užstatymo (urbanistinei) vertei, tačiau neatsižvelgė į fizinę būklę ir nuosavybės formą. Be to, siūlė išsaugoti (restauruoti, remontuoti) didžiąją dalį senųjų pastatų ir konstatavo, kad „sanacijos problemos Trakuose nėra jokios“, t. y. nenumatė jokių griovimų, o vertindamas naujus pastatus ne tik kritikavo ir siūlė skubiai stabdyti tipinių pastatų naudojimą, tačiau ir priešinosi tuo metu populiariam kontrasto principui⁵⁵⁷. Vis dėlto po penkerių metų, 1974 m., patvirtinto regeneracijos projekto autorinis kolektyvas jau buvo kitoks, jo specialistai lanksčiau derino paminklosaugos ir norminius ar politinius reikalavimus bei kiek kitaip vertino senąjį užstatymą.

Vertinant Lietuvos urbanistikos paminklų sąrašo sudarymo peripetijas, derėtų išskirti keletą reikšmingų tendencijų. Visų pirma, tikėtina, kad pirminė sąrašo idėja buvo suformuoti vieningą sistemą – urbanistikos paminklų sąrašą, kuris būtų apėmęs skirtingos reikšmės kategorijoms priskirtus objektus. Šio tikslo nepasiekus, urbanistinio paveldo sistemoje susiklostė tam tikros pasekmės, vėliau turėjusios neigiamos įtakos paveldosaugos raidai. Viena vertus, Lietuvoje iki pat sovietmečio pabaigos nebuvo formaliai įteisinta urbanistikos paminklo kategorija ir aiški gradacija (šia sąvoka operuota praktikoje, tačiau įstatymuose ji neminima). Todėl visi miesteliai, išskyrus Trakus, neatsižvelgus į sąrašo autorių siūlymus, priskirti vietinės reikšmės paminklų kategorijai. Išryškėjo ir itin siauras požiūris į jų vertę, dažniausiai apibrėžtą tik baziniais struktūros elementais, o ne pagal tuo metu menkai vertintą architektūrą, ir į atitinkamas apsaugos kryptis. Galų gale, nors siūlymus sąrašui rengė specialistai, darbavęsi ir SAI

⁵⁵⁶ Pasitarimo, įvykusio 1969 m. gruodžio 11 d. Valstybiniame Statybos Reikalų Komiteje, protokolai, in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 59, l. 110.

⁵⁵⁷ Stanislovas Mikulionis, *Trakų senamiesčio rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai*, Vilnius: SMRGD, 1969, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 372, l. 34, 42, 44.

(LSAMTI), ir MRGD, šis dviejų kategorijų išskyrimas ir atskyrimas galutinai nubrėžė ir institucinę takoskyrą. Vis dėlto šio sąrašo patvirtinimas 1969 metais neabejotinai laikytinas lūžiniu Lietuvos paveldosaugos momentu, bent jau teoriškai įtvirtinusių apsaugos galimybes ne tik reikšmingiausiuose, tačiau ir mažesniuose urbanistinio paveldo objektuose ir užbaigusiu vietinio lygmens reikšmės objektų apsaugos sistemos formavimosi etapą.

1.7 Pralenkę laiką? Lietuviškoji urbanistinio paveldo apsaugos sistema septintojo dešimtmečio pabaigos tarptautiniame kontekste

XX a. viduryje prasidėjęs tarptautinės paveldosaugos etapas siejamas su intensyvia moderniosios paveldosaugos minties raida, tarptautinių organizacijų steigimu ir jų aktyvia veikla. Teorinės minties pokyčius lydėjo nemažai tarptautinių dokumentų (chartijų, konvencijų, rekomendacijų), įtvirtinusių kintančias paveldosaugos gaires, taikytinas ir istorinių miestų apsaugos ir valdymo srityje. Pagrindiniu septintojo dešimtmečio dokumentu neabejotinai laikytina Venecijos chartija, gerai žinota ir vertinta sovietmečio Lietuvoje. Jonas Glemža, kaip architektų sąjungos narys, pasinaudojęs galimybe dalyvauti SSRS architektų sąjungos organizuotoje specializuotoje turistinėje kelionėje, tiesiogiai stebėjo Venecijoje vykusią konferenciją, kai vietoje ekskursijos į Murano salą prisijungė prie oficialios SSRS delegacijos⁵⁵⁸. Dalis kitų tarptautinių idėjų ir tendencijų, kaip jau buvo minėta, lietuvių specialistus pasiekdavo per to meto Čekoslovakiją. Iš šios šalies metodikos buvo perimti arba sutapo ne tik tyrimų tipai⁵⁵⁹, bet ir sąvokos (nuo sanacijos iki tūrinės-erdvinės kompozicijos) bei grafinė raiška (daugiau atpažįstama LSAMTI darbuose, nors A. Miškinis šios šalies tiesioginės įtakos nėra minėjęs, – dominantės, erdvės, paminklo ir atskirų zonų ribų žymėjimas). Be to, nuo 1962 m. organizuotos išvykos ir Lietuvoje priimti specialistai iš Čekoslovakijos, Vengrijos, Vokietijos DR, Bulgarijos, Jugoslavijos⁵⁶⁰. Taigi, kontaktų ratas pastebimai išsiplėtė, lyginant su šeštojo

⁵⁵⁸ Pusę kelionės išlaidų sutiko padengti Kultūros ministerija. Jonas Rimantas Glemža, „Paveldosaugos raidos fragmentai (Atsiminimai)“, in: *Kultūros paminklai*, 2015, Nr. 19, p. 151–152.

⁵⁵⁹ PKI istoriniai tyrimai buvo išsamesni.

⁵⁶⁰ Jonas Rimantas Glemža, „Paminklosaugos raida Lietuvoje“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius: Savastis, 2000, Nr. 7, p. 17.

dešimtmečio pradžia, kuomet Lietuvos restauratorių profesiniai kontaktai ir galimybės įgyti patirties ne savo šalyje dėl politinių aplinkybių buvo itin riboti – vykta į Maskvos, Kijevo, tuometinio Leningrado dirbtuves⁵⁶¹. Kita vertus, ir išvykos į SSRS respublikas suteikdavo idėjų diskusijoms, pavyzdžiui, 1968 m., applančius Ukrainą, pastebėta, kad „Lvovas ir dar 6 Ukrainos miestai paskelbti draustiniais, kuriuose uždrausta naujos architektūros statyba. Ar ne laikas susirūpinti mums Vilniaus, Klaipėdos, Kauno ir Kėdainių senamiesčio likimu?“⁵⁶²

Nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos periodiškai kas keletą metų buvo organizuojamos Pabaltijo šalių restauratorių konferencijos, skirtos dalytis patirtimi. Kiek vėliau į jas buvo priimti ir Baltarusijos kolegos. J. Glemžos teigimu, net telegrama su žinia apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto tvirtinimą jo autorius pasiekė Taline, kur jie buvo nuvykę pristatyti šio projekto⁵⁶³. Vis dėlto ankstyviausiąją medžiagą apie Lietuvos TSR, Latvijos TSR, Estijos TSR restauracinių dirbtuvių II-ąją mokslinę-metodinę konferenciją, vykusią Taline, pavyko rasti tik 1960-ųjų metų, todėl gali būti, kad šis teiginys kiek tikslintinas⁵⁶⁴. I-oji konferencija 1959 m. birželio mėnesį įvyko Vilniuje, tuometiniame VDI (buvusiame Bernardinų vienuolyne)⁵⁶⁵. Surengta gyventojams atvira darbų paroda, demonstruotas filmas apie Talino senamiestį⁵⁶⁶. Be Pabaltijo specialistų, renginyje dalyvavo Maskvos, Leningrado, Baltarusijos ir Ukrainos paminklosaugininkai. Iš viso perskaityta dešimt pranešimų, svarbiausia renginio tema buvo būtent ansamblių ir kompleksų apsauga ir rekonstrukcija. Tokiame kontekste

⁵⁶¹ Salvijus Kulevičius, „Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje: idėjinės kryptys ir jų raiška“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 204.

⁵⁶² J. Lekas, P. Jucevičius, P. Kaminskas ir kt., *Kūrybinės komandiruotės po Ukrainos ir Baltarusijos miestus ataskaita*, Vilnius; MRGD, 1968, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 559, l. 9.

⁵⁶³ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12.

⁵⁶⁴ Pabaltijo restauravimo dirbtuvių II mokslinė-metodinė konferencija. Vilnius: MRGD, 1960, in: VRVA f. 1019, ap. 11, b. 713. Konferencijai pranešimą „Mokslinės – techninės dokumentacijos sudarymo ir saugojimo klausimai“ rengė Ž. Simonavičius (? - parašas sunkiai įskaitomas), dirbęs architektūros, o ne urbanistikos paminklų restauravimo srityje.

⁵⁶⁵ Jonas Rimantas Glemža, „Paveldosaugos raidos fragmentai (Atsiminimai)“, p. 147.

⁵⁶⁶ G. Zirnis, „Piemineklių restauratoru konference“, in: *Literatūra un Māksla*, 1959-06-13, Nr. 24 (751), p. 4.

pristatytas ir Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, akcentuota, kad atsisakyta senamiestį kertančios magistralės, o visas miesto dalis ir gatvių tinklą reikia saugoti. Siekiant nustatyti įtakų kryptis regione, ko gero, svarbiausia, kad konferencijos dalyviai ne tik pripažino Lietuvos restauratorių pasiekimus rengiant Vilniaus ir Kauno kompleksų rekonstrukcijos projektus, bet ir konferencijos rezoliucijoje pabrėžė, kad tokie planai reikalingi Rygai bei kitiems istoriniams miestams⁵⁶⁷. 1969 m. konferencija vėl vyko Vilniuje, Dailės parodų rūmuose, ir būtent joje kolegos buvo supažindinti su Talino valstybine saugoma zona⁵⁶⁸. Iškeltas ir tuo metu itin aktualus, vykstantį restauratorių ir miestų planuotojų sampratos lūžį atspindintis klausimas: kas svarbiau Talino senamiestyje – rekonstrukcija ar regeneracija?⁵⁶⁹ Priimtoje pasitarimo rezoliucijoje pažymėta didelė „visų Pabaltijo vyriausybių nutarimų dėl senamiesčių apsaugos zonų nustatymo reikšmė“⁵⁷⁰.

Itin aktualus yra estų ir lietuvių istoriografijos palyginimas ir sugretinimas su šio tyrimo metu atkleistais faktais, nes būtent šių dviejų šalių specialistai save laikė ir tebeaiško gerosios paveldosaugos praktikos, ypač urbanistinio paveldo srityje, pionieriais buvusios SSRS kontekste. Ir Lietuvoje, ir Estijoje teigiama, kad, nepaisant pro Maskvos filtrą cenzūruotos pasaulinės informacijos, šių šalių paveldo ideologija septintajame dešimtmetyje plėtojosi lygiagrečiai su vakarietiška paveldosauga. Tuo pačiu metu, kai buvo rengiama Venecijos chartija, atnaujintas Estijos paminklų sąrašas ir Talino senamiestis pradėtas saugoti kaip konservacinė zona⁵⁷¹. Tiesa, dera pažymėti, kad Rygos senamiestis saugoma zona paskelbtas vos pora metų vėliau – 1968 m. vasario 7 d.⁵⁷² (kitais duomenimis

⁵⁶⁷ O. Bērziņš, J. Vasiļjevs, „Arhitektūras pieminekļu aizsardzības problēmas“, in: *Literatūra un Māksla*, 1959-06-27, Nr. 26 (753), p. 2.

⁵⁶⁸ Р. Кангропоол, „Государственная охранная зона средневековой части города Таллина“, in: *Тезисы докладов совещания по охране памятников культуры Прибалтийских советских республик*. Вильнюс, 1969 г., с. 10.

⁵⁶⁹ Р. Цобель, „О проблемах использования исторического центра Таллина и его строений“, in: *Тезисы докладов совещания по охране памятников культуры Прибалтийских советских республик*, Вильнюс, 1969 г., с. 10–11.

⁵⁷⁰ Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija, Vilnius, 1969 m. spalio 13–15 d., in: *Muziejai ir paminklai*, 1970 m. gruodis, p. 79.

⁵⁷¹ Riin Alatalu, „Estonia and International Heritage Protection“, p. 156.

⁵⁷² П. А. Володин, *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*, Москва, 1971, с. 16.

– netgi 1967 m.)⁵⁷³. Atskleidžiant kiekvienos iš šių šalių indėlio ir reikšmės vertinimo lietuvių ir estų istoriografijoje skirtumą, tinkamiausia pasitelkti Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto atvejį. Lietuvoje teigiama, kad „Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto pavyzdžiu rėmėsi ir po kelių metų pradėti rengti Rygos ir Talino istorinių senamiesčių projektai“⁵⁷⁴, tačiau šio tyrimo metu nagrinėti dokumentai ir kalbinti specialistai šio fakto vienareikšmiškai nepatvirtino (priešingai – aptariamo laikotarpio amžininkai estų specialistai tvirtina, kad metodiką sukūrė patys⁵⁷⁵). Vis dėlto pažymėtina, jog apie lietuvių rengtą projektą to meto Estijoje žinota: Talino savivaldybės Paveldo skyriaus archyve saugoma 1960 m. sintezė „Pagrindinės istoriškai susiklosčiusių miestų šerđžių rekonstrukcijos tendencijos šiuolaikinėje Europoje“ (sud. Paul Härmson), kurioje aptarta Sovietų sąjunga, Lenkija, Čekoslovakija, VDR, Vengrija, Bulgarija ir Rumunija ir „kapitalistinė“ Europa – VFR, Olandija, Anglija, Prancūzija, Danija, Šveicarija. Vilniaus rekonstrukcijos projektas aprašytas kaip pirmasis atvejis SSRS: „Vilnius tapo žinomas tuo, kad čia pirmą kartą mūsų šalyje parengė istorinio miesto branduolio rekonstrukcijos išsamų projektą, kurio įgyvendinimas yra planuojamas 20-25 metų laikotarpiu. Nors projektas daugiausia dėmesio skiria senamiesčio būklei prieš karą išsaugoti ir atkurti <...>. Lyginant su prieš tai priimtais generaliniais planais, daug efektyviau sprendžiama visuotinė eismo schema <...>. Jis taip pat numato pramonės iškėlimą iš senamiesčio, kur augs vidutinis būsto tankumas, nepaisant to, kad numatyta nugriauti 12 mln. rubl. vertės pastatų (193 gyvenamieji pastatai ir kiti pastatai). Nauji pastatai turi būti pastatyti individualiu stiliumi.“⁵⁷⁶ Įdomu tai, kad šiuolaikinėje estų istoriografijoje šis faktas nežinomas arba ignoruojamas, tačiau tvirtai įsišaknijęs teiginys, sutinkamas dar devintojo

⁵⁷³ Mārtiņš Mintaurs, „Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR...“, p. 169.

⁵⁷⁴ Violeta Miciūtė, Jonas Rimantas Glemža, *op. cit.*, p. 278.

⁵⁷⁵ Interviu su Dmitri Bruns, Talinas, 2016-12-14, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas; Interviu su Fredi Tomps, Vilnius, 2016-12-15, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

⁵⁷⁶ „Pagrindinės istoriškai susiklosčiusių miestų šerđžių rekonstrukcijos tendencijos šiuolaikinėje Europoje“. *Ajalooliselt kujunenud linnasüdamike rekonstrueerimise põhissundi kaasaegses Euroopas*, sud. Paul Härmson Talino savivaldybės paveldo skyriaus archyvas, N.8. 90. D.

dešimtmečio pasisakymuose⁵⁷⁷, kad būtent Talino senamiesčio paveldo konservavimo teritorijos įkūrimas ir jos nuostatų, t. y. taisyklių, ką galima projektuoti, ko negalima, kaip galima, kas gali projektuoti ir t. t. (architektas Rein Zobel ir meno istorikė Helmi Üprus vėliau sudarė erdvinės regeneracijos projektą) priėmimas 1966 m. rugpjūčio 2 d. buvo pirmasis tokio tipo dokumentas⁵⁷⁸ ir pirmoji konservacinė zona buvusioje Sovietų sąjungoje⁵⁷⁹ bei „padėjo kitoms šalims“⁵⁸⁰. Su Estijos praktika lietuviai taip pat buvo supažindinti – 1967 m. į komandiruotę Rygoje ir Taline vykę architektės Stefanija Čerškutė (rekonstrukcijos projektų bendraautorė) ir Dalija Zareckienė ataskaitoje pasižymėjo, kad Talino senamiesčio pastatams vertinti yra sudaryta speciali anketa⁵⁸¹.

Be abejo, estų istoriografijoje populiarus teiginys koreguotinas ne tik dėl to, kad to laikotarpio amžininkai lietuvių specialistai teigė priešingai. Perspektyvus kompleksiškas [Lietuvos – v. j.] senųjų miestų dalių tvarkymas paskatino broliškujų respublikų architektus imtis panašaus pobūdžio darbų⁵⁸². Estijos restauracinė dirbtuvė užsakymą nustatyti Talino senamiesčio architektūros ir urbanistikos vertes ir parengti specifines rekomendacijas jo rekonstrukcijai gavo 1964 m.⁵⁸³ Veikiausiai dėl to Estijos dirbtuvėje septintajame dešimtmetyje suorganizuota grupė būtent Talino senamiesčiui tirti ir restauruoti, kartu su tuometiniu paminklų apsaugos inspektoriumi ir miesto vyriausiuoju architektu nusprendė, kad miesto branduolį reikėtų paskelbti saugoma zona. Vienas iš argumentų buvo tuo metu pavyzdingai sutvarkytas romantiškas Kingisepo (Kuresarė)

⁵⁷⁷ И. Каннельмяэ, „Принципы и практика регенерации старого города Таллинна“, in: *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской научной конференции. Клайпеда, 25-29 октября 1982 г.* Вильнюс, 1982, с. 6.

⁵⁷⁸ Įdomu tai, kad jo poveikis apbrėžiamas beveik identiška kaip kad lietuviškojo projekto – „faktiškai buvo sustabdyta naujų pastatų statyba senamiestyje, prasidėjo sistematiškas konservuotjamų struktūrų tvarkymas“. Žr. Сейдла Ану, Алалато Риин, *op. cit.*, p.72.

⁵⁷⁹ Ülo Puustak, *op. cit.*, p.6; Riin Alatalu, Summary. Heritage Protection in Transitional Society..., p. 208; Interviu su Dmitri Bruns.

⁵⁸⁰ Interviu su Fredi Toms.

⁵⁸¹ Stefanija Čerškutė, Dalija Zareckienė, *Komandiruotės ataskaita. Ryga – Talinas. 1967.V.26–1967.VI.4*, Kaunas: SMRGD, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 560, l. 11.

⁵⁸² Antanas Pilypaitis, „Urbanistinių kompleksų regeneracija“, in: *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 39.

⁵⁸³ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 67–68.

senamiestis, kuris sovietmečiu buvo riboto patekimo pasienio zona ir kuriame mėgo ilsėtis partijos funkcionieriai. Restauratoriai iškėlė idėją, kad taip maloniai galėtų atrodyti ir visas Talino senamiestis⁵⁸⁴. Vertinant objektyviai, iki to laiko jau buvo patvirtinti keturių Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektai, kuriuose vadovautasi minėtais regeneracijos principais, o tais pačiais 1966 m. buvo priimtas nutarimas „Dėl istorinių senamiesčių rekonstrukcijos pagreitinimo“, įteisinęs kompleksinį kvartalų rekonstravimą⁵⁸⁵. Lietuvos senamiesčių ribos įteisintos dar anksčiau: tebevykstant senamiesčių rekonstrukcijos projektų rengimui, LSSR Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko 1958 m. kovo mėn. 26 d. įsakymu Nr. 24 patvirtintos Vilniaus bei Kauno senamiesčių ribos⁵⁸⁶. Dar daugiau – tos pačios dienos įsakymu Nr. 23, siekiant išvengti galimų griovimų ateityje, kapitalinė statyba Vilniaus ir Kauno senamiesčiuose buvo uždrausta iki rekonstrukcijos projektų patvirtinimo, o 50 tūkst. rublių vertę viršijantys rekonstrukcijos ar kapitalinio remonto darbai turėjo gauti specialų leidimą⁵⁸⁷, t. y. realiai šie senamiesčiai paskelbti specialaus statybos režimo zona, kurioje formaliai įtvirtinta paveldosaugos reikalavimų viršenybė. Panaši praktika pritaikyta ir mažesniems senamiesčiams – jau 1960 m. lapkričio 18 d. patvirtintos ir architektūros paminklo (būtent taip suformuluota įsakyme) Kėdainių senamiesčio ribos. Tuo pačiu įsakymu esamas generalinis planas senamiesčio ribose paskelbtas negaliojančiu ir nurodyta, kad kol bus parengtas rekonstrukcijos projektas, visus „užstatymo ir išplanavimo klausimus“ derinti su LTSR Valstybine architektūros paminklų apsaugos inspekcija⁵⁸⁸.

Be to, dar 1959 m. Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos rašte, teiktame MT dėl rekonstrukcijos projekto tvirtinimo, siūlyta Vilniaus senamiestį paskelbti architektūros rezervatu⁵⁸⁹. Ši idėja patvirtinta ir senamiesčio rekonstrukcijos projekto tvirtinimo dokumente, kuriame MT

⁵⁸⁴ Interviu su Dmitri Bruns; Interviu su Fredi Tomps.

⁵⁸⁵ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 239–240.

⁵⁸⁶ LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 24, l. 81.

⁵⁸⁷ LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 23, l. 80.

⁵⁸⁸ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto įsakymo Nr. 127, 1960 m. lapkričio 18 d., Vilnius, nuorašas, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 120, l. 8.

⁵⁸⁹ Antanas Pilypaitis, Pažyma apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, l. 241.

įpareigojo LSSR Valstybinį statybos ir architektūros reikalų komitetą „per du mėnesius pateikti Ministrų Tarybai pasiūlymus dėl Vilniaus senamiesčio paskelbimo rezervatu ir dėl priemonių jam sutvarkyti“⁵⁹⁰. Atrodo, kad šie pasiūlymai taip ir nebuvo pateikti, tačiau šiuo atveju svarbiausia, kad rekonstrukcijos projektas praktiškai pripažintas aukštesnio lygmens dokumentu negu miesto generalinis planas, t. y. rengiant ar koreguojant pastarąjį nuo šiol reikėjo vadovautis būtent paveldosauginiu projektu⁵⁹¹. Iš tiesų, 1960 m. parengtoje Vilniaus generalinio plano korektūroje konstatuota, kad Vilniaus senamiestis, „sudarant perspektyvinį miesto genplaną, skaitomas draustiniu“, „neliečiamybė išlaikoma šiose ribose“⁵⁹² (toliau aprašytos rekonstrukcijos projekte nustatytos ribos). Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos medžiagą taip pat buvo planuota publikuoti (numatyta ketvirtajame Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraščio tome⁵⁹³), tačiau leidinys nustotas leisti⁵⁹⁴, todėl projekto sklaida iki galo neįgyvendinta. Be to, pirmaisiais SSRS estų specialistų laikomi kompleksinio saugojimo sprendiniai – saugoti ne tik išskirtinius senovės paminklus, o miestą kaip visumą, net ir mažiau vertingus namus⁵⁹⁵ – buvo taikomi ir lietuviškųjų senamiesčių rekonstrukcijų projektuose.

Paveldosaugos procesų įgyvendinimas to meto Lietuvoje vyko gana sėkmingai ir teisiniu lygmeniu. Jau 1961 m. pirmieji trys Lietuvos senamiesčiai (o 1963 m., parengus rekonstrukcijos projektą, ir ketvirtasis – Klaipėdos) įtraukti į LTSR respublikinės reikšmės architektūros paminklų

⁵⁹⁰ LTSR Ministrų Tarybos nutarimas 1959 m. birželio 18 d. Nr. 341, I. 144.

⁵⁹¹ LTSR MT Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas ir Vilniaus miesto DŽDT Vykdomasis Komitetas, Nutarimas „Dėl Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto patvirtinimo“, 1958 m. gruodžio 18 d., in: LCVA, f. R-754, ap. 2, b. 1660, l. 156.

⁵⁹² Kazimieras Bučas, V. Deksnys., *Vilniaus miesto generalinio plano korektūra. Architektūrinis-planinis sprendimas ir techninė-ekonominė dalis*, Vilnius: Miestų ir Kaimų Statybos Projektavimo Institutas, 1960, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 116, l. 86.

⁵⁹³ LTSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto posėdžio įvykusio 1959 m. gegužės 19 d. Protokolas Nr. 19, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 308, l. 20.

⁵⁹⁴ Trečiasis tomas buvo surinktas spaustuvėje, tačiau po Trakų pilies skandalo nepublikuotas. Vienintelis egzempliorius buvo saugomas inspekcijos archyve. Žr. Jonas Rimantas Glemža, „Paveldosaugos raidos fragmentai (Atsiminimai)“, p. 147.

⁵⁹⁵ Сейдла Ану, Алатало Ринн, *op. cit.*, p. 189.

sąrašą⁵⁹⁶. Tiesa, atkreiptinas dėmesys, kad pačiame sąrašė senamiesčiai neįrašyti (tik juose esantys objektai ir kompleksai), tačiau MT nutarime „Dėl Lietuvos TSR respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“ aiškiai apibrėžtas specialus senamiesčių teritorijų statusas: „statybos ir rekonstravimo darbai gali būti vykdomi tik suderinus tą klausimą su Valstybiniu statybos ir architektūros reikalų komitetu“⁵⁹⁷. Palyginti – Saugomų sektorių įstatymas, užkirtęs kelią Marais rajonui pertvarkyti Paryžiuje, priimtas metais vėliau – 1962 m. Tuo pačiu 1961 m. LSSR MT nutarimu LSSR Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas kartu su Kultūros ministerija, Mokslų akademijos istorijos institutu, Statybos ir architektūros institutu ir Kauno politechnikos institutu iki 1962 m. turėjo sudaryti vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašą, tvirtinamą paties komiteto⁵⁹⁸ (1968 m. duomenimis, šiame sąrašė figūravo Linkuvos miestelio centrinė dalis⁵⁹⁹ ir Trakų miesto šiaurinė dalis⁶⁰⁰). Be to, dar iki patvirtinant Talino konservacinę zoną, 1966 m. birželio mėn. Maskvoje vyko visasąjunginis pasitarimas, skirtas šiuolaikinio miesto ir architektūros paminklų santykiams analizuoti. A. Pilypaičio teigimu, tame pasitarime ne tik teigiamai įvertintas Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, bet po jo grupė Maskvos specialistų netgi atvyko į Vilnių perimti patirties⁶⁰¹.

Panašiu metu, septintojo dešimtmečio viduryje, SSRS pradėta domėtis regeneravimo metodika teoriniu lygmeniu⁶⁰², todėl tikėtina, kad ir šioje srityje jau pažengusiai „lietuviškajai paveldosaugai neoficialiai buvo priskirtas SSRS gerosios patirties statusas“⁶⁰³. Tai liudija ir lietuvių teiktos konsultacijos bei ekspertiniai vertinimai. Pavyzdžiui, 1966 m. Rygoje vyko Latvijos Architektų sąjungos konferencija Rygos senamiesčio

⁵⁹⁶ *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius: Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973, p. 333, 439.

⁵⁹⁷ LTSR MT nutarimas „Dėl Lietuvos TSR respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“, 1961 m. rugpjūčio 21 d. Nr. 511, Vilnius, in: LTSR MT Nutarimų medžiaga, 1961 m. Nr. 506-514, in: LCVA, f. R-754, ap. 2, b. 2008, l. 140.

⁵⁹⁸ *Ibid.*, l. 141.

⁵⁹⁹ Antanas Pilypaitis, Algimantas Miškinis, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁰⁰ Jonas Glemža, „Kad prisikeltų gyva senovė“, p. 19.

⁶⁰¹ Antanas Pilypaitis, „Urbanistiniai paminklai tebelaukia“, p. 12.

⁶⁰² Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija: Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994, p. 24–25.

⁶⁰³ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 211.

rekonstrukcijos klausimais. Į ją buvo kviešti ir Lietuvos (A. Pilypaitis, pristatęs ir sanacijos terminą, iš esmės nežinomą ir neprigijusį nei Estijos, nei Latvijos istorinių miestų apsaugos praktikoje) bei Estijos (D. Bruns⁶⁰⁴) specialistai, kurie kritikavo modernizacijos siekius ir siūlė išlaikyti vientisą senamiesčio visumą. A. Pilypaitis netgi pasisakė už senamiesčio muziejifikaciją, atskyrimą nuo miesto centro, vaizdingai prieštaravo gatvių platinimui: „Senamiestis yra paminklas, o ne dešra ir jo nevalia pjaustyti“⁶⁰⁵.

Rusijoje pirmasis rekonstrukcijos projektas parengtas septintojo dešimtmečio pabaigoje Suzdalės miestui (projektavimas ir darbai turėjo būti atlikti 1968-1971 m.), tačiau būta keleto esminių skirtumų, lyginant su Lietuvos praktika. Pirmą, projekto pagrindu tapo SSRS MT nutarimas sukurti Suzdalėje turizmo centrą, taigi iš esmės draustinyje, o ne gyvame mieste, įsteigti „turizmo industrijos“ (originaliai 1968 m. spaudoje vartotas terminas) centrą. Antra, projektą rengė ne restauratoriai, o Valstybinis miestų projektavimo institutas. Jo detalizacija, atsižvelgus į pritaikymo pobūdį, pavesta Centriniam tipinio ir eksperimentinio prekybos, visuomeninio maitinimo ir buitinio aptarnavimo pastatų mokslinio tyrimo ir projektavimo institutui. Šis pavedimas kritikuotas jau tuo metu: „ar ateis kam į galvą naujo miesto statybą pavesti pirčių-skalbyklų kombinatui vien dėl to, kad neišsiversi be pirties ir skalbyklos...“⁶⁰⁶. Veikiausia tai pirmasis arba vienas pirmųjų atvejų SSRS, kai pradėta intensyvi diskusija, įvairiais aspektais – tiek materijos, tiek sociokultūriniais, kėlusios istorinio miesto autentiškumo klausimus. Spaudoje susidūrė dvi nuomonės, atspindėjusios pagrindines vyravusias kryptis. Pirmoji – turizmo ir miesto muziejavimo šalininkų, be kita ko, pritaikiusių itin „kapitalistinio“ pobūdžio argumentą, pateisinantį paveldosauginius kompromisus, kad „miestas-muziejus be turizmo negali egzistuoti <...>, o nesukūrus būtiniausių komforto sąlygų, <...> turizmas <...> nebetenka savo ekonominio pamato, o istoriniai-architektūriniai paminklai – jų restauracijos ir apsaugos šaltinio“⁶⁰⁷. Kritikai tuo metu kėlė turizmo prioretizavimo paminklų sąskaita problemą

⁶⁰⁴ Dmitri Bruns (g. 1929) – Rygoje gimęs Estijos architektas. 1960–1980 m. užėmė Talino vyr. architekto postą, daug prisidėjo prie Talino senamiesčio apsaugos įteisinimo ir įgyvendinimo.

⁶⁰⁵ Leburīss Ēriks, *op. cit.*, p. 233.

⁶⁰⁶ „Suzdalē – „turizmo industrijos“ pirmagimis“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 7, p. 49–51.

⁶⁰⁷ M. Orlovas, Prekybinių įstaigų projektavimo instituto architektas, Suzdalės turistinio centro projektavimo instituto direktorius. Žr. *Ibid.*, p. 51.

(„restauracija ar restorinizacija?“), pasireiškiančią paminklų žalojimu, nepakankamu ištyrimu, mažiau reikšmingų pastatų tik fasadų išsaugojimu radikaliai pertvarkant vidų, nepakankama darbų koordinacija – dirbta ne pagal projektą, statyta ir iškart griauta ir pan.: „reikia turėti saiko jausmą ir turistų vardan seno poetiško miesto nepaversti klegančiu turgumi su nevykusiais atrakcionais“⁶⁰⁸. Vis dėlto, atrodo, kad šis Rusijos pavyzdys buvo įkvepiantis – Lietuvos kontekste siūlyta istorinį-turistinį centrą steigti Trakuose (projektą rengiant Miestų statybos projektavimo institutui kartu su MRGD)⁶⁰⁹. Beje, 1968 m. apie „ištisu landšafto, istorijos paminklų, meno architektūros zonų planų parengimą“⁶¹⁰ jau buvo plačiai diskutuojama Rusijos spaudoje, nors, pavyzdžiui, Maskvoje tik rengiant 1971 m. generalinį planą pasiūlyta įkurti 16 saugomų zonų⁶¹¹. Todėl galima teigti, kad bent jau teoriškai ši idėja nebebuvo išskirtinė, tiesiog, taip būdavo ir daugelyje kitų sričių, veikiausiai įstrigo SSRS biurokratinėje sistemoje.

Vienintelė data ir su ja susijęs faktas, kuris koreguotinas lietuviškojoje historiografijoje, susijęs su Kultūros paminklų apsaugos įstatymu. Lietuvoje jis priimtas 1967 m. ir Lietuvos historiografijoje įsitvirtino jo novatoriškumo vaizdinys, grindžiamas vadovavimusi Vakarų paveldosaugos normomis (pavyzdžiui, Venecijos chartijos ir joje įteisintos „pastatų kompleksų“ sąvokos įtaka), nes SSRS tokį įstatymą priėmė tik 1976 m.⁶¹² Teigiama, kad tuo metu panašius įstatymus priėmė tik Estija ir Baltarusija. Vis dėlto Estijoje, pirmojoje SSRS, toks įstatymas priimtas dar 1961 m. ir vietinėje historiografijoje vertinamas identišškai kaip Lietuvoje – kaip pralenkęs laiką Vakarų idėjų atspindys⁶¹³. Tačiau, anot S. Kulevičiaus, „kas šiame akte buvo susiję su paveldo vertėmis ir tipologija, iš esmės tebuvo 1948 m. SSRS Ministrų Tarybos nutarimo „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti“ priedo <...> apibrėžčių bei frazių pakartojimas“⁶¹⁴. Tokią pačią

⁶⁰⁸ *Ibid.*, p. 50.

⁶⁰⁹ Jonas Glemža, „Kad prisikeltų gyva senovė“, p. 19.

⁶¹⁰ „Suzdalė – „turizmo industrijos“ pirmagimis“, p. 49–51.

⁶¹¹ Oleg Chvidkovsky, „Sites anciens et la vie contemporaine/Ancient Cities in the Life of Today“, in: *ICOMOS Bulletin USSR*, 1971, Nr. 2, p. 100–101.

⁶¹² Pavyzdžiui, Markevičienė Jūratė, „Kultūros paveldo apsauga“, p. 5–11, p. 9; Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 28.

⁶¹³ Ūlo Puustak, *op. cit.*, p. 6.

⁶¹⁴ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 97–98.

problema L. Hansar konstatavo ir Estijoje⁶¹⁵, kita vertus, Estijos įstatyme liko paralelių ir su Estijos tarpukario teisine baze⁶¹⁶.

1967 m. Lietuvos įstatyme pakartotos ir keturios paveldo rūšys, apibrėžtos anksčiau teisės aktuose: architektūros, archeologijos, dailės (meno) bei istorijos. Tokia klasifikacija vėlgi neišskyrė urbanistinio paveldo kaip atskiros kategorijos ir todėl 1969 m. susiklostė paradoksali situacija – buvo patvirtintas formaliai neegzistuojančios rūšies – urbanistikos paminklų – sąrašas. Tyrimuose pasitaikantys teiginiai, kad „architektūros paminklai buvo suskirstyti į du porūšius – urbanistikos ir architektūros“⁶¹⁷ šaltiniuose nėra pagrindžiami. Netgi LSSR Kultūros ministerijos 1969 m. rašte, informuojančiame apie sąrašo patvirtinimą, rašoma, kad juo papildomas vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas⁶¹⁸. Įstatymo taikymo instrukcijoje architektūros paminklai suskirstyti į septynis porūšius, kurių septintajame sugrupuoti visi kompleksiniai objektai, tarp jų ir miestai, jų istoriniai centrai, tačiau žodis urbanistika neminimas⁶¹⁹. Praplėstos galimybės saugoti „kompleksinio pobūdžio“ kultūros paminklus – pirma, greta nuo 1949 m. egzistavusios rezervatų kategorijos, numatytas ir draustinių steigimas; antra, objektų skelbimui rezervatais arba draustiniais nebereikėjo SSRS MT sprendimo, užteko respublikinio lygmens – LSSR MT nutarimo (įstatymo 4 str.)⁶²⁰. Kaip ir daugeliu panašių atvejų, praktiškai sistema neveikė – tyrėjų teigimu, LSSR MT 1969 m. atmetė siūlytą Vilniaus senamiesčio draustinio projektą⁶²¹.

Tolesnis Estijos ir Lietuvos istoriografijos palyginimas atskleidžia ne tik nekritišką nusistovėjusių teiginių kartojimą ir įtvirtinimą bei sąlyginį tyrimų užsidarymą savos šalies ribose, bet ir kardinaliai skirtingą tų pačių faktų interpretavimą ir amžininkų atsiminimuose, ir tyrėjų darbuose. Ko gero, šiai tendencijai iliustruoti įtikinamiausias pavyzdys yra 1969 m. Maskvoje vykęs susitikimas, skirtas istorinių miestų centrų apsaugai. Tikrai žinoma, kad iš Lietuvos jame dalyvavo A. Miškinis, iš Estijos – F. Tomps. Pastarasis vėliau

⁶¹⁵ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 63

⁶¹⁶ Riin Alatalu, Summary. Heritage Protection in Transitional Society..., p. 192.

⁶¹⁷ Agnė Vaitkuvienė, *op. cit.*, p. 81.

⁶¹⁸ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 20.

⁶¹⁹ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Vilnius, 1973, 112 str. p. 50–51.

⁶²⁰ *Ibid.*, p. 2.

⁶²¹ Markevičienė Jūratė, „Kultūros paveldo apsauga“, p. 9; Eglė Navickienė, *op. cit.*, p. 47.

parašė straipsnį, kuriame paminėjo, kad Lietuva bendru KM ir LSSR Valstybinio statybos reikalų komiteto sprendimu pripažino vertais apsaugos 67 istorinius miestų centrus⁶²². Iš to buvo padaryta išvada, kad „po Talino, regeneracijos idėja pasklido po visą Sovietų sąjungą“⁶²³. O A. Miškinis minėtą įvykį ir jo pasekmes bei įtakas aprašė visai kitaip: „1969 m. gegužės mėnesį A. Miškinis buvo pakviestas skaityti pranešimą į Maskvą – Centrinį planavimo mokslo tyrimo ir eksperimentinio projektavimo institutą <...>. Šio instituto mokslinėje taryboje buvo pritarta Lietuvos urbanistinio paveldo tyrimų metodikai, vertingų objektų atrankos kriterijams, rezultatams“⁶²⁴. Anot autoriaus, būtent Lietuvos patirtimi remiantis buvo parengtas ir 1970 m. patvirtintas 100 Rusijos miestų ir gyvenviečių sąrašas (nutarimas pridėtas, jame, be kita ko, nurodoma koreguoti minimų miestų generalinius planus, nustatyti paminklines ir reguliuojamo užstatymo zonas), šiuo pavyzdžiu sekant, 21 miesto sąrašas 1971 m. patvirtintas Baltarusijoje⁶²⁵. O pačioje Estijoje, išskyrus Taliną, dar 9 istorinių miestų (Tartu, Pernu, Paidės, Viljandžio, Rakverės, Veru, Kuresarės, Hapsalu ir Lihulos) senamiesčių saugomos zonos įsteigtos tik 1973 ir vyriausybės nutarimu patvirtinti jų nuostatai⁶²⁶.

Latvijoje mažesnieji miestai teisiškai pradėti saugoti anksčiau – 1967 m. gruodį paskelbtas 18 miestų, kuriems rengiami projektai turi būti derinami su Kultūros ministerija, sąrašas. Septintojo dešimtmečio viduryje ir pabaigoje Latvijos spaudoje virė specialistų diskusija dėl Rygos senamiesčio ir mažųjų miestelių apsaugos problemų (straipsnių ciklai *Māksla* ir kt. leidiniuose). Tai buvo bene pirmieji bandymai kompleksiskai pažvelgti į Latvijos urbanistinio paveldo apsaugą – akcentuojant nebe pavienius paminklus, o viso miesto komplekso visumą ir konstatuojant, kad bendraja planavimo praktika pagrįsti planavimo dokumentai yra žalingi paveldo aspektu. Pirmieji urbanistikos paminklai (Cēsysis ir Kuldyga) paskelbti 1969 m., nustatytos jų apsaugos zonos ir reglamentavimas. Nurodyta saugoti miesto, kaip visumos,

⁶²² Tomps Fredi, „Arhitektuurimälestiste kaitsest Eesti NSV-s“, *Ehitus ja Arhitektuur*, 3 (1970), 16. Cituota iš Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 72.

⁶²³ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 72.

⁶²⁴ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 21.

⁶²⁵ *Ibid.*, p. 21–22.

⁶²⁶ Ülo Puustak, *op. cit.*, p. 6.

charakterį⁶²⁷ ir jo elementus, kurie apibūdinti panašiomis kategorijomis kaip ir Lietuvos miesteliai LSAMTI – istorinę topografiją, planavimą ir architektūrinę erdvinę struktūrą, gatvių tinklą, užstatymo mastelį, žemės sklypų struktūrą, perspektyvas, panoramas ir siluetus. Plačiau ir detaliau negu Lietuvos įstatyme išvardyti saugotini architektūros bruožai: „architektūros tradicijos ir koloritas, fasadų apdaila, meninės detalės – apvadai, portalai, durų varčios, vėjarodės ir t. t., charakteringos stogo medžiagos, gatvių, aikščių ir kiemų dangos, taip pat meniškai vertingos mažosios architektūros formos: žibintai, suolai, stulpai ir t. t.“⁶²⁸. 1969 m. Latvijos kultūros ministro patvirtintose taisyklėse reguliuojamo užstatymo zona apibūdinta kaip „teritorija, kuri apima apsaugos zoną ir kurios ribose taikomas ypatingas statybos režimas, kad organiškai sujungtų naują statybą su istoriniu branduoliu ir užtikrintų Senamiesčio pagrindinių vertikalių architektūros dominančių apžvelgiamumą“⁶²⁹. Vis dėlto praktinė paveldosaugos situacija Latvijoje liko prasta – išskyrus Kuldygą, kitiems miestams regeneracijos planai nebuvo parengti (net devintajame dešimtmetyje vis dar planuota griauti Jūrmalos medinius pastatus) arba vėlavo⁶³⁰.

Tęsiant kaimyninių šalių ir Lietuvos paveldosaugos srities pasiekimų įsivertinimo palyginimą, pažymėtina, jog lietuvių autoriai Lietuvos pirmojo rekonstrukcijos projekto įtakos zoną brėžė buvusios SSRS respublikų kryptimis („Lietuva pagal šiuos projektus [ir regeneracijos – v. j.] buvo lyderė Sovietų Sąjungoje“⁶³¹), o estų tyrėjai teigia, kad Estijos patirtis buvo pripažinta ne tik SSRS, bet ir tarptautiniu lygmeniu⁶³². Pavyzdžiui, po to, kai saugomos Talino zonos koncepcija buvo pristatyta paveldo apsaugos bendrijos susitikime Vakarų Vokietijoje, buvo pateiktas pasiūlymas panašia maniera saugoti visą Liubeko istorinį centrą. Ypač gerai įvertinti aspektai,

⁶²⁷ Jākobsone Jana, „Kuldīga in modern Times...“, p. 85.

⁶²⁸ „Nolikums par vēsturiski izveidojušos pilsētu valts aizsardzības zonu un apbūves regulēšanas zonu Latvijas PS Republikā, Apstiprināts ar Latvijas PST Kultūras ministrā 1969.g.14. novembra pavēli nr.403“, in: *Kuldīgas pilsētas apbūves noteikumi*. Kuldīga: Kuldīgas Rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja, 1977, 2 pielikums, p. 48.

⁶²⁹ *Ibid.*, p. 47.

⁶³⁰ Mārtiņš Mintauris, Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā, p. 200.

⁶³¹ Jaloveckas Romanas, „Jonas Rimantas Glemža...“, p. 8.

⁶³² Hansar Lilian, From Town to Heritage Conservation Area. Transformations of town structures in Estonian small towns from the 13th to 20th century. Doctoral thesis. Summary. p. 223.

kurie minimi ir lietuvių projektuose: išsamūs pastatų tyrimai (projekto pagrindas), senamiesčio, kaip visumos, suvokimas, pabrėžiant socialinės ir urbanistinės struktūros (ne tik pavienių paminklų) reikšmę⁶³³.

Socialistinėse šalyse tuo metu taikyti skirtingi urbanistinio paveldo apsaugos būdai: pavyzdžiui, Lenkijoje pagal 1962 m. įstatymą paminklais buvo galima skelbti urbanistinius objektus, istorinių centrų projektavimas pavestas paminklų apsaugos organams, o Vengrijoje pagal 1963 m. įstatymą paveldo apsauga pavesta statybinėms organizacijoms, miestų apsauga pripažinta kaip šiuolaikinės miestų statybos klausimas⁶³⁴. Konstatuotina, kad dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje jau buvo susiformavęs kritiškas požiūris į kitų šalių patirtis – ne vienoje ataskaitoje specialistams sugrįžus iš Lenkijos gerai įvertinta kompleksiška metodika, išsamūs tyrimai (ypač istoriniai), tačiau kritikuota pernelyg drąši sanacija, pavyzdžiui, 1968 m. Gdanskio vidinių kiemų pavertimas plynomis aikštėmis įvertintas kaip „eksperimentas, tačiau, mūsų akimis žiūrint, jis egzaminu neišlaiko“⁶³⁵. Įdomu tai, kad pats sanacijos terminas Lenkijoje nevertotas, tačiau vidinių kvartalų pastatų „valymas“ vykdytas ne mažiau negu Lietuvoje. Radikaliausi yra ankstyvieji pavyzdžiai (pvz., Gdanskas), kurių kiemai primena Vilniaus Vokiečių gatvę (buvusį getą), tačiau ir aštuntajame dešimtmetyje ši praktika tęsėsi, ypač ten, kur istoriškai susiformavę sklypai buvo ilgi ir siauri (pavyzdžiui, Lodzės planas 1974 m.)⁶³⁶. Taline – priešingai, kiemo korpusų griovimo principas negalėjo būti pritaikytas, nes dažniausiai „kapitaliniai“ pastatai užėmė visą kvartalą (arba sklypą nuo gatvės iki gatvės) ir pagalbinės patalpos, tokios kaip vežiminės ar sandėliukai, buvo integruotos pagrindiniame pastate, o ne pastatytos atskirais pastatėliais. Tik vienas eksperimentinis kvartalas Taline

⁶³³ Lilian Hansar, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 72.

⁶³⁴ В. Н. Иванов, *op. cit.*, p. 13–14.

⁶³⁵ Marija Banikonienė, Elena Urbonienė, *Ataskaita už komandiruotę į Lenkijos Liaudies Respubliką 1968m. Nuo spalio 23 d. iki lapkričio 5 d.*, Vilnius: MRGD, 1968, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 512, l. 11.

⁶³⁶ L. Kryżanowski., Fragment planu Głównego Miasta [Sopot], stan przed zniszczeniem wojennymi ir Fragment planu Głównego Miasta [Sopot], projekt odbudowy, in: Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne, Red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 108-109; W. Bald, H. Jaworowski., I. Popławska, Postulaty konserwatorskie do planu rewaloryzacji dwóch kwartałów przy ul. Piotrkowskiej, [Łódź], 1974, in: Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne, red. Wiktor Ziin [T. 1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 325.

buvo regeneruotas kompleksišškai, paskui detalizuota ir darbai vykdyti atskirais pastatais, laikantis viso senamiesčio projekto principų⁶³⁷.

Tuometinė Čekoslovakija intensyviai dalyvavo paveldo apsaugos diskusijose, joje vykdyta istorinių miestų atgaivinimo programa laikyta kone pavyzdine, net tokiose ilgametes paveldo apsaugos tradicijas turinčiose šalyse kaip Didžioji Britanija.⁶³⁸ Beje, kai Lietuvoje tik svajota ir diskutuota apie „budinčius“ senamiesčių planus, Čekoslovakijoje jie jau buvo periodiškai atnaujinami ir papildomi.⁶³⁹ Šios šalies tyrimų ir įgyvendinimo metodai 1966 m. simpoziumo deklaracijoje pažymėti kaip „pasigėrėtini“⁶⁴⁰. Šiame simpoziume dalyvavo ne tik žymūs šios šalies mokslininkai (Lietuvos specialistų pagarbiai minėti Jakub Pavel, Vladimir Novotny, Emanuel Hruška), bet ir tokie garsūs specialistai kaip Piero Gazzola iš Italijos, vienas iš Venecijos chartijos autorių ir pirmasis ICOMOS prezidentas. Čekoslovakijos specialistų pasisakymuose minėti jau Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektuose pritaikyti sprendimai. Taigi galima konstatuoti, kad jie visiškai atitiko regionines ir tarptautines tendencijas: „gerus rezultatus pasiekti ir gyvenimo sąlygas pagerinti galime paprastomis priemonėmis – netinkamų įstaigų išskėlimu, vidinių kvartalo erdvių sanacija, insoliacijos užtikrinimu, želdynais“⁶⁴¹. Jau tuo metu pradėta kalbėti apie platesnio, ne tik kultūrinio ir istorinio, požiūrio poreikį⁶⁴², iškeltas paveldosaugos funkcijos klausimas: teigta, kad urbanistinis rezervatas negali redukuoti miesto istorinio branduolio iki architektūros po gaubtu, formos be turinio, kadangi moderni apsauga apima šiuolaikinio gyvenimo istorinėje aplinkoje palaikymą⁶⁴³. E. Hruška aptarė ir socialinio planavimo (iš

⁶³⁷ Interviu su Dmitri Bruns.

⁶³⁸ Conservation Areas. Preserving the architectural and historic scene. A survey by the Civic Trust, 1967. Reprinted from *The Architects' Journal* (18 January 1967), p. 135.

⁶³⁹ François Sorlin, Piero Gazzola, Raymond Lemaire, *Rescue Operation: the Face of Europe*, Strasbourg, 1973, p. 101.

⁶⁴⁰ Resolutions Adopted by the International Symposium of the Regeneration of Historic Urban Sites, Czechoslovakia from the 20th to the 26th of June 1966, Icomos Czechoslovak National Committee, p. 2–3.

⁶⁴¹ Jaroslav Koreček, „Les problèmes de la régénération des noyeux historiques des villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 202.

⁶⁴² Piero Gazzola, „Incidence socio-économique du jugement du valeur du patrimoine monumental“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 25.

⁶⁴³ Emanuel Hruška, „La fonction sociale des noyeux historiques del villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 39.

šiandieninės pozicijos vadintino socialine inžinerija) klausimą, kai senieji gyventojai iškeliami iš senamiesčių, o į renovuotus namus atkeliami „geresni“. Autorius iškėlė tik vieną problemą – dar nerenovuotus kaimyninius namus su senbuviais, kurie „visada kelia neigiamą efektą“⁶⁴⁴.

Taigi per septintąjį dešimtmetį dauguma Europos valstybių priėmė ar papildė istorinių teritorijų apsaugą reglamentuojančius teisės aktus: pavyzdžiui, Prancūzijoje Vietovių (*Sites*) įstatymas galiojo nuo 1930 m., 1945 m. įteisintos iki 500 m. pločio apsaugos zonos. Kai kuriose šalyse (pvz., Belgijoje) apsauga konkretizuota detaliuosiuose miestų centrų planuose, kitose (Danijoje, Suomijoje, Italijoje, Norvegijoje ir Ispanijoje) – apsaugą turėjo užtikrinti bendrieji planai. Vis dėlto sėkmė daugiausia priklausė nuo to, kokia kryptimi vietiniu lygmeniu būdavo interpretuojami valstybiniai įstatymai⁶⁴⁵. Tai įrodo, kad specialių planavimo dokumentų, skirtų būtent paveldosaugai (*conservation plans*), tuo metu iš esmės dar nebuvo. Kai kuriose šalyse buvo priimti specialūs, konkrečiai istorinei urbanistinei struktūrai skirti įstatymai: pavyzdžiui, 1962 m. – Kristianhavnui Kopenhagoje, Danijoje, 1967 m. – Zalcburgui Austrijoje, daugeliui miestų – Urbino, Asyžiui, Sienai ir Venecijai – Italijoje⁶⁴⁶.

Vakarų Europoje pirmuoju kompleksinės apsaugos pavyzdžiu buvo ir yra laikomas Prancūzijoje 1962 m. priimtas vadinamasis Malraux įstatymas, o Prancūzijos teisinė sistema, susijusi su istorinių teritorijų apsauga, buvo pripažinta „neabejotinai geriausia Europoje“⁶⁴⁷. Natūralu, kad SSRS vykę procesai galbūt nežinoti, tačiau keistoka, kad tarptautinėje istoriografijoje ignoruota ir iki šiol ignoruojama Čekoslovakijos praktika, kuri iš esmės žinota ir kituose kontekstuose ne kartą pateikta kaip gerasis pavyzdys. Minėtas Prancūzijos įstatymas buvo pritaikytas rinkos sąlygoms, todėl buvo labiau orientuotas į savanorišką suinteresuotų pusių (architektų, atsakingų už istorinius pastatus, Miestų planavimo ministerijos ir politikų) bendradarbiavimą, ir į ekonomines paskatas. Kiek kitoks buvo ir šio įstatymo tikslas – siekta atrinkti apleistas, tačiau vertingas vietas ir jas atgaivinti kaip „paminklines teritorijas“, atskleidžiant jų architektūrinę ir estetine savybes. Deja, šios pastangos iš dalies buvo nesėkmingos ir baigėsi

⁶⁴⁴ *Ibid.*, p. 49.

⁶⁴⁵ Dennis G. Rodwell, „Conservation legislation: A European survey“, in: *European Heritage. Issue Five. Policies and Problems.*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1975, p. 34–35.

⁶⁴⁶ *Ibid.*, p. 37.

⁶⁴⁷ Pavyzdžiui, Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, p. B.1., D.1.

XIX a. primenančia stilistinė restauracija. Šiuo metu laikoma, kad pagrindinės nesėkmės priežastys buvo gyventojų poreikių ir vertybių neįvertinimas⁶⁴⁸ bei Prancūzijoje galiojusių teisės aktų suformuotas požiūris į miestų konservavimą kaip į grynai architektūros uždavinį⁶⁴⁹.

Pirmoji paskelbta „saugoma teritorija“ (orig. pranc. *secteur sauvegardé*) buvo Marais rajonas Paryžiuje (plotas 126 ha, t. y. trečdaliu mažesnis negu Vilniaus senamiesčio, tačiau kiek didesnis už Kauno). Tokio statuso teritorijai rengtas išsamus planavimo dokumentas, derinęs miestų planavimo, architektūros ir itin detalizuotus istorinių pastatų konservavimo klausimus. Identifikuoti iššūkiai primena aprašytus V. Landsbergio-Žemkalnio rengiantis Vilniaus 61 kvartalo rekonstrukcijai: apie 67% būstų neturėjo privačių tualetų, 30% – tekančio vandens, o 10% – netgi elektros, užstatymo tankis siekė 85%⁶⁵⁰. Įdomu tai, kad pirmuoju pasiūlymu siūlyta taikyti itin didelį intervencijos laipsnį, sugrąžinant rajoną į jo ankstesnės šlovės laikus (XVIII a.), t. y. griauinant vėliau užstatytus pastatus kiemuose, atveriant erdves ir atkuriant sodus (plg. su Vilniaus rekonstrukcijos projektuose, ypač „Lietprojekto“ analizės išvadose, siūlytomis priemonėmis). Norėta keisti ir paskirtį – matyta galimybė stambiašias rezidencijas (apie 300 objektų) pritaikyti išskirtinai ambasadoms, verslo ir vyriausybės organizacijų būstinėms, muziejams⁶⁵¹.

Italijos istorinių miestų planavimo dokumentai, nors traktavo istorinius centrus kaip visumą, tačiau aptariamuoju laikotarpiu vis dar daugiausia svarbos skyrė paminklams. Kiek kitoks požiūris pasirinktas Bolonijoje, Brešoje ar Feraroje, kur konservavimo planus ruošė miestų administracijos darbuotojai (ne iš išorės samdyti planuotojai), akcentavę gyventojų poreikius, istorinių teritorijų pastatų ir erdvių tipologiją⁶⁵² – t. y., panašiai kaip ir Lietuvoje, siekta užtikrinti subalansuotą paslaugų pasiskirstymą (atitinkantį tuometinio gyvenimo poreikius) bei reglamentuoti naujos statybos principus. Romos istorinis centras 1964 m. plane padalintas į

⁶⁴⁸ Jukka Jokilehto, „Organizations, charters and movements – an overview“, in: *Context: new buildings in historic settings*, red. Warren John, Worthington John, Taylor Sue, University of York, 1998, p. 44.

⁶⁴⁹ Dennis G. Rodwell. *A paper on the Conservation of historic Edinburgh...*, l. 31.

⁶⁵⁰ M. Minost, „Paris – The Marais, in: Conservation. The Architectural Review. December 1970, Volume CXLVIII, p. 360.

⁶⁵¹ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 15–16.

⁶⁵² Jukka Jokilehto, „Organizations, charters and movements – an overview“, p. 45–46.

daugybę skirtingų tipų zonų: A – istorinis centras, B – saugomas miesto audinys ir pastatų išorinis vaizdas, parkai, V – archeologijos ir kraštovaizdžio apsaugos zonos⁶⁵³. 1967 m. pradėtame rengti plane (autoriai Studio Asse) Romai siūlyta taikyti trečią priegą – iškelti miesto centro funkcijas iš istorinio miesto centro deklaruojant, kad „miestas gali būti geriausiai modernizuotas sukuriant alternatyvius centrus, o ne bandant perstatyti tuos pačius“⁶⁵⁴ – šios idėjos gali būti lyginamos su tarpukario Vilniaus apsaugos idėjomis.

Ko gero, aktualiausias palyginti su to paties laikotarpio lietuviškąja situacija yra 1969 m. baigtas Bolonijos istorinio centro planas – jis ne tik vainikavo beveik dešimtmetį Emilijos-Romanijos regione vykdytus tyrimus (vadovas Leonardo Benevolo, vienas žymiausių Italijos planuotojų ir architektūros istorikų), ilgą teorinį ir metodinį kelią, tačiau ir atspindėjo politinę valią įgyvendinant valdžioje buvusios komunistų partijos socialinę politiką, siekusių mieste išsaugoti įvairialypę visuomenės sudėtį (įskaitant žemesnių pajamų gyventojų sluoksnius), t. y. jungti *urbs* ir *civitas*⁶⁵⁵. Pagrindinis architektas Pier Luigi Cervellati tuomet akcentavo, kad miesto identitetas – ne tik tuo metu vertinti XVI a. pastatai, tačiau ir „anoniminiai XVII ir XVIII a. namai“ (*edilizie minore*), nes „be šio mažojo miesto audinio paminklai galėtų prarasti savo architektūrinę ir urbanistinę reikšmę, tapti neperprantamais fragmentais, užgožtais naujų pastatų buvimu“⁶⁵⁶. Vis dėlto tokie teiginiai, iš esmės identiškai K. Šešelgio išsakytiems apie Vilniaus pastatus, nereiškė, kad planuota saugoti viską. Kaip ir lietuviškuosiuose projektuose, numatytos priemonės varijavo nuo absoliutaus išsaugojimo (apribojimų) iki galimo griovimo ir reglamentuoto naujų pastatų atstatymo. Identiškai buvo ir deklaruoti siekiai: „sukurti senovinį miestą naujai moderniai visuomenei“⁶⁵⁷. Panašiai kaip ir Vilniaus atveju, planas tapo žymus nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu, taip pat įvardytas sektinu pavyzdžiu kitiems istoriniams miestams. Vienas iš planuotojų tuomet juokavo, kad kaip Bolonija eksportuoja saliamį, taip pat eksportuos paveldo

⁶⁵³ Protection and Cultural Animation of Monuments..., p. 250.

⁶⁵⁴ James M. Richards, Rome. Plan for a New Centre, in: Conservation. The Architectural Review. December 1970, Volume CXLVIII, p. 368.

⁶⁵⁵ Luisa Bravo, „Area conservation as socialist standard-bearer; a plan for the historical centre of Bologna in 1969“, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 44.

⁶⁵⁶ *Ibid.*, p. 45.

⁶⁵⁷ *Ibid.*, p. 45.

planavimą⁶⁵⁸. Iš tiesų, aštuntojo dešimtmečio pradžioje Ankonos istorinio centro planas rengtas vadovaujantis panašiais principais⁶⁵⁹. Kita vertus, demokratinėje aplinkoje būta ir kritikos – iš vienos pusės planą puolė modernistai, kritikavę restauravimo priemones kaip melą, o konservavimo priegą kaip stabdančią miesto natūralų vystymąsi, iš kitos – dešinieji politikai, akcentavę plano įgyvendinimo tikslais vykdytą nuosavybės nusavinimą (šis vėliau pakeistas subsidijų sistema esamiems savininkams su numatytais saugikliais siekiant išvengti spekuliacijos⁶⁶⁰) ir netgi socialinę liniją, gyventojų palikimą centrinėje miesto dalyje prilygindami geto kūrimui arba prieštaraudami skirtingų socialinių sluoksnių koegzistavimui greta⁶⁶¹. Vertinant metodiniu aspektu, šis planas įdomus tuo, kad analizės etape pastatai ir urbanistinės struktūros suskirstyti į kategorijas ir subkategorijas ir būtent jomis vadovaujantis pateiktos galimos tipinės tvarkymo schemas, reglamentavusios kiekvienai tipologijai tinkamas funkcijas ir atnaujinimo sprendinius⁶⁶². Visas eksperimentinis planavimas ir jo įgyvendinimas tęsėsi beveik du dešimtmečius. Plano sprendiniai vėliau detalizuoti – tik nebūtinai kvartalais, kaip Lietuvoje, o gatvėmis, viešosiomis erdvėmis, sklypais ir pan. – pagal konkrečią situaciją, daug dėmesio kreipta į funkcijas, detalizuoti netgi pastatų planai – parodyta, kur įrengtini patogumai ir pan. Veikiausiai siekiant įtikinti visuomenę (o tai buvo svarbu, nes, kas taip pat dar nebūdinga aptariamam dešimtmečiui Lietuvoje, šiame Italijos mieste visuomenė dalyvavo priimant savivaldos sprendimus ir tai neabejotinai prisidėjo prie plano sėkmės⁶⁶³), kurtos perspektyvos, vaizduojančios, kaip pagerėtų gatvės ar kvartalo situacija po plano priemonių įgyvendinimo (pavyzdžiui, gatvės pavertimo pėsčiųjų zona)⁶⁶⁴, surengtoje parodoje

⁶⁵⁸ Donald Appleyard, „Introduction“ in: *The Conservation of European Cities*, red. Appleyard Donald, The Massachusetts Institute of Technology, 1979, p. 36.

⁶⁵⁹ Comune di Ancona, *Ristrutturazione del centro storico. 1/Documenti di lavoro*. Ancona, 1974.

⁶⁶⁰ Donald Appleyard, *op. cit.*, p. 36.

⁶⁶¹ Bravo Luisa, *op. cit.*, p. 49–50.

⁶⁶² Žr. pavyzdžiui, Francesco Bandarin, „The Bologna Experience: Planning and Historic Renovation in a Communist City, in: *The Conservation of European Cities*, red. Appleyard Donald, The Massachusetts Institute of Technology, 1979, p. 180–181, 194.

⁶⁶³ *Ibid.*, p. 191.

⁶⁶⁴ Plačiau žr. Comune di Bologna, *Per il recupero urbano. Programa di qualificazione funzionale per le zone produttive e di riuso per il patrimonio edilizio esistente*, Bologna, 1980.

demonstruoti stambaus mastelio kvartalų maketai ir brėžiniai, taip pat aksonometrijos⁶⁶⁵, t. y. pasitelktos visos tuo metu prieinamos techninės priemonės, palengvinusios suvokimą neprofesionalui. Taigi šis itališkas projektas, kaip ir lietuviškieji, buvo orientuotas ne į reglamentavimą, o į aktyvų veikimą, suprojektuotų sprendinių įgyvendinimą.

Septintasis dešimtmetis laikomas miestų apsaugos pradžia ir Didžiojoje Britanijoje. Vienu iš pradinių paveldosaugos pokyčių atramos taškų tapo didėjanti automobilizacija ir jos santykis su istoriniu miestu. Nors radikalus šiuolaikinis požiūris deklaravo, „ką Viktorijos [epochos] žmonės pastatė, mes tikrai galime perstatyti“, tačiau dokumentas „Eismas miestuose“, oficialiai žinomas kaip Buchanan ataskaita, publikuota 1963 m., siūlė sprendimus, analogiškus lietuviškiems – saugoti miestą viduramžių sienų ribose, draudžiant tranzitinį eismą, suformuojant žiedinį aplinkkelį, t. y. vizualiai, fiziškai ir, daugeliu atvejų, funkciškai izoliuojant istorinį miestą nuo likusios miesto dalies⁶⁶⁶. Tuo metu tai buvo populiarī praktika – Čekijoje žiediniai aplinkkeliai buvo įrengti Česky Krumlovo, Jihlavo ir Kutna Horos miestuose⁶⁶⁷. 1967 m. D. Britanijoje priimtas įstatymas, suteikęs vietinėms vyriausybėms teisę nustatyti konservacines zonas, kuriose visiems griovimams reikėjo gauti leidimą, kas tuo metu atrodė gana revoliucinga⁶⁶⁸. 1966–1968 m. vyriausybės užsakymu parengtos keturių istorinių miestų – Bato, Česterio, Čičesterio ir Jorko – studijos, „kaip suderinti mūsų senamiesčius su XX a., jų iš tiesų nenugriaunant“⁶⁶⁹. Jose identifikuotos pagrindinės problemos (gyventojų ir verslų mažėjimas, apleisti pastatai, tranzitinis eismas ir t. t.) bei siūlyti kompleksiniai sprendimai (įskaitant prekybos skatinimą, pastatų ir / ar patalpų paskirtį, kelių (ne)tiesimą ir pan.). Priklausomai nuo ataskaitas rengusių autorių, propaguota (Batas) arba kvestionuota (Jorkas) dominavusi prieiga, miesto vertes apibrėžusi morfologijos ir estetiniais terminais (fiziniai bruožai), o ne socialines ir ekonomines veiklas, įvairovę, t. y. tų vietų savitą kultūrinę

⁶⁶⁵ Francesco Bandarin, *op. cit.*, p. 182–183.

⁶⁶⁶ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 37–38.

⁶⁶⁷ „Conservation of Municipal Historic Reservations in the Czech Lands“, p. 60.

⁶⁶⁸ Worskett Roy, „Great Britain: Progress in Conservation“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd 1975, p. 17.

⁶⁶⁹ Dennis G. Rodwell., „Urban Conservation in the 1960s and 1970s...“, p. 2–3.

identitetą⁶⁷⁰. Vis dėlto Britanijos praktikoje, bent jau iki septintojo dešimtmečio pabaigos, lūšnų valymas (orig. angl. *slum clearance*) reiškė daugybės gyventojų iškėlimą iš centrinių miesto dalių į didelius rajonus periferijoje, išlaisvintus plotus išgriaunant ir paliekant toliau nykti kaip apleistas ir bešeimininkes erdves, toliau tęsiant kelių ir greitkelių tiesimą.

Šiame kontekste dažnai didžiuojamasi lietuviškosios prieigos, pagrįstos Čekoslovakijos patirtimi, kompleksišku. Anot A. Miškinio, rekonstrukcijos projekte „iškelta gana nauja tuo metu, o ir apskritai pažangi idėja – visą senamiestį <...> saugoti kaip vientisą architektūrinį urbanistinį kompleksą, t. y. išlaikyti jo gatvių tinklą, užstatymo pobūdį, panoramas ir siluetus kartu su gamta, o paminklinius pastatus bei kompleksus – kartu su jų aplinka“⁶⁷¹. Tiesa, vertinant projekto sprendinius, kuriuose nemažai kompromisų su sovietine miestų planavimo praktika, užkoduotų dar projektavimo užduotyje (pavyzdžiui, „gyvenamųjų kvartalų ir atskirų kiemų sanacija, išgriautų kvartalų sutvarkymas bei jų architektūrinis apiforminimas“⁶⁷²), galima konstatuoti, kad išsaugojimo siekiai labiau atsispindėjo tyrimų išvadose, o ne sprendiniuose. Kita vertus, lyginant su Anglijos miestais, lietuviškuosiuose projektuose numatyti griovimai laikytini kukliais (pavyzdžiui, ataskaitoje pateiktas pavyzdys miesto, kurio istoriniame branduolyje 1953–1966 m. nugriauta 105 iš 130 į kultūros paminklų sąrašus įrašytų pastatų, nors Grafystės plėtros plane, patvirtintame 1953 m., buvo teigiama: „visos pastangos bus skiriamos išsaugoti archeologiniu, architektūriniu, istoriniu ir moksliniu požiūriu įdomius pastatus ir vietas“⁶⁷³). Galimybė griauti žemesnio lygmens paminklus buvo numatyta ir to meto Prancūzijos teisės aktuose⁶⁷⁴.

Kompleksinis miesto vertinimas labiausiai atsispindėjo lietuviškųjų projektų tyrimuose, kuriuose, be įprastų kartogramų, raidos schemų ir aprašymų, pateikta vertikalių dominančių ryšio su aplinka schema, vertingais miesto bruožais pripažinti ne tik skirtingi architektūros stiliai, bet ir

⁶⁷⁰ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 38–43, 46.

⁶⁷¹ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, p. 129.

⁶⁷² Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiestio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I, l. 8.

⁶⁷³ *Conservation Areas. Preserving the architectural and historic scene*, p. 127.

⁶⁷⁴ Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, l. B. 5.

reljefas⁶⁷⁵, išskirti paminklai, tvarkomi pagal atskiras normas, ir jų foną sudarantys pastatai, kurie tvarkomi „išsaugant charakterį“⁶⁷⁶ (charakterio samprata neapėmė neigiamai vertintos XIX–XX a. architektūros). Tai atspindėjo ir vertinant kitas – naujesnes – miesto dalis: pavyzdžiui, 1970 m. numatytas baigti Žvėryno rajono rekonstrukcijos detalaus išplanavimo projektas buvo paskirtas rengti Miestų statybos projektavimo institutui⁶⁷⁷, t. y. paminklinė vertė neįžvelgta ir su ja susiję potencialūs apribojimai nenustatyti. Parengtose Vilniaus senamiesčio rekonstravimo metodinėse rekomendacijose vyrauja paminklų „tikrojo“ laikotarpio atkūrimo, stilistinio išgryninimo tendencija – restauruojant pastatus siūlyta „išryškinti charakteringiausias tų pastatų bruožus; reikalui esant, pašalinti vėlyvesnius nevertingus antsluoksnius“⁶⁷⁸. Taigi galima įvertinti, kad nors dažnai didžiutasi, kad šie projektai atitiko Venecijos chartijos nuostatas, tačiau iš tiesų tarp šių dokumentų galima rasti gana rimtų neatitikimų. Kaip vėlyvesniu periodu sovietmečio Lietuvoje remtasi Venecijos chartija ir koki ypatingą statusą (kaip ir didžiojoje Vakarų pasaulio dalyje⁶⁷⁹) ji įgijo, išsamiai atskleidė S. Kulevičius. Anot jo, tai buvo atliekama tendencingai, norint pagrįsti savus sprendimus ir todėl laisvai interpretuojant šį dokumentą: „taigi iš esmės naudotasi chartijos vardu, bet ne turiniu“⁶⁸⁰. Pavyzdžiui, bendrosiose planavimo dokumentų nuostatose deklaruotas kontekstinių pastatų (plg. su chartijos 6 str. – mastelio, tūrių, spalvų) išsaugojimas ir objektų autentiškumo prilyginimas jų autentiškai medžiagai (9 str.), tačiau Lietuvoje konkretūs pastatai, kurie pagal to meto sampratą nelaikyti paminklais, keisti visiškai laisvai – ne tik jų planinė struktūra, tačiau ir konstrukcijos, stogo forma ir t. t. Kita vertus, tuo metu ir Vakarų Europoje XIX–XX a. architektūra daugiausia suvokta kaip paminklų žalojantis, nevertingas sluoksnius, t. y., remiantis Venecijos chartijos 11 str.

675 Kazys Šešelgis, Sigitas Lasavickas, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas, t. II, d. I: Istorinė dalis, l. 58.

676 Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas, t. I: Architektūrinė-Statybinė dalis, l. 75.

⁶⁷⁷ Statybos ir architektūros valdybos projektavimo-tyrinėjimo darbai 1970 metams, in: VRVA, f. 1011, ap. 1, b. 153, l. 2.

678 Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas, t. I: Architektūrinė-Statybinė dalis, l. 13.

⁶⁷⁹ Jukka Jokilehto, A History of Architectural Conservation, p. 421.

⁶⁸⁰ Salvijus Kulevičius, Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai..., p. 214.

esančia išlyga, „kai pašalinamas sluoksnis nevertingas“, buvo ignoruojamas straipsnio pradžioje esantis teiginys, kad „kiekvienos epochos palikimas pastate turi būti gerbiamas“⁶⁸¹. Pavyzdžiui, 1968 m. aprašydamas Fribūrę, Šveicarijoje, atliktus miesto restauravimo darbus, britų architektas Richard‘as Hare‘as minėjo, kad visos pastatų grupės išorinis vaizdas liko nepakeistas, tik „buvo nuimti bjaurūs XIX a. priedai“, ir iš esmės polemizavo su griežto konservavimo principais teigdamas: „Jei istorinis miestas suvokiamas kaip vientisas meno kūrinys, tada vieno iš griūnančių pastatų atnaujinimas iki jo originalios formos tampa toks pat logiškas kaip trūkstamo deimanto įstatymas į žiedą. <...> bet reikia gerbti istorinio miesto integralumą – miesto ir jo vietos ryšį, jį supantį kraštovaizdį, panoramą ir siluetą, pastatų mastelį ir užstatymo tipą, statybinių medžiagų spalvą ir tekstūrą, ypač miesto erdvių formą ir jų formantus“⁶⁸².

Vertinant iš tokių pozicijų, lietuviškieji rekonstrukcijos projektai atitiko tuomet Europoje vyravusias tendencijas ir netgi Venecijos chartiją, kurios 6 ir 7 straipsniuose taip pat kalbama apie išlikusios tradicinės aplinkos išsaugojimą, kai autentiškumo išsaugojimas užtikrinamas konservuojant vaizdą ir medžiagą, o nauji intarpai turi turėti šiuolaikiškumo žymę. Gali kilti klausimas, kodėl Venecijos chartijos, iš esmės orientuotos į architektūros paveldą, teiginiai taikomi vertinant urbanistinio paveldo apsaugos tendencijas, tačiau, kaip pažymi architektas ir paveldosaugos teoretikas Jukka Jokilehto, šioje chartijoje paminklo sąvoka buvo išplėsta iki „miesto ir kaimo kompleksų“, laikomų neatskiriama nuo savo aplinkos. Be to, nors chartijoje neminimi istoriniai miestai, kongreso metu daugelis pranešėjų atkreipė dėmesį į šį aspektą. Todėl buvo parengtas atskiras dokumento dėl „Istorinių centrų apsaugos ir atgaivinimo“ juodraštis bei paraginta juos konservuoti ir integruoti į šiuolaikinį gyvenimą⁶⁸³. Būtent ši kryptis tapo dominuojančia kito dešimtmečio senamiesčių apsaugoje. Įkūrus ICOMOS organizaciją, beveik iš karto – 1967 m. – įvyko pirmoji konferencija, skirta istorinių ansamblių arba centrų (keturiose oficialiose ICOMOS kalbose ši sąvoka konferencijos pavadinime varijuoja) apsaugos ir atgaivinimo klausimams spręsti, kurios rezoliucijoje iškelti teisės aktų, metodikų (tarp jų – integravimo į bendruosius planavimo dokumentus),

⁶⁸¹ Tarptautinė paminklų ir vietų bei vietovių konservavimo ir restauravimo chartija.

⁶⁸² Richard Hare, „The Conservation of Historic Cities in Europe“, in: *Conservation and Development in Historic Towns and Cities*, sud. Pamela Ward, Newcastle upon Tyne: Oriel Press, 1968, p. 239.

⁶⁸³ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 422.

praktinio pritaikymo, eismo ir kiti aktualūs klausimai⁶⁸⁴, atskleidžiantys istorinių miestų problemos aktualumo augimą.

Taigi išanalizavus aptariamo istorinio etapo paveldosaugos dokumentų ir procesų tarptautinį kontekstą, galima patvirtinti, kad nors lietuviškieji projektai negali būti vadinami „pralenkusiais laiką“, nes iš esmės atitiko būdingiausias to laikotarpio tendencijas – ir teigiamas, ir neigiamas, tačiau jų kompleksiskumas ir Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistemos lyderystė SSRS kontekste neturėtų būti kvestionuojami. Lyginant su Estija, akivaizdu, kad iki Talino senamiesčio apsaugos dokumentų rengimo iniciavimo Lietuvoje jau buvo parengti senamiesčių rekonstrukcijos projektai, o LSSR MT nutarimais patvirtintos šių senamiesčių ribos ir ypatingas statybos režimas jų teritorijose. Be to, Estijos amžininkai apie Vilniaus projekto principus žinojo, todėl veikiausiai dabartinę užmarštį galima vertinti kaip analogišką tuometės Čekoslovakijos patirties ignoravimą šiuolaikinėje Vakarų istoriografijoje, kurioje kompleksinės urbanistinio paveldo apsaugos pirmtaku vis dar įvardijamas Malraux saugomų sektorių įstatymas Prancūzijoje.

⁶⁸⁴ *First Conference on the Protection and Revivification of Centres of Historic or Artistic Interest*, Caceres: ICOMOS, 1967, p. 2–4.

2. SISTEMOS KLESTĖJIMAS. 1969–1687 M.

2.1 Teisinis ir teorinis kontekstas

2.1.1 Tarptautinės tendencijos

XX a. aštuntuoju dešimtmečiu, suintensyvėjus tarptautinėms diskusijoms dėl paveldo apsaugos, vyko svarbūs idėjiniai, teisiniai ir praktinės veiklos pokyčiai urbanistinio paveldo apsaugos srityje. Vakarų Europoje susiformavo integruoto konservavimo prieiga, buvo atsigręžta į gyventojų ir naudotojų poreikius. Lietuvoje, kaip ir daugelyje tuometinių socialistinių šalių, šios prieigos atitikmeniu tapo vadinamasis kompleksinis požiūris, tačiau jame išliko specialistų dominuojanti pozicija sprendžiant apie gyventojų poreikius ar priimant gana radikalius naujų statybų intervencijų į istorinius centrus sprendimus. Vis dėlto deklaruota, kad stengtasi tobulinti vietinę paminklų apsaugos sistemą, ir efektyvinti priemonių įgyvendinimą atsižvelgiant į naujausias tarptautines tendencijas. Pastarosios, viena vertus, konceptualėjo, antra vertus, buvo parengta itin detalių instrukcijų bei metodinių gairių, kuriose buvo aprašyta netgi ideali tyrimų ir projektų sudėtis. Tuo metu Lietuvoje plėtota paveldosaugos teisinė bazė, galutinai įteisinant vietinės ir respublikinės reikšmės paminklų kategorijas ir skirtingus jų apsaugos modelius, kurtos naujos paveldosaugos metodikos, pagrįstos kitų šalių patirtimi bei vietinių specialistų išplėtotomis teorinėmis nuostatomis. Taigi Lietuvos paveldosaugininkai tapo ne tik perėmėjais (mokiniais), tačiau ir kūrėjais. Vis dėlto pažymėtina, kad tarptautinių nuostatų recepcija buvo ribota, o politinės-ekonominės situacijos specifika ir susiformavusi profesinė mąstysena implikavo selektyvų jų taikymo pobūdį.

Pasauliniame paveldosaugos kontekste svarbiausiu šio laikotarpio dokumentu laikytina 1972 m. priimta UNESCO Pasaulio paveldo konvencija, kurioje miestai dar neišskirti kaip atskira paveldo kategorija, o apibrėžiami kaip pastatų grupės. Tačiau konvencijoje atskleista paveldo kaip visumos samprata ir supančios aplinkos svarba objektams⁶⁸⁵. Pastaroji nuostata gana greitai įtvirtinta ir kituose dokumentuose. 1975 m. paskelbti Europos architektūros metais, o juos vainikavo Europos architektūros paveldo (Amsterdamo) chartija, priimta Europos Tarybos, kurioje paveldu pripažinti ne tik paminklai, bet ir „mažesnių pastatų grupės“⁶⁸⁶, apibrėžta

⁶⁸⁵ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai..“, p. 265.

⁶⁸⁶ European Charter of the Architectural Heritage.

integruoto konservavimo koncepcija, tapusi tvirtu pagrindu istorinių miestų konservavimo planavimui⁶⁸⁷. Pati Europos architektūros paveldo metų idėja buvo suformuluota Lordo Duncan Sandys po Oxforde vykusios ICOMOS generalinės asamblėjos, skirtos urbanistinio paveldo apsaugai⁶⁸⁸ ir liudijančios šios temos aktualumą aptariamuoju laikotarpiu. Šie – 1975-ieji – metai neretai laikomi lūžio tašku, kuomet istoriniuose miestuose ir miesteliuose buvo baigti pokariniai griovimai ir europiniu mastu pradėta sąmoningumo kėlimo ir veiksmo kampanija⁶⁸⁹.

Tiesa, kai kuriose socialistinėse šalyse, pavyzdžiui, Čekoslovakijoje, kurios specialistai XX a. antroje pusėje buvo itin aktyvūs tarptautinių debatų dalyviai, dėl politinių priežasčių Europos architektūros paveldo metai buvo ignoruojami, o Amsterdamo deklaracija ir Europos paveldo chartija netgi nepublikuotos⁶⁹⁰. Kita vertus, ši data sutapo su bendrąja modernistinio miesto ir modernizmo idėjų, taip ir nepriimtų didelės dalies visuomenės ir profesionalų, krize⁶⁹¹. Britanijoje maždaug 1975 m. pradėta suvokti funkcinio zonavimu pagrįsto planavimo žala miestų gyvybingumui (JAV patirtis, aprašyta Jane Jacobs dar 1961 m., šioje šalyje ilgai buvo ignoruota)⁶⁹². Naująsias tendencijas lydėjo optimistiniai teiginiai, pavyzdžiui, kad „konservavimas tampa naujo, apšviestojo (orig. angl. – *enlightened*) miestų planavimo dalimi“⁶⁹³. Tuo metu pagrindinės problemos, identifikuotos daugelyje Europos miestų, iš dalies sutapo su lietuviškosiomis: per intensyvus eismas, užterštumas, komercijos ekspansija, nauji, neatitinkantys tinkamo mastelio pastatai, reklamos, netinkamas gatvių apšvietimas, asfaltas vietoje grindinio⁶⁹⁴ arba prasta istorinių pastatų būklė, prastos gyvenimo ir sanitarinės sąlygos, negyvybingos komercinės patalpos,

⁶⁸⁷ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*, p. 422.

⁶⁸⁸ Miles Glendinning, „The European Architectural Heritage Year and UNESCO World Heritage: the Hare and the Tortoise?“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: Hendrik Basler Verlag, 2015, p. 94–95.

⁶⁸⁹ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 5.

⁶⁹⁰ Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 376.

⁶⁹¹ Appleyard Donald, *op. cit.*, p. 19.

⁶⁹² David Pearce, *Conservation today*, London and New York: Routledge, 1989, p. 6.

⁶⁹³ James M Richards, „Safeguarding our European Heritage“, p. 5, 7.

⁶⁹⁴ „Historic towns“, in: *European Heritage. Issue Three. Problems of Historic Towns*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1974, p. 5–6.

eismo problemos, neadekvati ir pasenusi infrastruktūra, nauja, netinkama miesto plėtra aplinkui⁶⁹⁵.

Akademinėse ir projektavimo institucijose aktyviai dalyvaujant tarptautinėms organizacijoms (pavyzdžiui, ICCROM), bandyta apibrėžti bendruosius metodinius miestų atgaivinimo (plačiai pradėtas naudoti terminas „revitalizacija“), principus, taikant ne tik administracines apsaugos, tačiau ir miestų planavimo priemones, nors ir akcentuota, kad „nėra vieno metodinio modelio“⁶⁹⁶, nes kiekviena intervencija turi būti pagrįsta atitinkamos vietovės charakteristikomis. Be abejo, praktikoje tokie bendrieji teiginiai interpretuoti skirtingai, tačiau iš esmės sutarta, kad miesto centrą reikia traktuoti kaip visumą, veikti būtina remiantis miestų planavimo principais ir detaliais tyrimais, ypatingą dėmesį kreipiant į istorines vertes, suteikiant aktualias funkcijas, gerbiant visus periodus (nebent taikant išlygas dėl pasikeitusių funkcinių poreikių), projektuojant harmoningą naują architektūrą, visais etapais užtikrinant miestų planuotojų ir paveldosaugininkų bendradarbiavimą⁶⁹⁷.

Vakarų Europoje urbanistinės analizės metodologijų (materialusis miesto audinys, jo morfologija)⁶⁹⁸ kūrimas buvo ypač produktyvus. Netgi UNESCO parengė tradicinio urbanistinio audinio morfologinės analizės metodiką, kuri buvo publikuota kaip „Kultūros paveldo studijų ir dokumentų“ serijos dalis⁶⁹⁹. Reaguojant į urbanistinio paveldo objekto sampratos kaitą, bandyta nustatyti vieningas paveldo apsaugos projektų metodines gaires: žymūs to meto paminklosaugininkai François Sorlin (Prancūzijos istorinių paminklų generalinis inspektorius), Piero Gazzola (ICOMOS prezidentas, Romos taikomųjų menų direktorato pagrindinis istorinių paminklų inspektorius) ir Raymond Lemaire (Venecijos chartijos bendraautorius iš Leveno universiteto Belgijoje) suformulavo detalius siūlymus išsamiaame leidinyje,

⁶⁹⁵ ICOMOS Bulletin. République fédérale d'Allemagne / Federal Republic of Germany, 1975, Nr.3; Tomislav Marasović, Methodological Proceedings for the Protection and Revitalization of Historic Sites (Experiences of Split), ICCROM, 197[?], p. 9–10.

⁶⁹⁶ Ibid., p. 7, 11.

⁶⁹⁷ Ibid., p. 11.

⁶⁹⁸ Ruxandra-Iulia Stoica, “Urban conservation and the international conservation charters: a theoretical overview, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 9–10.

⁶⁹⁹ Alain Borie, François Denieul, „Méthode d’analyse morphologique des tissus urbains traditionnels“, in: *Etudes et documents sur le patrimoine culturel*, [1984] Nr. 3.

skirtame ir urbanistinio paveldo apsaugos klausimams aptarti. Pirmiausia akcentuota išsamių fizinės aplinkos, esamos infrastruktūros (socialinės, švietimo, komercinės ir t. t.), miesto raidos ir sandaros, gatvių tinklo tyrimų būtinybė. Nurodyta, kad tyrimų duomenimis remiantis, reikia parengti rekomendacijas, skirtas miesto dalims atgaivinti. Gairėse išsamiai apibūdinta pageidautinas atskirų paminklų tyrimų turinys: vertingų pastatų žemėlapiai, brėžiniai, fotografijos, kita ikonografinė medžiaga, aprašai ir kt., galintys suteikti informacijos apie pastatų statybos datą ir medžiagas, vėlesnius perstatymus, pirminius sodus ir atviras erdves, dabartinę būklę, vertingus architektūros bruožus, saugotinas dalis, esamos funkcijos tinkamumą. Pasiūlyta pastatus skirstyti pagal į keturias kategorijas: a) saugotinus bet kokia kaina be jokių keitimų; b) kuriems leidžiami nedideli keitimai dėl funkcinių reikmių; c) nevertingi pastatai; d) pastatai-defektai (techniniu ar estetiniu požiūriu), kuriuos reikia pašalinti⁷⁰⁰. Vėlesnis planavimas turėtų būti vykdomas jungiant dvi „filosofijas“ – išsaugoti praeities estetines ir technines vertes bei įtraukti naujų verčių, skirtų kintantiems visuomenės poreikiams. Kaip taikytina techninė priemonė nurodytas ir vidinių kiemų pastatų griovimas, jei jie per siauri tam, kad sudarytų tinkamas insoliacijos sąlygas (tai suvokta kaip kompromisas, siekiant užtikrinti pastatų naudojimą ir patrauklumą potencialiems naudotojams). Be abejo, keltas ir naujos architektūros klausimas – kategoriškai neigiamai įvertintas kičas, imitacijos, pasisakyta už kokybišką naują architektūrą. Eismo problemas taip pat siūlyta spręsti kategoriškai – istorinis centras pirmiausia yra pėsčiųjų sritis⁷⁰¹. Prancūzijoje, patobulinus ir perorientavus saugomų sektorių sistemą, buvo nustatyta, kad per dvejus metus, paskelbus teritoriją saugoma, turėtų būti parengtas jos detalusis planas, kurio sprendinių rengimo procese turėtų dalyvauti ne tik Nacionalinės saugomų sektorių komisijos paskirtas architektas-planuotojas, tačiau ir visa specialistų komanda: ekonomistas, sociologas, eismo inžinierius⁷⁰².

1976 m. Nairobyje ir Varšuvoje priimta UNESCO Rekomendacija dėl istorinių teritorijų saugojimo ir šiuolaikinio vaidmens (*Nairobi rekomendacija*) dar labiau pabrėžė siekį istorines miesto dalis integruoti į modernų gyvenimą. *Istorinių zonų* sąvokai suteikta plačiausia prasmė – ja

⁷⁰⁰ Labai panašūs elgsenos modeliai tuo pat metu taikyti ir Lietuvos senamiesčių regeneracijos projektuose.

⁷⁰¹ François Sorlin, Piero Gazzola, Raymond Lemaire, *op. cit.*, p. 75–78, 85–89.

⁷⁰² Dennis G. Rodwell, „Conservation legislation: A European survey“, p. 35.

įvardijant paveldo objektus nuo archeologinių vietovių iki miesto ir kaimo ansamblių. Dar svarbiau, kad tokios zonos pradėtos suvokti ne tik kaip pastatytojo paveldo struktūros, bet vertintas jų integralumas, įtraukiant ir žmogaus veiklą⁷⁰³. Lenkijos specialistas K. Pawlowski Varšuvos rekomendacijas (1976 m.) komentavo taip: „Istoriniai ansambliai turi būti saugomi kaip visuma, t. y. kartu su juose gyvenančiais ir veikiančiais gyventojais“, tačiau jų iškėlimas vis dar laikytas neišvengiamybe⁷⁰⁴. Skirtingai negu daugelio kitų tarptautinių dokumentų aptakios formuluotės, šiose rekomendacijose pirmą kartą papunkčiui ir itin detaliai suformuluota, ką turėtų apibrėžti apsaugos dokumentai ir planai:

- „– saugomas teritorijas ir objektus;
- konkrečias jiems taikytinas sąlygas ir apribojimus;
- standartus, kurių turi būti laikomasi prižiūrint, restauruojant ir pagerinant;
- bendrąsias sąlygas, reguliuojančias aprūpinimo sistemų ir paslaugų, reikalingų gyvenant mieste ar kaime, steigimą;
- sąlygas, reguliuojančias naujas statybas“.

Be to, įvertintas šio tipo paveldo ir su juo susijusių problemų kompleksiškas. Dokumente nurodyta, kad apsaugos planai ir dokumentai, prieš tai atlikus visas reikalingas mokslines studijas, turėtų būti rengiami tarpdisciplininių komandų, kuriose turėtų būti šie specialistai:

- „– konservavimo ir restauravimo specialistai, tarp jų – meno istorikai;
- architektai ir miestų planuotojai;
- sociologai ir ekonomistai;
- ekologai ir kraštovaizdžio architektai;
- visuomenės sveikatos ir socialinės gerovės specialistai;
- ir apskritai visų disciplinų, susijusių su istorinių teritorijų apsauga ir jos gerinimu, specialistai“.⁷⁰⁵

⁷⁰³ Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, in: *ICOMOS ICKLAFI E-Journal*, 2009, Nr. 1, p. 14.

⁷⁰⁴ Krzysztof Pawlowski, „Znaczenie „Rekomendacji warszawskiej“ UNESCO w sprawie ochrony zespołów zabytkowych i „tradycyjnych“ dls ukierunkowania prac w zakresie rewaloryzacji zespołów staromiejskich / The meaning of the UNESCO Warsaw recommendation regarding the protection of historical and traditional ensembles in restoration work“, in: *Materiały z międzynarodowego sympozjum konserwacji zabytków architektury i urbanistyki Kraków „79“*, Kraków, 1984, p. 139–140.

⁷⁰⁵ *Recommendation concerning the safeguarding and contemporary role of historic areas*, p. 11, p. 17 b.

Pateikti ir apsaugos dokumentų sudėties bei analizės aspektų reikalavimai. Teritorijos, kaip visumos, tyrimas, įskaitant erdvinės raidos analizę, turėtų apimti archeologinius, istorinius, architektūrinius, techninius ir ekonominius duomenis. Turėtų būti sukurtas analitinis dokumentas, kuris nustatytų, kurie pastatai ar jų grupės turėtų būti saugomi itin rūpestingai, konservuojami tam tikromis sąlygomis ar visiškai išskirtinėmis ir kruopščiai dokumentuotomis aplinkybėmis sunaikinti. Tai sudarytų sąlygas valdžios organams sustabdyti bet kokius darbus, nesuderinamus su šiomis rekomendacijomis. Papildomai, siekiant tų pačių tikslų, turėtų būti aprašytas atvirų viešųjų ir privačių erdvių inventoriūs⁷⁰⁶. Aptartas ir Lietuvai aktualus, nes visuose jos specialistų rengtuose apsaugos planuose reglamentuotas naujos statybos klausimas, detalai nurodant visus aspektus, kuriuos derėtų įvertinti, – tai erdvinė struktūra, aukščių, spalvų, medžiagų ir formų dermė, fasadų ir stogų statybos būdas, santykis tarp pastatų ir erdvės tūrio, būdingos proporcijos ir išsidėstymas, skiriant ypatingą dėmesį sklypų dydžiui, nuo kurio priklauso masių harmonija⁷⁰⁷. Akivaizdu, kad, skirtingai negu tarptautinėse gairėse, rengiant lietuviškus dokumentus buvo privaloma vadovautis kiemų didinimą implikavusiomis planavimo normomis, todėl istorinė sklypų struktūra buvo ignoruojama.

Kompleksišką požiūrį atspindi aptariamo tarptautinio dokumento rekomendacija architektūrinį tyrimą praplėsti socialiniais, ekonominiais, kultūriniais, techniniais duomenimis ir platesniu miesto ar regioniniu kontekstu aprašymu, pateikiant demografinius duomenis, aprašant įvairių tipų veiklas, gyvenimo būdą, socialinius ryšius, žemės nuosavybės ir naudojimo problemas, miesto infrastruktūrą, kelių sistemą, komunikacijų tinklus ir t. t.⁷⁰⁸ Projektų sprendiniuose turėtų būti smulkiai nurodyti reglamentuotini aspektai, pradedant nuo funkcijų, eismo ribojimų ir kitų miesto planavimo aspektų iki spalvų, detalių ir inžinerinių tinklų bei reklamų. Atskirai paminėtinas rekomendacijų 27 punktą, kuriame kalbama apie itin aktualią tuometinių saugumo standartų taikymo senuose pastatuose problemą ir raginama siekti „specialių sprendimų, bendradarbiaujant visoms susijusioms tarnyboms, suteikiant maksimalų saugumą, tačiau nepažeidžiant kultūros paveldo“⁷⁰⁹.

⁷⁰⁶ *Ibid.*, p. 18–22.

⁷⁰⁷ *Ibid.*, p. 28.

⁷⁰⁸ *Ibid.*, p. 20.

⁷⁰⁹ *Ibid.*, p. 27.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad į projekto sprendinius, kurie dokumente įvardijami kaip „programavimo operacija“, turėtų būti įtrauktas tankio reguliavimas iki pageidaujamo ir todėl argumentuota, kad galimas laikinas gyventojų iškėlimas bei nuolatinis perkėlimas tų, kurie negalės grįžti į savo buvusius namus (vykdomas kiek įmanoma glaudžiau bendradarbiaujant su pokyčių veikiamomis bendruomenėmis ar žmonių grupėmis)⁷¹⁰. Be abejo, vienas iš svarbių tarptautinių dokumentų siekinių – privačių savininkų, naudotojų ir kitų visuomenės grupių įtraukimas ir jų sąmoningumo didinimas vykdant edukaciją, taikant mokesčių lengvatas, skatinant savanorišką veiklą ir pan. – buvo neįmanomas ir / arba nesiekiamas sovietinės sistemos sąlygomis. Atvirkščiai, visuotinė valstybinė nuosavybė ir galimybė be diskusijų ir kompromisų priimti sprendimus buvo laikomos privalumais.

Sovietinėje Lietuvoje aptariamuoju laikotarpiu laikytasi nuomonės, kad pakilusi į aukštesnę pakopą⁷¹¹, „tvirčiausią teorinį pamatą turi ir kompleksiščiausia yra čekų specialistų istorinės aplinkos vertinimo metodika, sukurta dar 1960 m.“⁷¹². Šios metodikos teorijos pagrindu tapo „urbanistinė koncepcija“ (miesto kaip visumos traktavimas) bei socialinis aspektas (gyvenamoji aplinka, kaip žmogaus ekologijos problema)⁷¹³. Sudarant pirminius Čekoslovakijos rezervatų planus Valstybinis paminklų priežiūros ir gamtos apsaugos institutas (*SÚPPOP*⁷¹⁴) pasirinko nedidelį detalizavimo lygį (mastelis M1:1000) ir nedidelį sutartinių ženklų kiekį – pažymėtos paminklo ribos, posesijų numeriai ir gatvių pavadinimai, pastatai suskirstyti į tris kategorijas: paminklai (esminiai rezervato pastatai), kiti saugomi paminklai ir teritorijos, įdomūs (vertingi) objektai ir teritorijos (ketvirtoji numanoma kategorija – nevertingi pastatai – sutartiniuose ženkluose neišaiškinta, brėžiniuose palikti balti kontūrai).⁷¹⁵

Lyginant su antrosios kartos Lietuvos projektais, rengtais aštuntajame dešimtmetyje, pastebėtina, kad sutampa ne tik pagrindinis statinių vertės

⁷¹⁰ *Ibid.*, p. 21.

⁷¹¹ Vytautas Jurkštas, „Istorinių miestų rekonstrukcijos kryptis Čekoslovakijoje“, in: *Architektūros paminklai*, 1970, Nr. 1, p. 123.

⁷¹² Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija ...*, p. 26.

⁷¹³ Išsamiai teorinės nagrinėjamo laikotarpio idėjos aprašytos Ivo Hlobil, *Teorie městských památkových rezervací (1900-1975)*, Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV v Praze, 1985, p. 39.

⁷¹⁴ Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, įkurtas 1958 m. įstatymo pagrindu.

⁷¹⁵ Jan Sokol, A. Vrána, „CHEB. Plán památkové rezervace“, *SÚPPOP*, Praha, 1963 (?), in: *CHEB. Městská památková rezervace*, in: NPU archyvas, Praha.

gradavimo principas, tačiau ir siūlymas saugoti erdves (teritorijas). Panašiai graduoti ir Lenkijos senamiesčių pastatai, kai 1971–1974 m. urbanistikos istorikų komanda klasifikavo apie 1200 Lenkijos miestų. Pastatai skirstyti į penkias kategorijas (nuo 0 iki IV), o tai, vėlesniu vertinimu, sukėlė didelę grėsmę žemiausios kategorijos objektams⁷¹⁶. Dėl to paties kritikuojama ir Lietuvoje V. Jurkšto sukurta metodika. Čekoslovakijoje vėliau vertės tikslintos, planai papildyti saugomų gatvės ir aplinkos sutartiniais ženklais, padidintos apsaugos teritorijos (t. y. zonos, kuriose nesaugoti individualūs pastatai) nustatytos apsaugos zonos⁷¹⁷. Įdomiausia turbūt tai, kad šioje visai Europai pavyzdžiu laikytoje šalyje formalus rezervatų skelbimas, nors inicijuotas 1958 m., vyko labai lėtai: 1963 m. šalyje tebuvo 17 rezervatų⁷¹⁸. Net Litomeržičių miestas, kurio pavyzdinis projektas (analizės) buvo pateiktas rusų kalba publikuotoje Olego Švidkovskio knygoje⁷¹⁹, formaliai rezervatu paskelbtas tik 1978 m., o garsusis Chebo miestas juo tapo tik 1981 m. Skelbiant miestą rezervatu, Čekoslovakijos kultūros ministerijos įsakyme turėjo būti išvardyti saugomi miesto elementai (nuo skirtingų kategorijų pastatų, dominančių iki viešųjų želdynų), taip pat sąlygos statybos darbams⁷²⁰.

Derėtų pabrėžti, kad Lietuvoje nuo 1969 m. taikyta dviejų pakopų urbanistikos paminklų apsaugos sistema Čekoslovakijoje įteisinta tik aštuntojo dešimtmečio pabaigoje ir susiformavo itin panašiomis aplinkybėmis, kokiomis buvo rengiamas vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas Lietuvoje. 1973 m. Čekijos vyriausybė išleido rezoliuciją, skirtą I-osios ir II-osios kategorijos paminklų renovacijoms finansuoti, tačiau savivaldybių paveldo srityje dirbę specialistai išvelgė grėsmę, kad dėl to daugiau nei 1150 miestų ir miestelių taps pažeidžiami (tik 35 tuomet buvo paskelbti rezervatais, nes, anot J. Štulc, skaičių ribojo ministerija). Todėl buvo atlikti dar 900 istorinių Čekoslovakijos miestų tyrimai ir kategorizacija (skirtos 3 kategorijos). Visų jų autorius – K. Kibic, kurio veiklą lyginant su

⁷¹⁶ Jamiołkowska Jadwiga, Kurzątkowski Mieczysław, „Lublin“, in: *Zabytki urbanistyk i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 285.

⁷¹⁷ V. Tintěra, J. Stöck, J. Štulc, CHEB. Městská památková rezervace M 1:1000, SÚPPOP, Praha, 1967, in: NPU archyvas, Praha.

⁷¹⁸ О. Швидковский, *Градостроительная культура социалистической Чехословакии*, Москва: Издательство Академия наук СССР, 1963, с. 169.

⁷¹⁹ *Ibid.*, 2 skyrius, skirtas istorinių miestų rekonstrukcijai.

⁷²⁰ CHEB. Městská památková rezervace, in: NPU archyvas, Praha, l. 1–4.

A. Miškinio, įžvelgtinos paralelės su lietuviškuoju kontekstu. K. Kibic darbuose vertintas miestelių charakteris (karališkas ar feodalo miestas), atsiradimo data, miestelio plano tipas (skirti šeši tipai), vertė ir išsaugojimo laipsnis, fortifikacijų sistema ir ryšys su kraštovaizdžiu (panorama). Remiantis šiais tyrimais, 1978 m. Čekoslovakijos Valstybinis paminklų apsaugos institutas 137 miesteliuose pasiūlė miestelių paveldo arba konservacines zonas (antroji, žemesnio lygmens apsaugos forma greta rezervatų)⁷²¹.

Prisimintina, kad rengiant pirmuosius Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektus vadovautasi tik informacijos apie užsienio šalių projektus nuotrupomis. Palyginus, regeneracijos projektus ir jų metodiką rengęs architektas Vytautas Jurkštas jau buvo išsamiai susipažinęs su čekų ir slovakų specialistų praktiniais ir teoriniais darbais. Jo darbuose cituoti garsūs Čekoslovakijos specialistai B. Fuchs, V. Lorenc, I. Hruza, E. Hruška, D. Libal⁷²² ir siūlyta pastatus skirstyti į kategorijas pagal estetinę vertę, kaip „daroma Čekoslovakijoje ir Vokietijoje“⁷²³. Tuo metu Lietuvos paveldosaugos specialistai jau buvo susipažinę ir su praktiniais Čekoslovakijos specialistų darbais. Pavyzdžiui, 1971 m. Maskvoje buvo surengta būtent Čekoslovakijos istorinių miestų ir architektūros paminklų rekonstravimo metodikai skirta paroda⁷²⁴, kuri po metų, 1972 m., atvežta į Vilnių. Joje eksponuota 16 Čekoslovakijos miestų istorinių planų, 6 rajoninio planavimo dokumentų (pagrindiniai brėžiniai, projektuojamos panoramos, tyrimai, aukštingumo, kraštovaizdžio analizės, gatvių vaizdai) bei vieno iš tipinių Prahos kvartalų rekonstrukcijos projektas⁷²⁵. Beje, panašiu metu TSRS architektų sąjungos namuose Maskvoje surengta LTSR paminklų paroda, skirta PKI ataskaitai ir kartu tarptautiniam architektų simpoziumui paminklų restauravimo ir senamiesčių rekonstrukcijos klausimais. Parodos projekte senamiesčių temai buvo numatyti šeši standai: Lietuvos urbanistikos paminklų schema, Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rekonstrukcijos projektų genplanai, Vilniaus vaizdas, Trakų projektiniai

⁷²¹ Karel Kibic, Aleš Vošahlik, *op. cit.*, p. 336; Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 376.

⁷²² Jurkštas Vytautas, „Istorinių miestų rekonstrukcijos kryptis Čekoslovakijoje“ .

⁷²³ Jurkštas Vytautas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 38.

⁷²⁴ *Выставка. Методика реконструкции исторических городов и памятников архитектуры ЧССР*, Москва, 1971.

⁷²⁵ *Выставка. Методика реконструкции исторических городов и памятников архитектуры ЧССР*, Вильнюс, март 1972 г., с. 8–10.

pasiūlymai, vaizdai, genplano schema⁷²⁶. Tai liudija, kad Lietuvos paveldosaugos pasiekimai reprezentuoti SSRS.

2.1.2 Regeneracijos konceptas

Septintojo-aštuntojo dešimtmečio sandūroje Lietuvos specialistai perėmė *regeneracijos* terminą, aiškindami, kad rekonstrukcija yra pertvarkymas naujais principais iš pagrindų, o regeneracija – atnaujinimas grąžinant tai, kas prarasta⁷²⁷, arba netgi „pastovi nuolatinė kūrybinė veikla senamiestyje“⁷²⁸. Vienas ankstyviausių šio termino vartojimo pavyzdžių tarptautiniu lygmeniu – 1966 m. Čekoslovakijoje vykusio ICOMOS konferencija istorinių urbanistinių vietovių regeneravimo (angl. *regeneration*, isp. *regeneración*, pranc. *régénération*) tema. Terminu naujumą ir nepaplitimą SSSR tuo metu įrodo tai, kad rusiškoje teksto versijoje jis išverstas kaip *восстановления*⁷²⁹, t. y. *atstatymas* (tuo metu SSRS praktikoje dar dominavo terminas *miestų rekonstrukcija*). Nors ir po dešimtmečio dar pasitaikydavo terminijos nesuderinamumo atvejų (pavyzdžiui, Čekoslovakijos „ICOMOS Bulletin“ 1976 m. gana laisvai vertė šį terminą – *conservation* angliškai, *restoration* prancūziškai ir *реконструкция* rusiškai⁷³⁰), tačiau iš esmės būtent *regeneracija* septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntajame dešimtmetyje tapo raktiniu žodžiu kalbant apie urbanistinio paveldo apsaugą ne tik Lietuvoje. Pavyzdžiui, Estijoje ši sąvoka apibrėžta identišškai lietuviškai sampratai – tai „istorinio pastato, miesto centro ar miesto rajono atgaivinimas, sujungiant restauravimo, rekonstrukcijos ir remonto elementus ir pritaikant architektūros paveldą šiuolaikiniams poreikiams, išsaugant ir restauruojant jo architektūrinę ir istorinę vertę“. Tokia samprata lėmė ir analogiškas pasekmes – „gana liberalią prieigą prie istorinės aplinkos“⁷³¹.

SSRS MMKPAT 1971 m. publikavo net keletą mokslinių straipsnių bei jų rinkinių, skirtų istorinių miestų problemoms aptarti. Nors Baltijos šalių

⁷²⁶ Eugenija Pilypaitienė, V. Šabanaitė, *LTSR Paminklų paroda tarptautiniame architektų simpoziume Maskvoje. Eskinis projektas. Architektūrinė-meninė dalis*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 45, l. 11.

⁷²⁷ Vytautas Jurkštas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija“, p. 3.

⁷²⁸ Antanas Pilypaitis, „Urbanistinių kompleksų regeneracija“, p. 44.

⁷²⁹ *Resolutions Adopted by the International Symposium of the Regeneration of Historic Urban Sites...*, p. 1.

⁷³⁰ *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR, 1976*, p. 52–53.

⁷³¹ Hansar Lilian, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, p. 72.

paveldosaugos specialistų darbai buvo gerai vertinami, jų atstovai, pavyzdžiui, J. R. Glemža iš Lietuvos ir F. Tomps iš Estijos, nuolat palaikydavo vienas kitą (pastarasis SSRS MMKPAT veikloje kaip konsultantas istorinių miestų regeneracijos klausimais dalyvavo nuo 1962 m.⁷³²), tačiau į rinkinius nei lietuvių, nei estų autorių darbai neįtraukti. Be to, nepaisant teorinių svarstymų, vieninga SSSR miestų apsaugos ir regeneravimo sistema nebuvo sukurta. Tik bendrosiose SSRS projektavimo normose buvo nurodyta keletas apribojimų: projektuojant kultūros paminkluose, valstybiniai kultūros paminklų apsaugos organai nurodo atitinkamus uždavinius ir tikslus; statant paminklinėje zonoje ir reguliuojamo užstatymo zonoje, reikalingas jų derinimas⁷³³. Kita vertus, 1971 m. SSRS parengtos Miestų, turinčių vertingą istorinį, architektūrinį ir archeologinį paveldą, užstatymo planavimo ir projektavimo gairės, turėjusios papildyti Miestų planavimo ir statybos projektų rengimo instrukciją / CH-345-66 /⁷³⁴. Vis dėlto reikėtų pažymėti, kad Lietuvos projektuotojai-restauratoriai nė vieno iš šių norminių aktų savo aiškinamuosiuose raštuose neminėjo, todėl neaišku, ar šiomis normomis vadovautasi (V. Jurkšto išdėstyti priekaištai spaudoje liudytų priešingai).

Minėtame SSRS MMKPAT leidinyje pateikti istorinių miestų tyrimų (priešprojektinių darbų) ir tarptautinės projektinės dokumentacijos rengimo metodikos unifikacijos siūlymai. Pirmiausia rekomenduota įvertinti praktinius, su paveldo apsauga nesusijusius aspektus: nustatyti, kokia bus miesto ir jo istorinio centro funkcija, kaip galima ją panaudoti, koks jo pagrindinių komunikacijų tinklas, kaip organizuoti transporto eismą. Tik penktajame punkte įrašyti pagrindiniai architektūros akcentai (ne paminklai) ir atviros erdvės (aikštės, gatvės), toliau – kokios charakteringos detalės (fontanai ir pan.) formuoja miesto charakterį, apžvalgos taškai ir siluetai, želdiniai, rekomendacijos visuomeniniams pastatams pritaikyti, gyvenamųjų pastatų įvertinimas ir galimybė juos modernizuoti išsaugant architektūros bruožus, ekonominiai rekonstrukcijos ir restauravimo⁷³⁵. Akivaizdu ne tik

⁷³² Interviu su Fredi Tomps.

⁷³³ П. А. Володин, *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*, Москва, 1971, p. 10.

⁷³⁴ Лавров В. А., *Преемственные связи исторически сложившейся и современной городской застройки в зонах концентрации памятников культуры*, Москва, 1971, с. 20.

⁷³⁵ Иванов В. Н., "О зарубежном опыте реконструкции исторических городов", in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников*

tai, kad ši metodika labai mažai dėmesio skyrė paveldo aspektui, tačiau ir tai, kad Lietuvoje ji, jei ir buvo žinoma, tai buvo visiškai ignoruojama. 1973 m. Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektą ekspertavusi komisija (vadovas K. Šešelgis) metodikos stygiaus situaciją konstatavo kone identišškai taip pat, kaip tas pats K. Šešelgis prieš rengdamas rekonstrukcijos projektą: „Tenka atžymėti, kad moksliskai pagrįstų ir praktikoje išbandytų metodų <...> Tarybų Sąjungoje nėra“⁷³⁶. Kita vertus, galima įžvelgti parengtų lietuviškų dokumentų sudėties atitikimų sovietinės metodikos reikalavimams. Pavyzdžiui, SSRS MMKPAT siūlė rengti tokius brėžinius: 1) miesto regeneracijos planas su architektūrine-istorine analize (skirtingų amžių pastatus pažymint skirtingomis spalvomis) M 1:1000; 2) gatvių ir aikščių fasadų išsklotinės; 3) planas su visais paminkliniais pastatais, suskirstytais pagal reikšmę (tarptautinė, nacionalinė, vietinė arba, Čekoslovakijos pavyzdžiu, A, B, C); 4) generalinis miesto planas 1:400 su numatomomis skirtingomis pastatų funkcijomis⁷³⁷. Dauguma šių brėžinių buvo pateikiami ne tik Lietuvos, tačiau ir kitų šalių (pavyzdžiui, Estijoje būtinai buvo pateikiama kartograma su vietinės ir respublikinės reikšmės paminklais) projektuose, tačiau veikiausiai tai buvo perimta iš tarptautinės praktikos, o ne iš SSRS MMKPAT siūlymo, nes tokie ir kiti, siūlyme nenurodyti brėžiniai naudoti dar iki 1971 m.

Kai kurie Lietuvos paveldosaugos principai iš esmės skyrėsi nuo SSRS. Lietuvoje jau Vilniaus rekonstrukcijos projekte buvo nurodyta, kad senamiestyje statomi nauji pastatai turi būti ne tipiniai, o individualiai projektuojami (vėliau, pavyzdžiui, Kėdainiuose, remtasi ir kitais principais, tačiau bendrosios tendencijos liko tokios pačios). O SSRS net 1989 m., kuomet Lietuvoje masinė statyba dėl savo monotonijos kritikuota visur, ne tik senamiestyuose, buvo teigiama, kad masinė statyba istorinėse miestų dalyse yra tinkama kaip neutralus fonas, nors pati ir neturi meninės vertės, be to, ji svarbi kompoziciniam, stilistiniam ir spalviniam miesto

культуры по проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства, Москва, 1971, p. 15–16.

⁷³⁶ Pilypaitis Antanas, „Urbanistinių kompleksų regeneracija“, in: Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 40.

⁷³⁷ В. Н. Иванов, *op. cit.*, p. 16–17.

charakteriui⁷³⁸. Rusijoje projektus rengė skirtingos organizacijos, atsižvelgdamos ne tik į miestų specifiką, bet ir į užduoties prioritetus (turizmo centras, rajono centras). Kai kurie projektai rengti labai schematiškai, laikantis stambaus mastelio, gana abstrakčiai pažymint paminklines teritorijas. Vladimiro ir Riazanės projektuose žymėti vertingi elementai ir vizualiniai ryšiai, tačiau kartu atliktas generaliniam planui būdingas zonavimas, t. y. planuose buvo taikomi mišrių sutartinių ženklų deriniai (pvz., paminklinė zona, pagrindiniai paminklai, istorinis ir naujas užstatymas, gyvenamieji rajonai, dominantės, apžvalgos taškai, pėsčiųjų gatvės, magistralės ir t. t., o jų grafinė raiška vizualiai panaši į taikytą LSAMTI)⁷³⁹.

Paveldosaugos projektų rengimo metodikos klausimais diskutuota ir Lietuvos respublikos lygmeniu: pavyzdžiui, LSAMTI kolegos kritikavo PKI darbo mokslinį lygį, ypač „neigimo dėsnį“ („jei tyrėjas iš anksto nusistatęs, kad ko nors nėra ir negali būti, tai ir nesuras“⁷⁴⁰), t. y. principą, kuris vėliau apibūdintas kaip senamiesčių modernizavimas, „valymas“ ir nuvertinimas. 1971 m. Lietuvoje organizuotas plenumas, skirtas Paminklų restauravimo valdybos ir PKI 1966–1970 m. veiklai aptarti. Į dienotvarkę įtraukti ir senamiesčių tvarkybos klausimai – pvz., kvartalų tyrimo ir projektavimo problemos (R. Jaloveckas) ir koreferatas (K. Šešelgis)⁷⁴¹. Pradėjo aiškėti „istorinių urbanistinių miesto vertybių“ (arba urbanistikos paminklų) samprata ir jų vertės dėmenys, apibrėžti kaip „gatvių tinklas, kompleksų ir paminklų aplinka, užstatymo būdingi bruožai ir kt.“ arba „planinė struktūra, vizualiniai atskirų elementų ryšiai, panorama, siluetas ir kt.“⁷⁴². Šiomis sąvokomis ir / ar jų variantais, atsižvelgiant į konkretaus objekto savybes, buvo operuojama rengiant ir senamiesčių, ir vietinės reikšmės urbanistikos

⁷³⁸ Л. В. Андреев, „Реконструкция исторических зон городов и массовая застройка“, in: *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, с. 29.

⁷³⁹ Алимова Г. С., Выборный В. Н., „Градостроительные методы и организация заповедных зон при сохранении и реконструкции исторических городов и сельских поселений“, in: *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, с. 58–65.

⁷⁴⁰ J. Baršauskas, „Koreferatas“, in: *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 45.

⁷⁴¹ Kvietimas-programa dalyvauti Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos plenumo, 1971, in: LCVA, f. R-370, ap. 1, b. 123, l. 1–2.

⁷⁴² Kazys Šešelgis, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“, l. 3, 4.

paminklų projektus. Stengtasi ir populiariojoje spaudoje atskleisti istorinių miestų apsaugos idėją ir būdingas jos problemas: intensyvų transportą ir poreikį jį riboti, ne visada derantį naują užstatymą, neapgalvotą sanaciją, t. y. tuos pačius klausimus, kurie nagrinėti profesionalų (nesiskiria ir vartotas žodynas, sąvokos), tik kiek plačiau paaiškinant⁷⁴³.

2.1.3 LSSR teisinė bazė

Įtakos elgesiui su urbanistinio paveldo objektais turėjo ir pakitusi, lyginant su pirmos kartos projektais, Lietuvos paveldosaugos teisinė bazė. 1967 m. priėmus Paminklų apsaugos įstatymą, 1969 m. patvirtinus vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą ir Lietuvos TSR istorinio senamiesčio (valstybės saugomos zonos) nuostatus⁷⁴⁴ ir nutarimą dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatacijos tolesnio gerinimo, o 1972 m. lapkričio 23 d. Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymu Nr. 387 patvirtinus Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukciją, iš esmės buvo baigtas teisinės sistemos, aktualios paveldo apsaugai, formavimas. Urbanistikos paminklus priskyrus dviem – respublikinės ir vietinės reikšmės – kategorijoms, atitinkamai skyrėsi ir veiklos juose reglamentavimas. Beje, įstatymo 10 str. įtvirtinta galimybė nustatyti apsaugines zonas (tvirtina vykdomieji komitetai Kultūros ministerijos teikimu), kuriose be Kultūros ministerijos leidimo draudžiama „statybinė, ūkinė ir bet kokia kita veikla“⁷⁴⁵. Galutinai ši skirtis įtvirtinta 1972 m. įstatymo taikymo instrukcijoje, kuri iš esmės reglamentavo vietinės reikšmės urbanistikos paminklų tvarkymą – nurodyta, kad „atskirą grupę čia sudaro ištisinės miestų dalys – senamiesčiai, kuriuos saugant vadovaujamosi Lietuvos TSR istorinio senamiesčio (valstybės saugomo) nuostatais, patvirtintais Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1969 m. rugpjūčio 22 d. nutarimu Nr. 353“⁷⁴⁶ (išsamų „Respublikinių senamiesčių“ ir vietinės

⁷⁴³ Romanas Jaloveckas, „Senamiesčių rekonstrukcijos problemos“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, Nr. 3, p. 41–43.

⁷⁴⁴ Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploataavimo tolesnio gerinimo, LTSR MT nutarimas Nr. 353, 1969, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarmę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 20–21.

⁷⁴⁵ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Įstatymo 10 str. p. 3.

⁷⁴⁶ *Ibid.*, Instrukcijos 118 str., p. 51–52.

reikšmės urbanistikos paminklų vertės sampratos ir apsaugos priemonių palyginimą žr. priede Nr. 3).

Lietuvos TSR istorinių senamiesčių saugojimo nuostatuose, sekant nuo pirmojo rekonstrukcijos projekto susiklosčiusia tradicija, įteisinti dvejopi elgesio senamiesčiuose principai –apsaugos užtikrinimas ir modernizavimo priemonių įgyvendinimas. Pirmieji akcentavo paveldo apsaugą ir itin platų kompleksinį požiūrį, jį apibūdinant gana abstrakčiomis sąvokomis („architektūrinės tradicijos“, „užstatymo charakteris“, siluetai) ir atsižvelgiant į jo realizacijai aktualius smulkius elementus (pvz., gatvių grindinį). Antrieji – priešingai – pagrindė senamiesčio gyventojų gyvenimo sąlygų gerinimo būtinybę, ne tik užtikrinant geresnę pastatų priežiūrą, inžinerinių komunikacijų įrengimą, jau prieš dešimtmetį numatytą, tačiau neįgyvendintą pramonės įmonių iškėlimą ir transporto srautų mažinimą, bet ir mažinant tankumą, taikant sanaciją, t. y. realizuojant sovietinės moderniosios urbanistikos modelį. Šis ambivalentiškas požiūris, formavęsis nuo penktojo dešimtmečio pirmosios pusės ir įtvirtintas rekonstrukcijos projektuose, dar ryškiau atsiskleidė naujos kartos regeneracijos projektuose. Skirtingai nuo ankstesnių nuostatų, pagal kuriuos pastatai buvo rekomenduojami griauti daugiau dėl transporto poreikių ir prastos techninės būklės, vėlesniuose įtvirtinta daugiau subjektyvumo laisvės suteikianti argumentacija: griauti siūlyta pastatus, „neturinčius istorinės architektūrinės vertės ir nesiderinančius su bendra jo [senamiesčio – v.j.] išvaizda“⁷⁴⁷. Vertinant iš šiuolaikinių pozicijų, išskirtinis atrodo dėmesys detalėms, be abejo, sąlygotas ne tiek urbanistikos paminklo visumos sampratos, kiek ribotų to meto ekonominių ir gamybinių galimybių, dėl kurių respublikiniu lygmeniu MT nutarime buvo nurodytas siekis „išsaugoti senamiesčių gatvių unikalius grindinius“ ir dėl to trys ministerijos (Komunalinio ūkio, Kultūros ir Statybinių medžiagų pramonės) ir Valstybinis statybos reikalų komitetas įpareigoti pritaikyti esamas medžiagas arba sukurti naujas, „atitinkančias senamiesčių reikalavimus“⁷⁴⁸.

Be kitų sprendimų, LSSR MT 1969 m. nutarime Nr. 353 buvo pateikti nurodymai, skirti miestų vykdomiesiems komitetams, Kultūros ministerijai, Komunalinio ūkio ministerijai ir Valstybiniam statybos reikalų komitetui.

⁷⁴⁷ Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo, p. 20–21.

⁷⁴⁸ Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo, 6 str.

Pirmasis jų nustatė datą (1970 m. sausio 1 d.), iki kurios turi būti patikslintos senamiesčių ribos ir nustatytos senamiesčių įtakos zonos, antrasis – datą (1972 m. sausio 1 d.), iki kurios privalėta „sukoreguoti senamiesčių generalinius planus ir paruošti perspektyvius architektūros ir istorinių paminklų panaudojimo planus“⁷⁴⁹. Taigi šiame dokumente bene pirmą kartą minima „paminklo įtakos zona“, detalizuota 1972 m. Instrukcijoje. Jos 38 str. patikslintos apsauginių zonų nustatymo procedūros ir išplėstas pasiūlymus galinčių ruošti organizacijų ratas, įtraukiant Mokslinę-metodinę kultūros paminklų apsaugos tarybą, kultūros paminklų apsaugos inspekcijas, valstybinius muziejus, Paminklų konservavimo institutą⁷⁵⁰. Zonos galėjo būti suskirstytos į dvi dalis: paminklinę, t. y. paties paminklo teritoriją, ir paminklo įtakos – statybų reguliavimo zoną, apimančią „tiesioginį paminklo aplinkos landšaftą, kuris turi būti saugojamas-reguliuojamas, siekiant išlaikyti tinkamą kultūros paminklo ir jo aplinkos ryšį“⁷⁵¹. Tokiu atveju buvo reikalaujama papildomo rajono (miesto) statybos-architektūros valdybos (skyriaus) derinimo. Apsaugos, arba tuo metu kartais įvardyta kaip „buferinė“, zona buvo naujas urbanistinio paveldo apsaugos instrumentas, kurio poreikį ir svarbą patvirtina tai, kad jas nurodyta nustatyti ir minėtame MT nutarime (t. y. respublikiniu lygmeniu).

Prisimintina, kad iki 1972 m. Instrukcijos priėmimo sovietinėje Lietuvoje „daugiašakė valstybinės paveldosaugos institucinė struktūra“⁷⁵² jau buvo suformuota, todėl šiame teisės akte buvo galima ją išsamiai ir konkrečiai apibūdinti. Vis dėlto paradoksalu, bet šiame dokumente tarp įstaigų, kurios galėjo teikti pasiūlymus apsauginėms zonoms rengti, nepaminėtas LSAMTI, kuris realiai nustatinėjo visų vietinės reikšmės urbanistikos paminklų ribas. Nepaminėtas jis ir Instrukcijos 79 str., nurodančiame, kokios organizacijos turi teisę vykdyti kultūros paminklų mokslinio tyrimo ir projektavimo darbus. Tiesa, čia įvardijama išlyga, kad „kitos tyrimo įstaigos irgi gali vykdyti kultūros paminkluose atitinkamus darbus pagal iš anksto išduotus Kultūros ministerijos leidimus“⁷⁵³. Veikiausiai tai nėra nesupratimas ar klaida, tačiau atspindi požiūrį, kad tais laikais tyrimai labiau suvokti kaip

⁷⁴⁹ *Ibid.*, 3, 4 str.

⁷⁵⁰ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Instrukcija, 38 str. p. 23.

⁷⁵¹ *Ibid.*, Instrukcijos 40 str., p. 24.

⁷⁵² Edita Riaubienė, *op. cit.*, p. 90.

⁷⁵³ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Instrukcija, 79 str.

intervencija į objektą (ardomieji natūros tyrimai), be to, urbanistinio paveldo sritis buvo mažiausiai apibrėžta ir reglamentuota. Kadangi kultūros paminkluose ir apsauginėse zonose buvo ribota bet kokia veikla (laikotarpio realijas liudija nuorodos „karjero įrengimas, kelių tiesimas, statybos“), buvo draudžiama netgi „esamų šioje zonoje nepaminklinių statinių remontas, rekonstrukcijos ir įvairių želdinių tvarkymas, sodinimas ir kt.“ Projektai turėjo būti derinami su Kultūros ministerija, „prieš tai peržiūrėjus vietiniams kultūros paminklų apsaugos organams“⁷⁵⁴. Nėra aišku, ar ši tvarka buvo efektyvi, tačiau, peržvelgus kritiką spaudoje ir turint omeny, kad „vietiniai valdžios organai“ buvo pavaldūs vietiniams vykdomiesiems komitetams, kurių prioritetai retai kada buvo paveldo apsaugos pusėje, logiškas atrodo šios tvarkos keitimas, įvykdytas 1980 m., kuomet atsakomybę peržiūrėti urbanistinio paveldo objektų projektus suteikta centralizuotai respublikinei institucijai LSAMTI.

Kaip itin reikšmingos teoriniu požiūriu pažymėtinos Instrukcijos 55 str. (glaustai perkeltos ir į 1977 m. įstatymo 39 str.), kaip elgtis tuo atveju, kai paveldo apsaugos reikalavimai prieštarauja priešgaisrinei saugai, sanitarijos reikalavimams ir pan., nedviprasmiškai įtvirtinusios pirmųjų viršenybę: „Laikosi tų organų reikalavimų tiek, kiek jie atitinka paminklų saugojimo principus. Nesutarimų atveju <...> Kultūros ministerijos raštiškas nurodymas yra galutinis dokumentas“⁷⁵⁵. Priešgaisrinės ir sanitarinės normos ar, greičiau, neatitikimas joms, buvo labai aktualus klausimas ir senamiesčiuose, ir vietinės reikšmės urbanistinio paveldo objektuose, nes būtent šiais poreikiais buvo pagrįsta ir įvykdyta didžioji sanacijos, t. y. didžioji dalis griovimų. Pastarasis taisyklių punktas galėjo pakeisti šią situaciją kardinaliai priešingai, tačiau po taisyklių patvirtinimo parengti projektai liudija, kad siūlomų griovimų ir / ar perstatymų sumažėjo nedaug, toliau taikyta tarsi savaime suprantama sanacijos priemonė, tačiau vis dažniau pasitelktas sąlyginai naujas menkos meninės vertės motyvas.

Konstatuotina, jog 1977 m. gruodžio 22 d. LSSR AT patvirtintas Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas iš esmės atitiko 1976 m. patvirtintąjį SSRS ir tyrėjų yra laikomas prastesniu bei mažiau efektyviu dėl savo abstraktumo negu lietuvių specialistų parengtas pirmtakas, nors ir papildžius jį 15 Lietuvos situacijai aktualių

⁷⁵⁴ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Instrukcija, 38 str.

⁷⁵⁵ *Ibid.*, Instrukcijos 55 str., p. 33.

straipsnių⁷⁵⁶. Vertinant urbanistinio paveldo objektų sampratos ir teisinio pripažinimo pokyčius, pripažintina, kad šiame įstatyme įvardyta bendra kategorija „miestų statybos ir architektūros paminklai“ (5 str.) apibūdinama itin plačiai – „architektūriniai ansambliai ir kompleksai, istoriniai centrai, kvartalai, aikštės, gatvės, miestų ir kitų gyvenamųjų vietovių senovinio išplanavimo ir užstatymo liekanos; civilinės, pramoninės, karinės, kultūrų architektūros, liaudies architektūros statiniai, taip pat su jais susiję monumentaliosios, vaizduojamosios, dekoratyvinės taikomosios, sodų ir parkų dailės kūriniai, gamtiniai landšaftai“⁷⁵⁷. Cituota termino formuluotė atskleidžia, kad urbanistikos paminklo samprata tuomet dar nebuvo išsąmoninta ir aiškiai apibrėžta. Be to, toks apibrėžimas neišsprendė *urbanistikos paminklų* sąvokos neatitikimo pagrindiniam šalies kultūros paveldo apsaugą reglamentuojančiam teisės aktui problemos, nes apibrėžime net nevartojamas žodis *senamiesčiai*, iki to laiko jau įtvirtintas ne tik apskaitos, bet ir daugybėje planavimo dokumentų. Kita vertus, pademonstruota labai plati objekto samprata ir įteisintos galimybės saugoti mažesnius, tačiau baigtinius užstatymo fragmentus – kvartalus. Keitėsi, lyginant su iki tol galiojusiais teisės aktais, ir apsaugos zonų tipų įvardijimas: naujojo įstatymo 30 str. buvo numatytos galimybės nustatyti apsaugos zonas, reguliuojamo užstatymo zonas ir saugomo gamtinio landšafto zonas⁷⁵⁸ (pastarosios buvo naujiena, pirmųjų dviejų tik koreguoti pavadinimai). Šiame dokumente nebeliko rezervato kategorijos, bet buvo apibrėžta, kad „ypatingą istorinę, mokslinę, meninę arba kitokią kultūrinę vertę“ turintys objektai SSRS arba LSSR MT nutarimais galėjo būti skelbiami kultūriniais draustiniais⁷⁵⁹ (31 str.). Vis dėlto Lietuvoje praktiškai šia galimybe nei viename urbanistinio paveldo objekte nepasinaudota iki pat sovietmečio pabaigos.

Analizuojant aštuntojo dešimtmečio Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos teisinį ir teorinį kontekstą atsiskleidžia keletas svarbių aspektų ir probleminių linijų. Viena vertus, konstatuotina, kad teisinės apsaugos ir

⁷⁵⁶ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 29.

⁷⁵⁷ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-09-10] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c50a49405a7411e5a9129f08109b20ec?jfwid=q8i88m7j7>.

⁷⁵⁸ *Ibid.*

⁷⁵⁹ *Ibid.*

projektavimo praktika atitiko tarptautines tendencijas ir dokumentuose suformuluotas gerąsias praktikas, nes šalyje egzistavo išsami teisinio reguliavimo sistema, buvo perimta inovatyvi regeneravimo samprata, tobulintos metodikos, siekta projektų kompleksiško (tarpdisciplininė specialistų komanda, sprendžiami įvairūs aspektai), teisiškai įtvirtinta paveldo apsaugos prioritetų viršenybė priešgaisrinių ir sanitarinių normų atžvilgiu, plačiai diskutuota istorinių urbanistinių miesto vertybių samprata ir pan. Kita vertus, atskyrus vietinės ir respublikinės reikšmės objektus ir jų apsaugos sistemas, buvo nustatytos aiškios procedūros ir elgsenos modeliai, tačiau vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertė ir apsaugos galimybės sumenkintos. Džiugus teiginys, kad „konservavimas tampa naujo, *apšviestojo* miestų planavimo dalimi“, tuometinei Lietuvos paveldosaugai apibūdinti tinkamu pripažintinas tik iš dalies. Nors rengti visapusiški projektai, tačiau kompleksiškas Lietuvoje suvoktas kitaip negu Vakarų Europoje: senamiesčiai liko atskiromis miestų dalimis, be to, praktikoje ne visada vadovautasi paveldosaugos prioritetais, o istorinių sklypų dydžio saugojimas ar bent jau respektavimas architektūros priemonėmis iš esmės ignoruotas. Įtvirtintos specialistų-projektuotojų pozicijos ir nustatyti objekto estetinio vertinimo kriterijai atvėrė galimybes subjektyvioms interpretacijoms ir „pagerinimo“ siekiams, dauguma kurių vėliau buvo įgyvendinta.

2.2 Išsaugoti ne tai, kas sena, o tai, kas vertinga“: respublikinės reikšmės senamiesčių regeneracijos projektai

Septintojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje pradėta kalbėti apie būtinybę atnaujinti prieš dešimtmetį parengtus rekonstrukcijos projektus. Tuo metu ir vėliau argumentuota, kad jie, nors savo laiku laikyti labai pažangiais, „greitai paseno ir nebeatitiko šiandieninio požiūrio į senamiesčių, kaip istorinių miesto branduolių, apsaugą“⁷⁶⁰, „be to, labiau susikristalizavo moksliniai senamiesčių apsaugos bei regeneravimo principai ir metodai“⁷⁶¹. S. Mikulionis, vertindamas tam tikrą laiką etalonu laikytą Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, nurodė keletą pagrindinių trūkumų, kilusių, jo nuomone, iš klaidingų išėties pozicijų: per mažos senamiesčio

⁷⁶⁰ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, „Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projekto problemos“, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 23.

⁷⁶¹ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, p. 133.

ribos, už kurių paliktas XIX–XX a. užstatymas (šis autorius, priešingai negu dauguma, pripažino, kad tuo metu atlikta daug meninių ieškojimų ir pastatyta daug pastatų, kurie „būtinai įeis į nacionalinės architektūros aukso fondą“), gyvenimiškų problemų sprendimas „paminkliškumo sąskaita“ (būtent šiame tekste bene pirmą kartą paminėtas „ląstelės-posesijos“ konceptas, daug vėliau išpopuliarintas Vytauto Levandausko) ir tikėjimas, kad tyrimų metu surinkta baigtinė medžiaga⁷⁶². Taip pat pasigesta sociologinių ir ekonominių studijų. Anot A. Miškinio, lyginant su rekonstrukcijos projektais, tuometinio projektavimo permainas labiausiai lėmė transporto poreikiai ir naujoji statyba⁷⁶³. Aptariant Kauno atvejį, pripažinta, kad rekonstrukcijos projektas „iki šiol padėjo spręsti principinius Senamiesčio regeneracijos klausimus“, tačiau jį prirėkė papildyti ir koreguoti pradėjus kompleksinę kvartalų rekonstrukciją ir paminklų panaudojimą⁷⁶⁴. Akcentuotas ir išėities duomenų skirtingumas – Vilniaus senamiestis laikytas „atsakingiausiu iš visų miestų darbo baru“, tačiau ir jį siūlyta skaidyti pagal pasirinktus prieigos principus: vienuose kvartaluose vadovautis regeneracijos, suvoktos kaip „senos padėties atstatymas“, kituose – rekonstrukcijos metodais⁷⁶⁵. Vilniaus projekto autoriai Antanas Simonas ir Eugenija Pilypaičiai teigė, kad visas sąlygų kompleksas, t. y. „išaugę gyventojų kultūrinio-buitinio aptarnavimo reikalavimai, sparčiai besivystąs turizmas, šuoliškai didėjantis eismo intensyvumas, pakitęs mūsų požiūris į kultūrinio palikimo apsaugą, paminklų panaudojimą dabarties ir ateities poreikiams padiktavo ir naujus senamiesčių rekonstravimo uždavinius“⁷⁶⁶.

Gana greitai keltoms senamiesčių rekonstrukcijų projektų atnaujinimo problemoms spręsti reikalingi potvarkiai buvo įteisinti. 1969 m. LTSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl pirmojo – Vilniaus senamiesčio

⁷⁶² Stanislovas Mikulionis, „Vilniaus senamiesčio problema dar neišspręsta“ [mašininraštis], in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 59, l. 73–75.

⁷⁶³ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, p. 134.

⁷⁶⁴ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *XIV–XX a. kultūros paminklo Kauno senamiesčio regeneracija, Detalaus išplanavimo projektas. Dalys: Architektūrinė, transportas, techninė-ekonominė. Projekto dalis – 2. Tomas – I*, Kaunas: PKI, 1977, in: KPCA, f. 5, b. 2, f. 678, l. 10.

⁷⁶⁵ Kazys Šešelgis, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“, l. 7.

⁷⁶⁶ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.): Pranešimų tezės*, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 57–58.

regeneracijos projekto – rengimo, o Vilniaus miesto Vykdomasis komitetas 1970 m. patvirtino regeneracijos projekto darbų programą (atitinkamai ir parengtas projektas iš pradžių buvo patvirtintas miesto lygmeniu, o ne MT kaip rekonstrukcijos projektas⁷⁶⁷). Formaliai Vilniaus ir Kauno regeneracijos projektų užsakovais tapo Vilniaus ir Kauno Paminklų apsaugos inspekcijos, Klaipėdos – Klaipėdos m. Statybos-architektūros valdyba, Kėdainių – Kėdainių vykdomasis komitetas⁷⁶⁸. Tai liudija, kad nuoseklumo šiuo aspektu nebuvo, ir kyla pagrįstas klausimas dėl atitinkamos (ne)apsaugos krypties nustatymo, priklausomai nuo Užsakovo prioritetų. Taipogi dėl šios priežasties itin didelę įtaką priimant regeneracijos projektų sprendinius turėjo šių miestų vyriausieji architektai, tuo metu užėmę tvirtas pozicijas (jų skyrimas priklausė ne tik nuo Vykdomojo komiteto, bet ir nuo Valstybinio statybos reikalų komiteto)⁷⁶⁹. Paeiliui pradėti rengti Lietuvos senamiesčių regeneracijos projektai: iš pradžių Vilniaus (autoriai Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, Vytautas Jurkštas ir kt., patvirtintas 1975 m., projekto rengimo metodika vėliau pritaikyta kitiems miestams), Kauno (autoriai Alfredas Antanas Jakučiūnas, Vytautas Jurkštas ir kt., patvirtintas 1977 m.), Klaipėdos (autoriai Živilė Antanina Mačionienė, Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, patvirtintas 1975 m.), Trakų (autoriai Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis, patvirtintas 1974 m.), Kėdainių (autorius Liudvikas Aksamitauskas, 1975 m.)⁷⁷⁰.

2.2.1 Regeneracijos samprata ir metodikos

Projektų pavadinimų keitimas iš rekonstrukcijos į regeneraciją nebuvo tik kalbinė korekcija. Atitinkamai keitėsi ir paveldo apsaugos priegios, saugotinių verčių ir intervencijos sampratos akcentuojant, kad „senamiesčių rekonstrukcijos projektų koregavimas natūraliai peraugo į aukštesnės pakopos sprendimus – regeneravimo projektus“⁷⁷¹. Įsigalėjo nuomonė, kad regeneracijos proceso „esmė – ne tik saugoti, bet kartu ir keisti senąjį

⁷⁶⁷ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas. Plačiau žr. poskyryje 3.1.

⁷⁶⁸ 1975 m. Paminklų konservavimo instituto tematinis darbo planas, sąmata, darbo jėgos planas, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 131, l. 11, 17, 19, 20.

⁷⁶⁹ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

⁷⁷⁰ Sovietinės Lietuvos respublikinių senamiesčių rekonstrukcijos ir regeneracijos projektų sąrašą žr. Priede Nr.2.

⁷⁷¹ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, p. 57–58.

miestą⁷⁷². Taigi dalies specialistų viltys, kad naujieji projektai ištaisys rekonstrukcijos projektų, prioritetą suteikusių šiuolaikiniams poreikiams, klaidas, neišsipildė. Netgi priešingai, naujosios kartos projektams apibūdinti labai tiko S. Mikulionio replika, kad požiūris į senamiesčius panašus „į egoistinę meilę. Senamiestis gražus, mes jį mylime, tačiau stengiamės, kad jis tarnautų bet kokia kaina mums“⁷⁷³. Kita vertus, požiūriu, kuris kartais atrodė ne tik subjektyvus, bet ir radikalus, pagrįsti sprendiniai buvo vis plačiau pristatomi kaip itin objektyvūs ir neginčijamai teisingi, remiantis ne tik sekamų šalių pavyzdžiu, tačiau ir pačių lietuvių autorių moksliniais tyrimais ir parengta argumentacija.

Įteisinus idėją keisti prieš dešimtmetį parengtus rekonstrukcijos projektus naujesniais, iškilo ir jų metodikos tobulinimo klausimas. Suformuluotas vertinimas, kad 1956 m. prof. K. Šešelgio sudaryta metodika „pasižymi siekimu išryškinti kompozicijos lokalines savybes, architektūros ryšį su gamta ir pan., bet jai trūksta erdvės struktūros analizės, sąlygų vizualiam erdvės kompozicijos suvokimui, miesto aplinkos erdvės ir laiko charakteristikos“⁷⁷⁴. Dėl šios priežasties 1972 m. senoji metodika buvo papildyta ir sukurta nauja, skirta būtent pastatams vertinti. Jos autorius V. Jurkštas buvo ką tik grįžęs iš Čekoslovakijoje net vienerius metus trukusios stažuotės, kurios metu galėjo išsamiai gilintis į ten taikomus metodus⁷⁷⁵, be to, buvo susipažinęs su SSRS teoretikų ir netgi su F. Choay darbais, ICOMOS dokumentais⁷⁷⁶. Savo parengtą metodiką jis grindė tyrimais pastatų meninei ir architektūrinei bei kompleksinei vertėms nustatyti. Pagal kompleksinę vertę, sudarytą iš istorinės-kultūrinės, istorinės ir architektūrinės bei architektūrinės-kompozicinės verčių, pastatai buvo priskiriami keturioms kategorijoms⁷⁷⁷, kaip „daroma Čekoslovakijoje ir Vokietijoje“: nuo aukščiausios (architektūros paminklų) iki žemiausios

⁷⁷² Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, in: *Architektūros paminklai, t. XII*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 44.

⁷⁷³ Mikulionis Stanislovas, „Vilniaus senamiesčio problema dar neišspręsta“, l. 76.

⁷⁷⁴ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 30.

⁷⁷⁵ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

⁷⁷⁶ Per rusų kalba perspausdintą vertimą *Sovremennaja architektura*, 1967, Nr. 5 ir kt. Vytautas Jurkštas, Antanas Pilypaitis, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Architektūriniai meniniai tyrimai*, l. 11, 25–26.

⁷⁷⁷ Įdomu tai, kad pagal architektūros vertę išskirtos 3 kategorijos – saugotini be pakeitimų (Vilniuje – 39,8%), saugotini atskiri elementai (16,4%), gali būti nesaugomi (44,8%). Žr. *Ibid.*, l. 34, 43, 46.

(niekuo nepasižymintys pastatai, nors ir formuojantys bendrąjį kontekstą)⁷⁷⁸. Pagal tai turėjo būti parenkamas ir atitinkamas šių pastatų tvarkybos būdas⁷⁷⁹.

Didžiausias dėmesys šioje V. Jurkšto parengtoje metodikoje skirtas pastatų meninei vertei, t. y. estetiniams kriterijams, pvz., stiliui, tūrinę erdvinę kompozicijai, įvertinti. Todėl nebuvo netikėta, kad, atlikus tokio pobūdžio analizę, buvo nustatyta, kad daugumoje Vilniaus senamiesčio pastatų fasadų „įkūnytas tik utilitarumas be meno siekimo“⁷⁸⁰. Iš tikrųjų toks vertinimas kartais pateikdavo paradoksų, taikliai užfiksuotų J. Markevičienės. Pavyzdžiui, vienu vertingiausių senamiesčio pastatų pripažintas brolių Nasvyčių 1969 m. rekonstruotas Vilniaus centrinis paštas⁷⁸¹. Reikėtų pripažinti, kad toks pastatų vertinimas tikrai buvo pagrįstas subjektyvia jų estetinės ir istorinės vertės samprata. Be to, akivaizdu, kad to meto metodika pagrįsti tyrimai didžiausią dėmesį skyrė fasadams. Šios kartos projektus galima laikyti tam tikro fasadizmo periodo Lietuvos paveldosaugoje atspindžiu: rengtos pastatų gatvės fasadų architektūrinės meninės vertės kartogramos ir stilistinės pastatų fasadų planogramos, pavyzdžiui, „fasadų (gatvės atžvilgiu), frontonų ir gonkelių, gatvės fasadų langų skaičiaus“, „pastatų sienų statybinių medžiagų ir apdailos“, „stogų dangų, gatvių, aikščių ir kiemų dangų“⁷⁸².

Kaip ir ankstesniuose Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektuose, rengiant regeneracijos projektus, vis dar svarstyta galimybės pašalinti

⁷⁷⁸ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 38.

⁷⁷⁹ I kategorija – didelės vertės pastatai (10%). Rekonstrukcijos priemonės: esamų vertybių apsauga visumoje. Techninės rekonstrukcijos priemonės: konservacija, restauracija. II kategorija – vertingi pastatai (24,5%). Rekonstrukcijos priemonės: esamų vertybių apsauga, architektūrinės kompozicijos elementų tobulinimas. Techninės rekonstrukcijos priemonės: konservacija, restauracija, rekonstrukcija. III kategorija – mažaverčiai pastatai (40%). Rekonstrukcijos priemonės: esamų vertingų fragmentų apsauga, architektūrinės kompozicijos tobulinimas, naujos kompozicijos kūrimas. Techninės rekonstrukcijos priemonės: restauracija, rekonstrukcija. IV kategorija – nevertingi pastatai (25,5%). Rekonstrukcijos priemonės: naujos architektūrinės kompozicijos kūryba. Techninės rekonstrukcijos priemonės: rekonstrukcija, nugriovimas, nauja statyba. Žr. Vytautas Jurkštas, Antanas Pilypaitis, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Architektūriniai meniniai tyrimai*, I, 47, 52.

⁷⁸⁰ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 47.

⁷⁸¹ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai...“, p. 263.

⁷⁸² Romualdas Jurgilas, Antanas Pilypaitis, „Trakų senamiesčio regeneracijos projekto apimties klausimu“, in: *Architektūros paminklai, t. II*, Vilnius: Mokslas, 1972, p. 167–168,

XIX–XX a. antsluoksnius, tik reikalauta turėti pakankamai ikonografinės medžiagos⁷⁸³. Metodikos autorius V. Jurkštas atvirai skundėsi, kad senieji Kauno gyvenamieji namai statyti tik XIX a. pab. – XX a. pr. ir todėl yra „to laiko provincialaus miesto charakterio“ ir visai ne retoriškai teigė: „Ar reikia dabar saugoti šiuos bruožus. Galvoju, kad ne.“⁷⁸⁴. Kita vertus, jis pripažino, kad senamiesčio vertę didžiaja dalimi sudaro „tūrinė bei erdvinė kompozicija, kurioje atskiro pastato vaidmuo nedidelis“⁷⁸⁵. Savo siūlomą idėjinę prieigą autorius apibendrino taip: „Senamiesčiuose būtina išsaugoti ne tai, kas sena, o tai, kas vertinga“⁷⁸⁶. Atrodo, kad šis teiginys veikiai tapo gero projekto kriterijumi – būtent šia fraze pagirtas Kėdainių regeneracijos projektas posėdyje, kuriame pats V. Jurkštas nedalyvavo⁷⁸⁷.

Lyginant su ankstesniais projektais, plėtėsi ir regeneracijos projektų dokumentų tyrimų bei sprendinių apimtis: pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto tekstinė dalis buvo sudaryta iš 16 tomų, kuriuos sudarė iš viso 121 dalis (byla), brėžiniai buvo pateikti atskirai⁷⁸⁸. Priešingai negu vietinės reikšmės miestelių paveldo apsaugos dokumentai, rengti daugiausia architektų, besispecializavusių šioje ir urbanistinių objektų istorinių tyrimų srityse, senamiesčių projektus rengė įvairūs specialistai – architektai, istorikai, ekonomistai, transporto inžinieriai, sociologai ir t. t., bendradarbiauta su kitomis mokslo ir tyrimų bei projektavimo institucijomis. Pavyzdžiui, rengiant Klaipėdos regeneracijos projektą, be įprastų istorinių, architektūrinių, stilistinių ir urbanistinių tyrimų, atlikti ir transporto,

783 Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*. Vilnius: PKI, 1974, in: VRVA, f.2, b. 101–98, p. 20.

784 Юркштас В., „Новое и старое в историческом ядре Каунаса“, in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства*, Москва, 1971, с. 83.

785 Vytautas Jurkštas, „Senamiestis – mūsų pasididžiavimas ir rūpestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 6, p. 6.

786 Vytautas Jurkštas, „Teišlieka, kas tikrai vertinga“, p. 10.

787 L[iudvikas] Aksamitauskas ir kiti, *Kėdainių senamiesčio regeneracija. Detalaus išplanavimo projektas. Aiškinamasis raštas*, Kaunas: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 541, l. 18.

788 Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Priedai. Tyrimų ir skaičiavimų originalai. XVI tomas. 7-ji dalis – Kvartalų užstatymo pirminiai eskizai ir kiekių skaičiavimai*, Vilnius: PKI, 1973, in: VRVA, f. 2, b. 101–107, lapai nenumėruoti.

sociologiniai, aptarnavimo įstaigų tinklo, techniniai-ekonominiai tyrimai⁷⁸⁹. Daugumą jų atliko PKI, tačiau KŪPI tyrė ir projektavo inžinerinius tinklus, VISI tyrė transporto ir pėsčiųjų judėjimą⁷⁹⁰. Kaune VISI buvo atsakingas ir už kultūros ir buitinio aptarnavimo įstaigų tyrimus⁷⁹¹. Rengiant Vilniaus regeneracijos projektą dalyvavo KPI, VISI, KŪPI, MSPI, MA ir LSAMTI⁷⁹². Pavyzdžiui, KŪPI rengė inžinerinių tinklų (MT nutarimu, PKI neturėjo teisės projektuoti inžinerinių tinklų⁷⁹³) ir nepaminklinių pastatų rekonstravimo projekcinę dokumentaciją⁷⁹⁴. MSPI tuo metu rengtas miesto centro detalaus išplanavimo ir užstatymo projektas, todėl siekta kai kuriuos klausimus spręsti bendrai⁷⁹⁵.

Į senamiesčių regeneracijos procesus įsijungus kitų sričių specialistams, dar daugiau lyginamojo svorio įgijo techniniai aspektai: pavyzdžiui, ekonomistas Petras Vičkus senamiesčių pastatus priskyrė keturioms kategorijoms pagal kitokius kriterijus – šįkart jų susidėvėjimo laipsnį – ir būtent šiuo aspektu vertino senamiesčių projektus⁷⁹⁶. Didelę įtaką projektų sprendiniams darė pripažinti naujos architektūros projektų autoriai architektai, daugiausia skatinę „drąsius ir šiuolaikiškus“ sprendinius, veikę per visuomenines ir profesines organizacijas, kurios dalyvaudavo ir skiriant IMMPAT narius, ir atstovus į tarpinstitucinius projektų svarstymus. Atskirai pažymėtinas vyresniosios kartos urbanistas K. Šešelgis, aštuntajame dešimtmetyje dėstęs VISI⁷⁹⁷, tačiau aktyviai rašęs spaudoje ir laikytas pripažintu autoritetu.

⁷⁸⁹ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 23.

⁷⁹⁰ Živilė [Mačionienė] ir kiti, *Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektas. Detalaus išplanavimo projektas. Bendroji dalis. T-1*, Klaipėda: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 982, l. 9–11.

⁷⁹¹ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 12.

⁷⁹² Tiriant LSAMTI veiklą, jokių dokumentų, susijusių su šiuo projektu nerasta. Galbūt turėtas omenyje nebent recenzavimas? Romualdas Kaminskas, TSRS Architektų sąjungos tarptautiniame simpoziume Maskvoje skaityto pranešimo tekstas, programa, 1971, in: LLMA, f.638, ap. 1, b. 15, l. 57.

⁷⁹³ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 42.

⁷⁹⁴ Glemža Jonas, „Istoriniai centrai – miestų puošmena“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 10, p. 6–7.

⁷⁹⁵ Vaclovas Balčiūnas, „Prie Vilniaus centro rekonstrukcijos projekto“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 6, p. 3.

⁷⁹⁶ Eduardas Budreika, „Monografija apie senamiesčių apsaugą“, in: *Statyba ir architektūra*, 1986, Nr. 6, p. 26–27.

⁷⁹⁷ Pavyzdžiui, Klaipėdos regeneracijos projektą be kitų asmenų svarstė ir įvairių profesinių tinklų ir grupių ilgamečiai nariai - A. Rasteika, A. Cibas, J. Glemža, V.

Dėl aptartų įvairiapusių įtakų, naujuosiuose projektuose išliko ir netgi sustiprėjo dviprasmiškas požiūris į istorinius miestus, akcentuojant ir jų istorinę vertę, ir neatitikimą šių dienų reikmėms. Oficialiu lygmeniu deklaruota kompleksinė prieiga: numatyta saugoti ne tik paminklus, bet ir senamiesčių urbanistinius ir architektūrinius ypatumus, užstatymo charakterį, vertingų statinių aplinką⁷⁹⁸. Pavyzdžiui, senamiesčių klausimams skirtoje konferencijoje architektas V. Dvariškis pabrėžė, kad nagrinėjant paminklus būtina juos sieti su istorine aplinka (kvartalų kompleksiniai tyrimai), be to, vertinant miestą, būtina atsižvelgti į landšaftą (reljefą, vandens telkinius, augmeniją), o tai „ypač svarbu Vilniui, kurį supa Belmonto miško masyvas, srauni Vilnia, aukštos kreivosios pilies kalvos“⁷⁹⁹. Kaip šie principai buvo interpretuojami, – išsamaus tyrimo vertas klausimas⁸⁰⁰, o apžvelgiant bendrąsias tendencijas pažymėtina, kad dažniausiai kompleksiškas buvo suvokiamas kaip inžinerinio ir socialinio dėmens („miesto aplinkos tobulinimo problemų“) įtraukimas į planavimą⁸⁰¹, tačiau vertinant fizinę aplinką „regeneracijos projekte nuo erdvės vertės pereita prie detalės vertės“⁸⁰². Kaune, sekant rekonstrukcijos projekte suformuotais principais, išskirtos keturios skirtingos vertės lygmens zonos, kurių trečioji apibrėžta kaip vertinga tik istoriniu-archeologiniu

Balčiūnas, K. Šešelgis, V. Čekanauskas, A. Nasvytis, R. Kaminskas. Žr. Lietuvos TSR Architektų sąjungos valdybos prezidiumo ir Kultūros ministerijos Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros sekcijos jungtinio posėdžio Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektui apsvarstyti protokolas, Klaipėda, 1975 m. vasario 6 d., in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 54, l. 4–5.

⁷⁹⁸ Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo.

⁷⁹⁹ Vytautas Dvariškis, „LTSR urbanistinių paminklų – senamiesčių – regeneravimas ir landšafto apsauga“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 55–56.

⁸⁰⁰ Dalinai į šį klausimą atsakytą autorės publikacijoje. Žr. Viltė Janušauskaitė, „Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai tarptautinių paveldosaugos tendencijų kontekste“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis t. 77–78: Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, sud. Dalia Klajumienė, 2015, p. 115–132.

⁸⁰¹ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 12.

⁸⁰² Pimpytė (Kurienė) Viktorija, *op. cit.*, p. 47.

požiūriu ir traktuota kaip „jungtis tarp senojo ir naujojo miesto centro“⁸⁰³, t. y. kuriai taikytina tik minimali apsauga.

Labai svarbu aptarti tiesiogiai neišreikštą dalies paveldo apsaugos specialistų sąmonėje įsigalėjusią progreso arba, pervadinant švelniau, paveldo objektų (pa)tobulinimo galimybių idėją. Žinoma, kad dažnai restauravimo projektų autoriai numatydavo „patobulinti“ istorijos eigoje prarastus objektų bruožus arba dar daugiau – „ištaisyti klaidas“, jų nuomone, paliktas pirmojo autoriaus ar istorinių aplinkybių. Šiame kontekste vertėtų prisiminti A. Assmann suformuluotą erdvės ir vietos distinkcijos konceptą, pagal kurį erdvė gali būti tuščia, užkariaujama, pertvarkoma, t. y. ateities zona, o vieta – apstatyta, su istorijos ženklais, vardais ir istorijomis, t. y. su praeitimi⁸⁰⁴. Pirmasis požiūris teoriškai turėjo būti būdingas modernizmo epochos miestų planuotojams, o antrasis – paveldo saugotojams. Kyla pagrįstas klausimas: ar visuomet sovietmečio paveldosaugininkams istoriniai senamiesčiai buvo svarbūs kaip vietos? Kai kurios pagal V. Jurkšto metodiką atliktų tyrimų išvados šiandien gali atrodyti išties šokiruojančios: nustatyta, kad „vertingi“ pastatai, t. y. architektūros paminklai, sudarė tik 10,3 % Vilniaus, 6,8 % Kauno ir 0,6 % Klaipėdos senamiesčių, kuriuose, metodikos autoriaus teigimu, vyravo „niekuo nepasižymintys pastatai“⁸⁰⁵. Pagrindine Klaipėdos senamiesčio vertybe, panašiai kaip ir Lietuvos miesteliuose, aštuntajame dešimtmetyje pripažintas „gatvių tinklas ir miesto bei pilies gynybinių įrengimų liekanos“, vertingiausiems pastatams Klaipėdos senamiesčio vertybių schemoje priskirta tik kiek daugiau negu penkiasdešimt objektų (daugiausia „fachverkinės architektūros“ pastatai, laikyti būdingais Klaipėdos kraštui), tačiau drauge konstatuota, kad „ypač vertingų“ pastatų nėra⁸⁰⁶. Net 40 proc. Klaipėdos senamiesčio pastatų priskirti kategorijai „pilki ir beverčiai“⁸⁰⁷, vadinasi, taip interpretuojami duomenys sudarė sąlygas performuoti senamiesčius vadovaujantis principu, kad reikia išsaugoti aplinkos charakterį, tačiau patobulinti individualius pastatus. Remdamasis tokių tyrimų išvadomis V. Jurkštas įvertino, kad

⁸⁰³ A[Ifredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 60.

⁸⁰⁴ Assmann Aleida, „Miesto atmintis“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 20.

⁸⁰⁵ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 25.

⁸⁰⁶ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 24–25, 28–29.

⁸⁰⁷ *Ibid.*, p. 25–26.

Klaipėdos „senamiestyje beveik nėra ką regeneruoti“ ir tuo pagrindė savo išvadą, kad „senamiesčių rekonstrukcija turi būti kūrybiška“⁸⁰⁸.

Greta naujos statybos senamiesčiuose klausimų, rengiant regeneracijos projektus, daug dėmesio skirta transporto problemoms. Vilniaus senamiestyje atlikus transporto srautų tyrimus, ne tik konstatuota, kad eismas centrinėje miesto dalyje buvo itin intensyvus darbo metu (84% transporto pravažiudavo 8–18 val.), bet ir gana netikėtai nustatyta, kad šioje miesto dalyje vyravo sunkvežimių eismas (51–63,5% srautų), t. y. šiuo aspektu senamiestį buvo galima laikyti kone pramoniniu rajonu. Paaikškėjo ir tai, kad viena labiausiai apkrautų gatvių buvo Pilies: vien dėl joje buvusių parduotuvių 1970 m. per dieną buvo atliekama 70 reisų⁸⁰⁹. Intensyvesnis eismas buvo tik Vrublevskio gatvėje, o Pylimo gatvėje, kuri dar rekonstrukcijos projekte buvo numatyta kaip tranzitinė, fiksuoti mažesni transporto srautai⁸¹⁰. Šios problemos priežastį tiksliai identifikavo A. Pilypaitis – „visi mūsų senamiesčiai yra beveik geometriniam miesto teritorijos centre, <..> visos svarbiausios transporto eismo gijos veda į senamiesčius arba per senamiesčius“⁸¹¹. Pažymėtina, kad tokios problemos buvo būdingos ne tik to meto Lietuvoje: pavyzdžiui, Taline taip pat siekta apskritai iškelti sunkųjį transportą ir jo reikalaujančias įmones iš istorinių centrų, tačiau šis uždavinys daugeliu atveju nebuvo įgyvendintas⁸¹². Problemos mastą patvirtina ir tuomet nepavykusi laikytinas bandymas naikinti tranzitinį eismą (tik 31,2 % čia važinėjusių sunkvežimių tikslas buvo senamiestyje buvę objektai⁸¹³) Vilniaus senamiesčio teritorijoje.

Pagal statistinius duomenis transporto srautų situacija Kauno senamiestyje atrodė geriau –jame „tik“ iki 28,2% transporto neturėjo „ryšio su miestu“⁸¹⁴. Vis dėlto realiai, atrodo, ji buvo dar prastesnė: 1973 m.

⁸⁰⁸ Vytautas Jurkštas, „Projektuojant Klaipėdos senamiestį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974, Nr. 3, p. 5, 8.

⁸⁰⁹ Vytautas Baranauskas, „Senamiesčio kvartalai – miesto muziejus“, p. 10–11.

⁸¹⁰ Vaclovas Šeštokas, Gražvydas Paliulis, Antanas Pilypaitis, „Vilniaus senamiesčio transporto klausimai“, in: *Architektūros paminklai t. II*, 1972, p. 159–161.

⁸¹¹ Pilypaitis Antanas, „Urbanistinių kompleksų regeneracija“, p. 39–40.

⁸¹² Дмитрий Владимирович Брунс, *Проблема реконструкции и развития крупных исторических городов (научные основы формирования градостроительной структуры. Диссертация*, Ленинград: Ленинградский орденов октябрьском революции и трудового красного знамени инженерно-строительный институт, 1983, c. 31; Oliver Orro, *op. cit.*, p. 158.

⁸¹³ Vaclovas Šeštokas, Gražvydas Paliulis, Antanas Pilypaitis, *op. cit.*, p. 163.

⁸¹⁴ A[A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 66.

organizuotos ICOMOS konferencijos dalyviai skundėsi, kad be autoinspekcijos pagalbos nebūtų galėję pereiti iš Rotušės aikštės per Valančiaus gatvę, nes tranzitinis transportas vis dar važiuo per patį Kauno senamiestį, kuris „jau ne virpa, o dreba“⁸¹⁵. Kai kurie šiai situacijai siūlyti spęsti sprendimai šiandien atrodo futuristiniai, beveik utopiniai: tunelio idėja Kaune pradėta svarstyti dar rekonstrukcijos projekte⁸¹⁶, Klaipėdoje ji atsirado aštuntajame dešimtmetyje, kritikams argumentuojant, kad senamiestis toks kompaktiškas, kad puikiai funkcionuotų iš viso be jokio transporto⁸¹⁷. Kaune tuo laiku siūlytos netgi tokios egzotiškos priemonės kaip kad vandens tramvajus (nuo Panemunės iki HES‘o) ir vandens taksi⁸¹⁸.

Siekiant suvienodinti ir pagrįsti ne tik senamiesčių, bet ir atskirų kvartalų projektavimo metodikas, 1979 m. PKI Senamiesčių skyriuje Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto autoriai A. ir E. Pilypaičiai paruošė Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų ir pasiūlymų regeneracijai ruošimo metodines rekomendacijas (žr. iliustraciją Nr.5). Jų įvadinėje dalyje aiškiai pažymėta, kad jos parengtos remiantis instituto patirtimi bei LTSR istorinių senamiesčių nuostatomis ir vietinės reikšmės urbanistiniams paminklams netaikomos, t. y. aiškiai pabrėžta tiek teisinė, tiek institucinė skirtis paminklų lygmens aspektu. Ir priešingai – PKI specialistams, rengiantiems kvartalų regeneracijos projektus, šios rekomendacijos turėjo tapti privalomomis⁸¹⁹. Dokumentas gana detalus, jame nustatyta projektų sudėtis, turinys, tyrimų ir projektavimo metodika ir netgi derinimo tvarka (płg. su A. Miškinio parengtomis taisyklėmis vietinės reikšmės paminklams – žr. poskyrį 2.4). Išvardyti reikalingi atlikti tyrimai, skirstytini į paveldo apsaugos (istoriniai, pirminis susipažinimas su objektu, apmatavimai, architektūriniai, archeologiniai, urbanistiniai-meniniai (atskirais atvejais), polichromijos, fotofiksacijos) ir funkcinius-norminius (sanitariniai higieniniai (insoliacijos⁸²⁰, oro užterštumo, triukšmo), transporto ir pėsčiųjų eismo,

⁸¹⁵ Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“ – Tarptautinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (ICOMOS) įvykusios Vilniuje konferencijai pasibaigus, 1973, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 18., p. 3.

⁸¹⁶ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 77.

⁸¹⁷ Ž[ivilė] Mačionienė ir kiti, *op. cit.*, l. 21.

⁸¹⁸ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 73.

⁸¹⁹ Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų ir pasiūlymų regeneracijai ruošimo metodinės rekomendacijos*, Vilnius: PKI, 1979, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 733, l. 7–8.

⁸²⁰ Insoliacijai nustatyti architektas B.A. Dunajevus sukūrė specialią insoliacinę-kontrolinę liniuotę. Žr. Elena Urbonienė, *Vilniaus senamiesčio 43 kvartalas*.

kultūrinio-buitinio aptarnavimo, esamos padėties). Lyginant su Estijos praktika, akivaizdu, kad Lietuvoje istorikų reikšmė rengiant projektus numatyta daug mažesnė, pasyvaus – vykdytojų pobūdžio:

Iliustracija Nr. 5. Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų ir pasiūlymų regeneracijai ruošimo metodinės rekomendacijos, Kvartalo genplano pavyzdys, Vilnius: PKI, 1979, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 733, l. 37.

Priešprojektiniai darbai. Projektiniai pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis, Vilnius: PKI, 1977, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 2259, l. 50.

jie turėjo dalyvauti tik atliekant tyrimus, o ne projektavimo etape be to, patys darbuotojai „lokalizuoti“ specializuotame skyriuje, kuriam projekto vyr. architektas pateikdavo suformuluotas užduotis⁸²¹.

Pagal naująją metodiką kvartalo regeneracijos projekto sudėtis numatyta tokia: paaiškinamasis raštas (regeneracijos, sanacijos, funkcinų sprendinių pagrindimas ir t. t.), kvartalo sanacijos ir išplanavimo genplanas, funkcinio zonavimo pasiūlymas, pastatų vertingumo suvestinė kartograma, eismo organizavimo pasiūlymas, archeologinių tyrimų pasiūlymai, architektūrinių tyrimų pasiūlymai (visi brėžiniai M 1:500), gatvių ir svarbesnių kiemų fasadų išsklotinės su rekonstrukcijos pasiūlymu ir spalviniu sprendimu (M 1:100), atskirų pastatų tolimesnio projektavimo, pasidalinimo tarp organizacijų pasiūlymai, saugotini elementai („atžymėti pastatų architektūrinės-istorinės evoliucijos kartogramose“ M 1:200) ir statybos darbų organizavimo eskizinis projektas (M 1:500)⁸²². Pastarasis buvo pakankamai svarbus, nes dažnai darė neigiamą įtaką konkreitiems sprendiniams, vertinant paveldosaugos aspektu. Pavyzdžiui, siekiant mechanizuotai vykdyti statybas siauruose senamiesčio kiemuose (kad ir įrengti gelžbetoninių plokščių perdangas), būdavo nusprendžiama išgriauti ištisus kiemų korpusus. Taigi ir tyrimai, ir sprendinių kryptys buvo gana išsamiai ir detalčiai reglamentuoti, tačiau praktika atskleidė, kad rengdami įvairių Lietuvos senamiesčių projektus skirtingų autorių kolektyvai šias nuostatas interpretuodavo savaip.

Pažymėtina, kad, nors taikyta nauja metodika ir tyrimai, sprendinių bendrieji principai, lyginant su tais, kuriais remtasi rekonstrukcijų projektų etapu, nepasikeitė. Naujųjų projektų tikslai iš esmės pakartojo suformuluotą Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte – nesumenkinant Senamiesčio vertės sudaryti normalias gyvenimo, poilsio ir darbo sąlygas. Vis dėlto, lyginant su rekonstrukcijos projektais, pasikeitė tą patį tikslą išreiškianti retorika: pavyzdžiui, Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projekto pagrindinis tikslas buvo suformuluotas nebe kaip „normalių gyvenimo ir darbo sąlygų sukūrimas“, tačiau kiek grakščiau – „apsaugoti senamiesčio vertybes bei panaudoti jas šių dienų visuomenės poreikiams“⁸²³. Priemonės taip pat siūlytos analogiškos anksčiau taikytoms: tankio mažinimas, kvartalų

⁸²¹ Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų..*, l. 11–12.

⁸²² *Ibid.*, l. 23–25.

⁸²³ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 26.

vėdinimas, insoliacija, pramonės įmonių ir įstaigų, nesusijusių su senamiesčiu, kurios didina transporto srautus⁸²⁴, iškėlimas, žaliųjų plotų didinimas⁸²⁵. Tai galėtų liudyti paveldosaugos minties tęstinumą, tačiau tokį kartojimąsi galima laikyti ir pirmojo projekto neveiksnumo įrodymu: kadangi jo sprendiniai nebuvo įgyvendinti, teko juos kartoti, šį kartą tikintis geresnių realių rezultatų.

2.2.2 Regeneracijos projektų sprendiniai

Aiškinantis aptariamojo Lietuvos paveldosaugos etapo senamiesčių regeneracijos projektų principus aiškėja jau nebe dvilypė, o trilypė jų prigimtis: paveldosaugos-istorijos (vertingų senamiesčio pastatų apdaila ir spalvinis sprendimas, istorinių posesijų schema); estetikos (apželdinimo schema, mažųjų architektūros formų ir vaizdinės agitacijos įrenginių išdėstymo schema) ir techninis-inžinerinis aspektai. Pastarasis, vertinant iš šiuolaikinių perspektyvų, atrodo itin formalus arba, priešingai, pernelyg sureikšmintas (inžineriniai įrenginiai ir tinklai, transporto ir pėsčiųjų judėjimo schema, miesto triukšmo režimo normalizavimo kartograma, miesto oro užteršimo apribojimo kartograma)⁸²⁶.

Šie uždavinių tipai aiškiai įvardyti Kauno senamiesčio regeneracijos projekte: 1) [...] vertybės apsauga, regeneravimas ir panaudojimas šiuolaikinio gyvenimo poreikiams; 2) naujų materialinių ir estetinių vertybių kūrimas [...]; 3) tinkamas inžinerinis ir techninis aprūpinimas [...]“⁸²⁷. Trakų regeneracijos projekto metmenyse, priešingai, akcentuota, kad „daugiausia dėmesio turi būti kreipiama į užstatymo erdvinę struktūrą, jo ryšį su ežerų akvatorijomis, reljefu ir augmenija“. Kita vertus, jame taip pat buvo pabrėžta, kad turi būti išlaikyta miesto dvilypė funkcija – rajono centro ir „poilsiautojų, turistų ir sportininkų aptarnavimo branduolio“, t. y. numatyta spręsti ir transporto bei pėsčiųjų judėjimo klausimus, gatvių tinklą, atlikti ekonomikos tyrimus.

⁸²⁴ Vaclovas Šeštokas, Gražvydas Paliulis, Antanas Pilypaitis, *op. cit.*, p. 166.

⁸²⁵ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 4–5.

⁸²⁶ Romualdas Jurgilas, Antanas Pilypaitis, Trakų senamiesčio regeneracijos projekto apimties klausimu“, in: *Architektūros paminklai t. II*, 1972, p. 167–168.

⁸²⁷ Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 45.

Pažymėtina, kad regeneracijos projektuose pirmą kartą Lietuvos paveldosaugos istorijoje reglamentuotos ne tik senamiesčių teritorijos, bet ir papildomai nustatytos Senamiesčio įtakos zonos, žyminčios vertingą istorinį užstatymą už jo ribų⁸²⁸. Iš esmės tai buvo apsaugos zonos, kuriose reguliuotas naujų statinių aukštis ir pobūdis⁸²⁹. 1968 m. spaudoje iškelta ir „tarpinės zonos su kai kuriuo paminkliniu reglamentu“, turėjusios apimti Užupį, dabartinės Kalvarijų gatvės – senojo trakto vietą, istorinius priemiesčius į pietus nuo senamiesčio (Rasos, Šv. Stepono, Vingrių)⁸³⁰, idėja. Ypač daug dėmesio šiam aspektui dėl reljefo ypatybių skirta Kaune – išskirtos „senamiesčio kompozicinės įtakos zonos“ (sutapusios su vizualinės įtakos zonomis), kuriose drausta naujų vertikalių ir stambių tūrių pastatų statyba, reikalauta išsaugoti nepalietus upių slėnių šlaitus ir senamiesčio silueto apžvalgos taškus⁸³¹. Vilniuje, prieš pradėdant rengti projektą, senamiesčio ribos buvo padidintos iki 254,8 ha⁸³² (palyginus, rekonstrukcijos projekte – 162,89 ha⁸³³). Projekte senamiestis suskirstytas į 74 kvartalus (kvartalų skaičius padidėjo ne dėl naujo skirstymo, o dėl naujai prie Senamiesčio prijungtų teritorijų)⁸³⁴. Kitų Lietuvos miestų senamiesčių plotai iš esmės nekito, koreguoti tik jų reglamentai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagrindinis intervencijos į Lietuvos senamiesčius būdas, nepaisant regeneracijos projektuose deklaruotų kintančių požiūrių, liko sanacija, šiuose projektuose suvokta jau ne tik kaip higieninių sąlygų gerinimo, tačiau ir kaip aplinkos estetikos ir kompozicijos tobulinimo priemonė. Rengiant Vilniaus projektą argumentuota, kad sanacijos laipsnis nustatomas atsižvelgiant į užstatymo vertingumą, kuris vertingiausias gynybinės sienos apribotoje teritorijoje, mažiau vertingais laikomi mediniai pastatai⁸³⁵. Dar labiau negu ankstesniame (rekonstrukcijos)

⁸²⁸ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 25.

⁸²⁹ Kazys Šešelgis, „Senamiestis – ne paveikslas“, in: *Švyturys*, 1974, Nr. 3, p. 18.

⁸³⁰ Žibartas Simanavičius, „Senamiesčiai laukia rekonstravimo“, p. 3.

⁸³¹ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 62–63.

⁸³² Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 3.

⁸³³ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, p. 1.

⁸³⁴ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 25.

⁸³⁵ *Ibid.*, p. 7.

projekte siūlyta mažinti (nuo 39,2 iki 35 %) užstatymo intensyvumą, t. y. numatyta griauti 4 procentus Senamiesčio teritorijoje buvusių pastatų⁸³⁶.

Senamiesčių kvartalų rekonstrukcijos ir regeneracijos principai taip pat iš esmės nesikeitė. Aštuntajame dešimtmetyje suintensyvinus projektavimo darbus, 1975 m. pagaliau parengti Kauno 7, 12, 18, 43, 44, 45 kvartalų projektiniai pasiūlymai⁸³⁷. Be abejo, autoriai sprendė kompleksines problemas, tačiau aiškinamuosiuose raštuose dominuoja buitinių aspektų prioritetas (plg. su 61 Vilniaus kvartalo rekonstrukcijos projektu): skalbinių džiovavimo ir kilimų dulkinimo stovai, vaikų žaidimų aikštelės, poilsio suolai, mašinų stovėjimo vietos. Butai projektuoti laikantis norminių reikalavimų, tačiau, kaip ir ankstesniuose Vilniaus projektuose, numatytas ženkliai didesnis už vidurkį didesnių butų (3-4 kambarių) skaičius, 18 kvartale sudaręs net 71%⁸³⁸. 1980 m. detalizuojant Klaipėdos senamiesčio kvartalo Nr. 173 sprendinius, taikytos tos pačios priemonės kaip prieš dvidešimtmetį pirmuosiuose kvartalų rekonstrukcijos projektuose: sanacija (griaunant ne tik laikinus, t. y. medinius, bet ir mūrinius pastatus), pirmųjų aukštų skyrimas visuomeninės paskirties patalpoms⁸³⁹.

Dalies specialistų bendrasis požiūris palengva keitėsi, daugėjo kritinės recepcijos. Pavyzdžiui, 1977 m. A. Miškinis viešai spaudoje iškėlė klausimą, ar sanacija nėra sąmoningas senamiesčio naikinimas, prisidengiant standartiniais argumentais – savitų medinių pastatų fiziniu ir moraliniu nusidėvėjimu, architektūriniu menkavertiškumu⁸⁴⁰. Visgi, reikia pripažinti, kad tokia praktika buvo būdinga ir kitoms šalims (pavyzdžiui, Estijoje kai kuriuose miestuose griauti ištisi kvartalai, kai kada keistos netgi formaliai saugotos gatvių trasos⁸⁴¹), o Lietuvoje praktinė situacija dažnai priklausė nuo išorinių, nuo restauratorių nepriklausiusių veiksnių. Pavyzdžiui, nors Kėdainių regeneracijos projekte buvo leistas maksimalus trijų aukštų užstatymas, bet vėliau projektavimą vykdė Miestų statybos ir Komunalinio

⁸³⁶ *Ibid.*, p. 21–23.

⁸³⁷ L[iudvikas] Aksamitauskas, J. Germanaitė, *Kauno senamiesčio 18 kvartalo rekonstrukcija, Projektiniai pasiūlymai*, Kaunas, PKI, 1975, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3138, l. 18.

⁸³⁸ *Ibid.*, l. 22.

⁸³⁹ Laima Šliogerienė, *Klaipėdos senamiesčio kvartalas Nr. 173. Kompleksinio sutvarkymo eskizinis pasiūlymas*, Klaipėda: PKI, 1980, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 8703, l. 3–5, 12, 23, 26.

⁸⁴⁰ Algimantas Miškinis, „Kaip saugosim Kėdainių senovę?“, in: *Literatūra ir menas*, 1977, Nr. 47, p. 6.

⁸⁴¹ Oliver Orro, *op. cit.*, p. 158.

ūkio projektavimo institutai ir „miesto šeiminkai“ galėjo keisti sprendinius. Todėl spaudoje 1982 m. atvirai teigta, kad „padėtis senamiestyje nenormali“⁸⁴². Visgi reikia pažymėti, kad PKI projektas taip pat galėtų būti vertinamas kaip prieštaringas. Nors tekstinėje dalyje „iš principo atmetama“ rekonstrukcijos projekto koncepcija, kuri „užstatymo pagrindu priėmė tipinius gyvenamųjų namų projektus“⁸⁴³, tačiau 1975 m., svarstant parengtą projektą PKI mokslinėje-techninėje taryboje, V. Drėma atkreipė dėmesį į tai, kad „naujas atstatymas šokiruoja su arch. paminklais“, o S. Pinkus priminė, kad tipizacija „nepageidautina senamiesčiui“⁸⁴⁴. Tipinių, sutapdintais stogais pastatų projektavimą aptariamame projekte kritikavo ir jo recenzentai A. Miškinis bei A. Jankevičiėnė⁸⁴⁵. Taigi nebūtų teisinga, kaip tai buvo bandoma padaryti, dėl susiklosčiusios Lietuvos senamiesčių paveldo apsaugai žalingos situacijos kaltinti tik savivaliavimą. Kai 1978 m. Kėdainių regeneracijos projektas buvo patikslintas, bendru tarpinstituciniu sutarimu netgi buvo leista senamiesčio teritorijoje statyti individualius gyvenamuosius namus, jų projektavimą pavedant PKI, o buvusi lentpjūvės teritorija paskirta „Alytaus eksperimentinių namų statybai“⁸⁴⁶. Todėl kilo reali grėsmė, kad Kėdainių senamiestyje liks tik paminklais paskelbti objektai, apsupti tipinių, naujos statybos pastatų. Vilkinti ir kiti pokyčiai: pavyzdžiui, nors nuo pirmųjų projektų siūlyta iškeldinti Kėdainių elektros aparatūros gamyklą, ji tebestovėjo ir devintajame dešimtmetyje, ne tik teršdama aplinką, bet ir „užimdama didelę dalį senamiesčio teritorijos pristatė ten blogos išvaizdos pastatų, kurie dako vaizdą“⁸⁴⁷. Su panašiomis problemomis susidurta ir Trakuose, nepaisant nuolatinio jų kėlimo to meto spaudoje⁸⁴⁸. Mieste statant tipinius pastatus iš dalies sunaikinta senoji urbanistinė struktūra, išgriauti

⁸⁴² P[etras] Vičkus, „Kėdainių senamiesčio regeneracijos slenksčiai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 1, p. 14.

⁸⁴³ Aksamitauskas L[iudvikas] ir kiti, *Kėdainių senamiesčio regeneracija. Detalaus išplanavimo projektas. Aiškinamasis raštas*, Kaunas: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 541, l. 29.

⁸⁴⁴ *Ibid.*, l. 17.

⁸⁴⁵ *Ibid.*, l. 21.

⁸⁴⁶ Pasitarimo, įvykusio 1978 m. vasario 9 d. Kėdainių rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomajame komitete senamiesčio tvarkymo klausimais protokolas, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 2492, l. 9–10.

⁸⁴⁷ P[etras] Vičkus, „Kėdainių senamiesčio regeneracijos slenksčiai“, p. 14.

⁸⁴⁸ Pavyzdžiui, Vytautas Jurkštas, Algimantas Miškinis, „Koks turėtų būti Trakų miestas?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 4, p. 10–14.

ištisi senieji kvartalai, kuriuose būta ir išskirtinių pastatų – pavyzdžiui, vienintelė Trakuose dviaukštė klėtis ar XIX a. pilis-kalėjimas⁸⁴⁹.

Atsiskleidė ir skirtingas požiūris į posesijų reikšmę, priklausęs nuo konkretaus miesto specifikos bei projekto autorių. Pavyzdžiui, Trakų rekonstrukcijos projekte posesijų sistema įvertinta kaip apardyta ir todėl nuspręsta, kad ją atstatyti „vargu ar būtų galima ir tikslinga“⁸⁵⁰, o Kauno regeneracijos projekte siekta „prisilaikyti posesijinės sistemos. Kur ji visai išnykusi – atstatyti mažosiomis architektūros formomis ar želdiniais. Tačiau visu pirma – pastatais“⁸⁵¹ (pabraukta autoriaus – v.j.). Plačiai paplitusi praktika (atsivežta iš Vengrijos) buvusių posesijų ribas žymėti sienutėmis vėliau itin kritikuota: „kvartalai tampa įvairios architektūrinės išraiškos (ir atlikimo kokybės!) sienučių ekspozicija. Jos žymi ir posesijų ribas, ir reljefo slenksčius, ir virsta savarankiškais bordiūrais“⁸⁵². Diskutuota spaudoje ir dėl buvusių kvartalų gabaritų atstatymo ar pažymėjimo. Dažniausiai siūlyta nesekti Lenkijos pavyzdžiui atkuriant ištusus pastatus, tačiau kritikuotas ir vengimas „išryškinti buvusias kvartalų ribas, gatvių tinklą, užstatymą“, kaip kad nutiko Vilniaus senamiesčio 34 kvartale.⁸⁵³ 1983 m. Komunalinio ūkio projektavimo instituto parengtame Vilniaus senamiesčio 28 kvartalo rekonstrukcijos projekte siūlyta kvartalo vidinę erdvę skaidyti nebe sienutėmis, o mūrinėmis sienomis, taip suteikiant kiemams „būdingą senamiesčiui mastelį“⁸⁵⁴. Šis darbas, išgirtas visuomeniniame aptarime (t. y. architektų bendruomenėje, o ne plačiojoje visuomenėje⁸⁵⁵) ir netgi pelnęs TSRS architektų sąjungos medalį sąjunginėje apžiūroje, atspindėjo kitokias nuostatas – ne tik numatyta rekonstruoti (didinant) esamus pastatus ar statyti naujus, tačiau ir nebijota viešai deklaruoti, kad „savo forma ir aukščiau jie panašūs į buvusius XIX amžiuje

⁸⁴⁹ Stanislovas Mikulionis, „Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma?“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 48, p. 6.

⁸⁵⁰ Stanislovas Mikulionis, *Trakų senamiesčio rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai*, l. 40.

⁸⁵¹ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 59.

⁸⁵² Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 51.

⁸⁵³ Romualdas Kaminskas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, p. 64.

⁸⁵⁴ Jonas Leonavas, „Rekonstrukcija: Vilniaus senamiestis, 28 kvartalas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 5, p. 9.

⁸⁵⁵ Žr. Vilniaus senamiesčio 28-to kvartalo projektinių pasiūlymų visuomeninio patarimo protokolas, Vilnius, 1982.10.28, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 750, l. 1–2.

pastatus“⁸⁵⁶, kurie daugumos to meto paveldosaugininkų vis dar suvokti kaip sudarkę senuosius miestus.

Šiuo periodu nusistovėjo ir naujos statybos senamiesčiuose pagrindiniai principai: užstatymo vieta (raudonųjų linijų laikymasis), darna su istorine architektūra, išlaikant šiuolaikiškumą ir prioritetas individualiems projektams. Iš esmės jie buvo suformuluoti jau Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte ir vėliau šiek tiek koreguojami atsižvelgiant į švelnią polemiką spaudoje. Remiantis šiame projekte pateikta išvada, kad „kontrasto principas yra viena iš senojo Vilniaus užstatymo teigiamų ypatybių“⁸⁵⁷, reglamentuotas naujas užstatymas – siūlyta taikyti analogiškus istoriniams kompozicijos principus ir rengti individualius projektus, tačiau vertingiausiose gatvėse nauja statyba uždrausta apskritai⁸⁵⁸. Kauno regeneracijos projekte suformuluoti trys galimi keliai: kontrasto principas („reikia drąsos ir saiko“), tradicijų perimamumo principas („sunkiausias, bet teisingiausias <...>. Juo einant formuojama nacionalinė architektūra“) ir „indiferentiška – prisitaikėliška architektūra“ („nepraturtina aplinkos, žemina bendrą ansamblio vertę“)⁸⁵⁹. Tai rodo, kad siekta demonstruoti architekto kūrybinį potencialą, o foninės architektūros kūrimas vertintas neigiamai. Pastatų derėjimas su aplinka ir urbanistinės kompozicijos kryptis buvo tikrinama maketuojant: pavyzdžiui, Kėdainių senamiesčio regeneracijos projekto projekcinėje užduotyje atskirai nurodytas miesto centrinės dalies, įtakos zonos esamos padėties bei dviejų variantų projektinių sprendinių „maketo sudarymas“. Pagamintame makete skirtinga medžiaga ir spalva buvo išskirti projektuojami pastatai (žr. iliustraciją Nr. 6, kurioje matomi projektuojami stambiaplokščiai namai), taip pat projekte pateiktos ir pieštos svarbiausių aikščių perspektyvos⁸⁶⁰. 1980 m., veikiausiai siekiant gerinti architektūros kokybę, rekomenduota visus naujų pastatų projektus senamiesčiuose ruošti „konkursų keliu“⁸⁶¹. Vis dėlto ši gana utopinė rekomendacija įgyvendinta nebuvo.

⁸⁵⁶ Jonas Leonavas, *op. cit.*, p. 9.

⁸⁵⁷ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai...*, l. 11

⁸⁵⁸ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 21–23.

⁸⁵⁹ A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 82.

⁸⁶⁰ Aksamitauskas L[iudvikas] ir kiti, *op. cit.*, l. 5–6, 70–74.

⁸⁶¹ Mokslinės-praktinės konferencijos „Vilniaus, Kauno, Klaipėdos senamiesčių kvartalų regeneravimo eiga ir uždaviniai“ rekomendacija, 1980, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 660, l. 2.

Ilustracija Nr. 6. L[judvikas] Aksamitauskas ir kiti, Kėdainių senamiesčio regeneracija. Maketo nuotrauka, Kaunas: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 541, l. 70.

To meto Lietuvos spaudoje daugiausia kritikuota Kauno naujoji architektūra: V. Jurkštas netgi teigė, kad iki 1972 m. čia nebuvo sukurta nei vieno geros architektūros pastato⁸⁶², o po dešimtmečio A. Miškinis vardijo būdingas klaidas: raudonųjų linijų nepaisymą, nebūdingą tūrių skaidymą⁸⁶³. Dar kiek vėliau A. Jakučiūnas akcentavo kompozicines klaidas (49, 38, 39, 41, 42 kvartalų sprendiniai – daugiausia dėl paliktų neužstatytų ar

⁸⁶² Vytautas Jurkštas, „Teišlieka, kas tikrai vertinga“, p. 10.

⁸⁶³ „Senamiestis eina per širdį“, parengė A. Žemaitytė, in: *Literatūra ir menas*, 1983 02 19, Nr. 8, p. 1.

nesutvarkytų tarpų, kurie 39 kvartale siekė net iki 110 metrų ilgio)⁸⁶⁴. Pagrindine problema, be abejo, buvo įvardijami pastatyti tipiniai pastatai. Tačiau kritikuoti ir pernelyg mėgstantys „architektūrinės individualybės“ architektai, ignoruojantys visumą, senamiesčio regeneravimo principus ir mokslinę tyrimų medžiagą⁸⁶⁵. Netgi Dailės parodų rūmai Vilniuje, apdovanoti eile premijų ir visuotinai pripažinti kaip puikus šiuolaikinės architektūros istorinėje aplinkoje pavyzdys, pavienių autorių vertinti kaip pernelyg kontrastingi, nors turėtų tarnauti kaip rotušės fonas⁸⁶⁶. Ypatingai prastai S. Mikulionis vertino Trakų situaciją – juose ne tik naikinta senoji miesto urbanistinė struktūra, tačiau, statant didelio mastelio tipinius pastatus, buvo „niokojamas istorinis Trakų reljefas“⁸⁶⁷. Be to, 1977 m. kompleksinė kvartalų rekonstrukcija Trakuose ir Kėdainiuose dar nebuvo pradėta – tvarkyti tik pavieniai pastatai⁸⁶⁸.

Įtakos naujų objektų poveikio mastui turėjo ir pačių senamiesčių mastelis. Pavyzdžiui, neįautrus naujas pastatas Vilniaus senamiestyje teoriškai galėjo „išnykti“ ar būti matomas tik iš vienos gatvės perspektyvos, o reljefe išsidėsčiusiuose ir itin smulkaus užstatymo mastelio Trakuose dominuoti visose miesto panoramose. Pastebima tendencija, kad aštuntajame dešimtmetyje įsitvirtino specialistų požiūris, kad nauji pastatai turi būti atvirai šiuolaikiški, pradėta mažiau samprotauti apie jų darną su aplinka. Akcentuojant kokybinį dėmenį, cituotas tuo metu jau buvęs ICOMOS prezidentas P. Gazzola: „Nėra prieštaravimų tarp senos ir naujos architektūros, yra tik prieštaravimai tarp geros ir blogos architektūros“⁸⁶⁹. Vis dėlto, anot E. Navickienės, nauja architektūra į senamiesčius buvo įterpiama vis darniau – nuo primityvių ar tipinių projektų šeštajame-septintajame dešimtmetyje 1975-1990 m. įvyko slinktis kontekstinio

⁸⁶⁴ Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 50–51.

⁸⁶⁵ Kaminskas Romualdas, „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“, in: *Architektūros paminklai, t. IX*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 5.

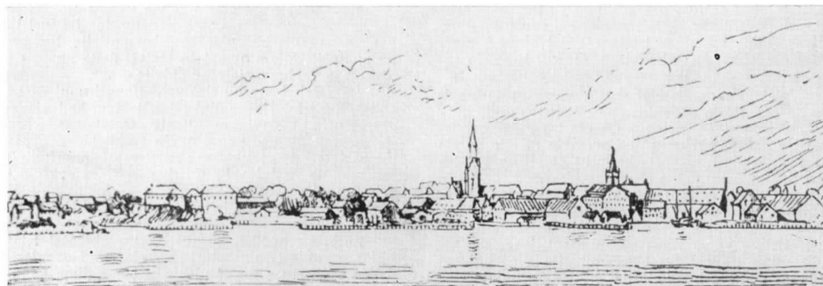
⁸⁶⁶ Baranauskas Vytautas, „Išeities pozicijos“, in: *Literatūra ir menas*, 1968, Nr. 25, p. 4.

⁸⁶⁷ Stanislovas Mikulionis, „Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma?“, p. 6–7.

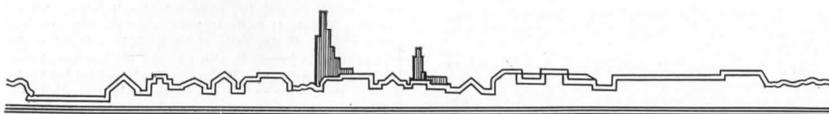
⁸⁶⁸ LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto..., l. 5.

⁸⁶⁹ Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 56.

santykio, vietos tradicijų interpretavimo link⁸⁷⁰. Kita vertus, spaudos analizė atskleidžia, kad amžininkai būtent šiuo laikotarpiu daugiausia polemizavo naujos architektūros klausimais, o devintajame dešimtmetyje pradėta viešinti ir itin griežta kritika.

4 pav. Senamiesčio silueta XIX a. (vaizdas iš Smiltynės)

5 pav. Projektuojamas senamiesčio silueta

Iliustracija Nr. 7. Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, XIX a. ir projektuojamas Klaipėdos senamiesčio siluetai, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, p. 27.

Išskirtinis požiūriu į naują architektūrą senamiestyje yra Klaipėdos senamiesčio atvejis, kai regeneracijos projekte (t. y. paveldosaugos dokumente) buvo užsimota patobulinti netgi senamiesčio siluetą. Argumentuota, kad jis „urbanistinės kompozicijos požiūriu neišsiskiria miesto panoramoje“, todėl, norint pabrėžti jo vertę naujomis dominantėmis (!), „reikia regeneruoti“ arba „sukurti išraiškingą senamiesčio siluetą“⁸⁷¹. (žr. iliustraciją Nr. 7) Palyginus, pirmajame Klaipėdos senamiesčio rekonstrukcijos projekte septynių aukštų pastatas prie Dangės įvardytas kaip nesiderinantis su 1-3 aukštų būdingu užstatymu⁸⁷². Kaune – priešingai, buvo atsakyta naujų dominančių projektavimo ir siekta „išsaugoti esamą vertikalių dominančių sistemą“⁸⁷³. Siekiant vengti tariamo monotoniškumo,

⁸⁷⁰ Eglė Navickienė, *op. cit.*, p. 127–128, 132–136, 138, 142.

⁸⁷¹ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 23, 26; Stasys Prikockis, *op. cit.*, p. 59–60.

⁸⁷² Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas, *Klaipėdos senamiesčio išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas...*, l. 38.

⁸⁷³ Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 46.

aštuntajame dešimtmetyje Klaipėdoje kvestionuoti ir pagrindiniai tuo metu vyravę naujos architektūros komponavimo principai – išsaugoti raudonąsias linijas (anot R. Jalovecko, kitaip „namas tampa lyg įspaustas pianino klavišas“⁸⁷⁴) ir panašų į aplinkinio užstatymo tūrį ir aukštį: teigta, kad jų laikantis „Klaipėdos senamiestis virstų be galo monotonišku“⁸⁷⁵. Taip pat – vėlgi Klaipėdai išskirtinai būdinga savybė – didelis perstatymo naujais pastatais procentas (panašus ar net didesnis negu paliekamų senųjų pastatų). Netgi paliekamus pastatus numatyta rekonstruoti „gerinant architektūrinę kompoziciją“ arba „kuriant naujas architektūrinės vertybes“ (priežastys nurodytos įvairios – per mažas ar per didelis tūris, perspektyvas gadinanti architektūra ir t. t.). Tik keletas mažo mastelio pastatų priskirti I kategorijai, kurią rekonstruojant būtina „išsaugoti esamą architektūrinę išvaizdą“⁸⁷⁶. Kitų miestų projektų autoriai atkreipė dėmesį ir į urbanistinę foninių pastatų vertę, kuri nebūtinai sutapo su architektūrine⁸⁷⁷, t. y. nemažai pastatų siūlyta saugoti kaip viso Senamiesčio urbanistinės vertės komponentus, nepriklausomai nuo jų architektūros. Jau po keleto metų netgi paveldo apsaugos sistemos aukščiausias pozicijas užimantys specialistai konstatavo, kad „siekdami „šiuolaikiškumo“ <..> klaipėdiškiai vieną po kito sumodernina senamiesčio pastatus“ ir kvestionavo „pagarbą senamiesčiams ir reiklumą sau“⁸⁷⁸.

Itin aktuali senamiesčių problema, kėlusi ne tik „pagarbos senamiesčiams“, bet ir praktinio nykimo (naikinimo) klausimus, išliko transporto eismas. Veikiausiai siekiant kompromiso su tuometinėmis miestų planavimo praktikomis, į Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektą perkelti ir galiojusio generalinio plano transporto schemos sprendiniai: Pylimo (tuomet – Komjaunimo) gatvės platinimas, nauja gatvės trasa nuo J. Basanavičiaus ir Teatro gatvių iki Katedros aikštės, t. y. J. Šeiboko kritikuoti sprendiniai, perimti dar iš rekonstrukcijos projekto, kurie buvo pateikti ne projekto autorių, o padiktuoti išimtinai politinių sprendimų ir

⁸⁷⁴ Romanas Jaloveckas. Cituota iš: A[lfredas] Jakučiūnas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 79. Pateikta nuoroda į *Švyturys*, 1974, Nr. 14, tačiau minėtame numeryje R. Jalovecko straipsnio nėra.

⁸⁷⁵ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 28.

⁸⁷⁶ Laima Šliogerienė, *op. cit.*, l. 3–5, 12, 23, 26.

⁸⁷⁷ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsnių*, p. 6.

⁸⁷⁸ Romualdas Kaminskas, „Apie pagarbą senamiesčiams ir reiklumą sau“, in: *Kultūros barai*, 1978, Nr. 2, p. 25.

asmenybių įtakos. Naujojo projekto transporto dalies rengėjų nuomone, toks sprendinys buvo „per daug vulgarus unikalių kultūros paminklų atžvilgiu. Nepriimtinas jis ir transporto požiūriu“⁸⁷⁹. Tuo metu visoje Europoje buvo būdinga tokių sprendinių kritika, o pastarąją Vilniaus senamiesčio transporto schemą K. Šešelgis įvertino kaip „vien tik inžineriniais ir transporto skaičiavimais paremtą siūlymą“⁸⁸⁰. Regeneracijos projekto korektūros autorius A. Gučas taip pat šį projektą vėliau įvertino kaip „nelabai sėkmingą“ būtent dėl generalinio plano, kuris „buvo neišpasakytai transportinis“⁸⁸¹, įtakos. J. R. Glemžos teigimu, „vėliau valdžios lygiu buvo pasiekta, kad būtų atsisakyta tokių transporto sprendinių įgyvendinimo“⁸⁸². Vis dėlto net ir 1982 m. naujai parengtame – pagerintame eismo schemas variante bendramiestinių ir rajoninės reikšmės magistralių kategorijai priskirtos dabartinės Maironio, Islandijos, Liejyklos gatvės⁸⁸³.

Specialistų identifiikuotos ir kitos senamiesčių gatvių tinklo problemos: pavyzdžiui, mažas važiuojamosios dalies ir šaligatvių plotis, dėl kurio pėstieji yra priversti eiti važiuojamąja dalimi, maži atstumai tarp sankryžų, nepakankamas sankryžų pralaidumas ir t. t. Nepaisant santykinai didelio gatvių tankio ir procentaliai užimamo ploto, šie faktoriai buvo vertinami kaip mažinantys eismo efektyvumą ir verčiantys gatves nepalankiomis pėstiesiems⁸⁸⁴. Tuo metu, atrodytų, pažangesnis sprendimas – visiškai arba dalinai uždaryti eismą tam tikrose gatvėse ar jų atkarpose – nesiūlytas, nors tokie sprendiniai jau buvo sėkmingai įgyvendinami daugelyje Europos miestų, pavyzdžiui, Romoje, Perudžoje, Bolonijoje, Florencijoje, Kopenhagoje, Amsterdame, Miunchene, Bremene, Kelne, Diuseldorfe, Vienoje, Geteborge, Fare, Glazge, Londone ir kt.⁸⁸⁵ Kita vertus, šiaip jau itin gerai vertinta Prancūzijos paveldosauga šiuo aspektu aštuntojo dešimtmečio pradžioje atrodė beviltiškai atsilikusi: beveik kiekviename istoriniame mieste fiksuotos eismo ir automobilių stovėjimo (dažnai – centrinėse aikštėse) problemos, praktiškai nebuvo pėsčiųjų gatvių. Problemų buvo likę ir Italijos

⁸⁷⁹ Vaclovas Šeštokas, Gražvydas Paliulis, Antanas Pilypaitis, *op. cit.*, p. 166.

⁸⁸⁰ Kazys Šešelgis, „Senamiestis – ne paveikslas“, p. 18.

⁸⁸¹ Gučas Augis, Paskaita.

⁸⁸² Violeta Miciūtė, Jonas Rimantas Glemža, *op. cit.*, p. 280.

⁸⁸³ Vaclovas Šeštokas, Remigijus Čibiras, „Eismo slopinimas Vilniaus senamiestyje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1984, Nr. 4, p. 10.

⁸⁸⁴ Vaclovas Šeštokas, Gražvydas Paliulis, Antanas Pilypaitis, *op. cit.*, p. 164–165.

⁸⁸⁵ Plačiau žr. *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux, London, 1974.

miestuose: pavyzdžiui, Sienoje vis dar buvo per daug eismo ir per daug transporto stovėjimo vietų (netgi turistiniame žemėlapyje buvo sužymėtos eismo kryptys labirintą primenančiose gatvėse)⁸⁸⁶. Lietuvoje tuo metu vis dar siūlyta spręsti didėjančią automobilizacijos klausimą, didinant stovėjimo vietų skaičių netgi tokiais šiandien radikaliomis priemonėmis kaip išdėstant „pagal vertikalę [senamiesčio teritorijoje! – v.j.], užimant netinkamas gyvent vietas pirmuose aukštuose“⁸⁸⁷. 210 vietų stovėjimo aikštelė (tikėtina, daugiaaukštė) regeneracijos projekte buvo numatyta prieš pat Aušros vartus Vilniuje⁸⁸⁸, t. y. vienoje iš jautriausių miesto vietų, ignoruojant galimą žalingą poveikį didelės svarbos architektūros paminklui.

Iliustruojant vadinamuosius šiuolaikinio (t. y. tuometinio) gyvenimo ir paveldosaugos konfliktus, atskirai aptartinas Trakų, daugiausia užstatytų mediniais pastatais, tačiau norimų plėsti kaip rajono ir rekreacinis centras, atvejais. Trakų senamiesčio regeneracijos projektas Trakų rajono DŽDT Vykdomojo komiteto buvo užsakytas 1971 m. sausio 22 d.⁸⁸⁹ ir 1974 m. patvirtintas. Vis dėlto jį svarstant IMMKPAT ir Architektų sąjungos posėdyje išsakyta įvairių nuomonių, kurių dalis atspindėjo griežtesnės apsaugos (plėsti ribas, iškelti sporto bazes, neplatinti gatvių, riboti naują statybą), dalis – šiuolaikinių reikalavimų (sąlygų mediniuose karaimų namuose gerinimas, nerealu drausti naują statybą visoje teritorijoje) siekį⁸⁹⁰. Tokia ambivalentiška pozicija, dažnai būdinga ir tam pačiam pasisakančiam asmeniui, visiškai atitiko to meto bendrąsias europines ir Lietuvos miestų planavimo ir paveldo apsaugos tendencijas. Kadangi po pasitarimo nuspręsta iš esmės pritarti projekto sprendiniams, nepakeistos liko ir paminklo ribos, neapėmusios pusiasalio pietinės dalies, kuri dėl to liko realiai nesaugoma ir palaiptiui buvo užstatyta daugiabučiais pastatais. Šis sprendimas šiandien daugelio specialistų laikomas pagrindine Trakų apsaugos proceso klaida⁸⁹¹. Kritikuotas ir Trakų generalinis planas, kuriame, anot A. Miškinio, neatsižvelgta nei į miesto istorinę raidą, nei į „tapybišką ir sudėtingą

⁸⁸⁶ Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. D. 2, E. 4.

⁸⁸⁷ Kazys Šešelgis, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“, l. 10.

⁸⁸⁸ Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas (kalkės)*, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4391, l. 9.

⁸⁸⁹ Romualdas Jurgilas, Antanas Pilypaitis, *op. cit.*, p. 167.

⁸⁹⁰ Bendro IMMKPAT ir Architektų sąjungos narių posėdžio protokolas, 1974 -06-20, Vilnius, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 175–177.

⁸⁹¹ Interviu su Giedre Filipavičiene.

vietovę“. Autorius siūlė vengti kompaktiško miesto modelio, o, priešingai, projektuoti nedidelių masyvų junginį, „siejamą funkcinių ir kompozicinių ryšių“⁸⁹², t. y. nebetankinti Trakų istorinės dalies.

Serija straipsnių, skirtų Trakų problemoms, 1979 m. pasirodė „Literatūroje ir mene“⁸⁹³. Be aukščiau aptartų problemų, aktualių visos Lietuvos didiesiems senamiesčiams, juose daugiau diskutuota dėl tipinės architektūros pastatų, dažnai statytų nesilaikant regeneracijos projekto sprendinių, užgožiant ar netgi sunaikinant vertingą užstatymą. Tuometiniams modernaus gyvenimo poreikiams atstovaujanti pusė argumentavo modernios architektūros teise egzistuoti šalia istorinių pastatų tuo, kad istoriniai pastatai savo statybos laiku irgi buvo tipiniai ir „dabartiniais gyventojų buitinais poreikiais“⁸⁹⁴. Panašių problemų kilo ir Klaipėdoje: pavyzdžiui, nenoras mažinti kino teatro žiūrovų salės sutrukdė atkurti „bendrą senamiesčio pobūdį“⁸⁹⁵. Šie to meto spaudoje aprašyti atvejai akivaizdžiai demonstruoja regeneracijos projektų įgyvendinimo spragas, netgi jų visišką ignoravimą ir veikiausiai bevaisės restauratorių pastangas atkreipti valdžios ir visuomenės dėmesį. Diskutuota ir dėl individualių medinių Trakų karaimų namų pritaikymo turizmui. Viena iš priežasčių, kodėl šiuose namuose neįsivaizduotas „normalus“ gyvenimas, galėjo būti bendri sovietiniai standartai: viena vertus, medinis paveldas laikytas moraliai ir fiziškai susidėvėjusiu, neatitinkančiu šiuolaikinio gyvenimo sąlygų, kita vertus, individualus namas miesto teritorijoje viršijo formalius sovietinio žmogaus poreikius ir galimybes. Galbūt todėl A. Miškinis siūlė senuose bei atstatytuose karaimų namuose įrengti būtinus patogumus ir sukurti „etnografinę salą šiuolaikiniame mieste“, panašiai kaip Nidoje⁸⁹⁶.

⁸⁹² Algimantas Miškinis, J. Petrulis, *Mokslinio tyrimo darbo „LTSR mažų miestų architektūrinio formavimo tendencijų nustatymas ir pirmoje eilėje nagrinėtinų problemų bei klausimų, siekiant pagerinti šių miestų architektūrinį sprendimą, išryškkinimas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1975, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 257, l. 30.

⁸⁹³ Pavyzdžiui, Stanislovas Mikulionis, „Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma?“, p. 6–7; „Požiūris: senamiestis – paminklas“, parengė A. Žemaitytė, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 52, p. 4–5.

⁸⁹⁴ G[ediminas]Girčys, „Trakai: nūdienu ir senovė“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 29, p. 6, 11.

⁸⁹⁵ Algimantas Miškinis, „Prie Danės ir Didžiojo vandens gatvės“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 33, p. 6.

⁸⁹⁶ Algimantas Miškinis, „Trakai: senovė ir nūdienu“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 2, p. 9.

Nors Trakai buvo įrašyti į respublikinės reikšmės paminklų sąrašą ir formaliai jų regeneracijai skirtus projektavimo darbus vykdė PKI, tačiau daugiausia dėl asmeninio A. Miškinio aktyvumo, kurio netenkino Trakų regeneracijos projekto sprendiniai ir jo paties „didžiausiu Trakų kenkėju“ įvardyto Valstybinio statybos reikalų komiteto Miestų planavimo skyriaus vedėjo Gedimino Girčio pozicija⁸⁹⁷, 1980 m. Statybos reikalų komitetas skyrė lėšų Trakų problemoms tirti. Jos institute nagrinėtos 1981–1983 m. (Č. Kudaba, A. Miškinis, M. Purvinas, M. Purvinienė, R. Zakaitienė). Darbo išvadose siūlyta steigti Trakų istorijos, kultūros ir gamtos nacionalinį parką⁸⁹⁸, t. y. pademonstruoti itin kompleksiškas požiūris, Trakus suvokiant kaip kultūrinį kraštovaizdį (UNESCO terminologijos prasme). Panašiu metu PKI rengta Trakų senamiesčio regeneravimo projekto korektūra (patvirtinta 1985 m., Danutė Eidukonytė, Giedrė Filipavičienė, Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis), kurioje praplėstos paminklo ribos, įtraukiant ir dešimtmečiu anksčiau atmetą ir dėl to jau smarkiai pakitusią pietinę pusiasalio dalį. Vis dėlto LSAMTI siūlymas steigti nacionalinį parką tuo metu atmestas. Dėl to A. Miškinis rašė viešus ir privačius, asmeninius ir kolektyvinius laiškus spaudoje, LKP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui, LKP CK sekretoriui L. Šepečiui⁸⁹⁹. 1989 m. Trakų rajono laikraštyje „Galvė“ išspausdintas viešas kreipimasis į LKP CK ir LTSR MT, jame paveldo apsaugos sistemos žmonės A. Miškinis ir S. Mikulionis sujungė jėgas su LDT vykdomojo komiteto ir su vietinio Sąjūdžio skyriaus pirmininkais⁹⁰⁰. Po mėnesio patvirtintas Trakų senamiesčio ir Senujų Trakų gyvenvietės paminklinės teritorijos ribų ir apsauginių zonų projektas⁹⁰¹. Procesas buvo išjudintas, tačiau galutinio teigiamo sprendimo teko laukti iki 1991 m.

⁸⁹⁷ Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 129.

⁸⁹⁸ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas*, p. 179.

⁸⁹⁹ *Ibid.*, p. 182–184.

⁹⁰⁰ J. Katinienė, J. Kriaučiūnas, A. Miškinis, S. Mikulionis, „Viešas kreipimasis į Lietuvos KP Centro Komitetą ir LTSR Ministrų Tarybą“, Galvė, 1989-08-31 in: Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 188–189.

⁹⁰¹ Filipavičienė Giedrė, *Trakų senamiestis ir Senujų Trakų gyvenvietė. Paminklinės teritorijos ribų ir apsauginių zonų projektas*, Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 1853, l. 1.

2.2.3 Integruotas požiūris? Kompleksinės problemos

Lyginant sovietinės Lietuvos aptariamojo laikotarpio urbanistinio paveldo apsaugos projektus su ankstesnės kartos projektais, pažymėtina, kad naujuosiuose buvo deklaruotas atsižvelgimas į daugiau aspektų, netgi sąlyginai būtų galima išvelgti integruoto konservavimo, tuo metu pradėjusio plisti Europoje, užuomazgų. Neabejotina, kad funkcijų, gyvenimo sąlygų, transporto klausimai spręsti ir ankstesniuose projektuose, tačiau naujuosiuose jiems skirtas dar didesnis dėmesys. Rengiant praktinės – pritaikymo – dalies dokumentaciją, remtasi „apklausos ir natūros žvalgymo metodais, atitinkamų žinybų kontroliniais ir ataskaitiniais dokumentais“⁹⁰². Pavyzdžiui, Kauno regeneracijos projektas išsiskyrė autorių refleksijomis apie vietines ir tarptautines (galima tai sieti ir su ICOMOS simpoziumu bei P. Gazzola straipsniu lietuviškoje spaudoje) paveldosaugos aktualijas – pradedant senamiesčių funkcija, baigiant posesijine sistema ir raudonųjų linijų „respektavimo“ būtinybe. Kita vertus, šių dokumentų sprendinių tyrimas atskleidžia, kad vadinamasis „kompleksinis“ požiūris, nors savo pavadinimu, sąvokomis, struktūra buvo artimas tarptautinėms integruoto konservavimo idėjoms, tačiau jų turinys suvoktas ir taikytas skirtingai – iš esmės pasilikta profesionalų dominavimo ir socialinės inžinerijos, estetikos prioritetų rėmuose.

Išaugus projektų apimtims ir sudėtingėjant administracinėms procedūroms, vėluota juos parengti. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektą iš pradžių buvo numatyta pabaigti 1973 m. II ketvirtį, tačiau vėliau prašyta terminą koreguoti, nes toks projektas turėjo būti apsvarstytas „Kultūros ministerijos metodinėje ir miesto architektūrinėje tarybose ir suderintas su visa eile žinybų. Dėl labai didelės apimties projekto ekspertizė ir svarstymas užtruks ne vieną mėnesį ir Institutas neturi galimybės šios eigos pagreitinti“⁹⁰³. Tiesa, tokie projektai būdavo ilgai rengiami ir kitose šalyse. Pavyzdžiui, Prancūzijoje Secteur Sauvegardé planas buvo rengiamas vieno asmens (istorinių pastatų architekto ar miestų planuotojo) net šešerius metus, nes tai taip pat buvo dvejopo pobūdžio – ir strateginis, ir itin detalus dokumentas su kiekvieno pastato analize⁹⁰⁴.

⁹⁰² Vytautas Baranauskas, „Vilniaus senamiesčio prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigų tinklo rekonstrukcija“, in: *Architektūros paminklai*, t. I, Vilnius, 1970, p. 10.

⁹⁰³ 1973 m. Valdybos suvestinis finansinis planas, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 132, l. 7.

⁹⁰⁴ Dennis. G. Rodwell, „The French Connection...“, p. 56.

Parengus projektus, Lietuvoje jų sprendinių realizavimą stabdė ir administracinės kliūtys – nepaisant jau įteisintos Vilniaus Senamiesčio, kaip atskiros teritorijos, sampratos, iki pat sovietmečio pabaigos šios miesto dalies fragmentai liko pavaldūs skirtingiems administraciniams rajonams. Šią problemą vis raginta spręsti (pavyzdžiui, 1977 m., t. y. jau parengus visus regeneracijos projektus, surengtos mokslinės-praktinės konferencijos „Senamiesčių regeneravimo klausimai“ rekomendacijoje⁹⁰⁵), tačiau veiksmų nesiimta. Projektų rengėjams žinant apie rekonstrukcijos projektų įgyvendinimo kliūtis, regeneracijos projektuose iš anksto stengtasi išvengti neįgyvendinimo problemos, numatant sprendinių vykdymo tvarką ir prioritetus (atkreipiant dėmesį į kvartalus, kuriems rekonstrukcija reikalingiausia⁹⁰⁶). Visuotinai priimta darbų vykdymo seka buvo tokia: „senamiestis – kvartalų grupė – kvartalas – pastatas“, tačiau vėliau įvertinta, kad, pavyzdžiui, Kaune ji pasiteisino mažiau negu čia taikyta „juostinė“ metodika „senamiestis – gatvė (ansamblis)⁹⁰⁷ – pastatas“⁹⁰⁸.

Kaip didžiausia naujovė regeneracijos projektuose įvardijamas socialinio aspekto įvertinimas⁹⁰⁹, tačiau realiai į gyventojų nuomonę buvo atsižvelgiama tik iš dalies, nes atlikti sociologiniai tyrimai buvo orientuoti į kiekybinius rodiklius (pavyzdžiui, gyvenamojo ploto normas, butuose (ne)turimus „patogumus“), o apie potencialius kitus gyventojų interesus palikta teisė spręsti patiems tyrėjams. Neišvengta ir socialinės inžinerijos idėjų – „sudėties balansavimo“, nepaisant to, kad šis siūlymas galėjo akivaizdžiai prieštarauti pačių gyventojų nuomonei. Siekiant tokių tikslų pateikti Leningrado urbanistų-sociologų „pasiūlymai gyventojų socialinei-demografiniai sudėčiai gerinti“: „vienišus nedarbingus bei senesnio amžiaus gyventojus tikslinga iškelti iš senamiesčio, suteikti jiems butus necentrinėse miesto dalyse, arčiau gamtos“, į rekonstruotus butus atkelti dirbančiuosius senamiestyje, taip sumažinant transporto srautus.⁹¹⁰ Tęstas ir „tinkamų“

⁹⁰⁵ LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto..., l. 4.

⁹⁰⁶ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*, p. 19–21.

⁹⁰⁷ Išskirtinės svarbos funkcinis ir architektūrinis akcentas arba ašis.

⁹⁰⁸ Alfredas Antanas Jakučiūnas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, p. 44–70, p. 64–65.

⁹⁰⁹ Latvijoje ar Estijoje rengiant senamiesčių apsaugos projektus sociologiniai tyrimai nebuvo atliekami.

⁹¹⁰ Jurgis Vanagas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, Vilnius: PKI, 1972, in: VRVA, f.2, b. 101–88, p. 56.

gyventojų selekcijos vykdymas. Be to, po regeneracijos į Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo butus atkeliamiems gyventojams siūlyta „pravesti instruktažą“, „kaip reikalinga racionaliai naudotis patalpomis, kaip elgtis iš viso su visu kvartalu ir paskirais kvartalo objektais, kaip paminklinės architektūros eksponatais“⁹¹¹ (plg. su to paties V. Žemkalnio identišku siūlymu 61 kvartale, plačiau žr. poskyryje 1.5). Tiesa, nors šiame ir vėlesniuose projektuose buvo planuojama mažinti gyventojų skaičių istoriniame mieste, tačiau radikalus „muziejėjimas“, koks buvo įvykdytas šeštajame dešimtmetyje Plovdive (Bulgarija) visus gyventojus iškėlus į priemiesčių gyvenamuosius rajonus, o teritoriją paskelbus „senovės rezervatu“, skirtu kultūrai, aukštajam mokslui ir turizmui⁹¹², niekada nebuvo svarstomas.

Projektų rengimo metu atlikus sociologines senamiesčių gyventojų apklausas, nustatyta, jog senamiesčių gyventojų identifikacija su savo gyvenamąja vieta pakankamai aukšta, netgi lyginant su tuo metu labai gerai vertintų masinės statybos rajonų gyventojų: nepaisant pripažįstamų trūkumų (blogas oras, triukšmas, blogi butai – reikėjo kapitalinio remonto, karšto vandens ir t. t., eismas ir t. t.), dauguma senamiesčių gyventojų (Vilniaus – 79,2%) išreiškė pozityvų savo gyvenamosios vietos vertinimą ir norą čia likti gyventi⁹¹³. Vis dėlto formaliai rajonas vis tiek pripažintas blogu gyventi, „nes senamiestyje nebus pasiektos tokios gyvenimo sąlygos, kokias turi naujų statybų rajonų gyventojai. Natūralu, kad čia ir liks mažesnis želdinių plotas vienam gyventojui, mažiau bus sporto bei žaidimų aikštelių, čia visad bus labiau jaučiamas įtemptas miesto gyvenimo ritmas, triukšmas, transporto keliamos negerovės.“⁹¹⁴ Beje, būtent kompensuojant senamiesčio rajonų trūkumus, perspektyvoje siūlyta gyvenamojo ploto normą jame didinti ne tik iki 9, bet iki 15 kvadratinių metrų asmeniui, tačiau nedidinant užstatymo intensyvumo, o iškeliant dalį gyventojų į kitus rajonus⁹¹⁵. Projekte Vilniaus senamiesčio gyventojų skaičiaus mažinimas planuotas dviem etapais –

⁹¹¹ Vytautas Žemkalnis, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas*, l. 6.

⁹¹² Dennis G. Rodwell, „Urban Conservation in the 1960s and 1970s...“, p. 11.

⁹¹³ Jurgis Vanagas, „Vilniaus senamiesčio regeneracijos socialiniai aspektai“, in: *Architektūros paminklai t. III*, 1975, p. 91, 92, 94.

⁹¹⁴ Jurgis Vanagas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, p. 52.

⁹¹⁵ Jurgis Vanagas, „Vilniaus senamiesčio regeneracijos socialiniai aspektai“, p. 95–96.

taikant 17 kv. m., vėliau – 21,5 kv. m. normą.⁹¹⁶ Analogiškas principas (paliekant senamiestyje vos 4800 gyventojų) siūlytas ir Klaipėdoje, kurios senamiestyje vidutinis gyvenamasis plotas asmeniui prieš regeneraciją siekė 6,85 kv. m, o siekiamybe įvardyta 12 kv. m⁹¹⁷ Tiesa, 1980 m. Klaipėdos senamiestyje, užėmusiame 62 ha, vis dar gyveno daugiau negu 6000 žmonių ir kai kurie autoriai teigė, kad „ateityje šis skaičius neturėtų mažėti“, o, priešingai, būtina gerinti jų „utilitarinių poreikių patenkinimą“ ir taip užtikrinti šios miesto dalies gyvybingumą, o ne paversti ją „ištuštėjusiu „architektūros muziejumi“⁹¹⁸. Palyginus – Kėdainių senamiestyje 1980 m. gyveno 4800 gyventojų⁹¹⁹, Vilniaus senamiestyje –30 000, planuota jų palikti apie 20 000⁹²⁰. Nors gyventojų iškeldinimo metodas buvo taikomas ir kitur Europoje (pavyzdžiui, Regensburge siūlyta iš 30 000 gyventojų palikti tik pusę⁹²¹), tačiau ši problema buvo aktuali ne visuose istoriniuose miestuose. Netgi priešingai – 1968 m. Edinburgo Naujamiesčio 1-oje zonoje vienam kambariui teko 0,63 asmens (t. y. rodiklis buvo geresnis ne tik negu tuo metu priimtina – 1 žmogus kambaryje – norma, bet netgi negu idealus – 0,75 žmogaus kambariui)⁹²².

Nors A. Pilypaitis nuogaštavo dėl gyventojų mažėjimo, tačiau būtent remiantis regeneracijos projektų sprendiniais pradėtas dar intensyvesnis gyventojų „stūmimas“ iš senamiesčių, juose įkuriant „miesto mastu“ ir turistams svarbias įstaigas. Tinkamo naudojimo užtikrinimas buvo iššūkis visos Europos mastu – dideliems istorinių pastatų plotams reikėjo parinkti funkcijas, derančias su esamais pastatais ir gatvių tinklu, be to, atsižvelgti į tai, kad istoriškai šios teritorijos paprastai būdavo mišrios paskirties⁹²³. Talino regeneracijos projekte laikytasi principo, kad istorinis pastatas yra svarbiau negu istorinė funkcija, todėl jiems reikia parinkti tokias funkcijas, kurios nežalotų jų architektūros. Reglamentavimas buvo toks detalizuotas,

⁹¹⁶ Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Priedai. Tyrimų ir skaičiavimų originalai. XVI tomas. 7-ji dalis – Kvartalų užstatymo pirminiai eskizai ir kielių skaičiavimai*, Vilnius: PKI, 1973, in: VRVA, f. 2, b. 101–107, lapai nenumeruoti.

⁹¹⁷ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 26.

⁹¹⁸ Petras Vičkus, „Klaipėdos senamiesčio įvertinimas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, Nr. 3, p. 13.

⁹¹⁹ P[etras] Vičkus, „Kėdainių senamiesčio regeneracijos slenksčiai“, p. 14.

⁹²⁰ Algirdas Motulas, *Vilniaus dabartis ir rytdiena*, Vilnius: Mintis, 1980, p. 14, 17.

⁹²¹ Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. H. 8.

⁹²² Dennis G. Rodwell, „A paper on the Conservation of historic Edinburgh...“, I. 8.

⁹²³ Dennis G. Rodwell, „Edinburgh lessons in conservation“.

kad funkcijos priskirtos ne tik pastatams, bet ir konkrečioms patalpoms – atsižvelgiant į jų istorinę vertę, architektūrą ir lokaciją⁹²⁴. Dažniausiai itin tinkamu sprendimo būdu įveiklinant pirmų aukštų patalpas, kurios laikytos netinkamomis butams, laikytas parduotuvių įrengimas⁹²⁵. Pavyzdžiui, Klaipėdos senamiestyje 8-ojo dešimtmečio pabaigoje 70-yje regeneruotų pastatų buvo įrengtos 29 visuomeninės įstaigos ir įmonės (10 parduotuvių, 6 maitinimo, 3 buitinio aptarnavimo, 7 administracinės, 2 muziejai ir biblioteka)⁹²⁶. Spaudoje džiaugtasi, kad „Tiltų ir Turgaus gatvių prekybinėje zonoje įkurta daug nedidelių specializuotų parduotuvių, prekiaujančių meno kūriniais, suvenyrais, turistine literatūra“⁹²⁷ – t. y. prekėmis, kurios skirtos turistams, o ne kasdieniam vartojimui. Palyginus, kituose Lietuvos senamiesčiuose iki regeneracijos vyravo mišrios, centrinei miesto daliai būdingos funkcijos, o Klaipėdoje jau tada dominavo prekybinė funkcija, todėl tokia padėtis projektuotojams atrodė taisytina: siūlyta įkurdinti daugiau kultūrinio, turistinio pobūdžio įstaigų, atokiau – ir gyvenamąją zoną, o pramonę – priešingai – išskelti⁹²⁸. Atskleistas ir vis dar vienos kultūros dominavimu pagrįstas požiūris į istorinę atmintį – 1938 m. Klaipėdoje sudegintos sinagogos vietos nesiūlyta niekaip pažymėti, tačiau vertingiausių pastatų tame pačiame kvartale pripažintas Aukštosios g. 19 gyvenamasis namas, „turintis drožinėtas staktas“⁹²⁹.

Samprata, kas yra tinkama funkcija pastatams, tiesiogiai koreliavo su bendrąja viso senamiesčio rajono prioritetine funkcija Klaipėdoje projektavimo užduotyje senamiestis aiškiai įvardytas kaip „miesto centro dalis, turinti sudėtinę funkciją: kultūrinę-turistinę, visuomeninę-administracinę, buitinę-prekybinę ir gyvenamąją“⁹³⁰. Kauno senamiestis taip pat įvardytas kaip miesto centro dalis, tačiau projekte funkcijos išvardytos kita seka: „kultūrinė turistinė; gyvenamoji; aptarnaujamoji-prekybinė“⁹³¹. Vilniuje taip pat atsižvelgta į turistų poreikius – Vilniaus Geto rajonas konvertuotas į liaudies meistrų dirbinių parduotuvėlių ir studijų teritoriją

⁹²⁴ Oliver Orro, *op. cit.*, p. 159.

⁹²⁵ Algirdas Motulas, *op. cit.*, p. 17.

⁹²⁶ Algimantas Miškinis, „Prie Danės ir Didžiojo vandens gatvės“, p. 6.

⁹²⁷ „Rekonstruotas Klaipėdos senamiestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 10, p. 17.

⁹²⁸ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 26–27.

⁹²⁹ Laima Šliogerienė, *op. cit.*, l. 3–5, 12, 23, 26.

⁹³⁰ Ž[ivilė] Mačionienė ir kiti, *op. cit.*, l. 7.

⁹³¹ A[lfredas] Jakučiušas, V[ytautas] Jurkštas ir kiti, *op. cit.*, l. 11.

(palyginus, Anglijoje septintajame-aštuntajame dešimtmetyje istorinis miestas suvoktas kaip biurų, parduotuvių ir pramogų, o ne gyvenamoji ar amatininkų veiklos vieta⁹³²). Pripažinta, kad nors maitinimo įstaigų kiekis jau tuomet viršijo nustatytas normas (118%), tačiau dėl rajono specifikos (miesto centras, turizmas) realiai jų trūko⁹³³. Lyginant su Vakarų Europa ar net ta pačia Čekoslovakija (Praha), kur jau buvo pradėta diskutuoti apie masinio turizmo žalą istoriniams miestams (atsižvelgiant į tradicinio gyvenimo būdo praradimą, automobilių ir autobusų eismą bei stovėjimo vietas⁹³⁴), sovietinėje Lietuvoje ši problema niekada nebuvo aktuali.

Skyrėsi ir atskirų patalpų funkcijų reguliavimas. Pavyzdžiui, to meto Čekoslovakijoje brangi rekonstrukcija nebuvo patraukli potencialiems patalpų nuomininkams, todėl buvo siūlyta jiems taikyti mokesčių lengvatas, tačiau Lietuvoje dėl valstybinės nuosavybės formos tokių problemų nefiksuota. Formaliai 1970 m. Vilniaus senamiesčio aptarnavimo įstaigų tinklas kritikuotas tik dėl chaotiškumo ir kitų trūkumų⁹³⁵. Todėl būtų galima teigti, kad būtent centralizuota, valstybės valdoma sistema užtikrino, kad visos prekybinės patalpos būtų išnaudotos neatsižvelgiant į ekonominius svertus, tačiau tų metų statistikos duomenys liudijo, kad prekyba ir paslaugų teikimas senamiesčiuose vyko netgi sėkmingiau negu kitose miesto dalyse. Ne tik nustatyta, kad vienos darbo vietos apyvarta Vilniaus senamiestyje didesnė negu kituose rajonuose (veikiausiai dėl didesnio tankio bei dėl turistų), bet ir smulkios taisyklos, siuvyklos, ateljė ar galanterijos paslaugas teikusios įstaigos aptarnaudavo ne tik senamiesčio, bet ir kitų rajonų gyventojus (iki 82 % klientų)⁹³⁶. Sociologinių tyrimų rezultatuose netgi buvo išskirta atskira ir gausi kategorija – senamiesčio „dienos gyventojai“⁹³⁷. Dėl tų pačių „dienos gyventojų“ įtakos Klaipėdos senamiestyje maisto prekių parduotuvėse apsipirkdavo 191% pirkėjų normos⁹³⁸. Būtent šio miesto projekte siūlyta paradoksali priemonė – siekiant sumažinti „dieninių

⁹³² Dennis G. Rodwell, „Urban Conservation in the 1960s and 1970s...“, p. 9.

⁹³³ Vytautas Baranauskas, „Vilniaus senamiesčio prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigų tinklo rekonstrukcija“, p. 11–12, 14.

⁹³⁴ Plačiau žr. *European Heritage. Issue Four. The Impact of Tourism*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1975.

⁹³⁵ Vytautas Baranauskas, „Vilniaus senamiesčio prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigų tinklo rekonstrukcija“, p. 10.

⁹³⁶ *Ibid.*, p. 11–12.

⁹³⁷ Jurgis Vanagas, „Vilniaus senamiesčio regeneracijos socialiniai aspektai“, p. 89, 92, 94.

⁹³⁸ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 25–26.

gyventojų“ skaičių, „komercinio pobūdžio prekybą senamiestyje <...> keisti atrakcionine-turistine prekyba“⁹³⁹, t. y. per intensyvaus senamiesčio lankymo problemą spręsti miesto gyventojus pakeičiant turistais. Taigi, funkcijas bandyta reguliuoti „iš viršaus“, kai kada visiškai ignoruojant natūraliai susiklostančius gyventojų poreikius ar netgi jiems trukdant.

Kita vertus, projektuotojų siūlomi sprendiniai buvo pristatomi kaip pagrįsti gyventojų poreikių tyrimais. Rengiant Vilniaus senamiesčio kultūrinių-buitinių įstaigų išdėstymo projektą, duomenys rinkti pasitelkus itin smulkmenišką gyventojų apklausos anketas, kuriose buvo įtraukti ne tik bendrieji klausimai (gyvenamoji vieta, socialinė ir šeimos padėtis, darbovietė ir. t. t.), tačiau prašyta detalizuoti, koku dienos metu ir kokiose konkrečiose parduotuvėse pateikėjai pirkė duoną, pieną, sviestą, gastronomines prekes ir pan., kaip dažnai ir kokias kultūrines įstaigas ar restoranus lankė⁹⁴⁰. Apsidraudžiant dėl galimų pokyčių mieste, ši projekto dalis buvo labai lanksti, tačiau vis dėlto, neprabėgus net dešimčiai metų, jau buvo laikoma nepasiteisinusia. V. Jurkštas vėliau prisiminė, kad „neįgyvendinimo priežasčių daug, bet svarbiausia – įvairūs konjunktūriniai suvaržymai“⁹⁴¹. Autoriai planuodami turėjo vadovautis bendrosiomis normomis – pavyzdžiui, maisto prekių parduotuvės aptarnavo tam tikru spinduliu (250 m), jos zonuotos pagal parduodamų produktų tipą (jei duonos parduotuvė nutolusi nuo pieno parduotuvės, o tai yra dažniausiai perkami produktai, vadinasi, gyventojai patiria nepatogumų dėl išaugusių laiko sąnaudų). Bandyta parenkamas funkcijas sieti ir su istoriniais duomenimis: pavyzdžiui, Gorkio g. 37 gotikiniuose rūsiuose planuota vyninė nustačius, kad čia jau 1662 m. buvo vynu rūšiai, t. y. argumentuota, kad toks naudojimo būdas „geriau atskleis patalpų vertę ir atitiks istorinę praeitį“⁹⁴². Kaip senamiesčio specifikos pripažinimą ir tam tikrą kompromisą galima įvardyti principą, kad senamiestyje „vengiama didelių prekybinių ir buitinių įstaigų, kadangi jos senamiesčiui nebūdingos“⁹⁴³.

⁹³⁹ Lietuvos TSR Architektų sąjungos valdybos prezidiumo ir Kultūros ministerijos..., l. 1.

⁹⁴⁰ *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Priedai: Tyrimų ir skaičiavimų originalai. XVI tomas. 3-ji dalis (1-ji knyga) – Kultūrinio-buitinio aptarnavimo įstaigų tyrimai. Senamiesčio gyventojų apklausos anketos*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 2, b. 101–102 (lapai nenumėruoti).

⁹⁴¹ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 125.

⁹⁴² Vytautas Baranauskas, „Vilniaus senamiesčio prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigų tinklo rekonstrukcija“, p. 12.

⁹⁴³ *Ibid.*, p. 14.

Nepaisant smulkmeniškų anketų, į realią gyventojų nuomonę apie savo gyvenamąjį rajoną nebuvo atsižvelgiama. Kita vertus, aktyvios visuomenės reakcijos į planuojamus pokyčius pavyzdžių taip pat nebuvo daug. Ko gero, žymiausias iš jų – tai garažų statybos 34 Vilniaus senamiesčio kvartale istorija. Tiesa, pažymėtinas faktas, kad šiame procese dalyvavo daugiausia sovietinio elito atstovai, o ne eiliniai miesto gyventojai. Istorija, trukusi daugiau negu dešimtmetį⁹⁴⁴, prasidėjo dar 1966 m., kuomet Vilniaus miesto Tarybos vykdomojo komiteto sprendimu senamiestyje išskirtas sklypas požeminio garažo statybai. Šis sprendimas tuo metu galiojusius dokumentus atitiko – rekonstrukcijos projekte šio kvartalo kieme buvo numatyti net du garažai, tiesa, antžeminiai⁹⁴⁵. Vėliau rengtame regeneracijos projekte stovėjimo aikštelės⁹⁴⁶, atitinkamai 35 ir 31 mašinos, planuotos nebe kiemuose, o Vokiečių gatvės bulvaru galuose (įdomu tai, kad jau tada buvo numatytas ir šios erdvės dalinis užstatymas dviejų aukštų pastatais⁹⁴⁷, t. y. to metu jau pripažintos klaidos atitaisymas, kuris ne tik niekada net nepradėtas įgyvendinti ar detalizuoti, tačiau ir pamirštas šiandien). 1972 m. parengtas dar vienas 34 kvartalo išplanavimo projektas, kurio autorius buvo nebe R. Jaloveckas, o V. Žemkalnis, kurio projekte numatytas „ozonatorius – skveras, kurių labai stokoja senamiestis“, skirtas ramiam poilsiui be „sportyvinio klikavimo“⁹⁴⁸ (žr. iliustraciją Nr. 8). Taigi šis skveras buvo suprojektuotas praėjus šešeriems metams nuo sklypo garažo statybai paskyrimo, tačiau jo įgyvendinimas vilkintas ir tai projekto autorius suvokė kaip sąmoningą siekį tęsti garažo statybas.⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ Valdemaro Klumbio straipsnyje nurodyta, kad kampanija truko tik keletą mėnesių – nuo 1977 m. lapkričio 24 d. Vytauto Landsbergio-Žemkalnio pranešimo iki 1978 m. vasario 20 d., kai „Vakarinėse naujienose“ paskelbta žinutė „Garažo nestatys“ (žr. Valdemaras Klumbys, „Neformalaus inteligentų tinklo veikla...“, p. 103), tačiau archyvuose saugomi dokumentai rodo, kad procesas vyko daug ilgiau.

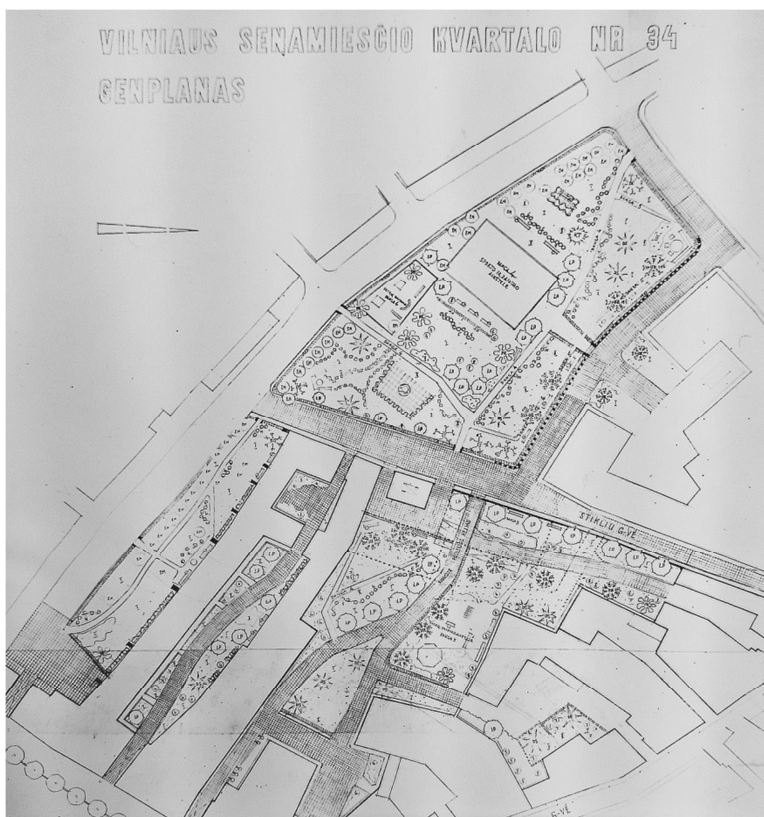
⁹⁴⁵ Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M 1:1000*, l. 1.

⁹⁴⁶ Originale – „parkingas“.

⁹⁴⁷ Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas – genplanas M 1:1000*, Vilnius: PKI, 1973 (kopija 1982), in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 525, l. 1.

⁹⁴⁸ Vytautas Žemkalnis, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas*, l. 1–2.

⁹⁴⁹ Vytautas Žemkalnis, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo garažų statybos klausimu. Informacinis pranešimas LTSR Architektų sąjungoje, 1977 m.*, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 593, l. 1.

Iliustracija Nr. 8. Vytautas Žemkalnis, Vilniaus senamiesčio kvartalo Nr. 34 genplanas, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 247, l. 7.

Vilkinant galutinio sprendimo priėmimą, 1976 ir 1977 m. V. Lansbergis-Žemkalnis piktinosi, kad garažo projektą tarp dviejų vaikų darželių, neatitinkantį 1975 m. patvirtinto regeneracijos projekto, kuriame teritorija priskirta želdiniams, realizuoja Komunalinio ūkio projektavimo institutas. Valdžios atsakymas buvo gana tipiškas – „viskas su visomis institucijomis suderinta“.⁹⁵⁰ Vis dėlto grupė intelektualų, turėjusių itin aukštą formalų ir alternatyvų statusą sovietmečio visuomenėje (ypač pats V. Lansbergis-Žemkalnis, vertintas ne tik už oficialų LSSR nusipelnusio architekto ir profesoriaus vardą, bet ir dėl ryšių su užsieniu ir sąsajų su tarpukariu), sudariusių savitarpio tinklą, spaudė valdžios institucijas, net pirmąjį partijos sekretorių, tiek asmeniniais laiškais, tiek spaudoje, gambiai

⁹⁵⁰ Žemkalnis Vytautas, Kačonas Kazys, „Skveras ar garažai?“, in: *Literatūra ir menas*, 1976 m. birželio 12 d. Nr. 24.

išnaudodami ideologines klišes (pavyzdžiui, taikliai parinkta straipsnio antraštė „Ponų invazija į Vilniaus senamiestį“⁹⁵¹), kol pagaliau 1978 m. garažo statybos atsisakyta.⁹⁵²

Ši istorija nusipelnė dėmesio ne tik kaip sovietinės visuomenės interesų grupių sąveikos laukas, išskirtinis atvejis, tačiau ir kaip asmenų, dirbusių paveldosaugos sistemoje, pažiūrų kaitos ir netgi manipuliavimo savo padėtimi ir viešais teiginiais pavyzdys. V. Landsbergis-Žemkalnis, tas pats autorius, kuris dar prieš keletą metų aktyviai agitavo už radikalią sanaciją ir atvirus kiemus, projektavo istoriniuose pastatuose gelžbetonines perdangas ir teigė, kad svarbiausia – šiulaikinio žmogaus gyvenimo sąlygos, garažų istorijos kontekste viešai apgailėstavo dėl griunamų autentiškų rūsių ir prarastos galimybės „įrengti kažką panašaus į Vilniaus Pompėją „po atviru dangumi““⁹⁵³. Taigi, tokie procesai ne tik atskleidžia sovietinės sistemos dualizmą – deklaratyvius teiginius ir jų neatitinkančią praktiką, bet ir įrodo, kad nuoseklios ir metodiškai pagrįstos senamiesčių regeneravimo nuostatos, nepaisant atliktų tyrimų, parengtų metodikų, perimtų tarptautinių patirčių bei deklaruojamo „kompleksinio požiūrio“, nebuvo suformuotos, o idėjiniai teiginiai kūrybiškai interpretuoti konkrečiame kontekste.

2.3 Tarptautinis pripažinimas: ICOMOS konferencija Vilniuje 1973 m.

Lietuvos specialistai, save laikę lyderiais SSRS ir lygiavęsi į Čekoslovakijos patirtį bei tarptautines tendencijas, aštuntajame dešimtmetyje pagaliau sulaukė tarptautinio įvertinimo bei galimybės tiesiogiai pasikeisti įžvalgomis su kolegomis iš „draugiškų“ šalių. Sovietų sąjungai prisijungus prie ICOMOS organizacijos, ypač aktyviai joje veikė architektas Jonas Rimantas Glemža, tapęs pirmuoju šios organizacijos nariu iš Pabaltijo, o devintajame dešimtmetyje išrinktas visos ICOMOS viceprezidentu ir dalyvavo rengiant Vašingtono arba Istorinių miestų apsaugos chartijos tekstą. 1973 m. Vilniuje vyko ICOMOS simpoziumas, organizuotas SSRS kartu su Čekoslovakijos ICOMOS komitetu. Lietuvos specialistai ir ypač jų

⁹⁵¹ Požeminio garažo statybos Vilniaus senamiestyje dokumentai, 1972–1978 m, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 898, l. 62.

⁹⁵² Valdemaras Klumbys, „Neformalaus inteligentų tinkle veikla...“, p. 108.

⁹⁵³ Požeminio garažo statybos Vilniaus senamiestyje dokumentai, l. 35. Atrodo, Pompėja buvo autoriaus mėgstamas atskaitos taškas - plg. su 1961 m. teiginiu „Vilniaus senamiestis tai ne Pompėja“.

vadovai tai laikė restauratorių darbo pripažinimu⁹⁵⁴. Lietuviškoje historiografijoje teigiama, kad tai buvo tarptautinis renginys pabrėžiant, kad jo metu gerai įvertinta lietuvių restauratorių darbų kryptis⁹⁵⁵. Šį teiginį derėtų kiek patikslinti – oficialiuose ICOMOS dokumentuose renginys įvardijamas kaip regioninė konferencija, kurios tema buvo „Istorinių miestų centrų apsauga ir jų adaptavimo naujiems poreikiams *socialistinėse* [kursyvas mano – v.j.] šalyse problemos“⁹⁵⁶. Vis dėlto tai buvo vienintelis tokio lygmens renginys, suorganizuotas Lietuvoje per visą nagrinėjamą laikotarpį, be to, skirtas būtent istorinių miestų temai ir, kaip ir Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas, iki šiol historiografijoje tik minėtas, nenagrinėjant išsamiau, todėl jo turinys ir organizacinės aplinkybės verti detalesnio tyrimo.

Kodėl pasirinkta būtent istorinių miestų apsaugos tema? Pagal Jono Glemžos prisiminimus, pirmoji priežastis buvo tai, kad Vilniuje jau buvo parengtas rekonstrukcijos ir rengiamas regeneracijos projektas, pradėta kvartalų regeneracija, todėl tokia tema tiko sovietiniam ICOMOS komitetui. Tai buvo antrasis toks renginys SSRS teritorijoje (pirmasis 1969 m. vyko tuometiniame Leningrade, jame J. Glemža taip pat pristatė Lietuvos patirtį)⁹⁵⁷, todėl veikiausiai nutarimas rengti jį Vilniuje buvo argumentuojamas lietuvių specialistų vykdytos miestų apsaugos pasiekimais ir jų pripažinimu SSRS kontekste. Antra, diskutuojant šia tema buvo galima nesunkiai supriešinti Vakarų ir socialistinių šalių praktikas, žinoma, pastarųjų naudai. Turbūt tiksliausiai renginyje propaguotas vertybines nuostatas atspindi pagrindinio konferencijos pranešimo teiginiai: „Pagarba senovei, kultūrai, paminklams neturi tapti savitiksliais: visa tai privalo tarnauti nūdienos poreikiams. Senovę turi apgaubti nūdienu, kuri nėra „agresyvi“, jeigu ją kuria protingos rankos“⁹⁵⁸.

Konferencijoje dalyvavo tik socialistinių šalių – SSRS, Čekoslovakijos, Bulgarijos, Vengrijos, Lenkijos, Rumunijos, Jugoslavijos ir VDR ICOMOS

⁹⁵⁴ „Dėl išvykų į užsienį“ – Kultūros ministerijos mokslinės-metodinės konferencijos ir architektų sąjungos plenumo bei respublikiniame pasitarime skaitytų pranešimų tekstai, 1971–1977, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 16, l. 25.

⁹⁵⁵ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 242.

⁹⁵⁶ Luce Hinsch, *ICOMOS 1965–1980*, [interaktyvus], Oslo, 1980, [žiūrėta 2018-09-17], http://ip51.icomos.org/~fleblanc/projects/1979-1983_ICOMOS/pub%20icomos%201965-1980%20hinsch/pub_1980_icomos_1965-1980_hinsch_e.pdf.

⁹⁵⁷ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

⁹⁵⁸ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, in: *Literatūra ir menas*, 1973 lapkričio 17 d., p. 3.

nacionalinių komitetų atstovai, suomia – kaip stebėtojai, ir italas ICOMOS prezidentas⁹⁵⁹. Vien iš Maskvos atvyko 20 dalyvių (tarp jų „pasaulinio garso įžymybės“ O. Švidkovskis, A. Buninas⁹⁶⁰), Latvijai atstovavo 6, Estijai – 8 (įskaitant tokius nusipelnčius paveldosaugininkus ir architektus kaip F. Tomps, D. Bruns ir H. Ūprus) žmonės, iš Lenkijos atvyko tokie garsūs asmenys kaip S. Lorentz, J. Zachwatowitz, iš Čekoslovakijos – E. Hruška ir kiti, iš VDR – L. Deiters⁹⁶¹. Estų specialistams tai buvo pirmoji galimybė sužinoti daugiau apie ICOMOS ir Vakarų paveldo apsaugos principus.⁹⁶² Renginio reikšmę patvirtina paties tuometinio ICOMOS prezidento P. Gazzola dalyvavimas bei geri atsiliepimai apie lietuvių restauratorių darbus senamiesčių apsaugos srityje. Vienas iš turbūt netikėtų ir neplanuotų aplankyti objektų, sukėlusių svečių džiaugsmą, – tuo metu tvarkytas (t. y. restauruotas ir nepaaukštintas) vieno aukšto namas Tiltų g. 3, apibūdintas kaip vertingas, nes „išskaido urbanistinę monotoniją“ (ta proga šis principas R. Kaminsko sulygintas netgi su Prahos Auksine gatve)⁹⁶³. Atrodo, kad būtent šis pavyzdys paneigė ICOMOS prezidento aptartas niūrias „antraeilių pastatų“, paminklų aplinkos, kurių „tylią poeziją liaunamasi gerbti“⁹⁶⁴, naikinimo tendencijas to meto Europoje.

Atrodytų, kad konferencijai ruošiasi kaip karinei operacijai – tą patvirtina ir naudota terminija, pavyzdžiui, „organizacinis štabas“, „štabo

⁹⁵⁹ „Activities of the ICOMOS National Committees in 1973 m.“, in: *Bulletin*, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www.international.icomos.org/publications/bulletin1976/bulletin1976-11.pdf>; ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1973, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 489, l. 17–18.

⁹⁶⁰ Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

⁹⁶¹ ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1973, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 489, l. 79, 212.

⁹⁶² Pirmasis estas, tapęs ICOMOS nariu 1978 m., buvo Fredi Tomps, Paminklų apsaugos inspekcijos vadovas – narys turėjo būti apmokama valiuta, todėl SSRS komitetas galėjo apmokėti tik vieną narysę kiekvienai respublikai. Žr. Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society*, p. 211–212, 214. Jono Glemžos teigimu, būtent Vilniuje jis įkalbėjo ICOMOS prezidentą P. Gazzola „paspausti“ SSRS dėl kiekvienos respublikos atstovavimo, t. y. ir Estijos bei Latvijos atstovų nario mokesčio doleriais apmokėjimo. Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

⁹⁶³ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 4.

⁹⁶⁴ Pietro Gaciola [Gazzola Piero], „Sutaikykime praeities palikimą su šiuolaikiniais poreikiais“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 25.

viršininkas“⁹⁶⁵. Paskutiniai pasirengimo praktinių dalykų derinimai vyko likus vos dviem savaitėms iki rugsėjo 3-7 dienomis numatyto renginio. Kadangi svečiai turėjo atvykti iš įvairių valstybių, kalbėjo skirtingomis užsienio kalbomis, buvo sudarytas vertėjų budėjimo grafikas, o tam tikromis užsienio kalbomis kalbantys instituto darbuotojai pasidalijo „šefuojančių svečius“ pareigas, t. y. turėjo jiems priskirtus asmenis pasitikti oro uoste ar stotyje, lydėti į viešbutį (delegacijos apgyvendintos „Draugystės“ viešbutyje, į konferencijos vietą Dailės parodų rūmuose organizuotas transportas, liudijantis, kad savarankiški pasivaikščiavimai ir / ar paminklų apžiūra buvo sunkiai įmanoma – net pietauti buvo grįžtama į viešbutį su maitinimo talonais) ir t. t.⁹⁶⁶ Akivaizdu, kad stengtasi pasirodyti nepriekaištingai – buvo numatytas netgi asmuo, atsakingas už „tvarkos ir švaros palaikymą restauruojamuose objektuose“, taip pat (likus vos dviem savaitėms iki renginio!) nuspręsta perdažyti KPI salę.⁹⁶⁷ Ypač daug dėmesio skirta atributikai, grafiniam dizainui – emblemai, ženkliukams (gaminti trijų spalvų – raudonos, mėlynos ir žalios ženkliukai, vesta kruopšti jų apskaita – iš 504 ženkliukų dingo tik 3 mėlyni ir 5 raudoni)⁹⁶⁸.

Iliustracija Nr. 9. Konferencijos ženkliukai, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 489, l. 11.

Renginio programa buvo išspausdinta rusų ir prancūzų kalbomis, tačiau žodžiu versta ir iš / į anglų bei vokiečių kalbas. Itin daug sunkumų kėlė asmenvardžių transkripcija į prancūzų, rusų kalbą ar iš užsienio kalbų į lietuvių kalbą⁹⁶⁹. Renginio metu, be pranešimų ir privalomų sveikinimo

⁹⁶⁵ Paminklų restauravimo valdybos aktyvo pasitarimo, įvykusio 1973 m. liepos 11 d. Protokolas, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 84, l. 7.

⁹⁶⁶ ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, l. 21, 31, 33.

⁹⁶⁷ Paminklų restauravimo valdybos gamybinio pasitarimo, įvykusio 1973 m. rugpjūčio 20 d. Protokolas, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 84, l. 8.

⁹⁶⁸ ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, l. 1a, 7, 11, 24.

⁹⁶⁹ *Ibid.*, l. 42–43, 75–78 ir t.t. Pavyzdžiui, Chépetis, Glamja, Gtzola, Pouchkachou.

kalbų, buvo oficialiai atidaryta paroda „LSSR kultūros paminklai“, užėmusi visus Dailės parodų rūmus⁹⁷⁰, organizuotos ekskursijos po Vilniaus senamiestį ir atskirai į tuo metu rekonstruojamą 34-ąjį kvartalą, Paminklų konservavimo institutą, Vilniaus Katedrą – Paveikslų galeriją ir autobusu į naujuosius masinės statybos rajonus (Lazdynus ir Žirmūnus), o paskutiniąją dieną surengta išvyka į Kauną, Liaudies buities muziejų Rumšiškėse ir Trakus (grupės, sudarytos pagal pageidaujama kalbą, vyko skirtingais autobusais, lankiusiais objektus skirtinga seka – taip valdyti lankytojų srautai) ir vakarinis priėmimas, organizuotas SSRS ir Lietuvos kultūros ministerijų tame pačiame viešbutyje.⁹⁷¹ Kiek juokingas atrodo faktas, kad nors specialistai turėjo galimybę susipažinti su Vilniaus senamiesčio maketu ir brėžiniais, vis tiek, veikiausiai vykdant saugumo reikalavimus, jiems buvo parengtas iškreiptos schematizuotos geometrijos turistinis miesto centro planas kaip ir standartiniams turistams.⁹⁷²

Simpoziumui pirmininkavo I. Ivanov (Maskvos meno istorijos institutas) ir Čekoslovakijos komiteto nariai, skaityti 6 pranešimai iš Maskvos, 7 – iš Čekoslovakijos, 3 – iš Lenkijos, po 2 – iš Bulgarijos ir VDR, po 1 – iš Italijos (P. Gazzola), Vengrijos ir Jugoslavijos.⁹⁷³ Pagrindinis pranešėjas buvo Olegas Švidkovskis, savo pranešime aptaręs apsaugos aspektus nuo istorinių centrų analizės, pritaikymo, reikšmės „miesto organizme“, naujos architektūros principų iki atskirų pastatų fragmentų ir interjerų, baldų, informacijos, apšvietimo.⁹⁷⁴ Autorius šią temą plėtojo ne vienerius metus – Vilniuje skaitytas pranešimas dalinai (netgi pažodžiui) atitiko 1971 m. ICOMOS „Bulletin“ publikuotą straipsnį (tiesa, pastarajame daugiausia dėmesio skirta Suzdalei kaip gerajam, SSRS pasiekimus reprezentuojančiam pavyzdžiui, taip pat Toržokui).⁹⁷⁵ Straipsnyje svarstyta ir autentiškumo tema konstatuojant, kad „tikras istorinis miesto vaizdas nėra Disneylandas; jo siūlomas malonumas turi būti autentiškas malonumas“⁹⁷⁶. Vilniuje pranešėjas ypač akcentavo prieigos klausimą – „kokia kryptimi eiti:

⁹⁷⁰ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

⁹⁷¹ ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, l. 15–16, 29, 32, 191–205.

⁹⁷² *Ibid.*, l. 190.

⁹⁷³ *Ibid.*, l. 213. Lietuvos archyvuose liko tik Rusijos atstovų pranešimai.

⁹⁷⁴ Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“ – Tarptautinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (ICOMOS) įvykusios Vilniuje konferencijai pasibaigus, l. 61.

⁹⁷⁵ Oleg Chvidkovsky, *op. cit.*

⁹⁷⁶ *Ibid.*, p. 95–96.

romantine – stilizacijos, ar šiuolaikine – modernizacijos?“. Jo pranešime suformuluotas įdomus siūlymas – integruoti palikimo klausimus aukščiausio lygmens planavimo dokumentuose – pradedant „šalies teritorijos išplanavimo projektu“, „rajonų planavimo schemomis“, tęsiant miestų generaliniuose planuose (panaudojimo klausimai, kultūrinis-buitinis aptarnavimas, transporto organizavimas ir t.t.), t. y. spręsti juos itin kompleksiskai. Neišvengta ir politizuotų teiginių, pasitelkiant Karlo Markso citatas⁹⁷⁷ (jomis skatintas saikingumas, kritikuotas romantizavimas, analogijos) bei reziumuojant, kad „reikia užkirsti kelią miesčioniškoms pažiūroms ir skoniui, didinti projektuotojų atsakomybę už tyrinėjimų bei praktinių darbų kokybę ir meninį brandumą“⁹⁷⁸.

Siekiant įvertinti lietuviškosios paveldosaugos „mokyklos“ svarbą rekonstruojant istorinius miestus SSRS, reikėtų patikslinti, kad profesorius O. Švidkovskis savo kalboje jos, kaip ir lietuviškųjų miestų – netgi Vilniaus – apskritai nepaminėjo. Nors ir siūlė vadovautis analogiškais miesto gaivinimo principais, pradedant nuo kvartalų atnaujinimo, tačiau taip pat, kaip ir lietuvių specialistai (pranešėjai?), akcentavo ir pripažino Čekoslovakijos kolegų (Valstybinio istorinių miestų rekonstravimo instituto Prahėje ir Slovakijos gamtos ir architektūros paminklų apsaugos instituto Bratislavoje) įdirbį.⁹⁷⁹ Tiesa, O. Švidkovskis 1963 m. buvo publikavęs knygą apie miestų statybą Čekoslovakijoje⁹⁸⁰, kurioje aptarė ir miestų rekonstrukcijos klausimus, gyrė mokslinį metodikos pagrindą, o Prahą pagal meninę vertę lygino su Paryžiumi ir Roma, todėl akivaizdu, kad su šios šalies pasiekimais buvo susipažinęs ir todėl savo pranešimą iliustravo būtent Čekoslovakijos miestų pavyzdžiais. Lietuviškieji miestai netgi nebuvo paminėti prie „laimingų pavyzdžių“, kuriuose realizuota ar realizuojama kompleksinė rekonstrukcija, pavyzdžiui, Chebo Čekoslovakijoje, Gdansko ar Varšuvos senamiesčio Lenkijoje, Černigovo ir Novgorodo SSRS.⁹⁸¹ Analogiškai pasirinkta ir jau minėtame 1971 m. straipsnyje: nors jame buvo pristatoma visa SSRS, išvardyti Suzdalės, Toržoko, Novgorodo, Didžiojo Rostovo, Kivos, Samarkando, Kijevo, Tbilisio miestų projektai bei Talino

⁹⁷⁷ О[лег] Швидковский , "Проблемы и специфика реконструкции исторических городов в СССР и Европейских социалистических странах", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 101.

⁹⁷⁸ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

⁹⁷⁹ О[лег] Швидковский , "Проблемы и специфика реконструкции..." , l. 88–89.

⁹⁸⁰ Швидковский О[лег] , *Градостроительная культура...* , с. 63, 163.

⁹⁸¹ О[лег] Швидковский , "Проблемы и специфика реконструкции..." , l. 93.

tyrimai, tačiau Lietuva ignoruota.⁹⁸² Tikėtina, kad tokią poziciją lėmė ne tyčinis ignoravimas, o pranešėjo nesupažinimas su Lietuvos ir Pabaltijo pasiekimais (autorius iš esmės pristatė miestų planavimo ar kitų „įprastų“ projektavimo institutų darbus), nes Talino projektas ir Estijos pasiekimai paveldosaugoje pranešimo metu taipogi nebuvo paminėti.

Konferencijoje Pabaltijo pavyzdžius pasitelkė kitas SSRS atstovas – ICOMOS viceprezidentas Vladimiras Ivanovas, kalbėdamas apie teigiamas senųjų pastatų pritaikymo praktikas (Talino rotušė, gotikinis namas tuometėje Gorkio gatvėje ir katedra Vilniuje)⁹⁸³. Jis, kaip ir dauguma Rusijos atstovų, nagrinėjo senovinių miestų pastatų pritaikymo ir išsaugojimo klausimus metodiniu, funkciniu ir ekonominiu, istoriniu-estetiniu aspektais ir pateikė itin konkrečias rekomendacijas, skirtas šių pastatų apsaugai.⁹⁸⁴ Kitas pranešėjas K. Kniazevas skyrė daugiau dėmesio istorinių Rusijos miestų centrams (iš viso jų tuo metu suskaičiuota apie 300, iš jų – 115 įrašyti į paminklų sąrašus), kuriuose geriau išsaugotas paveldas negu didžiuosiuose miestuose, nes praktiškai nesusidurta su plėtros iššūkiais (išskyrus kai kurias išimtis).⁹⁸⁵ Kai kurie pranešimai su paveldu buvo susiję beveik formaliai – dėl to, kad veikta paveldo objektuose, bet ne dėl to, kad vadovautasi paveldo apsaugos principais. Pavyzdžiui, M. Orlovas, Centrinio prekybinių-gyvenamųjų pastatų ir turistinių kompleksų mokslinio tyrimų ir projektavimo instituto direktorius, pristatė didelių turistinių centrų projektavimo istoriniuose miestuose (žymiausias iš jų – Suzdalė, taip pat Rostovas, Vladimiras, Jaroslavlis ir kiti) patirtį. Natūralu, kad turint omeny instituto bendrąsias tyrimų kryptis, daugiausia dėmesio rengiant šiuos projektus skirta turizmo industrijai, t. y. turizmo organizavimui, o ne paveldo prioritetams⁹⁸⁶ (dėl to šis projektas santūriai sutiktas ir netgi kritikuotas ir sąjunginėje spaudoje, plačiau žr. poskyryje 1.7.).

V. Lavrovas, Centrinio mokslinių tyrimų ir projektavimo instituto miestų statybos padalinio vadovas, savo pranešime nagrinėjo miestų centrų keitimą

⁹⁸² Oleg Chvidkovsky, *op. cit.*, p. 84–103.

⁹⁸³ Vladimiras Ivanovas, „Nepalikime senamiesčio be gyventojų“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973 Nr. 11, p. 25–26.

⁹⁸⁴ Иванов В[ладимир], "Проблемы использования и приспособления памятников архитектуры и исторических ансамблей в центрах древних городов", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 21, 23.

⁹⁸⁵ Князев К., "Некоторые примеры современного древнего русского города", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 29.

⁹⁸⁶ М. Орлов, "Опыт проектирования крупных туристских центров в структуре древних городов", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 14.

juos pritaikant šiuolaikiniams poreikiams, t. y. argumentavo „daugiau ar mažiau žymių pokyčių“ poreikį, reikalingą dėl gyvenimo standartų, miesto dydžio ir kitų pokyčių.⁹⁸⁷ Vis dėlto labiausiai ideologiškai prisodrintas ir drauge radikaliai „anti-paveldinis“ buvo RSSR Valstybinio statybos komiteto viceprezidento V. Peterburžcevo pranešimas sociologiniais klausimais, pradėtas carinės Rusijos palikimo blogąja prasme (badas ir t. t.) paminėjimu, Lenino išaukštinimu ir dvelkiantis 1940-ųjų įniršiu senųjų centrų atžvilgiu (siauros gatvės, seni pastatai be patogumų), nors formaliai ir pripažįstantis pastarųjų kultūrinę vertę⁹⁸⁸. Paradoksaliai, tačiau pranešėjas, atrodo, visiškai rimtai teigė, kad pertvarkant senuosius centrus (nepaisant to, kad jie jau buvo įtraukti į 115 miestų, kuriems taikytinas specialus statybų režimas, sąrašą) būtina „išplatinti gatves, prisotinti susiformavusį centrą žaliosiomis erdvėmis, sukurti žaliuosius masyvus, skirtus gyventojams, įrengti aptarnavimo ir asmeninių mašinų stovėjimo aikšteles, pastatyti mokyklas“ ir t. t.⁹⁸⁹ Akivaizdu, kad įgyvendintos tokio tipo intervencijos būtų sunaikinusios bet kuri iš istorinių miestų centrų, nepaisant to, kad buvo teigiama, kad jų atveju taikytinas „individualizuotas metodas“.

„Programinį pranešimą“ (lietuviškuose archyvuose visas tekstas neišlikęs) taip pat skaitė Prahos universiteto profesorius, ČSSR ICOMOS nacionalinio komiteto pirmininkas, žymus istorinių miestų apsaugos srities autoritetas Emanuelis Hruška⁹⁹⁰. Jo pranešime buvo akcentuota, kad senamiestis pirmiausia yra miesto dalis ir senamiesčiu tapo tik neseniai, „prasidėjus pramonės revoliucijai, audringai urbanizacijai“, todėl „neleistina senamiestį izoliuoti nuo likusio miesto“, o, priešingai, – čia reikia koncentruoti dalį visuomeninių miesto funkcijų⁹⁹¹. Jo kolegijos iš Čekoslovakijos – Iržis Burianas ir Dušanas Ridlas – akcentavo estetines problemas ir siūlė jų sprendimo būdus. Pirmasis vertino senamiesčio siluetus: išskirti miestai-draustiniai ir, gana pragmatiškai, tie, kuriuose

⁹⁸⁷ В. Лавров, "Изменения планировочной структуры центров исторически - сложившихся городов в связи с современными требованиями", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 38–39.

⁹⁸⁸ V. Peterbourjtsev, „Les questions sociologiques de la construction dans les centres historiques des villes en U.R.S.S.“, LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 115–116.

⁹⁸⁹ *Ibid.*, l. 117–118.

⁹⁹⁰ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

⁹⁹¹ Emanuelis Hruška, „Padarykime senamiestį neatsiejama miesto dalimi“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 26.

atmetama „tai, kas atgyvenę, vardan to, kas gimsta“⁹⁹² (pavyzdžiui, pramonė). Antrasis siūlė „paryškinti senamiesčio visuomenines funkcijas želdiniais“, t. y. kurti želdinių žiedus-barjerus aplink senamiesčius (idėja, tuo metu Vakarų Europoje jau laikyta pasenusia, taip pat prieštaraujanti E. Hruškos minčiai integruoti senamiesčius į miesto gyvenimą), puoselėti istorinius sodus, kiemų sodelius ir kitus gamtos elementus⁹⁹³. Kiek kitokią senamiesčių pritaikymo kryptį siūlė J. Zachvatovičius iš Lenkijos, prioritetą teikęs ne Čekoslovakijos ar Rusijos atstovų akcentuotiems gyventojams, o turistams, tiesa, pabrėždamas, kad senamiestis visų pirma, yra paminklas, todėl ir turizmas turi būti atitinkamas – „ramiai vaikštinėti ir gėrėtis praeities palikimu, tylą, rimtį“⁹⁹⁴.

Darniame ir optimistiškame socialistinių šalių atstovų pranešimų sraute išsiskyrė ICOMOS prezidento P. Gazzola tonas – garbingiausias renginio svečias atsargiai vertino ir dabartinę situaciją daugelyje šalių („senos aglomeracijos <...> pasirodė bejėgės atremti industrinę ekspansiją ir tapo jos aukomis“, „besąlygiškas absoliutaus technikos pranašumo pripažinimas įteigė nepakantumo seniems pastatams jausmą“), ir ateities apsaugos poreikius („senamiesčius <...> reikia skubiai gelbėti nuo sunykimo“)⁹⁹⁵. Pranešime itin diplomatiškai kritikuotas socialistinių šalių atstovų pasisakymuose dominavęs utilitarus požiūris teigiant, kad „nereikia vengti ir poezijos“, nors ši idėja „dar visuotinai nepriimta, nors vis plačiau pripažįstama“⁹⁹⁶, t. y. siūlyta siekti išsaugoti „miestiškumą“ sudarančias vertes, net jeigu jos labiau estetinės, o ne funkcionalios.

Lietuvos atstovai skaitė du pranešimus (tikriausiai rusų kalba⁹⁹⁷): Jonas Rimantas Glemža – „Lietuvos TSR architektūros paminklų“⁹⁹⁸ –

⁹⁹² Iržis Burianas, „Senamiesčio siluetai turi jungtis su bendramiestiniais“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr.11, p. 27.

⁹⁹³ Dušanas Ridlas, „Paryškinkime senamiesčio visuomenines funkcijas želdiniais“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 27.

⁹⁹⁴ Janas Zachvatovičius, „Pirmenybę teikime turizmui“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 27.

⁹⁹⁵ Pietro Gaciola [Gazzola Piero], *op. cit.*, p. 25.

⁹⁹⁶ *Ibid.*, p. 25.

⁹⁹⁷ Pranešimų tekstai neišlikę, turinys žinomas iš straipsnių žurnale *Statyba ir architektūra*.

⁹⁹⁸ Netgi šio pranešimo pavadinime atsispindėjo šių objektų statusas ir sampratos ambivalentiškumas – darbinėje plotmėje vadinti urbanistikos paminklais, formaliai jie negalėjo būti tokiais paskelbti, nes tokia kategorija paminklų klasifikacijoje neegzistavo.

istorinių miestų centrų apsauga“ ir Gediminas Valiuškis, Vilniaus miesto vyr. architektas (t. y. ir šiomis pozicijomis siekta išlaikyti parodomąją pusiausvyrą tarp restauratorių ir naujos architektūros kūrėjų, atitinkančią renginio temą) – „Šiuolaikinis miestas ir istorinis centras. Senojo ir naujojo tarpusavio ryšio problemos Vilniaus generalinio plano pavyzdžiu“.⁹⁹⁹ Pranešimų santraukos spalio mėnesį išspausdintos žurnale „Statyba ir architektūra“. J. R. Glemžos pranešimas buvo apžvalgos tipo, tikriausiai labiau skirtas užsienio kolegoms, siekiant pristatyti Lietuvos restauratorių nuveiktus darbus ir požiūrį. Akcentuotas požiūrio pokytis: senamiestis-gyvenamasis rajonas tapo senamiesčiu „turizmo ir ekskursijų rajonu su atitinkamo profilio kultūros įstaigomis, prekybinio, buitinio aptarnavimo įmonėmis ir administraciniais bei gyvenamaisiais pastatais“¹⁰⁰⁰. G. Valiuškis džiaugėsi MSPI ir PKI bendradarbiavimu rengiant miesto centro detalų ir senamiesčio regeneracijos projektus (teritorijos iš dalies sutapo), akcentavo transporto problemas ir pateikė siūlomus jų sprendimo būdus.¹⁰⁰¹ R. Kaminskas vėliau jų pranešimus ir darbo kryptis gyrė dėl „apgaltoto požiūrio į miesto raidą“ ir „dabar pažangiausio prognozavimo metodo“ taikymą¹⁰⁰². Vis dėlto su transportu susijusios miesto planavimo idėjos, būtent – MSPI parengtoje Vilniaus transporto išvystymo kompleksinėje schemoje (1972 m.) siūlyta ir G. Valiuškio palaikyta „žiedinė „aptarnavimo“ gatvė“, t. y. senamiesčio aplinkkelis¹⁰⁰³, Didžiojoje Britanijoje kritikuota jau prieš kurį laiką (plačiau žr. poskyryje 1.7). Dar svarbiau yra tai, kad konferencijoje dalyvavę ekspertai, apžiūrėję senamiestį natūroje ir jo maketą (žr. iliustraciją Nr.10), iš esmės nepritarė siūlomai transporto schemai – atvirkščiai, įspėta „nukreipti tranzitinį transportą nuo Liejyklos gatvės, neduoti jai labai patogaus betarpiško ryšio su Raudonosios Armijos prospektu“. Įdomu tai, kad būsimo straipsnio mažinraštyje R. Kaminskas rašė, kad „nesutikti su tuo negalima. Mūsų architektams ir inžinieriams savo sprendimus, matyt, teks tobulinti“¹⁰⁰⁴, tačiau po (savi)cenzūros

⁹⁹⁹ „Dėl išvykų į užsienį“, l. 25.

¹⁰⁰⁰ Jonas Glemža, „Istoriniai centrai – miestų puošmena“, p. 5.

¹⁰⁰¹ Gediminas Valiuškis, „Išsaugoti savitą miesto charakterį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 10, p. 8–9.

¹⁰⁰² Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

¹⁰⁰³ *Ibid.*, p. 3.

¹⁰⁰⁴ Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“ – Tarptautinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (ICOMOS) įvykusios Vilniuje konferencijai pasibaigus, l. 68.

išspausdintoje versijoje liko tik komplimentai: „Neabejojame, kad priimtas Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas bus teisingas“¹⁰⁰⁵.

Iliustracija Nr. 10. Konferencijos dalyviams pristatomas Vilniaus senamiesčio regeneracijos maketas. Fotografija, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 84.

Priimtoje baigiamojoje konferencijos rezoliucijoje taip pat atsispindėjo privalomos to laikotarpio politinės nuostatos: pasidžiaugta sėkmingais rezultatais, kuriuos galima pasiekti tik planinės ekonomikos sistemoje, išgrynintais regeneracijos principais ir sėkmingu jų taikymu praktikoje, atkreiptas dėmesys į socialinį aspektą ir paveldo integravimą į modernų gyvenimą¹⁰⁰⁶. Ir vėliau, lygiuojantis į Čekoslovakiją, Vakarų Europos prieigos dažnai kritikuotos kaip pernelyg daug dėmesio skiriančios estetikai (paradoksali paralelė su V. Jurkšto Lietuvoje sukurtais estetinio vertinimo kriterijais) ir neatsižvelgiančios į socialinį faktorių, o problemos kildintos iš Vakarų šalių valstybinės santvarkos: „Tokių pavyzdžių, kai išryškėja valstybinių paminklų apsaugos įstaigų ir privačių firmų interesų nesutarimai kultūros palikimo nenaudai <...>, galima pateikti daug – ir Lisabonoje, ir Atėnuose, ir Stokholme. Jų yra ir Vienoje <...>“: klaidų „pasitaikytų

¹⁰⁰⁵ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

¹⁰⁰⁶ Activities of the ICOMOS National Committees in 1973 m., p. 184; Luce Hirsch, *op. cit.*

mažiau, jei būtų dirbama centralizuotai, valstybės mastu”¹⁰⁰⁷. Įdomu tai, kad „gerai administruojamų centralizuotų direktyvų“ privalumai socialistinėse šalyse iš dalies pripažinti ir to meto Vakarų Europos specialistų vertinimuose¹⁰⁰⁸. 1973 m. Vilniuje taip pat džiaugtasi sėkmingais rezultatais, kuriuos galima pasiekti tik planinės ekonomikos sistemoje¹⁰⁰⁹ – šis teiginys iš tiesų reiškė valstybės galimybes laisvai disponuoti nuosavybe, t. y. perkraustyti gyventojus ir koreguoti jų socialinę sudėtį. Palyginus – Vakarų Europoje aštuntojo dešimtmečio viduryje požiūris nuo kvartalų muziejavimo slinko dialogo su bendruomenėmis link, perkraustymas nebelaikytas vienintele išeitimi (nemažą įtaką Prancūzijoje tam padarė protestai, kilę Avinjone, kuomet La Balance rajono gyventojus bandyta iškraustyti į priemiesčius vykdant regeneravimo programą)¹⁰¹⁰.

Po konferencijos K. Šešelgis apibendrino bendrąsias to laikotarpio nuostatas taip: „Senamiestis – tai ne Renesanso meistrų paveikslas <...>, jame gyvena reiklūs šios epochos žmonės, – ne stebėtojai, bet vartotojai“, t. y. vėlgi akcentavo utilitariąją rekonstrukcijos pusę – buitines sąlygas.¹⁰¹¹ Kita vertus, neišvengta ir dvilypumo – senamiesčiai įvardyti „architektūros urbanistiniais rezervatais“¹⁰¹². Oficialų konferencijos apibendrinimą „Literatūroje ir mene“ publikavo R. Kaminskas, straipsnį pavadinęs „Kūrybinės pamokos“ (tai gana savotiškas pavadinimas, turint omenyje, kad skirtis tarp restauratorių ir naujos architektūros kūrėjų jau tada buvo pakankamai ryški ir restauratoriai tikrai nelaikyti kūrėjais). Vėlgi daugiausia akcentuota Vilniaus miesto reikšmė, jis prilygintas tokiems istoriniams miestams kaip Novgorodas, Suzdalė, Talinas (Ryga praleista galbūt dėl to, kad dar nebuvo parengtas jos regeneracijos projektas), Baku, Dresdenas, Krokva, Brno, Plovdivas¹⁰¹³, t. y. iš esmės tiems objektams, kuriuos minėjo O. Švidkovskis savo pranešime, sąrašą papildydant Pabaltijo miestais.

Čekoslovakijos, kurios ICOMOS nacionalinis komitetas buvo vienas iš renginio organizatorių, specializuotoje spaudoje („Zprávy památkové péče“)

¹⁰⁰⁷ Romualdas Kaminskas, *Praeities paminklai ir šiandiena*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 7–8.

¹⁰⁰⁸ Dennis G. Rodwell, „Conservation legislation: A European survey“, p. 37.

¹⁰⁰⁹ Luce Hinsch, *op. cit.*

¹⁰¹⁰ Dennis G. Rodwell, *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, p. 18.

¹⁰¹¹ Kazys Šešelgis, „Senamiestis – ne paveikslas“, p. 17.

¹⁰¹² *Ibid.*, p. 17.

¹⁰¹³ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 3.

ICOMOS konferencija Vilniuje paminėta tik keliomis eilutėmis¹⁰¹⁴. Kadangi ši šalis aktyviai dalyvavo ICOMOS veikloje, simpoziumas nebuvo toks svarbus ir išskirtinis įvykis kaip lietuvių kolegoms. Vis dėlto ICOMOS „Bulletin“ ČSSR redakcijoje buvo publikuota simpoziumo rezoliucija (versijos prancūzų ir anglų kalbomis)¹⁰¹⁵. Išsamiau renginį Vengrijos spaudoje referavo tuometinis Vengrijos ICOMOS prezidentas András Román¹⁰¹⁶. Šios šalies specialistams ICOMOS tinklas taip pat buvo tapęs pagrindiniu būdu komunikuoti su užsienio kolegomis ir sužinoti tarptautines tendencijas. Vertindami 1973 m. Vilniuje vykusio ICOMOS simpoziumo rezoliucijos teksto nuostatas, dauguma specialistų sutinka, kad nemažai jų sutampa su 1975 m. Amsterdamo deklaracija, t. y. jos buvo itin novatoriškos ir atitinkančios to laikotarpio paveldosaugos kryptis. Taip pat pažymima, kad rezoliucijos tekstą suformulavusiose šalyse (Lietuvoje, Čekoslovakijoje) minėti principai taikyti ir iki tol.¹⁰¹⁷ Beje, konferencijoje taip pat buvo nuspręsta ir rezoliucijoje buvo išreikštas siekis „apsvarstyti būdus, kuriais būtų galima dalyvauti“ 1975 m. Europos architektūros paveldo metų renginiuose¹⁰¹⁸, prie kurių prisijungti savo kalboje kvietė ir P. Gazzola. Tai, kad jo kalba buvo publikuota, liudija, kad bent jau 1973 m. jokių oficialių sovietinės valdžios sprendimų dėl paveldo metų boikoto ar tylaus ignoravimo nebuvo priimta. O vertinant renginio pranešimus akivaizdu, kad senamiesčių „pritaikymas šiuolaikiniams poreikiams“ ir siūlomos priemonės suprastos skirtingai ne tik skirtingose šalyse, bet ir skirtingai tų pačių šalių specialistų, todėl konferenciją reikėtų vertinti kaip puikią iniciatyvą pasidalinti nuomonėmis, gana izoliuotų šalių specialistams susipažinti vieniems su kitų darbais. Vis dėlto itin vieningų ir kryptingų urbanistinio paveldo apsaugos tendencijų (išskyrus nugludintas abstrakčias deklaracijas), išvelgti sudėtinga.

Pažymėtina, kad šis renginys lietuvių specialistams padėjo ne tik pajusti tarptautinį (kad ir ribotą) kontekstą, tačiau ir sovietinei vietinei valdžiai

¹⁰¹⁴ Olga Sujanová, „ICOMOS“, in: *Památkové péče*, 1974, Nr. 2, p. 119.

¹⁰¹⁵ *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR*, p. 156–157, 184–185.

¹⁰¹⁶ Tamás Fejérdy, „The (in)direct Impacts of the European Architectural Heritage Year in a Former „Socialist Country“ – Sketches for a Hungarian Case Study“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: hendrik Basler verlag, 2015, p. 381.

¹⁰¹⁷ *Ibid.*, p. 377.

¹⁰¹⁸ Activities of the ICOMOS National Committees in 1973 m., p. 185.

pademonstravo, „kad paveldas yra svarbus, sustiprino senamiesčio pozicijas“¹⁰¹⁹. Kiek netikėtai ICOMOS buvo prisimintas po ketverių metų labai lokaliame – Vilniaus senamiesčio 34-ojo kvartalo garažų statybos skandalo – kontekste. V. Landsbergis-Žemkalnis ne tik priminė konferencijoje skelbtą mintį, kad „senieji miestai yra kompleksiniai istorijos paminklai“, tačiau ir iškėlė viršnacionalinės atsakomybės klausimą: „kaip elgiamės su tokiais paminklais, nėra tik mūsų vienu ar vidaus reikalas: norim – saugom, norim – naikinam...“¹⁰²⁰. Taigi, nors šis renginys laikytinas sąlyginai nereikšmingu tarptautiniu mastu, izoliuotoms socialistinio bloko, o dar labiau – SSRS valstybėms jis tapo itin svarbiu ir ilgam įsigalėjo Lietuvos restauratorių sąmonėje, ne tik kaip pripažinimo patvirtinimas, pritarimas veiklos krypčiai, tačiau ir kaip idėjinės atramos šaltinis bei argumentas sudėtingose profesinėse situacijose.

2.4. Tarp solistų nėra „žvaigždžių“: vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos sistema

Bendru LSSR Kultūros ministerijos ir LSSR Valstybinio statybos reikalų komiteto 1969 m. sausio 27 d. įsakymu Nr. 37 / 16 patvirtinus vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą, kurį sudarė 62 pozicijos (netrukus, Trakus priskyrus respublikinės reikšmės kategorijai, jų liko 61), buvo sudarytos formalios prielaidos šių miestelių apsaugai ir veiklos juose reglamentavimui. Saugojimo priemonės detalizuotos 1972 m. priimtoje įstatymo taikymo instrukcijoje, kurioje urbanistiniam paveldui pagal šiandienos sampratą priskirtini objektai buvo apibrėžti kaip architektūros paveldo dalis ir nurodyta, vartojant jau urbanistikos paminklų sąvoką, kas juose saugotina (istorinė užstatymo planinė struktūra, gatvių sudėtis, aikščių išplanavimas, visų ar atskirų teritorijos dalių užstatymo erdvinis architektūros charakterio sprendimas, siluetas, užstatymo raudonosios linijos ir pan.¹⁰²¹ – plačiau žr. priede Nr. 3). Vis dėlto, patvirtinus sąrašą, liko daug neatidėliotinių darbų, turėjusių užtikrinti realią šių objektų apsaugą: visų pirma, nustatyti saugomų teritorijų ribas, antra, kas jose turi būti saugoma

¹⁰¹⁹ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

¹⁰²⁰ Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, „Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo garažų statybos klausimas. Arch. V. Žemkalnio informacinis pranešimas“, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 898, l. 53.

¹⁰²¹ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija.*

kiekvienam konkrečiam atveju. Sistemai po truputį pradėjus veikti, išryškėjo nemažai trūkumų, grėsmių ir konfliktų, kilusių dėl vertės (ne)suvokimo skirtumų ir organizacinių problemų.

2.4.1 Apsaugos sistemos sukūrimas

Patvirtinus vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą ir įstatymo taikymo instrukciją, tolimesniems saugojimo veiksams pagrįsti pirmiausia reikėjo atlikti išsamesnius tyrimus, kurie LSAMTI pradėti 1970 m., tačiau vyko itin lėtai (panašiai situacija klostėsi ir Estijoje, kur 1971 m. konstatuota, kad mažųjų miestų rekonstravimo darbai kol kas įstrigę¹⁰²²). 1971 m. balandžio 20 d. Valstybiniame statybos reikalų komitete įvyko pasitarimas, kuriame nuspręsta padalinti tyrinėjamus objektus LSAMTI ir PKI (po 40 ir 19 objektų, nes į šį sąrašą nebuvo įtraukti Telšiai, Trakai ir Ukmergė). Šie institutai turėjo derinti ir urbanistinių paminklų projektavimo užduotis¹⁰²³. Praktiškai šis pa(si)dalijimas nebuvo efektyvus, nes, A. Miškinio teigimu, PKI įsipareigojimų nevykdė, todėl 1978 m. visi objektai paskirti vieninteliam LSAMTI, oficialiu Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos pirmininko J. Glemžos raštu pripažinus PKI „nepajėgiu tirti vietinės reikšmės paminklų“¹⁰²⁴. Taigi netrukus po sąrašo patvirtinimo asmeniškai A. Pilypaičio, paskirto vadovauti Vilniaus regeneracijos projektui ir naujai reorganizuoto PKI veikla, susijusi su vietinio lygmens objektais, iš esmės nutrūko.

Pagrindine asmenybe, su kuria buvo siejama urbanistikos paminklų apsauga (respublikinės reikšmės objektai – didieji senamiesčiai to meto viešojoje erdvėje ar profesinėje kalboje nebuvo referuojami kaip urbanistikos paminklai, todėl ši sąvoka visų pirma asocijavosi su 1969 m. sąrašė įrašytais miesteliais) liko A. Miškinis, situaciją apibūdinęs taip:

¹⁰²² X. Сирель, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰²³ „Lietuvos TSR miestų ir gyvenviečių – urbanistinių paminklų projektavimą ir statybą juose kontroliuojančių institucijų sąrašas“. Priedėlis Nr. 1 prie tarpžinybinio pasitarimo valstybiniame statybos reikalų komitete 1971 04 20 protokolo. in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 30–32.

¹⁰²⁴ LTSR Kultūros ministerijos raštas Nr. 7-3824, 1977-12-21, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 34.

„maždaug nuo 1971 m., pastarajai įstaigai [PKI – v.j.] nusišalinus nuo šios veiklos, sistemą formavo, jos veiklos mechanizmą rengė ir visą kitą darbą <...> vykdė vienas Statybos ir architektūros instituto darbuotojas“¹⁰²⁵. Tiesa, LSAMTI vėliau dirbo ir daugiau aplink šį architektą susibūrusių ir jo įtakoje subrendusių specialistų (N. Lukšionytė, N. Steponaitytė, V. Petrušonis, M. ir M. Purvinai¹⁰²⁶).

Nuo 1978 m. LSAMTI pradėjo leisti leidinių seriją „Lietuvos TSR urbanistikos paminklai“, kurioje nuosekliai supažindinta su sąraše buvusių objektų tyrimų rezultatais. Kiekvieno miestelio apybraiža buvo sudaryta iš dviejų dalių: istorinės raidos bruožų aprašymo ir vertės, ribų bei saugotinių elementų apibūdinimo¹⁰²⁷. Remiantis LSAMTI atliktais tyrimais, 1979 m. buvo pasiūlyta patikslinti vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą (patvirtintas bendru LSSR Kultūros ministerijos ir LSSR Valstybinio statybos reikalų komiteto 1980 m. vasario 4 d. įsakymu Nr. 41 / 319)¹⁰²⁸. Vis dėlto kartais įpaveldinimo sistema veikdavo ypač neefektyviai – pavyzdžiui, 1977 m. buvo pasiūlyta Telšių ir Ukmergės senamiesčiams suteikti respublikinės reikšmės statusą (spaudoje, mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Senamiesčių regeneravimo klausimai“¹⁰²⁹). 1978 m. MMKPAT kreipėsi į LSAMTI, prašydama instituto pastabų ir „išėities davinių“. Būdamas šio pasiūlymo iniciatoriumi, A. Miškinis reikalingą medžiagą pateikė tų pačių metų birželio mėnesį, tačiau klausimo svarstymas buvo atidėtas. Po daugiau negu dešimtmetį užtrukusio susirašinėjimo 1989 m. kovo 10 d. LSSR MT nutarimu Nr. 53 Telšiai ir Ukmergė pagaliau pakelti į aukštesnį – respublikinės reikšmės – lygmenį¹⁰³⁰. Šiuo atveju, nekvestionuojant šių objektų vertės, įdomu pastebėti, kad 1980 m. Telšiuose

¹⁰²⁵ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 7.

¹⁰²⁶ M. ir M. Purvinai neabejotinai daug prisidėjo prie LSAMTI ir VISI atliktų urbanistinių objektų tyrimų, tačiau dažnai konfliktavo su kolegomis. Viešojoje erdvėje galima rasti daug abipusių kaltinimų, kas paskutiniaisiais darbe metais trikdė ir sklandų dokumentacijos rengimą. Plačiau žr. Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis p. 126, 137–177.

¹⁰²⁷ *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, t. 1–11, Vilnius: Mokslas, 1978–1988, p.

1.

¹⁰²⁸ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas (metodiniai nurodymai)*, Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 3.

¹⁰²⁹ LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto..., l. 5.

¹⁰³⁰ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 22–26.

vertingais pripažinti 4 iš 5 galimų urbanistinės struktūros elementų, o Ukmergėje – vos trys, tačiau nė vienas iš keturių tuo metu maksimaliai saugotų miestelių į respublikinės reikšmės paminklų sąrašą nesiūlytas. Derėtų papildomai paaiškinti, kodėl siekta „pervesti“ paminklus į aukštesnį apsaugos lygmenį. Kaip minėta, skyrėsi veiklą jų teritorijose reguliavę dokumentai ir priežiūros institucijos, t. y. praktiškai tai reiškė, kad senamiesčiams buvo rengiami regeneracijos projektai, vykdomas kompleksinis tvarkymas. Nors Vakarų Europoje, lyginant senamiesčius su miesteliais, pastebėta, kad jie susiduria su panašiais iššūkiais (ypač eismo intensyvėjimu), tačiau Lietuvoje akcentuota, kad senamiesčiai yra „ypač svarbūs“ ir „sukelia daugiausia problemų“¹⁰³¹, t. y. dėsningsi formuota skirtis tarp šių dviejų objektų tipų.

Atskira A. Miškinio ir jo pavaldinių veiklos sritis buvo siūlymai koreguoti generalinius planus (šie dokumentai, be kita ko, išsiskyrė žyma „tarnybiniam naudojimui“). Visgi abejotina, ar į šiuos siūlymus būdavo deramai atsižvelgiama – A. Miškinis apgailestavo, kad vis dar „nerengiami vietinės reikšmės urbanistikos paminklų regeneravimo projektai, o paminkliniai miestai ir miesteliai formuojami pagal analogiškus, kaip nepaminkliniai, generalinius planus, kuriuose paminklo ir apsaugos ribos turi tik formalią reikšmę“¹⁰³². Įdomu tai, kad kritikuoti ne tik su paveldo apsauga susiję aspektai, bet ir bendrieji („sodybiniais namais naujai užstatomos teritorijos [...] neatitinka šiuolaikinių urbanistinių reikalavimų“¹⁰³³). Išanalizavus Rokiškio ir Biržų planus, konstatuota, kad „generalinio plano siūlymai neprieštaruoja vertingų plano, užstatymo ir tūrinės-erdvinės kompozicijos elementų išsaugojimui“¹⁰³⁴, tačiau Anykščių, dėl kuriuose vykdytų netinkamų statybų nuolat susirašinėta su įvairiomis institucijomis (tikėtina, kad tai buvo viena iš priežasčių, kodėl į šį darbą įsitraukė ir pats

¹⁰³¹ Kazys Šešelgis, „Senamiestis – ne paveikslas“, p. 17.

¹⁰³² Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 412, l. 15.

¹⁰³³ P. Borisovičius, *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Rokiškis“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 310, l. 3.

¹⁰³⁴ P. Borisovičius, *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Biržai“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 311, l. 2.

A. Miškinis), generalinio plano sprendiniuose rasta esminių trūkumų: gatvės ir iš dalies aikštės plano keitimas¹⁰³⁵.

Trūkstant resursų, prisidėti prie urbanistinio paveldo apsaugos skatinta visuomenė. Šiuolaikine terminologija ši veikla būtų apibūdinama kaip sąmoningumo ugdymas: pavyzdžiui, „1981–1983 m. pirmą kartą Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos centro tarybos iniciatyva surengta urbanistikos paminklų tvarkymo respublikinė konkursinė apžiūra“¹⁰³⁶, kurioje rajonų centrų grupėje pirmoji vieta teko Zarasams, antroji – Kretingai, trečioji – Kėdainiams ir Ukmergei, atitinkamai pirmoji vieta ūkių ir gyvenviečių centrų grupėje – Vilkijai ir Veisiejams, antroji – Žiežmariams, trečioji – Kalvarijai¹⁰³⁷. Įdomu tai, kad nors formaliai rengta urbanistikos paminklų, t. y. vietinės reikšmės sąraše buvusių objektų apžiūra, tačiau konkurso sąlygų p.1.9 pateikta išlyga, kad „Vilniaus, Kauno, Klaipėdos senamiesčiai šiame konkurse nedalyvauja“¹⁰³⁸. atskleidė du svarbius momentus urbanistikos paminklų apsaugos sampratoje ir praktikoje. Pirma, nors formaliai „respublikiniai senamiesčiai“ buvo paskelbti architektūros paminklais, praktiškai (ir absoliučiai logiškai) jie buvo traktuojami kaip urbanistikos paminklai. Antra, apsaugos praktikoje (realizacijoje), nepaisant to, kad projektus Kėdainiams ir Trakams rengė MRGD ir juose galiojo senamiesčių apsaugos nuostatai, didesnė skirtis egzistavo tarp trijų didžiųjų miestų, kuriuose veikė Paminklų apsaugos inspekcijos (Vilnius, Kaunas, Klaipėda), ir kitų objektų, o ne tarp respublikinės ir vietinės reikšmės objektų pagal formalią gradaciją.

Galima teigti, kad, vertinant formaliai, Lietuvos miestelių apsaugos procesas iš esmės atitiko trijų pakopų sistemą, rekomenduotą, pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje¹⁰³⁹: 1) vertingų teritorijų identifikavimas (paminklų sąrašas, paminklų ribos); 2) jų savybių tyrimai ir strategijų, užtikrinančių išlikimo tęstinumą, suformulavimas (tyrimai, saugomų elementų sąrašai, planavimo dokumentai); 3) administraciniai (projektų derinimas), finansiniai ir techniniai (Lietuvos atveju nespręsti) procesai, kuriais pasiekiami numatyti

¹⁰³⁵ Miškinis Algimantas, Borisovičius P., *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Anykščiai“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 312, l. 3.

¹⁰³⁶ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas*, p. 4.

¹⁰³⁷ *Ibid.*, p. 24.

¹⁰³⁸ *Urbanistikos paminklų apžiūra*, sud. V. Dulskis, Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 14.

¹⁰³⁹ Trijų pakopų schema. Žr. *Conservation Areas*, p. 130.

tiksmai. Visgi Lietuvos vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sistema praktiškai nebuvo efektyvi. Viena iš pagrindinių priežasčių laikytina tuo metu vyravusi objektų vertės kriterijų samprata, kita – bendras tarpinstitucinis neefektyvumas, būdingas sovietinei valstybei.

2.4.2 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertės samprata ir apsaugos metodika

Įstatymo taikymo instrukcijoje ir vietinės reikšmės paminklų sąrašuose įvardyti saugotinių elementų tipai sutapo, todėl galima daryti prielaidą, kad formuluojant šį vertės apibrėžimą dalyvavo tas pats autorius – A. Miškinis¹⁰⁴⁰. Anot jo, tikslesni paminklų tyrimai turėjo „nustatyti vertingų teritorinių ir apsauginių zonų ribas, saugomus plano, užstatymo ir tūrinės-erdvinės kompozicijos elementus, reglamentuoti statybos režimą vertingose teritorijose“¹⁰⁴¹. Būtent antrajame paminklų tyrimo etape turėjo išryškėti vertybinės nuostatos ir pati urbanistinio paminklo samprata, gana skirtinga nuo tos, pagal kurią vertinti respublikiniai senamiesčiai.

Papildytame vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašė nurodytus miestelių saugotinius elementus kiek apibendrintai galima įvardyti kaip gatvių tinklą (miesto planą), tūrinę-erdvinę kompoziciją, užstatymo fragmentus (daugiausia kapitalinio su labai retomis išimtimis, pavyzdžiui, Čekiškėje siūlyta saugoti ir medinio, Nidoje – etnografinio užstatymo fragmentus), panoramą ir gamtinę aplinką. Iš 61 objekto tik 4 (Linkuvą, Nidą, Vilkiją, Žagarę) buvo nurodyta saugoti visais šiais aspektais, dar 9 (Ylaktius, Kaltanėnus, Krekenavą, Laukuvą, Onuški, Švėkšną, Telšius, Veisiejus ir Žeimelį) – keturiais iš jų, t. y. paminklo visumą. Net 8 objektuose (Eržvilke, Griškabūdyje, Ignalinoje, Šešuoliuose, Tryškiuose, Vaiguvoje, Zarasuose ir Židikuose) vertingu pripažintas tik gatvių tinklas ar planinė struktūra. Taigi lygiai pusėje sąrašė esančių paminklų nurodyta saugoti tik vieną arba du aspektus. (plačiau žiūr. žr. priede Nr. 4) Nežinia kodėl, galbūt dėl politinių priežasčių, akcentuojamų M. ir M. Purvinių publikacijose, į sąrašą visai neįtraukta Šilutė ir / ar Rusnė. Kita vertus, Mažojoje Lietuvoje esanti Švėkšna sąrašė figūruoja. Tam tikrą nenuoseklumą atskleidžia, o galbūt – priešingai – sunkiai į metodikos rėmus

¹⁰⁴⁰ Pirmajame sąrašė, patvirtintame dar iki instrukcijos, saugotinais pažymėti tik miestelių gatvių tinklas, aikštės planas ir kiti miestų planavimo lygmenys, neįtraukiant užstatymo charakterio.

¹⁰⁴¹ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas*, p. 3.

sutalpinamą verčių nustatymą atskleidžia Varduvos atvejis. A. Miškinio iš pradžių ji buvo įvardyta vienu iš vertingiausių objektų¹⁰⁴², tačiau sąraše nurodyta saugoti tik 3 elementus – gatvių tinklą ir aikštės planą, tūrinės erdvinės kompozicijos visumą, gamtinę aplinką¹⁰⁴³, t. y. autoriaus apgailėto tradicinio užstatymo išsaugojimas nereglamentuotas.

Skirtingą požiūrį į senamiesčius ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklus, lėmusį ir atitinkamas pasekmes, ko gero, tiksliausiai atspindi šios Lietuvos miestelių tyrimų ir apsaugos korifėjaus A. Miškinio citatos: poetiška – „Kiekvienas šių senamiesčių tai lyg gerai suderintas orkestras, kuriame atskiro solisto vaidmuo nedidelis, tarp solistų nėra „žvaigždžių“, bet bendras skambesys teikia didelį įspūdį, pagauna ir žavi“¹⁰⁴⁴ arba praktiška – „Faktiškai tai irgi maži senamiesčiai, kuriuose tačiau nėra arba beveik nėra atskirų vertingų kapitalinių pastatų (architektūros paminklų). Šių senamiesčių vertę sudaro visuma atskirai paėmus nevertingų arba mažai vertingų pastatų <...>“¹⁰⁴⁵. Taigi A. Miškinio daugiausia akcentuota miestelio plano kompozicijos ir pastatų bei jų dermės su gamtine aplinka vertė. Pavyzdžiui, Merkinėje vertingais pripažinti tik trys pastatai (cerkvė, du žydų religiniai pastatai) bei vienas architektūros paminklas (bažnyčia). Kadangi šiame miestelyje vertinga buvo ne tik urbanistinė struktūra, bet ir archeologiniai sluoksniai, jame nustatytos ir archeologijos paminklo ribos, kurios, beje, nesutapo su urbanistikos paminklo teritorija, aplink kurią papildomai buvo nustatyta įtakos zona¹⁰⁴⁶. Būta ir techninių nenuoseklumų. Dieveniškų projekto pagrindiniame brėžinyje (scheme) nurodytos urbanistikos paminklo ribos ir saugomos pastatų grupės (įdomu tai, kad kai kurios iš šių grupių pažymėtos netgi už urbanistikos paminklo ribų, tas pats padaryta ir Merkinėje¹⁰⁴⁷). Valkininkuose vertingi pastatai iš viso nepažymėti grafinėje dalyje, tik tekste užsimenama apie bažnyčią – dominantę – ir pastatus, kurie svarbūs, nes formuoja erdves, tačiau iš esmės

¹⁰⁴² *Ibid.*, p. 5.

¹⁰⁴³ Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d. Priedėlis Nr. 1, p. 16.

¹⁰⁴⁴ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas*, p. 5.

¹⁰⁴⁵ *Ibid.*, p. 4–5.

¹⁰⁴⁶ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis - Merkinės urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1973, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 230, l. 55, 121.

¹⁰⁴⁷ *Ibid.*, l. 121.

saugotas tik užstatymo pobūdis¹⁰⁴⁸. Panašiai vertinti ir didesni miestai bei miesteliai – 1979 m. parengtoje Anykščių urbanistikos paminklo schemeje išskirti tik 5 saugotini pastatai (vienas jų – bažnyčia), Biržų – 15, Ignalinoje, Zarasuose, Švėkšnoje, Kražiuose (išskyrus atskirai saugotus architektūros paminklus) – nė vieno¹⁰⁴⁹.

Palyginus, Estijoje pasiruošimas urbanistiniams draustiniams ar urbanistikos paminklams steigti prasidėjo septintojo dešimtmečio viduryje kaip atsakas paplitusiam istorinės aplinkos atnaujinimui, remiantis modernistinės urbanistikos principais. 1973 m. konservuojamos teritorijos nustatytos dešimtyje miestų (Tartu, Pernu, Paidė, Viljandis, Rakverė, Veru, Kuresarė, Hapsalu ir Lihula) ir vyriausybės nutarimu patvirtinti jų nuostatai¹⁰⁵⁰. L. Hansar teigia, kad projektai buvo pagrįsti estų istorikų ir architektų sukurta tyrimo metodika, kuria siekta ištirti urbanistinio planavimo ir urbanistinių struktūrų vystymosi istoriją. Autorė akcentuoja taikytos prieigos holistinį principą: „senamiesčiai buvo suvokiami kaip vertinga visuma, kurią sudaro gatvių tinklas ir kvartalų bei sklypų struktūra, tradicinis pastatų išdėstymas ir dydis bei architektūra, kuri yra reikšminga urbanistinio planavimo ir architektūros istorijos požiūriu“¹⁰⁵¹. Būtent šis principas teoriniu lygmeniu suponuoja aiškias paraleles ne tik su to meto tarptautinėmis, tačiau ir su lietuviškosiomis urbanistinio paveldo apsaugos tendencijomis. Vis dėlto laisvas architektūros apibrėžimas paliko laisvę interpretacijai – saugotini konkretūs pastatai ar tik tam tikri architektūros bruožai.

Lietuvoje aptariamuoju laikotarpiu pripažinta, kad urbanistikos paminklų teritorijose, netgi pačiose vertingiausiose, pavyzdžiui, Varduvoje, vyksta nepaprastai daug perstatymų, kurių metu tradiciniai daugiausia vieno aukšto mediniai namai keičiami mūriniais, dažnai statomais pagal tipinius projektus. Lietuvos miesteliai šiame kontekste galėtų būti lyginami su erdviais, iš mažiau patvarių medžiagų (medžio) statytais Skandinavijos

¹⁰⁴⁸ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Valkininkų urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1974, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 255, l. 91–93.

¹⁰⁴⁹ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas*, p. 40–94.

¹⁰⁵⁰ Ūlo Puustak, *op. cit.*, p. 6.

¹⁰⁵¹ Hansar Lilian, „Transformation of town structures in Estonian small towns“, p. 19.

miesteliais, galinčiais tapti lengva miesto atnaujinimo¹⁰⁵² auka¹⁰⁵³. Vis dėlto pats A. Miškinis 1984 m. išdėstė gana palankią tokią kaitai poziciją, kad „atsižvelgiant į mūsų laikmečio ekonomines-socialines sąlygas atitinkančius urbanistikos paminklų formavimo principus, šiuo metu galima tikėtis išsaugoti šiuose paminkluose tik pavienius senojo užstatymo fragmentus ir pačius vertingiausias ar būdingiausias paminklinių miestų ir miestelių užstatymo bruožus“, t. y. ne pačius autentiškus elementus, o užstatymo pobūdį (pavyzdžiui, galais į gatvę), „optimalias erdvių proporcijas ir parametrus, plano kompozicijos raiškumą, gerą pastatų ir gamtos derinį ir pan.“¹⁰⁵⁴ Tai liudytų, kad šių objektų saugojimo reikalavimams *a priori* buvo taikoma kompromisinė nuostata, suteikianti teisę naikinti autentiškus elementus paveldosaugininkams apgailestaujant, tačiau neprieštaraujant.

Nustatant konkrečių pastatų išsaugojimo galimybes, taikyta SSRS galiojusi bendroji sovietinė amortizacijos norma, medinio pastato eksploatacijos laiką prilyginusi 50 metų, nors moksliniuose tyrimuose ir pripažinta, kad tai neatitinka tikrovės, nes „eksploatacijos bėgyje pastatai nuolat remontuojami“¹⁰⁵⁵. Kadangi daugiau negu 88% miestelių pastatų buvo mediniai ir seni, vadovaujantis minėta norma, vidutinis fizinis nusidėvėjimas jau 1967 m. duomenimis siekė 98,8%.¹⁰⁵⁶ Pavyzdžiui, Valkininkuose mažiau negu 30% pastatų įvertinti kaip nauji arba geros būklės¹⁰⁵⁷, o tai savo ruožtu užkirto galimybę juos žymėti kaip saugotinus, jei tokių intencijų ir būtų buvę. Praktiškai tai reiškė, kad miestelius buvo galima perstatyti iš esmės, išsaugant gatvių tinklą ir tam tikrus užstatymo bruožus, dėl kurių interpretavimo kildavo nuolatinių ginčų tarp statytojų ir paveldo saugotojų, jei tik pastarieji apskritai būdavo informuojami apie vykdomus projektus.

Nusistovėjusiems ar tuo metu dar diskutuotiems apsaugos principams pagrįsti turėjo būti sudarytos vertinimo ir projektų rengimo metodikos. Ir

¹⁰⁵² Orig. angl. *urban renewal*.

¹⁰⁵³ „The Country Town“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd, 1975, p. 41.

¹⁰⁵⁴ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas*, p. 5–6.

¹⁰⁵⁵ A. Šipaila, *Mokslinio tyrimo darbo „LTSR mažų ir vidutinių miestų teritorijos panaudojimo tyrimas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1962, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 136, l. 15.

¹⁰⁵⁶ Miškinio pranešimas 1967 m. rugsėjo 27 d. Mokslinėje metodinėje Kultūros paminklų apsaugos taryboje, p. 15.

¹⁰⁵⁷ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Valkininkų urbanistikos paminklo tyrimas*, l. 47–48.

PKI, ir LSAMTI specialistai, ir valdininkai visada tvirtino ir istoriografijoje iki šiol vyrauja požiūris, kad būtent Lietuva lyderiavo SSRS ir visos metodikos buvo kuriamos vietoje. Šiame tyrime taip pat nerasta tam prieštaraujančių duomenų, išskyrus vieną itin įdomią, tačiau toliau neišplėtotą užuominą LSAMTI protokole (deja, itin lakoniškame). 1983 m. spalio 12 d. M. Purvinienė Instituto mokslinės tarybos architektūros sekcijoje pristatė ataskaitą „Mažų ir vidutinių miestų formavimo teorijos ir praktikos ištyrimas ir jų architektūrinio-meninio vaizdo pagerinimo siūlymų paruošimas“. Posėdžio metu A. Jankevičienė uždavė klausimą „Ar reglamentuojama darbo metodika Maskvos programa?“, tačiau toliau diskusija neplėtota¹⁰⁵⁸. Žinoma, būtina įvertinti ir faktą, kad pavadinime neminima, kad metodika taikytina paminklinėms teritorijoms, galbūt būtent todėl, jei ji iš tiesų buvo skirta „įprastiems“ miestams, ir buvo susirūpinta suderinamumu su bendrai galiojusiomis normomis.

Vienintelė LSAMTI archyvo fonduose rasta metodika, skirta būtent istorinių urbanistinių struktūrų apsaugai buvo parengta 1975–1978 m. A. Miškinio ir M. Purvinienės¹⁰⁵⁹. Užsakovo atstovas ir recenzentas buvo J. R. Glemža¹⁰⁶⁰. Tai vienas iš nedaugelio LSAMTI dokumentų, rengtų rusų kalba¹⁰⁶¹, ir bene labiausiai ideologizuotas iš visų su urbanistinio paveldo apsauga susijusių praktinių dokumentų (išskyrus reprezentacinių leidinių įvadu ir įpaveldinimo klausimų gvildenimą). Tekste pateikta nuorodų ne tik į Paminklų apsaugos įstatymą, tačiau ir į SSRS Konstitucijos 27 str., įpinta tokių klišių kaip „socialinis-techninis progresas“ arba visos veiklos paminklų teritorijose turi būti „progresyvos ir naudingos žmogui“, bei vartota daug tuščių frazių, pavyzdžiui: „Mūsų uždavinys – pagal galimybes eliminuoti

¹⁰⁵⁸ Instituto mokslinės tarybos architektūros sekcijos posėdžių protokolai. 1983 m., Kaunas: LSAMTI, 1983, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 560, l. 9.

¹⁰⁵⁹ Tai įrodo, kad iki konflikto M. Purvinienė dalyvavo atliekant itin svarbias užduotis, galėjusias ateityje lemti viso sektoriaus darbo pobūdį.

¹⁰⁶⁰ Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *Mokslinio tyrimo darbo „Lietuvos TSR urbanistikos paminklų (miestelių ir mažų miestų) apsaugos metodikos ir principų parengimas – I tomas (pagrindinis tekstas ir iliustracijos)“ ataskaita (Отчёт. Разработка методики и принципов охраны памятников урбанистики Литовской ССР (местечек и малых городов). I том (основной текст, иллюстрации)*, Kaunas: SAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 313, l. 46.

¹⁰⁶¹ Šioje vietoje keltinos dvi prielaidos: 1) galbūt metodiką planuota taikyti ir/ar pristatyti platesniame negu Lietuvos kontekste, todėl buvo aktualus jos perteikimas bendrai SSRS vartojama kalba; 2) tai susiję su vėliau A. Miškinio prisiminimuose aprašytais M. ir M. Purvinų nuostatomis visus mokslinius darbus rašyti būtent rusų kalba.

konfliktus, tuo pačiu metu atsižvelgiant į alternatyvius reikalavimus“¹⁰⁶² (t. y. saugojimas vs plėtra). Be to, dokumentas dirbtinai sumokslintas, sunkiai skaitomas, kupinas pasikartojimų ir išplėstų paaiškinimų.

„LTSR urbanistikos paminklų (miestų ir miestelių) apsaugos metodikos ir principų parengimo“ darbą sudarė dvi dalys: teorinė (įvadas – bendras siūlomos koncepcinės schemos, skirtos urbanistinių objektų apsaugos procedūrų charakteristikoms nustatyti, vaizdas; SSRS svarbiausių miestų apsaugos išaiškinimas ir patirties apibendrinimas; itin plačios literatūros urbanistikos paminklų apsaugos tema apibendrinimas; konceptualiosios apsaugos schemos detalizavimas) ir praktinė (urbanistikos paminklų sąrašo paaiškinimas esamų vertingų elementų aspektu; paminklo zonos apibrėžimas ir paaiškinimas; urbanistikos paminklų istorinė-meno istorijos klasifikacija ir pasiūlymai jų apsaugos [režimų] diferencijavimui; bendros organizacinės priemonės urbanistikos paminklų apsaugai)¹⁰⁶³. Pabrėžta, kad remtasi Maskvos, Leningrado, Kijevo, Talino, Lvovo, Vladimiro, Pskovo patirtimi. Čia kyla du klausimai – pirma, kodėl remtasi pačių svarbiausių SSSR miestų, lygintinų su Vilniumi, tačiau ne su, pavyzdžiui, Žagare, apsaugos patirtimi (tuo metu estai jau buvo sudarę dalį apsaugos projektų vietinės reikšmės istorinių miestų centrų apsaugai). Antra – kodėl ignoruota Ryga: dėl realios apsaugos nebuvimo ar dėl autoriaus asmeninių nuoskaudų?¹⁰⁶⁴

Pagrindinis konceptas, kurio pagrindu plėtota ši metodika – „istoriškai susiklostę vertingi elementai“ arba, sekant sovietine sąvokų-trumpinių kūrimo tendencija, *исцэз (исторически сложившихся ценных элементов городов)*. Šios sąvokos sukūrimas argumentuotas tuo, kad tradicinės istorinės-meninės charakteristikos nėra pakankamos urbanistikos paminklų susiejimui su teritorija ir erdve¹⁰⁶⁵. Siūlyta išskirti tris urbanistikos paminklų zonas (jų apibrėžimai gana nenuoseklūs): saugoma zona (*охранная зона*), susidedanti iš paties paminklo teritorijos (I) ir apsaugos zonos (II), ir miesto dinamikos (*градодинамичеckoво*) reguliuojamoji¹⁰⁶⁶. Kitoje darbo dalyje zonavimas sietas su minėtų vertingų elementų buvimu – I zona turėjo apimti teritoriją, sutampančią su šių elementų vieta, II-oji nustatoma tik tuose

¹⁰⁶² *Ibid.*, l. 11–12.

¹⁰⁶³ *Ibid.*, l. 3–4.

¹⁰⁶⁴ *Ibid.*, l. 15. Taip pat žr. A. Miškinio atsiminimus, kuriuose jis prisimena nesvetingą sutikimą Rygoje ir neužsimezgušį bendradarbiavimą su latvių kolegomis. Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)...*

¹⁰⁶⁵ Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *op. cit.*, l. 52.

¹⁰⁶⁶ *Ibid.*, l. 13.

paminkluose, kuriuose vertingus elementus sudarė ne tik plano elementai, bet ir tūrinė erdvinė kompozicija, išreikšti tokiomis sąvokomis kaip tūrinė erdvinė aikštės / centrinės dalies / gatvių kompozicija, ryšys su gamtine aplinka, panorama ir t. t. (33 Lietuvos miesteliai). Dėl nepaaiškintų priežasčių grafiškai ši zona būdavo pavaizduojama tik tuomet, jei empiriškai apžiūrėjus (detalūs tyrimai buvo įvardyti kaip reikalaujantys pernelyg daug laiko) ji atrodydavo didesnė negu I-oji. Miesto dinaminė zona (III) apibūdinta kaip konfliktinių (intensyviausios plėtros) vietų susikirtimas su I ir II zona (Lietuvos miestelių planuose dėl laiko stokos nenustatyta, tačiau buvo planuojama kai kuriuose jų tą atlikti)¹⁰⁶⁷. Bandyta Lietuvos miestelius itin tiksliai ir netgi smulkmeniškai klasifikuoti pagal vertę, užstatymo charakterį (miestiškas, liaudies architektūros, mišrus) ir saugotinus elementus, tačiau sąrašas tapo pernelyg painus – kai kurioms kategorijoms priskirta vos viena pozicija¹⁰⁶⁸.

LSAMTI ir asmeniškai A. Miškinio veiklą vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos srityje tam tikra prasme vainikavo 1986 m. parengtos „Metodinės rekomendacijos senosios ir naujosios architektūros integravimui projektuojant Lietuvos TSR istorinius miestus“, pagrįstos ir kitų šalių (Vengrijos, Čekoslovakijos, VFR, Olandijos) patirtimi. Įvertinta, kad iki 1979 m. SSRS panašių darbų atlikta nebuvo¹⁰⁶⁹ (tiesa, savo paties ankstesniame tekste autorius analizavo Maskvos ir Leningrado mokslinių projektavimo institutų metodikas, tačiau tada padarė išvadą, kad Rusijoje sudarytų instrukcijų taikymas Lietuvos sąlygomis nėra galimas, nes jos pernelyg bendro pobūdžio¹⁰⁷⁰). Taigi, kaip anksčiau MRGD, taip taryk LSAMTI save laikė metodikos pradininku (palyginti – tuo pačiu metu V. Jurkštas, taip pat daugiausia remdamasis Čekoslovakijos autoritetu, analizavo naujų pastatų (architektūros harmonizavimo) problemas Lietuvoje, VISI-PKI specialistų rate, tačiau jo darbai neminėti). Dar daugiau – A. Miškinis buvo linkęs laikyti tam tikros izoliacionistinės pozicijos ir po Nepriklausomybės atgavimo – savo habilitaciniame darbe 1994 m. jis teigė, kad „atliktų darbų analogo SSRS urbanistikoje iki 1989 m. nebuvo, o

¹⁰⁶⁷ Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *op. cit.*, l. 42, 69–70

¹⁰⁶⁸ *Ibid.*, l. 132–138. Klasifikavimo pobūdį žr. priede Nr.5.

¹⁰⁶⁹ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas*, p. 145–147.

¹⁰⁷⁰ Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *op. cit.*, l. 19.

globališkai toks analogas taip pat kol kas neužfiksuotas¹⁰⁷¹. Vertinant visą šio autoriaus darbų kompleksą (nuo istorinių (genezės) tyrimų iki projektinių pasiūlymų rengimo metodikos), šis teiginys techniškai teisingas, tačiau drauge akivaizdus lietuvių kolegų iš kitų institucijų ir kitų šalių patirties, kuria remtasi, ignoravimas.

1986 m. metodinėse rekomendacijose reglamentuotas visas urbanistinio paveldo objekto apsaugos priemonių rengimo procesas: teritorijos ribų nustatymas, esamos būklės duomenų (istoriniai duomenys, pastatai, statiniai, gatvės, jų fizinė būklė, medžiagos, datavimas, funkcija, gamtinė aplinka, insoliacija, pastatų architektūrinis meninis įvertinimas, teritorijos urbanistinis įvertinimas) rinkimas ir pateikimas (schemos, aprašymai), jų įvertinimas (ir pastatų, ir teritorijos vertės kategorijos – nuo paminklų iki masinės architektūros ir pan.), vizualiniai tyrimai (kompozicija, erdvinė struktūra, urbanistiniu atžvilgiu reikšmingi mazgai, vizualinės erdvės, dominantės ir akcentai, gamtos elementų poveikis, kvartalų insoliacija (bene vienintelis „praktiškas“ aspektas), bendrojo vaizdo vertinimas, urbanistinės klaidos – elementai, esantys „konflikte su tyrinėjamos teritorijos ir viso miesto gamtinėmis ir istorinėmis, architektūrinėmis urbanistinėmis vertybėmis“¹⁰⁷²), esamos būklės duomenų susistemimas ir, galų gale, architektūrinio urbanistinio formavimo siūlymai. Šie siūlymai pagrįsti ne tik istorinio užstatymo išsaugojimo siekiu, bet ir modernizmo filosofijai būdinga „naujų vertybių sukūrimo programa“.

Kaip urbanistikos paminklų apsaugos prioritetai įvardyti identifikuotų savitumų išsaugojimas ir išvystymas bei urbanistinių klaidų ištaisymas arba bent jų poveikio sumažinimas. Priklausomai nuo teritorijos vertės, nustatyti skirtingi statybos-pertvarkymo priemonių režimai (nuo apsaugos ir minimalios architektūrinės urbanistinės rekonstrukcijos iki funkcinės rekonstrukcijos), numatytos sąlygos naujų dominančių ir akcentų, padidinančių vizualinių erdvių „emocinį estetinį potencialią“, formavimui bei esamų pastatų pertvarkymui (nuo restauracijos iki radikalios

¹⁰⁷¹ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 3–4.

¹⁰⁷² *Metodinės rekomendacijos senosios ir naujosios architektūros integravimui projektuojant Lietuvos TSR istorinius miestus*, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 158.

rekonstrukcijos ir griovimo)¹⁰⁷³. Apsaugos, tuomet vadintos įtakos, zonos būdavo nustatomos atlikus vizualinius tyrimus¹⁰⁷⁴. Pažymėtina, kad LSAMTI šiais principais remtasi rengiant projektus dar iki aptartosios metodikos priėmimo, t. y. kai kurie jų laikytini praktiškai patikrintais. Šioms rekomendacijoms 1986 m. pritarė MMKPAT ir savo atsiliepime jas siūlė diegti ir PKI¹⁰⁷⁵. Vis dėlto nerasta jokių duomenų apie šių rekomendacijų recepciją tarp PKI specialistų ar bandymus jomis remtis rengiant po jų patvirtinimo pradėtus projektus, tarp jų – ir Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūrą, pagrįstą visai kitais prioritetais ir nuostatomis. Akivaizdu, kad abiejų institutų veiklos ir jos rezultatų ignoravimas buvo abipusis.

2.4.3 Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos projektai

To meto sovietinėje Lietuvoje, pagal pirminį Kultūros ministerijos ir Statybos reikalų komiteto susitarimą, „nesant būtinybės – dėl riboto statybos masto, taip pat ir taupant projektavimo lėšas“, regeneravimo projektai vietinės reikšmės paminklams neturėjo būti rengiami. Jie pakeisti projektais, apimtimi ir forma atitinkančiais nepaminklinių miestelių projektus, tačiau įvertinančiais istorinės urbanistinės raidos tyrimų rezultatus. 1971–1973 m. LSAMTI parengti pirmieji tokie projektai, tuo metu vadinti eksperimentiniais, Dieveniškėms, Ylakiams, Kražiams ir Veliuonai (autorius A. Miškinis), reikalingais dokumentais juos papildė Žemės ūkio statybos projektavimo institutas. O kaimyninėje Estijoje – priešingai – visų 10 saugotų miestų projektai parengti pagal tokią pačią bendrąją metodiką. Tokių esminės prieigos skirtumą galima paaiškinti ne tik vieninga Estijoje susiformavusia paveldosaugos sistema ir viena už šią sritį atsakinga įstaiga, tačiau ir daug mažesniu saugomų miestų skaičiumi, taigi ir trumpesniu projektų parengimo procesu.

Nuo 1973 m., suderinus su Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba, mažiesiems Lietuvos miesteliams ir gyvenvietėms rengta sumažintos apimties dokumentacija: „Preliminarios vertingų objektų saugotinos teritorijos (jų ribos), jų apsaugos zonos (pagal reikalą), tikslinami

¹⁰⁷³ *Ibid.*, p. 145–170.

¹⁰⁷⁴ Algimantas Miškinis, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 43.

¹⁰⁷⁵ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas*, p. 170.

1969 m. sausio 27 d. patvirtintame sąraše nurodyti vertingi elementai ir formos, rengiami tolesnio formavimo reglamentai¹⁰⁷⁶. Šiuose sumažintos apimties gyvenviečių projektuose, rengtuose „subrangos pagrindais“ Žemės ūkio statybos projektavimo instituto užsakymu, o tai taip pat implikavo atitinkamą subordinaciją ir nuostatas, buvo sprendžiami ir bendrieji klausimai, pavyzdžiui, tokie kaip „gyvenvietės išplanavimas, užstatymas ir apželdinimas“, „teritorijos balansas“, „gyventojų ir butų skaičiavimas“ ar „sąmatiniai finansiniai skaičiavimai“. Drauge turėdavo būti nurodomos „urbanistinio paminklo ribos, charakteris, statybos režimas“¹⁰⁷⁷. Vis dėlto akivaizdu, kad A. Miškinį daug labiau domino miestelio istorinė raida ir vertingų elementų išdėstymas negu privalomi paminėti bendrieji reikalavimai, pavyzdžiui, butų poreikis ar kiaulių ūkių plėtra. Prie funkcinių keistenybių, aptiktų šiuose projektuose, galima būtų paminėti sprendinius Kražių miestelio šiaurinę dalį panaudoti „kolektyviniams sodams užveisti“¹⁰⁷⁸.

Kai kuriems Lietuvos urbanistinio paveldo objektams detalūs tyrimai visai nerengti: pavyzdžiui, Nidos tyrimų byla 1975 m. buvo pavadinta „Paminklo preliminarinių ribų nustatymas be detalių tyrimų“, t. y. susipažinta su turima medžiaga ir, natūroje vizualiai įvertinus gyvenvietę, jos dalis, kurioje būta architektūros paminklų ir kitų regioninės architektūros bruožų, pastatų, įtraukta į architektūrinį-etnografinį draustinį. Šis formalus statusas atskleidžia dar vieną skirtį: nors miestelis paskelbtas urbanistiniu paminklu, liaudiškas Nidos architektūros pobūdis tyrėjams suponavo kitus pavadinimus, artimesnius kaimiškojo paveldo apibūdinimams. Tyrėjų tekstuose Nida įvardijama kaip „savitas liaudies architektūros

¹⁰⁷⁶ Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas..., p. 34–37.

¹⁰⁷⁷ Pavyzdžiui, 1971 m. parengtas Dieveniškių projektas. Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Dieveniškių miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1971, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 221, l. 2–3.

¹⁰⁷⁸ Pavyzdžiui, 1971 m. parengtas Kražių projektas. Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Kražių miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1971, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 218, l. 7.

kompleksas¹⁰⁷⁹, gyvenvietė, tačiau nevadinama miesteliu. Ši dvilypė samprata ir skirtingos architektūrinio-etnografinio draustinio (brėžinio eksplikacijoje įrašyta „ansamblis“), kuriame turėjo būti taikytas griežčiausias reguliavimo režimas ir urbanistikos paminklo ribos¹⁰⁸⁰ užkodavo prieštaravimus praktinėje apsaugos veikloje.

LSAMTI rengti vadinamieji išplanavimo projektai glausti, juose išdėstyti pagrindiniai principai, įprastai skirti gyvenviečių centrų formavimui esamose vietose, naujų pastatų statybos vietų ir architektūrinės išraiškos reguliuoti, konkrečiais atvejais nurodant ir reikalingų pastatų siūlomas vietas ir orientavimą, pavyzdžiui, „galu į gatvę“. Kartais sprendiniai būdavo derinami ir koreguojami po konsultacijų su kitomis žinybomis: pavyzdžiui, rengiant planą Dieveniškėms, Statybos reikalų komitetas raštu „nurodė, kad parduotuvė turi būti statoma greta vaistinės. Tad [...] parduotuvės ir ambulatorijos vietos turi būti sukeistos“¹⁰⁸¹. Siekiant išvengti interpretacijų, bandyta reikalavimus detalizuoti: greta sklypų ribų planuose pradėtos žymėti istorinio užstatymo linijos, kurių nurodyta laikytis, reglamentuotas naujų pastatų aukštis (siūlyta kiekvienu atveju atlikti nedidelę studiją, kaip naujasis pastatas atrodys artimame kontekste ir miestelio panoramos), formą (t. y. stogo šlaito tipą)¹⁰⁸².

A. Miškinio ataskaitose konstatuota, kad daugiausia problemų kėlė bandymai naudoti tipinius projektus, neatitinkančius „konkrečiai vietai (sklypui) keliamų architektūrinių ir urbanistinių reikalavimų“, todėl siūlyta iš esmės atsisakyti ar bent jau maksimaliai riboti šių projektų naudojimą, ypač centrinėse miestelių dalyse, aplink centrinės aikštes¹⁰⁸³. Ši nuostata iš esmės atitiko dar Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekte nustatytus principus, tačiau veikiausiai dėl skirtingo objektų statuso traktavimo, iššūkis liko aktualus ir sovietmečio pabaigoje, praėjus beveik trisdešimčiai metų nuo šių principų suformulavimo. Kita problema, susijusi su miestelių erdvėmis ir esminiu prieštaravimu tarp istorinių ir sovietinių planavimo principų, atvirai

¹⁰⁷⁹ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Nidos urbanistikos paminklo preliminarių ribų nustatymas be detalių tyrimų“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1975, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 258, l. 2–3.

¹⁰⁸⁰ *Ibid.*, l. 3–4, 7.

¹⁰⁸¹ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Dieveniškųjų miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, p. 5–6.

¹⁰⁸² Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas...*, p. 6–7.

¹⁰⁸³ *Ibid.*, p. 7–8.

ir ironiškai identifikuota 1967 m.: „Visuotinė epidemija laikytinas beveik visų miestų ir miestelių aikščių ištisinis apsodinimas medžiais, pavertimas sodais-skverais“¹⁰⁸⁴.

Atkreiptinas dėmesys į šiuose projektuose suformuluotus į reikalavimus, kaip elgtis su esamais pastatais. Pavyzdžiui, Dieveniškių projekto tekstinėje dalyje aprašyti jų apsaugos reikalavimai, diferencijuoti pagal statybos medžiagas: pavyzdžiui, prie aikštės esantys mūriniai pastatai „negali būti keičiami iš fasadinės pusės; [...] gali būti keičiamas šių pastatų išplanavimas“. O tvarkant medinius gyvenamuosius pastatus „siūloma nekeisti jų padėties gatvių ir tarpusavio atžvilgiu, nekeisti jų gabaritų ir formų, išsaugoti šių namų aplinką – ūkinius pastatus, tvoras, želdinius“¹⁰⁸⁵. Be to, dažniausiai atsakyta reglamentuoti mažosios architektūros statinius, dėl nedidelio miestelių mastelio itin svarbius jų miestovaizdyje (senamiesčiuose jų įrengimas buvo reguliuojamas). Taigi, viena vertus, atrodo, kad mediniai pastatai saugoti holistiškai, tačiau, įsigilinus atidžiau, įžvelgiamas saugojimo rekomendacinis pobūdis („siūloma“, o ne „būtina“ ar „privaloma“), be to, nereglamentuota medžiagiškumo ar autentiškos materijos, fasadų elementų apsauga, o koncentruotasi į tūrių ir erdvių santykius.

Iki 1977 m. baigti visų 40-ies tuo metu LSAMTI kuruotų Lietuvos miestelių projektai, tačiau jų apimtis ir tyrimų lygis buvo mažesnis negu eksperimentinio ketvertuko¹⁰⁸⁶. Per 1978–79 m. pabaigti rengti dokumentai ir iš PKI perimtiems vietinės reikšmės urbanistinio paveldo objektams. Parengta medžiaga buvo teikiama MMKPAT, vykdomiesiems komitetams, tvirtinusiems paminklų ribas ir ūkinės veiklos juose režimą. Apibendrinant šiuose projektuose pateiktus reikalavimus, galima būtų išskirti šiuos pagrindinius reglamentus: ribojamą aukštingumą, prioritetą individualiems projektams (tiesa, būta išimties, kuomet numatyta tipinių projektų naudojimo galimybė – sodybiniams namams siūlyta parengti regioninius tipinius projektus), tinkamą išdėstymą gatvės atžvilgiu (raudonosios linijos, orientacija), tradicines tūrio formas (neleistini plokšti stogai), reikalavimus

¹⁰⁸⁴ Antanas Pilypaitis, „Lietuvos miestų ir miestelių rekonstrukcija bei apsauga“, p. 37.

¹⁰⁸⁵ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Dieveniškių miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, l. 9–10, 35.

¹⁰⁸⁶ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 138–144.

nekeisti gatvių profilių ir derinti projektus su LSAMTI, kartais – parinkti tradicines apdailos medžiagas¹⁰⁸⁷.

Nusprendus, kad tokie sumažintos apimties projektai nesprenžia potencialių naujos statybos problemų, 1979 m. LSAMTI pradėti rengti „perspektyvinio formavimo priešprojektinio projektavimo stadijos urbanistiniai modeliai pagal individualias programas (vadovas A. Miškinis, vykdytojai J. Savickienė, E. Meškauskienė, M. Purvinienė, N. Steponaitytė ir kt.)“¹⁰⁸⁸. Iki 1994 m. parengta 20 tokių modelių – Kauno Naujamiesčiui, Šiauliams, Marijampolei, Ukmergei, Tauragei, Šilutei, Žemaičių Kalvarijai, Joniškiui, Žagarei, Žiežmariams, Jonavai ir t. t. Įvertinus konkretaus objekto istorinę raidą, vertę, potencialą („kontrolinius skaičius“ – gyventojų skaičių, socialinius ekonominius rodiklius) programoje galėjo būti siūloma tik išsaugoti esamas vertybes (Linkuva, Žagarė, Žiežmariai), išsaugoti ir regeneruoti (Kražiai, Trakai, Biržai) ar išsaugoti, regeneruoti ir įgyvendinti „traditinių elementų, formų, bruožų plėtojamą modifikuotai taikant dabarties ir perspektyvos sąlygoms jų susidarymo dėsningumus ir mechanizmą“ (Kauno Naujamiestis, Šiauliai, Marijampolė, Lazdijai)¹⁰⁸⁹.

Pasinaudojus praplėstomis galimybėmis, atlikti išsamesni kai kurių Lietuvos mažųjų urbanistikos objektų tyrimai ir parengti detalesni pasiūlymai. Be pagrindinių brėžinių (ribų schemas), pradėtos rengti ir architektūros (pastatų) bei kitų elementų analizės: žymėtos gatvių dangos (juoda danga, akmens grindinys, natūrali ir t. t.), pastatų paskirtis, medžiagiškumas, aukštingumas ir, žinoma, susidėvėjimo (amortizacijos) laipsnis¹⁰⁹⁰. Valkininkų tyrimų brėžinyje netgi surašytos stogo ir fasadų spalvos¹⁰⁹¹. Iš esmės tokia analizė buvo panaši į Estijos miestų tyrimus ir iš

¹⁰⁸⁷ Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Valkininkų urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1974, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 255, l. 50-51.

¹⁰⁸⁸ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 144.

¹⁰⁸⁹ Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 44–45.

¹⁰⁹⁰ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Merkinės urbanistikos paminklo tyrimas...“*, l. 122–123.

¹⁰⁹¹ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Valkininkų urbanistikos paminklo tyrimas...“*, l. 92–93.

dalies atitiko lietuviškųjų regeneracijos projektų sudėtį. Dar prieš pakeičiant Ukmergės apsaugos lygmenį respublikiniu, 1980 m. atlikti miesto tyrimai ir nustatytas reglamentavimas (apsaugos zona nenustatyta). Be „standartiškai“ saugotinių aikščių, gatvių, kapitalinių pastatų, taip pat jau įprastų gatvių profilių, pastatų funkcijų, aukštingumo, medžiagiškumo, būklės nustatymo, šiame objekte iš dalies bandyta statinius datuoti¹⁰⁹².

Atliekant Ukmergės projektinius tyrimus, beveik lygiagrečiai vykdytas kitos temos – „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai“ – tyrimas ir modeliavimas. Šis darbas buvo pristatytas kaip „vienas pirmųjų tokio pobūdžio respublikoje ir TSRS, kuris yra bandymu užpildyti tų spragų, kurių negali numatyti dabartinė projektinės dokumentacijos praktika konkrečių miestų – urbanistikos paminklų tolesniam erdviniam formavimui“¹⁰⁹³. Pirmajame tome pateikta itin išsami istorinė-urbanistinė Ukmergės miesto apybraiža¹⁰⁹⁴, antrajame, daug glaustesniame, įvertinta esama miesto būklė urbanistiniu-architektūriniu aspektais ir pateikti siūlymai tolimesniam vystymuisi. Šis darbas iš tikrųjų skiriasi nuo kitų tokio pobūdžio tyrimų tuo, kad jame tiesiogiai mažiau dalyvavo (kaip vykdytojas ar vadovas) A. Miškinis (jis minimas kaip prisidėjęs prie rezultatų apibendrinimo), o daugiau – tuo metu sektoriuje dirbę M. ir M. Purvinai. Ataskaita papunkčiui neatitinka vėliau A. Miškinio publikuotos metodikos, tačiau bendrieji principai, raktiniai žodžiai (urbanistinis vertinimas, erdvių formavimas, dominantės, vizualiniai ryšiai ir t. t.) ir tikslai (pavyzdžiui, „miesto išraiškos praturtinimas“) sutampa¹⁰⁹⁵. Vizualinio aspekto svarbą patvirtina tokie brėžiniai ir

¹⁰⁹² Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Ukmergės urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas – II tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 347, l. 10–11.

¹⁰⁹³ Marija Purvinienė, Martynas Purvinas, *Mokslinio tyrimo „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai. II tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 352, l. 30.

¹⁰⁹⁴ Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai. I tomas (istorinė-urbanistinė apybraiža)“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 351.

¹⁰⁹⁵ Marija Purvinienė, Martynas Purvinas, *Mokslinio tyrimo „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai. II tomas“ ataskaita*, l. 3–4.

sprendiniai kaip kad, pavyzdžiui, 5 svarbių taškų, iš kurių fiksuojamos centro panoramos, nustatymas, aikštės išklotinės su nurodytomis disponuojančiomis vietomis, mazgai, iš kurių atsiveria daugiaplanės perspektyvos, kiti svarbūs vaizdai, taip pat kompoziciškai miesto lygmeniu svarbios („atsakingos“) zonos ir „istoriniais-menotyriniais kriterijais nustatytos vertingos teritorijos“ (iš viso dvylika urbanistiškai vertingų vizualinių erdvių – t. y. miestas suskirstytas ne taip, kaip tuo metu buvo įprasta, t. y. kvartalais, o naujais sąlyginiais ploto-erdvės vienetais), atrinkti miesto formavimui reikšmingi pastatai (atskirai lentelėje nurodytas kiekvienam iš jų individualiai nustatytas galimos intervencijos laipsnis – visiškai nekeičiami pastatai tik du: bažnyčia ir cerkvė), aptarta dominančių, reljefo įtaka ir reikšmė¹⁰⁹⁶. Teikiant ateities siūlymus, išskirti plotai, kurie įvardyti kaip „urbanistiškai susiklostę ir vizualiai atsakingiausi“, tačiau taip pat nustatyti ir tie, kurie „istoriniai-menotyriniai vertingi <...>“, tačiau nepakankamai urbanistiniai suformuoti“, t. y. juose leista „taikyti naujus kompozicinius sprendimus“, nurodant laikytis bendrųjų principų (gatvių trasos, perimetras, gabaritai, erdvių pobūdis)¹⁰⁹⁷. Nustačius, kad „miesto vaizdų išvaizda šiuo metu skurdoka“, siūlyta ją praturtinti naujomis dominantėmis ir akcentais, net centrinėje miesto aikštėje siūlytos intervencijos, turėjusios pakeisti vis dar neįvertintus „standartiškai rekonstruotus XIX a. pastatus“¹⁰⁹⁸.

Nors A. Miškinio 1967 m. pateiktas siūlymas vietinės reikšmės urbanistikos paminklų rekonstrukcijos projektus¹⁰⁹⁹ pavesti MRGD nebuvo įgyvendintas (veikiausiai dėl lygiagrečios kritikos, kad vėluota atlikti darbus senamiesčiuose ir trūksta pajėgumų), PKI pavienius projektus rengė. Pavyzdžiui, Skuodo projektas atliktas 1971–1972 m., Telšiai pradėti tirti 1980 m., tačiau parengtas projektas IMPPAT posėdyje svarstytas tik 1985 m.¹¹⁰⁰ Nuo kitų PKI rengtų regeneracijos projektų šis skyrėsi papildyta pastatų vertės nustatymo metodika – nuo 0 iki 4 balų įvertinti pastatų kompozicijos išraiškingumas, stilius, mastelis ir proporcijos, dekoras,

¹⁰⁹⁶ *Ibid.*, l. 10–23.

¹⁰⁹⁷ *Ibid.*, l. 26.

¹⁰⁹⁸ *Ibid.*, l. 27–28.

¹⁰⁹⁹ Algimantas Miškinis, „Urbanistikos tradicijos šiandien“, p. 15.

¹¹⁰⁰ Antanas Pilypaitis, V. Šliogeris, M. Ramanauskienė, *Telšių senamiesčio regeneracijos projektas. Suvestinis aiškinamasis raštas (tyrimų analizė ir apibendrinimas)*. IX tomas, Klaipėda (?): PKI, 1980 (?), in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 3971, l. 3, 8.

techninė būklė, santykis su aplinka (urbanistinė kompozicija), etnografiškumas arba tipiškumas ir netgi faktūra bei spalva. Pagal įverčius pastatai priskirti trims kategorijoms (taip, kaip tai daryta detalizuojant Klaipėdos regeneracijos projektą). Vis dėlto, lyginant su ankstesniais projektais, pastatai vertinti geriau – tik 18% pastatų priskirti III-iai, nevertingiausiai kategorijai, kurią rekonstruojant „būtina kurti naujas architektūrinės vertybes“¹¹⁰¹. Paradoksalu, tačiau, panašiai kaip Kėdainiuose, tankiausiai užstatytais teritorijomis Telšiuose tapo svetimų senamiesčiui penkiaaukščių tipinių namų zonos, o kita teritorija apibūdinta kaip „nepakankamai intensyviai ir apgalvotai įsavinama“¹¹⁰² – visiškai priešingai negu didžiųjų miestų senamiesčiuose, kur dėl per didelio tankio vis dar taikyta sanacija.

Aptartosios projektų Lietuvos miesteliams ir gyvenvietėms rengimo ir kaitos tendencijos įrodo, kad Lietuvoje galutinai susiformavo skirtingos urbanistinio paveldo apsaugos metodikos ir prieigos – senamiesčių, kuriuos tvarkė PKI, ir vietinės reikšmės paminklų, kuriais rūpinosi LSAMTI. Lyginant LSAMTI ir PKI veiklą, galima konstatuoti, kad pirmoji institucija daugiausia vykdė tai, kas labiau atitiktų šiuolaikinę apskaitos sampratą (tyrimai, ribų ir saugotinių elementų nustatymas ir pagrindimas), o PKI rengė išsamius praktinės krypties projektus, kuriuos užsakinėjo miestų vykdomieji komitetai, o ne Kultūros ministerija¹¹⁰³. Kita vertus, nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos ši skirtis kokybiniu aspektu sumažėjo, nes naujieji vietinės reikšmės urbanistikos paminklų projektai buvo išsamesni ir, nors neturėjo regeneracijos projektams būdingo planavimo ir įgyvendinimo aspekto, nesirėmė socialiniais tyrimais, o buvo daugiau statybas reguliuojantys dokumentai, tačiau savo kompleksiniu požiūriu į fizinę aplinką iš esmės nenusileido pirmiesiems. Vis dėlto tai buvo labiau mokslinio pobūdžio darbai, nes daugiau dėmesio skirta „erdvių vizualiniam nagrinėjimui, jų savitumų ir būdingų bruožų išaiškinimui“¹¹⁰⁴. LSAMTI metodika, daugiausia akcentavusi vizualinius aspektus – kompoziciją, erdvinę struktūrą ir kitas iš esmės estetines kategorijas ir kriterijus („didinti kompozicinį raiškumą“, „baigti formuoti erdves, didinti jų informatyvumą“,

¹¹⁰¹ *Ibid.*, l. 80–81, 97.

¹¹⁰² *Ibid.*, l. 118, 120.

¹¹⁰³ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

¹¹⁰⁴ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 145.

kurti naujas dominantes¹¹⁰⁵) – ir parengtų dokumentų tikslai labai skyrėsi nuo daug konkretesnių, mažiau teoretizuotų ir (bent jau idėjiškai) labiau į paveldo apsaugą orientuotų senamiesčių regeneracijos projektų. Šiame kontekste išsiskirtų Trakų atvejis: būdami respublikinės reikšmės sąraše, Trakai priklausė PKI kompetencijai, tačiau mieste buvo vykdomi LSAMTI tyrimai, o A. Miškinis, kuris buvo vienas iš pirmojo Trakų regeneracijos projekto recenzentų, asmeniškai sekė Trakų situaciją ir, siekdamas ją pagerinti, komentavo ir viešai spaudoje, ir korespondencijoje, skirtoje valdininkams (daugiau žr. poskyryje 2.2.). Tai atskleidžia bendrąją sovietinės sistemos bruožą – išskirtinių asmenybių įtaką ne tik konkrečioms sprendiniams, bet ir bendriesiems paveldosaugos procesams.

2.4.4. Praktiniai iššūkiai ir konfliktai

Nustačius vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos reikalavimus, reikėjo užtikrinti ir jų įgyvendinimo mechanizmo veikimą. Iš pradžių statybos darbų kontrolė jų teritorijose buvo pavesta rajonų architektams, tačiau vos po metų minėtame 1971 m. balandžio 20 d. tarpžinybiniame posėdyje konstatuota, kad įsakymo laikomasi nepakankamai, „pasitaiko esminių klaidų, kai <...> netinkamai parenkami sklypai atskirų įvairios paskirties objektų projektavimui, pažeidžiant saugotinas statymo linijas; netinkamai parenkamas pastatų aukštingumas, todėl ir suprojektuotų pastatų tūriai nevykusiai kontrastuoja su esamais pastatais, darydami urbanistinių paminklų architektūrę-erdvinę harmoniją“¹¹⁰⁶. Viena iš priežasčių, kodėl miesteliuose nebūta efektyvios pažeidimų kontrolės, buvo požiūrių skirtumų ir žmoniškųjų išteklių paskirstymo sąlygota nuostata, išreikšta 1972 m. Įstatymo taikymo instrukcijoje, kad viena iš Kultūros paminklų apsaugos inspekcijos funkcijų yra vykdyti „visų senamiesčio (kur jie yra užfiksuoti kaip senamiesčiai) pastatų statybos-remonto ir žemės darbų kontrolę“¹¹⁰⁷. O vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsauga turėjo būti įgyvendinama savivaldos lygmeniu, t. y. priklausė nuo vykdomojo komiteto, dažniausiai suinteresuoto

¹¹⁰⁵ Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai...*, p. 45.

¹¹⁰⁶ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 100.

¹¹⁰⁷ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, p. 14.

efektyviomis statybomis, ir jam pavaldžių vietinių architektūros ir / ar kultūros skyrių specialistų. Siekiant užkirsti kelią tokio pobūdžio problemoms, nuspręsta sugriežinti projektinės dokumentacijos rengimo tvarką, kuri buvo aprobuota Statybos reikalų komitete 1971 m. rugsėjo 11 d. ir dar kartą patvirtinta (dokumentas patikslintas, išbraukus KPI) 1980 m. vasario 4 d. įsakymu Nr. 41/319 (kartu su patikslintu paminklų sąrašu)¹¹⁰⁸.

Pagal šią Projektinės dokumentacijos ruošimo LTSR urbanistikos paminklų zonose tvarką, „parengti projektai su SAI [LSAMTI – v. j.] išvada <...> privalo būti derinami su Kultūros ministerija“, ta pati taisyklė taikyta ir generaliniams planams bei detalaus išplanavimo projektams¹¹⁰⁹, t. y. LSAMTI teoriškai veikė kaip pirminė patikros institucija, be kurios pritarimo projektų nebuvo įmanoma suderinti. Natūralu, kad šis reikalavimas kėlė atitinkamų įtampų tarp projektuotojų ir užsakovų bei A. Miškinio, atstovavusio instituto poziciją ir dėl savo menamos visagalybės (nepatenkintas tipinių projektų ir jų panaudojimo kritika buvo ir Statybos reikalų komitetas) kartą netgi išvadinto „popiežiumi“¹¹¹⁰. Kita vertus, šio darbo (ne)svarbą geriausiai patvirtina tai, kad LSAMTI šią funkciją, t. y. 61 urbanistinio paminklo priežiūrą, paskyrė vykdyti vos vienam moksliniam darbuotojui, dėl to prašyta ir visuomenės – vietos kraštotyrimų pagalbos fiksuojant pažeidimus¹¹¹¹. 1972 m. patvirtintoje Įstatymo taikymo instrukcijoje Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijai buvo numatytas pagalbinis vaidmuo „paminklų apsaugos, populiarinimo darbe“, padedant „respublikiniams ir vietiniams kultūros paminklų apsaugos

¹¹⁰⁸ Dokumento projektas parengtas ir Statybos reikalų komitete aprobuotas dar 1971 m. Žr. *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 102–103. Nuo 1972 m. į SAI mokslo darbų planą įtrauktas „Projektinės medžiagos derinimas, konsultavimas ir autorinės priežiūros darbai, vykdomi respublikos miestuose ir miesteliuose – urbanistiniuose paminkluose“. Per pirmuosius metus konsultuota dėl 11 objektų, derinti 15, aplankyti 9 miesteliai (4 iš jų – dukart). Iš viso 197–1991 m. suteiktos 833 profesinės paslaugos“. Žr. *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 104–105, 109.

¹¹⁰⁹ Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d., Priedėlis Nr. 2. „Projektinės dokumentacijos ruošimo LTSR urbanistikos paminklų zonose tvarka“, in: Miškinis Algimantas, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas* (metodiniai nurodymai), Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 21.

¹¹¹⁰ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 137–138.

¹¹¹¹ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas...*, p. 9.

organams“¹¹¹². Itin pažangi teoriškai atrodo ir idėja paskatinti visuomenę vykdyti į nepaminklinių, tačiau istorinių pastatų – vertingų užstatymo elementų tvarkymo ir priežiūros darbus, kurių kokybė ir kvalifikuota priežiūra, būtų užtikrinta vykdant juos „kontakte su LSAMTI“, taip siekiant „maksimaliai pailginti šių pastatų egzistavimo laiką, apsaugoti juos nuo nekvalifikuoto perstatymo ir pan.“¹¹¹³. Nors tokio pobūdžio iniciatyvos veikė Vakarų Europos miesteliuose¹¹¹⁴, tačiau Lietuvoje, deja, dokumentų, patvirtinančių kokius nors bandymus tokio tipo iniciatyvas įgyvendinti praktikoje, nepavyko rasti – galbūt ši graži idėja buvo tiesiog deklaratyvi, kiek pralenkusi laiką ir / arba nepriimtina prievartinių talkų persisotinusiai visuomenei.

Kompleksinį požiūrį ir kartu itin protingą sprendimą į paminklų sąrašą įtraukti, t. y. valdžios institucijų įsakymu patvirtinti bendruosius apsaugos principus, liudija po sąrašu esanti pastaba: „Plano elementai ir tūrinė erdvinė kompozicija saugoma urbanistikos paminklo teritorijoje, gamtinė aplinka ir panorama – viso miesto ar miestelio ribose, paminklo apsaugos zonoje“¹¹¹⁵. Tai reiškė, kad bent jau teoriškai minimali teisinė apsauga buvo užtikrinta ir tiems į sąrašą įtrauktiems paminklams, kurie dar nebuvo išsamiai ištyrinėti ir jiems nebuvo parengti apsaugos dokumentai, reglamentuojantys statybos darbus. Atsižvelgiant į tai, kad LSAMTI prioritinės veiklos kryptys buvo susijusios ne su urbanistika, o su statybos medžiagų tyrimais, normavimu ir pan., o urbanistikos sektoriaus darbų apimtys buvo santykinai nedidelės ir lėtos, šis sprendimas vertintinas kaip labai toliaregiškas. Be to, 1973 m. šios „temos“ (projektų derinimo) finansavimas buvo nutrauktas, tai reiškė, kad autorinės priežiūros darbai vyko „derinantis prie išvykų į vertingus miestus ir miestelius, kurių metu buvo atliekami natūros tyrimai“, kol 1980 m.

¹¹¹² *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, 14 str., p. 17.

¹¹¹³ Algimantas Miškinis, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas...*, p. 9.

¹¹¹⁴ Pavyzdžiui, Creysse, Prancūzijoje. Žr. Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. C. 13.

¹¹¹⁵ Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d.. Priedėlis Nr. 1. „Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas“, sud. A. Miškinis, in: Miškinis Algimantas, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas* (metodiniai nurodymai), Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 18.

instituto prašymu finansavimas vėl buvo atnaujintas ir nebeutrūko iki periodo pabaigos¹¹¹⁶.

Lietuvos vietinės reikšmės paminklų projektavimo kontrolės, derinimo ir konsultavimo apimtys palaipsniui didėjo tol, kol devintojo dešimtmečio viduryje pasiekė maksimalų lygį – 1980 m. vykta į 11 objektų ir atliktas 31 kito pobūdžio susijęs darbas (nevykstant į vietą), 1983 m. – atitinkamai 29 ir 51¹¹¹⁷, 1987 m. iš viso suteiktos 87 paslaugos (1989 m. – 105¹¹¹⁸), tačiau situacijos vertinimas iš esmės nepakito: skūstasi, kad projektuotojai neatsižvelgia arba menkai atsižvelgia į vertingą kontekstą, valdininkai abejingi paveldui, nesuinteresuoti ieškoti geresnių sprendimų. Nors džiaugtasi, kad iš esmės individualių projektų daugėja, tačiau tai buvo banguojantis procesas, nes, pavyzdžiui, 1985 m. – priešingai – buvo pateikta derinti 14 visuomeninių pastatų projektų – 10 tipinių ir tik 4 individualūs¹¹¹⁹, o jų meninis lygis įvertintas kaip vis dar žemas¹¹²⁰.

Nepaisant LSAMTI pastangų, nuolatinį apsaugos reikalavimų ignoravimą patvirtina daugybė A. Miškinio rašytų skundų ir teiktų pasiūlymų dėl statybos projektų Anykščiuose, Biržuose, Ylakiuose, Žeimelyje ir kituose miesteliuose, daugiausia kritikuojant didelio mastelio tipinių projektų naudojimą ar jų statymą netinkamose vietose ir nustatytos projektų derinimo su institutu tvarkos nesilaikymą, nesuinteresuotus urbanistikos paminklų apsauga rajonų architektus¹¹²¹. Ypač dažnai skūstasi Alytaus rajono valdininkais ir užsakovais, beveik kiekvienoje kasmetinėje ataskaitoje

¹¹¹⁶ Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas..., p. 105–106.

¹¹¹⁷ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1984, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 401, l. 8.

¹¹¹⁸ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1989, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 428, l. 3.

¹¹¹⁹ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1985, l. 14.

¹¹²⁰ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1987, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 419, l. 9.

¹¹²¹ Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas..., p. 109, 112, 121–122, 135–137 ir t. t.

minint, kad jų vaidmuo yra „nukreiptas nepaisyti [...] reikalavimų“¹¹²². Tikėtina, kad tvarkos nesilaikyta tyčia, nes stabdyti ar griauti jau pradėtas statybas būdavo daug sudėtingiau. Itin dažnai konfliktinės situacijos kildavo Anykščiuose: 1980 m. čia statytas viešbutis ir gyvenamasis namas su parduotuve, abu projektai su institutu nederinti, netinkamai įkomponuoti¹¹²³; 1988 m. suprojektuota didelio tūrio pieninė, kuri „pažeistų saugomą miesto siluetą“; 1988 m. parengtas ir su institutu nederintas saugotino pastato rekonstrukcijos projektas¹¹²⁴. Tokiais atvejais institutas rašydavo raštus LTSR MT Statybos reikalų komitetui su kopija prasižengusiai projektavimo organizacijai ir siūlydavo, kaip tobulinti projektus, kad jie atitiktų reikalavimus. Kai kada reguliuotos netgi tokios „smulkmenos“ kaip kad autobusų stotelės vieta Dieveniškėse¹¹²⁵, tačiau dažnai diskutuota dėl drastiškų pokyčių, pavyzdžiui, pagrindinės Vilniaus gatvės Pasvalyje numatomo praplatinimo ir patiesinimo taip iš esmės pakeičiant miesto struktūrą, kad galiausiai lemtų jo išbraukimą iš paminklų sąrašo. Pastaroji problema išsiplėtė už susirašinėjimo ribų – ji aptarta ir LTSR Architektų sąjungos 1980-12-27 kūrybinėje diskusijoje „Lietuvos architektūros paminklų apsaugos problemos“¹¹²⁶.

Neišvengta ir dėl tarpinstitucinio bendradarbiavimo trūkumo kilusių nesusipratimų. Toks koordinacijos ir kontrolės trūkumas, nepaisant daugybės sistemoje dirbusių specialistų, buvo būdingas iš esmės visoms socialistinėms šalims. Pavyzdžiui, Talino senamiestyje ne visos įmonės netgi klausdavo leidimo griauti pastatus, Čekijoje 1970–1980 m. nugriauta beveik 10% paminklų¹¹²⁷. O Lietuvoje, Ylakių aikštėje, tipinė parduotuvė-valgykla buvo suprojektuota dar prieš įtraukiant miestelį į urbanistikos paminklų sąrašą, užstatymo liniją nurodė ir projektavimo užduotį suderino rajono architektas.

¹¹²² Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1982, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 377, l. 8.

¹¹²³ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1981, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 365, l. 9.

¹¹²⁴ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 109–111.

¹¹²⁵ *Ibid.*, p. 116.

¹¹²⁶ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1981, l. 10.

¹¹²⁷ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society...*, p. 201.

Taigi H. Zvolinsko (vieno iš pirmųjų šeštajame dešimtmetyje atvežusio žinių apie Čekoslovakijos istorinių miestų rekonstrukcijos praktiką) vadovauto Centrosajungos projektavimo instituto („Centrosojuzprojekt“) Vilniaus filialo specialistai neturėjo pakankamai informacijos, kad išvengtų LSAMTI rašte išvardytų trūkumų¹¹²⁸. Paradoksalu, tačiau 1980 m. užfiksuotas konfliktas tarp PKI ir LSAMTI – abiejų kultūros paveldu besirūpinusių institutų. PKI ne tik parengė kultūros namų projektą Eišiškėse ne toje vietoje, kuri buvo numatyta urbanistikos paminklo schemeje, tačiau taip pat pasiūlė pastatą statyti atitrauktą nuo raudonųjų linijų, t. y. „sukūrus naują erdvę, nebūdingą šiai gatvei“. Maža to, projektas parengtas neinformavus LSAMTI, t. y. nesilaikant prieš tai nustatytos projektinės dokumentacijos derinimo tvarkos¹¹²⁹. Tai patvirtina numanomas vidines įtampas ne tik tarp naujos architektūros kūrėjų ir paveldosaugininkų, tačiau ir pastarosios grupės viduje bei dalykinio bendradarbiavimo ignoravimą.

Vis dėlto, nepaisant reikšmingų saugomų urbanistinės miestelių struktūros ir ypač jų autentiškų elementų praradimų, A. Miškinio vertinimu, „nuo 1967 iki 1978 m. Lietuvoje buvo sukurta *neabejotinai* [kursyvas mano – v.j.] vienintelė tarp Sovietų Sąjungos respublikų mokslinių-praktinių priemonių sistema vienos rūšies materialiajam paveldui saugoti ir tvarkyti, kuri iki 1991 m. veikė tokiu mastu nepriekaištingai, koku tai galėjo būti totalitarinėje valstybėje“¹¹³⁰. Šiandien toks vertinimas atrodo pernelyg izoliacinistinis, ignoruojantis SSRS ir pasaulines teorijas, gretimų šalių, pavyzdžiui, Estijos patirtis. Nereflektavo autorius ir idėjinių – ribotos objektų vertės kriterijų – sampratos pagrįstos kapitalinių pastatų vertės pripažinimu ir *a priori* kompromisine nuostata autentiškų fragmentų išsaugojimo klausimu, trūkumų bei susiformavusios skirties tarp respublikinės ir vietinės reikšmės paminklų pastarųjų nenaudai, sudariusių sąlygas minėtiems praradimams. Pasirinkta kaltinti bendrąją santvarką –

¹¹²⁸ Centrosajungos projektavimo instituto Vilniaus filialo 1970-10-28 raštas Nr. 608, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarė ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 122–123.

¹¹²⁹ Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 341, l. 4–5.

¹¹³⁰ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas...*, p. 6.

išorinius veiksnius, t. y. išreikštas požiūris, idealiai atspindintis „užkonservuotą laiką“ to meto poziciją.

2.5 Paminklas ar progresas? Formalus moderniosios urbanistikos įpaveldinimas

Masinės statybos gyvenamieji rajonai sovietinėje Lietuvoje oficialiai buvo laikomi šviesios socialistinės ateities gyvenamosios aplinkos etalonu. Santvarkai keičiantis, prieš pat Nepriklausomybės atkūrimą, keli tokie objektai, to meto urbanistikos „perlai“, buvo paskelbti kultūros paminklais. Modernioji Lietuvos urbanistika buvo įtraukta į vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašą, kuriame vyravo istoriniai miestelių centrai. Šio proceso regioniniame kontekste iš esmės nėra su kuo palyginti, nes 1984–1985 m., formaliai įpaveldinusi Lazdynus, Žirmūnus, Saulėtekį, Naująjį Vilniaus miesto centrą, Lietuva buvo unikali (tiesa, pavyzdžiui, to meto Čekoslovakijoje XIX a. ir XX a. modernizmo pastatai pradėti įpaveldinti dar aštuntajame dešimtmetyje¹¹³¹). Nors vadovautasi centrinės SSSR valdžios nurodymu įtraukti į paminklų sąrašą sovietinius pasiekimus reprezentuojančius objektus, tačiau kaimyninės šalys (Latvija, Estija) į savo sąrašus įtraukė tik architektūros, bet ne urbanistinius objektus. Visų pirma, tai rodo ne tik tuometinių urbanistikos pasiekimų vertinimą savų profesionalų tarpe, bet ir siekį įtvirtinti Lietuvos urbanistikos mokyklos lyderystę SSRS kontekste. Visgi vertinant tolimesnį šių objektų likimą, kyla pagrįstas klausimas, ar šis formalus pripažinimas ką nors reiškė praktiškai ir kodėl?

Dauguma amžininkų pabrėžė, kad Lietuvos moderniosios urbanistikos sėkmę ir pripažinimą SSRS kontekste pirmiausia lėmė tai, kad pirmuosius didelius rajonus (Žirmūnus ir ypač Lazdynus) projektavo labai talentingi architektai, Birutė Kasperavičienė, Vytautas Brėdikis ir Vytautas Edmundas Čekanauskas, t. y. viešajame diskurse iš karto formuotas išskirtinis įvaizdis. Be to, jei Žirmūnai, atrodo, buvo statomi kaip įprastas objektas, Lazdynai iškart buvo laikomi etalonu ir tituluojami labiausiai užbaigtu gyvenamuoju rajonu respublikoje¹¹³². Visas projekto įgyvendinimas, nepaisant ataskaitoje nuolat minimo broko, taip pat vyko labai sklandžiai – pavyko rasti tik keletą pavyzdžių, kai dėl lėšų trūkumo buvo įpareigojama rengti projektų

¹¹³¹ Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 377.

¹¹³² Jurgis Vanagas, „Lazdynai – naujojo Vilniaus forpostas“, in: *Literatūra ir menas*, 1973, Nr. 25 (1386), p. 8.

korektūras, parenkant pigesnes alternatyvas¹¹³³. Nors 1983 m. oficialiai rašyta¹¹³⁴, kad Lazdynai buvo kuriami kaip eilinis rajonas, autoriai neturėjo jokių privilegijų ir negalėjo eksperimentuoti, tačiau šiandien minėtų eilučių autorius J. Vanagas prisimena, kad Lazdynai buvo pirmasis rajonas miestą juosiančiame žiede, todėl „visi norėjo pasirodyti, valdžia [...] leido daugiau ir leido daug daugiau, negu kad leidžiama Sovietų Sąjungoj“¹¹³⁵.

Abu rajonai iškart po pastatymo buvo įvertinti visos Sovietų Sąjungos mastu. Jau 1968 m. Žirmūnų I mikrorajonui paskirta SSRS valstybinė premija (pirmasis SSRS Valstybinis apdovanojimas masinės gyvenamosios architektūros rajonui¹¹³⁶), o 1974 m. Lazdynų rajonas (šįkart visas, o ne viena iš jo dalių) apdovanotas dar solidžiau – pirmą kartą Sovietų Sąjungoje masinės statybos gyvenamasis rajonas, o ne visuomeninis išskirtinės architektūros pastatas, buvo įvertintas Lenino premija. Skyrėsi šių premijų „svoris“, skyrėsi ir reakcija profesinėje ir populiariojoje spaudoje bei apskritai to meto viešojoje erdvėje. Tačiau pirmiausia vertas atskirai paminėti faktas, kad abu rajonai buvo aprašyti ne tik vietiniuose ir sąjunginiuose, bet ir tarptautiniuose leidiniuose. Žirmūnai (transkribuota *Girmounai*) jau 1969 m. buvo pristatyti prancūzų architektūros žurnalo „L'Architecture d'Aujourd'hui“, tuo metu populiaraus ir Sovietų Sąjungoje, specialiaame numeryje, skirtame sovietinei architektūrai (1969 m. gruodis – 1970 m. sausis, N. 147), kaip sovietinės moderniosios architektūros pavyzdys¹¹³⁷. Keletu metų vėliau, 1976 m., jau abu rajonai aprašyti to meto Vokietijos Demokratinėje Respublikoje išleistoje knygoje¹¹³⁸, skirtoje būtent naujiems gyvenamiesiems rajonams socialistinėse šalyse. Lazdynams buvo skirtas ypač garbingas vaidmuo – šlaite terasomis sukomponuoto

¹¹³³ Lazdynų mikrorajono Nr. 4 užstatymo darbų dokumentai (projektinės užduotys, sąmatos, aktai ir kt.), Vilnius: Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Kapitalinės statybos valdyba, Techninis skyrius, 1974, in: VRVA, f. 1095, ap. 4, b. 7, l. 16, 45, 125–128.

¹¹³⁴ Vytautas Balčiūnas, Jurgis Vanagas, *Lazdynai*, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 10.

¹¹³⁵ Interviu su Jurgiu Vanagu, Vilnius, 2013-04-23, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

¹¹³⁶ Marija Drėmaitė, „Apdovanotieji: masinė gyvenamoji architektūra ir sovietiniai architektūriniai apdovanojimai“, in: *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje (Architektūra: objektai ir kontekstai Nr. 2)*, red. Liutauras Nekrošius, Vytautas Petrušonis, Edita Riaubienė, Vilnius: Technika, 2017, p. 48.

¹¹³⁷ Marija Drėmaitė, Vaidas Petrušis, Jūratė Tutlytė, *op. cit.*, p. 169, 276.

¹¹³⁸ W. Rietdorf, *Neue Wohngebiete sozialistischer Länder*, Berlin: WEB Verlag für Bauwesen, 1976.

penkiaaukščio nuotrauka¹¹³⁹ papuošė leidinio viršelį. Analizuojant architektūros aprašymus, reikėtų atkreipti dėmesį į vieną detalę, atskleidžiančią skirtingų ekonomikų galimybes ir jų suformuotą mąstymą. Visuose lietuviškuose straipsniuose kaip išskirtinis Lazdynų kokybės ženklas minima, kad statant jį panaudota „net keliolikos (!) tipų namai“¹¹⁴⁰ (šauktukas J. Vanago, atspindintis tipologinės įvairovės kaip prabangos suvokimą), o tai dar 1980 m. buvo rekordas industrinių namų statybos praktikoje¹¹⁴¹. Palyginus – jau minėtoje VDR knygoje Lazdynų autoriai įvertinti už kūrybingumą išgaunant tokią didelę kompozicinę įvairovę tik su trylika namų tipų¹¹⁴².

Vis dėlto pats įdomiausias aspektas, kalbant apie Lazdynus, tapusius sovietinės pažangios urbanistikos triumfu, yra jų sąsajos su „tikruoju“ paveldu, apie kurias kalbėjo rajono autoriai Lazdynams skirtame dokumentiniame filme. Jame rodomas V. E. Čekanauskas, eskizuojantis Lazdynų panoramą šalia atversto albumo su fotografija „Bažnyčios kalnų fone“, kurioje matomos Vilniaus Šv. Mykolo, Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. Teigiama, kad kuriant rajoną buvo naudotasi „senojo Vilniaus užstatymo tradicijomis“, tokiomis kaip „humaniškas mastelis“, kuris pervedamas į „naują, socialistinį mastelį“¹¹⁴³. Šis motyvas, atrodo, buvo gana populiarus – jis įpintas ir K. Šešelgio straipsnyje, skirtame senamiesčių klausimams ir 1973 m. Vilniuje vykusiam ICOMOS simpoziumui. Vis dėlto rasta, kaip paminėti ir Žirmūnus su Lazdynais, visišku oksimoronu nurodant, kad „jų autoriai atsižvelgė į senojo Vilniaus užstatymo progresyvias urbanistines tradicijas“¹¹⁴⁴. Beje, renginio svečiams – paveldo specialistams iš „draugiškų“ valstybių ir Sovietų sąjungos – organizuotų ekskursijų programoje šalia Vilniaus senamiesčio ar katedros buvo numatyta ir išvyka autobusu į „Vilniaus naujuosius rajonus“, t. y. Žirmūnus ir Lazdynus¹¹⁴⁵, taip netiesiogiai juos susiejant su „tikruoju“ paveldu dar net nebaigus statybų.

¹¹³⁹ Įdomu tai, kad šio tipo pastatai pirmiausia buvo išbandyti dar „aukštutiniuose“ Žirmūnuose – vėliausioje ir niekaip neapdovanotoje Žirmūnų dalyje.

¹¹⁴⁰ Jurgis Vanagas, „Lazdynai – naujojo Vilniaus forpostas“, p. 9.

¹¹⁴¹ Vytautas Balčiūnas, Jurgis Vanagas, *op. cit.*, p. 10.

¹¹⁴² W. Rietdorf, *op. cit.*, p. 243.

¹¹⁴³ Vytenis Imbrasas, *Lazdynai: Architektų gatvė* [dokumentinis filmas] [interaktyvus], 1974, Vilnius, [žiūrėta 2013-01-14], <http://www.youtube.com/watch?v=XVy5Uar0wKM>.

¹¹⁴⁴ Kazys Šešelgis, „Senamiestis – ne paveikslas“, p. 17.

¹¹⁴⁵ ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, l. 192.

Įdomu panagrinėti, kaipgi vyko įpaveldinimo procedūros ir kokie motyvai lėmė šių objektų atsiradimą sąrašė – būtina suprasti, kad sovietinei sistemai reikėjo paminklų, atspindinčių to meto (ir, aišku, sistemos) pasiekimus, t. y. sovietinį pažangos mitą atitinkančių objektų, tačiau, kaip rodo tyrimas, šis procesas nebuvo visiškai sklandus ir užtruko net kelerius metus. Be abejo, pirmuosiuose LSSR paminklų sąrašuose masinės statybos gyvenamųjų rajonų nebuvo. Tai neturėtų stebinti, žinant, kad 1961 ir 1973 m., kai sąrašas buvo tvirtinamas ir peržiūrimas, dauguma jų dar buvo statomi arba ką tik pastatyti. Todėl šio tipo objektų formalus įpaveldinimas įvyko gana vėlai – tik devintojo dešimtmečio pabaigoje, kai į sąrašą įtraukti tokie žymūs sovietinės architektūros urbanistiniai kūriniai, kaip Studentų miestelis Saulėtekyje, Administracinių pastatų kompleksas (Seimas), Visuomeninis centras dešiniajame Neries krante, Lazdynai, Žirmūnai ir t. t. Dėl tuo metu jau vykusių politinių pokyčių spėta parengti tik atnaujintą Vilniaus paminklų sąvadą, todėl ir sąrašas papildyti tik Vilniaus objektais.

Bendruosius įpaveldinimo procesus tyrusi A. Vaitkuvienė teigia, kad „palikimo vertinimas sovietmečiu buvo atliekamas remiantis ne bendromis sąjunginėmis rekomendacijomis, o MMKPAT ir IMKPAT specialistų nuomone“¹¹⁴⁶. Be to, urbanistinis paveldas ideologiniu aspektu buvo iš esmės neutralus, todėl šioje srityje ypač daug reikė specialistų nuomonė, jų kompetencija ir „svoris“ argumentuojant įtraukiamų į preliminarų sąrašą objektų tinkamumą. Atsižvelgiant į faktą, kad šią išplėstinę tarybą sudarė „žymiausi respublikos mokslininkai, kultūros istorijos tyrinėtojai, restauravimo-konservavimo specialistai iš įvairių žinybų“¹¹⁴⁷, iš viso apie 40 asmenų¹¹⁴⁸, tai laikytina reikšmingu veiksmu. Be to, „sąrašų sudarymą įtakojo Partijos istorijos instituto prie LKP centro Komiteto, LTSR Mokslų akademijos Istorijos bei Lietuvių kalbos ir literatūros institutai, Statybos ir architektūros institutas bei valstybiniai muziejai, be to, savo pasiūlymus galėjo teikti ir visuomeninės organizacijos – Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, Architektų, Dailininkų, Kompozitorių ir Rašytojų sąjungos“¹¹⁴⁹.

Visgi bendrieji sovietinio pobūdžio reikalavimai, nors ir nutylėti, buvo žinomi, Lietuvos atstovai dalyvavo ir SSRS MMKPAT organizuotose

¹¹⁴⁶ Agnė Vaitkuvienė, *op. cit.*, p. 36.

¹¹⁴⁷ *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, 7 str., p. 11.

¹¹⁴⁸ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

¹¹⁴⁹ Agnė Vaitkuvienė, *op. cit.*, p. 55

diskusijose įvairiais paminklų apsaugos klausimais. Taigi, Lietuvoje tikrai žinota, kad SSRS lygmeniu sovietinių, naujųjų paminklų įpaveldinimas pradėtas diskutuoti dar septintajame dešimtmetyje. Speciali SSRS MMT komisija pradėjo raginti respublikas įtraukti į sąrašus sovietinės architektūros objektus ir 1969 m. parengė „Sovietinės architektūros identifikavimo ir apskaitos metodines rekomendacijas“. Vis dėlto iki 1978 m. tokių objektų, paskelbtų paminklais, atsirado tik kai kuriuose Rusijos, Azerbaidžano ir Latvijos miestuose, o dar 1968 m. parengtas Maskvos objektų sąrašas visą dešimtmetį liko nepatvirtintas¹¹⁵⁰. Matyt, dėl tokio neveiklumo nuspręsta imtis aktyvesnių priemonių – 1978 m. SSRS MMKPAT publikavo vidaus diskusijai skirtą straipsnių rinkinį „Sovietinių laikų urbanistikos ir architektūros paminklų išsaugojimas“. Leidinyje straipsnius įvairiais šio tipo paveldo apsaugos aspektais pateikę mokslininkai diskutavo, kaip efektyvinti procesą, kokius kriterijus taikyti naujiesiems paminklams, kaip klasifikuoti ir periodizuoti sovietinę architektūrą, kokius objektus siūlyti į sąrašus (viename siūlymų įtraukta Lietuvos kolūkinė gyvenvietė „Dainava“, apdovanota SSRS Valstybine premija 1971 m.), kokiomis formomis juos saugoti, koks jų statusas rekonstruojamose istorinėse miestų dalyse ir t. t.¹¹⁵¹ Pavyzdžiui, masinės statybos tipinius namus (nuo konvejerio) siūlyta vertinti kaip pasikeitusio požiūrio (po 1954 m.) ir naujo statybos tipo pavyzdį¹¹⁵².

Įdomu tai, kad šiame leidinyje siūlyta į sąrašą įtrauktus objektus, nors ir gana naujus, restauruoti ir remontuoti pagal individualius projektus, rengiamus paminklų apsaugos organų¹¹⁵³. Iškelta problema, kad tokių objektų nėra įmanoma paversti muziejais, todėl jų apsauga komplikuoja, tačiau būtent Lietuva (kartu su Ukraina ir kt.) pateikta kaip gerosios praktikos originalios paminklų formos išsaugojimo aspektu pavyzdys¹¹⁵⁴ (deja, plačiau nedetalizuota). Vienas iš straipsnių buvo skirtas būtent urbanistinių kompleksų klausimui – siūlyta kartu su apskaita rengti rekonstrukcijos projektus, surinkti objektų projektinę-planinę

¹¹⁵⁰ К. Н. Афанасьев, Проблемы охраны памятников архитектуры советского времени, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 3.

¹¹⁵¹ Plačiau žr. *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978.

¹¹⁵² К. Н. Афанасьев, *op. cit.*, p. 10.

¹¹⁵³ *Ibid.*, p. 7.

¹¹⁵⁴ В. Н. Калмыкова, „Проблемы учета и использования памятников градостроительства и архитектуры“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*. Москва, 1978, с. 25.

dokumentaciją¹¹⁵⁵. Tiesa, derėtų atsižvelgti į faktą, kad didesnėje dalyje SSRS teritorijos sovietmetis prasidėjo anksčiau negu Lietuvoje ir todėl dauguma siūlytų saugoti objektų buvo avangardinės architektūros pavyzdžiai iš trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio, taip pat ankstyvojo modernizmo miestų kvartalai. Pristatytos sovietinės architektūros apsaugos praktikos Leningrade, Ukrainoje, Baltarusijoje, Uzbekistane, Tadžikistane, Kirgizijoje, taip pat ir Rygoje (iš 200 ten buvusių paminklų net 25 buvo priskirti būtent šiam laikotarpiui¹¹⁵⁶).

Lietuvai šioje diskusijoje atstovavo J. Minkevičius¹¹⁵⁷ iš LSAMTI, kurio pranešimą galima laikyti kone tobulu diplomatijos pavyzdžiu. Formaliai įpaveldintų sovietinės architektūros paminklų Lietuvoje tuo metu buvo vos vienas – „Neringos“ restorano interjeras, todėl autorius savo tekstą pradėjo filosofiška – esą geriausiai paminklus patikrina laikas, o Lietuvos SSR dar tik 30 metų. Taip pat pažymėtas vertinimo metodikos trūkumas ir pateikti atrankos kriterijų siūlymai: premijos (pasitelkti būtent Lazdynų ir Žirmūnų pavyzdžiai), žymūs, apdovanoti autoriai ir architektūrinė-meninė vertė, kuri „dažniausiai būna subjektyvi“. Apsvarstęs galimybes ir problemas, autorius pateikė išvadą, kad Lietuvoje sovietinių paminklų įrašymų į sąrašus dar derėtų palaukti¹¹⁵⁸.

Laikas priimti sprendimus atėjo po penkerių metų – 1983 m. lapkričio 2 d. susirinkusi IMKPAT pradėjo svarstyti LTSR kultūros paminklų sąrašo papildymo XX a. architektūros objektais klausimą¹¹⁵⁹. Posėdį pradėjusi tarybos pirmininkė I. Barauskaitė nurodė dvi priežastis, dėl kurių klausimas buvo ypač aktualus: pirma, reikėjo skubėti dėl planuojamo paminklų sąvado

¹¹⁵⁵ Т. М. Сытина, „К вопросу сохранения градостроительных комплексов“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 26–28.

¹¹⁵⁶ А. В. Холцманис, „Учет памятников архитектуры советского времени в г. Риги“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 51.

¹¹⁵⁷ Jonas Minkevičius (g. 1929) – architektas, 1956 m. baigė KPI, nuo 1960 m. dirbo SAMTI (nuo 1972 m. Architektūros teorijos ir perspektyvinių problemų sektoriaus vedėjas), 1967 m. – architektūros mokslų kandidatas. Daugelio knygų apie istorinę ir šiuolaikinę Lietuvos bei užsienio architektūrą autorius (tarp jų – *Naujoji Lietuvos architektūra*, 1982, publikuota lietuvių, anglų, rusų kalbomis).

¹¹⁵⁸ Минкевичус И. К., „Выявление памятников архитектуры Литвы советского времени“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 57–59.

¹¹⁵⁹ Minėto posėdžio dalyvis J. R. Glemža užsiminė, kad šiuo klausimu buvo kalbama nebe pirmą kartą, tačiau ankstesni tarybos protokolai nerasti.

leidimo, antra, nustatytas „didelis atsilikimas“ (sąrašė tebuvo vienas sovietinis objektas). Vis dėlto, atrodo, kad svarstant objektus – kandidatus į sąrašą – Mokslinės metodinės tarybos narių nuomonės skyrėsi ir ne visada buvo linkstama pritarti vienų ar kitų objektų įpaveldinimui. Itin aktyvios diskusijos kilo dėl XX a. antrosios pusės architektūros ir urbanistikos paminklų, kuriems siūlyta nustatyti amžiaus cenzą. Pavyzdžiui, menotyrininkas S. Pinkus siūlė neužmiršti, kad svarbiausias įrašymo tikslas yra paminklo apsauga, „o kokios gi apsaugos reikalauja prieš 2–5 metus pastatyti pastatai?“. E. Misiulis siūlė remtis tipizacijos, o ne, pavyzdžiui, estetinės vertės, kriterijumi ir įtraukti „pirmuosius“ socialistinius objektus, tarp jų ir pirmąjį mikrorajoną¹¹⁶⁰.

Protokole užfiksuotas į posėdį pakviesto Kultūros ministerijos atstovo J. Glemžos išpėjimas kilus įtampai: „Tarybinio laikotarpio architektūra turi būti deramai atspindėta. <...> jei mes jam nepateksim tarybinės architektūros objektų, nebus ir sąrašo“. Jis perdavė Rygoje vykusio regioninio pasitarimo sprendimą laikyti paminklais bent penkerių metų senumo objektus ir nurodė „paminkliškumo“ kriterijus (kaip atskleidžia aukščiau cituotas J. Minkevičiaus pranešimas, šie kriterijai iš esmės buvo suformuluoti dar prieš penketą metų): „a) objektas kūrybiškai svarbus visos Lietuvos mastu, b) originalios konstrukcijos objektas, c) objektai <...>, gavę aukščiausią valstybinį įvertinimą“¹¹⁶¹. Dabar galima įvertinti, kad ir Lazdynai, ir Žirmūnai, nors ir su išlygomis, formaliai galėjo pretenduoti į paminklo statusą pagal visus išvardytus kriterijus. Tęsiantis nesutarimams dėl įpaveldinimo vertų pastatų, A. Mačiulis pasiūlė tiesiog naudotis Architektų sąjungos leidiniui atrinktų objektų sąrašą. J. Glemža prisimena, kad dėl tarybos narių ginčių galų gale buvo priimtas būtent Architektų sąjungos, o ne paveldosaugininkų pasiūlytas sąrašas¹¹⁶². Jį rengti tuometis Architektų sąjungos pirmininkas Anatolijus Rasteika „sukvietė žymiausius architektus bei to meto architektūros istorikus“¹¹⁶³. Tai galėtų būti viena iš

¹¹⁶⁰ Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Architektūros paminklų sekcijos posėdžių 1973–1983 m. protokolai, in: KPCA. f. 27, ap. 2, b. 40, l. 289–290.

¹¹⁶¹ *Ibid.*, l. 28.

¹¹⁶² Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

¹¹⁶³ Jonas Rimantas Glemža, „Labai glausta Lietuvos pokario architektūros objektų ir vietovių įpaveldinimo istor. raida. Rankraštis. 2018-05-15“, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas, l. 4.

priežasčių, kodėl sąrašė atsirado santykinai daug tuo metu dar aktyviai kuriančių garsių modernizmo architektų kūrinių.

Lazdynai į kultūros paminklų sąrašą pateko drauge su pačiais pirmaisiais modernizmo objektais – dar 1984 m. pabaigoje. J. Glemža prisimena, kad jie buvo „numeris vienas“ būtent dėl Lenino premijos¹¹⁶⁴. 1984 m. lapkričio 20 d. LTSR kultūros ministras J. Bielinis pasirašė įsakymą Nr. 801, kuriuo, „atsižvelgiant į LTSR istorijos ir kultūros paminklų Sąvado leidimo terminus ir siekiant papildyti Sąvado I tomo (Vilniaus m. paminklai) vardyną naujais paminklais“, patvirtintas sąrašo papildymas, įrašant tris naujus vietinės reikšmės urbanistikos paminklus: du istorinius XIX a. pab. – XX a. pr. namų kompleksus (Balstogės ir T. Kosčiuskos gatvėse) ir pirmąjį sovietinį objektą – Lazdynus (nurodyta tik statybos data 1969–1972 m., kuri, beje, nėra tiksli)¹¹⁶⁵. Akivaizdu, kad sovietinių objektų klausimas tikrai buvo svarbus ir kontroliuojamas sąjunginiu mastu, nes jau 1985 m. balandį ir 1986 m. vasarį tarybos pirmininkė I. Barauskaitė atskirais raštais teikė 1984 m. paminklais patvirtintų sovietinės architektūros objektų, tarp jų ir Lazdynų, sąrašą SSRS kultūros ministerijai ir ICOMOS komitetui¹¹⁶⁶.

Beveik lygiai po metų nuo Lazdynų įrašymo į sąrašą, 1985 m. lapkričio 22 d., LTSR kultūros ministro įsakymu Nr. 1002 buvo dar kartą papildytas vietinės ir respublikinės reikšmės paminklų Vilniaus mieste sąrašas, į jį įrašyti keturi nauji vietinės reikšmės urbanistikos paminklai – Administracinių pastatų kompleksas¹¹⁶⁷, Studentų miestelis¹¹⁶⁸, Visuomeninis centras¹¹⁶⁹ ir Žirmūnai^{1170 1171}. Svarbu atkreipti dėmesį į tai,

¹¹⁶⁴ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

¹¹⁶⁵ Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai 1984 m. liepos 16 – 1984 m. gruodžio 11 d., in: LLMA, f. 342, ap. 1, b. 3567, l. 97, 103.

¹¹⁶⁶ MMKPAT, Susirašinėjimas nuo 1985-01-14 iki 1985-12-09, in: KPCA, f. 27, ap. 2, b. 87, l. 2–3.

¹¹⁶⁷ Kairiajame Neries krante 1972–1982 pastatytas kompleksas, susidėjęs iš Aukščiausiosios Tarybos rūmų, Finansų ministerijos rūmų ir Profsąjungų tarybos rūmų. Žr. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 355.

¹¹⁶⁸ Studentų miestelis Saulėtekio alėjoje, šiaurinėje Antakalnio dalyje, plotas apie 175 ha. Nurodytos trys dalys : mokomoji (VU ir VISI korpusai), gyvenamoji (bendrabučiai) bei kultūros ir sporto (valgykla ir sporto salė). Žr. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p.438–439.

¹¹⁶⁹ Visuomeninis arba naujasis miesto centras išsidėstęs dešiniajame Neries krante, pastatytas 8–9 dešimtmetyje. Sudėtis: Buities tarnybų rūmai, „Turisto“ viešbutis, centrinė universalinė parduotuvė, „Lietuvos viešbutis“, Revoliucijos muziejus. Žr. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 506.

kad ne tik taryboje nebuvo atskiros sekcijos urbanistikos paminklams svarstyti, bet ir sąrašuose jie pateikiami tuose pačiuose prieduose kaip ir architektūros objektai, o tai atskleidžia dar iki galo neišvystytą skirtį tarp naujosios architektūros ir urbanistikos, nes senųjų istorinių centrų atvejais buvo sudaromi atskiri priedai su atskirais sąrašais (pavyzdžiui, Šilutės senamiestis).

Tuo metu jau rengiamam Valstybinės enciklopedijų leidyklos „LTSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado“ I tomui reikėjo parengti objektų, įtraukų į paminklų sąrašą, aprašus. Archyviniai duomenys atskleidžia, kad šis darbas buvo atliekamas labai kruopščiai: išliko net septyni V. Balčiūno palaiptamsiui gludinti Lazdynų aprašo variantai nuo rankraščio iki galutinės korektūros, redaguoti pagal kartu saugomas A. Miškinio pastabas. Vieno iš variantų paraštėje išliko ranka rašyta pastaba, veikiausiai atspindinti įtemptą redagavimo procesą: „Buvo paruoštas spaudai, bet truputį papildytas variantas. SKUBUS! Perrašytas“¹¹⁷². Žirmūnų aprašymas, atrodo, buvo įgyvendintas paprasčiau – išliko keturi taip pat V. Balčiūno parengti aprašai su kai kuriomis, daugiausia kalbos ir stiliaus, redaktorių pastabomis. Keistoka tai, kad nors Lazdynų aprašymui pateiktose pastabose reikalaujama aprašyti tik paminklus, Žirmūnų aprašyme aptarti visi trys mikrorajonai, nors pateikta tik I mikrorajono schema¹¹⁷³. Toks visa apimantis tekstas ir buvo publikuotas Sąvado I tome kartu su visų trijų Žirmūnų mikrorajonų schema¹¹⁷⁴. Todėl galima daryti išvadą, kad į paminklų sąrašą, o vėliau ir į LR kultūros vertybių registrą, buvo įrašytas ne tik apdovanotasis mikrorajonas, bet visa Žirmūnų teritorija, nors tai ir neapsaugojo rajono nuo vos po kelerių metų prasidėjusių pokyčių.

Analizuojant patį modernizmo urbanistikos įpaveldinimo procesą, pastebėtini du paradoksai. Pirmasis – labai trapi arba visai neegzistuojanti architektūros ir urbanistikos skirtis paveldo apsaugos sistemoje, išreikšta ne

¹¹⁷⁰ Aut. B. Kasperavičienė ir kt., statybos metai 1964–1968 m. Plotas apie 2,1 kv. km. Gyventojų apie 45 000. Žr. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, p. 71–73.

¹¹⁷¹ Įsakymo priedas Nr. 3, p. 2. Žr. Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai, l. 247, 251.

¹¹⁷² Vilnius „Lazdynai“ str. Nr. 4 rengimo medžiaga ir Vilnius „Žirmūnai“ str. Nr. 5 rengimo medžiaga, in: KPC archyvas, f. 8, ap. 1, b. 14, l. 1–49.

¹¹⁷³ *Ibid.*, l. 50–78.

¹¹⁷⁴ *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, T. 1, Vilnius*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p.71–73.

tik atskiros sekcijos, sudarytos iš urbanistikos ir urbanistikos istorijos specialistų, MMKPAT nebuvimu, bet ir sąrašų neatskyrimu (būtent sovietinių objektų atveju), rodanti ir paties urbanistinio paveldo, kaip atskiro tyrimo objekto, netvirtą sampratą. Antras – formalus ir deklaratyvus modernizmo urbanistikos pripažinimo pobūdis: diskutuota dėl vertę apibrėžiančių kriterijų (unikalus, būdingas, pirmasis ir t. t.) ir apskritai dėl tokių naujų objektų apsaugos tikslingumo (įrašymo tikslas buvo suvokiamas kaip apsauga nuo nugriovimo), galbūt susijusio su gana statiška statybų situacija ir visuotine valstybine nuosavybe sovietinėje santvarkoje (nebuvo net įsivaizduojama, kad palyginti nauji pastatai ar rajonai gali būti pertvarkomi). Taigi šie rajonai neįsisąmoninti kaip „tikras“ paveldas, vertas apsaugos priemonių, o ne tik garbės būti sąrašė, ir jau 1993 m., publikuojant Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašą (1978–1990 m.), šios pozicijos ir su jų įtraukimu susiję dokumentai tiesiog praleisti (nepublikuoti), nors formaliai sąrašė tebebuvo¹¹⁷⁵.

2.6 Lietuvos specialistų patirties perėmimas ir sklaida SSRS ir tarptautiniame kontekste

Aštuntajame dešimtmetyje pačioje Lietuvoje galutinai suformuotas ir įtvirtintas Lietuvos, kaip SSRS istorinių miestų apsaugos srities lyderės, įvaizdis. Apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą ir jo tapimą pavyzdžiu kitų respublikų projektams buvo periodiškai primenama SSRS MMKPAT bei kitų organizacijų organizuojuose sąjunginiuose renginiuose (pavyzdžiui, 1971 m. R. Kaminsko pranešimas Maskvoje, architektų sąjungos simpoziume¹¹⁷⁶). Tęsėsi Pabaltijo šalių paveldosaugininkų bendradarbiavimas, ypač lietuvių ir estų. Vykstant bevaliutinio pasikeitimo programoms, keliauta į socialistines šalis ir priimti kolegos iš jų. Šių specializuotų išvykų ir renginių metu skleistos žinios apie Lietuvos paveldosaugos praktiką, keistasi patirtimi, o grįžus namo dalintasi naujomis žiniomis apie kitose šalyse vyraujančius principus, jie reflektuoti, vertinti. Kai kurie asmenys sugebėdavo gauti leidimus išvykti ir į kapitalistines valstybes. Tarptautinę auditoriją žinios apie Lietuvos senamiesčių apsaugą pasiekdavo ir iš verstinių leidinių. Lyginant su šeštuoju-septintuoju

¹¹⁷⁵ Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990 m.) II dalis, Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras, Vilnius: Savastis, 1993.

¹¹⁷⁶ Romualdas Kaminskas, TSRS Architektų sąjungos tarptautiniame simpoziume Maskvoje skaityto pranešimo tekstas, l. 54.

dešimtmečiais, bent jau teoriniu lygmeniu vis labiau atsivertta ir šios naujos, įvairiais formatais perimtos žinios neišvengiamai koregavo Lietuvos urbanistinio paveldo sampratą ir specialistų požiūrius į priimtina paveldosauginę elgseną bei praktinės veiklos priemones, todėl yra svarbu nustatyti šių įtakų kryptis.

SSRS MMKPAT aktyviai organizavo specialistų konferencijas ir panašių formatų susitikimus, kuriuose pranešimus nuolat skaitydavo dažniausiai tie patys Lietuvos ir Estijos specialistai. Lietuvos specialistai buvo kviečiami ir rengiant kitų SSRS šalių projektus: pavyzdžiui, „architektas A. Pilypaitis, svarstant Vladimiro, Kamenec-Podolsko ir Tomsko senamiesčių regeneravimo projektus Rusijoje ir Ukrainoje, aktyviai dalyvavo ne tik kaip pranešėjas, bet ir kaip projektuotojų konsultantas“¹¹⁷⁷. Sovietinių respublikų paveldosaugos specialistai taip pat keisdavosi patirtimi seminaruose, populiarius buvo ir konferencinis turizmas. Kadangi Estija ir Lietuva SSRS kontekste pasižymėjo aukšta paveldosaugine reputacija, jos dažnai priimdavo lankytojus iš kitų sovietinių respublikų¹¹⁷⁸. Anot, D. Bruns, taip susiklostė, kad lietuviai ir estai palaikė geresnius santykius ir ryšius tarpusavyje negu lietuviai ar estai su latviais (ir restauravimo, ir naujos architektūros srityse).¹¹⁷⁹ Įdomu tai, kad tyrimo metu kalbinti estų ir lietuvių specialistai šį bendradarbiavimą ir keitimąsi patirtimi pripažino tik iš dalies: visi teigė, kad dirbo „iš savęs“, draugavo, vieni kitus rėmė, bet jokios realios patirties, o ypač metodikos, neperėmė (tą patį vėliau teigė ir latviai)¹¹⁸⁰. Vis dėlto, įvertinus bendrą Pabaltijo konferencijų faktus, akivaizdu, kad tarpusavio ryšiai egzistavo ir miestų rekonstrukcijos, vėliau – regeneracijos praktikos abiem pusėms turėjo būti žinomos, jei ne per asmeninius ryšius, tai klausant pranešimų besikartojančiomis temomis (Estijos pusė tik labai retais atvejais pristatinėjo ne Talino atvejį, lietuviai įvairavo daugiau – būta pranešimų ir apie Kauną bei mažesnius miestus). 1982 m. tarptautinė (Pabaltijo šalių) konferencija vyko Klaipėdoje – joje pristatyti Talino,

¹¹⁷⁷ Marcinkus Juozas, *op. cit.*, p. 17.

¹¹⁷⁸ Riin Alatalu, „Estonia and International Heritage Protection“, p. 156; Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society...*, p. 212.

¹¹⁷⁹ Interviu su Dmitri Bruns.

¹¹⁸⁰ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12; Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24; Interviu su Dmitri Bruns; Interviu su Fredi Tomps; Interviu su Edvins Burkovskis, Ryga, 2016-12-07, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

Rygos ir netgi Baltarusijos miestų regeneracijos atvejai¹¹⁸¹. Priešpaskutinė tarprespublikinė restauratorių konferencija, skirta paminklų ansamblių apsaugai ir restauravimui, įvyko 1987 m. Rygoje. Joje dalyvavo ir pasisakė nemažai specialistų iš Latvijos, Lietuvos, Estijos (T. Pekler pristatė Talino istorinio centro restauracijos istoriją nuo 1950 m.) ir Baltarusijos, jų pranešimų tezės paskui publikuotos¹¹⁸². Vėliau, jau parengę Rygos regeneracijos projektą, latviai pripažino lietuvių patirtį: „Daug padaryta ir Lietuvos miestuose – Vilniuje, Klaipėdoje, Kaune. Ten matoma ne tik pavienių pastatų, bet ir ištisu kvartalų restauracija ir rekonstrukcija¹¹⁸³“. Ironiška, kad toks įvertinimas išsakytas tada, kai pačioje Lietuvoje prasidėjo griežtos kritikos, skirtos paveldo apsaugos sistemai, lavina.

Kai kuriais atvejais, organizuojant SSRS lygmens konferencijas, net jei jose nedalyvavo jokių užsienio specialistų, buvo veikama ICOMOS vardu. 1985 m. ICOMOS SSRS komiteto Pabaltijo ir Baltarusijos regioninė grupė surengė gana ideologizuotą regioninę konferenciją „Istorijos ir architektūros paminklų apsauga ir restauracija ir jų rolė patriotiniame sovietinio žmogaus auklėjime“ Minske. Lietuvai atstovavo gausi specialistų grupė, tačiau apie miestų apsaugą nekalbėta.¹¹⁸⁴ 1989 m. ta pati grupė organizavo konferenciją Saremoje, Estijoje, šįkart būtent mažų istorinių miestų regeneracijos tema¹¹⁸⁵. Vis dėlto, atrodo, kad rasti pakankamai pranešėjų, galinčių parengti pranešimus mažųjų miestų paveldo apsaugos tema, nebuvo lengva užduotis, todėl maždaug pusė jų kalbėjo apie didžiuosius miestus ar jų dalis. Nors konferencija buvo skirta mažiesiems miestams(!), joje pristatyti Cėsio ir Rygos priemiesčių Latvijoje, Kuresarės

¹¹⁸¹ *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской научной конференции. Клайпеда, 25-29 октября 1982 г.* Вильнюс, 1982.

¹¹⁸² *Охрана и реставрация комплексных памятников: тезисы докладов межреспубликанской научной конференции*, Riga: Soviet committee of ICOMOS and Latvian Ministry of Culture, 1987.

¹¹⁸³ Г. К. Асарис, "Современные концепции охраны использования исторических центров городов в СССР и за рубежом", in: *Проблемы регенерации старой Риги. Материалы творческого совещания*, Рига: ЛатНИИСтроительства, 1983, с.7–8.

¹¹⁸⁴ *Охрана и реставрация памятников истории и архитектуры. Региональная конференция Советского комитета ИКОМОС (16-17 апреля 1985 г., г. Минск)*, Минск, 1985.

¹¹⁸⁵ *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР. Saaremaa*, 1989.

Estijoje, Polocko ir Minsko (t. y. jo tragedijos, kuomet miesto centre tiesta magistralė ir t. t., o paskui bandyta susidoroti su pasekmėmis) istorinio centro Baltarusijoje pavyzdžiai. Lietuvai atstovavo A. Pilypaitis, kalbėjęs apie tuo metu rengtą regeneracijos projektų korektūrų (vėlgi – ir Vilniaus, kuris negalėtų būti laikomas mažu miestu) uždavinius¹¹⁸⁶.

Peržvelgus Pabaltijo restauratorių konferencijų medžiagą, akivaizdu, kad Latvijos specialistai jose dalyvavo mažiau, taip pat jie vos keliuose pranešimuose per visus tris dešimtmečius pristatė urbanistinio paveldo apsaugos klausimus, o tai įrodo, kad ši veikla respublikoje praktiškai nevyko, o planavimo funkcijos buvo priskirtos su paminklų apsauga nesusijusiems projektavimo institutams. Taip pat galima pastebėti, kad kontaktai tarp respublikų (kad ir Baltijos šalių) buvo gana riboti, nes konferencijų pranešėjų ir dalyvių sąrašuose vyrauja tos pačios pavardės. Todėl galima daryti išvadą, kad platesniam specialistų ratui ši informacija buvo nedaug prieinama (arba sužinoma iš kolegų perpasakojimo) ir todėl keitimosi patirtimi efektas turėjo būti pakankamai ribotas.

Lietuvių specialistai vykdavo į komandiruotes, daugiausia į vadinamas „draugiškas“ šalis. Išvykos buvo organizuojamos įvairiomis formomis – nuo 1968 m. vyko „bevaliutinis pasikeitimas“¹¹⁸⁷ (anot J. Glemžos, šia galimybe kasmet pasinaudodavo maždaug 30 PKI ar ministerijos darbuotojų¹¹⁸⁸), taip pat buvo organizuojami seminarai, konferencijos, susipažinimai su patirtimi, metodikos klausimų svarstymai ir pan. Iš viso VRVA yra išlikę 52 komandiruočių į užsienį ataskaitų bylos¹¹⁸⁹, bet tarp jų nėra ankstyvųjų komandiruočių dokumentų (pavyzdžiui, J. Šeiboko interviu minėtos kelionės po Čekoslovakijos ir Lenkijos istorinius miestus dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje). Taip pat akivaizdu, kad į temines komandiruotes ne visada vykdavo tie specialistai, kuriems jos būtų buvę tikslingiausios. Galima daryti prielaidą, kad, kaip ir kitose srityse, komandiruotės į užsienį buvo laikomos skatinimo priemone lojaliems kadrams ir aukščiausias pareigas užėmusiems administracijos darbuotojams. Pavyzdžiui, 1976 m. VDR ICOMOS nacionalinio komiteto organizuotame pasitarime dėl 1977 m. organizuojamos ICOMOS konferencijos istorinių miestų tema dalyvavo

¹¹⁸⁶ А. Пилипайтис, *op. cit.*

¹¹⁸⁷ „Dėl išvykų į užsienį“, l. 26

¹¹⁸⁸ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06.

¹¹⁸⁹ VRVA, f. 1019, ap.11, b. 488, 496–498, 500–519, 522–527, 529–533, 535–537, 540–542, 547–552, 555, 558–560, 569.

tresto valdytojas R. Kaminskas¹¹⁹⁰, tais pačiais metais Dresdenu universiteto architektūros sekcijoje skaitęs ir pranešimą apie Lietuvos istorinių miestų centrų regeneraciją¹¹⁹¹, o 1976–1985 m. panašius pranešimus kartojęs toje pačioje ir kitose Vokietijos mokslo įstaigose¹¹⁹². Be abejo, pranešimų tekstai būdavo rengiami iš anksto ir derinami su įvairiomis institucijomis, todėl, nors pavadinimuose figūravo žodis problemos, iš esmės tai buvo parodomieji pranešimai, liaupsinantys šalies paminklų apsaugos pažangą.

Tik keletą iš kelių dešimčių užfiksuotų komandiruočių galima laikyti skirtomis urbanistinio paveldo problemoms, dar keliolikoje miestų klausimas paminėtas tarp kita ko – pateikta detalių ar komentarų šiuo klausimu. Tema, kuri labiausiai domino Lietuvos specialistus, – nauja statyba senamiesčiuose. Rinkta informacija apie įvairias kitų šalių praktikas – pavyzdžiui, po 1986 m. vizito į VDR pateikta įžvalga dėl naujai statomų stambiaplokščių namų „kontakto“ su aplinka, uždengiant jiems šlaitinius čerpinius stogus, projektuojant sudėtingesnes plano formas ir pan.¹¹⁹³ Itin kruopščiai ir metodiškai apie šešis naujos statybos principus Vengrijoje 1971 m. referavo Romanas Jaloveckas: spragos užstatomos pagal raudonąją liniją, forma ir dydis derinami su aplinkiniu užstatymu, langai, durys ir vartai turi derėti su aplinkiniu ritmu, tinkamas spalvinis sprendimas, šiuolaikinis kiemų sprendimas, išlikusių autentiškų fragmentų išsaugojimas inkorporuojant į naują statybą¹¹⁹⁴. Beje, būtent šis architektas ne tik gyrė, bet ir kritikavo lankytas vietas dėl nederančių istorinėje aplinkoje pastatų. Kitoje tikslinės

¹¹⁹⁰ Romualdas Vytautas Kaminskas (1929–2010) – inžinierius architektas. Baigęs KPI 1956 m., iš karto tapo MRGD Kauno skyriaus vadovu (1956–1959) ir toliau nuosekliai darė karjerą paveldosaugos srityje, kol 1969 m. tapo Paminklų restauravimo valdybos viršininku. Aktyviai dalyvavo organizacinėje ir šviečiamojoje veikloje.

¹¹⁹¹ „Dėl išvykų į užsienį“, l. 24.

¹¹⁹² Pavyzdžiui, Romualdas Kaminskas, „Senamiesčio kompleksinės regeneracijos problemos ir tikslai“, „Lietuvos respublikinis paminklų restauravimo trestas ir jo uždaviniai“. Pranešimų, skaitytų Vokietijos mokslo įstaigose tekstai, kvietimai, pranešimų derinimo, komandiruočių ir kt. Dokumentai, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 33, l. 33–43.

¹¹⁹³ *Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto specialistų grupės darbinės komandiruočių į Vokietijos demokratinės Respublikos Erfurto apygardą (šių metų spalio 20-30 d.d.) ataskaita*, Vilnius: RKPRT, 1986, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 558, l. 2.

¹¹⁹⁴ Jaloveckas Romanas, *Specializuotos kūrybinės išvykos į Vengrijos liaudies respubliką, tikslu susipažinti su architektūros paminklų konservavimo metodika ataskaita*, Vilnius-Budapeštas: Paminklų restauravimo institutas, 1971, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 542, l. 18–19.

kelionės, skirtos susipažinti su Vengrijos senamiesčių tvarkymo metodikomis, ataskaitoje (be datos) įvardijami tie patys principai, papildomai svarstoma apie senamiesčio funkcijas (ypač auklėjamąją), tačiau šalies praktika tik giriama, kritiškų pastabų nepateikta¹¹⁹⁵. Itin kritiškas požiūris į statybas istorinėje aplinkoje ar greta jos pateiktas R. Kaminsko straipsnyje, parašytame grįžus iš Lenkijos 1977 m. Šis autorius, neabejotinai vienas daugiausia keliavusių paveldosaugos sistemos darbuotojų, galėjo palyginti lietuviškąsias tendencijas plačiame regiono kontekste ir, kritikuodamas aukštus pastatus, konstatavo, kad iš straipsnyje minėtų Vilniaus, Rygos, Talino, Krokuvos, Varšuvos miestų „galbūt, tik Kauno senamiesčio siluetas liko nepaliestas“¹¹⁹⁶. Gali būti, kad tai – viena ankstyviausių modernizmo istorinėje aplinkoje kritikos apraiškų. Vis dėlto keista, kad tarp kritikuotų miestų minimas Talinas, nes jame taikyti reglamentai, lyginant su lietuviškaisiais, buvo griežtesni – pavyzdžiui, iš esmės draustos naujos statybos ar gyvenamųjų patalpų priestatai ir horizontalia, ir vertikalia kryptimi. Beje, šie reglamentai nebuvo nė karto peržiūrėti iki pat SSRS subyrėjimo. Be to, iš dalies dėl asmeninių pozicijų, iš esmės nepritarta naujai moderniai architektūrai, pirmenybė teikta atstatymui. Tai (ir bene vienvaldė paminklų apsaugos institucijų pozicija senamiesčiuose) Estijoje kėlė įtampą tarp architektų ir paveldosaugininkų¹¹⁹⁷ (plg. su A. Miškinio patirtimi).

Daugiausia vykta į Lenkiją, paskui – į Čekoslovakiją, Vengriją ir VDR. Lenkijoje dažniausiai lankyta Varšuva, Gdanskas, Torunė ir Liublinas, ataskaitose nuolat akcentuotas lenkų projektų detalumas ir tyrimų kompleksiskumas. Pavyzdžiui, 1971 m. į Lenkiją vykusio įvairių specialistų grupė apžiūrėjo Gdanskos ir Torunės senamiesčius. Ataskaitoje atkreiptas dėmesys į gerą pastarojo senamiesčio priežiūrą ir darbų kokybę, kompleksinį darbų vykdymą kvartalais „prisilaikant bendrų urbanistinių principų“ ir tai, kad „sanaciją kvartalų viduje sprendžia laisvai“¹¹⁹⁸, t. y. įrengiamos vaikų

¹¹⁹⁵ *Senamiesčių ervės konservacija ir rekonstrukcija Vengrijos liaudies respublikoje. Ataskaita iš kelionės*, Vilnius: PKI, [be datos], in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 544, l. 1–7.

¹¹⁹⁶ Romualdas Kaminskas, „Per Lenkijos miestus“, in: *Literatūra ir menas*, 1977 gegužės 14 d., Nr. 20, p. 14.

¹¹⁹⁷ Riin Alatalu, „Old Towns‘ Heritage Protection Zones...“, p. 96.

¹¹⁹⁸ *Specialios išvykos susipažinimui su Lenkijos liaudies respublikos Paminklų restauravimo klausimais ataskaita*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 517, l. 10–11.

aikštelės, želdiniai ir kiti nebūdingi elementai (reikėtų prisiminti, kad pernelyg dideles po sanacijos likusias erdves kritikavo ir Justinas Šeibokas, Vilniaus rekonstrukcijos projekto autorius). 1975 m. Lenkijoje organizuotas išvažiuojamasis seminaras, kuriame dalyvavo Bulgarijos, Čekoslovakijos, Jugoslavijos, Vengrijos, VDR ir Lietuvos SSR atstovai. Viena iš jame pristatytų temų buvo ir senamiesčių regeneracija. Tada lietuvių specialistai galėjo susipažinti su Liublino regeneracijos projektu, kuriame pradėti pirmieji integruoti darbai (konservavimo ir urbanistinių problemų analizė, modeliavimas ir projektavimas)¹¹⁹⁹. Žavėtasi itin išsamiais tyrimais (ir istoriniais, ir funkciniais), atliekamais pagal atskiras metodikas ir detaliais (M 1:250) brėžiniais¹²⁰⁰. 1977 m. į Lenkiją nuvykęs sodybų skyriaus architektas D. Gricius apžiūrėjo tuo metu dar rengtą Liublino senamiesčio regeneracijos projektą ir įvertino, kad „ruošimo metodika panaši į mūsų taikomą. Labai solidūs istoriniai tyrimai“¹²⁰¹. Visgi A. Miškinis, kurio vadovautas LSAMTI Urbanistikos sektorius orientavosi į istorinius miestų raidos tyrimus ir jų aplinkos erdvinių charakteristikų reguliavimą, pripažino, kad aštuntajame dešimtmetyje „lenkai neabejotinai buvo toliau pažengę analogiškose mokslo srityse, turėjo geresnę įrangą, urbanistikoje daugiau dėmesio skyrė modeliavimui“¹²⁰². 1978 m. įvairūs Lietuvos specialistai (tarp jų restauratoriai-praktikai, inžinieriai ir darbų vykdytojai) dalyvavo konferencijoje „Miestų istorinių ansamblių-senamiesčių apsauga ir regeneracija ir architektūros paminklų restauravimas“. Ataskaitoje užfiksuota, kad Lenkijoje šie projektai vadinami *revalorizacijos* (šis terminas, nusakantis *regeneracijos* sudėtinę dalį, buvo vartojamas ir Rygos regeneracijos projekte) ir vykdomi dviem etapais: ribų nustatymas ir pats projektas. Aprašyta projektų sudėtis, tikslai, vėlgi akcentuoti išsamūs tyrimai, pažymėta, kad taip sprendžiami ir mažųjų miestelių klausimai, įtraukiant ir funkcijų parinkimo aspektą, kuris „pas mus dabar beveik nesprendžiamas“¹²⁰³.

¹¹⁹⁹ Krzysztof Pawlowski, „Zasady ochrony...“, p. 66.

¹²⁰⁰ *Komandiruotės į Lenkijos Liaudies Respubliką 1975.X.6-1975.X.20 d. ataskaita*, Vilnius: PKI, 1975, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 527, l. 1–3.

¹²⁰¹ D. Gricius, *Sodybų skyr. vyr. proj. arch. D. Griciaus kelionės į L.L.R. ataskaita*, Vilnius: PKI, 1977, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 529, l. 3.

¹²⁰² Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 134.

¹²⁰³ *Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto darbuotojų tarnybinės išvykos /1978.IX.12-26/ į Lenkijos Liaudies Respubliką ataskaita*, Vilnius: PKI, 1978, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 533, l. 1–3.

Itin vertinga PKI architektų V. Dvariškio ir A. Jakučiūno ataskaita iš Čekoslovakijos (1976 m.).¹²⁰⁴ Lankytasi istorinių miestų ir paminklų rekonstravimo institute (SURPMO¹²⁰⁵), kuriame susipažinta su istorinių miestų projektais. Ataskaitoje įvardytos trys projektavimo stadijos (plg. su dviem Lenkijoje): tyrimai (pabrėžtas jų detalumas ir kompleksiškas, išvardytos sudedamosios dalys), detalaus planavimo projektas ir taip vadinama *novalizacija* (kiekviena stadija, priklausomai nuo miesto dydžio, trunka 2-3 metus). *Novalizacija* pirmiausia išbandyta Česky Krumlove, ji apibūdinta kaip tarpinis variantas tarp detalaus planavimo ir techninio projekto. Būtent pastarasis konceptas, atrodo, nepaplito už šalies ribų, o ir pačioje Čekijoje šiuo metu nėra prisimenamas, taigi, galima daryti išvadą, kad tai buvo labiau eksperimentinio pobūdžio darbas.

Sovietų Sąjungai prisijungus prie ICOMOS organizacijos (ypač aktyviai joje veikė architektas Jonas Glemža), lietuvių specialistams atsivėrė galimybė aktyviau reflektuoti tarptautinį paveldosaugos, sukančios integruoto konservavimo keliu, diskursą. 1972 m. ICOMOS Generalinė asamblėja Budapešte priėmė Naujos architektūros įterpimo į istorinę aplinką rezoliuciją¹²⁰⁶. Atrodytų, tai turėjo būti itin aktualus ir tinkamas dokumentas Lietuvos teoretikams ir praktikams (rezoliucijoje pasisakyta už šiuolaikinę architektūrą, „atstovaujančią savo laikui“), tačiau vienintelė nuoroda į ją Lietuvių autorių tekstuose buvo J. Glemžos kalboje ICOMOS simpoziume, t. y. renginyje, iš esmės orientuotame į tarptautinę auditoriją.¹²⁰⁷ A. Miškinis taip pat mini 1972 m. Vengrijoje vykusį UNESCO organizuotą kongresą, skirtą istorinių miestų formavimo, išsaugant paveldą, temai. Tikėtina, kad tai skirtingai įvardijamas tas pats renginys. Jame dalyvavo trys Lietuvos specialistai, tuo metu tiesiogiai dirbę šioje srityje: V. Jurkštas, E. Pilypaitienė (PKI, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas) ir A. Miškinis (LSAMTI, vietinės reikšmės urbanistikos paminklai). Be dalyvavimo kongrese, buvo aplankyta devyni istoriniai miestai, keletas

¹²⁰⁴ Витаутас Дваришкис, Алфредас Якочюнас, *Отчет. Специализированной поездки в ЧССР совершенной на основе безвалютного обмена специалистами*, Вильнюс: ИКП, 1976, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 506, l. 3, 8.

¹²⁰⁵ SURPMO - Specializovaný ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů.

¹²⁰⁶ *Resolution of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings at the 3rd ICOMOS General Assembly*, Budapest, [interaktyvus], 1972, [žiūrėta 2018-09-13], <https://www.icomos.org/publications/93towns7e.pdf>.

¹²⁰⁷ Jonas Glemža, „Istoriniai centrai – miestų puošmena”, p. 6.

kaimų. A. Miškinis susipažino ir su kolegomis iš Lenkijos (Janu Zachvatovičiumi ir Janušu Šymanskiu) bei Rusijos (Ivanu Buninu, [vardas nenurodytas] Savarenskaja). Įdomu tai, kad į šią kelionę lietuviai vyko savo lėšomis (gal dėl to nėra išlikusių oficialių ataskaitų), o Rusijos architektams buvo skirtos komandiruotės¹²⁰⁸.

Po 1973 m. Vilniuje įvykusios ICOMOS konferencijos skleista žinia, kad Lietuvos restauratorių darbai gerai įvertinti tarptautiniu mastu ir „pasiūlyta mūsų atliktą darbą laikyti tolesnio darbo etalonu“¹²⁰⁹. 1976 m. Čekoslovakijoje organizuotas simpoziumas panašia tema – „Naujas gyvenimas istoriniuose miestuose“, kuriame dalyvavo J. Glemža, atstovavęs SSRS¹²¹⁰ ir skaitęs pranešimą apie SSRS kompleksų apsaugos praktiką. Kadangi buvo vienintelis SSSRS atstovas renginyje, jis pristatė daugelio sovietinių respublikų pavyzdžių (taip pat dar kartą pakartotą Suzdalės atvejį). Tiesa, skirtingai negu O. Švidkovskis, pateikė Pabaltijo pavyzdžių – Vilniaus, Rygos, Talino, kuriuose saugomi ne tik paminklai, bet ir foniniai pastatai. Natūralu, kad ypač plačiai pristatyta Lietuvos patirtis – kvartalinė regeneracija ir kompleksų restauracija. Dar daugiau – Pabaltijo prieiga, įtraukianti istorinius centrus į šiuolaikinį gyvenimą, priešinta Rusijos seniesiems miestams ir juose taikytai „auksinio žiedo“ programai, kuria siekta pritaikyti centrus turizmo reikmėms.¹²¹¹

Kaip įprasta, savo šalies renginiuose dalyvavo daugelis garsiausių Čekoslovakijos specialistų. V. Novotný, ilgametis Čekijos paveldosaugininkas, pirmasis ČSSR ICOMOS pirmininkas, kalbėjęs apie istorinių miestų svarbą visuomenės kultūrinių interesų aspektu ir argumentavęs, kad istoriniai branduoliai yra per amžius susiklosčiusių sluoksnių rezultatas, todėl šiuolaikinė architektūra istorinėje aplinkoje turi turėti galimybių šiuolaikinei raiškai.¹²¹² Šiai aktualiai temai – naujų pastatų statybai senamiesčiuose – kaip visada, skirtas ne vienas pranešimas. Išsakyta

¹²⁰⁸ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 111.

¹²⁰⁹ Romualdas Kaminskas, *Praeities paminklai ir šiandiena*, p. 18.

¹²¹⁰ *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickýckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976, p. 1.

¹²¹¹ И. И. Глямжа, "Некоторые вопросы реставрации и исследования исторических комплексов", in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickýckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976.

¹²¹² Vladimír Novotný, „Rôle des sites et des monuments historiques à la lumière des intérêts culturels de la société“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickýckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976.

ir kritikos pirmajam miestų gaivinimo etapui: pats Slovakijos Paminklų ir gamtos apsaugos instituto direktorius kritikavo jo pasekmes: prastą miestų branduolių būklę, istorinės aplinkos negerbiančius naujus pastatus, vertingų pastatų griovimą. Dar svarbiau – jau tuo metu jis išsakė nuomonę, kad žaliųjų erdvių kūrimas kvartalų viduje sunaikino vertingą istorinę sklypų struktūrą, t. y. iš esmės pasisakė prieš sanaciją.¹²¹³ Apskritai, lyginant su prieš trejus metus Lietuvoje vykusia konferencija ar Pabaltijo šalių restauratorių renginiais, pasisakymai vertintini kaip dalykiškesni ir kritiškesni. Paskutinysis aktualus nagrinėjamo periodo regioninis ICOMOS renginys, kuriame dalyvavo atstovai iš 15 šalių, surengtas Taline 1985 m.¹²¹⁴ (deja, apie lietuvių dalyvavimą šiame renginyje duomenų nerasta).

Po Helsinkio susitarimų suaktyvėjo sovietinio bloko specialistų bendradarbiavimas su Vakarų šalimis. Vis dėlto tiesioginę Vakarų paveldosaugos įtaką patvirtinti būtų sunku. Neabejotina, kad kai kurie architektai, pavyzdžiui, Vytautas Kugevičius, nuosekliai domėjosi ir spaudoje skleidė tarptautinių dokumentų idėjas, pavyzdžiui, argumentuodamas, kad Kauno senamiestis turi būti tvarkomas pagal UNESCO Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo konvencijos principus.¹²¹⁵ O praktinė įtaka labiau neapibrėžta, nenuosekli, todėl dažnai buvo teprieinama tik siauram ratui, negalėjusi daryti tiesioginio poveikio sistemoje dirbusiems specialistams – praktikams. Pavyzdžiui, 1975 m. VDR žurnale „Deutsche Architektur“ buvo paskelbtas A. Miškinio straipsnis apie Klaipėdos senamiestį. Paradoksalu, tačiau autorius aplankyti Berlyne įsikūrusią redakciją ir atsiumti honorarą galėjo tik 1976 m. išleistas į turistinę kelionę (ne komandiruotę), kurios metu pavyko aplankyti ir daugiau istorinių miestų centrų.¹²¹⁶ Atrodo, kad darbuotojų vykimai į užsienį, prisidengiant turizmo formatu, buvo gana populiarius ne tik urbanistikos sektoriuje: pavyzdžiui, 1982 m. į užsienį iš viso vyko 10 LSAMTI darbuotojų – iš jų tik

¹²¹³ Ján Lichner, „Conceptions de la réanimation et de la protection des sites historiques en Slovaquie“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976.

¹²¹⁴ Riin Alatalu, „Estonia and International Heritage Protection“, p. 157.

¹²¹⁵ Kugevičius Vytautas, „Kauno senamiesčio regeneravimo problemos“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1982, nr. 4, p. 69.

¹²¹⁶ Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 126.

vienas turėjo mokslininko statusą (Švedija), kiti (turistai) vyko į BLR (2), VLR (1), VDR (1), ČSSR (2), RSR (2), Italiją (1)¹²¹⁷.

Daug lengviau ir dažniau į užsienio šalis keliaudavo valdininkai. Išskirtinis asmuo šiame kontekste – J. R. Glemža – ne tik veikė ICOMOS, bet ir 1978 m. pasinaudojo galimybe atlikti UNESCO stažuotę Didžiojoje Britanijoje pagal Helsinkio pakto įgyvendinimo programą, skirtą būtent istorinių miestų kvartalų išsaugojimo klausimams¹²¹⁸. Ši programa, Helsinkio konferencijos rezultatas, organizuota kartu su ICOMOS, buvo tęsiama ir vėliau – 1980 m. joje dalyvavo 22 architektai, inžinieriai, miestų planuotojai ir meno istorikai iš Rytų ir Vakarų Europos šalių. Programa organizuota trijų pakopų principu: iš pradžių susitikta Paryžiuje, organizacijų būstinėse raportuota apie savų šalių pasiekimus ir asmeninį įsitraukimą, tada visi dalyviai keliaudavo į jiems priskirtas šalis, kuriose praleisdavo dvi savaites ir programos pabaigoje vėl susitikdavo Paryžiuje aptarti lankytų šalių patirčių.¹²¹⁹

SSRS dalyvavimas svarbiausiame aštuntojo dešimtmečio paveldo apsaugos įvykyje – Europos architektūros paveldo metų renginiuose – buvo daugiau formalus ir dauguma oficialių institucijų šį įvykį ignoravo.¹²²⁰ Vis dėlto šia proga surengtoje parodoje SSRS reprezentuoti buvo atrinkti Maskvoje ir aplink ją buvę objektai, sakralinė Kijevo ir Novgorodo architektūra, Kižų medinės architektūros ansamblis, Pavlovsko rūmai prie Leningrado, Rygos Šv. Petro bažnyčia ir – antrasis Pabaltijo ir vienintelis urbanistinio paveldo objektas – Vilniaus senamiesčio regeneracijos įgyvendinimas¹²²¹ (34 kvartalas)¹²²². Tai įrodo, kad SSRS kontekste Lietuvos

¹²¹⁷ Mokslinis techninis bendradarbiavimas su užsienio šalimis. Kaunas:LSAMTI, 1982, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 547, l. 23.

¹²¹⁸ Romanas Jaloveckas, „Jonas Rimantas Glemža...“, p. 10.

¹²¹⁹ Hans Haas, *op. cit.*, p. 9–10.

¹²²⁰ Plačiau žr. Mintaus Mārtiņš, „European Architectural Heritage Year 1975: A Year that wasn't there in the USSR“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: hendrik Basler verlag, 2015, p. 367–375

¹²²¹ *Ibid.*, p. 370.

¹²²² Šiame kontekste įdomu tai, kad KPC bibliotekoje išlikusi kažkieno iš Amsterdamo parvežta ataskaita apie vietinės valdžios atsakomybes ir piliečių (miestiečių) dalyvavimą – dokumentas to meto SSRS sąlygomis neturėjęs jokios praktinės reikšmės. Žr. Alfred Wood, *Responsabilités des pouvoirs locaux et participation des citoyens. Congrès sur le patrimoine architectural Européen. Amsterdam, 21-25 octobre 1975*.

patirtis pripažinta ir laikyta verta būti propaguojama tarptautiniu lygmeniu. Taip pat girtasi, kad SSSR istorinių miestų apsaugos pasiekimai užsienyje vertinami teigiamai ir „randa atgarsį socialistinių šalių spaudoje“: pavyzdžiui, 1976 m. VDR žurnalo „TDP“¹²²³ Nr. 4 rašyta apie Vilniaus ir Talino sėkmingą restauravimą ir šių šalių specialistų „turingą patirtį“¹²²⁴. Be to, akcentuota, kad VDR vis dar aktualus buvo komunikacijų (inžinerinių tinklų) klausimas („šie dalykai mūsų jau visai sutvarkyti“¹²²⁵), kritikuoti ir riboti meniniai tyrimai.¹²²⁶ 1981 m. straipsnis apie Lietuvos senamiesčių regeneracijos praktiką, kuriame Vilnius pavadintas „restauracijos etalonu“, išspausdintas netgi angliškai leistame savaitiniame periodiniame leidinyje „Moscow News“¹²²⁷. ICOMOS leidinyje „Monumentum“ Vilniaus senamiesčio regeneracijos darbai pristatyti 1984 m. Tiesa, skaitytojams galėjo pasirodyti įtartina, kad giriamasi atgaivintais keturiais kvartalais iš septyniadešimt keturių, tuo metu sudariusių senamiestį, nors nuo regeneracijos projekto parengimo jau buvo praėjęs dešimtmetis¹²²⁸. Tačiau tai buvo parodomais leidinys ir todėl paveldosaugos problemos, tuo metu pradėtos gvildinti Lietuvos spaudoje (plačiau žr. poskyrį 3.1.), jame neviešintos.

Akivaizdu, kad oficialiu formatu į užsienio šalis iš sovietinės Lietuvos patekdavo tik parodomoji nugludinta ir suderinta informacija, pateikianti iš esmės teisingą, tačiau kiek pagražintą urbanistinio paveldo apsaugos situaciją. Kita vertus, konferencijose ir dalijimosi patirtimi vizituose diskutuota atviriau, renginiai vyko periodiškai, todėl Pabaltijo šalių amžininkų teiginiai, kad „visi dirbo iš savęs“ vertintini itin kritiškai, juos paneigia tyrimo metu analizuotų šaltinių duomenys. Kita vertus, į

¹²²³ Kitur – „Komunist“, žr. Romualdas Kaminskas, „Dienos VDR senamiesčiuose“, in: *Literatūra ir menas*, 1977, rugsėjo 17 d., p. 14.

¹²²⁴ „Dėl išvykų į užsienį“, l. 26.

¹²²⁵ Tiesa, tas pats R. Kaminskas, po Nepriklausomybės atkūrimo tapęs pagaliau į vieną administracinį vienetą sujungto Vilniaus senamiesčio seniūnu, pripažino, kad renovuotų namų čia tik apie 30% ir daugiau negu 10 tūkst. gyventojų vis dar neturi patogumų. Žr. „Senamiesčio seniūnija“, kalbėjosi Valentinas Juraitis, in: *Vakarinės naujienos*, 1991 m. rugsėjo 5 d., p. 2.

¹²²⁶ Romualdas Kaminskas, „Dienos VDR senamiesčiuose“, p. 14.

¹²²⁷ Analogiškas tekstas atspausdintas ir rusiškoje leidinio versijoje. Žr. „Reviving Old Cities and Town’s in: *Moscow News*, 1981 Nr. 3 arba Ренессанс старых городов, in: *Московские новости*, 1981, Nr. 3.

¹²²⁸ Jonas Glemža, Romanas Jaloveckas, „The renewal and restoration of part of the old town of Vilnius“ [interaktyvus], in: *Monumentum*, 1984 Vol. 27-1, [žiūrėta 2018-04-27], https://www.icomos.org/monumentum/vol27-1/vol27-1_5.pdf.

konferencijas ir specialistų pasikeitimo vizitus ne visada vykdavo tie profesionalai, kurie specializavosi būtent toje srityje. Komandiruojamų asmenų sąrašuose daugiausia kartojasi aukštesnes pareigas užėmusių asmenų pavardės, todėl galima daryti prielaidą, kad recepcijos buvo gana ribotos ir, veikiausiai, atitinkamai išfiltruotos. Eilinių paveldosaugos darbuotojų galimybės išvažiuoti, atrodo, buvo gana ribotos net ir prisidengus turizmo formatu.

Vertinant Lietuvos specialistų keliaujant ir bendradarbiaujant perimtas profesines patirtis, svarbūs keli momentai. Pirma, įdomu tai, kad jų parengtose ataskaitose užfiksuoti kilmės šalyse nebeprisimenami duomenys bei konceptai pavyzdžiui, eksperimentine prieiga laikytina *novalizacija* Čekoslovakijoje arba Lietuvoje tuo metu žinota, tačiau neprigijusi *revalorizacija* iš Lenkijos praktikos. Antra, pakito ne tik Lietuvos paveldosaugininkams pasiekiamas informacijos kiekis iš užsienio, bet ir požiūris į ją. Kitų šalių patirtys, iš pradžių besąlygiškai priimtos, vėliau pradėtos vertinti kritiškai. Tačiau svarbiausia yra tai, kad daugumos Lietuvos specialistų išsakyta kritika buvo sąlygota nebe ideologinės konfrontacijos dėl politinių priežasčių, o susiformavusio profesinio požiūrio. Taigi darytina išvada, kad būtent šiuo periodu Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos specialistai, iki tol užėmę mokinių poziciją, save pradėjo suvokti kaip lygiaverčius užsienio kolegų partnerius.

2.7 Sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos zenitas: samprata ir kontekstas

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje pasiektas urbanistinio paveldo apsaugos zenitas – nusistovėjo dviejų pakopų urbanistinio paveldo apsaugos sistema su savitais idėjiniais, profesiniais principais ir procedūromis, vyko aktyvios diskusijos spaudoje ir tarp profesionalų, tačiau patys principai ir apsaugos kryptys nekvestionuoti, įtvirtintas specialistų autoritetas. Sistemoje dirbę paveldosaugininkai, turėję daug daugiau galimybių susipažinti su kitų šalių praktikomis ir tarptautiniais dokumentais, negu dešimtmečiu ar dviem anksčiau, pradėjo savo veiklą reflektuoti ir tarptautiniame kontekste.

Būtent šiuo laikotarpiu galutinai trys Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos tarptautinio konteksto lygmenys. Pirmojo lygmens kontekstas – tai Sovietų sąjunga, atskirai išskiriant Latviją ir ypač Estiją, kurios istoriografijoje įsitvirtinusi identiška lietuviškajai pirmavimo SSRS ir

tarptautinio pripažinimo sėkmės istorijos linija¹²²⁹ ir su kurios specialistais palaikytas glaudžiausias ryšys. Dalyvauta regioniniuose Pabaltijo ir SSRS renginiuose, teiktos konsultacijos mažiau pažengusiomis laikytoms šalims. Lietuva suvokta kaip lyderis ir tarptautinių idėjų laidininkas. Antrojo lygmens kontekstui priskirtinos „draugiškos“ socialistinės šalys – ypač Čekoslovakija, kiek mažiau Lenkija, VDR, Vengrija. Šeštajame ir septintajame dešimtmetyje iš jų tik mokytasi, per jas, kaip tarpininkes, pasiekdavo ir tarptautinių tendencijų nuotrupos, o aštuntajame dešimtmetyje išplėtotas pagarbus, jau lygiavertiškesnis santykis: vykta į komandiruotes ir konferencijas, kuriose pristatyta Lietuvos patirtis, o šių šalių patirtis nebepriimta besąlygiškai, tačiau reflektuota, vertinta ir dėl jos jau diskutuota. Trečiasis lygmuo – Vakarų Europa ir tarptautinių organizacijų veikla, kurios daugumai restauratorių, išskyrus kelis išrinktuosius, liko fiziškai nepasiekiamas per visą sovietmetį, tačiau idėjiškai, kiek įmanoma, sektas. Juo domėtasi ir reflektuota, savoje dalykinėje aplinkoje laisvai interpretuota ir taikyta, o kartais netgi polemizuota dėl Vakarų moderniosios paveldosaugos idėjų, pateiktų tarptautiniuose dokumentuose.

2.7.1 SSRS tendencijos ir Pabaltijo šalių praktika

SSRS tik nedaugelyje miestų svarbiausiems istoriniams miestų centrams projektus ir planavimo dokumentus, aštuntojo dešimtmečio duomenimis, rengė specializuotos dirbtuvės kaip, pavyzdžiui, Taline, Lvove, Vladimire. Daugumoje SSSR miestų (įskaitant Maskvą, Leningradą, Kijevą) tokias veiklas vykdė standartiniai projektavimo institutai, tik prižiūrimi paminklų apsaugos inspekcijų ar patariami specializuotų tyrimų institutų (Rygoje net devintojo dešimtmečio antrojoje pusėje regeneracijos projektą ruošė ne paveldosaugininkai). Konkursų praktika (Lenkijos pavyzdžiu?) SSRS taikyta itin retai: pavyzdžiui, Rusijoje miesto centro rekonstrukcijos (vis dar ne regeneracijos) konkursas 1983 m. skelbtas Riazanėje¹²³⁰. Todėl respublikose įsteigtais specializuotais institutais, atsakingais už senamiesčių planavimą, ir jų veikla iš dalies galima paaiškinti ypatingą lietuvių ir estų paveldosaugininkų statusą SSSR kontekste. Tiesa, Maskvos Centrinis mokslinių tyrimų ir projektavimo institutas¹²³¹ turėjo du specializuotus

¹²²⁹ Alatalu Riin, „Estonia and International Heritage Protection“, p. 156.

¹²³⁰ Г. Алимова, С., В. Н. Выборный, с 49.

¹²³¹ ЦНИИП – Центральный научно-исследовательский и проектный институт.

Gyvenamųjų rajonų ir mikrorajonų planavimo ir užstatymo bei miesto rekonstrukcijų skyrius, kurių veikla buvo dalinai susijusi su istorinių miestų apsauga¹²³². Specializuotame Estijos paminklų konservavimo institute iš 270 darbuotojų daugiau negu 74 buvo architektai – būtent šiam institutui buvo suteikta išskirtinė teisė projektuoti senamiesčiuose, o didelis architektų paveldosauginkų turėjo užtikrinti paveldui draugiškus sprendimus. Be to, F. Tomps šiame institute įteisino principą, kad projektuojant būtinai turi dalyvauti istorikas, dirbantis poroje su architektu ir jie turi tarpusavyje koordinuoti sprendimus istorinėje aplinkoje (nesutarimų atveju architekto sprendimas buvo galutinis, nes jis buvo atsakingas už rezultata)¹²³³.

Nors SSRS nebuvo sudarytų ir įteisintų vieningų miestų apsaugos ir projektų rengimo metodikos, senamiesčių ir mažųjų miestų apsaugos principų, Lietuvoje ir Estijoje ir idėjinės nuostatos, ir praktinis įgyvendinimas buvo itin panašūs. Pavyzdžiui, saugomi Estijos mažųjų miestų elementai buvo apibūdinti panašiai kaip ir LSAMTI: viduramžių planas, gatvių tinklas ir kvartalų sistema. Tiesa, teoriniu lygmeniu jų architektūra vertinta labiau negu Lietuvoje: pripažinta „reikšmingos vertės, jei ji išsaugota“¹²³⁴. Esminis skirtumas – mažųjų Estijos miestų, kurių daug mažiau negu Lietuvos, centrai taip pat rekonstruoti pagal bendrąjį senamiesčių rekonstravimo modelį – kaip vientisi ansambliai, o Lietuvoje buvo parengti du skirtingi miestų ir miestelių senamiesčių apsaugos modeliai. Kita vertus, sunku lyginti šias sistemas, nes kai kurie Lietuvos miesteliai buvo itin maži, beveik kaimai, todėl neabejotinai jų vertė ir saugojimo principai labai skyrėsi nuo tokio paties formalaus vertės lygmens vidutinio dydžio miestų.

Iki aštuntojo dešimtmečio, t. y. iki paveldosaugos objektų formalaus įpaveldinimo, parengti generaliniai planai daugumoje vertingų Estijos miestų numatė pastatų perstatymą, kartais išgriaunant ištikus blokus, bet išsaugant gatvių tinklą (plg. su lietuviškuoju LSAMTI požiūriu), tačiau dažnai naujieji pastatai neatitiko esamo istorinio mastelio. Vis dėlto didžioji dalis septintojo-aštuntojo dešimtmečio Estijos planų liko neįgyvendinta (idealaus naujojo miesto tipo realizavimas praktiškai tapo pernelyg dideliu iššūkiu), o

¹²³² Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *op. cit.*, l. 15–16.

¹²³³ Interviu su Fredi Tomps.

¹²³⁴ X. Сирель, „Опыт реконструкции исторических городов в Эстонской ССР“, in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства*, Москва, 1971, с. 81.

aštuntojo dešimtmečio generaliniai planai (pavyzdžiui, Pernu, Kuresarės) rengti lygiagrečiai steigiant konservacines zonas, jau buvo konservatyvesni istorinių centrų atžvilgiu, naują miesto plėtrą numatę už senamiesčių ribų¹²³⁵. Paskelbus konservacines zonas, jų planavimas iš didelių institutų buvo perduotas paveldosaugininkams. Naujiesiems dokumentams buvo sugaišta daug laiko, jie buvo sudėtingesni ir kontroversiškesni, negu tikėtasi, todėl, nors suformulavo ir nurodė siektinas bendrąsias urbanistinio paveldo apsaugos ir planavimo kryptis, tačiau jų įtaka praktiškai buvo mažesnė, negu planuota, t.y. išvelgtini sutapimai su Lietuvos miestelių realybe.

Lyginant Estijos mažesniųjų istorinių miestų projektus su lietuviškąja PKI ir LSAMTI dokumentacija, atrodo, kad pirmieji pagal detalumą ir reglamentuojamus aspektus yra tarpinis variantas. Estijos planavimo dokumentai miesteliams, nors juos taip pat rengė specializuota projektavimo organizacija, vadinti ne regeneracijos projektais, o detaliaisiais planais¹²³⁶. Brėžiniai atlikti ranka, spalvinti guašu, akvarele ar pieštukais, pagal poreikį papildyti nespalvotomis fotografijomis. Gana primityvi atlikimo technika buvo viena iš priežasčių, kodėl šių planų rengimas trukdavo taip ilgai ir dalis jų taip ir liko neužbaigti iki Sovietų sąjungos griūties arba buvo pabaigti devintojo dešimtmečio pabaigoje, t. y. iš esmės iš karto neteko reikšmės dėl pakitusių socialinių ir ekonominių sąlygų¹²³⁷.

Estijos miestų ir miestelių planavimo procesas būdavo pradedamas nuo kruopščios analizės, kurią drauge atlikdavo istorikai ir architektai. Vertinta ne tik istorija, tačiau ir įvairūs esamos situacijos aspektai¹²³⁸. Analizės brėžiniuose žymėti miesto raidos etapai, išlikusių pastatų datavimas, medžiagiškumas, paminklai. Pastatai skirstyti į tris kategorijas: labai vertingi, vertingi, vertingi kaip aplinka, taip pat nurodytos vertingos urbanistinės struktūros – gatvės, aikštės, sklypų ribos ir t.t. Pastatų medžiagiškumas veikiausiai turėjo didelės reikšmės visoje SSRS: 1969 m. parengta Kuresarės (Kingisepo) pastatų ir dangų medžiagiškumo kartograma¹²³⁹ iš esmės analogiška rengtoms LSAMTI, tačiau Estijos

¹²³⁵ Lilian Hansar, *From Town to Heritage Conservation Area...*, p. 222.

¹²³⁶ Pavyzdžiui, *Paide*, 1985, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-7153, *Kuressare*, in: Muinsuskatseamet arhiv, f. T-76, ap. I, b., 10654; *Pärnu*, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-6105.

¹²³⁷ Oliver Orro, *op. cit.*, p. 157.

¹²³⁸ *Ibid.*, p. 156.

¹²³⁹ *Kingissepä ajalooline linnskeskus*. 1969, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-1090, l. 3.

pavyzdyje atlikti išsamesni tyrimai – pastatų datavimas, funkcinis tipas ir pan. – labiau primena PKI tyrimus¹²⁴⁰. Paminklų ribos taip pat žymėtos brėžiniuose, panašiuose į LSAMTI: schematiškas kelių ar gatvių tinklas, pastatai ir paminklo riba. Prie jų būdavo pridėdama minimali, vos kelių lapų tekstinė aprašomoji dalis¹²⁴¹. Bendrieji sprendiniai labai panašūs į lietuviškuosius: pavyzdžiui, Kuresarės projektas Estijos valstybiniame kultūros paminklų projektavimo institute parengtas 1982 m. Jo prioritetu buvo miesto kurortinės funkcijos, numatyta iš miesto centro pašalinti visus didelius sandėlius, pramonės ir transporto įmones, jame plėtoti visuomeninę ir išsaugoti gyvenamąją funkcijas, leisti naują, tinkamo mastelio statybą, pritaikyti paminklus, juos restauruoti, atnaujinti mažąsias architektūros formas ir t. t.¹²⁴²

Analizuojant sovietinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos urbanistikos paveldo projektavimą, atrodo, kad visose šiose šalyse neįtikėtinais didelis dėmesys buvo skirtas eismo senamiesčiuose problemai, nors, lyginant su vakarais, automobilizacijos lygis SSRS buvo itin žemas¹²⁴³. Netgi nedideliame Kuldygos mieste 1973 m. generalinis planas, kuris iš esmės buvo palankus paveldui (nurodyta išlaikyti gatvių trasas, užstatymo linijas), numatė kai kurių kvartalų griovimą, jų vietoje įrengiant stovėjimo aikšteles¹²⁴⁴. Kita vertus, tokios tendencijos tuo metu vyravo daugelyje Europos miestų, kuriuose pildėsi modernistinės Le Corbusier svajonės – plačios gatvės greitam transportui ir pakankamai saulės moderniam žmogui. Pavyzdžiui, tyrimų duomenimis, aštuntojo dešimtmečio viduryje Italijoje tik 15 % asmenų reguliariai naudojami viešuoju transportu, 85 % pirmenybę teikė asmeniniam automobiliui¹²⁴⁵. Nyderlanduose buvo paskaičiuota, kad kelių

¹²⁴⁰ Pavyzdžiui, *Paide*, 1985; *Pärnu*, 1974.

¹²⁴¹ *Kingissepa*, 1972, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-1561, l. 6; *Pärnu*, 1972, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-1563, l. 5.

¹²⁴² К. М. Лоосвээр, Л. Кюннапу, „Регенерация города Курессааре“, in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР, Saaremaa*, 1989.

¹²⁴³ Oliver Orro, *op. cit.*, p. 158.

¹²⁴⁴ Jana Jākobsone, *op. cit.*, p. 94.

¹²⁴⁵ Bernardo Rossi Doria, „The Cities of Italy. Traffic Problems and Solutions“, in: *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red. James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux. London, 1974, p. 11.

transporto intensyvumui toliau augant tokiais pačiais tempais tarp Roterdamo ir Hagos reikės 24 juostų greitkelio dar iki 1992-ųjų¹²⁴⁶.

Susipažinus su aptariamojo laikotarpio trijų kaimyninių respublikų urbanistinio paveldo apsaugos projektais, atrodo, kad Latvijoje daugiau remtasi SSRS bendraisiais principais: pavyzdžiui, Kuldygos 1977 m. plane ir jo įgyvendinimą reglamentuojančiose statybos taisyklėse išskirtos dvi zonos: valstybės saugomo istorinio centro ir reguliuojamo užstatymo¹²⁴⁷. Lietuviškiems dokumentams toks zonavimas nebūdingas. Šio miesto senamiesčio statybų reguliavimo taisyklėse tik minimaliai aprašyti pageidautini architektūros bruožai, pavyzdžiui, šlaitiniai stogai su karnizais, apdailos medžiagos, individualios įėjimo durys¹²⁴⁸. 1978 m. parengtas Kuldygos kultūros paminklo pasas (Lietuvoje urbanistikos paminklų pasai nebuvo rengiami), grafiškai gana panašus į LSAMTI rengtas miestelių schemas – pažymėta paminklo teritorija, reguliuojamo užstatymo zona, respublikinės ir vietinės reikšmės architektūros paminklai. Tekstinė dalis, skirtingai nuo lakoniškų saugotinių elementų sąrašų Lietuvos vietinės reikšmės paminklų sąrašė, rišli, pateikta aprašymo forma¹²⁴⁹. Viena vertus, būtų galima teigti, kad latviškajai sistemai buvo būdingas kompleksiškesnis ir paveldui palankesnis požiūris negu LSAMTI darbuose. Vis dėlto, palyginus pačių objektų dydžius ir vertes, Lietuvos kontekste Kuldygą derėtų prilyginti Kėdainiams ar Trakams, kuriems irgi rengti detalūs PKI projektai. Siekiant pagerinti urbanistinių paminklų apsaugą, 1976–1980 m. Latvijos Muziejų ir kultūros paminklų mokslinės tarybos skyrius organizavo tiriamąsias ir apskaitos ekspedicijas į rajonus, remiantis jų metu surinktais duomenimis, pasiūlyta valstybei saugoti iš viso 33 urbanistinius objektus¹²⁵⁰. 1983 m. Latvijos MT patvirtino papildytą paminklų sąrašą. Vis dėlto jį tvirtinant drauge peržiūrėtos anksčiau įtrauktų paminklų ribos ir Kuldygos senamiesčio teritorija sumažinta¹²⁵¹.

¹²⁴⁶ Percival Arthur, „Heavy Lorries at Large“, in: *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red. James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux, London, 1974, p. 40.

¹²⁴⁷ *Kuldīgas pilsētas apbūves noteikumi*, Kuldīga: Kuldīgas Rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja, 1977, p. 19, 53.

¹²⁴⁸ *Ibid.*, p. 23.

¹²⁴⁹ *Kuldīgas pilsētas vēsturiskais centrs*. 1978, in: *Kuldīga; architecture and urbanism*, Kuldīga: Kuldīgas novada pašvaldība, 2013, p. 87–88.

¹²⁵⁰ Mārtiņš Mintauris, *Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā*, p. 182.

¹²⁵¹ Jana Jākobsone, *op. cit.*, p. 88.

Pažymėtinas to meto Lietuvos, Latvijos ir Estijos urbanistinio paveldo apsaugos vienas iš esminių skirtumų – tai – sanacijos principas. Lietuvoje tuo metu, nepaisant pavienės kritikos, jis vis tiek propaguotas – teigta, kad sanacija „užkerta kelią kvartalo destrukcijai ir tuo pačiu mūsų paminklinius pastatus apsaugoja nuo visiško susidėvėjimo ir sunykimo“¹²⁵². Palyginus, Talino regeneracijos projekte pastatai taip pat skirstyti pagal vertę A–D, siūlyta iškelti gyventojus, regeneruotuose pastatuose įrengiant muziejus, restoranus, parduotuves ir kitas viešosios paskirties patalpas, ignoruotos istorinių sklypų ribos (kvartalas traktuotas kaip vienetas), tačiau sanacija nevykdyta (1970-1975 m. Talino senamiestyje tik 13 namų išskeldinta dėl planuojamo nugriovimo), apšvietimo normos netaikytos¹²⁵³. Rygos senamiestyje dėl sanitarinių reikalavimų (ypač sunkiai išsprendžiamas buvo 2 valandų per parą insoliacijos gyvenamosiose patalpose būtinybės klausimas) konstatuota, kad daugelio senamiesčio namų gyvenamoji funkcija beveik prarasta. Vis dėlto sanacija, kaip nuoseklus kvartalų vidinių pastatų griovimo principas, Latvijos paveldosaugininkų nežinota ir / ar netaikyta. Rygoje buvo siūlyta griauti nebent pavienius nevertingais laikytus pastatus, tačiau nebūtinai dėl higieninių reikalavimų¹²⁵⁴. Įdomu tai, kad nors visi kalbinti Latvijos ir Estijos specialistai sanacijos termino nežinojo ir nesuprato, tačiau tyrimo medžiagoje yra užfiksuota vienintelė išimtis. Rygos regeneracijos projekte dalyvavusi Marina Levina prisiminė, kad egzistavo vadinamieji „sanacijos planai“, kuriuose buvo pažymėta, kurios pastatų dalys turėtų būti nugriautos (kai kuriuos pastatus pažeminant, kitus labiau atveriant ir t.t.)¹²⁵⁵. Tai liudytų, kad *sanacijos* terminas nebūtinai apibūdino tą patį veiksmą, daliai specialistų buvo girdėtas, o nevienareikšmiškai interpretuojant ir taikomas.

Kitas paveldosaugos terminas – *revalorizacija*, priešingai, beveik nežinotas Lietuvoje ir projektuose visiškai netaikytas, tačiau žinotas ir vartotas Estijoje ir Latvijoje. Estijoje veikiausiai perimtas iš Lenkijos, nes Estijos dirbtuvė bendradarbiavo su lenkų specialistais, o kiek vėliau ir su čekais – tiesa, tik su specializuota organizacija Prahoje, kuri istoriniuose

¹²⁵² Vytautas Dvareškis, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, p. 40.

¹²⁵³ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society ...*, p. 201–202; Interviu su Dmitri Bruns.

¹²⁵⁴ Interviu su Edvins Burkovskis.

¹²⁵⁵ Kristīne Budže, Ēriks Božis, *Vecrīgas reģenerācijas projekts 1983 [dokumentālā īsfilma]*, [interaktyvus], Rīgas pilsētas arhitekta birojs, 2015, [žiūrėta 2016-12-06], <https://www.youtube.com/watch?v=BdBwfvIDLAM>.

pastatuose projektavo ir įrenginėjo restoranus¹²⁵⁶. Rygos regeneracijos projekto rengėjus revalorizacijos terminas taip pat pasiekė per Lenkiją, nes vienas iš pagrindinių autorių Edgars Pučiņš turėjo lenkiškų šaknų.¹²⁵⁷ Svarbu tai, kad Rygos projekte, skirtingai negu lietuvių ar estų darbuose, deklaruota, kad jo rengimo metodika remiasi sovietinio miestų statybos mokslo darbais ir architektūros paminklų apsaugos teorija, nurodytos netgi konkrečios literatūros pozicijos, aktualios istorinių miestų centrų problemoms. Skirtingai negu šiuolaikiniuose atsiminimuose vyraujantys motyvai „mes patys“ ar „iš galvos“, šio projekto bibliografijoje nurodyti ir „panašių miestų Pabaltijo respublikose ir užsienio europietiškosiose šalyse“ projektai, K. Šešelgio ir R. Cobel knygos ir straipsniai¹²⁵⁸. Rygos projekto išskirtinai precizišką metodinę prieigą patvirtina ir tikslus sąvokų apibrėžimas (leidiniuose pateikti žodynėliai). Kaip pagrindiniai miestų kompleksams taikyti paveldosaugos metodai įvardyti *rekonstrukcija* (funkciniai, planiniai, erdviniai miesto struktūros pakeitimai), *revitalizacija* (funkcijos pritaikymas), *revalorizacija* (architektūrinių-erdvinių savybių atkūrimas) ir *regeneracija* (revitalizacija ir revalorizacija kartu)¹²⁵⁹. Teoriškai miestų statybos paminklo *regeneracija* apibrėžta kaip jo atgaivinimas „restauracinėmis-statybinėmis priemonėmis, atgaivinant arba išryškinant jo istorinį-architektūrinį potencialą (revalorizacija)“ ir tinkamas naudojimas moderniai paskirčiai (revitalizacija)¹²⁶⁰. Pastarasis terminas laikytas nauju, Edvino Burkovskio nuomone, veikiausiai pradėtu vartoti paties E. Pučiņš, galbūt perimtu iš Maskvos (Lietuvos įtaka nereflektuota)¹²⁶¹.

Kitaip negu Lietuvoje ar Estijoje, kuriose tokio tipo projektus rengė restauratoriai, Rygos regeneracijos projekto rengimas, E. Pučiņš iniciatyva, patikėtas Latviistrotelstvoj (Latvijos statybos mokslinių tyrimų instituto miestų statybos laboratorijai), kuri buvo daugiau mokslo įstaiga, o ne projektavimo organizacija¹²⁶² (plg. su LSAMTI). Pats E. Pučiņš¹²⁶³ tapo

¹²⁵⁶ Interviu su Dmitri Bruns.

¹²⁵⁷ Interviu su Mārtiņš Mintaus, Ryga, 2016-12-05 užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas; Interviu su Edvins Burkovskis.

¹²⁵⁸ Э. Э. Пучин, *Предпроектные концепции...*, p. 42–43, 66–67.

¹²⁵⁹ *Ibid.*, p. 60–61.

¹²⁶⁰ Э. Э. Пучин, *Историко-градостроительные основы регенерации Старой Риги*, Рига: Зинатне, 1989, p. 29.

¹²⁶¹ Interviu su Edvins Burkovskis.

¹²⁶² *Ibid.*

projekto vadovu ir buvo atsakingas už metodiką, veikiausiai darė įtakos priimant sprendimą projektą rengti rusų kalba (išskyrus keletą brėžinių su latviškais įrašais). Apie pastarąjį latvių architektą atsiliepiama su analogiška pagarba kaip apie K. Šešelgį Lietuvoje: jis laikytas pakilęs „vienu laipteliu aukščiau“ už kitus specialistus, matęs „platesnę perspektyvą“ negu kiti gana lokaliūs Latvijos architektai, kolegos niekada nekvestionavo jo autoriteto ar metodikų¹²⁶⁴. Už Rygos projekto istorinių tyrimų dalį buvo atsakingas Andrejs Holcmanis¹²⁶⁵, kuris nebuvo tiesiogiai įsitraukęs į kasdieninį komandos darbą, tačiau neabejotinai turėjo daug įtakos, o trečiasis iš pagrindinių autorių – Edvīns Burkovskis¹²⁶⁶ – atliko Edgars Pučiņš, nuolat užimto ir dalyvaujančio susitikimuose, „adjutanto“ arba idėjų realizuotojo roles. Rygos regeneracijos projektas tapo E. Pučiņš gyvenimo projektu, tam tikra misija. Kolegų teigimu, iki tol vyravo požiūris, kad Rygoje – daugybė mažos vertės pastatų, kuriuos reikėtų pertvarkyti (Venecijos chartijos principams artima Vilniaus projekto koncepcija atmesta 1966 m. konferencijos metu¹²⁶⁷), niekas nekalbėjo apie Rygos senamiestį kaip apie visumą – tvarkomi buvo tik pavieniai pastatai¹²⁶⁸.

Rygos senamiesčio plotas, lyginant su Vilniaus, labai nedidelis – vos 50 ha (1/600 to meto miesto ploto dalis)¹²⁶⁹, jame iš viso buvo tik (lyginant

¹²⁶³ Edgars Pučiņš (1924–2009) – Latvijos architektas, dalyvavęs Antrajame pasauliniame kare, po to baigęs architektūros studijas Maskvoje, grįžęs į Latviją gana greitai tapo Rygos miesto architektu (vėliau atleistas, bet neareštuotas už tai, kad atsisakė suderinti Komunistų partijos komiteto pastatą miesto parko vietoje), nuo 1974 m. – Miestų statybos laboratorijos vedėjas.

¹²⁶⁴ Interviu su Aleksandrs Feļtins, Ryga, 2016-12-07, užrašė Viltē Janušauskaitē, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitēs archyvas.

¹²⁶⁵ Andrejs Holcmanis (1920–2009) – Latvijos architektas, 1945 m. baigęs Latvijos universitetą, tais pačiais metais pradėjo dirbti Mokslų akademijos Architektūros ir statybos institute, 1950–1956 tremtinys, nuo 1956 m. dirbo Rygos architektūros valdyboje rajono architektu, 1968–1973 m. Rygos architektūros paminklų apsaugos inspekcijos viršininku, pasitraukė po Šv. Petro bažnyčios bokšto atidarymo skandalo, dirbo miesto statybos valdyboje. Buvo Mokslinės-metodinės paminklų apsaugos tarybos narys.

¹²⁶⁶ Edvīns Burkovskis (g. 1939) – Latvijos architektas ir teritorijų planuotojas, 1969 m. baigęs Rygos politechnikos institutą, dirbęs miestų statybos ir regeneracijos srityse.

¹²⁶⁷ Ēriks Leburīss (Eric Le Bourhis), *op. cit.*, p. 234, 236.

¹²⁶⁸ Kristīne Budže, Ēriks Božis, *op. cit.*

¹²⁶⁹ Э. Э. Пучин, *Предпроектные концепции...*, p. 5.

su Vilniumi) 506 pastatai, iš jų 197 paskelbti architektūros paminklais¹²⁷⁰. Formaliai ir iki tol deklaruotas palankus paveldui požiūris, pavyzdžiui, 1971 m. Rygos centro detaliojo planavimo projekto užduotyje buvo nurodyta saugoti iš esmės visą Rygos senamiesčio užstatymą, nepriklausomai nuo jo kategorijos, ir pripažinti senamiesčio saugomos zonos režimą. Vis dėlto šis nedidelis plotas buvo kupinas problemų ir, amžininkų paveldosaugininkų teigimu, tik praėjus 30 metų po karo, valdžia suprato, kad reikia kažką daryti, todėl 1976 m. pradėtas rengti regeneracijos projektas. Prisimintina, kad po karo sugriautose Rygos senamiesčio dalyse statyta nedaug (regeneracijos projekto schemoje pažymėti tik 5 objektai, įskaitant muziejų, universiteto korpusus ir viešbutį „Ryga“¹²⁷¹), tačiau visos šios statybos buvo didelio mastelio ir padarė didelę įtaką miesto vaizdai bei senamiesčio urbanistinei struktūrai. Ypač aktuali buvo transporto problema – skersai viduramžišką Rygos senamiestį tuo metu buvo nutiestos netgi troleibusų linijos. Atskirai pažymėtinas paveldosaugos sistemos (ne)veiksnumo aspektas – nepaisant senamiestyje sustatytų stovėjamą draudžiančių ženklų, mašinų čia buvo „daugiau negu centriniame turguje“. Skaičiuota, kad nedidelio ploto Rygos senamiestyje kasdien dirbo 12 tūkst., gyveno 8 tūkst. žmonių, mokėsi 8 tūkst. studentų ir apsilankydavo 10 tūkst. turistų (pastarasis skaičius atrodo kiek abejotinas). Siekiant spręsti transporto problemas, buvo suplanuota nutiesti senamiestį kertančią magistralinę gatvę¹²⁷². Iš pradžių bijotasi valdžios pasipriešinimo šio sprendinio keitimui, tačiau sukūrus regeneracijos projekto metodiką, kuri tapo patikimumo argumentu Maskvai, toliau dirbti buvo lengva (nejausta politinių nurodymų), nes vietinei valdžiai senamiestis tiesiog nerūpėjo¹²⁷³. Minėta gatvė nebepriskirta nei miesto, nei rajono reikšmės magistralėms ir netgi siūlyta paversti pėsčiųjų gatve¹²⁷⁴.

Rygos senamiesčio regeneracijos projekte iškelti trys pagrindiniai uždaviniai: 1) senamiesčio istorinės planinės ir erdvinės struktūros

¹²⁷⁰ Э. Э. Пучин, *Проект регенерации Старой Риги. Основные положения*, Рига: Авотс, 1984, p. 7.

¹²⁷¹ Э. Э. Пучин, *Историко-градостроительные...*, p. 27.

¹²⁷² Э. Э. Пучин, Г. И. Мелбергс, Л. Стипинекс, *Программа разработки проекта детальной планировки (ПДП) реконструкции общегородского центра гор Риги*, Рига: "Латгипрогорстрой", 1971, in: Latvijos architektūros muziejaus fondai, p. 10, 26, 37.

¹²⁷³ Kristīne Budže, Ēriks Božis, *op. cit.*; Interviu su Edvins Burkovskis.

¹²⁷⁴ Э. Э. Пучин, *Предложения по планировке охранных зон. Ситуационный план*, ЛатНИИСтроительства, in: Latvijos architektūros muziejaus fondai.

regeneracija; 2) pastatų ir atvirų erdvių funkcijų reguliavimas (parenkant tinkamiausią – prioritetas teiktas visuomeninei, administracinei ir tuo metu įvardijamai kaip „prestižinė“ paskirtims); 3) transporto pertvarkymas, dėmesį sutelkiant į pėsčiuosius ir visuomeninį transportą¹²⁷⁵. Šis – Rygos senamiesčio regeneracijos – projektas traktuotas kaip centro detaliojo plano detalizacija ir įdomu tai, kad projektui vadovavęs E. Pučins pristatydamas jį akcentavo tris aspektus: funkcinį, komunikacinį ir kompozicinį, tačiau ne paveldo apsaugos (nors ir teigta, kad viskas vykdoma remiantis tyrimais)¹²⁷⁶. Vis dėlto estetinis aspektas šiame projekte buvo svarbus ir aiškiai deklaruotas: kaip vienas iš projekto tikslų nurodytas „istorinio branduolio kompozicinės vertės atkūrimas ir padidinimas“, parengtas ir atskiras architektūrinės-erdvinės kompozicijos brėžinys¹²⁷⁷. Pastatų priskyrimo kategorijoms (plg. su aštuntojo dešimtmečio lietuviškaisiais projektais) Rygos projekte nėra, tačiau identifikuotas pastatų amžius, grafiškai pažymėti sąjunginės ir vietinės reikšmės paminklai¹²⁷⁸. Balais įvertinti ne pastatai, o gatvių perspektyvos: vertingiausiomis (9 balai) pripažintos tos, kuriose matomi bažnyčių bokštai, 7-8 balais įvertintos besilenkiančios gatvės, 5-6 balais – tos, kurių gale matomi kiti pastatai, ir mažiausiai vertingos (3-4 balai) – tiesios, apstatytos vienodo aukščio pastatais¹²⁷⁹. Prisimenant dviem dešimtmečiais ankstesnį Vilniaus rekonstrukcijos projektą, galima lyginti jo sprendinius su Rygos projekto siūlymu suformuoti ir panaudoti esamas pėsčiųjų galerijas, kertančias pastatus ar įrengiamas lygiagrečiai gatvėms.¹²⁸⁰ Kaip ir rengiant Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, į pagalbą pasitelkti studentai, kuriems Rygos politechnikos instituto architektūros-statybos fakultete dėstė E. Pučins, dėl to kai kurie jų pasiūlyti futuristiniai sprendiniai buvo nerealizuotini: pavyzdžiui, vienoje iš detalizacijų (ne pagrindiniuose brėžiniuose) numatytas požeminis

¹²⁷⁵ Kristīne Budže, Ēriks Božis, *op. cit.*; Interviu su Edvins Burkovskis.

¹²⁷⁶ Э. Э. Пучинь, „Проблемы регенерации старой Риги“, in: *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской научной конференции. Клапедра, 25-29 октября 1982 г.*, Вильнюс, 1982, с. 32.

¹²⁷⁷ Э. Э. Пучин, А. В. Холцманис, Е. П. Бурковский, *Основные положения проекта регенерации старой Риги*, Рига: ЛатНИИСтроительства, 1983, с. 4, 13.

¹²⁷⁸ *Историко-архитектурная оценка застройки*, in: Rygos savivaldybės archyvas, skaitmeninė kopija in V. Janušauskaitės archyvas.

¹²⁷⁹ Э. Э. Пучин, *Историко-градостроительные...*, с. 52.

¹²⁸⁰ *Transporta un gājēju kustības organizācija*, in: Rygos savivaldybės archyvas, skaitmeninė kopija in V. Janušauskaitės archyvas.

aparnaujančio transporto judėjimas.¹²⁸¹ Buvo parengtas ir Rygos senamiesčio maketas M 1:250, padėjęs detalizuoti pastatų fasadus ir stogų formas¹²⁸² (iki šiol išsaugotas Rygos savivaldybėje). Jis buvo transportuotinas ir transformuojamas, t. y. buvo galima išimti ir įdėti naujus pastatus, norint įvertinti, kokią įtaką jie turėtų visumai, t. y. buvo sumanytas ne tik kaip demonstracija (plg. su Vilniaus generalinio plano maketu, skirtu įtikinti valdininkus iš Maskvos¹²⁸³), bet ir kaip darbo priemonė¹²⁸⁴.

Panašiu metu, kai buvo baigtas Rygos projektas (devintojo dešimtmečio pradžia), pradėti Talino regeneracijos projekto atnaujinimo darbai. Pirmajame 1983-1990 m. etape parengtas strateginis-reguliuojantis dokumentas, kuriame numatyta gyvenamųjų, negyvenamųjų ir administracinių pastatų kapitalinis remontas ar restauracija, pastatai, kuriuose turėtų būti atkurama buvusi funkcija, sunaikintų pastatų atstatymas, naujų statybų vietos ir griautini pastatai, želdynų tvarkymas, įvairūs inžineriniai tinklai, sužymėtos pastatų funkcijos, reikšmingumo lygmenys ir vertės tipai. Turizmo ir visuomeninio centro funkcijų išskirtinį reikšmingumą liudija tai, kad parengti atskiri brėžiniai su pažymėtomis viešojo maitinimo, prekybos ir paslaugų įstaigomis¹²⁸⁵. 1981 m. taip pat sudarytas detalusis Talino centro planavimo projektas (Talino centro DP sudėtyje). Šiame projekte išplėtota istorinio užstatymo (įskaitant nesenus istorinius periodus) vertinimo ir projektavimo jų aplinkoje metodika¹²⁸⁶. Taigi būtų galima konstatuoti, kad Lietuvos projektai, kuriuose įdiegta pastatų vertinimo metodika, buvo parengti kone dešimtmečiu anksčiau. Vis dėlto Talino projekte deklaruotas tikslas projektuojant maksimaliai saugoti istorinę substanciją, įskaitant užstatymo struktūrą, konstrukcijas, detales ir kt.¹²⁸⁷, t. y. bent jau teoriniame lygmenyje ši prieiga skyrėsi nuo V. Jurkšto suformuluotosios Lietuvoje ir, vertinant iš šiuolaikinių pozicijų, laikytina konservatyvesne ir palankesne paveldui.

¹²⁸¹ Э. Э. Пучин, *Проект регенерации Старой Риги*, p. 55.

¹²⁸² *Ibid.*, p. 39.

¹²⁸³ Interviu su Augiu Gučiu, Vilnius, 2016-11-04, užrašė Karolis Kučiauskas, [skaitmeninė laikmena] in: V. Janušauskaitės archyvas.

¹²⁸⁴ Interviu su Edvins Burkovskis; Kristīne Budže, Ēriks Božis, *op. cit.*

¹²⁸⁵ *Tallinn*, 1982, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N.8.104-B, 1–11 brėž.

¹²⁸⁶ И. Каннельмяэ, *op. cit.*, p. 7.

¹²⁸⁷ *Ibid.*, p. 7.

Apžvelgus aptariamojo laikotarpio trijų Baltijos šalių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – paveldosaugos tendencijas SSSR kontekste, galima daryti išvadą, kad, nepaisant jų parengtuose projektuose deklaruotų skirtingų inspiracijos šaltinių ir / ar metodikų, visų trijų Baltijos šalių sostinių senamiesčių regeneracijos projektai buvo gana panašūs: viena vertus, siekta išsaugoti senąsias urbanistines struktūras, antra vertus, eita į kompromisus dėl pritaikymo, be to, būta ir utopinių, modernizmo padiktuotų sprendinių. Konservatyviausiu šiame kontekste laikytinas Talino, o liberaliausiu (ne tik dėl didelio senamiesčio ploto bei jame likusių neužstatytų sklypų, tačiau ir dėl pasirinktos prieigos) – Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas.

2.7.2 Tolimesni kontekstai: socialistinės šalys ir Vakarų Europa

Daugumoje kitų socialistinių šalių, kaip ir Lietuvoje bei Estijoje, susiformavo praktika istorinių miesto dalių planavimo užduotis skirti nacionaliniams paminklų apsaugos institutams, kuriuose dirbo ne tik paveldosaugininkai, tačiau ir miestų planuotojai bei kiti specialistai, atsakingi už visus planavimo aspektus – nuo analizės iki naujų tikslų formulavimo. Čekoslovakijoje miesto bendrajame plane istorinis jo centras būdavo paliktas kaip „balta dėmė“¹²⁸⁸ – tikėtina, kad būtent iš šios šalies buvo perimta ir sovietinės Lietuvos paveldosaugos praktika. Vakarų šalyse tokios institucijos neegzistavo, planavimo organizavimas buvo ir išliko savivaldos funkcija, vykdoma į procesą įtraukiant vietines paminklų apsaugos institucijas (tik Prancūzijos paveldosaugos sistema iš dalies panaši į taikytą Rytų Europoje). Lenkijoje nuo 1963 m., konservatoriai turėjo dalyvauti miestų planavimo procesuose, o nuo Europos paveldo metų (1975 m.) išaugęs dėmesys urbanistiniam paveldui lėmė ir miestų planuotojų įsitraukimą sprendžiant paveldo klausimus – Lenkijos urbanistų draugijoje įkurta Kultūrinės aplinkos apsaugos sekcija. Ši draugija buvo itin svarbi, nes būtent ji organizavo nemažai konkursų istorinių miestų revalorizacijos planams rengti¹²⁸⁹.

Revalorizacijos principas tapo skiriamuoju Lenkijos urbanistinio paveldo apsaugos bruožu regiono kontekste. Pats terminas šalyje pradėtas vartoti apie 1970 m. ir, nepaisant „užsienietiško skambesio“, greitai tapo labai populiarus. Jis pakeitė kitus terminus, įvardijusius intervencijos į paveldo

¹²⁸⁸ „Conservation of Municipal Historic Reservations in the Czech Lands“, p. 52.

¹²⁸⁹ Krzysztof Pawlowski, „Zasady ochrony..“, p. 53, 67.

objektus būdus *konservaciją* ir *restauraciją*, bei – urbanistikos paveldo – *rekonstrukciją*, *reanimaciją* ir t. t. *Revalorizacija* Lenkijoje apibrėžta beveik identišškai kaip kad *regeneracija* Lietuvoje – tai „veiksmų, kurių tikslas yra istorinių visumos ir erdvių bei kultūrinių vėrečių atkūrimas, taip pat gerinant funkcinės sąlygas, pritaikant jas šiuolaikinėms funkcijoms¹²⁹⁰. Lietuvių specialistai *revalorizacijos* termino visiškai nenaudojo – vienintelė rasta diskusija šiuo klausimu vyko 1989 m. konferencijoje, t. y. daugiau teoriniame lygmenyje. Vytautas Kugevičius tuomet teigė, kad praktikoje šis terminas aiškinamas „gana įvairiai“, yra „skolintas iš ekonomikos“. Autorius siūlė jį suvokti kaip „vertingų autentiškų savybių sugražinimą“. Įdomu tai, kad, remiantis būtent šiuo apibrėžimu, kvestionuota „besąlygiško autento doktrina“¹²⁹¹, t. y. pagrįsti „grynojo“ restauravimo apimtis viršijantys darbai (nauja statyba).

Vienas iš lenkiškosios mokyklos požymių – itin išsami istorinė analizė, turėjusi tapti pagrindu generaliniam planui rengti, t. y. numatyta, kad urbanistai turi bendradarbiauti su konservatoriais, kurie nurodo paminklų galimas funkcijas, eismo ribojimus, ištiria sanitarines ir higienos sąlygas, tankį, taip pat ir paveldosaugos aspektus (spalvas, architektūrą ir t. t.)¹²⁹². Kadangi Lenkijoje planus rengė įvairūs specialistai ir organizacijos, laimėjusios projektavimo konkursus (netgi pati PKZ turėjo daug padalinių), projektų metodika, požiūris ir grafinė raiška bei detalumas skyrėsi (atrodo, kad lietuvių specialistų 1975 metais matytas Liublino projektas iš tiesų buvo itin aukštos kokybės bendrame kontekste), pradedant nuo daugybės analizių, primenančių vėlyvojo etapo LSAMTI darbus (daug dėmesio erdvinėms charakteristikoms, morfologijai, apžvalgos taškams, supančiam kraštovaizdžiui), baigiant glaustais istoriniais duomenimis ir pastatų priskyrimais vertės kategorijoms. Skirtingas buvo ir sprendinių detalumo lygis – nuo senamiesčių planų M 1: 500 ar dar stambesnių iki kvartalų blokų detalizacijos aukštais (M 1:200 ir smulkiau, pavyzdžiui, Krokova, Liublinas M 1:100 su kapitalinių sienų tinklu, esamais ir projektuojamais praėjimais, griovimais, žibintais ir pažymėtomis būtinų atlikti polichromijos tyrimų

¹²⁹⁰ *Ibid.*, p. 60, 65.

¹²⁹¹ Vytautas Kugevičius, „Restauracija ir revalorizacija“, in: *Paminklų apsaugos ir paminklotvarkos problemos. Mokslinės ir praktinės konferencijos pranešimų tezės. 1989 m. kovo mėn. 9-10 d.*, Vilnius, 1989, p. 22.

¹²⁹² Pawlowski Krzysztof, „La réanimation des centres historiques en Pologne“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sités historiques*, Praha, 1976, p. 2–6.

vietomis)¹²⁹³. Panašių projektų buvo rengiama ne tik artimajame regione. Pavyzdžiui, tuo pačiu metu kaip ir Vilniaus regeneracijos projektas rengto Splito miesto Kroatijoje istorinio centro projekto apimtis ir sudėtis iš esmės sutapo su lietuviškojo atitiktens: jį sudarė esamų sąlygų įvertinimas (pastatų apmatavimai, inventorizacija, statistiniai duomenys, būklė, pirminė ir esama funkcijos, sociologiniai duomenys, pastatų periodizacija, vertinimas pagal istorinę ar estetinę vertę (kategorijos), būklė, aukštis, medžiagiškumas, eismo analizė), miesto raidos tyrimai, destruktivių veiksmų ir jų priežasčių nustatymas ir revitalizacijos programa (griežta apsauga, restauravimas, rekonstrukcija, funkcijų adaptavimas, infrastruktūros pagerinimas, pėsčiųjų eismo reguliavimas, regeneruojant „mirusias“ gatves, tinkamo dizaino parinkimas)¹²⁹⁴.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nagrinėjamu periodu pradėta zonuoti ir paminklų teritorijose (anksčiau buvo skiriama paminklo teritorija, galbūt jos apsaugos zona ir likęs miestas), tačiau zonų paskirtis priklausė nuo šalies teisinės bazės ir konkretaus objekto saugotinių bruožų. Priklausomai nuo senamiesčio specifikos, Lenkijoje aštuntajame dešimtmetyje buvo nustatomos šios zonos: visiškos apsaugos, dalinės apsaugos, vizualinės apsaugos, peizažo apsaugos ir archeologinės apsaugos¹²⁹⁵. Leidene, Nyderlanduose, aštuntojo dešimtmečio viduryje išskirtos trys skirtingo reguliavimo zonos: A – svarbus gatvių ir vandens kelių tinklas, susijęs su atvirų erdvių pobūdžiu ir naudojimu, bei pastatų kurių dauguma – paminklai matmenimis ir forma; B – svarbus gatvių ir vandens kelių tinklas, susijęs su atvirų erdvių pobūdžiu ir naudojimu bei pastatų kurių dalis yra paminklai matmenimis; C – svarbus gatvių ir vandens kelių tinklas, siejamas pastatų mastelio¹²⁹⁶. Palyginus aptartąsias saugotinių elementų aspektu

¹²⁹³ *Rewaloryzacja bloku nr 4 w sektorze A (przy ul. Floriańskiej)* [autorius neįžiūrėtas], in: *Zabytki urbanistyk i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 260; Jamiołkowska Jadwiga, *Plan rewaloryzacji Starego Miasta. Blok VI między ul. Grodzką, Ku Farze, Rybną. Wnioski do rewaloryzacji. Rzut parteru*, Lublin: PKZ, 1979, in: *Zabytki urbanistyk i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 303.

¹²⁹⁴ Tomislav Marasović, *op. cit.*, p. 19–29.

¹²⁹⁵ Pawlowski Krzysztof, „La réanimation des centres historiques en Pologne“, p. 4.

¹²⁹⁶ *Protection and Cultural Animation of Monuments...*, p. 318.

diferencijuotas zonas su Kauno regeneracijos projekte nustatytomis, galima teigti, kad taikyti iš esmės tie patys principai.

Tuo pačiu metu, kai Lietuvoje vis dar spęsta, kaip mažinti gyventojų tankį senamiesčiuose Vakarų Europoje susidurta su priešinga problema – tai istorinių miestų centrų nepatrauklumas esamiems ar potencialiems gyventojams. Nors tarptautiniu lygmeniu pripažinta, kad įvairių sričių Italijos specialistų sąmoningumas miestų paveldo išsaugojimo aspektu Europoje neturi lygių, o „idėjos ir planai nėra problema“, tačiau jų įgyvendinimas strigo. Taigi aštuntojo dešimtmečio pradžioje daugelyje istorinių centrų nustatyta daugybė spęstinių klausimų¹²⁹⁷. Iš pradžių atrodė, kad geriau planuoti mažesnius, besitraukiančius miestelius: pavyzdžiui, Orvieto planas jau 1956 m. atskyrė istorinį centrą ir užtikrino atitinkamas konservavimo priemones, šis principas patvirtintas ir 1963 m. generaliniame plane. Vis dėlto toks griežtas atskyrimas jau aštuntajame dešimtmetyje pradėjo kelti senamiesčių patrauklumo, gyvybingumo praradimo problemų¹²⁹⁸. Italijoje įsivyravusi istorinių centrų depopuliacijos, išsikilant į naujus gyvenamuosius rajonus priemiesčiuose, tendencija aštuntoje dešimtmečio pradžioje įvardyta kaip „tuoj tapsianti katastrofiška“, todėl pradėta ieškoti galimybių teikti savininkams finansinę paramą¹²⁹⁹, sukurtas dar vienas urbanistinių struktūrų gaivinimą apibrėžiantis terminas – „risanamento“ (plg. su revalorizacija)¹³⁰⁰. Skirtingai negu Lietuvoje vykęs senamiesčių atnaujinimas, orientuotas „į vaizdą ir turistą“, Vakaruose pagrindiniais atnaujinimo ir atgaivinimo tikslais dažnai buvo įvardijamas miesto branduolio gyvybingumas ir gyvenamosios funkcijos išsaugojimas. Pavyzdžiui, 1972 m. Briugės (Belgija) plano pagrindiniu tikslu buvo įvardytas siekis, kad „gyvenamoji miesto funkcija turi būti praplėsta, kad pritrauktų daugiau gyventojų ir taip užtikrintų gyvybingą miesto, [skirto – v.j.] visoms visuomenės grupėms, charakterį“. Savivaldybė, kurdama gerus būstus ir eliminuodama trūkumus (triukšmą, taršą), siekė Briugės senamiesčio gyventojų skaičių padidinti iki 32 tūkst.¹³⁰¹ (plg. su nuolatinėmis gyventojų skaičiaus mažinimo Lietuvoje ir kitose socialistinėse šalyse).

¹²⁹⁷ Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. E.7.

¹²⁹⁸ *Protection and Cultural Animation of Monuments...*, p. 265.

¹²⁹⁹ François Sorlin, Piero Gazzola, Raymond Lemaire, *op. cit.*, p. 95–96.

¹³⁰⁰ Commune di Bologna, *Come si restaura a Bologna. Una casa in borgo Polese. Risanamento conservativo del centro storico di Bologna*, Bologna, 1980.

¹³⁰¹ *Protection and Cultural Animation of Monuments...*, p. 44, 48.

Siekiant didinti miestų centrų patrauklumą daug kur Vakarų Europoje buvo pasitelkiamos įvairios skatinimo ir finansinės pagalbos priemonės. Tuo metu Prancūzijoje jau galiojo iki dabar išlikusi ir po kitas šalis pasklidusi pajamų mokesčių lengvata, kompensuojanti patirtas restauravimo išlaidas, Nyderlanduose veikė dalinės paramos sistemos¹³⁰², skirtos miestų branduoliams atgaivinti¹³⁰³. Škotijos paveldosauga taip pat pasuko tokia linkme: 1973 m. konstatuota, kad į klausimą, kaip vykdyti senamiesčio pertvarkas Edinburge (Škotija) „praityje atsakymas buvo įteikti uždarymo orderius, perkelti gyventojus, nugriauti ir perstatyti“¹³⁰⁴, o tuo metu, siekiant paskatinti vargingesnių gatvių gyventojus imtis iniciatyvos, pradėta teikti parama, galėjusi viršyti 75% atnaujinimo darbų vertės. Straipsnyje pateiktas 86% paramos konkretus pavyzdys, įrodantis, jog sistema buvo ištobulinta taip, kad paramos dydis būtų atvirkščiai proporcingas nuosavybės vertei, t. y. skurdesni objektai būtų remiami daugiau¹³⁰⁵. Nuosekliai paaiškinta, kad konsultacijų biuras perkeltas iš palėpės į pirmą aukštą (techninis ir psichologinis prieinamumas), jame įrengti informaciniai standai, nuolat teikiama informacija ir patarimai¹³⁰⁶. Vakarų Europoje pradėtos pilotinės iniciatyvos siekiant atgaivinti istorines teritorijas, paversti jas patraukliomis privačiam investuotojui. Pavyzdžiui, Česterio Bridgegate teritorijoje (Didžioji Britanija) buvo atlikti išsamūs pastatų naudojimo, užimtumo, būklės ir finansinių investicijų poreikių tyrimai, tuomet savivaldybė pati nupirko ir restauravo svarbiausius pastatus ir siūlė paskolas bei paramą privačioms iniciatyvoms¹³⁰⁷. Praktiškai įgyvendinant tokias atnaujinimo programas taikytos skirtingos schemos – vienoje šalyse pirmenybė teikta atnaujinimui kvartalais (blokais – pavyzdžiui, Prancūzija, Vengrija, kartais Didžioji Britanija ir Italija), kitose – privačioms iniciatyvoms ir pavieniams

¹³⁰² Dennis G. Rodwell, „Conservation legislation: A European survey“, p. 32–33.

¹³⁰³ Vytautas Jurkštas, „Istorinių miestų rekonstrukcijos kryptis Čekoslovakijoje“, p. 129.

¹³⁰⁴ Dennis G. Rodwell, „Edinburgh lessons in conservation“, in: *Daily Telegraph*, 1973-08-27.

¹³⁰⁵ Desmond Hodges, „Edinburgh New Town“, in: *European Heritage. Issue Three. Problems of Historic Towns*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1974, p. 46.

¹³⁰⁶ Dennis G. Rodwell, „Edinburgh lessons in conservation“, in: *Daily Telegraph*, 1973-08-27.

¹³⁰⁷ Roy Worskett, *op. cit.*, p. 25–26.

pastatams, sudarant sąlygas pasiekti tolygesnius rezultatus, nesusiformuojant ryškiems kontrastams tarp atnaujintų ir neatnaujintų miesto dalių¹³⁰⁸.

Vakarų Europos urbanistinio paveldo apsaugoje mažiau reikšmės pradėta teikti konkrečioms, griežto reguliuojamojo pobūdžio planavimo priemonėms. Dauguma šalių parengė naujų pastatų istorinėje aplinkoje statybos gaires, kurios buvo mažiau palankios modernizmo architektūrai negu Lietuvos ar kitų socialistinių šalių. Prancūzijoje labiausiai akcentuotos tradicinės medžiagos ir charakteringos architektūros formos bei detalės¹³⁰⁹, tačiau nebūtinai jos reglamentuotos būtent planavimo dokumentuose ir priimtos taikant priegią „iš viršaus į apačią“. Pavyzdžiui, asociacija „Puy – praeities ir ateities miestas“ parengė leidinį „Pastabos ir eskizai, skirti senųjų kvartalų reabilitacijai“, kuriame pateikti ne tik trumpi aprašymai, aiškios instrukcijos neprofesionalui suprantama kalba, tačiau ir vietovėje būdingos architektūros eskizai-pavyzdžiai¹³¹⁰. Paveldosaugos sistemos pradėjo persiorientuoti nuo rimtų intervencijų (restauravimo Venecijos chartijoje apibrėžta prasme) į nuolatinę priežiūrą ir smulkius remontus.

Aptariamuoju laikotarpiu keitėsi ir Vakarų Europos paveldosaugos prioritetinės kryptys. Pradėta orientuotis į mažesnės reikšmės, foninius pastatus, daugiausia dėmesio skiriant jų išorei. Šiuo aspektu galima palyginti Vakarų ir socialistinių šalių priegas. Pavyzdžiui, Bulgarijoje išskirta 4 (žemiausio lygmens) paminklų kategorija – „pastatai, reikšmingi ansamblio išsaugojimui“, t. y. svarbūs dėl savo išorės ir viduje gali būti keičiami. Tačiau iš esmės šioje šalyje pastatai, neįtraukti į paminklų sąrašus, buvo tiesiog ignoruojami¹³¹¹. Didžiojoje Britanijoje pradėta kalbėti, kad kontekstiniai, arba „mažieji“ (angl. „minor“), visų laikų pastatai (nuo Viduramžių iki Viktorijos epochos) atlieka „palaikymo rolę“ ir yra svarbūs ne tik dėl savo vizualinės vertės, tačiau ir kaip būstas ar darbo aplinka, t. y. turi ir ekonominę bei socialinę vertę. Todėl „konservavimas [apsauga] yra ne tik „architektūros“ klausimas <...>. Jis susijęs su būstu, žemės naudojimu, transportu – klausimais, kurie yra pagrindiniai „planavimo“ politikoje“¹³¹².

¹³⁰⁸ *Protection and Cultural Animation of Monuments...*, p. 11.

¹³⁰⁹ Jukka Jokilehto, „Organizations, charters and movements – an overview“, p. 45.

¹³¹⁰ Association “Le Puy, cité de passé et d’avenir”, in: *Notes et croquis pour servir à la réhabilitation des quartiers anciens de la ville de Puy, Les Cahiers de la Haute Loire, numéro spécial*, 1972.

¹³¹¹ Hans Haas, *op. cit.*, p. 18, 20–21.

¹³¹² Dennis G. Rodwell. *A paper on the Conservation of historic Edinburgh, with particular reference to the Georgian New Town*, l. 1.

Česteryje išleisti lengvai suprantami net neprofesionalams lankstinukai, kuriuose prie tradicinio pastato fasado paveiksluko papunkčiui surašyta, kokiems restauravimo darbams galima gauti paramą: pvz., stogas (dangos keitimas, medinių konstrukcijų keitimas, lietaus nuvedimo sistemos tvarkymas, kaminų tvarkymas, karnizo tvarkymas ir restauravimas); langai (rėmų tvarkymas arba keitimas; suskilusių palangių ar sąramų keitimas); konstrukcijos (plytų atstatymas, sienų stiprinimas, pamatų, lubų, grindų tvarkymas, durų staktų tvarkymas, supuvusių durų keitimas replika)¹³¹³.

Kitoks požiūris Vakarų Europoje formavosi į naujų pastatų statybą bei individualių būstų remontus senojo urbanistinio paveldo zonose. Pavyzdžiui, itin išsamiaame dokumente, parengtame 1980 m. Bato miesto (Didžioji Britanija) konservacinei zonai¹³¹⁴, nustatytos detalios taisyklės naujai statybai, rekonstravimui, perstatymui. Šiame dokumente įvardytos vietos, kur statyba uždrausta, apibūdintos skirtys tarp seno ir naujo, supažindinta su savivaldybės pagalba kontekstualizuojant pastatus su „miesto dvasia“, aptartas paminklinių pastatų tvarkymas, nepaminklinių pastatų griovimas (pažymėta, kad jie labai svarbūs vietiniam charakteriui ir gali būti griunami tik išskirtinėmis aplinkybėmis), aprašyta medžių apsauga ir sodinimas, būdingi spalviniai sprendimai, apdailos medžiagos, reklamų dizainas, tvoros ir gyvatvorės bei gatvių mažoji architektūra (net kelio ženklai, gatvių pavadinimų lentelės, telefono būdelės, kioskai, apšvietimo ir šviesoforų stulpai, stotelės, suoleliai ir šiukšlių dėžės)¹³¹⁵. Šis dokumentas, lyginant su lietuviškaisiais, labiau panašus į dizaino gaires su potencialiais apribojimais negu į projektą, kuriame numatyti konkretūs sprendiniai.

Didžiausia šių dokumentų skiriamoji ypatybė yra tai, kad Vakaruose daugiau iniciatyvos suteikta savininkui ir / ar privačiam architektui, kurie savo sprendimus turi rengti atsižvelgdami į pateiktus išsamius reikalavimus ir konkrečius sprendinius suderinę su savivaldybe. Taigi, vienas žymiausių Vakarų paveldosaugos pokyčių, atskleidusių Vakarų ir Rytų Europos valstybių skirtumus, buvo požiūris į profesionalo ir savininko vaidmenis paminklų apsaugoje. Socialistinėse valstybėse viską reguliavo profesionalūs specialistai, o gyventojai suvokti tik kaip pasyvūs subjektai – be sprendimo

¹³¹³ *Conservation in Action (A progress report of what is being done in Britain's Conservation Areas, based on Civic Trust conference held at the Royal Festival Hall)*, Civic Trust, 1972, p. 81.

¹³¹⁴ Bato konservacinė zona įsteigta 1975 m., sujungus šešias atskiras zonas, suformuotas 1968 m.

¹³¹⁵ *Policies for the Conservation Area*, Bath City Council, 1980, p. 3, 11–17.

galios. Pavyzdžiui, Bulgarijoje, Plovdive, 1980 m. duomenimis, gyvenamoji norma vienam gyventojui padidinta nuo 19 iki 25 kv. m., todėl suplanuota į naujus rajonus iškelti apie trečdalį centro gyventojų¹³¹⁶. Nepaisant planuojamo pokyčio masto, išorinis stebėtojas konstatavo, kad visuomenės įtraukimo į miesto atnaujinimo ir apsaugos planavimą ar įgyvendinimą procesas nevyko. Projektai tiesiog buvo paviešinami masinėje žiniasklaidoje¹³¹⁷.

Vakarų Europoje tuo metu suvokta, kad išorinis reguliavimas, naudotojams neįsisąmoninus jo prasmės ir neturint reikalingų žinių apie objektų vertę bei priežiūrą, nėra efektyvus. Pradėta taikyti nuostata, kad „jei savininkas neateina informacijos, informacija eina pas savininką“¹³¹⁸. Profesinėje kalboje, diskusijose įsitvirtino sąvoka „visuomenės įtraukimas“. Pavyzdžiui, Esekse (Didžioji Britanija) nuspręsta, kad „yra svarbu palaikyti viešąją nuomonę: mes publikuojame brošiūras, patraukliai pateiktas ir paprasta kalba. Viena paaiškina, kas yra konservavimas, kita pateikia gaires <...>, kita skirta gatvės baldų išdėstymui ir dizainui. Artimiausiu metu planuojame išleisti brošiūrą apie senų pastatų priežiūrą ir restauravimą ir galvojame po vieną išsiųsti kiekvienam registrinio ar planuojamo registruoti pastato savininkui grafystėje“¹³¹⁹. Taigi paveldo apsauga tapo ne tik profesionalų, tačiau ir visuomenės reikalu, o Europos socialistinio bloko šalyse dar tik brendo sąlygos tokiems pokyčiams (žr. III skyrių).

2.7.3. Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos samprata tarptautinių tendencijų kontekste

Amžininkai, dalyvavę aptariamojo periodo Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos procesuose, stengėsi pabrėžti lietuviškosios (sovietinės) sistemos šiuolaikiškumą, akcentuoti metodikos ir projektų atitikimą ne tik regiono, bet ir tarptautiniams principams. Pavyzdžiui, teigta, kad „kvartalų kompleksinio rekonstravimo, tyrimo ir projektavimo darbų metodikos esmę sudaro tarptautiniai kultūrinio palikimo apsaugos principai, individualizuoti konkrečioms mūsų senamiesčių sąlygoms“¹³²⁰. Vertinant šalies specialistų

¹³¹⁶ *Protection and Cultural Animation of Monuments...*, p. 65.

¹³¹⁷ Hans Haas, *op. cit.*, p. 30.

¹³¹⁸ *Conservation in Action*, p. 13.

¹³¹⁹ *Conservation in Action*, p. 13.

¹³²⁰ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, p. 57.

pasiekimus, pirmiausia akcentuota, koks sudėtingas ir kompleksiškas, reikalaujantis daug pastangų darbas yra urbanistinio paveldo apsaugos projektų rengimas ir įgyvendinimas¹³²¹. Iš tiesų, pagrindiniai regeneracijos projektų teiginiai, pavyzdžiui, „apsaugoti senamiesčio vertybes bei panaudoti jas šių dienų poreikiams“¹³²², iš esmės atitiko pagrindines tarptautinių dokumentų nuostatas, tačiau abejonių kelia jų praktinė interpretacija ir realizacija. Panašiai formuluota, tačiau labiau orientuota į paveldo aspektą buvo to meto Estijoje taikyta prieiga, siekusi, kad „visi remonto darbai senamiesčiuose prisidėtų prie konkretaus pastato istorinių verčių atgaivinimo“¹³²³. Taigi bendruoju požiūriu – teorinės socialistinių šalių paveldosaugos deklaracijos iš esmės atitiko tarptautines tendencijas, bet praktiškai skirtumų buvo.

Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, nustatant sovietinės Lietuvos paveldosaugos projektų uždavinius, pirmiausia vardinti utilitarieji-socialistiniai siekiai: „kultūrinio-buitinio patarnavimo ir sanitarinių-higieninių gyvenimo ir darbo sąlygų“ gerinimas, eismo organizavimas (perteklinio transporto ir pramonės įmonių iškėlimas), o Klaipėdos atveju – dar ir „išraiškingo senamiesčio silueto sukūrimas“¹³²⁴ (!). Pastarasis uždavinys, modernistinis savo prieiga, atrodo, visai neatrodė kupinas vidinių prieštaravimų to meto paveldosaugos specialistams. Tiesa, „patobulintos“ išsklotinės būdingos ir Lenkijos miestų aštuntojo dešimtmečio projektams (pavyzdžiui, Peremišlis, Zamostė), tačiau esminis skirtumas yra tas, kad Lenkijos restauratoriai nesiekė sukurti naujų dominančių – priešingai, buvo skatinamos naujesnių pastatų žeminimo (viršutinių aukštų nugriovimas) ir apsodinimo maskuojančiais želdiniais tendencijos, o siūlyta atstatyti tik kai kurias istorines dominantes (pvz., pilių ir bažnyčių bokštus)¹³²⁵. Vienas iš moderniosios miestų planavimo minties gajumo

¹³²¹ Juozas Marcinkus, „Paminklų konservavimo instituto 1976–1980 metų darbas ir problemos“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 14; Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, p. 57.

¹³²² Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 26.

¹³²³ X. Сирель, *op. cit.*, p. 83.

¹³²⁴ Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, p. 57–58; Stasys Prikockis, *op. cit.*, p. 59.

¹³²⁵ S. Wiercioch, [Przemysł], „Fragment panoramy miasta od strony północnej przed revalorizacją“ ir „Fragment panoramy miasta od strony północnej po

Lietuvoje pavyzdžių – modernistinio požiūrio nulemtas senamiesčių vertinimas. Nekelia nuostabos, kad 1956 m. V. Mikučianis, to meto Vilniaus vyriausias architektas, žinomas dėl itin formalaus ir netgi priešiško požiūrio į paveldą, rašė apie „siaurų, vingiuotų gatvių labirintą“ ir „kiemus-šulinius“¹³²⁶, tačiau šios formuluotės liko gyvos iki pat 1980 m., kuomet LTSR nusipelnęs architektas J. Marcinkus restauratorių mokslinėje konferencijoje aktualizavo „senamiesčių užstatymo specifiką, jų siauras, triukšmingas, nevėdinamas gatves, drėgnus tamsius pirmuosius pastatų aukštus“¹³²⁷, o R. V. Kaminskas kaip pagrindines problemas Kauno senamiestyje įvardijo „gyvenamojo ploto tankumą, žaliųjų sodinių stoką, didelį pastatų susidėvėjimą“¹³²⁸. Nepakito ir požiūris į gyventojus bei jų poreikius: „Tyrinėtojai, projektuotojai, remontininkai pilnai surado bendrą kalbą, suprato būsimųjų senamiesčio šeiminių perspektyvinius poreikius, kuriuos jie patys, būsimieji šeiminių, ne visuomet įsivaizduoja. [...] jis [gyventojas – v.] ryžtasi gyventi senamiestyje, iš kurio daugelis nori išsikelti. Jam reikia šviesos, gero oro, ramybės“¹³²⁹.

Konstatuotina, kad deklaruotas Lietuvos projektų integralumas vertintinas kaip paviršutiniškas, nes projektuose neatsižvelgta arba tik parodomuoju būdu atsižvelgta į gyventojų poreikius ar lūkesčius („visad laikyti dėmesio centre patį brangiausią mūsų turtą – tarybinį žmogų“¹³³⁰). Nors rengiant regeneracijos projektus atlikti sociologiniai tyrimai, t.y. formaliai įvykdyta Europos architektūros paveldo chartijoje išsakyta būtinybė įtraukti miestiečius į sprendimų, liečiančių jų gyvenamąją aplinką,

revalorizacij (projekt)“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 405; J. Mach, T. Piątek, [Zamość], „Panorama wschodnia Starego Miasta“ ir „Panorama południowa Starego Miasta“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 624–625.

¹³²⁶ Juozas Jurginis, Vladislovas Mikučianis, *op. cit.*, p. 38.

¹³²⁷ Juozas Marcinkus, *op. cit.*, p. 14.

¹³²⁸ Romualdas Kaminskas, „Kauno senamiesčio gyvenamasis fondas“, in: *Kultūros paminklų restauravimo darbų praktika*, sud. R. Šermukšnis, Kultūros paminklų restauravimo trestas, Kauno restauravimo dirbtuvė, 1979, p. 29.

¹³²⁹ Romualdas Kaminskas, „Kauno senamiesčio gyvenamasis fondas“, p. 40.

¹³³⁰ Jurgis Vanagas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, p. 1.

priėmim¹³³¹, taėiau gyventojai liko statistiniais vienetais, apie projektų sprendinius su jais nebuvo diskutuojama, tik specialistas spėsdavo, kas „jiems“ (gyventojams, naudotojams) bŭtų geriau. Taip paėia radikaliausia forma buvo įgyvendinamas jau minėtos 1966 m. konferencijos Ćekoslovakijoje rezolucijos teiginys – miestų išsaugojimas yra specialistų (architektų, miestų planuotojų ir t. t.) uęduotis¹³³². Tokiu bŭdu buvo kur kas paprasėiau įgyvendinti „grynosios“ restauracijos uędavinius, o totalitarinė sistema sudarė visas prielaidas tokiems uęmojams, taėiau „finansiška nestipri valstybė nepajėgė šio grandiozinio projekto įgyvendinti iki galo ir nuosekliai.“¹³³³

Vertinant Lietuvos senamiesėių apsaugos pasiekimus, labiausiai dęiaugtasi paęanga pagal modernistinę sampratą; „Centralizuotas šildymas, gamtinės dujos leido pašalinti didelius plotus uęžimanėius menkaverėius ūkinius pastatus, tuo paėiu statyti naujus statinius, sodinti žaliuosius plotus, rengti poilsio zonas“¹³³⁴. Vakarų Europoje šiuos klausimus kompleksiška ir daęniausiai daug demokratiškaiau sprendė „urban renewal“ programos¹³³⁵, taėiau jos buvo pagrįstos kiek kitokiais principais ir tikslais negu estetizuota ir norminė kvartalų rekonstrukcija Lietuvoje¹³³⁶. Nors ir Vakarų šalyse suinteresuotų pusių, ypaė gyventojų, įtraukimo ir sąmoningumo kėlimo procesai nebuvo ir nėra idealūs, taėiau iš esmės priešinamas sovietinėms tendencijas liudija faktai, pavyzdžiui, kad ir 1970 m. vykusi vienos dienos konferencija „Jurgio laikų Edinburgo konservavimas“, kurią aplankė 1500 žmonių, dauguma – Naujamiesėio gyventojai¹³³⁷.

Paradoksalu, bet, sekant politine linija, Lietuvos viešojoje, profesinėje ir akademinėje erdvėje tuo metu buvo kritikuojami uęsienio (tikriausiai turėtos omenyje Vakarų Europos šalys) specialistų taikomi kriterijai, kurie „labiau tinka estetinėms ir šiaip sunkiai apibrėžiamoms ypatybėms nustatyti (pvz.,

¹³³¹ *European Charter of the Architectural Heritage*, 9 str.

¹³³² „Résolution de Symposium international sur la regeneration des sites urbains historiques“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 336–338.

¹³³³ Rasa Ćepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 246.

¹³³⁴ Romualdas Kaminskas, „Kauno senamiesėio gyvenamasis fondas“, p. 33.

¹³³⁵ Fassbinder Helga, Kalle Egbert, *Comparative study of urban renewal policy, Netherlands National Committee for the European Urban Renaissance campaign*, 1982.

¹³³⁶ Išsamesnis šių procesų palyginimas bŭtų tikslingas ir įdomus, taėiau tam reikėtų atskiro tyrimo.

¹³³⁷ G. Rodwell Dennis. *A paper on the Conservation of historic Edinburgh...*, l. 11.

unikalumas, reprezentatyvumas ir pan.), o į istorinės aplinkos pritaikymą šiandieniniams gyventojų poreikiams visai nekreipiama dėmesio¹³³⁸. Apmažstant tokią V. Jurkšto poziciją ir jo sudarytą pastatų vertinimo metodiką to meto tarptautinių tendencijų kontekste, sunku sutikti su jo nuomone. Priešingai, Vakarų šalių paveldosauga nuo XX a. 7–8 dešimtmečio pradėjo ypač akcentuoti įprastos gyvenamosios aplinkos, savitų gyvenimo būdų, apsaugos bei tęstinumo poreikius (o, pavyzdžiui, Rygos regeneracijos projektas, rengtas 1977–1983, šiandieną laikomas būtent estetiškos prieigos miesto apsaugoje pavyzdžiu¹³³⁹). Vakaruose jau buvo pastebėta bei įsisąmoninta, kad taip – gerokai plačiau suvokiama – paveldo apsauga mažiau konfrontuoja ir su kitais sociokultūriniais procesais¹³⁴⁰.

Vis dėlto to paties laikotarpio lietuvių paveldosaugos specialistų, ypač akademinės bendruomenės atstovų, tekstuose ir konferencijų pranešimuose galima rasti santūrios kritikos, skirtos Lietuvoje vyravusiems paveldosaugos principams ir vykusiems procesams. Pavyzdžiui, 1979 m., vertindamas Kauno senamiesčio regeneracijos darbus, A. Miškinis, turėdamas omenyje pernelyg didelio masto griovimus, darbus be archeologo priežiūros, broką, konstatavo, kad „daug vertingų senojo Kauno istorijos puslapių užverčiama, jų net nepraskleidus“ ir „visi tie, kurie regeneruoja senamiestį, turėtų būti jam jautresni“¹³⁴¹. Kiti autoriai lygino „restauratorių“ ir „komunalininkų“ darbo principus ir rezultatus, žinoma, ne pastarųjų naudai¹³⁴², ypatingai kalbėdami apie autentiškų elementų naikinimą, pavyzdžiui, Klaipėdoje, kur specializuotos, paveldo apsaugos darbams skirtos organizacijos padalinys įsikūrė vėliau negu Vilniuje ar Kaune¹³⁴³. Daugiausia pastabų išsakyta dėl

¹³³⁸ Vytautas Jurkštas, *Senamiesčių regeneracija...*, p. 25.

¹³³⁹ Mārtiņš Mintauris, „European Architectural Heritage Year 1975...“, p. 374.

¹³⁴⁰ Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 272.

¹³⁴¹ Algimantas Miškinis, „Dėl Kauno senamiesčio regeneracijos projekto realizavimo“, in: *Kultūros paminklų restauravimo darbų praktika*, sud. R. Šermukšnis, Kultūros paminklų restauravimo trestas, Kauno restauravimo dirbtuvė, 1979, p. 105.

¹³⁴² Juozas Stasiulaitis, „Kultūros paminklų apsauga regeneruojant Vilniaus senamiesčio kvartalus“, in: Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.): Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 42; Romualdas Kaminskas, „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“, p. 3.

¹³⁴³ Z. Rutkauskas, „Susirūpinkime Klaipėdos senamiesčiu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969, Nr. 9, p. 14.

pernelyg išsiskiriančių ar, atvirkščiai, pernelyg nuobodžių naujų pastatų, suprojektuotų, per mažai atsižvelgiant į viso senamiesčio regeneracijos projektus ir tyrimus¹³⁴⁴. Kita vertus, kritikuojami buvo ir restauratoriai: pavyzdžiui, architektų sąjungos valdybos plenumo 1968 m. diskutuojant dėl lėtų („neleistinai mažai padaryta“) senamiesčių tvarkymo tempų, nuspręsta, kad specializuota organizacija (tuo metu dar SMRGD) nepajėgi laiku parengti dokumentacijos visiems respublikos senamiesčiams, o jos pozicija („tik save laikė kompetetinga“) pripažinta ydinga¹³⁴⁵. Vertinant senamiesčių rekonstrukcijos projektus pagal formalius sąjunginius reikalavimus, nuspręsta, kad jie „neturi įtikinamo ekonominio pagrindimo“ ir pasiūlyta pasvarstyti, „ar nevertėtų kartais nugriauti seną pastatą ir jo vietoje statyti naują, o ne siūlyti tik remontuoti?“¹³⁴⁶

Įvertinus tendencijų įvairovę, natūralu, kad šiuolaikiniai sistemos vertinimai nevienareikšmiški. Anot J. Markevičienės, R. Čepaitienės¹³⁴⁷, ypač J. Butkevičienės, nagrinėjusios išimtinai architektūros objektų tvarkymo tendencijas „lietuviškoji paveldosauga neatitiko ar atsiliko nuo tarptautinių tendencijų, likusi „elementinės“ ir nepasiekusi kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos paradigmos – „pagal sovietinius įstatymus ginami buvo tik „paminklo“ statusą turintys ir į sąrašus įtraukti objektai“¹³⁴⁸. J. Markevičienė teigė, kad „iš gautųjų vertinimų ir iš dokumento naratyvo akivaizdu, kad autoriai žvelgė į miestą ne iš tuometinių paveldo saugos principų perspektyvų“¹³⁴⁹. Ir, priešingai, anot S. Kulevičiaus, būtent senamiesčių regeneracija, sudėtingas teritorijas traktavusi kaip nedalomą sistemą ir saugojusi „charakterį sudarančius“ mažiau vertingus objektus, yra vienas iš procesų, leidžiančių tvirtinti, kad sovietinės Lietuvos paveldosaugoje būta „kompleksinės-struktūrinės paveldosaugos apraiškų“.

¹³⁴⁴ A. Minkevičius, „Istorinė aplinka – talentų varžybų arena“, in: *Statyba ir architektūra*, 1978, Nr. 3, p. 10–11; „Senamiestis eina per širdį“, p. 8–9; R. Kaminskas, Romualdas Kaminskas, „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“, p. 5.

¹³⁴⁵ Algimantas Mačiulis, „Senamiesčiai, jų apsauga ir rekonstrukcija“, in: *Statyba ir architektūra*, 1968, Nr. 4, p. 14.

¹³⁴⁶ Jonas (Vytautas?) Jurkštas, „Pastabos apie...“, p. 44–45.

¹³⁴⁷ Rasa Čepaitienė, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, p. 54. Autorė teigia, kad dirbta atskirais kvartalais arba pastatais, „neatsižvelgiant į tai, kad miestas yra sistema“, tačiau pavyzdžiai rodo, kad tyrimai pirmiausia būdavo atliekami visam miestui, toliau detalizuojant kvartalų ir pastatų lygmenyje.

¹³⁴⁸ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 272, 374.

¹³⁴⁹ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai ...“, p. 262.

nes orientuotasi į didelių, sudėtingų teritorijų tvarkybą; taikyta holistinė prieiga, o iškeltas tikslas – ne muziejifikuoti, o atgaivinti, pritaikyti šiuolaikiniams poreikiams. Tai rodo, kad nebuvo atsiliekama nuo Vakarų Europos tendencijų.¹³⁵⁰ A. Vaitkuvienės nuomone, „kompleksiškumo sąvoka atitiko tuometinį kompleksiškumo suvokimą, deklaruotą tarptautiniuose Vakarų paminklosaugos dokumentuose“¹³⁵¹. Su šiuo teiginiu būtų galima sutikti vertinant teorinius pasisakymus ir, iš dalies, netgi paminklų saugojimo tendencijas, vyravusias Vakarų praktikoje, tačiau būtina pabrėžti, kad realioje Lietuvos paveldosaugos praktikoje būta akivaizdžių oficialias deklaracijas (ir tarptautines, ir savas, vietines) neatitinkančių skirtumų, daugiausia sąlygotų skirtingos politinės ir ekonominės santvarkos. Tuos Vakarų ir sovietinės Lietuvos skirtumus fiksavo (be abejo, iš pradžių socialistinės sistemos naudai) ir amžininkai.

Žymiausių to meto Vakarų paveldosaugininkų parengtos metodikos¹³⁵² sugretinimas su lietuviškaisiais senamiesčių regeneracijos projektais atskleidžia nemažai panašumų – tyrimų išsamumo, apsaugos ir šiuolaikinių poreikių derinimo, ypač pastatų kategorizavimo ir šių kategorijų apibrėžimo aspektu. Taigi šiuo požiūriu galima daryti išvadą, kad lietuviškieji urbanistinio paveldo apsaugos dokumentai to meto naujausias ir labiausiai pripažintas teorines tendencijas atitiko, klausimų galėtų kelti tik jų interpretavimas ir įgyvendinimas. Aptariant šią situaciją, derėtų palyginti oficialius dokumentų siekius, pakartojančius tarptautines integruotos paveldo apsaugos tendencijas, ir konkrečius sprendinius, kuriuose dar buvo nemažai modernistinio noro keisti „tobulinant“ istorinę senamiesčių aplinką. Taigi dokumentuose buvo deklaruojama kontekstinių pastatų, svarbių kaip miesto visumos dalis, saugojimas, funkcijų planavimas, gyventojų poreikių svarbos išskėlimas ir pan., kuriuos siekta vykdyti vadovaujantis kompleksiniu požiūriu, artimu G. Giovannoni suformuluotam, nors pats autorius, atrodo, to meto Lietuvoje nebuvo žinomas. O rengiant realius projektų sprendinius dominavo profesionalų viršenybės teisė, subjektyviais estetiniais kriterijais pagrįsto vertės nustatymo ir fasadizmo tendencijos, netgi radikalaus modernizavimo siekiai, atmetant tradicinės architektūros principus, gaivintus daugelyje to meto Vakarų Europos šalių. Šie sprendiniai kartais

¹³⁵⁰ Salvijus Kulevičius, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai...*, p. 207, 234–235

¹³⁵¹ Agnė Vaitkuvienė, *op. cit.*, p. 148.

¹³⁵² François Sorlin, Piero Gazzola, Raymond Lemaire, *op. cit.*. Plačiau žr. poskyryje 2.1.

prieštaraudavo ne tik vienalaikiams (akivaizdus neatitikimas Europos architektūros paveldo chartijai), bet ir ankstesniems paveldo apsaugos dokumentams, t. y. Venecijos chartijai ir joje išreikštam medžiagos autentiškumo išsaugojimo siekiui (pvz., Klaipėdoje siūlyta fachverkinių pastatų viduje „statyti gelžbetoninį karkasą su ištinėmis gelžbetoninėmis perdangomis“¹³⁵³, t. y. autentišką konstrukciją paversti tik išorine dekoracija). Projektavimo ir projektų įgyvendinimo praktikoje nepaminklinių pastatų saugojimas buvo itin laisvai interpretuojama tema ir būtent aštuntajame dešimtmetyje lietuvių autorių sukurta nauja pastatų vertinimo metodika, kaip taikliai pastebėjo J. Markevičienė¹³⁵⁴, leido sunaikinti daugybę ja remiantis nuvertintų objektų. Reikia pripažinti, kad modernizmo tendencijos, kai kada gana radikaliai, vyravo ir Lietuvoje vertintų bei pripažintų čekų specialistų koncepcijose. Iš jų šios idėjos turbūt buvo perimtos ir giliai įsišakniję lietuviškoje paveldosaugoje¹³⁵⁵. Todėl konstatuotina, kad Lietuva sovietiniame regione tapo „mažąja Čekoslovakija“ su pažangaus sovietinio regiono lyderio urbanistinio paveldo srityje statusu ir modernizmo idėjas atspindinčias intervencijas į istorinius miestus pagrindžiančiomis liberaliomis pažiūromis.

¹³⁵³ Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, *op. cit.*, p. 29.

¹³⁵⁴ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai ...“, p. 263.

¹³⁵⁵ Beje, Lietuvos architektai restauratoriai ir naujos architektūros kūrėjai ne tik studijuodavo toje pačioje architektūros studijų programoje, tačiau ir savo karjeros metu dažnai keisdavo profesines pozicijas tuose pačiuose projektavimo institute – ir restauravimo, ir naujos statybos krypties.

3. SISTEMOS KRITIKA IR ŽLUGIMAS. 1987–1992 M.

3.1 „Gyvas, bet nekintantis“: devintojo dešimtmečio visuomeninė kritika urbanistinio paveldo apsaugos sistemai

Pirmaisiais urbanistinio paveldo apsaugos dešimtmečiais sovietinėje Lietuvoje diskusijų populiariojoje spaudoje iš esmės nevyko (išskyrus jau aptartus debatus dėl Trakų), tačiau devintojo dešimtmečio viduryje ir ypač pabaigoje pagrindinis „kovos laukas“ persikėlė būtent į laisvėjančios Lietuvos laikraščius ir žurnalus. Tose diskusijose kai kuriais atvejais išėita iš už profesionalios dalykiškos kritikos ribų, pradėta mėtytis pagrįstais ir nepagrįstais kaltinimais, nes į diskursą, visuomenei aktyvėjant, įsijungė daugybė patriotiškai nusiteikusių, tačiau į politinius, techninius ir ekonominius veiksmus neatsižvelgusių, o gal jų ir nesuvokusių asmenų. Taigi šiuo etapu paveldosaugos sritis tapo kovos lauku, kuriame buvę asmenys skirstyti į „svetimus“ ir „savus“ ar „visuomenę“ ir „profesionalus“, tačiau ir tarp pastarųjų kovota ne vienu klausimu – nuo sanacijos iki elgsenos senamiesčiuose atitikimo tarptautinėms tendencijoms. Plėtotos intensyvios diskusijos ne tik ieškant kaltininkų, bet ir iškeltų problemų sprendimo būdų. Svarbiausia, pirmą kartą sovietinėje Lietuvoje visuomenės kritika ir vizijos pradėjo daryti poveikį profesionalų sprendimams.

Viena iš prasidėsiančios atviros kritikos užuomazgų galima laikyti dar keletas metų iki tikrojo Sąjūdžio publikuotą straipsnį „Pasendintas Vilnius“. Jo autorius J. Šeibokas, pats dalyvavęs rengiant pirmąjį Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, tačiau tuo metu jau kurį laiką projektavęs naujus pastatus, savo tekstu ir ypač jame suformuluotu teiginiu, kad senamiestį „bandoma dirbtinai pasendinti“¹³⁵⁶ (turėdamas omenyje gotikos ieškojimo ir atidenginėjimo „karštinę“), pradėjo rimtą poleminę diskusiją senamiesčių tvarkybos metodikos klausimais. Jis ne tik sukėlė diskusijas dėl „tinkamo“ ir „netinkamo“ elgesio su paveldu, vertinant miesto planavimo teorijos ar tarptautinių paveldosaugos dokumentų kontekste, tačiau ir „pasikėsino“ į vieną iš to meto antisisteminės atminties kultūros atramų – ieškojimą kuo senesnio sluoksnio (ypatingas gotikos vaidmuo minimas daugelio autorių darbuose), įrodančio lietuviškojo paveldo, taigi drauge ir lietuviškosios kultūros senumą bei išskirtinumą.

¹³⁵⁶ Justinas Šeibokas, „Pasendintas Vilnius“, in: *Literatūra ir menas*, 1983, Nr. 49, p. 11.

Šio straipsnio inspiruota, 1984 m. „Literatūros ir meno“ redakcijoje organizuota apskrito stalo diskusija atskleidė skirtingas Lietuvos profesionalų teorines nuostatas ir ryškėjančią takoskyrą tarp paveldosaugininkų-teoretikų ir „moderniųjų“ architektų. Šis aspektas vertas dėmesio, nes Vakarų Europoje ryškiausia priešprieša tarp „progresą stabdančių“ paveldosaugininkų ir modernistinių miestą kuriančių nekilnojamojo turto vystytojų apogėjų pasiekė pokario dešimtmečiais ir aštuntajame dešimtmetyje pradėjo blėsti, nes buvo ne tik įsisąmoninta paveldo ateities reikšmė, bet ir postmodernizmo architektūra visuotinai pradėta laikyta palankesne paveldui¹³⁵⁷. Tuo laiku socialistinėse šalyse dėl politinės ir ekonominės sistemos ypatumų ši priešprieša niekada nebuvo aiškiai išreikšta, priešingai – oficialiajame lygmenyje didžiutasi šių dviejų polių suderinimu, o nemaža dalis specialistų (daugiausia – architektų) skirtingais savo profesinio gyvenimo etapais dirbo abiejose srityse (tai, beje, buvo būdinga ir Vakarų Europoje – pavyzdžiui, žinomo paveldosaugininko ir architekto R. Lemaire atvejis). Taigi Lietuvoje drauge su bendruoju visuomenės laisvėjimu ir demokratėjimu prasidėjo ir europiniame kontekste pavėluotos aštrokos diskusijos bei dalinimasis į „gerųjų“ ir „blogųjų“ veikėjų stovyklas.

Vykstant šioms diskusijoms, išryškėjo ir tai, kad sovietinės paveldosaugos skirstymas į sisteminę ir antisisteminę atminties kultūrą devintojo dešimtmečio pabaigoje pasirodė nebetinkamas, nes ne tik tarp specialistų, bet ir viešojoje erdvėje vis labiau iškildavo pagrindinės istorinės atminties apraiškų. Nuomonių skirtumą atskleidė visiškai skirtingi teiginiai: pavyzdžiui, „ir aktyvūs, ir pasyvūs pastatai yra architektūros paminklai ir turi būti išsaugoti“ (A. Jankevičienė); chartijomis (turima omenyje Venecijos chartija) „reikia remtis labai kūrybiškai“ (A. Alekna); „senamiestį reikia atstatyti tokį, koks jis buvo“, „nauja statyba – naujiems rajonams“ (B. Genzelis)¹³⁵⁸. Vis dėlto labiau tikėtina, kad ši kritika nesklido toliau už Lietuvos ribų arba nebuvo (pri)pažįstama gretimų šalių profesionalų bendruomenėse. Pavyzdžiui, estų architektų 1989 m. leidinyje kaip gerieji naujos šiuolaikinės architektūros pavyzdžiai istorinėje aplinkoje pateikti ir Vilniaus (Pilies g. 23, imitacinės architektūros naujas namas,

¹³⁵⁷ Miles Glendinning, “Introduction to conference”, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 3–5.

¹³⁵⁸ „Laikas – ketvirtas miesto matas“, in: *Literatūra ir menas*, 1984, Nr. 15, p. 6–7.

archit. A. Lukšas) bei Kauno pastatai.¹³⁵⁹ O savo šalies viduje lietuviai atvirai pasisakinėjo apie sukurto senamiesčių apsaugos įvaizdžio ir realybės neatitikimą: „Iki šiol dar neturime nei vieno galutinai rekonstruoto kvartalo, nors Tarybų Sąjungoje Vilniaus rekonstravimas laikomas pavyzdžiui. Bet juk tai tik išorė, tik įspūdis turistams“ (A. Jankevičienė)¹³⁶⁰. Minėtą diskusiją pranašiška užbaigė A. Pilypaitis – „atrodo, kad naujų sprendinių senamiestyje [...] vertinimas šiek tiek tampa mada, tai daroma impulsyviai“.¹³⁶¹

Sėkmingos ir tvirtos lietuviškosios miestų apsaugos vaizdinys pradėtas dar labiau „klibinti“ prasidėjus Atgimimui. Iš pradžių plėtotą lėto ir / ar nekokybiško projektų sprendinių įgyvendinimo tema, periodiškai eksponuota ir vėlyvojo sovietmečio oficialioje spaudoje. Pavyzdžiui, darbų kokybė įvertinta kaip žema netgi šiaip jau itin politkorektiškame ICOMOS renginyje 1973 m.¹³⁶², o 1980 m. Komunalinio ūkio projektavimo instituto architektas Žvaigždras Drėma informavo, kad per 12 metų iš 1244 Vilniaus senamiesčio pastatų suremontuota 86, t. y. tokiais tempais darbai būtų tęsęsi dar 170 metų¹³⁶³. 1983 m. konstatuota, kad iš viso Lietuvos senamiesčiuose kompleksiška suremontuota tik apie 16 procentų pastatų. Šią problemą bandyta spręsti 1984 m. patvirtinus naują LTSR istorinių senamiesčių kvartalų kompleksinio kapitalinio remonto ir restauravimo instrukciją, kurioje buvo numatyta darbų atlikimo tvarka, terminai ir pasiskirstymas tarp organizacijų.¹³⁶⁴ Tokia praktika (kitų projektavimo institutų veikla senamiesčiuose) taikyta ir kitose SSRS respublikose – pavyzdžiui, Estijoje nuo 1970 m. kapitalinius remontus taip pat vykdė „Estonprojekt“ ir „Komunalprojek“. Yra išlikę Talino senamiesčio pastatų pasiskirstymo tarp restauratorių ir statybinių organizacijų 1981–1985 m. lentelės, kurios liudija, kad abiem organizacijoms priskirtas panašus objektų skaičius¹³⁶⁵.

¹³⁵⁹ С. К Регомэ., Д. В. Брунс, Г. В. Омеляненко, *Сочетание новой и сложившейся застройки при реконструкции городов*, Москва: Стройиздат, 1989, p. 43.

¹³⁶⁰ „Laikas – ketvirtas miesto matas“, p. 7.

¹³⁶¹ *Ibid.*, p. 7.

¹³⁶² Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 4.

¹³⁶³ „Lietuvos TSR Architektų sąjungoje. Senamiesčio problemos“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, Nr. 12, p. 27.

¹³⁶⁴ Nauja senamiesčių atstatymo tvarka, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 12, p. 21.

¹³⁶⁵ *Tallinn*, 1982, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N9-II 204, l. 7–8.

Vertinant kritiką dėl lėtų įgyvendinimo tempų, atskirai pažymėtina sistemos dalių organizacinė priklausomybė: Lietuvoje paminklų apsaugos įstaigos priklausė Kultūros ministerijai¹³⁶⁶, o Vengrijoje ar Estijoje – Statybos ir miestų planavimo. Viena vertus, tai kėlė pavojų, kad istorinių miestų apsauga gali būti nuvertinama suteikiant prioritetą naujai socialistiniams principais pagrįstai plėtrai¹³⁶⁷, kita vertus, R. Alatalu teigimu, tokiu būdu pavyko gauti daugiau lėšų ir užtikrinti sąlyginai efektyvų projektų įgyvendinimą. Vis dėlto, 1986 m. PKI jau buvo parengę detalius šešiolikos kvartalų projektus¹³⁶⁸, taigi vėlavo tik jų realizacija, o ne projektavimas, tačiau institutas vis tiek viešai buvo kaltinamas dėl lėtų rekonstrukcijos tempų. Be to, niekada viešai nekeltas faktas, kiek ilgai užtrukdavo projektų tvirtinimas: pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas 1975 m. aprobuotas Vilniaus miesto LDT vykdomajame komitete, LSSR Valstybiniame statybos reikalų komitete ir pateiktas tvirtinti LTSR MT, kuri jį patvirtino... 1981 m.¹³⁶⁹ (faktiškai patvirtintas jis jau nebeatitiko realios situacijos ir todėl buvo dalinai praradęs aktualumą).

Būtina pažymėti, kad lėtas paveldosaugos projektų įgyvendinimas ir lėšų trūkumas nebuvo tik Lietuvos problema – netgi Čekoslovakijoje sisteminė urbanistinio paveldo regeneracija nebuvo įgyvendinta iki 1989 m. lapkričio revoliucijos, o nacionalizuotiems pastatams dažnai trūko elementarios priežiūros¹³⁷⁰. Talino miesto tvarkymą itin paspartino 1980 m. olimpiada – gauta ne tik papildomų lėšų, tačiau suteikta ir lenkų restauratorių pagalba, finansuota tiesiai iš Maskvos, bei galimybė įsigyti dažų Suomijoje. Tiesa, daugiausia atlikti kosmetiniai fasadų apdailos darbai – per pusantrų metų nudažyti 436 fasadai¹³⁷¹. Lietuvos visuomenei estetiškas aspektas taip pat buvo svarbus ir siejamas su pozityviu elgsenos senamiesčiuose rezultatu –

¹³⁶⁶ Iš pradžių MRGD įkurta pavaldi Valstybiniam statybos ir architektūros komitetui. Žr. Устав Научно - реставрационной производственной мастерской. Государственный комитет совете министров Литовской ССР по делам строительства и архитектуры, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 27, l. 1.

¹³⁶⁷ Tamás Fejérdy, „The (in)direct Impacts of the European Architectural Heritage Year...“, p. 385.

¹³⁶⁸ Eduardas Budreika, „Monografija apie senamiesčių apsaugą“, p. 27.

¹³⁶⁹ Pilypaitis Antanas, Pilypaitienė Eugenija, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas – genplanas M 1:1000*, l. 1.

¹³⁷⁰ Karel Kibic, Aleš Vošahlik, *op. cit.*, p. 334.

¹³⁷¹ Interviu su Dmitri Bruns; Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society...*, p. 201.

netgi visuotinės kritikos kontekste atlikta Vilniaus senamiesčio gyventojų sociologinė apklausa įrodė, kad 75% gyventojų pritarė, kad kvartalai po rekonstrukcijos „pagražėjo“¹³⁷².

Įdomiausia šioje kontrastingoje situacijoje yra J. R. Glemžos pateikta Sąjūdžio laikotarpio kritikos paveldosaugai interpretacija. Siekdamas apginti restauratorius, kurie kaltinti dėl senamiestį naikinusių intervencijų projektavimo, jis teigė, kad „kompleksinis regeneravimas kritikuojamas greičiausiai todėl, kad dalį kvartalų projektų rengė ne restauratoriai, o to meto „Komprojekto“ architektai“¹³⁷³. Ši teiginį iš dalies patvirtina nuolatiniai to meto raginimai darbus senamiesčiuose „vykdyti prisilaikant patvirtintų senamiesčių regeneracijos projektų“¹³⁷⁴, skundai, kad „mažai restauracinei dirbtuvei tenka vis daugiau savo pozicijų užleisti talkininkui – Komunalinio ūkio projektavimo institutui. Kai kuriems kvartalams dirbtuvė ruošia tik archyvinę medžiagą, numato bendras gaires“¹³⁷⁵. Neginčytina, kad dažnai realizacijos, įgyvendinamos kitų projektavimo institutų, neatitikdavo paveldosaugininkų numatytų sprendinių ar juos „apeidavo“ suderinus su aukštesniąja valdžia. Ankstyvuosiuose etapuose, aštuntojo dešimtmečio pradžioje, būtent dirbtuvių architektai viešai kritikuoti kaip pernelyg suvaržantys „Komprojekto“ galimybes „pavartoti radikalesnes priemones tinkamoms gyvenimo sąlygoms sudaryti“, kurios buvo matuojamos naujųjų rajonų matu – „nesprendžiami tokie klausimai kaip poilsis kvartalo viduje, šiukšlių pašalinimas, skalbinių džiovinimas“, insoliacija, aeracija, visuomeninių įstaigų ir gyventojų interesų derinimas¹³⁷⁶. Teisybės dėlei reikėtų pripažinti, kad priešprieša tarp PKI ir KŪPI egzistavo beveik nuo pat kvartalų rekonstravimo pradžios – PKI interesams atstovavęs R. Kaminskas šį klausimą kėlė ir 1977, ir 1984 m.¹³⁷⁷, tačiau veikiausiai dėl itin ribotų PKI galimybių nieko nebuvo pakeista. Oficialiai buvo teigiama, kad

¹³⁷² Be abejo, negalima atmesti galimybės, kad anketos klausimai buvo nukreipiantys. Žr. [Vanagas Jurgis ir kiti], *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra. Sociologiniai tyrimai – 3 dalis*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4445, l. 42.

¹³⁷³ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga...*, p. 158.

¹³⁷⁴ Mokslinės-praktinės konferencijos „Vilniaus, Kauno, Klaipėdos senamiesčių kvartalų regeneravimo eiga ir uždaviniai“ rekomendacija, l. 1.

¹³⁷⁵ Žibartas Simanavičius, „Senamiesčiai laukia rekonstravimo“, p. 3.

¹³⁷⁶ Kazys Šešelgis, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“. l. 9.

¹³⁷⁷ Kaminskas Romualdas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, p. 70; Kaminskas Romualdas, „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“, p. 3.

„senamiesčių kvartalų rekonstrukcijos projektavimo ir tvarkymo darbų specializavimas tarp Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto ir statybos ir remonto trestų, tarp Paminklų konservavimo instituto ir Komunalinio ūkio projektavimo instituto žymiai paspartino senamiesčių tvarkymą“¹³⁷⁸. Vis dėlto, vertinant urbanistiniu aspektu, sprendimus priimdavo būtent PKI, o „Komprojekta“ galima kaltinti nebent dėl tuo metu nepaminkliniais laikytų pastatų remonto metodikos. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio 43 kvartale (ribojamame Savičiaus, Bokšto ir tuometine Gorkio gatvėmis) „Komprojektas“ tik plėtojo PKI pasiūlymus (tarp jų ir sanaciją, išgriaunant didžiąją dalį kiemuose buvusių pastatų)¹³⁷⁹. Taigi aiškios skirties tarp restauratorių ir „komunalininkų“ požiūrio ne visais atvejais būta, o bendrąją kryptį vis tiek nustatydavo PKI, todėl minėtas teiginys laikytinas pagrįstu tik iš dalies.

Visuomenėje skirtis tarp projektavimo institutų iš esmės nebuvo reflektuojama, todėl vykstant viešoms diskusijoms taikytas kolektyvinės atsakomybės principas, vis labiau įsivyraujant požiūriui, kad senamiestį būtina ne tik muziejinti, bet ir atkurti. Vis dėlto pažymėtina, kad pozicijų pasidalijimas į du požiūrius – „senamiestis turi likti toks, koks yra“ ir „miestas yra gyvas organizmas, todėl jį galima keisti“¹³⁸⁰ – nebuvo nei naujas, nei būdingas būtent Atgimimo periodui ar Lietuvos kontekstui. Priešingai – tokie kraštutinumai ir bandymas rasti pusiausvyrą tarp jų lydėjo urbanistinio paveldo apsaugą nuo pat jos atsiradimo visoje Europoje. Lietuvoje paveldosaugininkai profesionalai pastatų rekonstrukcijos principus, naikinančius autentiškus elementus (kuomet „namas kaip kiaušinis „išvalgomas“. Lieka tik lukštas – fasadas“¹³⁸¹) pradėjo kritikuoti dar septintajame dešimtmetyje. Taigi, aptariamuoju laikotarpiu didžiausiu skirtumu tapo ne teiginiai, o radikalus ir kaltinantis tonas. Bene vienintelis A. Miškinis, dėl savo pozicijos buvęs kiek toliau nuo kaltinamųjų respublikinių senamiesčių neteisingu tvarkymu, bandė konstruktyviai derinti šias nuomones, siūlydamas ieškoti kompromisų ir iškeldamas ne tik

¹³⁷⁸ LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto..., l. 2.

¹³⁷⁹ Plg. Elena Urbonienė, *op. cit.* ir M. Tomaševičius ir kiti., *Vilniaus m. senamiesčio kvartalo Nr. 43 kompleksinis kapitalinis remontas. Tomas I*, Vilnius: KŪPI, 1981, in: VRVA, f. 1111, ap. 11. b. 1574.

¹³⁸⁰ Algimantas Miškinis, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?“, in: *Literatūra ir menas*, 1989-10-14, Nr. 42, p.1.

¹³⁸¹ Žibartas Simanavičius, „Senamiesčiai laukia rekonstravimo“, p. 3.

neigiamus senamiesčių regeneracijos aspektus, bet ir juos aiškindamas to meto sąlygomis, valdininkų ar politikų dalyvavimu, dažnai iškreipusiu projektuotojų sprendinius, taip pat pateikė tris pagrindinius principus, kuriais siūlė vadovautis ateityje vykdant senamiesčių apsaugą: 1) išsaugoti viską, kas bus pripažinta vertinga (t. y. ne viską apskritai, o taikant atranką); 2) kas įmanoma, regeneruoti ir restauruoti pagal mokslo metodiką; 3) „naujai statyti tiek, kiek gali priimti tam tikra vieta“, ir taip, „kad naujoji architektūra ir derintųsi su senąja, ir natūraliai ją papildytų“¹³⁸².

Iki tol paminklų apsaugos klausimais daugiausia rašė projektus vykdę architektai-paveldosaugininkai, tačiau devintojo dešimtmečio pabaigoje vis daugiau pradėjo rašyti patriotiškai nusiteikę intelektualai, Sąjūdžio aktyvistai, tiesiogiai nesusiję su paveldo apsaugos praktika, todėl natūralu, kad jų atsiliepimai buvo daug aštresni. Atitinkamai Estijoje pokyčių pradžia paveldo apsaugos srityje laikomi 1986 m. – tai siejama su Paveldo draugijų veiklos pradžia ir plačiosios visuomenės susidomėjimu Estijos istorija ir paveldu¹³⁸³. Lietuvoje, veikiausiai dėl diskutavusiųjų užimtos pilietinės pozicijos ir praktinės patirties stokos, specialistai buvo kaltinami netgi dėl sąmoningo istorijos naikinimo ar klastojimo. Tuometį problemas aktualumą patvirtina specializuotame žurnale „Statyba ir architektūra“ 1989 m. pradėta publikuoti rubrika „SA diskusijų klubas: Vilnius – mano miestas“, kurioje siekta nagrinėti senamiesčio problemas ir organizuoti specialistų bei visuomenės diskusijas¹³⁸⁴. Pačiame pirmajame ciklo straipsnyje architektas Jonas Anuškevičius piktai sukritikavo romantiškų paskatų vedinus entuziastus kaip nesusigaudančius architektūroje, geriausiu atveju paversiančius užkonservuotą senamiestį Rumšiškių muziejumi, o ne siekiamu „gyvu, bet nekintančiu [veikiausiai specialiai parinktas oksimoronas – v. j.] miesto širdies rezervatu“; jis priešino kritikų geidžiamą senamiesčio romantiką su tvarka bei naujumu (sandėliukai, drėgni rūšiai vs „Sintefasu“ dažyti fasadai); griežtai pasisakė prieš saugojimo be atrankos idėjas – „paversime mūsų pasididžiavimo objektą griuvėsių ir pseudopatriotinio falsifikato konglomeratu“; išreiškė nuoskaudą, kad chemikai, fizikai, gydytojai, rašytojai kišasi ir kritikuoja architektų veiklą, o, pavyzdžiui, Prancūzijoje, nors su visuomene ir diskutuojama, „galutinį

¹³⁸² Algimantas Miškinis, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?, p. 13.

¹³⁸³ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society 1986-2002*, p. 188.

¹³⁸⁴ „SA diskusijų klubas: Vilnius – mano miestas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 3, p. 2.

sprendimą priima specialistai“ (pasitelktas ir tuo metu pats naujausias ir, ko gero, radikaliausias pavyzdys – Luvro rekonstrukcija)¹³⁸⁵. Be abejo, tokia pozicija daliai to meto visuomenės pasirodė itin nepriimtina. Jau po poros mėnesių pasirodė atsakymas, kuriame geologijos mokslų kandidatas (t. y. būtent J. Anuškevičiaus kritikuoto principo – kitų sričių specialistų kišimosi – atstovas) akcentavo prarandamą „laiko antspaūdą“. Kritikuoti netgi visuotinai pripažintų architektų Algimanto ir Vytauto Nasvyčių ir Vytauto Edmundo Čekanausko darbai. Tai, ką dauguma profesionalų vadino „senamiesčio pritaikymu nūdienos poreikiams“, šis autorius, honorarą skyręs „Talkos“ klubui, įvertino kaip „miesto nuskurdinimą ir jo savitumo likvidavimą“¹³⁸⁶.

Šiame visuomenės aktyvėjimo kontekste dera prisiminti Vokiečių gatvės pavyzdį. Devintojo dešimtmečio viduryje parengtos net kelios pačioje Vilniaus senamiesčio širdyje esančios ir šeštajame dešimtmetyje radikaliai pertvarkytos gatvės ateities vizijos, susijusios su galimu buvusio užstatymo atkūrimu. Idėja nebuvo nauja: yra užfiksuota, kad 1973 m. vykusios ICOMOS konferencijos nariai „visapusiškai palaikė“ siūlymą skaidyti erdvę paviljono tipo pastatais, regeneruojančiais „zonos struktūrą“ ir pridengiančiais „menkaverčius pastatus“¹³⁸⁷. 1985 metais, ieškant Vilniuje vietos pėsčiųjų gatvei, užduotis pavesta PKI I miestų skyriui (vadovas A. Pilypaitis). Projektui pasukus atkūrimo kryptimi, savo siūlymą pateikė architektė Virginija Bakšienė, tačiau atstatymo idėja palaikymo nei institute, nei Architektų sąjungoje, nei iš miesto valdžios atstovų nesulaukė. Galutinis projekto tikslas – „pilnas buv. Vokiečių gatvės atstatymas“ – kritikuotas dėl pavojaus tapti „dekoracija ir dirbtiniu maketu“ ir įvardytas kaip nerealus¹³⁸⁸. 1987 m. trys jauni architektai Alfredas Trimonis, Audrius Ambrasas ir Gintautas Adlys parengė kelis šios koncepcijos variantus. Priklausomai nuo varianto, I etape (laukiant tikrojo atstatymo) siūlyta buvusių tūrius ir užstatymo bei gatvių linijas žymėti dangomis ir mažosios architektūros elementais, atidengti istorinius sluoksnius, atstatyti dalį sienų, įrengti daugiaaukštę automobilių stovėjimo aikštelę ir t. t. Itin keistai atrodo tai, kad

¹³⁸⁵ Jonas Anuškevičius, „Akla meilė. Arba kaip sugriausime Vilniaus senamiestį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 3, p. 2–3.

¹³⁸⁶ Vytautas Narbutas, „Širdis lieka ta pati – senamiestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 5, p. 5–6.

¹³⁸⁷ Romualdas Kaminskas, „Kūrybinės pamokos“, p. 4.

¹³⁸⁸ Renginio „Muziejaus gatvės sutvarkymo pasiūlymai“ protokolas, 1985, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 886, l. 5.

idėja buvo pristatyta spaudoje, tačiau straipsnis kartotas po trijų mėnesių dėl mažo skaitytojų susidomėjimo ir skatinta miestiečius reikšti nuomonę šiuo klausimu¹³⁸⁹ (plg. su garažų Vilniaus senamiesčio 34 kvartale istorija, kuomet be visuomenės veikėjų peticijas pasirašė tik 27 aplinkinių namų šeimos¹³⁹⁰, tačiau plačiosios visuomenės dėmesio istorija nepritraukė¹³⁹¹). Ar tai reiškė, kad visuomenės sąmoningumas paveldo senamiesčiuose klausimu prabudo ar buvo sužadintas ir požiūris pasikeitė itin staiga arba buvo itin selektyvus (1986 m. protestuota dėl Tiltu g. 6 galimo griovimo)?

Visi iki Sąjūdžio būręsi neformalūs visuomenės tinklai, skirti paveldosaugos klausimams, telkdavosi konkrečiai problemai spręsti ir dėl savo prigimties buvo itin trumpalaikiai¹³⁹². Devintajame dešimtmetyje situacija pasikeitė, nes pradėti kvestionuoti visų paveldosaugos sistemos grandžių veikimas ir pozicija. Gana greitai teigiamų atsiliepimų viešojoje erdvėje praktiškai neliko (anot S. Kulevičiaus, visuomenės sąmonėje įsitvirtinęs neigiamas sovietmečio paveldosaugos vertinimas, pradėtas nedrąsiai verifikuoti tik apie 2002 m.¹³⁹³). Bendrija „Talka“ ir Jaunimo paminklosaugos klubas 1990 m. paskelbė asmenų, sovietmečiu prisidėjusių prie Vilniaus senamiesčio žalojimo, sąrašą. Laikantis požiūrio, kad pagrindinės senamiestį restauravusios organizacijos buvo sukomplektuotos „amoraliais arba geriausiu atveju pilietiškai pasyviais vadovais, architektais, inžinieriais, projektuotojais“ ir vertinant sudėtingą paveldosaugos pusės amžiaus trukmės istoriją tuometiniu požiūriu, šiame sąraše atsidūrė ne tik stalinistinės, bet ir moderniosios architektūros kūrėjai (nuo V. Mikučiano ir V. Anikino iki V. Čekanausko, A. Nasvyčio ir ypač kritikuoto J. Šeiboko), funkcionieriai (ministrai, J. Glemža), taip pat daug PRPI ir KŪPI eilinių specialistų¹³⁹⁴. Praktikai pasijuto neįvertinti ir nepagrįstai apkaltinti.

¹³⁸⁹ Daugiau žr. Viktorija Pimpytė (Kurienė), *op. cit.*, p. 60–63.

¹³⁹⁰ Valdemaras Klumbys, „Neformalaus inteligentų tinklo veikla tarp sovietinio sistemiškumo ir alternatyvumo: „garažų istorija“ (1977–1978)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, Nr. 35, p. 116–117.

¹³⁹¹ Daugiau pavyzdžių pateikta Salvijus Kulevičius, „Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmai sąjūdžio išvakarėse“, in: *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, red. Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 194.

¹³⁹² *Ibid.*, p. 189.

¹³⁹³ *Ibid.*, p. 186.

¹³⁹⁴ Asmenys, prisidėję prie Vilniaus senamiesčio žalojimo nuo 1944 m. iki mūsų laikų. Bendrijos, [Vilnius]: „Talka“ Jaunimo paminklosaugos klubas, 1990, in: LLMA, f.650, ap. 1, b. 718, l. 2–10.

„Aršiausių senamiesčio priešų sąrašo“ įskaudinti projektuotojai priekaištavo jo anoniminiams rengėjams dėl taikomų „stalinistinių metodų“ ir melo, sąmoningo faktų netikrinimo ir jų tendencingo pateikimo¹³⁹⁵. Taip situaciją matė Lietuvos urbanistikos korifėjus, pirmojo rekonstrukcijos projekto vadovas K. Šešelgis: „Dabar mūsų spaudoje dažnai rašoma tik apie neigiamus reiškinius, mėgaujama si padarytų klaidų „atradimais“, siūlomi alternatyvūs sprendimai, dažniausiai nesavalaikiai ir nerealūs, bet neieškoma neigiamus reiškinius lėmusių priežasčių <...>. Lošiama dažniausiai į vienus vartus – architekto kūrėjo. Tai, žinoma, natūralu, kai žaidžia mėgėjai ir madinga ieškoti „atpirkimo ožių“¹³⁹⁶.

Pasirodžiusią ir vis gausėjančią kritiką ir lyginimą su kitomis šalimis taipogi galima vertinti kaip demokratėjančios visuomenės su jai būdinga nuomonių įvairove ir galimybe jas viešinti raiška. Nepatenkintųjų savo šalių paveldosaugos rezultatais visais etapais buvo visoje vakarų Europoje – pavyzdžiui, F. Choay įvertino, kad Prancūzijos Viduramžių erdvės ne tik mažiau turtingos, bet ir mažiau išsaugotos negu Italijoje, Vokietijoje ar Flandrijoje¹³⁹⁷. Lietuvos atveju skirtingų interesų grupės susidarė ne tik tarp visuomenės ir paveldo apsaugos profesionalų, bet ir pastarosios grupės viduje. Kaip dažnai būna, daugiausia kritikos sistemos ir jos pasiektiems rezultatams išsakė tie specialistai, kurie nedalyvavo praktinėje projektų įgyvendinimo veikloje, o specializavosi tyrimuose. Bene garsiausias pavyzdys – 1988 m. V. Drėmos parašytas atviras laiškas Lionginui Šepečiu¹³⁹⁸.

Daugiausia ši kritika buvo nukreipta į buvusius sistemos pasididžiavimo objektus, t. y. senamiesčių regeneraciją ir jos metu taikytą sanaciją. Profesionalams skirtoje konferencijoje 1990 m. kritikuotas pirmasis

¹³⁹⁵ „Griovimo epochos pabaiga?“, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 3, p. 9.

¹³⁹⁶ Kazys Šešelgis, „Pokario architektūra: architektūrinės kūrybos sąlygos ir rezultatai“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p. 676.

¹³⁹⁷ Choay Françoise, *La terre qui meurt*, Fayard, 2011, p. 21.

¹³⁹⁸ Vladas Drėma, „Apie kultūros paminklų būklę“, in: *Europa. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio almanachas*, 1988, Vilnius: Mintis, 1989. Tiesa, tas pats V. Drėma pripažino, kad ne visada restauratoriai turėjo pakankamai galimybių savo darbus pagrįsti išsamiais tyrimais – pavyzdžiui, jo pastaba apie 43 kvartalą (tyrimų autorė R. Jarmalavičienė): „Kiek leidžia sąlygos, darbas atliktas sąžiningai ir profesionaliai“ (žr. Paminklų konservavimo instituto Mokslinės metodinės tarybos posėdžio, įvykusio 1977 m. vasario 15 d., protokolas, in: VRVA, f.1019, ap. 12, b. 2259, l. 12).

Kėdainių rekonstrukcijos projektas, kuriame „siūloma beveik visą senamiestį išgriauti <...> Apie Sinagogų aikštę suprojektuoti tipiniai penkių aukštų gyvenamieji namai¹³⁹⁹. V. Levandauskas, kritikuodamas sovietmečio paveldosaugos metodus, teigė: „Pagrindinė senamiesčio ląstelė yra posesija (sklypas) su savo užstatymu. Tvarkyti senamiestį, naikinant posesijas – tas pats, kas puoselėti visuomenę, žudant žmones. Tai ir antihumaniška, ir antiistoriška.“¹⁴⁰⁰ Regeneruotas miesto dalis jis pavadino „kvartalų iškamšomis“¹⁴⁰¹. Palyginti – 1972 m. ir vėliau aštuntajame dešimtmetyje priestatų vidiniuose kiemuose „valymas“ buvo laikomas visiškai normalia ir sveikintina praktika ir Vakarų Europoje – Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir t. t.¹⁴⁰² Lietuvoje dar 1984 m. kvartalo regeneracijos projekto bendraautorius R. Jaloveckas (beje, vertintas kaip sąžiningas ir kruopštus restauratorius, kurio parengtas Šv. Jonų bažnyčios restauravimo projektas iš esmės įtiko netgi kritiškajam V. Drėmai) „Architektūros paminkluose“ rašė, kad sanacija šiame kvartale „buvo būtina, norint sukurti normalias gyvenimo sąlygas“, todėl „buvo suformuotas [...] erdvus, gerai apšviestas ir vėdinamas kiemas“¹⁴⁰³ (žr. iliustraciją Nr. 11). Vis dėlto dabar buvo pasigesta kompleksiškesnio požiūrio: „Vargu ar galima pateisinti dabartinį mūsų oficialiosios paminklosaugos metodinį ribotumą, nerangumą bei paminklų išskyrinėjimą paminkle.“¹⁴⁰⁴ Drauge kritikos sulaukė ir neūkiškas bei autentišką naikinantis pastatų rekonstrukcijos metodas paliekant tik kapitalines sienas, keičiant perdangas gelžbetoninėmis, nukeliant stogą, išmetant stalių gaminius, sunaikinantis *genius loci*, paverčiantis pastatus „savo pačių maketais“, o unikalų Vilnių – Disneilendu, t. y. siekiama išsaugojimo, tačiau per tai sunaikinama¹⁴⁰⁵.

¹³⁹⁹ Liudvikas Aksamitauskas, „Požiūrio į provincijos senamiesčių regeneravimą kitimas“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 32.

¹⁴⁰⁰ Vytautas Levandauskas, „Senamiesčiai laukia savininkų“, in: *Literatūra ir menas*, 1990, Nr. 11, p. 6.

¹⁴⁰¹ *Ibid.*, p.6.

¹⁴⁰² Dennis G. Rodwell, *Conservation on the Continent...*, I. H. 7.

¹⁴⁰³ Jaloveckas Romanas, „Vilniaus senamiesčio 54-ojo kvartalo regeneravimas“, in: *Architektūros paminklai, t. IX*, p. 8–9.

¹⁴⁰⁴ Paulius Kavaliauskas, „Miesto kraštovaizdis ir jo kultūrinis kontekstas“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p. 329–332.

¹⁴⁰⁵ Virgilijus Čepaitis, „Pertvarkykime senamiesčio pertvarkymą“, in: *Gimtasis kraštas*, 1987 m. gegužės 7–13 d., Nr. 19(1053), p. 1.

Iliustracija Nr. 11. Vilniaus senamiesčio 54 kvartalo kiemas prieš ir po sanacijos
in: *Architektūros paminklai, t. IX*, p. 13.

Išryškėjusios ir į spaudą patekusios vidinės įtampos pradėjo komplikuoti ir iki tol profesiniu aspektu praktiškai nekritikuotą mokslinio pobūdžio LSAMTI veiklą. Dėl itin gausios ir kryptingos kritikos bei su ja susijusių asmeninių peripetijų atskirai derėtų aptarti M. ir M. Purvinių poziciją. Po Nepriklausomybės paskelbimo publikuotuose straipsniuose M. Purvinienė visą prieš tai buvusį periodą įvertino kaip vienareikšmiškai blogą – gerai, jos nuomone, tik tai, kad daug ko dėl lėšų stygiaus ir lėtų tempų nepavyko įgyvendinti¹⁴⁰⁶. Aktyviai šie autoriai buvusių kolegų darbą kritikavo vietinėje ir išsvijojos spaudoje¹⁴⁰⁷. Pavyzdžiui, straipsnyje apie Rusnę apkaltinti „tie, kurie savo laiku nesuteikė būdingesnėms Klaipėdos krašto gyvenvietėms urbanistikos paminklo statuso“¹⁴⁰⁸, o Šilutės rajono laikraštyje „Pamarys“ pačioje 1990 m. pradžioje jau tiesiogiai pasmerktas pats A. Miškinis dėl neefektyvios į urbanistikos paminklų sąrašą įtrauktų miestelių apsaugos

¹⁴⁰⁶ Purvinienė Marija, *op. cit.*, p. 158–159.

¹⁴⁰⁷ Vis dėlto negalima ignoruoti fakto, kad M. ir M. Purvinai abu konfliktavo su kolegomis atitinkamai VISI Urbanistikos katedroje ir LSAMTI Urbanistikos sektoriuje. Vėliau iš dalies dėl šių konfliktų ir kolegų išvardytų darbo trūkumų keitė darbo vietas (perėjo į LSAMTI Architektūros sektorių).

¹⁴⁰⁸ Martynas Purvinas, „Damoklo kardas – ant plauko, o po juo – visas Rusnės centras“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989. Nr. 3, p. 22.

sovietmečiu, tvirtinta, kad Urbanistikos sektoriaus darbai iš esmės ydingi.¹⁴⁰⁹ Įskaudinti kolegos teigė priešingai – LSAMTI direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams V. Barkauskas taip ironiškai apibendrino M. ir M. Purvinių teiginius: „Visa (arba beveik visa), kas buvo statyta LTSR metais, yra negera; visa (arba beveik visa), kas buvo veikta LTSR metais, yra nedora; visi (išskyrus juos pačius ir bendraminčius), kurie ką nors projektavo, statė, kūrė ar ką nors kitą veikė architektūroje, – didesni ar mažesni nusikaltėliai. Kitaip sakant, kaltas, kad gyveni. Profesinis analizas ir profesiniai kriterijai šiuo atveju nebūtini arba antraeiliai“¹⁴¹⁰ (plg. su K. Šešelgio suformuluota nuoskauda apie „atpirkimo ožius“). Taigi diskusijos prarado profesionalų pobūdį ir įgijo daug asmeniškumo bei nuoskaudų, išreikštų ne pačiais elegantiškiausiais apibūdinimais.

Antra vertus, susidarė visos galutinio miesto „užvaldymo“ ir dominuojančios istorinės atminties įtvirtinimo sąlygos: (1) kryptingas režimo sankcionuotas (šiuo atveju – leidžiamas) viešosios komunikacijos turinys; (2) palanki komunikacinė terpė; (3) atskirų žmonių įtakos komunikacinėje erdvėje¹⁴¹¹. Konflikto apogėjus pasiektas atgavus Nepriklausomybę, kuomet paveldosauga buvo sutapatinta su politika, kurios siekinius diktavo Atgimimo laikotarpis, daugiausia atgaivinės tarpukariu vyravusią atminties kultūrą, papildytą sovietmečio patirtimi. Oponentai pulti netgi agresyviau ir atviriau negu iki tol, ankstyvesnio sovietmečio sąlygomis, žinant, kad tai nelems baudžiamųjų pasekmių. Galbūt grėsmės būti represuotiems išnykimas sąlygojo gana purviną, nors ir itin vaizdingą bei emocionalią diskusiją. M. Purvinienė, apibendrinama praėjusį laikotarpį, teigė, kad „valstybinė projektavimo sistema – vienas svarbiausių krašto sovietizacijos įrankių“¹⁴¹² ir, neišskirdama niuansų, kritikavo architektų modernistų veiklą, pražūtingą Lietuvos senamiesčiams. Ši autorė, kaip ir J. Markevičienė, kūrė priešpriešą tarp jautraus, dvasingo, „išsaugojusio gilesnes kultūrinės nuostatas“ restauratoriaus ir „kūrybinio šišo apimtų“, „demiurgais“

¹⁴⁰⁹ Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto Urbanistikos sektoriaus posėdžio, įvykusio 1990 m. kovo 12 d., protokolai, in: Algimantas Miškinis, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, p. 147.

¹⁴¹⁰ Inž.-arch. V. Barkausko raštas 1990-7-17 su priedais, in: Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 154.

¹⁴¹¹ Vasilijus Safronovas, „Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX amžiuje“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 68.

¹⁴¹² Marija Purvinienė, *op. cit.*, p. 148.

tampančių naujų pastatų projektuotojų¹⁴¹³. Šiuos teiginius neigia R. Čepaitienės atliktas tyrimas, atskleidžiantis, kad aiškių „stovyklų“ nebuvo, priešingai, – nuolat ieškota atsakymo, kaip statyti naujus pastatus senamiesčiuose¹⁴¹⁴, taip pat šiame darbe pateikta kai kurių Europos valstybių ir tarptautinių organizacijų taikytų principų ir jų receptijos apžvalga.

Romantiškos, bet tarptautinių paveldosaugos tendencijų visiškai neatitinkančios nuotaikos atspindėjo ir naujai išrinktų sostinės deputatų pateikiamuose kaltinamuosiuose klausimuose, pavyzdžiui: „Kodėl tiek metų buvo ignoruojama nuostata istorinius pastatus atstatyti taip, kaip buvo?“¹⁴¹⁵ (V. Žemgulys). Neišvengta ir sąmokslų teorijų, „kuriančių priešą“ arba, Lietuvos atveju, atsigręžiančių į tarpukario priešą – Lenkiją. Teigta, kad lenkų restauratoriai, nuo 1985 m.¹⁴¹⁶, kaip labiau kvalifikuoti, dirbę ne viename Lietuvos objekte, „radę lietuviškos kultūros elementų <...> nuslepia tą radinį. Arba net sunaikina“¹⁴¹⁷. Įdomu tai, kad patys kritikai neretai vis dar menkino visą XIX a. palikimą, politizuodami carinio laikotarpio objektus, susiedami juos su sovietmečiu ir iškeldami pavergtos, represuotos tautos paveikslą: „Vilniaus destrukcija prasidėjo jau XIX amžiuje <...> Šis demiurgiškos sąmonės pagimdytas procesas tarpukary buvo aprimęs, tačiau per penkiasdešimt sovietinių metų vis smarkėjo (ir dar nesilpsta)“¹⁴¹⁸.

Antra vertus, profesionalai, ypač kalbėdami užsienio auditorijai, tęsė ir galutinai įtvirtino Vilniaus rekonstrukcijos projekto, kaip pirmojo SSRS, statusą¹⁴¹⁹, o kritikų taikliai identifikuota neatitiktis tarp idealaus senamiesčių apsaugos įvaizdžio ir skurdžios realybės toliau ignoruota. Tam tikra gynyba arba bent jau motyvų paaiškinimu bandyta suderinti prieštaringas principines pozicijas (toks, koks yra vs gyvas, kintantis

¹⁴¹³ *Ibid.*, p. 152–153.

¹⁴¹⁴ Rasa Čepaitienė, *Laikas ir akmenys...*, p. 245.

¹⁴¹⁵ „Senos sienos“, in: *Kultūros barai*, 1990, Nr. 10, p. 26.

¹⁴¹⁶ Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į tarptautinį paminklų sąrašą (JUNESKO), Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 5, l. 53.

¹⁴¹⁷ „Senos sienos“, p. 27.

¹⁴¹⁸ Jūratė Markevičienė, „Miesto dvasia: nūdienė padėtis ir apsaugos būdai“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p. 328.

¹⁴¹⁹ Pavyzdžiui, А. Пилипайтис, "Задачи корректуры проектов регенерации исторических частей литовских городов", in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР*, Saaremaa, 1989.

organizmas) ir vietinėje spaudoje. Bandanti prisitaikyti prie naujų sąlygų restauratorių dauguma dėl susiklosčiusių Lietuvos paveldosaugos sistemos ydų ir praeityje priimtų sprendimų kaltino sovietinę sistemą, pateikdami pavyzdžių iš kaimyninių šalių, o ypač Rusijos, kurioje vykdyti procesai buvo perkelti ir kitoms valstybėms¹⁴²⁰. Diletantais¹⁴²¹ kolegų išvadinti projektuotojai bandė gintis. 1991 m. suorganizuota diskusija su Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto rengėjais, kurios paantraštė liudija susiklosčiusią gana dramatišką situaciją – „visai ne todėl, kad šliukštelėtume benzino į ugnį, bet kad būtų išklaudyta ir kita, aprioriškai ir emociškai atmetama nuomonė“¹⁴²². Viena iš objektyviausių, bet turbūt nepriimtinausių emociškai visuomenės daliai buvo ši Jūratės Mazurkevičiūtės, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūros bendraautorės, įžvalga: „Tai, kas padaryta, buvo ne tik ir ne tiek komunistinės ideologijos pasekmės, kaip kartais bandoma įrodinėti, o būtent pasaulinės tendencijos“¹⁴²³.

3.2 Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra: minties pokyčiai ir rudimentai

Tiriant sovietinės Lietuvos senamiesčių apsaugą, šis etapas neatsitiktinai baigiamas Vilniaus senamiesčiui skirtu projektu, kuris vėlgi (analogiškai kaip ir pirmasis rekonstrukcijos projektas, simboliškai pradėjęs šį paveldosaugos etapą) išsamiai nagrinėjamas kaip atvejo studija. Išskirtinio dėmesio regeneravimo projekto korektūra verta būtent dėl ja įkūnijamų idėjų, kurios drastiškai skiriasi nuo plėtotų pirmosios kartos projektuose. Tai dokumentas, kuriame atsiskleidžia permainingo Sąjūdžio laikotarpio pozicija, kuri, jei situacija nebūtų taip greitai ir kardinaliai pasikeitusi, neabejotinai būtų suformavusi precedentą, taikytiną ir kituose miestuose. Vis dėlto, susiklosčius atitinkamoms aplinkybėms, būtent Vilniaus projektas tapo vieninteliu šio etapo paveldosaugos ir istorinės atminties politikos nuostatas atspindinčiu dokumentu ir todėl yra nagrinėtinas išsamiau, atskleidžiant

¹⁴²⁰ Žybartas Simanavičius, „Didysis eksperimentas“, in: *Literatūra ir menas*, 1990, Nr. 1, p. 7.

¹⁴²¹ Pavyzdžiui, Vladas Drėma, „Naikinom, nesaugojom, ar atkursim?“, in: *Švyturys*, 1988 Nr. 22, p. 8–10; Nr. 23, p. 8–10, Nr. 24, p. 14–15; Ričardas Stulpinas, „...Diletanto, apimto pažinimo meilės laikysena būties fenomeno akivaizdoje“, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 2, p. 8–10.

¹⁴²² „Griovimo epochos pabaiga?“, p. 8.

¹⁴²³ *Ibid.*, p.8.

vykusius urbanistinio paveldo objekto ir jo apsaugos sampratų lūžius ir šių sampratų kaitos sąsajas su politiniu ir kultūriniu to meto visuomenės fonu.

Vis stiprėjant visuomenės kritikai, ieškota būdų Vilniaus senamiesčio problemoms spręsti, todėl pradėta svarstyti galimybė parengti naują regeneravimo projektą, kuris buvo inicijuotas 1987 m. LKP Vilniaus miesto komiteto nutarimu¹⁴²⁴. Gali kilti klausimas – kodėl šis, iš pažiūros visai naujas (arba ne mažiau naujas negu pirmasis regeneracijos projektas) projektas pavadintas korektūra? Atsakymas susijęs su to meto projektų finansavimo ypatumais. Architektė G. Filipavičienė, panašiu laiku rengusi Trakų senamiesčio regeneravimo projekto korektūrą, prisimena, kad įkainiai, taikomi projektų korektūroms, buvo mažesni nei visai naujam projektui parengti, nes buvo skaičiuojama, kad koreguojant projektą nereikia atlikti dalies paruošiamųjų darbų (pavyzdžiui, istorinių tyrimų). Todėl, valstybės biudžete vis labiau trūkstant lėšų, visi tuo metu rengti paminklinių senamiesčių regeneracijos projektai nebuvo pripažinti naujais¹⁴²⁵.

Anot projekto vadovo urbanisto Augio Gučo¹⁴²⁶, kuris specialiai šiam projektui buvo pakviestas iš MPSI (ten buvo parengęs Naujamiesčio, miesto centro pėsčiųjų zonos, Pilaitės gyvenamojo rajono detaliuosius planus, t. y. buvo „tikras“ urbanistas, o ne klasikinis paveldosaugininkas), šįkart nei vienas institutas nenorėjo imtis šio „sudėtingo ir nedėkingo darbo“¹⁴²⁷, ir tai visai suprantama vertinant to meto visuomenės nusiteikimo kontekstą. Galų gale, atsižvelgiant į tai, kad senamiestis yra kultūros paminklas, parengti naująjį projektą buvo pavesta PRPI¹⁴²⁸, kuriame 1988–1992 m. ir buvo parengta Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra (projekto vadovas Augis Gučas, autoriai Irena Kliobavičiūtė, Milda Bugailiškytė,

¹⁴²⁴ Augis Gučas, R. Kaikaris, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Tyrimo-projektavimo ir statybos darbų sklaida senamiestyje, Tomas II*, Vilnius: PRPI, 198[?], in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1193, l. 1.

¹⁴²⁵ Interviu su Giedre Filipavičiene, Vilnius, 2014-05-09, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

¹⁴²⁶ Augis Gučas (g. 1940) – architektas, urbanistas, paveldosaugininkas. 1963 m.

baigė Lietuvos konservatoriją, 1974 m. – LSSR Valstybinį dailės institutą. Nuo 1974 iki 1992 m. MSPI vyr. architektas, 1988–1994 m. PRPI proj. vyr. architektas, 1994–2003 m. Paminklotvarkos skyriaus vedėjas Vilniaus savivaldybėje.

¹⁴²⁷ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009, p. 177.

¹⁴²⁸ Paminklų konservavimo institutas (PKI) 1987 m. buvo reorganizuotas į Paminklų restauravimo projektavimo institutą (PRPI).

Jūratė (Mazurkevičiūtė) Jurevičienė, Mindaugas Mačiulis, Diana Sabaliauskienė). Kaip ir ankstesniais atvejais, pasitarus institute, su grupių vadovais, autorių kolektyvą paskyrė instituto vadovybė¹⁴²⁹. Sudėtingas jo rengimo kontekstas politkorektiškai buvo apibūdintas taip: turėjo remtis „naujais duomenimis ir poreikiais“¹⁴³⁰ arba „sparčiai kinta visuomenės požiūris ir kyla reikalavimai paminklo saugai aplamai ir skyrium Vilniaus senamiesčiui“¹⁴³¹. Šio projekto metodika, „ieškant naujų kelių“, buvo pagrįsta ir Vakarų Vokietijos patirtimi: 1985 m. su tarybinių architektų grupe dalyvavęs ekskursijoje, 1989 m. A. Gučas savarankiškai grįžo į Manheimo miestą, kad susipažintų su istorinių miesto dalių detaliais planais¹⁴³². Tai bene pirmasis ir vienintelis atvejis sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo planavimo praktikoje, kai projekto eigoje autoriai galėjo tiesiogiai susipažinti su Vakarų valstybių patirtimi.

Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra – turbūt sudėtingiausiu ir permainingiausiu, autorių apibūdintu kaip „Lietuvos valstybingumo atkūrimo, naujo požiūrio į kultūros paveldo vertę formavimosi“¹⁴³³ laikotarpiu rengtas dokumentas, kuriame gausu to meto situacijos atspindžių. Palyginus, pirmojo – rekonstrukcijos – projekto rengimo kontekstas buvo daug labiau priešiškas paveldui apskritai, tačiau diskusijos vyko specialistų rate, svyruojant iš esmės tarp dviejų nuomonių „už“ ir „prieš“ ir visiškai neatsižvelgiant į visuomenę, kuri taip pat buvo daug mažiau suinteresuota. Tai suprato ir patys autoriai, projektavimo programoje greta standartinių zonavimo, užstatymo, funkcijų, inžinerinių tinklų ir transporto sprendinių įtraukę „konfliktinių situacijų sprendimo architektūros eskizus ir išklotines“¹⁴³⁴. Nors „negalima kultūros paveldo idėjų raidos etapų automatiškai tapatinti su valstybingumo lūžius žyminčiais

¹⁴²⁹ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

¹⁴³⁰ А. Филиппайтис, *op. cit.*

¹⁴³¹ Augis Gučas, R. Kaikaris, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priešprojektiniai darbai. Tomas I*, Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 2, b. 101–157 arba KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1192, l. 5.

¹⁴³² Augis Gučas, Paskaita, VSAA, 2015-09-17, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.

¹⁴³³ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptija) ir sklypų planas*, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas, p. 6.

¹⁴³⁴ Augis Gučas, R. Kaikaris, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priešprojektiniai darbai...*, l. 8.

laikotarpiais¹⁴³⁵, tačiau jas taip pat veikia ekonominiai, politiniai, dvasiniai, religiniai, socialiniai ir kultūriniai aplinkos veiksniai¹⁴³⁶, ir būtent šis projektas yra labai ryškus kintančios santvarkos atspindys, kai patriotiniai jausmai užgožė tarptautines paveldosaugos doktrinas. Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra – dokumentas, kuriame pirmą kartą deklaruotas kitokio pobūdžio tikslas – juo tapo nebe gyvenimo kokybės gerinimas, t. y. bandymas bent formaliai priartinti senamiestį prie naujai statybai taikytų normų, o paties senamiesčio išsaugojimas ir atkūrimas. Vienas iš naujų aspektų – senamiesčiui priskirtinų struktūrų apibrėžimas, pagrįstas ne tik teritoriniu, bet ir urbanistinio audinio elementų autentiškumo principu: „senamiesčiui priskiriami tie kvartalai, kuriuose išlikę iš LDK laikų visi trys pagrindiniai urbanistinio audinio elementai: gatvės (keliai), posesinė sklypų struktūra su užstatymo linijomis bei pastatai ar atskiros jų dalys“: „jei bent vieno iš šių elementų kvartale nėra <...>, tai jis nelaikomas Senamiesčio kvartalu“¹⁴³⁷. Vis dėlto šį teiginį galima laikyti tik siekiamybe ar deklaracija, kurios nebuvo principingai laikomasi projekto sprendiniuose: iš senamiesčio teritorijos projekte nebuvo pašalinta šeštajame dešimtmetyje pertvarkyta Vokiečių gatvės dalis (nors jau 1977 m. buvo oficialiai pripažinta, kad šio projekto įgyvendinimas „padarė didelę ir sunkiai bepataisomą žalą istorinei kvartalų struktūrai“¹⁴³⁸) ar kiti panašūs kvartalai bei užstatymo fragmentai. Nors autentiškumas įvardytas kaip LDK laikų atributas, tačiau būtent šiame projekte prie senamiesčio teritorijos buvo prijungti istoriniai priemiesčiai, užstatyti XIX a. pabaigoje ir netgi XX a. pr., t. y. anksčiau nevertintu carinės Rusijos laikotarpiu (pvz., Rūdininkų-Aštriojo galo priemiestis ir t.t.)¹⁴³⁹.

¹⁴³⁵ Rasa Čepaitienė Rasa, *Laikas ir akmenys...*, p. 37.

¹⁴³⁶ Dean Sully, „Conservation Theory and Practice. Materials, Values, and People in Heritage Conservation“, in: *The International Handbooks of Museum Studies*, t. II: *Museum Practice*, red. Conal McCarthy, 2015, p. 6.

¹⁴³⁷ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 7.

¹⁴³⁸ Romualdas Kaminskas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, p. 63.

¹⁴³⁹ Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių paminklinių teritorijų projektas (autorė Jūratė Mazurkevičiūtė) patvirtintas 1992 m. Žr. Mindaugas Mačiulis, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Vilniaus senamiesčio ir istorinių priemiesčių (iki XIX a. vid.) vėliausių evoliuciškai susiklosčiusių (1930–1940 m.m.) sklypų ribų planas (1992 m. būklė)*, Vilnius: PRPI, 1992, in: VRVA, f. 2, b. 101–194, lapai nenumeruoti.

Pažymėtina, kad 1978 m. parengtame Naujamiesčio rajono detaliajame plane tas pats architektas A. Gučas, būsimasis regeneravimo projekto korektūros vadovas, siūlė Vingrių ir Šv. Stepono gatves supančius kvartalus, tuo metu dar nepriklausiusius senamiesčiui, tvarkyti pagal Senamiestyje taikomus principus ir saugoti būdingą XIX a. Naujamiesčio užstatymą bei urbanistinę struktūrą¹⁴⁴⁰. Remiantis urbanistiniais tyrimais, regeneravimo projekto korektūroje senamiesčio plotas buvo dar kartą padidintas (iki 359,5 ha, t. y. lyginant su pirmuoju rekonstrukcijos projektu, padvigubėjo – žr. iliustraciją Nr. 12)¹⁴⁴¹. Be į senamiesčio teritoriją įtrauktų istorinių priemiesčių, projekte išskirtos ir kitos vertingos miesto teritorijos, nebūtinai patenkančios į senamiesčio įtakos zoną – Antakalnis, Naujamiestis, Šnipiškės, pradėta galvoti apie jų apsaugos planus (Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas – plačiau žr. poskyryje 3.3). Apskritai laikytasi visuminio, kompleksiško požiūrio į šias teritorijas kaip į kultūrinį kraštovaizdį – siekta „išryškinti saugotinus kraštovaizdžio ir archeologinius elementus“¹⁴⁴². Naujosiose Senamiesčio ribose išskirtos trys zonos, kuriose taikytos skirtingos reglamentavimo priemonės ir numatyti skirtingi apsaugos laipsniai: pilių teritorija, branduolys (gynybinės sienos ribose) ir istoriniai priemiesčiai¹⁴⁴³. Vertės aspektu atskyrus teritorijas, esančias gynybinės sienos ribose ir istorinius priemiesčius, pateikti pasiūlymai ne tik užstatymo tankiui mažinti, bet ir jo intensyvumui didinti, o tai iš esmės buvo nebūdinga ankstesniems projektams.

Senamiesčio regeneravimo koncepciją rengiant projektą neišvengiamai koregavo pakitusi Lietuvos politinė padėtis (po 1990 m. kovo 11 d.), nekilnojamo turto nuosavybės santykiai, naujas paveldo apsaugai palankesnis požiūris į transporto problemas¹⁴⁴⁴. Vis dėlto galima atpažinti nemažai panašumų su pirmaisiais projektais: spręstos panašios problemos (transporto, gyventojų mažėjimo, naujos statybos), siekta įgyvendinti artimas

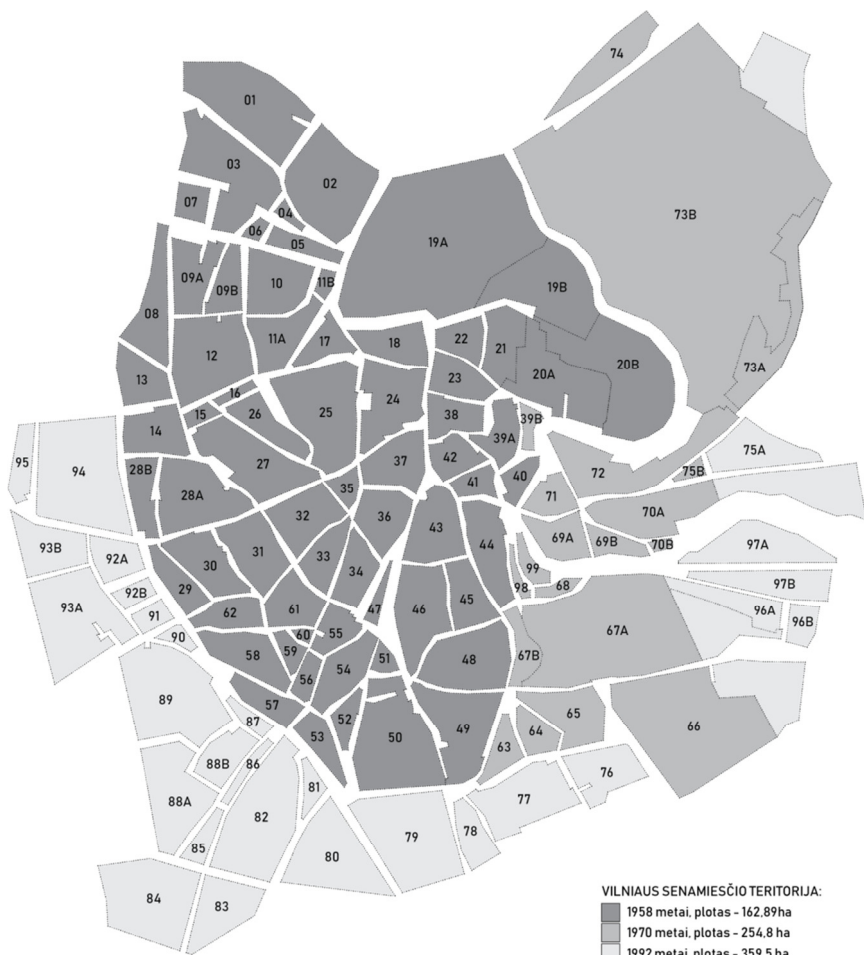
¹⁴⁴⁰ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 174.

¹⁴⁴¹ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 7, 10.

¹⁴⁴² Augis Gučas, R. Kaikaris, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priešprojektiniai darbai...*, l. 6.

¹⁴⁴³ Augis Gučas, Paskaita, VSAA.

¹⁴⁴⁴ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 5.

Iliustracija Nr. 12. Vilniaus senamiesčio teritorijos ploto pokyčiai 1958–1992 m. ir kvartalų numeracija. Schema autorės.

idėjas, pavyzdžiui, „pati pirmoji savybė, lemianti Senamiesčio vertę, – „miesto ir gamtinės aplinkos darna (simbiozė)“¹⁴⁴⁵. Antra vertus, požiūris į transportą griežtėjo: nors vis dar reikėjo mažinti jo neigiamą poveikį paminklams, tačiau teigta, kad nuo šiol „transportas taikosi prie miesto aplinkos ypatybių“¹⁴⁴⁶, todėl ieškota galimybių ramaus eismo ir pėsčiųjų gatvėms. Besikeičiančias gyvenimo sąlygas atspindėjo ir sprendinys, kai kurių tyrėjų teigimu, pirmą kartą aptartas senamiesčio tvarkymo dokumente, – tai „automobilių stovėjimo vietų senamiestyje problema: <...> numatytos

¹⁴⁴⁵ *Ibid.*, p. 5.

¹⁴⁴⁶ *Ibid.*, p. 8.

galimos požeminių ir daugiaaukščių garažų statybos vietos¹⁴⁴⁷. Vis dėlto su šiuo teiginiu negalima sutikti, nes automobilių stovėjimo vietos ir garažai buvo numatyti visuose senamiesčio planavimo dokumentuose ir kvartalų detalizacijose.

Aptariamo projekto tyrimuose didžiausias dėmesys skirtas iki tol netirtiems ar mažai tirtiems objektams – naujai prijungiamoms teritorijoms (priemiesčiams) arba specifiniams aspektams (pavyzdžiui, amatininkų cechų namų lokalizacijai)¹⁴⁴⁸. Be to, dokumentuoti specialistų atlikti tyrimai ir projektavimo darbai Vilniaus senamiestyje (parengta suvestinė), pateikti tarpukario retrospekciniai planai, išsamiai analizuota miesto istorinė-urbanistinė raida įrodo, koks svarbus tuo metu buvo atkūrimo aspektas. Tai patvirtino ir patys projekto rengėjai, pagrindiniu projekto tikslu įvardydami „Vilniaus senamiesčio, kaip Lietuvos sostinės branduolio, visumos atkūrimą“¹⁴⁴⁹, t. y. tai, ką S. Kulevičius apibūdino kaip „kraštovaizdžio perprasminimą“¹⁴⁵⁰. Vis dėlto, atrodo, kad atkūrimo koncepcija keitėsi projektavimo metu. 1990 m. projekto vadovas A. Gučas teigė, kad atkūrimas galimas išimtiniais atvejais, o pagrindinė projekto kryptis – „esamų gyvų vertybių išsaugojimas“¹⁴⁵¹, todėl pasirinktas itin novatoriškas požiūris ir įgyvendinimo būdas – palaikomasis remontas, prioretizuotas Vakarų bei tarptautinėje paveldosaugoje. Vėliau, siūlant atkūrimo principus, iš esmės buvo remiamasi 1940 m. padėtimi, planuota atkurti sklypų struktūrą bei jų užstatymą ten, kur po Antrojo pasaulinio karo ji buvo sunaikinta ar pažeista¹⁴⁵². Kita vertus, lygiagrečiai deklaruotas siekis atkurti „kunigaikščių miestą“, t. y. grįžta prie tarpukariu suformuoto Vilniaus įvaizdžio. Be to, tuo metu išties pradėta klausti visuomenės, kuri tautinio atgimimo fone susirūpino paminklų apsauga nuomonių. Jomis argumentuotas ir projekte taikytas atkūrimo principas – „sociologinių tyrimų, kuriuos atliko Filosofijos ir sociologijos instituto mokslininkų grupė, rezultatai parodė, kad ir gyventojai tuo metu norėjo atkurti miesto dvasią ir regėti jį atstatytą,

¹⁴⁴⁷ Violeta Miciūtė, Jonas Rimantas Glemža, *op. cit.*, p. 282.

¹⁴⁴⁸ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 15.

¹⁴⁴⁹ *Ibid.*, p. 6.

¹⁴⁵⁰ Salvijus Kulevičius, „Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje...“, p. 215.

¹⁴⁵¹ Augis Gučas, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo koncepcijos samprata“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 36–37.

¹⁴⁵² Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 51.

užgydytomis nesibaigiančių pokarinių griovimų žaizdomis¹⁴⁵³, t. y. „istorišką“ Senamiestį¹⁴⁵⁴. Vykdamt sociologinius tyrimus, buvo atlikta ir ekspertų sociologinė apklausa, kurios rezultatai atskleidė paradoksalų respondentų autentiškumo (ne)suvokimą: „Beveik 90 proc. apklaustųjų pasisako už autentiškumo principą senamiesčio regeneravimo koncepcijoje. Iš jų 72 proc. mano, kad realu planuoti autentiško senamiesčio atkūrimą jo branduolio gynybinės sienos ribose, 17 proc. – kad būtina ištisai atstatyti istoriškai apibrėžtose ribose“¹⁴⁵⁵. Tai liudytų, kad beveik 90% (!) apklaustų paveldo apsaugos ekspertų (architektų, inžinierių, urbanistų, istorikų ir kt.) tuo metu manė, kad kopijų atstatymas senamiestyje prilygintinas autentiškumo išsaugojimui. Atsižvelgus į tokius rezultatus, absoliučiai suprantama, kodėl niekas net nebandė kvestionuoti atkūrimo koncepcijų atitikimo Istorinių miestų apsaugos chartijai ar kitoms tarptautinėms doktrinoms.

Tam tikra prasme šie lietuviškojo paveldosaugos „atgimimo“ procesai primena pokario atstatymų etapą daugelyje Vakarų Europos šalių ar netgi ikoniniu pavyzdžiu tapusioje Varšuvoje. Išskirtina tik tai, kad Lietuvoje tokia „istorinės tiesos“ atkūrimo banga sutapo ne su karo pabaiga, o su Nepriklausomybės atgavimu. Vis dėlto įdomiausia, kad kritikuojant sovietmečio paveldosaugą dėl istorijos naikinimo ir klastojimo (netgi nuvertinant visą įdirbį iki „savo interesams pritaikytų pseudometodologinių koncepcijų“¹⁴⁵⁶), tuojau pat labai emociškai buvo grindžiamos atkūrimo idėjos, taip pat falsifikuojančios istorinę tiesą – tik šįkart kito laikotarpio. Šiuo požiūriu paminklų apsaugos metodologija nepakito – priklausomai nuo individualaus autoriaus pozicijos ir visuomenės suinteresuotumo, dažnai tolygaus „spaudimui“, paveldotvarkos darbais siekta įgyvendinti tam tikras istorinės atminties vizijas. Dar daugiau – būtent Sąjūdžio laikotarpiu dalis paveldosaugos specialistų ir visuomenė vienijosi, apimti nostalgijos, anot Svetlanos Boym¹⁴⁵⁷, siekiančios sugrąžinti aukso amžių, kuris, Vilniaus atveju, tikrovėje niekada ir neegzistavo.

¹⁴⁵³ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 177.

¹⁴⁵⁴ *Ibid.*, p. 177–178.

¹⁴⁵⁵ Vytautas Jonaitis, „Vilniaus senamiesčio sociologiniai tyrimai“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 38–39.

¹⁴⁵⁶ Asmenys, prisidėję prie Vilniaus senamiesčio žalojimo..., l. 2.

¹⁴⁵⁷ Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001, p. XVI–XVII.

Vienas iš pamatinių projektavimo principų, kuris šiame projekte iš tiesų pasikeitė – tai požiūris į sanaciją. Ji pradėta kritikuoti devintajame dešimtmetyje ir, rengiant projektą, nebebuvo laikoma tinkamu sprendimu istorinėms miestų dalims regeneruoti, todėl, priešingai, – iškelta istorinių posesijų reikšmė (plg. su V. Levandausko kritika ankstesniems projektams). Regeneravimo projekto korektūroje pateiktas posesijų planas atitiko šį teiginį, o kartu ir naują socioekonominę situaciją, šalyje vėl atsirandant privačiai nuosavybei. Operuota nebe atskirais pastatų tūriais kaip ankstesniuose projektuose, bet sklypais¹⁴⁵⁸. Nauja buvo ir tai, kad atsisakyta pastatų skirstymo į vertingus ir nevertingus, didžiausią reikšmę suteikiant urbanistinei miesto struktūrai. Projekto vadovas A. Gučas prisimena, kad, pradėjęs rengti projektą ir palyginus esamą situaciją su ankstesnių projektų sprendiniais, paaiškėjo, kad buvo nugriauta ir dalis senamiesčio namų, kurie ankstesniuose projektuose veikiausiai žymėti kaip saugotini – tai liudijo tik „britvute“ išskusti brėžinių plotai ant „vatmano“ lapų¹⁴⁵⁹.

Rengiant šį projektą, keitėsi ir požiūris į naują statybą – ją reglamentuojant buvo nutolta nuo modernizmo idėjų, akivaizdžių pirmuosiuose projektuose, todėl siūlyta atstatyti buvusių namų kopijas arba atkurti jų įvaizdį, restauruojant urbanistikos paminklo visumą. Detaliai sužymėti saugomi, pertvarkomi, naujai projektuojami ir atkuriami pastatai bei erdvės. Vienas iš žymiausių pavyzdžių – siūlytas dalinis Vokiečių gatvės užstatymo atkūrimas (šį ir kitus atkūrimo pasiūlymus žr. iliustracijoje Nr. 13), atskleidžiantis, kaip tai buvo svarbu tuometiniame politiniame kontekste. Minėtų sociologinių tyrimų rezultatai patvirtino, kad ir gyventojai tuo metu norėjo ne tik suremontuoti, bet ir atstatyti „istoriško“ Senamiesčio¹⁴⁶⁰. Vis dėlto, nepaisant visuomenės suinteresuotumo ir projekte deklaruotos visuomenės nuomonės svarbos, šios ir kitų vietų (Rūdininkų aikštės, K. Sirvydo skvero) atstatymo projektų atskirai aptarti su visuomene nebuvo numatyta¹⁴⁶¹.

¹⁴⁵⁸ Augis Gučas, pasisakymas seminare „Pasaulio paveldo iššūkiai Lietuvoje: Vilniaus istorinio centro (1994) ir Kernavės archeologinės vietovės (2004) vertinimai“, 2014-05-09, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.

¹⁴⁵⁹ Augis Gučas, Paskaita, VSAA.

¹⁴⁶⁰ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 177–178.

¹⁴⁶¹ Viktorija Pimpytė (Kurienė), *op. cit.*, p. 65.

Iliustracija Nr. 13. Augis Gučas ir kiti, Vilniaus senamiesčio užstatymo eskizas (vizija), in: *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptija) ir sklypų planas*, p. 50.

Apžvelgiant pastatų atkūrimo koncepcijas, pažymėtina, kad iškelta ne tik estetinio derėjimo, bet ir funkcijos, artimos istorinei, būtinybė¹⁴⁶², t. y. pradėtas svarstyti ne tik materialusis autentiškumo aspektas, nes, kaip ir pirmajame regeneracijos projekte, nustatyta, kad gyvenamoji funkcija senamiestyje nyksta. Tiesa, viešumoje nebuvo pasiekta bendro susitarimo

¹⁴⁶² Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 8.

dėl gyvenamosios funkcijos išsaugojimo – vieniems autoriams rūpinantis, kad senamiestyje nuolat mažėja gyventojų ir „vis daugiau gyvenamo ploto užima visuomeninės organizacijos ir administracinės įstaigos, neturinčios kokio prasminio ryšio su senamiesčiu“¹⁴⁶³, kiti jų skaičių siūlė dar mažinti – iki gana drastiškų 16 tūkstančių (palyginti su 28 tūkst. siekiamybe aštuntajame dešimtmetyje ir dar didesniais realiais skaičiais). Drauge regeneravimo projekto korektūroje gausu prieštaravimų, liudijančių, kad nuo valstybinės į privatinę nuosavybę pereita lėtai, ypač mentaliniame lygmenyje: nors kalbėta apie savininkus, gyventojų teises, tačiau kartu kaip viena iš regeneravimo priemonių siūlyta „iškelti žalojančius naudotojus iš vertingiausių pastatų“¹⁴⁶⁴. Palyginus, 1990 m. Edinburge džiaugtasi, kad „didžioji miesto centro dalis vis dar gyvenama <..>. Tai yra vienas iš maloniausių miesto bruožų“¹⁴⁶⁵. O Lietuvoje senamiesčio gyventojai vis dar demonizuoti – plėtota tai, kas 1970 m. buvo įvardijama kaip „visuomenės patologijos reiškiniai“¹⁴⁶⁶. Anot A. Janušio straipsnio 1989 m. „Statyboje ir architektūroje“, kas septintas senamiesčio gyventojas buvo chroniškas alkoholikas, kas penkto sutrikusi psichika, kas septintas sirgo tuberkulioze, net 14 procentų sirgo venerinėmis ligomis¹⁴⁶⁷. Sociologinių tyrimų duomenimis, senamiestyje, lyginant su visu miestu, iš tiesų kiek daugiau gyvena žmonių, nebaigusių vidurinės mokyklos (t. y. daugiau žemesnio išsilavinimo gyventojų), tačiau tai galėtų koreliuoti su panašia proporcija vyresnio amžiaus žmonių, kurie galbūt nebaigė mokyklos dėl karo ar pokario sąlygų, skaičiumi. Kita vertus, profesinė sudėtis maždaug atitiko miesto vidurkį, o „kūrybinių sferų darbuotojų“ senamiestyje gyvena netgi santykinai daugiau¹⁴⁶⁸.

Beje, daugiau negu 30 procentų senamiesčio gyventojų pažymėjo, kad yra „visiškai nepatenkinti“ savo būstu. Vis dėlto, lyginant su 1970-71 m. apklausos duomenimis, daugiau gyventojų pradėjo vertinti „senovišką, romantišką aplinką“ (30,3% plg. su 17%)¹⁴⁶⁹. Tiesa, sociologinių tyrimų

¹⁴⁶³ Augis Gučas, R. Kaikaris, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priešprojektiniai darbai*, l. 3 (byloje nenumeruota).

¹⁴⁶⁴ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 7.

¹⁴⁶⁵ Dennis. G. Rodwell, „The French Connection...“, p. 56.

¹⁴⁶⁶ Vytautas Jurkštas, „Senamiesčių tvarkymas socialiniu požiūriu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 8, p. 11.

¹⁴⁶⁷ A. Janušis, „Sostinės centras. Kokį jį įsivaizduojame?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 10, p. 4–5.

¹⁴⁶⁸ [Jurgis Vanagas ir kiti], *op. cit.*, l. 6, 11–12.

¹⁴⁶⁹ *Ibid.*, l. 13–14, 30–31.

patikimumą menkina tai, kad sociologinių tyrimų autoriai, atrodo, atvirai demonstravo savo požiūrį ir nevengė gana įžeidžių epitetų „netinkamas“ nuomones reiškusiems respondentams apibūdinti – pavyzdžiui, tie, kurie prioretizavo dabarties poreikius, o ne senovės išsaugojimą, įvardyti kaip besilaikantys „kraštutiniškai mankurtiško“ arba „pusiau mankurtiško“ požiūrio¹⁴⁷⁰. Lyginant su ankstesniais tyrimais, ko gero, įdomiausias yra religijos aspektas – ne tik ištirta, kiek (ne) dažnai gyventojų lanko pamaldas, bet ir nustatyta koreliacija tarp bažnyčios lankymo ir pateikėjo gimtosios vietos (net 45,3% kaime gimusių respondentų bažnyčią lankė dažnai, palyginus su 26,2 % mieste gimusių, ir tik 11,7 % „praktiškai ne“ (lankė)). Vėlgi, įdomiausia, kad apklausoje, atrodo, nebuvo varianto „visai nelankau“ ar pan.)¹⁴⁷¹.

Nepaisant išsamių tyrimų ir visuomenės nuomonės įvertinimo, šis projektas, lyginant su jo pirmtakais, buvo daugiausiai kritikuotas ne tik vėliau, bet ir amžininkų. Tai gali stebinti, ypač lyginant su pirmuoju projektu, tačiau būtų neatsargu tai aiškinti atsižvelgiant vien tik į objektyvius projekto trūkumus¹⁴⁷². Todėl būtina atidžiau ištirti kontekstą: tikėtina, kad šie gausūs vertinimai yra santvarkos keitimosi, kylančio patriotizmo ir su tuo susijusio didesnio dėmesio paveldui rezultatas, kai kartu su sovietinės santvarkos kritika pradėta kritikuoti ir sovietmečio paveldosauga. Dažnai šio pasipiktinimo pradžia siejama su tuo, kad 1986 m. architektų (A. Gučo, A. Nasvyčio, kuris pats kreipėsi į L. Šepetį, S. Lasavicko ir kt.) bei visuomenės protesto dėka sustabdytas Tiltu gatvės namo griovimas. Šis precedentas iškėlė į viešumą ne tik šio objekto, bet ir viso senamiesčio apsaugos problemas, todėl prisimenama, kad būtent dėl to valdžia skyrė pinigų ir regeneravimo projekto korektūrai¹⁴⁷³ (plg. su rekonstrukcijos projekto kildinimo iš nepasitenkinimo Vokiečių gatvės sprendiniais).

Tema pasirodė tokia svarbi, kad dienraštyje „Vakarinės naujienos“ senamiesčio problemoms buvo paskirta skiltis, sulaukusi vilniečių laiškų

¹⁴⁷⁰ [Jonaitis V. ir kiti], *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra. Sociologiniai tyrimai – 2 dalis*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4444, l. 3.

¹⁴⁷¹ [Jurgis Vanagas ir kiti], *op. cit.*, l. 26.

¹⁴⁷² Plg. Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai...“, p. 272–273.

¹⁴⁷³ Augis Gučas, Paskaita, VSAA.

antplūdžio¹⁴⁷⁴. Regeneravimo projekto korektūra domėjosi jau ne tik specialistai, bet ir gyventojai, laisvėjanti atmosfera bene pirmą kartą leido atsirasti diskusijoms viešojoje erdvėje, todėl surengtas ne vienas viešas projekto aptarimas Architektų sąjungoje ir net tuo metu garsiam „Talkos“ klube¹⁴⁷⁵. Kaip kontrastas paminėtinas pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto svarstymo su visuomene imitavimas 1958 m. – atsiliepimų apie projektą žurnale yra tik penki įrašai (pasirašė du inžinieriai, Mokslų akademijos darbuotojas, mokytojas iš Zarasų ir vardo ar profesijos nenurodęs asmuo). Net dviejuose iš šių įrašų priekaištaujama, kad projektas neviešinamas, pavyzdžiui, teigiama, jog apie jį visuomenei reikėtų pranešti „anksčiau ir plačiau. Dabar įspūdis lyg būtų nuo jos slepiamasi vien specų rate“¹⁴⁷⁶. Be abejo, kaip ir ankstesnių projektų atvejais, svarstymai vyko ir instituto viduje, kur šįkart taip pat atsirado nemažai oponentų¹⁴⁷⁷. Prieš minėtą aptarimą „Talkos“ klube jo atstovas Gediminas Jucys, recenzavęs projektą, pripažino, kad autoriai „siekia įtraukti platesnį protų ratą“, t. y. organizuoja viešus aptarimus, tačiau kol kas jie „nuteikia liūdnei“, nes, anot recenzento, nėra aiškus siekiamas tikslas, neatsižvelgta į nuosavybės formų įvairovę, ekonominius svertus ir teisinę atsakomybę¹⁴⁷⁸.

Kaip jau buvo minėta, regeneravimo projekto korektūroje daug dėmesio skirta senamiesčio atkūrimui, kurio būtinybė pagrįsta kritikuojant „Rusijos carizmo urbanistinę politiką“, naikinusią valstybingumo simbolius, ir sovietinės valdžios veiklą, pernelyg radikaliai rekonstruojant kvartalus, kai panaikinus privačią nuosavybę „pradėjo irti pats urbanistinis pamatas – posesijinė miesto sklypų struktūra“¹⁴⁷⁹ (ši tendencija, primenanti „maskvietiškų sužalojimų šalinimą“, gali būti lyginama su vėlyvojo tarpukario lenkų specialistų požiūriu senojoje Vilniaus dalyje riboti kaitą, nebent „atkurti jos pirminę išvaizdą arba apvalyti nuo „maskvietiškų, secesinių ir kt. apnašų“¹⁴⁸⁰). J. R. Glemža akcentuoja, kad tik šiame projekte

¹⁴⁷⁴ M. Pupinis, „Paminklosaugos sąjūdžio alternatyva“, in: *Atgimimas*, [interaktyvus], 2010, Nr. 7. [žiūrėta 2014-08-08], <http://www.postscriptum.lt/nr17-atgimimas-2010/paminklosaugos-sajudzio-alternatyva>.

¹⁴⁷⁵ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 177.

¹⁴⁷⁶ Atsiliepimai apie senamiesčio projektą, [1958], in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4390, l. 1.

¹⁴⁷⁷ Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

¹⁴⁷⁸ Gediminas Jucys, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto recenzija“, in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 278, l. 25, l. 25.

¹⁴⁷⁹ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 6.

¹⁴⁸⁰ Karolis Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis...*, p. 97.

pirmą kartą atlikti istorinių posesijų tyrimai, sudarytas sklypų planas ir konkretūs jų reglamentai¹⁴⁸¹, skirti esamiems ir atkuriamiems pastatams.

Šis projektas simboliškai užbaigia socialistinio respublikinės reikšmės senamiesčio etapą, būdamas puikiu savo – Sąjūdžio – laikotarpio atspindžiu. Atkūrimo tendencijos, tuo metu atspindėjusios patriotines visuomenės nuotaikas ir paradoksaliai iškreiptą autentiškumo sampratą, šiandien atrodo nebepriimtinos ir projekto autoriams¹⁴⁸². Anot projekto vadovo A. Gučo, tai buvo „labai optimistinis, romantiškas, maksimalistinis ir kartu gerokai utopinis projektas“¹⁴⁸³. Vienas iš šiandien utopiniais laikomų sprendimų – projekte numatytas Vokiečių gatvės užstatymo atkūrimas. Taigi Vokiečių gatvė tapo sovietmečio urbanistinio paveldo apsaugos tendencijas atspindinčia vieta – jos griovimu šis procesas prasidėjo, o pasiūlymu atstatyti – baigėsi. O regeneravimo projekto korektūra, parengta lūžiniu laikotarpiu, tapo savitu „specifinio sovietmečio paminklotvarkos metodologijos bruožu“ – polinkio į restauravimą, vis labiau skyrusio ją nuo bendraeuropinių tendencijų¹⁴⁸⁴, ir sąjūdinės romantikos, netgi istorinės didybės pajautimo sąlygotos euforijos derinimo rezultatu, atspindėjusiu tuo metu vykusius ir visuomenės, ir paveldosaugos pokyčius, iš esmės nulėmusius tarptautinių tendencijų ignoravimą ten, kur jos neatitiko projekte suformuluotų nacionalinių siekių.

3.3 Vertinimo ir reglamentavimo pokyčiai vietinės reikšmės urbanistinio paveldo apsaugoje

Lietuvos vietinės reikšmės paminklų tyrimai ir projektavimas visada buvo kiek atokiau – ir vertinant požiūrius bei viešos kritikos spaudoje mastą, ir siekius lygiuotis į tarptautines tendencijas. Netgi devintojo dešimtmečio viduryje, spaudoje įsibėgėjant kritikos bangai ir kaltųjų medžioklei, mažųjų miestelių tema, daugiausia kuruota LSAMTI, diskutuota palyginti nedaug. Vis dėlto būtent tuo metu prasidėjo ir vietinės reikšmės urbanistinių paminklų apsaugos sistemos pokyčiai, atsiradę dėl keleto priežasčių. Pirmą – kintantys vertybiniai požiūriai, susiję su naujomis tarptautinių įtakų kryptimis (numanoma, kad į Lietuvą iš Lenkijos, o galbūt netgi iš Lenkijos per Latviją). Antra vertus, po ilgalaikės A. Miškinio „monopolizacijos“

¹⁴⁸¹ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga*, p. 38.

¹⁴⁸² Augis Gučas, pasisakymas seminare.

¹⁴⁸³ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 178.

¹⁴⁸⁴ Rasa Čepaitienė, *op. cit.*, p. 205.

devintajame dešimtmetyje šioje srityje pradėję dirbti jaunesnės kartos specialistai pradėjo eksperimentuoti metodikos srityje (naujais kriterijais pagrįstas vertinimas, kompiuterinė analizė). Pagaliau įvyko ir formalių paminklų sąrašų pokyčių (dalis objektų perkelti į aukštesnį – respublikinį – lygmenį).

Nors dėl anksčiau aptartų priežasčių PKI (PRPI) ir LSAMTI gyvavo tarsi visiškai atskirose sistemose bei vadovavosi skirtingais principais ir metodikomis, aptariamam periodu šių dviejų institucijų funkcijos ir kuruojamų objektų pasiskirstymas dar labiau susipynė. Pavyzdžiui, pačioje devintojo dešimtmečio pabaigoje PRPI Senamiesčių skyriuje parengti Rokiškio ir Sedos regeneravimo projektai (tyrimai ir projektinė dalis), kuriuose, nors tai nebuvo būdinga iki tol, pradėtas vartoti revalorizavimo terminas¹⁴⁸⁵. Šiuo atveju labiausiai intriguojantis klausimas – koku keliu jis buvo perimtas: iš Lenkijos, kurioje susiformavo prieš maždaug du dešimtmečius, ar iš kaimyninės Latvijos, kuri pamažu pradėta pripažinti Lietuvos paveldosaugos. Vis dėlto rekonstrukcijos terminas, kuris, kaip nebetinkamas pasikeitus požiūriui, atmestas rengiant projektus senamiesčiams, tebenaudotas rengiant vietinės reikšmės paminklų dokumentus iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Nereikėtų šio termino vartosenos laikyti tik kalbiniu niuansu – įvertinus projektinius siūlymus, akivaizdu, kad jis atspindi atitinkamą apsaugos viziją ir požiūrį į šių objektų vertę. Oficialiai teigta, kad metodologija buvo nuolat tobulinama: „Susiklostė tam tikras tyrimų karkasas, kuris taikomas kiekvienam objektui, tačiau nėra viena ataskaitų neparuošta aklai laikantis kokio nors šablono ar mechaniškai perkeltiant tyrimus ir siūlymus iš vieno darbo į kitą. Kiekvienas [...] buvo nagrinėjamas, atliekant būtent tuos tyrimus, kurie reikalingi, atsižvelgiant į objekto specifiką ir esančias vertybes“¹⁴⁸⁶.

Profesionalų diskusijose ir praktikoje vis labiau įsitvirtinant urbanistinio paveldo, kaip atskiros kompleksinės paveldo objekto rūšies, sampratai, oficialioji apskaitos sistema nepasikeitė. 1986 m. buvo patvirtinta nauja

¹⁴⁸⁵ Giedrė Miknevičienė, „Urbanistikos paminklų regeneravimo principai (Rokiškio, Sedos pavyzdžiu)“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 34–35.

¹⁴⁸⁶ Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto Urbanistikos sektoriaus posėdžio, įvykusio 1990 m. kovo 12 d., protokolai, in: Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta.. (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 149.

Nekilnojamojų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija, tačiau, nors joje jau atsirado atskira urbanistinio paveldo subkategorija (3.1 Urbanistikos meno paminklai), ji vis dėlto priskirta platesnei – architektūros paminklų grupei¹⁴⁸⁷. Be to, 1986 m. buvo patvirtinta ir TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija, t. y. formaliai įteisinta galimybė nustatyti apsaugos zonas aplink urbanistikos paminklus ir „statybos ir funkcinio panaudojimo“ apribojimus jose¹⁴⁸⁸. Zonų sistema buvo sudaryta iš trijų dalių: paminklų apsaugos zonos, reguliuojamo užstatymo zonos ir saugomo landšafto zonos¹⁴⁸⁹. Įdomu tai, kad ir apsaugos, ir reguliuojamo užstatymo zonose, kaip kad ir paties paminklo teritorijoje, turėjo būti išsaugota vertinga užstatymo sistema, t. y. taikyti kone identiški ir santykinai griežti ribojimai. Nė vienoje iš jų nebuvo galima statyti pramonės įmonių ar tiesti magistralių. Be to, nustatytas reikalavimas integruoti šiuos ribojimus (zonų ribas) į generalinius ir detalaus išplanavimo planus. Dokumente neapibrėžtas maksimalus zonų plotis, tai palikta specialistams, turėjusiems įvertinti konkretaus objekto sąlygas ir apsaugos poreikį. Svarbu tai, kad buvo nustatyta naujųjų apsaugos zonų projektų viršenybė jau galiojusių planavimo dokumentų atžvilgiu – nurodyta, kad pastaruosius „reikia nustatyta tvarka koreguoti“¹⁴⁹⁰. Palyginus – 1987 m., priėmus naują Čekoslovakijos paminklų apsaugos įstatymą, ten taip pat susidarė galimybės nustatyti apsaugos zonas aplink rezervatus ir teritorijas¹⁴⁹¹.

Buvo ir kitų pokyčių formaliojo įpaveldinimo srityje. 1984 m. patvirtintas Kultūros paminklų sąrašo papildymas, įrašant į jį du istorinius XIX a. pab. – XX a. pr. Vilniaus namų kompleksus (Balstogės ir T. Kosčiuskos gatvėse) – kaip vietinės reikšmės urbanistikos paminklus¹⁴⁹². Tiesa, konkrečių apsaugos ir planavimo dokumentų neparengta, todėl šis pripažinimas vėlgi laikytinas tik formaliu aktu, kaip ir kartu įrašytas sovietinės urbanistikos atvejis. Prisimintina, kad Lietuva buvo pirmoji regione (plačiau žr. poskyrį 2. 5), įteisinusi sovietinės urbanistikos formalią

¹⁴⁸⁷ *Nekilnojamojų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*, Vilnius, 1986, p. 46.

¹⁴⁸⁸ *TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija*, Vilnius, 1986, p. 3.

¹⁴⁸⁹ *Ibid.*, p. 4.

¹⁴⁹⁰ *Ibid.*, p. 5–11.

¹⁴⁹¹ Karel Kibic, Aleš Vošahlik, *op. cit.*, p. 337.

¹⁴⁹² Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai 1984 m., I. 97, 103.

apsaugą, tačiau XIX – XX a. urbanistikos apsaugos srityje sektinų pavyzdžių jau būta ne vieno. Europos kontekste viena iš pirmųjų šalių, pradėjusi formaliai įpaveldinti XIX a. kvartalus (konservacinių zonų statusu), buvo Čekoslovakija¹⁴⁹³. Ivo Hlobil, čekiškosios miestų regeneravimo koncepcijos kūrėjas, jau 1970 m. siūlė saugoti XIX ir XX a. architektūros pavyzdžius¹⁴⁹⁴. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Lenkijos Tarnuvo miesto projekte kai kuriuos XIX a. pastatus, ankstesniuose projektuose žymėtus kaip griautinus, numatyta prižiūrėti, t. y. išsaugoti¹⁴⁹⁵.

1989 m. Lietuvos spaudoje jau rašyta apie būtinybę kuo skubiau (kol neišnaikinti) pradėti saugoti Antakalnio, Užupio ir Žvėryno medinius namus¹⁴⁹⁶, o 1989 m. Žvėrynas įtrauktas į laikinąją urbanistikos paminklų apskaitą¹⁴⁹⁷. Panašiu meto tokios tendencijos plito visame regione. Pavyzdžiui, dar 1983 m. Talino senamiestį supantis XIX a. pab. – XX a. užstatymas laikytas „neišraiškingu“¹⁴⁹⁸. Tuo metu čia planuota griauti ir perplanuoti medinį Kalamaja rajoną ir Nõmme miestą-sodą. Tačiau kilo atsakomoji reakcija, publikuota gausybė ginančių šį paveldą straipsnių ir jau 1987 m. pasiūlyta įsteigti Kadriorgo konservacinę zoną. Vis dėlto šis pasiūlymas buvo atmestas ir netgi Paminklų apsaugos institucijos tuo metu vis dar koncentravosi į viduramžių senamiesčio išsaugojimą (pirmasis XIX-XX a. paveldo apsaugos reglamentas patvirtintas tik 1999 m.)¹⁴⁹⁹.

Lietuvoje vienu pirmųjų realių, daugiau orientuotų į praktines priemones, XIX-XX a. pr. urbanistinio paveldo apsaugos pasiūlymų tapo PRPI 1990 m. parengtas Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas, kuriame, urbanistinių-istorinių, žvalgomųjų architektūros ir istorinių tyrimų pagrindu, nustatytos ar patikslintos Vilniaus paminklinės teritorijos: trys senamiesčio teritorijos dalys (pilys, branduolys gynybinės sienos ribose, istoriniai priemiesčiai), vienuolynų ir rūmų kompleksai ir XIX a. vid. – XX a. miestas (istoriniais priemiesčiais laikytos teritorijos,

¹⁴⁹³ Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 377.

¹⁴⁹⁴ Josef Štulc, „Moderní urbanismus a památková péče“, p. 577, 587.

¹⁴⁹⁵ Andrzej B. Krupiński, „Tarnów“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 479.

¹⁴⁹⁶ Vytautas Narbutas, *op. cit.*, p. 6.

¹⁴⁹⁷ Jurgis Vanagas, „Ar išsaugosime Žvėryno žavesį. Urbanisto apmąstymai.“, in *Kultūros barai* 1991, Nr. 6, p. 21.

¹⁴⁹⁸ Дмитрий Владимирович Брунс, *op. cit.*, p. 29.

¹⁴⁹⁹ Alatalu Riin, „Milieu protection areas“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p. 20.

kurių urbanistinės struktūra susiformavo iki XIX a. vid.). Pastarajam priskirtos penkios gana skirtingos teritorijos: Gedimino prospekto zona, Naujamiestis, Naujasis Pasaulis¹⁵⁰⁰, Šnipiškės, Antakalnis. Taip pat – rūmų ir vilų teritorija Antakalnyje bei priemiesčiai, kurių urbanistinė struktūra susiklostė iki XX a. penktojo dešimtmečio ar vidurio – reguliaraus gatvių tinklo (Žvėrynas, teritorija tarp Basanavičiaus ir Čiurlionio gatvių, Šnipiškės) ir laisvai užstatyti (Naujasis Pasaulis, Rasos, Markučiai, Paupys, Užupis, Antakalnis, Žvejai, Šnipiškės). Joms pasiūlyta suteikti vietinės reikšmės urbanistikos paminklų statusą, t. y. paminklinėmis teritorijomis paskelbti visą centrinę miesto dalį ir nemažus plotus už jos ribų. Juose siūlyta saugoti ne tik planinį ir erdvinį struktūros charakterį, sklypų ribas, bet ir senuosius pastatus bei aikštes ir gatves. Taigi siūlyta apsauga buvo platesnė negu tuo metu reglamentuota vietinės reikšmės urbanistikos paminklams pagal SAMTI metodiką, kuri iš esmės rekomendavo saugoti struktūrą, o fizinis užstatymas dažniausiai būdavo pripažintas nevertingu. Nustatytos ir kitos paveldosaugos aspektu reglamentuojamos teritorijos, siūlytos pripažinti reguliuojamo užstatymo arba kraštovaizdžio apsaugos zonomis – pavyzdžiui, užstatytos naujai, tačiau esančios šalia senamiesčio arba turinčios su juo vizualinį ryšį¹⁵⁰¹.

LSAMTI tuo metu tyrinėti ir „nepaminkliniai“ objektai, pavyzdžiui, „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai“, parengti 1985 m. Pažymėtina, kad kadangi tuo metu Šilutė apskritai dar nebuvo įtraukta į urbanistikos paminklų sąrašą, tai pradėtas tirti formaliai neįpaveldintas objektas ir būtent remiantis atliktai tyrimais pasiūlyta apsaugą formalizuoti. 1986 m., iš karto po Šilutės, kaip nepaminklinio objekto, plėtotės pasiūlymų, kuriuose buvo pateiktas ir siūlymas dėl skelbimo urbanistikos paminklų, MMKPAT užsakymu LSAMTI nustatytos šio paminklo ribos bei statybos režimas, o 1987 m. I ketvirtį planuota teikti KM kolegijai siūlymą plėsti urbanistikos paminklų sąrašą¹⁵⁰². Įprastai tokie procesai užtrukdavo ilgai, pavyzdžiui, Telšių ir

¹⁵⁰⁰ Naujininkai.

¹⁵⁰¹ Jūratė Mazurkevičiūtė, Eugenijus Ivaškevičius, *Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 2, b. 101–170, l. 1–7.

¹⁵⁰² Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai Linkuvos, Nidos, Ramygalos ir Šilutės miestams – respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti. Dalis – Šilutės miesto urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų*

Ukmergės senamiesčių „perkėlimo“ iš vietinio į respublikinės reikšmės paminklų sąrašą vien biurokratinė procedūra tęsėsi beveik penkerius metus – LTSR Kultūros ministerijos kolegija to paprašė 1984 m. gruodžio 11 d. nutarimu Nr. 135, tačiau LTSR Ministrų Taryba sprendimą patvirtino tik 1989 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 53¹⁵⁰³. O Šilutė vietinės reikšmės urbanistikos paminklų paskelbta 1988 m. gruodžio 22 d. LSSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimu Nr. 222¹⁵⁰⁴.

Šis projektas bene pirmasis rengtas LSAMTI, kuriame tiek daug dėmesio skirta pastatams – „iširti Šilutės pastatai, atliktas jų architektūrinis menotyrinis [ir būklės¹⁵⁰⁵ - v.j.] įvertinimas“. Likusi metodika atitiko anksčiau taikytą Ukmergės centrui, t. y. analizuotos erdvinės struktūros, urbanistinės klaidos, pasiūlymai ateities dominantėms ir t. t.¹⁵⁰⁶ Šilutėje išskirtos dvi urbanistiškai vertingos zonos – buvusių atskirų kaimelių aikštės ir jų aplinka, joms pasiūlyta 1-o laipsnio apsauga (prilyginta senamiesčio statusui)¹⁵⁰⁷. Kadangi mieste formaliai įpaveldintų paminklų nebuvo, visi pastatai suskirstyti tik į dvi grupes: nevertingi (leista rekonstruoti ir griauti bei jų vietoje statyti naujus) ir vertingi, pastarieji klasifikuoti pagal statybos laikotarpį ir stilių: XIX a. – XX a. pr. pastatai, išlaikę daug autentiškumo požymių; pastatai, turintys Klaipėdos krašto regioninės architektūros bruožų; vertingi sovietmečio pastatai, „pasižymintys aukštesne darbų kokybe ir geresne apdaila“. Penkis pastatus pasiūlyta įtraukti į vietinės reikšmės

elementų, apauginės zonos ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita, Kaunas: LSAMTI, 1986, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 416, l. 150.

¹⁵⁰³ *Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990 m.), p. 264.*

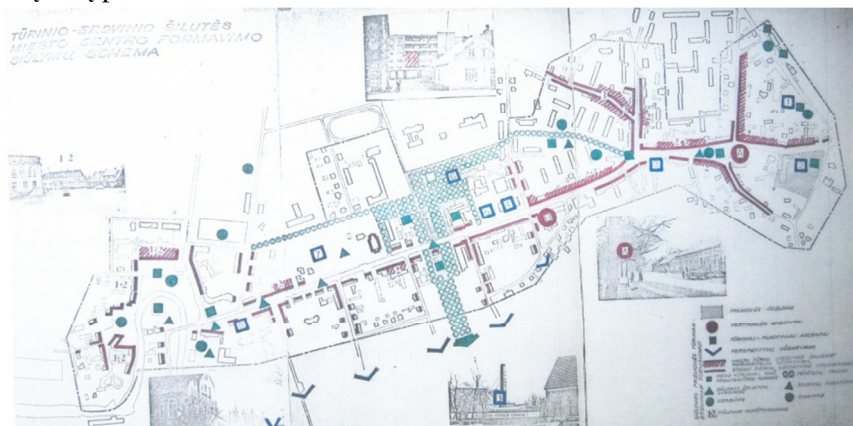
¹⁵⁰⁴ *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas..., p. 22.*

¹⁵⁰⁵ Šilutės užstatymas dar anksčiau vertintas itin gerai, nes šiame mieste buvo palyginti daug mūrinių pastatų. Brėžinyje atrodo, kad geros ir vidutinės būklės pastatų yra ženkliai daugiau negu blogos, be to, blogos būklės pastatams daugiausia priskirti mažesnio mastelio ir aukštingumo objektai. Žr. J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – II tomas (brėžiniai)“ ataskaita, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 414, l. 3.*

¹⁵⁰⁶ J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – I tomas (tekstas)“ ataskaita, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 413, l. 5, 11.*

¹⁵⁰⁷ *Ibid., l. 12, 21.*

architektūros paminklų sąrašą, net 38 – saugoti (galima tik restauracija, tačiau nėra suteiktas formalus paminklo statusas), dar 30 – saugoti gabaritus ir 4 (sovietinius) saugoti nekeičiant architektūros¹⁵⁰⁸. Ir ši klasifikacija, ir ankstyvesni PKI rengti Klaipėdos miesto architektūros vertinimai, kuriems būdingos Klaipėdos kraštui būdingo stiliaus pastatų apsaugos tendencijos, galėtų būti laikomi argumentais, paneigiančiais M. ir M. Purvinių formuotą nuomonę, kad specialistai ignoravo šio paveldo savitumą, jo nevertino arba netgi sąmoningai naikino. Kita vertus, vis dar svarbus buvo ekonominis – techninės būklės veiksnys: teikiant pasiūlymus Šilutei pertvarkyti, konstatuota, kad daugiausia nevertinų pastatų yra rytinėje centro dalyje, tačiau „pagal antrą kartogramą („blogos fizinės būklės pastatai“) didesnės galimybės pertvarkymams yra kairėje centro dalyje – Šilo karčemoje“, o mediniai pastatai (automatiškai priskirti nevertintiems) buvo užfiksuoti abiejose dalyse¹⁵⁰⁹. Tai liudija, kad išliko nuo pat šeštojo dešimtmečio fiksuota prieštara tarp meninės vertės ir fizinės būklės, t. y. sutvarkymui skirtingų lėšų poreikio.

Iliustracija Nr. 14. J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, Tūrinio-erdvinio Šilutės miesto centro formavimo siūlymų schema, in: Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 414 arba asmeninis V. Janušauskaitės archyvas, l. 13.

Mažiau vertingomis pripažintose zonose leistos vis didesnio lygmens intervencijos – rekonstrukcija su nedidele urbanistinės struktūros korektūra; praturtinimas nauja funkcija; didelė architektūrinė intervencija ir laisviausias 5-as laipsnis – urbanistinių klaidų poveikio sumažinimas. Svarbu tai, kad

¹⁵⁰⁸ *Ibid.*, l. 12–13, 22–26.

¹⁵⁰⁹ *Ibid.*, l. 14.

palikta erdvės interpretacijoms, galimybėms tinkamesnį variantą pasirinkti ateityje, nes pažymėta, kad „skirtingi intervencijos laipsniai kai kur tose pačiose vietose gali sutapti“¹⁵¹⁰ (veikiausiai dėl skirtingų kriterijų taikymo). Kai kurie nesutapimai buvo gana radikalūs – tarp pirmo ir ketvirto (trikampė aikštė ir jos aplinka buvusiam Žibų centre) ar netgi tarp pirmo ir penkto laipsnio (pavyzdžiui, Turgaus aikštės šiaurinė ir rytinė išklotinės, dalinai užstatytos mažaukščiau prastos būklės, tačiau neabejotinai senais ir autentiškais pastatais)¹⁵¹¹. Vis dar labiau vadovautasi architektūrinio vaizdo gerinimo, o ne paveldosaugos kriterijais, profesinėje kalboje pradėtos naudoti naujos, sudėtinio pobūdžio sąvokos, akcentuotas erdvinis kokybės aspektas – erdvėse nustatyti atraktyvūs elementai, vertintas jų poveikis, pagal tai erdvės skirstytos į aukščiausio (pagrindinė gatvė, turgaus aikštė), vidutinio (šoninės gatvės, upės pakrantė) ir žemiausio struktūros lygio vizualines erdves¹⁵¹².

Šilutę nuo kitų vietinės reikšmės urbanistikos paminklų skyrė ne tik miesto istorinės dalies pobūdis (susidariusi iš trijų atskirų gyvenviečių), bet ir paminklo ribų nustatymo principas: pavyzdžiui, rytinės gyvenvietės – Verdainės – pasirinkta neįtraukti, nes ji gana izoliuota, be to, beveik neišlikusi urbanistinė struktūra¹⁵¹³. Paminklo teritorija buvo sudaryta iš dviejų atskirų branduolių – buvusių Žibų ir Šilo karčemos gyvenviečių centrų, kuriuos jungė miesto centrinė gatvė, abipus kurios (tarp paminklinių teritorijų) nustatyta apsaugos zona (mažiau vertinga teritorija, daugiau pertvarkyta sovietmečiu)¹⁵¹⁴. Taigi, objekto ribos buvo nustatytos atskirų vertingų „salų“ principu, bei atsisakyta saugoti tai, kas buvo pažeista ar sudėtinga išsaugoti praktiškai. Vis dėlto keistoka, kad į paminklinę teritoriją nepateko ne tik paminklines teritorijas jungianti centrinės gatvės dalis su itin retu Šilutei būdingu apželdinimu bei būdingais istoriniais pastatais (tarp jų ir bažnyčia), bet ir tolėliau nuo jos išsidėstę miesto vilų užstatymo fragmentai su grįstomis gatvėmis ir kt.

¹⁵¹⁰ *Ibid.*, l. 21–22.

¹⁵¹¹ J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – II tomas (brėžiniai)“ ataskaita*, l. 11.

¹⁵¹² *Ibid.*, l. 6.

¹⁵¹³ Ši dalis nėra saugoma ir dabar.

¹⁵¹⁴ Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai Linkuvos, Nidos, Ramygalos ir Šilutės miestams – respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti...“*, l. 108–109.

Kauno Naujamiestis, nors ir nebuvo formaliai pripažintas kaip paveldo teritorija, pirmą kartą LSAMTI tyrinėtas jau aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Šis tyrimas nuo kitų LSAMTI darbų skyrėsi savo prieiga – ne tik tirta natūra (įprasti vizualiniai tyrimai), tačiau ir atlikta specialistų (architektų ir inžinierių-statybininkų) bei visuomenės atstovų („jaunimo pagal pirmąjį subjektyvų įspūdį“ – tiesa, irgi architektūros (VISI) studentų) apklausa Kauno centro problemų ir jo vertės klausimais. Dar daugiau – sąmoningai atsisakyta nelanksčios anketinės apklausos, o vykdyti į kokybinę prieigą orientuoti interviu¹⁵¹⁵. Nors teigta, kad tokiu būdu vengta nukreipiančių klausimų ir iš anksto formuojamų atsakymų patvirtinimo, kai kurie interviu klausimai irgi buvo iš anksto teigiantys tam tikrą poziciją ir reikalaujantys apginti priešingą nuomonę: pavyzdžiui, „Ar neatrodo Kauno miestas aplamai ir centras labai provinciališki, jei ne – tai kodėl?“¹⁵¹⁶. Kauno centrinės dalies tyrimo aiškinamasis raštas patvirtina, kad LSAMTI darbuotojai tuo metu buvo susipažinę ne tik su SSRS vykdytais tyrimais miestų formavimo architektūros ir erdvių kokybės aspektu, tačiau ir su „palikimo suvokimo ir jo apsaugos klausimais“. Dokumente minimi D. Bruns, R. R. Gaikazova, R. M. Garisjevas, J. Kišika, B. I. Kochno, G. B. Kruglovas, T. N. ir M. P. Kudriavcevai, V. A. Lavrovas, S. K. Regamė, A. A. Ticas)¹⁵¹⁷. Vis dėlto Kauno centrinė dalis 1980 m. dar nelaikyta paveldu, todėl darbo tikslu įvardytas „prasminių ryšių respektavimas“ neužsimenant apie paveldo apsaugos reikalavimus ar net siūlymus. Istorinė dimensija buvo aktuali tik tyrimų dalyje – nagrinėta miesto kaita, istorinės dominantės ir akcentai bei jų įtaka, urbanistinis ryšys su Senamiesčiu¹⁵¹⁸.

Devintajame dešimtmetyje Atgimimo procesų kontekste Kauno Naujamiesčio svarba dar labiau iškilo, pradėti detaliau tyrinėti jo fragmentai. 1990 m. pateikta centrinės svarbiausiosios dalies su Laisvės alėja tyrimų, kuriems vadovavo N. Lukšionytė-Tolvaišienė (bendraautorai – V. Petrušonis ir atskirą skyrių „Kompoziciniai-vizualiniai tyrimai“ parengęs M. Purvinas), ataskaita. Nors joje aptariamoms „sociokultūrinės, socialinės-

¹⁵¹⁵ Marija Purvinienė, Martynas Purvinas, Nijolė Steponaitytė, *Mokslinio tyrimo darbo „Atlikti tyrimus ir paruošti rekomendacijas centrinės Kauno dalies tūrinei-erdvinei kompozicijai formuoti – I tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 350, l. 3, 18.

¹⁵¹⁶ *Ibid.*, l. 62.

¹⁵¹⁷ *Ibid.*, l. 3.

¹⁵¹⁸ *Ibid.*, l. 10–11.

psichologinės ypatybės“ (V. Petrušonis), jie negali būti prilyginami daug išsamesniems ir kitokiais principais pagrįstiems Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūros vykdyti sociologiniams tyrimams. LSAMTI tyrimuose sociokultūrinės, socialinės-psichologinės ypatybės priskirtos pastatams, be kontakto su gyventojais ar naudotojais, remiantis iš esmės vizualiniais kriterijais, pavyzdžiui: „Ar pastatas reikšmingas gyvenamosios vietos atpažįstamumo požiūriu?“ [beveik neabejotina Kevin Lynch miesto teorijos įtaka, nes toliau minima ir „orientyro miesto mastu“ sąvoka – v.j.]; „Ar pastatas dalyvauja gyvenamo kiemo erdvės atribojime?“; „Ar savo aukščių pastatas formuoja vizualiai komfortišką kiemo erdvę?“; „Ar pastatas svarbus įėjimų stebimumui kieme?“; „Ar pastatas dalyvauja įėjimo į kiemą organizavime?“¹⁵¹⁹.

Lyginant šio laikotarpio vietinės reikšmės urbanistinio paveldo apsaugos dokumentus su ankstesniais LSAMTI ir PKI darbais, galima nustatyti ir bendrojo tyrimų metodikos pokyčių. Pirmiausia pažymėtina, kad dar devintojo dešimtmečio pradžioje architektas V. Petrušonis, kurio vienas pagrindinių profesinių interesų buvo miesto semantikos tyrimai, suformulavo savitą gana komplikuoatą pastatų ir erdvių vertinimo metodiką, susietą su miesto semantika ir veikusią kokybinių parametrų suvedimo į skaitinės išraiškos lenteles bei sudėtingas formules¹⁵²⁰ principu (pirmieji šia metodika pagrįsti tyrimai parengti Šilutės miesto istorinei daliai, tačiau dėl laiko stokos ir kilusių diskusijų į galutinę ataskaitą neįtraukti¹⁵²¹). Metodikoje didelis dėmesys teiktas skaičiams, formulėmis (pavyzdžiui, gatvės pločio ir pastato aukščio santykiui nustatyti), jais buvo išreikšti ir kai kurie saugotini užstatymo bruožai¹⁵²².

¹⁵¹⁹ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Vytautas Petrušonis, Martynas Purvinas, *op. cit.*, l. 105.

¹⁵²⁰ Vytautas Petrušonis, „Apie miesto semantikos tyrimus“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai VII 1 sąsiuvinis*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 19–32, p. 26

¹⁵²¹ Visgi prieduose pateikti saviti pastatų ir zonų funkcijų skaičiavimai taikant savitumo koeficientą – „kuo SK apibrėžtoje zonoje mažesnis, tuo funkcija būdingesnė tai zonai“, taip pat teritorinių segmentų „atminties“ sąvoka. J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – I tomas (tekstas)*, l. 29–38.

¹⁵²² Vytautas Petrušonis, A. Kubilius, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Lazdijų centrinės dalies istorinė urbanistinė analizė ir pasiūlymai jos vertybėms respektuoti“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1990, in: KRVA, f. 2273, ap. 2, b. 11, l. 18–19.

Tai antrasis ir daug sudėtingesnis bandymas Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos srityje ieškoti objektyvių kriterijų, remiantis kokybiniais duomenimis (iki tol visi autoriai sprendinius grindė tiesiogiai apskaičiuotais rodikliais – tankiu, intensyvumu ir t. t., išskyrus V. Jurkšto pastatų vertinimo metodiką ir jos išvestines, kurios visgi buvo daug tiesmukiškesnės negu V. Petrušonio). Pavyzdžiui, istoriniai tyrimai atlikti ne tik tradiciniu būdu parengiant namų valdų „biografijas“, tačiau ir „kiekybinio kvartalo apstatymo raidos būdu“, t. y. buvo „išaiškinti būdingi (stabilūs laike) kvartalo apstatymo bruožai“¹⁵²³. Įvesta papildomų urbanistinės analizės sąvokų (pavyzdžiui, „bazinis kadras“ – tam tikras teritorinis vienetas)¹⁵²⁴. Operuota tokiais specifinėmis sąvokomis kaip „apstatymo „atminties“ modelis“, „stabilumo kriterijus“. Bandyta taikyti ankstyvosios kompiuterinės analizės principus: teritorija sudalinta kvadratais ir laiko atkarpomis (kas 5 metus), kiekvienam užstatymo bruožiui suteiktas kodas – pavyzdžiui, „12, 13 – apstatyta didesnė kvadrato dalis, 14 – sąsaja su 1 pastatu“ ir t. t. Suskaičiavus visų kvadratų apstatymo rodiklių vidurkį, nustatyta kvartalo charakteristika, apibendrintai suskirstyta į tris tipus: žymus, neapibrėžtas ir nežymus istorinis pamatas. Atitinkamai išskirti 5 teritorijos tipai pagal tai, kiek procentų būdingų užstatymo bruožų perimta (nuo 0 iki 100%). Vertinant teritorijų pertvarkymo galimybes šios istorinės vertės gretintos su aktualių dabarties sąlygų patenkinimu (atitinkamai 4 grupės – nuo 100 iki 0 %). Rekomendacijose nurodyta, kad zonos, kuriose atmintis žymi, o perimamumas didelis, turėtų būti laikomos minimalios intervencijos zonomis, nes tai „vietos, geriausiai fiksuojančios istorinį užstatymo charakterį“ ir atvirkščiai¹⁵²⁵.

Skirtingai nuo anksčiau LSAMTI rengtų dokumentų, devintojo dešimtmečio pabaigoje rengti ne tik tyrimai, bet ir, kaip Lazdijų ir / ar Šilutės atvejais, ateities statybos darbus reguliuojantys dokumentai. Kintančias pozicijas liudija ir tai, kad pradėti kritikuoti „orientyrai „apsišaukėliai“– pavyzdžiui, Lazdijų XX a. II p. pastatai, užgožiantys tradiciškai dominavusią bažnyčią (plg. su visiškai priešingu aštuntojo dešimtmečio siekiu Klaipeidoje sukurti naujas dominantes), ir laisvo

¹⁵²³ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Vytautas Petrušonis, Martynas Purvinas, *op. cit.*, l. 5.

¹⁵²⁴ Vytautas Petrušonis, A. Kubilius, Algimantas Miškinis, *op. cit.*, l. 9–11.

¹⁵²⁵ Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, Vytautas Petrušonis, Martynas Purvinas, *op. cit.*, l. 68–79.

planavimo užstatymas, kurio atviri kiemai „pasižymi būkle nepatenkinama nei architektūriniu-meniniu, nei socialiniu-psichologiniu požiūriu“¹⁵²⁶.

Dokumentų dalis, skirta „teritorijos tvarkymo sąlygoms“, suskirstyta į poskyrius, kuriuose pateikti konkretūs reikalavimai atskiriems objektų tipams: bendrieji, kvartalams, kiemams, aikštei, skersgatviams, esamų pastatų išorės tvarkymo ir paskirties keitimo, naujiems pastatams¹⁵²⁷, t. y. projekto tikslai, sudėtis ir formuluotės (pavyzdžiui, „lanksčiai užtikrinti tarpininkavimą tarp praeities ir ateities“¹⁵²⁸) panašėjo į senamiesčių regeneracijos projektų. Bene pirmą kartą kvartalų tvarkymo sąlygas bandyta aprašyti ne tik tekstu, tačiau ir pateikti atskiroje gana komplikuojuose lentelėje-kartogramoje: pageidautinas pertvarkymų mastas balais, vertintų ir nepatenkintų sąlygų tipai (istorinio perimamumo, socialinės-psichologinės, socialinės, kompozicinės-meninės, ekonominės) ir skaičiai bei proporcija¹⁵²⁹. Vis dėlto praktinis, konkretus reglamentavimas šiuo atveju nebuvo realizuotas, nes to meto projektavimo ar statybos praktikui balai lentelėje negalėjo pateikti atsakymo į klausimą, kas galima ir kaip galima veikti konkrečiomis sąlygomis, t. y. ši nauja metodika gali būti vertintina kaip dar labiau nutolinusi LSAMTI nuo praktinių uždavinių efektyvaus sprendimo į teoretizavimą ir netgi „mokslą dėl mokslo“.

Vis dėlto buvo dalykų, kurie iš esmės nepakito per kelis dešimtmečius –: požiūris į užstatymo vertę: net 1990 m. konstatuota, kad miesteliuose „aukštos architektūrinės-meninės vertės pastatai sudaro nedidelę dalį“¹⁵³⁰. Didesnę dalį Šilutės kontroversiškos teritorijose buvusių pastatų siūlyta griauti ir jų vietoje „įvesti naują užstatymą pagal nustatytą režimą“ arba bent jau rekonstruoti, „kai susidėvėję“, tačiau išsaugant tūrį¹⁵³¹. Ši nuostata Lietuvoje po truputį keitėsi, tačiau ne LSAMTI, o PRPI, jauniems specialistams rengiant istorinių priemiesčių ir naujesnių miesto dalių vertinimus. Taigi, susiklosčiusi dviejų polių sistema ir aiškus veiklos sferų pasidalijimas pradėti keisti. Vis dėlto planavimo praktikoje, išskyrus pavienes išimtis, iki pat periodo pabaigos dominavo tas pats selektyvus

¹⁵²⁶ Vytautas Petrušonis, A. Kubilius, Algimantas Miškinis, *op. cit.*, l. 17, 29.

¹⁵²⁷ *Ibid.*, l. 4-5.

¹⁵²⁸ *Ibid.*, l. 7.

¹⁵²⁹ *Ibid.*, l. 35.

¹⁵³⁰ *Ibid.*, l. 16.

¹⁵³¹ J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – II tomas*, l. 12.

požiūris: žemesnis reikšmės lygmuo implikavo kito lygmens apsaugą – saugota struktūra, tačiau ne jos elementai.

Reikėtų pripažinti, kad iki tol buvusi itin stabili vienasmeniu modeliu pagrįsta vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos sistema devintojo dešimtmečio pabaigoje tapo chaotiška net keliais aspektais. Viena vertus, prie šių teritorijų identifikavimo ir siūlymų jų apsaugai teikimo prisijungė PKI (PRPI) specialistai, vadovavęsi visai kitais principais ir metodikomis. Kita vertus, nors pačiame LSAMTI A. Miškinio buvo sukurta ir taikoma gana vieninga metodika, jaunesni specialistai nebesivadovavo tik įsigalėjusia prieiga, tačiau ieškojo savitų būdų objektų ir juos sudarančių elementų vertėms nustatyti ir apsaugai pagrįsti. Visgi dažnai šie bandymai tik dar labiau komplikavo ir dirbtinai sumokslindavo rengtas ataskaitas ir reglamentus, jie tapo sunkiai taikomi praktiškai. Formaliai įpaveldinus XIX–XX a. pr. urbanistinius objektus, kilo tam tikra vertybinė krizė: vyresnės kartos specialistai šių objektų, ypač juose buvusios architektūros, vis tiek nelaikė vertingais, todėl jų, kaip ir sovietinio modernizmo, apsauga liko tik deklaratyvi. Taigi galima konstatuoti, kad apie 1990 m. vieningos vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos sistemos nebeliko. Be to, šiai kategorijai buvo priskirti itin skirtingai specialistų vertinti objektų tipai (didesnieji miestai, miesteliai, XIX–XX a. pr. miestų dalys, sovietinis modernizmas). Skirtingai interpretuotos jų vertės lėmė ir atitinkamą apsaugos (ne)taikymą.

3.4 Urbanistinio paveldo apsaugos sistema pokyčių akivaizdoje: patirtis ar liekana?

Paveldosaugos, drauge ir senamiesčių apsaugos, krizei artėjant prie apogėjaus, kilo klausimas, kaip pertvarkyti ar visai sugriauti iki tol funkcionavusią sistemą, kad būtų galima toliau užtikrinti paveldo apsaugą. 1989 m., Arvydas Gražys, ieškodamas senamiesčių problemų susiformavimo priežasčių, įvardijo keturis jas sukeliančius konfliktus: 1) tarp istoriškai susiklosčiusios urbanistinio paminklo sandaros ir kintančių nuosavybės teisių bei poreikių, 2) tarp beįsigalinčių rinkos dėsnių ir nesugebėjimo tiksliai nustatyti senamiesčio ir jo elementų vertės, nes niekada nebuvo atlikti išsamūs jo tyrimai, o tyrėjų atlyginimai „valytojų lygio“, 3) tarp abstrakčių reikalavimų saugoti autentišką ir realaus poreikio remontuoti statinius dėl jų natūralaus susidėvėjimo, 4) tarp įvairių interesų grupių – bei

dėl išsikerojusios biurokratijos¹⁵³². Kaip dar viena itin svarbi priežastis, šio autoriaus nereflektuota, nes vietiniame aktyvaus Lietuvos visuomenės ir paveldosaugos specialistų susipriešinimo kontekste nebuvo itin aktuali, paminėtinas lietuviškųjų paveldosaugos procesų santykis su tarptautinėmis tendencijomis ir jo vertinimas, neabejotinai daręs įtaką sistemos raidos kryptims po Nepriklausomybės atgavimo. Šie atviri, o kartais – priešingai – neįsisąmoninti konfliktai yra itin aktualūs vertinant urbanistinio paveldo apsaugos sistemos transformacijų ir žlugimo prielaidas.

Urbanistikos paminklų išsaugojimo problema naujų poreikių kontekste sovietinėje Lietuvoje buvo nagrinėjama jau rengiant pirmuosius šeštojo dešimtmečio pabaigos apsaugos dokumentus, tačiau paskutiniaisiais devintojo dešimtmečio metais suinteresuotų šalių nuomonės radikaliai išsiskyrė. Be to, sumažėjo galimybių priimti vienpusius sprendimus „iš viršaus“. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūros sprendiniai buvo rengiami numatant konkrečius reglamentus kiekvienam senamiesčio sklypui (istorinei posesijai) tvarkyti. Šis projektas atskleidžia slinktį nuo planavimo į reguliavimą suvokiant, kad dabar, privačios nuosavybės sąlygomis, iki šiol taikyti kompleksinės kvartalinės regeneracijos metodai nebebus tinkami. Nuosavybės teisės ir rinkos dėsniai tuomet gąsdino visų grupių atstovus ir kartu sudarė prielaidas skirtingai vertinti tuos pačius reiškinius. Pavyzdžiui, J. R. Glemža akcentuoja, kad tik Vilniaus regeneracijos projekto korektūroje pirmą kartą atlikti istorinių posesijų tyrimai, sudarytas sklypų planas ir konkretūs jų reglamentai¹⁵³³, skirti esamiems ir atkuriamiems pastatams, t. y. realiai sudaryta galimybė atkurti ikikarinius nuosavybės valdymo principus, itin svarbius miesto erdvinės struktūros autentiškumui išsaugoti. Ir, priešingai, veikiausiai būtent dėl šios galimybės J. Markevičienė šį projektą kaltina dėl prasidėjusios dekonstrukcijos ir statybų Senamiestyje karštinės¹⁵³⁴.

Ironiška, kad 1989 m. Bulgarijoje vyko paveldosaugos ekspertų susitikimas tema, iš esmės analogiška 1973 m. renginio Vilniuje – „Istorinių zonų apsauga dideliuose urbanistiniuose centruose ir jų pritaikymas modernios visuomenės poreikiams“. Namuose, Lietuvoje, vis labiau plečiantis kritikos lavinai, užsienyje SSRS kaip ekspertas vis dar atstovavo

¹⁵³² Arvydas Gražys, „Ir kodėl jis griūna“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 11, p. 13–14.

¹⁵³³ Jonas Rimantas Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas...*, p. 38; Violeta Miciūtė, Jonas Rimantas Glemža, *op. cit.*, p. 282, 287.

¹⁵³⁴ Jūratė Markevičienė, „Senamiesčio įvaizdžiai...“, p. 270, 273.

Jonas Glemža¹⁵³⁵. Regione ir Europos mastu tuo metu vis dar itin gerai vertinta Čekoslovakijos sistema, tačiau ir čia neišvengta agresyvių didelio mastelio naujos architektūros pastatų istoriniuose miestų centruose (įskaitant rezervatus – aukščiausio apsaugos statuso urbanistines struktūras) ir chroniškos nepriežiūros, nulėmusios masinių istorinių pastatų griovimą dėl jų prastos būklės. Kita vertus, buvo pripažįstama, kad šios šalies paveldosaugos sistema, jos principai galutinai susiformavo būtent aštuntajame dešimtmetyje, tačiau iki šiol ši sistema laikoma viena kompleksiškesniųjų Europoje¹⁵³⁶, t. y. išliko ir prisitaikė prie naujų aplinkybių, priešingai negu panašiu metu susiformavusi lietuviškoji.

Lyginant šį lietuviškosios paveldosaugos etapą su Latvijos, atkreiptinas dėmesys į tam tikras sąsajas ir paraleles. Panašiai kaip Vilniuje, dalis 1983 m. patvirtinto Rygos regeneracijos projekto sprendinių buvo įtraukti į 1993 m. patvirtintas Rygos senamiesčio statybos taisykles, taigi, dalinis tęstinumas šioje šalyje buvo išlaikytas¹⁵³⁷. Vis dėlto, kritiškesnių autorių teigimu, šis projektas buvo sumanytas kaip veiksmų programa, todėl po sistemos žlugimo prarado savo prasmę, nes nebuvo rastas būdas, kaip jį pritaikyti naujoje situacijoje¹⁵³⁸. Prisimintina, kad Lietuvoje, kaip ir Estijoje, sovietmečiu buvo parengta ne viena projektų karta, o Latvijoje pabaigti tik Rygos ir Kuldygos projektai, mažųjų miestų istoriniai centrai nebuvo specialiai tvarkomi, visiškai nebuvo skaitomasi su jų kompleksiniu urbanistikos paminklų pobūdžiu. 1989 m. latvių specialistai pripažino, kad tik „šiuo metu, daugiausia remiantis lietuvių specialistų patirtimi, mūsų institute palaipsniui vykdomas urbanistikos paminklų regeneracijos projektų metodikos rengimo darbas“¹⁵³⁹. Bauskės ir Daugpilio centrinių dalių regeneracijos projektai pradėti tik devintojo dešimtmečio viduryje ir

¹⁵³⁵ *Reunion internationale d'experts sur la sauvegarde des zones historiques dans les grands centres urbains et leur adaptation aux besoins de la société moderne*, Albena -Plovdiv, 25-28 Septembre 1989, red. Konstantinova Anastassia. Sofia, 1990, p. 5.

¹⁵³⁶ Josef Štulc, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia...“, p. 376–377.

¹⁵³⁷ Vija Caune, *op. cit.*

¹⁵³⁸ Mārtiņš Mintauris, *Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā*, p. 250.

¹⁵³⁹ В. Элауготне, Я. Элауготнис, „Проблемы регенерации исторических центров малых городов Латвии на примере исторического центра г. Цесис“, in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г., Курессааре ЭССР, Saaremaa, 1989.*

pabaigoje, iki Nepriklausomybės paskelbimo spėta parengti tik dalį priešprojektinės dokumentacijos (tyrimų – archyvinės medžiagos iš Latvijos, Rusijos, Lietuvos archyvų surinkimą, fotofiksaciją). Regeneracijos pasiūlymai, kurie buvo numatyti IV projektų dalyje ir įtraukti į turinį, atrodo, taip ir nebuvo parengti¹⁵⁴⁰. Skirtingai negu skirtus Rygai, šiuos dokumentus rengė Kultūros paminklų restauravimo projektavimo kontora. Atgavus Nepriklausomybę įvertinta, kad 11 iš 33 Latvijos urbanistikos paminklų, įskaitant Rygos, Liepojos, Kuldygos, Aizputės ir Jekabpilio istorinius centrus, t. y. žymiausius urbanistinio paveldo objektus, buvo prastos būklės¹⁵⁴¹. Požiūris į istorinių miesto audinio elementų apsaugą taip pat buvo nevienareikšmiškas. Egzistavo nuomonė, kad seni pastatai turi būti keičiami naujais, derančiais prie esamo užstatymo, ypač dažnai griauti mediniai pastatai. Ši tendencija, ypač naujų pastatų-imitacijų statymas, kaip neturintis nieko bendra su tikrąja paminklų apsauga ir prasta istorinių pastatų būkle Latvijos spaudoje pradėta kritikuoti devintojo dešimtmečio pabaigoje¹⁵⁴², t. y. iš esmės tuo pačiu metu, kuomet paminklosaugos sąjūdžiai kilo ir kaimyninėse šalyse – Estijoje ir Lietuvoje.

Greta fundamentalių teorinės prieigos klausimų (seno ir naujo derinimas, rekonstrukcija-atstatymas ir pan.) visose buvusiose sovietinio bloko šalyse iškilo ir praktinių, organizacinių problemų. Persiorientavimas į rinkos ekonomiką pirmiausia pakeitė paveldo apsaugos institucijų pozicijas – beveik iš karto po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje, analogiškai kaip ir Estijoje, tyrimai, architektūros projektavimas ir konservavimo veiklos buvo atiduotos privačioms įmonėms, o valstybinės institucijos iš esmės tapo tik inspekcijomis „su minimaliu biudžetu ir personalo gebėjimais“¹⁵⁴³.

Jau 1990 m. atsirado ir antras, itin susijęs su pirmuoju, nerimo šaltinis – tai objektų privatizavimo procesai, vertinti toli gražu ne vienareikšmiškai. Nuosaikieji vertintojai, ieškodami paveldosaugos krizės priežasčių, minėjo „ekonominę negalią“¹⁵⁴⁴ ir kaltino politinę sistemą: „kad Vilniaus ir kiti

¹⁵⁴⁰ Bauska, 1986, in: Latvijas valsts arhīvs f. 1485, ap. 4, b. 106, l. 3; *Daugavpils pirmsprojekta izpēte, Daļa II*, 1990, in: Pieminekļu dokumentācijas centrs, inv. Nr. 1746-32-KM, l. 2.

¹⁵⁴¹ Mārtiņš Mintauris, „Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR...”, p. 164.

¹⁵⁴² *Ibid.*, p. 170-171.

¹⁵⁴³ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society...*, p. 188.

¹⁵⁴⁴ Vytautas Zubovas, „Senamiesčių krizė. Kokios jos priežastys?“, in: *Statba ir architektūra*, 1990, Nr. 3, p. 4.

senamiesčiai visą pokario laiką yra destruktivioje būklėje, kalta politinė situacija, kurioje pastatai, netekę savininkų, niekam nepriklauso ir visi, jų tarpe kartais ir architektai, elgiasi su jais kaip kam „šauna į galvą“¹⁵⁴⁵. A. Gučas atvirai pareiškė, kad „jei visas senamiestis ir toliau priklausys visam miestui, jis ir toliau grius“¹⁵⁴⁶. Buvo netgi suskaičiuota, kad sovietmečiu kiekvienas Lietuvos gyventojas senamiesčiui per metus skirdavo po 90 kapeikų¹⁵⁴⁷, todėl nuspręsta, kad „reprivatizacija – vienintelė išeitis“, tiesa, daugiau svarstant apie namų ir posesijų, o ne atskirų butų pardavimą¹⁵⁴⁸. Tuo metu senamiesčių populiarumas ir gyventojų vertinimas taip pat išaugo: pavyzdžiui, Vilniuje 90,1 % senamiesčio gyventojų teigė, jog nenorėtų kraustyti niekur kitur, net jei turėtų galimybę (palyginus su 79,2 % 1970-71 m., geresnis rodiklis buvo užfiksuotas tik Klaipėdoje 1973 m. – 96,8 %)¹⁵⁴⁹. Tyrimo metu sužinota, kad labiausiai į senamiestį norėjo kraustyti žmonės, turintys aukštąjį humanitarinį išsilavinimą – 29,5 % (33 % mokslo ir meno darbuotojų ir net 52 % ekspertų), o 4,6 % jau buvo ėmęsi konkrečių žingsnių šiam siekiui įgyvendinti. Remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo padaryta išvada, kad „senamiesčio gyventojų socialinis statusas pastoviai kils“ ir į tai reikia orientuotis planuojant butų fondą, infrastruktūrą ir t. t.¹⁵⁵⁰ Todėl labai logiškas ir tuo metu tinkantis atrodė siūlymas parduoti butus (jei namai per dideli, kad būtų įperkami) žmonėms, kurie įsipareigoję savo lėšomis, griežtai laikydami siūlyto projekto, šiuos objektus restauruoti. Netgi siūlyta simbolinė tokio sandorio kaina – 1 rublis. Pateikta ir alternatyva bijantiems „kapitalizmo restauravimo“ – suskaičiavus sąnaudas, jas laikyti nuomos mokesčio avansu, nors ir 100 metų į priekį¹⁵⁵¹. Vis dėlto tuometinių sostinės tarybos deputatų nuomonė, kad „turi būti vienas šeimininkas – savivaldybė“, arba pasipiktinimas, „ko vertos idėjos senamiestį skubiai privatizuoti, išparceliuoti“¹⁵⁵² atskleidžia dviprasmiškas pereinamojo laikotarpio nuostatas, kuomet, viena vertus, akcentuota projektuotojų atskaitomybė

¹⁵⁴⁵ Kazys Šešelgis, „Pokario architektūra: architektūrinės kūrybos sąlygos ir rezultatai“, p. 672.

¹⁵⁴⁶ „Griovimo epochos pabaiga?“, p. 12.

¹⁵⁴⁷ Žybartas Simanavičius, „Didysis eksperimentas“, p. 7.

¹⁵⁴⁸ Vytautas Levandauskas, *op. cit.*, p. 6.

¹⁵⁴⁹ [Jurgis Vanagas ir kiti, *op. cit.*, l. 44.

¹⁵⁵⁰ [V. Jonaitis ir kiti), *op. cit.*, l. 11, 13–14.

¹⁵⁵¹ Čepaitis Virgilijus, *op. cit.*, p. 2.

¹⁵⁵² „Senos sienos“, p. 26–27.

visuomenei, tačiau drauge visuomene nepasitikėta ir vis dar taikyta sovietinė nuostata senamiestį saugoti nuo jo gyventojų.

Atsirado ir stiprėjo ir priešingos aptartosioms pozicijos: jau tuo metu buvo siekiančių nestabdyti ir netgi skatinti miesto plėtros procesus. Pavyzdžiui, 1989 m. LTSR Architektų sąjungos suvažiavime siūlyta (tiesa, plataus palaikymo ši idėja nesulaukė) pasmerkti Kultūros paveldo globos Tarybos veiklą¹⁵⁵³. Vis dėlto jau kitais, 1990–aisiais metais, Lietuvos kultūros paveldo globos Vilniaus taryba priėmė „Vilniaus miesto urbanistikos ir architektūros paveldo apsaugos, išsaugojimo ir tvarkymo taisyklės“, t. y. visuomeninė organizacija, remdamasi savo narių patirtimi ir siekiais pritaikyti tarptautinių dokumentų nuostatas, bandė daryti realią administracinę įtaką miesto paveldo apsaugos procesams, įskaitant ir naujos statybos reglamentavimą. Be abejo, šis dokumentas tikrai galėjo kelti nerimą daugumai architektų, nes, be kitų siūlomų apribojimų, ne tik visiems iki 1940 m. sukurtiems miesto dariniams, tačiau ir ištisoms „istorinėms kultūrinėms zonoms“ siūlyta laikinai taikyti paminklų apsaugos įstatymo nuostatas bei apie žymesnius numatomus darbus informuoti visuomenę per spaudą. Tuo pačiu organizacija siekė įgyti daugiau įtakos ir valstybinėse institucijose, netgi monopolizuoti paveldo politikos ir jos įgyvendinimo sprendimų teisę, siūlydama suformuoti ekspertų komisiją būtent iš tarybos rekomenduotų specialistų¹⁵⁵⁴. Akivaizdu, kad tokia situacija, kai senieji specialistai jautėsi puolami ir izoliuojami, o jų kritikai siekė įteisinti ne mažiau nedemokratišką modelį negu anksčiau, ne tik kėlė įtampą tarp įvairių interesų grupių, bet ir dar labiau vilkino bet kokių sprendimų priėmimą.

Anuometinį paveldo autentiškumo supratimą, vertinant iš šiuolaikinių pozicijų, apskritai sunku diskutuoti, nes ne tik visuomenė, bet ir patys Lietuvos specialistai propagavo idėją-oksimoroną, kad autentiškumo atkūrimas – tai prarastų pastatų kopijų atstatymas (plačiau žr. poskyrį 3.2). Ši tendencija buvo būdinga ne tik Lietuvai: Latvijoje, kintant politinei situacijai, aktyvėjant nacionalinei savimonei, visuomenė restauraciją-atkūrimą suvokė kaip galimybę neprarasti nacionalinės atspirties taškų, galbūt todėl iš karto po Nepriklausomybės atkūrimo, balsuojant Rygos

¹⁵⁵³ Algimantas Miškinis, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?“, p. 1.

¹⁵⁵⁴ „Vilniaus miesto urbanistikos ir architektūros paveldo apsaugos, išsaugojimo ir tvarkymo taisyklės“, Lietuvos kultūros paveldo globos Vilniaus taryba, 1990, in: LLMA, f. 650, ap. 1, b. 727, l. 13–16.

miesto taryboje balsų dauguma pritarta Juodgalvių namo atkūrimui¹⁵⁵⁵ (plg. su panašiai planuotais, tačiau neįgyvendintais siekiais atkurti Vokiečių gatvės pastatus Vilniuje). Lietuvoje tuo metu buvo pripažinta, kad daug autentiškų senamiesčių elementų prarasta dėl jau minėtos chroniškos nepriežiūros ir kvartalų regeneracijos, „mechanškai perkeltos“ į Lietuvą Leningrado pavyzdžiu, tačiau visai neatsižvelgus į silpną „statybinę bazę“¹⁵⁵⁶, t. y. neįmanomą efektyvų įgyvendinimą. Viena iš priemonių, turėjusių užtikrinti šių nykimo (o dažnai ir naikinimo) procesų sustabdymą, buvo regeneracijos projekto nuostata atsisakyti pastatų skirstymo į vertingus ir nevertingus¹⁵⁵⁷, miestą suvokiant kaip urbanistinį audinį. Vis dėlto tenka konstatuoti kad tuo laikotarpiu pasilikta prie paveldo, kaip medžiagos ir materialiojo autentiškumo, sampratos, kuri reikia saugoti ar siekti atkurti jo buvusį fizinį pavidalą.

Netgi išimtimi laikytinas Vilniaus rekonstrukcijos korekcijos projekto autorių išreikštas susirūpinimas dėl (autentiškos) gyvenamosios funkcijos nykimo senamiestyje, laikytinas kontroversišku ir gali būti laikomas lūžinio laikotarpio atspindžiu. Viena vertus, buvo susirūpinta, kad gyventojų senamiestyje vis mažėja, tačiau drauge, tebesilaikant atskirų elementų išsaugojimo ir sovietmečio valstybinės nuosavybės principų, siūlyta taikyti gyventojų selekciją, profesionalams suteikiant teisę spręsti dėl jų tinkamumo, t. y. prabėgus trims dešimtmečiams nuo pirmojo kvartalo rekonstrukcijos projekto, ši nuostata visiškai nepakito.

Pažymėtina, jog šiuo laikotarpiu tarptautinės paveldosaugos organizacijos siekė pokyčių, galinčių užtikrinti vis integralesnį urbanistinio paveldo suvokimą ir apsaugą. 1987 m. ICOMOS Vašingtone, aktyviai dalyvaujant ir J. R. Glemžai, tuo metu ėjusiam organizacijos viceprezidento pareigas, priėmė Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartiją, kurioje pažymėta, kad tokie miestai atlieka ne tik istorinio dokumento vaidmenį, bet ir įkūnija tradicinės miesto kultūros vertybes, todėl reikia saugoti ne tik pačias istorines teritorijas, bet ir visus materialius bei dvasinius elementus, išreiškiančius miesto charakterį¹⁵⁵⁸. Žinoma, Lietuvos senamiesčiuose tradicinė miestų kultūra buvo iš esmės prarasta, sunaikinus ar iškeldinus

¹⁵⁵⁵ Mārtiņš Mintauris, „Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR...“, p. 170–171.

¹⁵⁵⁶ Alfredas-Antanas Jakučiūnas, „Kauno senamiesčio kvartalų kapitalinio remonto problemos“, p. 25.

¹⁵⁵⁷ Augis Gučas, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, p. 178.

¹⁵⁵⁸ Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, p. 15–16.

daugumą senųjų gyventojų, todėl kai kurie dvasiniai elementai (pvz., žydų bendruomenių tradicijos) buvo nebesugražinami. Gyventojų į(si)traukimas ir dalyvavimas Vašingtono chartijoje įvardyti kaip „iš esmės svarbūs konkrečių konservavimo programų sėkmei“¹⁵⁵⁹. Kaip lemiamas sėkmės veiksnys iškelta teritorijų palaikomoji priežiūra (7 str.). Įdomu tai, kad daugelis chartijoje įvardytų principų iš esmės atitiko ar netgi pakartojo 1976 m. UNESCO rekomendacijų punktus, pavyzdžiui, dėl daugiadalykiškumo, išsamių tyrimų, archeologijos, istorijos, technologijos, sociologijos, ekonomikos aspektų, miesto kaip visumos vertinimo konservavimo planuose, išsaugotinių ir išskirtinėmis aplinkybėmis paaukotinių statinių nustatymo (5 str.), tinkamos funkcijos (8 str.), mastelio išlaikymo statant naujus statinius (10 str.), transporto ribojimo (12 str.), apsaugos nuo taršos (14 str.). Nors, atrodytų, dauguma šių aspektų įvardyti ir Lietuvos senamiesčių apsaugos projektuose, tačiau, žinant tuo metu dominavusias laisvo interpretavimo tradicijas, kyla klausimas, ar iš tiesų esminiai priegos principai taikyti praktiškai?

Lietuvos paveldosaugininkai visada stengėsi, o šiuo periodu atsirado ir realių galimybių operatyviai sekti tarptautines tendencijas – Vašingtono chartija išversta į lietuvių kalbą ir atskiru leidiniu publikuota jau kitais – 1988 metais¹⁵⁶⁰. Tuo metu bent jau oficialiajame lygmenyje nematyta neatitikimų tarp šio naujausio istorinių miestų apsaugą reglamentuojančio dokumento ir naujausio – Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto – sprendinių (vėlgi, itin svarbu pastebėti, kad vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos dokumentų ir tarptautinių tendencijų ryšys visiškai ignoruotas). Nagrinėdamas Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūrą, A. Miškinis teigė, kad pasirinktas kelias yra „objektyviai pateisinamas ir gali būti moksliskai pagrįstas“, tik svarbu, kad jam pritarę (remiantis chartijos principais) ne tik specialistai, bet ir miesto gyventojai¹⁵⁶¹. 1989 m. tarptautiniame leidinyje „ICOMOS Information“ išspausdintas J. R. Glemžos straipsnis apie rengiamą Vilniaus regeneracijos projekto korektūrą¹⁵⁶². Autorius savo straipsnyje ne tik nekritikavo

¹⁵⁵⁹ *Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartija*. 3 str.

¹⁵⁶⁰ *ICOMOS. Istorinių miestų apsaugos chartija*, Vilnius: Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1988. 1989 m. publikuota ir *Architektūros paminklai* Nr. 12.

¹⁵⁶¹ Algimantas Miškinis, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?, p. 13.

¹⁵⁶² Jonas Glemža, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, in: *ICOMOS information*, 1989, Nr. 2, p. 23–34.

ankstesnių projektų, bet netgi teigė, kad jie, nors atlikti dar šeštajame (be abejo, pabrėžta, kad rekonstrukcijos projektas buvo pirmasis SSRS) ir aštuntajame dešimtmetyje, yra labai artimi 1987 m. ICOMOS priimtai Istorinių miestų apsaugos chartijai, jų sprendiniai atitinka vienuolika iš šešiolikos chartijos straipsnių¹⁵⁶³. Taigi iš esmės laikytasi identiškos estų historiografijai pozicijos, kad urbanistinio paveldo apsaugos sistema savoje šalyje buvo aplenkusi laiką, net ir vertinat Vakarų kontekste¹⁵⁶⁴. Vis dėlto pripažinta, kad projektai buvo kritikuoti visuomenės ir specialistų, nepasitenkinimo priežastimis nurodant organizavimo ir technologines problemas, taip pat ne visada išsaugomą kvartalų autentiškumą, o galų gale – svarbiausią ir tiksliausiai suformuluotą problemą – „tendenciją rekonstruoti vietoje atgaivinti“¹⁵⁶⁵. Aptardamas naujausią regeneracijos projektą autorius konstatavo, kad jame numatytas miesto atgaivinimas ir netgi atstatymas¹⁵⁶⁶, o chartijos 10 straipsnis padeda „iškilus problemoms dėl atstatymo ir naujų pastatų“. Taigi autorius rašydamas atrinko parankius chartijos teksto fragmentus, tačiau pavyzdžiui, nereflektavo, kad iš tiesų chartijoje neminimas atstatymas, o naujus pastatus siūloma statyti naudojant šiuolaikinius elementus. Vadinasi, kaip ir Venecijos chartijos atveju, Lietuvos paveldosaugininkai laisvai interpretavo tarptautines paveldosaugos nuostatas, taikydami jas savame kontekste. Vis dėlto, įvertinus esminius lietuviškų paveldosaugos dokumentų rengimo principus, galima teigti, kad lietuvių specialistų nuomonė, pateikiama J. R. Glemžos straipsnyje „ICOMOS Bulletin“ apie dar vieną Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentą, pralenkusį laiką, laikytina nepagrįsta, nes minėti principai buvo suformuluoti ne 1987 m., o daugiau negu dešimtmečiu anksčiau (Nairobi rekomendacijose), net jeigu ir nebuvo žinomi Lietuvos specialistų. Kita vertus, reikėtų pripažinti, kad projekto aiškinamajame rašte akcentuotas senamiesčio ryšys su aplinka („pati pirmoji savybė, lemianti Senamiesčio vertę – miesto ir gamtinės aplinkos darna (simbiozė)“¹⁵⁶⁷) atitiko tuo metu (1992) tarptautiniu lygmeniu suformuluotą kultūrinio kraštovaizdžio idėją,

¹⁵⁶³ *Ibid.*, p. 30–31.

¹⁵⁶⁴ Riin Alatalu, „Old Towns‘ Heritage Protection Zones in the Estonian SSR. Preservation on old city centres by means of total protection. Summary“, in: *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2009 kd 18/3–4, p. 95.

¹⁵⁶⁵ Jonas Glemža, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, p. 29.

¹⁵⁶⁶ *Ibid.*, p. 28.

¹⁵⁶⁷ Augis Gučas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992)*, p. 5.

reprezentuojančią žmogaus ir gamtos sukurtus derinius¹⁵⁶⁸, tačiau ši mintis išplėtotą nebuvo. A. Gučas, žvelgdamas iš šiuolaikinės perspektyvos ir savo su bendraautoriais parengtą projektą lygindamas su tarptautiniais dokumentais, pats yra pripažinęs, kad gali tik pakartoti pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto autoriaus J. Šeiboko žodžius – „Gerai, kad ne viską suspėjome“¹⁵⁶⁹.

Aptariamuoju laiku pirmąjį kartą bandyta pateikti Vilniaus senamiesčio kandidatūrą į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Minėtas J. Glemžos straipsnis kaip tik turėjo paskatinti šį procesą. SSRS dalyvavo rengiant Pasaulio paveldo konvenciją, tačiau ją ratifikavo tik 1988 m. Po metų, 1989 m., ICOMOS susitikimo Baltarusijoje metu pradėta ruošti sovietinių paminklų įrašymui į Pasaulio paveldo sąrašą. Lietuva pirmuoju siūlymu teikė Vilniaus istorinį centrą, Estija – Talino (taip pat svarstyta Kuresarės senamiestis). Abiem atvejais respublikose parengtos ir į Maskvą išsiųstos nominacinės bylos, tačiau prioritetas SSRS teiktas Rusijos paminklams (Sankt Peterburgo istoriniam centrui, Maskvos Krekliui ir t.t.), todėl, keičiantis politinei situacijai, Pasaulio paveldo centro nei lietuviška, nei estiška byla nepasiekė¹⁵⁷⁰. Lietuviškoji nominacija pateikta pasirašyti LSSR Kultūros ministrui 1989 m. rugsėjį (medžiagą parengė J. R. Glemža, A. Miškinis ir R. Kaikaris, pridėti ir kai kurie naujojo regeneracijos projekto brėžiniai)¹⁵⁷¹, tačiau dokumentai liko Maskvoje, iš pradžių motyvuojant, kad byla neišsami ir Vilnius įrašytas tik į rezervinį sąrašą, jei nebūtų spėta laiku parengti Rusijos objektų nominacijų¹⁵⁷².

Lietuvos parengtame Vilniaus senamiesčio aprašyme pateikti bendrieji istoriniai faktai, apsaugos istorija (be abejo, paminint pirmąjį rekonstrukcijos projektą ir jo išskirtinumą) bei kompozicinės analizės statistika, šiandien atrodanti kiek naivokai – pavyzdžiui, vertinimai, kad „vertikalės stebimos 76 % perspektyvų“ ar „bendras senamiesčio pastatų nusidėvėjimas –

¹⁵⁶⁸ Jukka Jokilehto, „On definitions of cultural heritage“, p. 17.

¹⁵⁶⁹ A. Gučas, pasisakymas seminare.

¹⁵⁷⁰ Riin Alatalu, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society...*, p. 213; Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24.

¹⁵⁷¹ Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į tarptautinį paminklų sąrašą (JUNESKO), l. 41.

¹⁵⁷² Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06; Augis Gučas, Paskaita, VSAA.

54%¹⁵⁷³. Siūlymas grįstas kriterijais ii ir iv, vertė apibrėžta regiono kontekste – „vienas svarbiausių Rytų Europos istorijos, kultūros ir architektūros paminklų centrų“, pabrėžtos išlikusi autentiškos gatvių-aikščių planinė struktūra, istorinė architektūrinė-urbanistinė visuma ir, žinoma, „viena geriausių TSRS paruošta kompleksinė senamiesčio išsaugojimo ir remonto-restauravimo, t. y. regeneravimo, programa-projektas“¹⁵⁷⁴.

Prasidėjus paskutiniam XX a. dešimtmečiui ir Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, šalyje keitėsi ne tik politinė ir ekonominė santvarka (anot A. Gučo, tam tikrą laiką teko dirbti „teisiniame vakuume“¹⁵⁷⁵), bet ir buvo bandoma perorientuoti ir pertvarkyti iki tol pavyzdine laikytą paveldosaugos sistemą, kurioje, galbūt kiek netikėtai, daugiausia įsitvirtino nebe pertvarką inicijavę ir daugiausia viešos kritikos senajai sistemai ir jos darbuotojams paskelbę visuomenininkai (išskyrus Naglį Puteikį ir su juo susijusius Gediminą Jucį bei Vladą Niunką), o jų savais pripažinti specialistai¹⁵⁷⁶. Kaip teigiamą kokybinę slinktį paveldo sampratoje reikėtų paminėti tuo metu pradėtus saugoti ne tik senamiesčius, bet ir naujesnes miesto dalis (pvz., Naujamiesčius, Žvėryną, Žaliakalnį) – taigi XIX a. palikimas pamažu tapo paveldu. 1989 m. Kultūros paveldo globos taryba prie LTSR AT pareiškė nepritarimą Žvėryno projektui Vilniuje, netinkamam paveldo apsaugos aspektu¹⁵⁷⁷. Tiesa, vietinės reikšmės paminklų apsauga daugeliu atvejų liko panašiam lygmenyje kaip ir anksčiau – saugoti bendrieji urbanistinės struktūros bruožai, tačiau ne konkretūs autentiški jos elementai. Tais pačiais metais Latvijoje jau svarstyti Rygos priemiesčių regeneracijos klausimai¹⁵⁷⁸ ir, beje, 1990 m. bene pirmą kartą Lietuvoje PRPI Mokslinės metodinės tarybos posėdyje S. Pinkus kolegoms pasiūlė „pasiremti Latvijos [t. y. šalies, kuri iki tol laikyta tik „mokine“ – v.j.] urbanistinių objektų-paminklų

¹⁵⁷³ Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į tarptautinį paminklų sąrašą (JUNESKO), l. 44, 53. Dar labiau glumina vertimas į anglų kalbą – pradedant “JUNESCO” baigiant “radically circular” miesto planu (l. 21–22).

¹⁵⁷⁴ Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į tarptautinį paminklų sąrašą (JUNESKO), l. 57.

¹⁵⁷⁵ Augis Gučas, Paskaita, VSAA.

¹⁵⁷⁶ Salvijus Kulevičius, „Per praeities palikimą į ateitį...“, p. 212.

¹⁵⁷⁷ Algimantas Miškinis, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?“, p. 1.

¹⁵⁷⁸ А. Синис, "Историческое обоснование и социальные проблемы регенерации Рижских предместий", in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР, Saaremaa, 1989.*

formuluotėmis¹⁵⁷⁹. Nors daugeliu atveju ir per vėlai, tačiau pradėjo keistis profesionalų požiūris ir į medinę foninę miestų architektūrą: pavyzdžiui, „reikia manyti, kad nebus išgriauti paskutiniai mediniai Kėdainių senamiesčio pastatai“¹⁵⁸⁰.

Kita vertus, praktinio lygmens apsaugos planavimas ir kontrolė tam tikrą laiką buvo praktiškai panaikinti. 1999 m. UNESCO ekspertas D. G. Rodwell, vertinęs Vilniaus senamiesčio būklę, konstatavo, kad paveldo objektų savininkams trūksta bendrosios informacijos apie tai, kas yra tinkamos intervencijos (jau tada užfiksuoti plastikiniai langai), o planavimas tapo nemadingas. Jis buvo suvokiamas kaip sovietinis palikimas ir todėl blogas¹⁵⁸¹.

Apibendrinant aptartąsias 1982–1992 m. Lietuvos paveldosaugos raidos ir sampratos kaitos tendencijas, galima konstatuoti, jog pereinamojo laikotarpio chaosas ir prasidėjęs buvusios paveldosaugos sistemos pervertinimas pirmiausia turėjo įtakos didžiųjų Lietuvos miestų senamiesčių (daugiausia – Vilniaus) ir daug mažiau vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos procesams. Tai ne tik atskleidžia visiškai skirtingą požiūrį į šias paveldo objektų grupes, juos sudarančių elementų vertę ir skirtingus apsaugos reikalavimus, tačiau ir demonstruoja dviejų absoliučiai izoliuotų lygiagrečių apsaugos sistemų egzistavimą. Respublikinės reikšmės sistemoje kelti ir spręsti sudėtingi klausimai ir prieštaravimai (plėtra vs užšaldymas, privatizavimas vs valstybės ar savivaldybės monopolija, nauja statyba vs atstatymas, gyventojų vaidmuo ir teisės, tarptautinių dokumentų nuostatos), o vietinėje daugiausia svarstyta naujos neharmoningos statybos problemos ir kai kada radikalių intervencijų, nebeįsivaizduojamų senamiesčiuose, stabdymo poreikis. Naujai į kultūros paminklų sąrašą įrašytų objektų (XIX–XX a. urbanistikos) apsauga vertintina kaip formalus pripažinimas, nepalydėtas jokių šiai vizijai praktiškai įgyvendinti reikalingų planavimo dokumentų.

Lietuvos visuomenės ir paveldosaugos specialistų susipriešinimas ir aštrios diskusijos atskleidė faktą, kad nuoseklios urbanistinio paveldo vertės ir apsaugos nuostatos nebuvo suformuotos. Stengiantis inicijuoti Lietuvos

¹⁵⁷⁹ Jūratė Mazurkevičiūtė, Eugenijus Ivaškevičius, *op. cit.*, lapai nenumeruoti.

¹⁵⁸⁰ Liudvikas Aksamitauskas, „Požiūrio į provincijos senamiesčių regeneravimą kitimas“, p. 33.

¹⁵⁸¹ Dennis G. Rodwell, *UNESCO World Heritage Centre The Revitalisation of World Heritage Cities in Central and Eastern Europe. Mission: 12th March to 18th April 1999*, in: Viltės Janušauskaitės asmeninis archyvas, l. 13, 7.

paveldosaugos sistemos atsinaujinimą, dažnai pulta nuo vienu kraštutinumų prie kitų, nes visos suinteresuotos grupės ir joms atstovaujantys asmenys jautėsi ne tik turį teisę išsakyti ilgai slopintą savo individualią nuomonę tačiau ir visai nedemokratiškai ją primesti kitaip mąstantiesiems. Paskutinis sovietmečio paveldosaugos planavimo dokumentas – Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto korektūra baigtas rengti 1992 m. Ši data laikytina ir pačios sovietinės apsaugos sistemos (aktyvių ir sistemingų veiksmų) pabaiga.

Vienintelė kryptingai tęsta veikla – siekis įrašyti Vilniaus istorinį centrą į Pasaulio paveldo sąrašą. Paradoksalu, tačiau būtent itin daug kritikuotos Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūros pagrindu buvo parengta ir Pasaulio paveldo centrui pateikta nauja nominacinė byla, o 1994 m. Vilniaus istorinis centras įrašytas į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Tais pačiais metais pasauliniu paveldosaugos sistemos lygmeniu buvo priimtas Naros autentiškumo dokumentas, pradėjęs kultūrinėmis vertėmis pagrįstos konservavimo prieigos etapą¹⁵⁸², o Lietuvos respublikoje – naujas Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, teisiniu lygmeniu simboliškai užbaigęs sovietmečio paveldosaugos etapą. Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūros, simboliškai jungusios šiuos du etapus, tvirtinimas užtruko iki 1995 m., kuomet buvo patvirtinta tik atrinkta nedidelė dalis reglamentinio pobūdžio sprendinių. Ši istorija iliustruoja sampratos ir veiklos būdo svyravimus, kilusius dėl nesuformuotų vieningų urbanistinio paveldo apsaugos principų. Pavyzdine laikytos sovietinės urbanistinio paveldo apsaugos sistemos negebėjimas prisitaikyti prie pakitusių visuomenės poreikių ir aplinkybių vertintinas kaip jos žlugimas.

¹⁵⁸² Francesco Bandarin, Ron van Oers, *op. cit.*, p. xvi.

IŠVADOS

1. Kryptinga ir sisteminga urbanistinio paveldo apsaugos raida sovietinėje Lietuvoje prasidėjo 1956 m. pradėjus rengti Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą. Iki 1969 m. susiformavo įvairiapusiškai (teisiškai, administraciškai, praktiškai) veiksmi apsaugos priemonių įgyvendinimo sistema: buvo priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, įpaveldinti respublikinės (1961, 1963, 1969 m.) ir vietinės reikšmės (1969 m.) urbanistinio paveldo objektai, veikė paveldo apsaugos institucijos – administracinės priežiūros (Muziejų ir paminklų apsaugos valdyba, Paminklų apsaugos inspekcijos) bei tyrimų ir projektavimo (PKI, LSAMTI), parengti pirmosios kartos rekonstrukcijos projektai ir nustatyta, kas saugotina vietinės reikšmės urbanistikos paminkluose. 1969–1987 m. laikytini sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos brandžiuoju arba klestėjimo laikotarpiu: sulaukta tarptautinio pripažinimo, keistasi patirtimi, sistema ir veiklos principai iš esmės liko stabilūs ir nebuvo kvestionuojami. 1987 m., prasidėjus Sąjūdžiui, o 1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, senoji paveldosaugos sistema kritikuota dėl sovietinių negerovių (daugiausia – sanacijos), neefektyvios apsaugos ir, paradoksalu, per mažos kontrolės rinkos sąlygomis. Nors bandyta koreguoti Vilniaus senamiesčio ir apskritai urbanistinio paveldo apsaugos principus, vis dėlto konstatuotina, jog sovietmečiu susiformavusios urbanistinio paveldo apsaugos sistemos veikimas dešimtajame dešimtmetyje nutrūko.

2. Visą nagrinėjamą laikotarpį (1956–1992 m.) urbanistinio paveldo klausimai buvo aktyviai svarstomi profesionalų, o periodo pabaigoje – kritikuojami ir visuomenės atstovų, daugiausia remiantis „respublikinės reikšmės senamiesčių“ pavyzdžiais. Kadangi urbanistinis paveldas ir miestų planavimas šiuo periodu priskirtini sąlyginai mažai ideologizuotoms sritims, vieša kritika ir diskusijos dažniau kildavo dėl profesinių požiūrių ar projektų autorių asmeninių ambicijų, bet retai – dėl būtinybės prisitaikyti prie ideologinių reikalavimų. Išimtis – Sąjūdžio periodas, kai Vilnius tapo tautinės savimonės simboliu, o jo senamiesčio išsaugojimas ir / ar atkūrimas – tautinės savimonės raiška. Taigi darytina išvada, kad nors sovietinė paveldosaugos sistema formaliai buvo centralizuota, tačiau praktiškai pasirinkti projektų įgyvendinimo būdai ir rezultatai priklausė nuo šiems procesams vadovavusių asmenybių požiūrio ir suinteresuotumo. Be to, sovietinio paveldosaugos elito atstovai gebėjo manipuluoti ideologinėmis klišėmis, kad pateisintų veiksmus, kartais pakankamai priešingus oficialiajai

linijai. Vis dėlto, nepaisant aktyvių diskusijų, urbanistinio paveldo sąvoka nei formaliai (teisės aktai), nei akademinio ar praktinio lygmeniu (projektai) aiškiai apibrėžta ir įteisinta nebuvo. Todėl teigtina, kad įtakingiems specialistams formalaus urbanistinio paveldo apibrėžimo parengimo ir jo įteisinimo klausimai nebuvo reikšmingi. Sovietiniuose teisės aktuose ir administracinėje struktūroje urbanistinis paveldas buvo priskirtas architektūros paminklų kategorijai. Profesionalų praktikų diskusijose ir darbuose urbanistinio paveldo samprata ir požiūris į jo apsaugą bei įgyvendinimo praktines priemones keitėsi priklausomai nuo bendrųjų architektūros, miestų planavimo ir paveldosaugos tendencijų bei tiesiogiai koreliavo su juridiskai nustatytais respublikinės ir vietinės reikšmės paminklų vertės kategorijomis.

3. Sovietinėje Lietuvoje susiformavo ir lygiagrečiai veikė (išskyrus išimtinus persidengimo atvejus) du paveldosaugos sistemos modeliai – respublikinės ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų apsaugos. Nepaisant nedidelio urbanistinio paveldo apsauga besirūpinusių institucijų ir specialistų skaičiaus, susiformavo du atskiri nebendradarbiaujantys centrai. Šis dualumas susidarė dėl dviejų oficialių apsaugos lygmenų (respublikinio ir vietinio) ir su tuo susijusio administracinio atsakomybės padalijimo skirtingiems projektavimo ir tyrimo institutams, vėliau buvo dar pagilintas dėl žmogiškojo faktoriaus – asmeninių institucijų darbuotojų ambicijų. Respublikinės reikšmės senamiesčiams detalius apsaugos dokumentus rengė MRGD (PKI, PRPI) specialistai, daugiausia remdamiesi Čekoslovakijos paveldosaugos patirties inspiruota metodika ir siekdami praktinės apsaugos ir objektų pritaikymo šiuolaikiniams poreikiams tikslų. Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų priežiūrą kuravo ir dokumentus rengė LSAMTI (SAI, SAMTI, asmeniškai A. Miškinis) pagal institute sukurtą metodiką, orientuotą į istorinės genezės ir verčių, daugiausia matuotų erdvinės struktūros ir kompozicijos parametrais, tyrimus ir statybų reguliavimą, dažniausiai nereglamentuojant konkretaus užstatymo išsaugojimo poreikio ir / arba galimybių. Taip pat konstatuotina, jog nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios tarp abiejų sovietinės Lietuvos paveldosaugos centrų susiklostė abipusis ignoravimas, kurį liudija skirtingos metodinės prieigos ir vertės samprata. Pažymėtina, jog kitose regiono šalyse nebuvo tokios ryškios skirties tarp „senamiesčiams“ ir „miesteliams“ skirtų įstatyminių bazių, taikytos metodikos bei už tyrimus ir projektavimą atsakingų institucijų. Be to, kitose šalyse dažniau derintas specializuotų paveldo apsaugos organizacijų, atsakingų už tyrimus, ir statybinių, bendrojo pobūdžio

projektavimo ir miesto planavimo organizacijų, atsakingų už konkrečius projektus ir planavimą, bendradarbiavimas. Todėl sovietinės Lietuvos paveldosaugos sistemos dualumą (du institutai, dvi skirtingos priegijos) galima laikyti išskirtiniu bruožu sovietinių ir socialistinių šalių kontekste.

4. Tiriama sovietinės Lietuvos paveldosaugos periodo metu daugiausia diskusijų kėlė istorinės urbanistinės aplinkos modernizavimo ir „saugojimo po gaubtu“ idėjų konfliktinė priešprieša. Priešinantis radikaliai perstatymui, pradėti rengti pirmieji rekonstrukcijos projektai, tačiau juose, o dar labiau – „antrosios kartos“ projektuose taip pat ryškus pačių restauratorių siekis modernizuoti paveldą. Kito tik modernizavimo poreikio argumentacija. Pirmuosiuose projektuose daugiau akcentuoti senamiesčio gyventojų gyvenimo sąlygų gerinimo (artinant prie bendrųjų normų) ir transporto poreikiai. Vėliau vertingų objektų (išsaugotinių taip, kaip yra) atrankai taikytas estetiškas meninės vertės kriterijus, lėmęs gana radikalius pokyčius. Apibūdinimas „ne muziejus“ dažnai slėpė tiesiog norą keisti – t. y. urbanistinis paveldas buvo vertinamas tiek, kiek jis buvo tinkamas, patogus, estetiškas ir t. t., tačiau ne kaip vertybė savaime, todėl buvo keliami sanitarinių-higieninių sąlygų pagerinimo, estetikos, architektūrinės išraiškos, praeities urbanistinių klaidų ištaisymo tikslai. Vilniaus senamiestis laikytas vertingiausiu ir labiausiai saugotinu objektu, o vietinės reikšmės urbanistikos paminkluose ir mažesniuose senamiesčiuose dėl jų menkai vertinamo užstatymo *a priori* buvo taikoma kompromisinė nuostata, suteikianti teisę naikinti autentiškus elementus. Vertingumo sampratos ir jos sąlygotų priegijų aspektu didesnė skirtis egzistavo tarp trijų didžiųjų miestų (ypač Vilniaus) ir kitų Lietuvos senamiesčių ir miestelių, o ne tarp respublikinės ir vietinės reikšmės objektų pagal formalią gradaciją.

Moderniojo planavimo idėjas *per se* stiprino absoliučios projektuotojo-specialisto sprendimo teisės viršenybės prieš gyventojus ir / ar naudotojus legitimavimas, įmanomas tik totalitarinėje valstybėje ir išlikęs iki pat Nepriklausomybės atkūrimo. Paskutiniajame etape parengta Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto (1988–1992 m.) korektūra liudija, kad grįžta prie romantinės miesto atstatymo, t. y. vizualinio integralumo atkūrimo, miesto pasendinimo ir tam tikrų istorijos tarpsnių ir faktų ištrynimo, idėjos, sujungusios kai kuriuos profesionalus ir visuomenę. Vis dėlto, nors šios su regeneracijos projekto korektūra siejamos romantinės miesto vizijos ir „kunigaikščių miesto“ atkūrimo siekiniai, tikėtina, susiformavo savarankiškai, tačiau šiuos konceptus palyginus su identiškomis arba labai panašiomis tarpukario lenkų specialistų ir V. Landsbergio-

Žemkalnio septintojo dešimtmečio projektų idėjomis, jų negalima pripažinti unikaliu Atgimimo etapo konstruktu.

5. Vertinant Lietuvos sovietinės paveldosaugos realijas platesniame geografiniame kontekste, galima išskirti tris lygmenis. Pirmajame, Sovietų Sąjungoje, Lietuva atrodė pažangi – pirmoji parengė senamiesčio apsaugos planavimo dokumentą, urbanistikos paminklų sąrašą ir pan. Antrasis, „draugiškų“ socialistinių respublikų, kontekstas, inspiravo siekius, į ką derėtų lygiuotis – kaip sektini pavyzdžiai dažniausiai nurodyti tuometinės Čekoslovakijos, kiek rečiau – Lenkijos, VDR ar Vengrijos senamiesčių apsaugos metodai ar prarengti projektai bei jų įgyvendinimas. Trečiojo, Vakarų paveldosaugos ir tarptautinių organizacijų, konteksto galimų įtakų išsiaiškinimas problematiškiausias, nes jis retai oficialiai minėtas, kartais (netgi laikotarpio pabaigoje) kritikuotas, tačiau lygiagrečiai buvo bandoma vadovautis nors bendrosiomis tarptautinėmis tendencijomis, kurios visgi gana laisvai interpretuotos ir savitai taikytos konkrečioms situacijoms visais tiriamojo periodo etapais. Nors atrodo paradoksalu, tačiau būtent pirmieji sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos projektai geriausiai atitiko to laikotarpio tarptautinės paveldosaugos nuostatas. Norint suprasti vėlesnio atsilikimo priežastis, reiktų atsižvelgti į tas aplinkybes, jog nuo 7–8 dešimtmečio tarptautinių dokumentų reikalavimai tapo sudėtingesni ir vis labiau kompleksiški, taigi vis sunkiau įgyvendinami, ypač sovietinės sistemos sąlygomis. Tai galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl regeneracijos projektuose, deklaruojant sekimą tarptautiniais dokumentais, kompleksinis požiūris (atitinkantis Vakarų Europos integruoto konservavimo prieigą) buvo suvokiamas pagal socialistinį (antrojo konteksto) modelį, ypač socialiniu aspektu. Iš Čekoslovakijos Lietuvos restauratoriai perėmė ir sąlyginai radikalias intervencijos principus, sudarančius prielaidas lietuviškąsias urbanistinio paveldo apsaugos (nepainioti su miestų planavimu) tendencijas pripažinti liberaliausiomis Baltijos šalyse. Taip pat akivaizdu, kad Lietuvos specialistai dirbo tam tikrame „burbule“ – daugiau žinota ir domėtasi Čekoslovakijos negu Maskvos paveldosauga.

Amžininkų deklaruota sovietinės Lietuvos lyderystė SSRS kontekste, sugretinus faktus, iš esmės nekvestionuotina (išskyrus anksčiau negu Lietuvoje priimtą Estijos Kultūros paminklų apsaugos įstatymą), tačiau lietuviškosios įtakos recepcija kaimyninėse šalyse buvo daug menkesnė, negu iki šiol teigta, ir iš esmės neminama šių šalių (Estijos, Latvijos) historiografijoje, nors pripažinta pirminiuose tiriamo periodo šaltiniuose. Vis dėlto Estijoje išgalėję teiginiai apie Talino senamiesčio paminklinę zoną,

kaip pirmąjį kompleksiniu požiūriu vadovaujantis parengtą dokumentą SSRS, turėtų būti peržiūrėti, įvertinti Lietuvos senamiesčių rekonstrukcijos projektus ir jų teritorijų ribų, kuriose taikytas specialus statybos režimas, patvirtinimą dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje-septintojo pradžioje. Sovietmečiu apie lietuvių pasiekimus žinota, tačiau, atrodo, kad abiejose šalyse daugiau vadovautasi Lenkijos metodika, kurioje nėra žinomas raktiniu žodžiu Lietuvos praktikoje tapęs „sanacijos“ terminas, perimtas iš Čekoslovakijos.

6. Išskirtinis sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos bruožas – oficialus sovietinio laikotarpio urbanistinių objektų įpaveldinimas. 1984–1985 m. juos įrašiusi į paminklų sąrašą Lietuvos SSR tapo unikali SSRS ir tų laikų europiniame kontekste. Nors vykdytas centrinės valdžios nurodymas įtraukti į paminklų sąrašą sovietinius pasiekimus reprezentuojančius objektus pagal regioninio pasitarimo nustatytus kriterijus, tačiau kaimyninės šalys į savo sąrašus įtraukė tik architektūros, bet ne urbanistikos paminklus. Vis dėlto nors šis veiksmas liudija itin aukštą tuometinės Lietuvos moderniosios urbanistikos vertinimą, tačiau paveldo apsaugos aspektu šis pripažinimas liko tik formalus, nes šie objektai nei sovietmečiu, nei vėliau nebuvo įsisąmoninti kaip „tikras“ paveldas ir pradėti realiai saugoti.

7. Konstatuotina, kad sovietinėje Lietuvoje buvo sukurtas ir įsigalėjo itin sėkmingos ir savarankiškos urbanistinio paveldo apsaugos vaizdinys. Vis dėlto, atlikus detalų šio periodo urbanistinio paveldo sampratos kaitos ir apsaugos sistemos raidos tyrimą, atsiskleidžia, kad procesui būdingos viena kitą keitusios ir lygiagrečiai egzistavusios skirtingos idėjinės ir metodologinės nuostatos: kompromisai su radikalia sovietine urbanistika ir miestų planavimo normomis, bandymai derinti modernizavimą su paveldo apsauga, subjektyvus vertinimas, romantinės tautinio atgimimo idėjos, konfliktas tarp specialistų ir naudotojų. Toks nenuoseklumas ir prieštaravimas dažnai buvo būdingas netgi to paties specialisto pasisakymams ir / ar projektams, ypač analizuojant vertės, autentiškumo ir jų išsaugojimo aspektus. Tai liudija, kad pirmajame sovietinės Lietuvos rekonstrukcijos projekte užkoduotas ambivalentiškas požiūris į istorines urbanistines struktūras išliko viso tirtą periodo metu ir prisiskverbė į giliausius paveldo sampratos sluoksnius, įgalindamas taikyti subjektyvius vertinimus ir argumentus siekiamiems veiksams ir rezultatams pagrįsti. Pabrėžtina, jog vientisa urbanistinio paveldo apsaugos sistema negalėjo susiformuoti ir dėl teorinės bei praktinės skirtingo lygmens urbanistikos

paminklų skirties, sistemoje veikusių paveldosaugos institucijų bei specialistų nebendradarbiavimo. Niekada aiškiai neapibrėžta urbanistinio paveldo samprata ir jo vertės galėtų būti viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl, praradusi dirbtinį valstybinės santvarkos sankcionuotą palaikymą, sovietinės Lietuvos urbanistinio paveldo apsaugos sistema žlugo.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

Archyviniai šaltiniai

1. 1955 m. [ir 1956 m.] miestų ir gyvenviečių užstatymo skyriaus medžiaga apie Vilniaus miesto užstatymą (architektūrinės-planinės užduotys, susirašinėjimas su Vilniaus miesto vyr. architekto valdyba, brėžiniai ir kt., [Vilnius, 1956] in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 195.
2. 1955 m. balandžio 12 d. raštas Nr. PV-421, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l. 404-405.
3. 1973 m. Valdybos suvestinis finansinis planas, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 132.
4. 1975 m. Paminklų konservavimo instituto tematinis darbo planas, sąmata, darbo jėgos planas, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 131.
5. Abramauskas Stasys, Cibas Albertas, Likevičius Vytautas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Istorinės dalies aptarimas*, Vilnius, 1960, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4409.
6. *Ajalooliselt kujunenud linnasüdamike rekonstrueerimise põhissundi kaasaegses Euroopas*, sud. Paul Härmsen Talino savivaldybės paveldo skyriaus archyvas, N.8. 90. D.
7. Aksamitauskas L[iudvikas] ir kiti, *Kėdainių senamiesčio regeneracija. Detalaus išplanavimo projektas. Aiškinamasis raštas*, Kaunas: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 541.
8. Aksamitauskas L[iudvikas], Germanaitė J., *Kauno senamiesčio 18 kvartalo rekonstrukcija, Projektiniai pasiūlymai*, Kaunas, PKI, 1975, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3138.
9. Architektūros ir meno palikimo bei miestų ir kaimų rekonstrukcijos ir išplanavimo tyrimo anotacijos, [Kaunas]: SAI, 1958, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 41.
10. Asmenys, prisidėję prie Vilniaus senamiesčio žalojimo nuo 1944 m. iki mūsų laikų. Bendrijos, [Vilnius]: „Talka“ Jaunimo paminklosaugos klubas, 1990, in: LLMA, f.650, ap. 1, b. 718, l. 2–10.
11. Atsiliepimai apie senamiesčio projektą, [1958], in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4390.

12. Banikonienė Marija, Urbonienė Elena, *Ataskaita už komandiruotę į Lenkijos Liaudies Respubliką 1968m. Nuo spalio 23 d. iki lapkričio 5 d.*, Vilnius: MRGD, 1968, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 512.
13. Baršauskas Juozas, Minkevičius Jonas, Jankevičienė Algė, Pilypaitis Antanas, Zubovas Vladimiras, *Mokslinio tyrimo darbo "XIX-XX a. Lietuvos miestų planavimo ir užstatymo tyrimas" ataskaita*, Kaunas: SAI, 1965, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 162.
14. *Bauska*, 1986, in: Latvijas valsts arhīvs f. 1485, ap. 4, b. 106.
15. Berkevičius, „Kas trukdo sutvarkyti 34 Vilniaus senamiesčio kvartala“, 1980, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1275.
16. Borisovičius P., *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Biržai“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 311.
17. Borisovičius P., *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Rokiškis“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 310.
18. Bučas Kazimieras, Deksnys V., *Vilniaus miesto generalinio plano korektūra. Architektūrinis-planinis sprendimas ir techninė-ekonominė dalis*, Vilnius: Miestų ir Kaimų Statybos Projektavimo Institutas, 1960, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 116.
19. *CHEB. Městská památková rezervace*, in: NPU archyvas, Praha.
20. Čaikovskij S. [Zigmantas Mečislovas], *Vokiečių kariuomenės padaryti nuostoliai karo metu Vilniaus senamiesčio pastatams ir architektūros paminklams M 1:2500*, 1944, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 23.
21. Čerškutė Stefanija, *Kauno senamiesčio 41-o kvartalo istoriniai-architektūriniai tyrimai ir projektiniai pasiūlymai kvartalo rekonstrukcijai*, Kaunas: MRGD, 1967, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3206.
22. Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Parčiauskas Vytautas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II d. Senamiesčio esamos padėties analizas ir techniniai skaičiavimai*, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7422.
23. Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Parčiauskas Vytautas ir kt., *Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. III d. Projekto aiškinamasis raštas*, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7423.

24. Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Klaipėdos senamiesčio išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas. II dalis. Esamos padėties analizas ir techno ekonominiai skaičiavimai*, Kaunas: SMRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 8675.
25. Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Šešelgis Kazys ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Projekto aiškinamasis raštas*, Kaunas: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3061.
26. Čerškutė Stefanija, Jurkštas Vytautas, Šešelgis Kazys ir kt., *Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas. II dalis. Senamiesčio esamos padėties analizos ir technoekonominiai skaičiavimai*, Kaunas: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 3062.
27. Čerškutė Stefanija, Raginis Vygandas, Stauskas Vladas, *Studentų mokslinis darbas Vilniaus senojo miesto gavių tinklo formavimasis*, Kaunas: KPI, 1957, in: KPCA, f. 19. ap. 1, b. 1.
28. Čerškutė Stefanija, Zareckienė Dalija, *Komandiruotės ataskaita. Ryga – Talinas. 1967.V.26-1967.VI.4*, Kaunas: SMRGD, in: VRVA, f. 1019, ap.11, b. 560.
29. *Daugavpils pirmsprojekta izpēte, Daļa II*, 1990, in: Pieminekļu dokumentācijas centrs, inv. Nr. 1746-32-KM.
30. „Dėl išvykų į užsienį” – Kultūros ministerijos mokslinės-metodinės konferencijos ir architektų sąjungos plenumo bei respublikiniame pasitarime skaitytų pranešimų tekstai, 1971–1977, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 16.
31. Dėl Vilniaus miesto statybos ir architektūros reikalų skyriaus darbo pagerinimo, 1956 07 05, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 212, l.14–20.
32. Dėl Vilniaus senamiesčio įtraukimo į tarptautinį paminklų sąrašą (JUNESKO), Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 5.
33. Dokumentų byla apie Kauno senamiestį. 1952–1970, in: KPCA, f.3, ap. 1, b.67.
34. Dvariškis Vytautas, Žemkalnis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII– Nr. 61 kvartalas. Genplanas. Muziejaus gatvės išsklotinė*, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 532.
35. Filipavičienė Giedrė, *Trakų senamiestis ir Senujų Trakų gyvenvietė. Paminklinės teritorijos ribų ir apsauginių zonų projektas*, Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 1853.

36. Glemža Jonas, Kėdainių miesto senamiesčio rajono rekonstrukcijos projektui architektūrinė-planinė užduotis, Vilnius: Valstybinė LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcija, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap.12, b.7423, l. 104–107.
37. Glemža Jonas Rimantas, „Labai glausta Lietuvos pokario architektūros objektų ir vietovių įpaveldinimo istor. Raida. Rankraštis. 2018-05-15“, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.
38. Gricius D., *Sodybų skyr. vyr. proj. arch. D. Griciaus kelionės į L.L.R. ataskaita*, Vilnius: PKI, 1977, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 529.
39. Gučas Augis, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptija) ir sklypų planas*, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.
40. Gučas Augis, pasisakymas seminare „Pasaulio paveldo iššūkiai Lietuvoje: Vilniaus istorinio centro (1994) ir Kernavės archeologinės vietovės (2004) vertinimai“, 2014-05-09, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.
41. Gučas Augis, Paskaita, VSAA, 2015-09-17, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės asmeninis archyvas.
42. Gučas Augis, Kaikaris R., *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Priešprojektiniai darbai. Tomas I*, Vilnius: PRPI, 1989, in: VRVA, f. 2, b. 101–157 arba KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1192.
43. Gučas Augis, Kaikaris R., *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Tyrimo-projektavimo ir statybos darbų sklaida senamiestyje, Tomas II*, Vilnius: PRPI, 198[?], in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 1193.
44. ICOMOS konferencijos medžiaga. Organizaciniai klausimai, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1973, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 489.
45. Instituto mokslinės tarybos architektūros sekcijos posėdžių protokolai. 1983 m., Kaunas: LSAMTI, 1983, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 560.
46. Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Architektūros paminklų sekcijos posėdžių 1973–1983 m. protokolai, in: KPCA. f. 27, ap. 2, b. 40.

47. Jakučiūnas A[lfredas], Jurkštas V[ytautas] ir kiti, *XIV – XX a. kultūros paminklo Kauno senamiesčio regeneracija, Detalaus išplanavimo projektas. Dalys: Architektūrinė, transportas, techninė-ekonominė. Projekto dalis – 2. Tomas – I*, Kaunas: PKI, 1977, in: KPCA, f. 5, b. 2, f. 678.
48. Jaloveckas Romanas, *Specializuotos kūrybinės išvykos į Vengrijos liaudies respubliką, tikslu susipažinti su architektūros paminklų konservavimo metodika ataskaita*, Vilnius-Budapeštas: Paminklų restauravimo institutas, 1971, VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 542.
49. Jaloveckas Romanas, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas. Architektūrinė statybinė dalis. Darbo projektas, Kvartalo genplanas, vertikalus išplanavimas*, Vilnius: SMRGD, 1967, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22444.
50. „Jaunojo instituto žingsniai“ in: *Kauno tiesa*, 1958-10-9 Nr. 213, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 43, l. 7.
51. [Jonaitis V. ir kiti], *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra. Sociologiniai tyrimai – 2 dalis*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4444.
52. Jucys Gediminas, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto recenzija“, in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 278, l. 25.
53. Jurkštas Vytautas, Pilypaitis Antanas, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Architektūriniai meniniai tyrimai, II tomas. 2-oji dalis – Tyrimo duomenų analizė. Pastatų kompleksinė vertė*, Vilnius: PKI, 1974, in: VRAA, f. 1019, ap. 11, b. 4389.
54. Kaminskas Romualdas, „Dienos VDR senamiesčiuose“, in: *Literatūra ir menas*, 1977, rugsėjo 17 d., p. 14.
55. Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“ – Tarptautinės kultūros paminklų apsaugos tarybos (ICOMOS) įvykusios Vilniuje konferencijai pasibaigus, 1973, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 18.
56. Kaminskas Romualdas, „Senamiesčio kompleksinės regeneracijos problemos ir tikslai“, „Lietuvos respublikinis paminklų restauravimo trestas ir jo uždaviniai“. Pranešimų, skaitytų Vokietijos mokslo įstaigose tekstai, kvietimai, pranešimų derinimo, komandiruotės ir kt. Dokumentai, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 33.
57. Kaminskas Romualdas, TSRS Architektų sąjungos tarptautiniame simpoziume Maskvoje skaityto pranešimo tekstas, programa, 1971, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 15.

58. Kauno miesto Senamiesčio rajono rekonstrukcijos projektui architektūrinė planinė užduotis, Kaunas: Kauno miesto DŽDT Vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyrius, Kauno m. Architektūros paminklų apsaugos inspekcija, 1957 m. kovo 1 d., in: KPCA, f.3, ap. 1, b.67, l. 70–74.
59. Kauno m. architektūros paminklų ir apsaugos zonos projektas, Resp. projektavimo – planavimo trestas, 1947, in: KRVA, f. R-1705, ap. 2, b. 4.
60. Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 18. Kvartalo detalaus rekonstrukcijos projekto sudarymo planinė užduotis, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 15-16.
61. *Kingissepa ajalooline linnskeskus*. 1969, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-1090.
62. *Kingissepa*, 1972, in: Muinsuskatseamet arhiv, Nr. P-1561.
63. Kobzakowski Jerzy, *Program ogolnego planu zabudowania m. Wilna*, Biuro urbanistyczne zarzadu miejskiego w Wilnia, in: LCVA, f. 51, ap.1 0, b. 1219, l. 10–82.
64. *Komandiruotės į Lenkijos Liaudies Respubliką 1975.X.6-1975.X.20 d. ataskaita*, Vilnius: PKI, 1975, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 527.
65. *Kuressare*, in: Muinsuskatseamet arhiv, f. T-76, ap. I, b., 10654.
66. Kvašys Ignas, Bugailiškis Vytautas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto projektinė užduotis. Aiškinamasis raštas*, Vilnius: Miestų statybos projektavimo institutas „Lietprojektas“, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162 arba LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 237 (lapų numeracija skiriasi).
67. Kvašys Ignas, Bugailiškis Vytautas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Muziejaus ir Rudninkų gatvių kampo užstatymas*, in: KPCA, f. 6, ap. 1, b. 13890.
68. Kvašys Ignas, Bugailiškis Vytautas, Kazlauskas B[ronius?], *Vilniaus senojo miesto rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas. Techno-ekonominė dalis*, Vilnius: Projektavimo institutas „Litgiprogorstroj“ prie Miestų ir Kaimų statybos ministerijos, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 161.
69. Kvietimas – programa dalyvauti Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos plename, 1971, in: LCVA, f. R-370, ap. 1, b. 123.

70. Landsbergis-Žemkalnis Vytautas, *Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 41. Rekonstrukcijos paruoš. Medžiaga*, 1962, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 713.
71. Landsbergis-Žemkalnis Vytautas, „Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo garažų statybos klausimas. Arch.V.Žemkalnio informacinis pranešimas“, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 898, l. 52–53.
72. Lazdynų mikrorajono Nr. 4 užstatymo darbų dokumentai (projektinės užduotys, sąmatos, aktai ir kt.), Vilnius: Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Kapitalinės statybos valdyba, Techninis skyrius, 1974, in: VRVA, f. 1095, ap. 4, b. 7.
73. Lekas J., Jucevičius P., Kaminskas P. ir kt., *Kūrybinės komandiruotės po Ukrainos ir Baltarusijos miestus ataskaita*, Vilnius; MRGD, 1968, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 559.
74. Lietuvos TSR Architektų sąjungos valdybos prezidiumo ir Kultūros ministerijos Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos architektūros sekcijos jungtinio posėdžio Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektui apsvarstyti protokolai, Klaipėda, 1975 m. vasario 6 d., in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 540.
75. Lietuvos TSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimai 1984 m. liepos 16 – 1984 m. gruodžio 11 d., in: LLMA, f. 342, ap. 1, b. 3567.
76. *Litoměřiče. Studijní dokumentace památek. 1949-1981*, in: NPU archyvas, Praha, inv. Nr. SPPOP-13.948/1-31str.
77. LSSR architektų II suvažiavimo, įvykusio 1955 m. spalio 14–16 d., medžiaga, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 442.
78. LTSR Kauno miesto DŽDT Vykdomojo komiteto Statybos ir architektūros reikalų skyriaus raštas Nr. 926, 1956 m. gruodžio 1 d., in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 31.
79. LTSR Kultūros ministerijos, Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto Paminklų konservavimo instituto mokslinės-praktinės konferencijos „Senamiesčių regeneravimo klausimai“ rekomendacijos, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 590.
80. LTSR Ministrų Tarybos nutarimas 1959 m. birželio 18 d. Nr. 341 „Dėl Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto patvirtinimo“, in: LSSR MT Nutarimų medžiaga, 1959 m., Nr. 335-341, in: LCVA, F. R-754, ap. 2, b. 1660, l. 144.

81. LTSR mokslo tyrimo įstaigų ir aukštųjų mokyklų mokslinio-tiriamąjo darbo planas, SAI, 1961, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 123.
82. LTSR MT nutarimas „Dėl Lietuvos TSR respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašo patvirtinimo“, 1961 m. rugpjūčio 21 d. Nr. 511, Vilnius, in: LTSR MT Nutarimų medžiaga, 1961 m. Nr. 506-514, in: LCVA, f. R-754, ap. 2, b. 2008, l.140–141.
83. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto ir Vilniaus miesto DŽDT vykdomojo komiteto bendro posėdžio, įvykusio 1958 m. gruodžio mėn. 18d., protokolas, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l.250–253.
84. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto įsakymo Nr. 127, 1960 m. lapkričio 18 d., Vilnius, nuorašas, in: KPCA, f. 3 , ap. 1, b. 120, l. 8.
85. LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 23, Vilnius, 1958 m. kovo mėn. 26 d., in: KPCA, f.3, ap. 1, b. 67, l. 80.
86. LTSR Ministrų Tarybos Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto pirmininko S. Vabalevičiaus įsakymas Nr. 24, Vilnius, 1958 m. kovo mėn. 26 d., in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 81.
87. LTSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų Komiteto posėdžio įvykusio 1956 m. kovo 26 d. Protokolas Nr. 4, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 212.
88. LTSR MT Valstybinio statybos ir architektūros reikalų komiteto posėdžio įvykusio 1959 m. gegužės 19 d. Protokolas Nr. 19, in: LCVA, f. R-545, ap. 1, b. 308.
89. LTSR MT Valstybinis statybos ir architektūros reikalų komitetas ir Vilniaus miesto DŽDT Vykdomasis Komitetas, Nutarimas „Dėl Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto patvirtinimo“, 1958 m. gruodžio 18 d., in: LCVA, f. R-754, ap.2, b. 1660, l. 156.
90. Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė, Petrušonis Vytautas, Purvinas Martynas, *Mokslinio tyrimo darbo „Kauno miesto gyvenamo kvartalo tarp Vytauto prospekto, Laisvės alėjos, Donelaičio ir Gedimino gatvių architektūriniai - urbanistiniai tyrimai“ ataskaita*, Kaunas: Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutas, 1990, in: KRVA, f. 2273, ap. 2, b. 9.

91. Mačionienė Ž[ivilė] ir kiti, *Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektas. Detalaus išplanavimo projektas. Bendroji dalis. T-1*, Klaipėda: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 982.
92. Mačiulis Mindaugas, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekto korektūra. Vilniaus senamiesčio ir istorinių priemiesčių (iki XIX a. vid.) vėliausių evoliuciškai susiklosčiusių (1930-1940 m.m.) sklypų ribų planas (1992 m. būklė)*, Vilnius: PRPI, 1992, in: VRVA, f. 2, b. 101–194.
93. Mazurkevičiūtė Jūratė, Ivaškevičius Eugenijus, *Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 2, b. 101–170.
94. Mikulionis Stanislovas, „Vilniaus senamiesčio problema dar neišspręsta“ [mašinėraštis], in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 59, 1.70–80.
95. Mikulionis Stanislovas, *Trakų senamiesčio rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai*, Vilnius:SMRGD, 1969, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b.372.
96. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai Linkuvos, Nidos, Ramygalos ir Šilutės miestams – respublikos urbanistikos paminklams rekonstruoti. Dalis – Šilutės miesto urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apauginės zonos ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1986, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 416.
97. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Dieveniškų miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1971, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 221.
98. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Kražių miestelio išplanavimo projektas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1971, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 218.
99. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis - Merkinės urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1973, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 230.

100. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Nidos urbanistikos paminklo preliminarių ribų nustatymas be detalių tyrimų“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1975, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 258.
101. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Ukmergės urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas – II tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 347.
102. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Pasiūlymai miesteliams (vietiniams centrams) – respublikos urbanistiniams paminklams rekonstruoti. Dalis – Valkininkų urbanistikos paminklo tyrimas, to paminklo ribų, vertingų elementų, apsauginių zonų ribų ir statybos režimo nustatymas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1974, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 255.
103. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 341.
104. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1981, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 365.
105. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1982, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 377.
106. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1984, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 401.
107. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 412.

108. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1987, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 419.
109. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Urbanistikos paminklų schemų realizavimo apibendrinimas ir mokslinis įvertinimas“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1989, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 428.
110. Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai. I tomas (istorinė-urbanistinė apybraiža)“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 351.
111. Miškinis Algimantas, Borisovičius P., *Mokslinio tyrimo darbo „Siūlymai mažų miestų generalinių planų koregavimui. Dalis - Anykščiai“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 312.
112. Miškinis Algimantas, Petrulis J., *Mokslinio tyrimo darbo „LTSR mažų miestų architektūrinio formavimo tendencijų nustatymas ir pirmoje eilėje nagrinėtinų problemų bei klausimų, siekiant pagerinti šių miestų architektūrinį sprendimą, išryškėjimas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1975, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 257.
113. Miškinis Algimantas, Purvinienė Marija, *Mokslinio tyrimo darbo „Lietuvos TSR urbanistikos paminklų (miestelių ir mažų miestų) apsaugos metodikos ir principų parengimas – I tomas (pagrindinis tekstas ir iliustracijos)“ ataskaita (Отчёт. Разработка методики и принципов охраны памятников урбанистики Литовской ССР (местечек и малых городов). I том (основной текст, иллюстрации)*, Kaunas: SAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 313.
114. ММКПАТ, Susirašinėjimas nuo 1985-01-14 iki 1985-12-09, in: КРСА, f. 27, ap. 2, b. 87.
115. Mokslinės-praktinės konferencijos „Vilniaus, Kauno, Klaipėdos senamiesčių kvartalų regeneravimo eiga ir uždaviniai“ rekomendacija, 1980, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 660.
116. Mokslinės-Restauracinės Gamybinės Dirbtuvės Direktorius įsakymas Nr. 120, Vilnius, 1960 m. birželio 14 d., in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 12.

117. Mokslinis techninis bendradarbiavimas su užsienio šalimis. Kaunas: LSAMTI, 1982, in: KRVA, f. R-1709, ap. 1, b. 547.
118. MRGD išplėstinės techninės tarybos posėdžio protokolas 1962. VIII.24, Kaunas: MRGD, 1962, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 7423, l. 110–111.
119. MRGD 1964 m. spalio mėn. 29 d. raštas Nr. 724, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 120, l. 145.
120. MRGD raštas Nr. 148, 1958.V.9, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 67, l. 85.
121. Pabaltijo restauravimo dirbtuvių II mokslinė-metodinė konferencija. Vilnius: MRGD, 1960, in: VRVA f. 1019, ap. 11, b. 713.
122. *Paide*, 1985, in: Muinsuskatseamet archiv, Nr. P-7153.
123. Paminklų konservavimo instituto Mokslinės metodinės tarybos posėdžio, įvykusio 1977 m. vasario 15 d., protokolas, in: VRVA, f.1019, ap. 12, b. 2259, l. 10–15.
124. Paminklų restauravimo valdybos aktyvo pasitarimo, įvykusio 1973 m. liepos 11 d. Protokolas, in: LLMA, f. 638, ap.1, b. 84, l. 7.
125. Paminklų restauravimo valdybos gamybinio pasitarimo, įvykusio 1973 m. rugpjūčio 20 d. Protokolas, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 84, l. 8–9.
126. *Pärnu*, 1972, in Muinsuskatseamet archiv, Nr. P-1563.
127. *Pärnu*, 1974, in: Muinsuskatseamet archiv, Nr. P-2268.
128. *Pärnu*, in: Muinsuskatseamet archiv, Nr. P-6105.
129. Pasitarimo, įvykusio 1969 m. gruodžio 11 d. Valstybiniame Statybos Reikalų Komiteje, protokolas, in: LLMA, f. 455, ap. 1, b. 59, l. 110.
130. Pasitarimo, įvykusio 1978 m. vasario 9 d. Kėdainių rajono Liaudies deputatų tarybos vykdomajame komitete senamiesčio tvarkymo klausimais protokolas, in: VRVA, f. 1019, ap.12, b. 2492, l. 8–11.
131. Peterbourjtsev V., „Les questions sociologiques de la construction dans les centres historiques des villes en U.R.S.S.“, LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 115–124.
132. Petrušonis Vytautas, Kubilius A., Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Lazdijų centrinės dalies istorinė urbanistinė analizė ir pasiūlymai jos vertybėms respektuoti“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1990, in: KRVA, f. 2273, ap. 2, b. 11.
133. Pilypaitienė Eugenija, Šabanaitė V., *LTSR Paminklų paroda tarptautiniame architektų simpoziume Maskvoje. Eskizinis projektas.*

- Architektūrinė-meninė dalis*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 45.
134. Pilypaitis Antanas, Pažyma apie Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektą, in: KPCA, f. 3, ap. 1, b. 325, l. 237–241.
135. Pilypaitis Antanas, Pilypaitienė Eugenija, *Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų ir pasiūlymų regeneracijai ruošimo metodinės rekomendacijos*, Vilnius: PKI, 1979, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 733.
136. Pilypaitis Antanas, Pilypaitienė Eugenija, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas – genplanas M 1:1000*, Vilnius: PKI, 1973 (kopija 1982), in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 525.
137. Pilypaitis Antanas, Pilypaitienė Eugenija, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Priedai. Tyrimų ir skaičiavimų originalai. XVI tomas. 7-ji dalis – Kvartalų užstatymo pirminiai eskizai ir kiekių skaičiavimai*, Vilnius: PKI, 1973, in: VRVA, f. 2, b. 101–107.
138. Pilypaitis Antanas Simonas, Pilypaitienė Eugenija, *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas. Pagrindiniai dėsniai*. Vilnius: PKI, 1974, in: VRVA, f.2, b. 101–98.
139. Pilypaitis Antanas, Pilypaitienė Eugenija, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas (kalkės)*, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4391.
140. Pilypaitis Antanas, Šliogeris V., Ramanauskienė M., *Telšių senamiesčio regeneracijos projektas. Suvestinis aiškinamasis raštas (tyrimų analizė ir apibendrinimas). IX tomas, Klaipėda (?)*: PKI, 1980 (?), in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 3971.
141. Požeminio garažo statybos Vilniaus senamiestyje dokumentai, 1972-1978 m, in: LLMA, f.81, ap.1, b.898.
142. Purvinienė Marija, Purvinas Martynas, *Mokslinio tyrimo „Ukmergės senamiesčio branduolio rekonstrukcijos moksliniai pagrindai ir principiniai projektiniai siūlymai. II tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 352.
143. Purvinienė Marija, Purvinas Martynas, Steponaitytė Nijolė, *Mokslinio tyrimo darbo „Atlikti tyrimus ir paruošti rekomendacijas centrinės Kauno dalies tūrinei-erdvinei kompozicijai formuoti – I tomas“ ataskaita*, Kaunas: SAMTI, 1980, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 350.
144. Renginio „Muziejaus gatvės sutvarkymo pasiūlymai” protokolas, 1985, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 886.

145. *Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto darbuotojų tarnybinės išvykos /1978.IX.12-26/ į Lenkijos Liaudies Respubliką ataskaita*, Vilnius: PKI, 1978, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 533.
146. *Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto specialistų grupės darbinės komandiruotės į Vokietijos demokratinės Respublikos Erfurto apygardą (šių metų spalio 20 -30 d.d.) ataskaita*, Vilnius: RKPRT, 1986, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 558.
147. Rodwell Dennis G, *A paper on the Conservation of historic Edinburgh, with particular reference to the Georgian New Town*, Department of Architecture, Cambridge University. July 1972, in: Dennis G. Rodwell asmeninis archyvas.
148. Rodwell Dennis G., *Conservation on the Continent. Report on the Protection of Historic Buildings and Urban Areas in four European Countries: France, Italy, Austria, Germany*, 1972, in: Dennis G. Rodwell asmeninis archyvas.
149. Rodwell Dennis G., *UNESCO World Heritage Centre The Revitalisation of World Heritage Cities in Central and Eastern Europe. Mission: 12th March to 18th April 1999*, in: Viltės Janušauskaitės asmeninis archyvas.
150. *Rozporządzenie M S wewn o podział na strefy obszaru m. Wilna, program ogólnego zabudowania*, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1219, l. 1-9.
151. Sajunginės reikšmės architektūros paminklų sąrašas, 1947, in: VRVA, f. 1019, ap. 5, b. 33.
152. Savickienė J., Steponaitytė Nijolė, Petrušonis Vytautas, Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – I tomas (tekstas)“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 413.
153. Savickienė J., Steponaitytė Nijolė, Petrušonis Vytautas, Miškinis Algimantas, *Mokslinio tyrimo darbo „Šilutės miesto istorinio branduolio tyrimai ir architektūrinio formavimo principiniai siūlymai – II tomas (brėžiniai)“ ataskaita*, Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 414.
154. „Senamiesčio seniūnija“, kalbėjosi Valentinas Juraitis, in: *Vakarinės naujienos*, 1991 m. rugsėjo 5 d., p. 2.

155. *Senamiesčių erdvės konservacija ir rekonstrukcija Vengrijos liaudies respublikoje. Ataskaita iš kelionės*, Vilnius: PKI, [be datos], in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 544.
156. Sokol Jan, Vrána A., „CHEB. Plán památkové rezervace“, SÚPPOP, Praha, 1963 (?), in: *CHEB. Městská památková rezervace*, in: NPU archyvas, Praha.
157. *Specialios išvykos susipažinimui su Lenkijos liaudies respublikos Paminklų restauravimo klausimais ataskaita*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 517.
158. Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, 1957 m. sausio 7 d., in: KPCA f. 5, ap. 1, b. 1260.
159. Statybos ir architektūros reikalų komiteto Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės Mokslinės tarybos posėdžio protokolas, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385 arba f. 1019, ap. 12, b. 22203.
160. Statybos ir architektūros valdybos projektavimo-tyrinėjimo darbai 1970 metams, in: VRVA, f. 1011, ap. 1, b. 153.
161. Stulginskis Steponas, Tauras Antanas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektų ekspertizės išvados*, Vilnius, 1960, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 27.
162. K. Šešelgio pasisakymas TAS susirinkime Vilniuje 1954 m. lapkričio 23 d., in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 84.
163. Šešelgis Kazys, „Architektūrinio palikimo panaudojimo klausimu“. Straipsnis laikraščiu „Literatūra ir menas“, in: LCVA, f. R-370, ap.1, b.1.
164. Šešelgis Kazys, „Senamiesčių kvartalų kompleksinė rekonstrukcija“. Straipsnis, 1971, in: LCVA, f. R-370, ap. 1, b. 24.
165. Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Aiškinamasis raštas*, t. I: *Architektūrinė-Statybinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385.
166. Šešelgis Kazys, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto aiškinamasis raštas*, t. II, d. I: *Istorinė dalis*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4413.
167. Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M 1:1000*, Vilnius: MRGD, 1957, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 98.

168. Šešelgis Kazys, Šeibokas Justinas, Lasavickas Sigitas, *Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas. Pagrindiniai dėsniai (Aiškinamojo rašto IV tomas)*, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958 m., in: VRVA, f. 2, b.101–9 arba f. 1011, ap. 5, b. 109.
169. Šipaila A., *Mokslinio tyrimo darbo „LTSR mažų ir vidutinių miestų teritorijos panaudojimo tyrimas“ ataskaita*, Kaunas: SAI, 1962, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 136.
170. Šliogerienė Laima, *Klaipėdos senamiesčio kvartalas Nr. 173. Kompleksinio sutvarkymo eskizinis pasiūlymas*, Klaipėda: PKI, 1980, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 8703.
171. *Tábor. Městská památková rezervace*, in: NPU archyvas, Praha.
172. *Tallinn*, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N.8.90-C.
173. *Tallinn*, 1982, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N9-II 204.
174. *Tallinn*, 1982, Talino miesto savivaldybės paveldosaugos sk. archyvas, N.8.104-B. .
175. Tintěra V., Stöck J., Štulc J., *CHEB. Městská památková rezervace M 1:1000, SÚPPOP, Praha, 1967*, in: NPU archyvas, Praha.
176. Tomaševičius M. ir kiti., *Vilniaus m. senamiesčio kvartalo Nr.43 kompleksinis kapitalinis remontas. Tomas I*, Vilnius: KŪPI, 1981, in: VRVA, f. 1111, ap. 11. b. 1574.
177. *Trakų miesto užstatymo ir išplanavimo projektas*. Iš A. Pilypaičio archyvo (be datos), in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 19581..
178. *Transporta un gājēju kustības organizācija*, in: Rygos savivaldybės archyvas, skaitmeninė kopija in V. Janušauskaitės archyvas.
179. Umbrasas Algimantas, Jaloveckas Romanas, *Vilniaus senamiesčio kvartalo Nr.34 rekonstrukcijos projekto užduotis*, Vilnius: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22443 arba KPCA, f. 5, ap. 2, b. 183.
180. Urbonienė Elena, *Vilniaus senamiesčio 43 kvartalas. Priešprojektiniai darbai. Projektiniai pasiūlymai. Architektūrinė-statybinė dalis*, Vilnius: PKI, 1977, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 2259.
181. Vanagas Jurgis, *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Sociologiniai tyrimai*, Vilnius: PKI, 1972, in: VRVA, f. 2, b. 101–88.

182. [Vanagas Jurgis ir kiti], *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra. Sociologiniai tyrimai – 3 dalis*, Vilnius: PRPI, 1990, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4445.
183. „Vilniaus miesto urbanistikos ir architektūros paveldo apsaugos, išsaugojimo ir tvarkymo taisyklės“, Lietuvos kultūros paveldo globos Vilniaus taryba, 1990, in: LLMA, f. 650, ap. 1, b. 727, l. 13–16.
184. Vilniaus senamiesčio 28-to kvartalo projektinių pasiūlymų visuomeninio patarimo protokolas, Vilnius, 1982.10.28, in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 750.
185. *Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Priedai: Tyrimų ir skaičiavimų originalai. XVI tomas. 3-ji dalis (1-ji knyga) – Kultūrinio-buitinio aptarnavimo įstaigų tyrimai. Senamiesčio gyventojų apklausos anketos*, Vilnius: PKI, 1971, in: VRVA, f. 2, b. 101–102 (lapai nenumeruoti).
186. Vilnius „Lazdynai“ str. Nr. 4 rengimo medžiaga ir Vilnius „Žirmūnai“ str. Nr. 5 rengimo medžiaga, in: KPC archyvas, f. 8, ap. 1, b. 14.
187. Žemkalnis Vytautas, „Chirurginė operacija“ neišvengiama [rankraštis straipsniui Komjaunimo tiesa 1965 Nr. 177], in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 42.
188. Žemkalnis Vytautas, Pareiškimas, 1960-04-19, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 893.
189. Žemkalnis Vytautas, *Vilniaus senamiesčio 34 kvartalas. Techninis darbo projektas. A.S. Išplanavimo projektas*, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 247.
190. Žemkalnis Vytautas, Vilniaus senamiesčio 34 kvartalo garažų statybos klausimu. Informacinis pranešimas LTSR Architektų sąjungoje, 1977 m., in: LLMA, f. 87, ap. 1, b. 593.
191. Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Aiškinamasis raštas ir techno-ekonominiai rodikliai*, Vilnius: MRGD, 1961, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b. 22638.
192. Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos ir sutvarkymo paruošiamasis projektas. Variantai*, Vilnius, 1960, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 12.

193. Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII- Nr61 kvartalo rekonstrukcijos projektinė užduotis. Brėžiniai. II tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 167.
194. Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII-61 kvartalo rekonstrukcijos projektinė užduotis. Brėžiniai. III tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 168.
195. Žemkalnis Vytautas, Dvariškis Vytautas, Parčiauskas Vytautas, *Vilniaus senamiesčio VII/61 kvartalo rekonstrukcijos projektinės užduoties aiškinamasis raštas. I tomas*, Vilnius: MRGD, 1961, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 166.
196. Богданов Л. С., *Рига, Таллин, Вильнюс. Реконструкция исторически-сложившегося ансамбля центра города*, Москва, 1950, in: LLMA, f. 204, ap. 1, b. 58.
197. Г. Вильнюс *Проект планировки и застройки. Схема магистралей и транспорта*, 1953, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 81.
198. Дваришкис Витаутас, Якочюнас Алфредас, *Отчет. Специализированной поездки в ЧССР совершенной на основе безвалютного обмена специалистами*, Вильнюс: ИКП, 1976, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 506.
199. *Докладная записка*, Бригадир. арх. Светличный В. Е. , инженер - экономист Каплан Г. А., инженер Жилко И. К., 1941, in: VRVA, f. 761, ap.4, b. 135 arba LCVA, f. R-768, ap. 1, b.256.
200. Иванов В[ладимир], "Проблемы использования и приспособления памятников архитектуры и исторических ансамблей в центрах древних городов", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 19–23.
201. *Историко-архитектурная оценка застройки*, in: Rygos savivaldybės archyvas, skaitmeninė kopija in V. Janušauskaitės archyvas.
202. Князев К., "Некоторые примеры современного древнего русского города", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 25–33.
203. Лавров В., "Изменения планировочной структуры центров исторически - сложившихся городов в связи с современными требованиями", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 34–42.

204. Микучианис В. П., *Проект планировки и застройки г. Вильнюса, Пояснительная записка*, Vilnius, 1948, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 51.
205. Орлов М., "Опыт проектирования крупных туристских центров в структуре древних городов", in: LLMA, f. 638, ap.1, b. 85, l. 13-18.
206. *Проект планировки и застройки г. Вильнюса*, Vilnius, 1948, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 48.
207. *Проект планировки и застройки г. Вильнюса, Пояснительная записка. Том. 1. Техничко-экономические основы проекта планировки*, 1950, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 70.
208. *Проект планировки центральной части гор. Вильнюса. Пояснительная записка*, Vilnius, 1949, in: VRVA, f. 1011, ap. 5, b. 63.
209. Пучин Э. Э., *Предложения по планировке охранных зон. Ситуационный план*, ЛатНИИИстроительства, in: Latvijas architektūros muziejaus fondai.
210. Пучин Э. Э., Мелберге Г. И., Стипинекс Л., *Программа разработки проекта детальной планировки (ПДП) реконструкции общегородского центра гор Риги*, Рига: "Латгипрогорстрой", 1971, in: Latvijas architektūros muziejaus fondai.
211. Устав Научно - реставрационной производственной мастерской. Государственный комитет совете министров Литовской ССР по делам строительства и архитектуры, in: LCVA, f. R-857, ap. 1, b. 27.
212. Швидковский О[лег], *Градостроительная культура социалистической Чехословакии*, Москва: Издательство Академия наук СССР, 1963.
213. Швидковский О[лег], "Проблемы и специфика реконструкции исторических городов в СССР и Европейских социалистических странах", in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 85, l. 43–106.

Interviu

1. Interviu su Dmitri Bruns, Talinas, 2016-12-14, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

2. Interviu su Edvins Burkovskis, Ryga, 2016-12-07, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
3. Interviu su Aleksandrs Feļtins, Ryga, 2016-12-07, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
4. Interviu su Giedre Filipavičiene, Vilnius, 2014-05-09, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
5. Interviu su Jonu Rimantu Glemža, 2011-05-03, in: Gorytė Jonė, *Urbanistinio paveldo apsauga Lietuvoje 1945 – 1990 m.: idėjos ir praktika*: Bakalauro darbas, vad. dr. S. Kulevičius, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011, p. 94–95.
6. Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2013-03-12, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
7. Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2015-02-24, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
8. Interviu su Jonu Rimantu Glemža, Vilnius, 2016-04-06, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
9. Interviu su Augiu Guču, Vilnius, 2016-11-04, užrašė Karolis Kučiauskas, [skaitmeninė laikmena] in: V. Janušauskaitės archyvas.
10. Interviu su Mārtiņš Mintauris, Ryga, 2016-12-05 užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
11. Interviu su Justinu Šeiboku, Vilnius, 2013-03-14, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
12. Interviu su Fredi Tomps, Vilnius, 2016-12-15, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.
13. Interviu su Jurgiu Vanagu, Vilnius, 2013-04-23, užrašė Viltė Janušauskaitė, [skaitmeninė laikmena], in: V. Janušauskaitės archyvas.

Publikuoti šaltiniai

1. Abramauskas Stasys, „Bibliografija. Recenzijos. Architektūros istorijos, paminklų apsaugos ir restauracijos leidiniai bei straipsniai (1958–1959 m. bibliografinė medžiaga)“, in: *Valstybinės LTSR Architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. II tomas*, Vilnius: Centrinis techninės informacijos ir propagandos biuras, 1960, p. 139–154.
2. „Activities of the ICOMOS National Committees in 1973 m.“, in: *Bulletin*, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2014-11-25], <http://www.international.icomos.org/publications/bulletin1976/bulletin1976-11.pdf>.
3. Aksamitauskas Liudvikas, „Požiūrio į provincijos senamiesčių regeneravimą kitimas“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 32–33.
4. Anuškevičius Jonas, „Akla meilė. Arba kaip sugriausime Vilniaus senamiestį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr.3, p. 2–3.
5. Association “Le Puy, cité de passé et d’avenir”, in: *Notes et croquis pour servir à la réhabilitation des quartiers anciens de la ville de Puy, Les Cahiers de la Haute Loire, numéro spécial*, 1972.
6. Balčiūnas Vaclovas, „Prie Vilniaus centro rekonstrukcijos projekto“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 6, p. 2–5.
7. Balčiūnas Vytautas, „Mokslinės-restauracinės gamybinės dirbtuvės 1951-1957 metų veiklos apžvalga“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 106–112.
8. Balčiūnas Vytautas, Vanagas Jurgis, *Lazdynai*, Vilnius: Mokslas, 1983.
9. Bald W., Jaworowski H., Popławska I., *Postulaty konserwatorskie do planu rewalizacji dwóch kwartałów przy ul. Piotrkowskiej*, [Łódź], 1974, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T. 1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 325.
10. Bandarin Francesco, „The Bologna Experience: Planning and Historic Renovation in a Communist City“, in: *The Conservation of European Cities*, red. Appleyard Donald, The Massachusetts Institute of Technology, 1979, p. 178–202.

11. Baranauskas Vytautas, „Senamiesčio kvartalai – miesto muziejus“, in: *Kultūros barai*, 1969, Nr. 11, p. 49–51.
12. Baranauskas Vytautas, „Išeities pozicijos“, in: *Literatūra ir menas*, 1968, Nr. 25, p. 4.
13. Baranauskas Vytautas, „Vilniaus senamiesčio prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigų tinklo rekonstrukcija“, in: *Architektūros paminklai*, t. I, Vilnius, 1970, p. 10-14.
14. Baršauskas J., „Koreferatas“, in: *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 45–46.
15. Inž.-arch. V. Barkausko raštas 1990-7-17 su priedais, in: Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 154–158.
16. Bendro IMMKPAT ir Architektų sąjungos narių posėdžio protokolas, 1974 -06-20, Vilnius, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 175–177.
17. Bērziņš O., Vasiļjevs J., „Arhitektūras pieminekļu aizsardzības problēmas“, in: *Literatūra un Māksla*, 1959-06-27, Nr. 26 (753), p. 2.
18. Borie Alain, Denieul François, „Méthode d’analyse morphologique des tissus urbains traditionnels“, in: *Etudes et documents sur le patrimoine culturel*, [1984] Nr. 3.
19. Budreika Eduardas, „Monografija apie senamiesčių apsaugą“, in: *Statyba ir architektūra*, 1986, Nr.6, p. 26–27.
20. Budže Kristīne, Božis Ēriks, *Vecrīgas reģenerācijas projekts 1983 [dokumentālā īsfilma]*, [interaktyvus], Rīgas pilsētas arhitekta birojs, 2015, [žiūrėta 2016-12-06], <https://www.youtube.com/watch?v=BdBwfvIDLAM>.
21. Burianas Iržis, „Senamiesčio siluetai turi jungtis su bendramiestiniais“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973 Nr.11, p. 27.
22. Centro sąjungos projektavimo instituto Vilniaus filialo 1970-10-28 raštas Nr. 608, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p.122–123.

23. *Charter of Athens* [interaktyvus], IV International Congress for Modern Architecture, 1933, [žiūrėta 2019-03-19], http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/research_resources/charters/charter04.html.
24. Chvidkovsky Oleg, „Sites anciens et la vie contemporaine/Ancient Cities in the Life of Today“, in: *ICOMOS Bulletin USSR*, 1971, Nr. 2, p. 84–103.
25. Comune di Ancona, *Ristrutturazione del centro storico. 1/Documenti di lavoro*. Ancona, 1974.
26. Comune di Bologna, *Come si restaura a Bologna. Una casa in borgo Poiese. Risanamento conservativo del centro storico di Bologna*, Bologna, 1980.
27. Comune di Bologna, *Per il recupero urbano. Programa di qualificazione funzionale per le zone produttive e di riuso per il patrimonio edilizio esistente*, Bologna, 1980.
28. *Conservation Areas. Preserving the architectural and historic scene. A survey by the Civic Trust*, 1967. Reprinted from *The Architects' Journal* (18 January 1967).
29. *Conservation in Action (A progress report of what is being done in Britain's Conservation Areas, based on Civic Trust conference held at the Royal Festival Hall)*, Civic Trust, 1972.
30. „Conservation of Municipal Historic Reservations in the Czech Lands“, in: *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR*, 1976, p. 52–69.
31. „Conservation of Historic Reserves in Slovakia. Objectives of Care for Historic Towns and Rural Ensembles“, in: *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR*, 1976, p. 92–113.
32. „Conservation of the Historic Core of Prague“, in: *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR*, 1976, p. 70–83.
33. Čepaitis Virgilijus, „Pertvarkykime senamiesčio pertvarkymą“, in: *Gimtasis kraštas*, 1987 gegužės 7–13 d., Nr. 19(1053), p. 1–2,7.
34. Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatavimo tolesnio gerinimo, LTSR MT nutarimas Nr. 353, 1969, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarmę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 20–21.

35. Drėma Vladas, „Apie kultūros paminklų būklę“, in: *Europa. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio almanachas*, 1988, Vilnius: Mintis, 1989, p. 281–308.
36. Drėma Vladas, „Naikinom, nesaugojom, ar atkursim?“, in: *Švyturys*, 1988 Nr. 22, p. 8–10; Nr. 23, p. 8–10, Nr. 24, p. 14–15.
37. Dvariškis Vytautas, „LTSR urbanistinių paminklų – senamiesčių – regeneravimas ir landšafto apsauga“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.): Pranešimų tezės*, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 55–56.
38. Dvariškis Vytautas, „Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukcija“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 39–42.
39. *European Charter of the Architectural Heritage*, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, [žiūrėta, 2014-11-20], <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage>.
40. *European Heritage. Issue Four. The Impact of Tourism*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1975.
41. *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux, London, 1974.
42. *First Conference on the Protection and Revivification of Centres of Historic or Artistic Interest*, Caceres: ICOMOS, 1967.
43. Gaciola Pietro [Gazzola Piero], „Sutaikykime praeities palikimą su šiuolaikiniais poreikiais“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 25.
44. Gazzola Piero, „Incidence socio-économique du jugement du valeur du patrimoine monumental“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 25–35.
45. Girčys G[ediminas], „Trakai: nūdienu ir senovė“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 29, p. 6, 11.
46. Glemža Jonas, „Istoriniai centrai – miestų puošmena“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 10, p.4-8.
47. Glemža Jonas, „Kad prisikeltų gyva senovė“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 7, p. 17–20.
48. Glemža Jonas Rimantas, „Paveldosaugos raidos fragmentai (Atsiminimai)“, in: *Kultūros paminklai*, 2015, Nr. 19, p. 145–187.

49. Glemža Jonas, „The Revitalization of the Old Town of Vilnius and its Problems“, in: *ICOMOS information*, 1989, Nr. 2, p. 23–34.
50. Glemža Jonas, Jaloveckas Romanas, „The renewal and restoration of part of the old town of Vilnius“ [interaktyvus], in: *Monumentum*, 1984 Vol. 27-1, [žiūrėta 2018-04-27], https://www.icomos.org/monumentum/vol27-1/vol27-1_5.pdf.
51. Gražys Arvydas, „Ir kodėl jis griūna“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 11, p. 13–14.
52. Gučas Augis, „Paminklotvarkos strategija (1988–1994)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009, p. 174–179.
53. Gučas Augis, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo koncepcijos samprata“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 36–37.
54. „Griovimo epochos pabaiga?“, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 3, p. 8–12.
55. Haas Hans, *Preservation and rehabilitation of historic quarters in Bulgaria*, Bohn: Deutsche UNESCO-Kommission, 1983.
56. Hare Richard, „The Conservation of Historic Cities in Europe“, in: *Conservation and Development in Historic Towns and Cities*, sud. Pamela Ward, Newcastle upon Tyne: Oriel Press, 1968, p. 235–245.
57. „Historic towns“, in: *European Heritage. Issue Three. Problems of Historic Towns*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1974, p. 5–6.
58. Hinsch Luce, *ICOMOS 1965–1980*, [interaktyvus], Oslo, 1980, [žiūrėta 2018-09-17], http://ip51.icomos.org/~fleblanc/projects/1979-1983_ICOMOS/pub%20icomos%201965-1980%20hinsch/pub_1980_icomos_1965-1980_hinsch_e.pdf.
59. Hlobil Ivo, *Teorie městských památkových rezervací (1900-1975)*, Praha: Ústav teorie a dějin umění ČSAV v Praze, 1985.
60. Hodges Desmond, „Edinburgh New Town“, in: *European Heritage. Issue Three. Problems of Historic Towns*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1974, p.44–46.

61. Hruška Emanuel, „La fonction sociale des noyeux historiques del villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 37–50.
62. Hruška Emanuelis, „Padarykime senamiestį neatsiejama miesto dalimi“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 26.
63. *ICOMOS Bulletin 4 ČSSR*, 1976.
64. *ICOMOS Bulletin. République fédérale d'Allemagne / Federal Republic of Germany*, 1975, Nr.3
65. *ICOMOS. Istorinių miestų apsaugos chartija*, Vilnius: Lietuvos TSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1988.
66. Imbrasas Vytenis, *Lazdynai: Architektų gatvė* [dokumentinis filmas] [interaktyvus], 1974, Vilnius, [žiūrėta 2013-01-14], <http://www.youtube.com/watch?v=XVy5Uar0wKM>.
67. *Istorinių miestų ir miesto teritorijų konservavimo chartija (Vašingtono chartija, 1987 m.)*. Vertė Jūratė Markevičienė, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-08-13], <http://icomoschartijos.lt/turinys/istoriniu-miestu-ir-miesto-teritoriju-konservavimo-chartija-vasingtono-chartija-1987-m/>.
68. Ivanovas Vladimiras, „Nepalikime senamiesčio be gyventojų“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973 Nr. 11, p. 25–26.
69. Jakučiūnas Alfredas Antanas, „Kai kurie Kauno senamiesčio regeneracijos plėtojimo aspektai“, in: *Architektūros paminklai, t. XII*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 44–70.
70. Jakučiūnas Alfredas-Antanas, „Kauno senamiesčio kvartalų kapitalinio remonto problemos“, in: *Paminklų apsaugos ir paminklotvarkos problemos. Mokslinės ir praktinės konferencijos pranešimų tezės. 1989 m. kovo mėn. 9-10 d.*, Vilnius, 1989, p. 25–27.
71. Jaloveckas Romanas, „Senamiesčių rekonstrukcijos problemos“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1972, Nr. 3, p. 41–43.
72. Jaloveckas Romanas, „Vilniaus senamiesčio 54-ojo kvartalo regeneravimas“, in: *Architektūros paminklai, t. IX*, p. 8–9.
73. Jamiołkowska Jadwiga, *Plan rewalizacji Starego Miasta. Blok VI między ul. Grodzką, Ku Farze, Rybną. Wnioski do rewalizacji. Rzut parteru*, Lublin: PKZ, 1979, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. I, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 303.

74. Jamiołkowska Jadwiga, Kurzątkowski Mieczysław, „Lublin“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 279–292.
75. Janavičius B., Zvolinskas H[enrikas], „Čekoslovakijos miestų rekonstrukcijos praktika“, in: *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, t. 1, Vilnius, 1958, p. 113–114.
76. Januškis A., „Sostinės centras. Kokį jį įsivaizduojame?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989 Nr. 10, p. 4–5.
77. Jonaitis Vytautas, „Vilniaus senamiesčio sociologiniai tyrimai“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 38–39.
78. Jurgilas Romualdas, Pilypaitis Antanas, „Trakų senamiesčio regeneracijos projekto apimties klausimu“, in: *Architektūros paminklai t. II*, 1972, p. 167–168.
79. Jurginis Juozas, Mikučianis Vladislovas, *Vilnius tarybų Lietuvos sostinė*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
80. Jurgilas Romualdas, Pilypaitis Antanas, „Trakų senamiesčio regeneracijos projekto apimties klausimu“, in: *Architektūros paminklai, t. II*, Vilnius: Mokslas, 1972, p. 167–168.
81. Jurkštas Vytautas, „Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 10, p. 1–4.
82. Jurkštas Vytautas, „Istorinių miestų rekonstrukcijos kryptis Čekoslovakijoje“, in: *Architektūros paminklai*, 1970, Nr. 1, p. 123–130.
83. Jurkštas Jonas, „Pastabos apie 1960–1965 m. SMRGD atliktus senamiesčio rekonstrukcijos projektavimo darbus“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 44–45.
84. Jurkštas Vytautas, „Projektuojant Klaipėdos senamiestį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1974 Nr.3, p.5–8.
85. Jurkštas Vytautas, *Senamiesčių regeneracija: Architektūros harmonizavimo problema*, Vilnius: Technika, 1994.

86. Jurkštas Vytautas, „Senamiesčių tvarkymas socialiniu požiūriu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 8, p. 10–12.
87. Jurkštas Vytautas, „Senamiestis – mūsų pasididžiavimas ir rūpestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 6, p. 6–9.
88. Jurkštas Vytautas, „Svarbiausia – požiūris, kryptis, funkcija“, in: *Literatūra ir menas*, 1969, Nr. 14, p. 3.
89. Jurkštas Vytautas, „Teišlieka, kas tikrai vertinga“, in: *Literatūra ir menas*, 1972, Nr. 19, p. 10.
90. Jurkštas Vytautas, Miškinis Algimantas, „Koks turėtų būti Trakų miestas?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1970, Nr. 4, p. 10–14.
91. Jurkštas Vytautas, Šešelgis Kazys, „Kai kurie Lietuvos TSR miestų rekonstrukcijos klausimai“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra II*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 211–218.
92. Kaminskas Romualdas, „Apie pagarbą senamiesčiams ir reiklumą sau“, in: *Kultūros barai*, 1978, Nr. 2, p. 25–28.
93. Kaminskas Romualdas, „Iš respublikos senamiesčių kompleksinio regeneravimo praktikos“, in: *Architektūros paminklai, t. IX*, Vilnius: Mokslas, 1984, p. 3–5.
94. Kaminskas Romualdas, „Iš Vilniaus senamiesčio kvartalų kompleksiško rekonstravimo praktikos“, in: *Architektūros paminklai, t. IV*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 61–74.
95. Kaminskas Romualdas, „Kauno senamiesčio gyvenamasis fondas“, in: *Kultūros paminklų restauravimo darbų praktika*, sud. R. Šermukšnis, Kultūros paminklų restauravimo trestas, Kauno restauravimo dirbtuvė, 1979, p. 29–41.
96. Kaminskas Romualdas, „Kūrybinės pamokos“, in: *Literatūra ir menas*, 1973 lapkričio 17 d., p. 3–4.
97. Kaminskas Romualdas, „Per Lenkijos miestus“, in: *Literatūra ir menas*, 1977 gegužės 14 d., Nr. 20, p. 14.
98. Kaminskas Romualdas, *Praeities paminklai ir šiandiena*, Vilnius: Mintis, 1983.
99. Kaminskas Romualdas Vytautas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB „Savas takas“, 2009.
100. Katinienė J., Kriaučiūnas J., Miškinis A., Mikulionis S., „Viešas kreipimasis į Lietuvos KP Centro Komitetą ir LTSR Ministrų Tarybą“, Galvė, 1989-08-31 in: Miškinis Algimantas, *Kas dar*

- nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 188–189.
101. Kavaliauskas Paulius, „Miesto kraštovaizdis ir jo kultūrinis kontekstas“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p. 329–332.
102. Koreček Jaroslav, „Les problèemes de la régénération des noyeux historiques des villes“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 193–228.
103. Kostka Jiří, Mencl Václav, Wagner Jaroslav, „Patnáct let péče o našele historická města“, in: *Zprávy památkové péče*, 2. XX. 1960–63, p. 58–66.
104. Kryżanowski L., *Fragment planu Głównego Miasta [Sopot], stan przed zniszczeniami wojennymi ir Fragment planu Głównego Miasta [Sopot], projekt odbudowy*, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 108–109.
105. Krupiński Andrzej B., „Tarnów“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 479–496.
106. Kugevičius Vytautas, „Kauno senamiesčio regeneravimo problemos“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1982, nr.4, p. 69–78.
107. Kugevičius Vytautas, „Restauracija ir revalorizacija“, in: *Paminklų apsaugos ir paminklotvarkos problemos. Mokslinės ir praktinės konferencijos pranešimų tezės. 1989 m. kovo mėn. 9-10 d.*, Vilnius, 1989, p. 21–24.
108. *Kuldīgas pilsētas apbūves noteikumi*, Kuldīga: Kuldīgas Rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja, 1977.
109. *Kuldīgas pilsētas vēsturiskais centrs*. 1978, in: *Kuldīga; architecture and urbanism*, Kuldīga: Kuldīgas novada pašvaldība, 2013, p. 87–88.
110. *Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija*, Vilnius, 1973.
111. Kumpis Jonas, „Sostinės Vilniaus atstatymo metmenys“, in: *Tiesa*, 1945, Nr. 81 (611), p. 2.
112. *La Charte d'Athènes pour la Restauration des Monuments Historiques*, [interaktyvus], 1931, [žiūrėta 2019-03-19],

- <https://www.icomos.org/fr/ressources/chartes-et-normes/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/425-la-charte-dathenes-pour-la-restauration-des-monuments-historiques-1931>.
113. „Laikas – ketvirtas miesto matas“, in: *Literatūra ir menas*, 1984, Nr. 15, p. 6–7.
114. Landsbergis-Žemkalnis Vytautas, *Iš atminties ekrano: rašyta ir pasakota*, [sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis], Vilnius : Versus aureus, 2009.
115. Leonavas Jonas, „Rekonstrukcija: Vilniaus senamiestis, 28 kvartalas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr. 5, p. 8–9.
116. Levandauskas Vytautas, „Senamiesčiai laukia savininkų“, in: *Literatūra ir menas*, 1990, Nr. 11, p. 6.
117. Lichner Ján, „Conceptions de la réanimation et de la protection des sites historiques en Slovaquie“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976.
118. *Lietuvos respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978-1990 m.) II dalis*, Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras, Vilnius: Savastis, 1993.
119. *Lietuvos Respublikos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*. Suvestinė redakcija, [interaktyvus], 2017-10-01 - 2019-06-30, [žiūrėta 2019-02-27] <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9BC8AEE9D9F8/asr>.
120. Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo instituto Urbanistikos sektoriaus posėdžio, įvykusio 1990 m. kovo 12 d., protokolas, in: Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta.. (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014, p. 147–151.
121. „Lietuvos TSR Architektų sąjungoje. Senamiesčio problemos“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, Nr. 12, p. 27.
122. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-09-10] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/c50a49405a7411e5a9129f08109b20ec?jfwid=q8i88m7j7>.
123. *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas, T. I, Vilnius*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988.
124. Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d. Priedėlis Nr. 1. „Vietinės reikšmės urbanistikos

- paminklų sąrašas“, sud. A. Miškinis, in: Miškinis Algimantas, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas* (metodiniai nurodymai), Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 16–18.
125. Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d., Priedėlis Nr. 2. „Projektinės dokumentacijos ruošimo LTSR urbanistikos paminklų zonose tvarka“, in: Miškinis Algimantas, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas* (metodiniai nurodymai), Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984, p. 20–21.
126. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius: Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.
127. „Lietuvos TSR miestų ir gyvenviečių – urbanistinių paminklų projektavimą ir statybą juose kontroliuojančių institucijų sąrašas“. Priedėlis Nr. 1 prie tarpžinybinio pasitarimo valstybiniame statybos reikalų komitete 1971 04 20 protokolo. in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarmę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 30–32
128. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Nutarimas Nr. 184, „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai“, in *Architektūros Reikalų Valdybos prie LTSR M.T. leidinys*, 1949.
129. *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, t. 1–11, Vilnius: Mokslas, 1978–1988.
130. LTSR Kultūros ministerijos raštas Nr. 7-3824, 1977-12-21, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarmę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 34.
131. Lindahl Göran (with contribution on Finland by Kärki Pekka), „Wooden Towns of Scandinavia“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd, 1975, p. 50–60.
132. Mach J., Piątek T., [Zamość], „Panorama wschodnia Starego Miasta“ ir „Panorama południowa Starego Miasta“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca*

- zbiorowa. T. 1, *Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 624–625.
133. Mačiulis Algimantas, „Senamiesčiai, jų apsauga ir rekonstrukcija“, in: *Statyba ir architektūra*, 1968, Nr.4, p. 14.
134. Marcinkus Juozas, „Paminklų konservavimo instituto 1976–1980 metų darbas ir problemos“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 13–17.
135. Markevičienė Jūratė, „Miesto dvasia: nūdienė padėtis ir apsaugos būdai“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p.326–329.
136. Marasović Tomislav, *Methodological Proceedings for the Protection and Revitalization of Historic Sites (Experiences of Split)*, ICCROM, 197[?].
137. *Metodinės rekomendacijos senosios ir naujosios architektūros integravimui projektuojant Lietuvos TSR istorinius miestus*, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 145–170.
138. Miknevičienė Giedrė, „Urbanistikos paminklų regeneravimo principai (Rokiškio, Sedos pavyzdžiu)“, in: *Paminklotvarkos darbai ir problemos. Mokslinės techninės konferencijos pranešimų tezės. 1990 m. balandžio 17-19 d.*, Vilnius: PRPI, 1990, p. 34–35.
139. Mikučianis Vladislovas, *Norėjau dirbti Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
140. Mikulionis Stanislovas, „Trakai: atsitiktinė samplaika ar harmoninga visuma?“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 48, p. 6–7.
141. Minkevičius A., „Istorinė aplinka – talentų varžybų arena“, in: *Statyba ir architektūra*, 1978, Nr. 3, p. 10–11.
142. Minkevičius Jonas, *Miestai vakar, šiandien ir rytoj*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964.
143. Minost. M., „Paris – The Marais, in: *Conservation. The Architectural Review. December 1970, Volume CXLVIII*, p. 359–363.

144. Miškinis Algimantas, „Dėl Kauno senamiesčio regeneracijos projekto realizavimo“, in: *Kultūros paminklų restauravimo darbų praktika*, sud. R.Šermukšnis, Kultūros paminklų restauravimo trestas, Kauno restauravimo dirbtuvė, 1979, p. 102–107.
145. Miškinis Algimantas, „Kaip saugosim Kėdainių senovę?“, in: *Literatūra ir menas*, 1977, Nr. 47, p. 6.
146. Miškinis Algimantas, „Lietuvos senamiesčiai: kaip išsaugoti?“, in: *Literatūra ir menas*, 1989-10-14, Nr. 42, p.1, 13.
147. Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistikos paveldas: genezės ir raidos ypatumai, vertybių išaiškinimas, apsauga ir panaudojimas (tyrimai, teorinės nuostatos, praktinės priemonės): Humanitarinių mokslų srities Architektūros krypties habilituoto daktaro disertacijos tezės*. Vilnius, 1994.
148. Miškinis Algimantas, „Prie Danės ir Didžiojo vandens gatvės“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 33, p. 6–7.
149. Miškinis Algimantas, „Trakai: senovė ir nūdiena“, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 2, p. 8–9.
150. Miškinis Algimantas, „Urbanistikos tradicijos šiandien“, in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 3, p. 14–15.
151. Miškinis Algimantas, *Urbanistikos paminklų puoselėjimas (metodiniai nurodymai)*, Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984.
152. A. Miškinio pranešimas 1967 m. rugsėjo 27 d. Mokslinėje metodinėje Kultūros paminklų apsaugos taryboje, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius: Savastis, 2005, p. 13–16.
153. Miškinis Algimantas, Pilypatis Antanas, *Aiškinamasis raštas prie Lietuvos TSR urbanistinių-architektūrinių paminklų sąrašo projekto*, Vilnius, 1967, in: *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993): dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005, p. 11-13.
154. Motulas Algirdas, *Vilniaus dabartis ir rytdiena*, Vilnius: Mintis, 1980.
155. Narbutas Vytautas, „Širdis lieka ta pati – senamiestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr.5, p. 5–6.

156. Nauja senamiesčių atstatymo tvarka, in: *Statyba ir architektūra*, 1983, Nr.12, p. 21.
157. *Nekilnojamojų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija*, Vilnius, 1986.
158. Nítry Stanislav, „Perspektívy mestskej pamiatkovej rezervácie v Bratislave“, in: *Pamiatky-Príroda*, 1988 Nr. 5, p. 3–4.
159. „Nolikums par vēsturiski izveidojušos pilsētu valsts aizsardzības zonu un apbūves regulēšanas zonu Latvijas PS Republikā, Apstiprināts ar Latvijas PST Kultūras ministŗā 1969.g.14. novembra pavēli nr.403“, in: *Kuldīgas pilsētas apbūves noteikumi*. Kuldīga: Kuldīgas Rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komiteja, 1977, 2 pielikums, p. 47–53.
160. Novotný Vladimír, „Rôle des sites et des monuments historiques à la lumière des intérêts culturels de la société“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976.
161. *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-08-13], <https://whc.unesco.org/archive/opguide87.pdf>.
162. *Operational Guidelines for the World Heritage Committee*, [interaktyvus], 1977, [žiūrėta 2018-08-13], <https://whc.unesco.org/archive/opguide77a.pdf>.
163. Pabaltijo respublikų pasitarimo kultūros paminklų apsaugos klausimais rezoliucija, Vilnius, 1969 m. spalio 13–15 d., in: *Muziejai ir paminklai*, 1970 m. gruodis, p. 79.
164. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija*, [interaktyvus], 1972, [žiūrėta 2014-11-17], http://unesco.lt/uploads/file/failai_VEIKLA/kultura/Pasaulio_paveldo_dokumentai%20BE_NDRI/RA_PP_%20konvencija.pdf /.
165. *Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija. Igyvendinimo gairės*, [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2018-08-13], https://unesco.lt/images/stories/articles_files/Pasaulio_paveldo_konvencijos_igyvendinimo_gaires.pdf.
166. Pawlowski Krzysztof, „La réanimation des centres historiques en Pologne“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976, p. 2–6.

167. Pawlowski Krzysztof, „Zasady ochrony, odbudowy i rewaloryzacji historycznych zespołów urbanistycznych“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 48–72.
168. Pawlowski Krzysztof, „Znaczenie „Rekomendacji warsawskiej“ UNESCO w sprawie ochrony zespołów zabytkowych i „tradycyjnych“ dls ukierunkowania prac w zakresie rewaloryzacji zespołów staromiejskich / The meaning of the UNESCO Warsaw recommendation regarding the protection of historical and traditional ensembles in restoration work“, in: *Materiały z międzynarodowego sympozjum konserwacji zabytków architektury i urbanistyki Kraków „79“*, Kraków, 1984, p. 134–140.
169. Pearce David, *Conservation today*, London and New York: Routledge, 1989.
170. Percival Arthur, „Heavy Lorries at Large“, in: *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red. James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux, London, 1974, p. 36–41.
171. Petruolis Vaidas, Neįgyvendintas tunelis Kaune, [interaktyvus], [žiūrėta 2019-01-20], <http://www.autc.lt/lt/architekturos-objektai/1529>.
172. Petrušonis Vytautas, „Apie miesto semantikos tyrimus“, in: *Lietuvos TSR architektūros klausimai VII 1 sąsiuvinis*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 19–32.
173. Pilypaitis Antanas, „Architektūrinio landšafto apsauga“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr.5, p. 8–10.
174. Pilypaitis Antanas, „Kaip tvarkyti Kauno senamiestį“, in: *Švyturys*, 1968, Nr. 20, p. 15–17.
175. Pilypaitis Antanas, „Lietuvos miestų ir miestelių rekonstrukcija bei apsauga“, in: *Muziejai ir paminklai*, 1967 m. lapkritis, p. 34–38.
176. Pilypaitis Antanas, „Urbanistiniai paminklai tebelaukia“, in: *Kultūros barai*, 1966, Nr.11, p. 12.
177. Pilypaitis Antanas, „Urbanistinių kompleksų regeneracija“, in: *Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Konferencijos medžiaga*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 39–44.
178. Pilypaitis Antanas, Miškinis Algimantas, „Urbanistinių paminklų apsauga“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 2, p. 40–44.

179. Pilypaitis Antanas Simonas, Pilypaitienė Eugenija, „Lietuvos TSR senamiesčių regeneravimas“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 57–58.
180. Plauciņš Leons, „Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību“, in: *Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam*. [interaktyvus], Rīga, 1966, [žiūrēta 2019-03-27], <http://dom.lndb.lv/data/obj/file/17997868.pdf>.
181. *Policies for the Conservation Area*, Bath City Council, 1980.
182. „Požiūris: senamiestis – paminklas“, parengė A. Žemaitytė, in: *Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 52, p. 4–5.
183. Prikockis Stasys, „Klaipėdos senamiesčio ir pajūrio zonos paminklinių pastatų restauravimo problemos“, in: *Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.)*: Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 59–60.
184. Prikockis Stasys, Zubovienė Nijolė, Zubovas Vytautas, „Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projekto problemos“, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, Vilnius: Mokslas, 1982, p. 23–29.
185. *Protection and Cultural Animation of Monuments, Sites and Historic Towns in Europe. The present situation in Belgium, Bulgaria, Canada, the Federal Republic of Germany, France, Greece, Hungary, Italy, the Netherlands, Poland, the United Kingdom, and Yugoslavia*. German Commission for UNESCO, Bonn: Bernecker, Melsungen, 1980.
186. Pupinis M., „Paminklo saugos sąjūdžio alternatyva“, in: *Atgimimas*, [interaktyvus], 2010, Nr. 7. [žiūrėta 2014-08-08], <http://www.postscriptum.lt/nr17-atgimimas-2010/paminklo-saugos-sajudzio-alternatyva>.
187. Purvinas Martynas, „Damoklo kardas – ant plauko, o po juo – visas Rusnės centras“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 3, p. 22–23.
188. Raulinaitis Adolfas, „Vilniaus senamiestis senėja ir gražėja“, in: *Kultūros barai*, 1967, Nr. 5, p. 30–32.
189. *Recommendation concerning the safeguarding and contemporary rôle of historic areas*, [interaktyvus], 1976, [žiūrėta 2018-08-13],

- <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001140/114038e.pdf#page=136>.
190. Recommendation on the Historic Urban Landscape, [interaktyvus], 2011, [žiūrėta 2019-03-19], <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-638-98.pdf>.
191. „Rekonstruotas Klaipėdos senamiestis“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 10, p. 17.
192. *Resolutions Adopted by the International Symposium of the Regeneration of Historic Urban Sites, Czechoslovakia from the 20th to the 26th of June 1966*, Icomos Czechoslovak National Committee.
193. „Résolution de Symposium international sur la regeneration des sites urbains historiques“, in: *Ochrana pamiatok – monumentorum tutela*, 1967, Nr. 3, p. 336–338.
194. *Resolution of the Symposium on the Introduction of Contemporary Architecture into Ancient Groups of Buildings at the 3rd ICOMOS General Assembly*, Budapest, [interaktyvus], 1972, [žiūrėta 2018-09-13], <https://www.icomos.org/publications/93towns7e.pdf>.
195. *Reunion internationale d'experts sur la sauvegarde des zones historiques dans les grands centres urbains et leur adaptation aux besoins de la société moderne*, Albena -Plovdiv, 25-28 Septembre 1989, red. Konstantinova Anastassia. Sofia, 1990.
196. „Reviving Old Cities and Town's in: *Moscow News*, 1981 Nr. 3 arba Ренессанс старых городов, in: *Московские новости*, 1981, Nr. 3.
197. *Rewaloryzacja bloku nr 4 w sektorze A (przy ul. Floriańskiej)* [autorius nežiūrimas], in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 260.
198. Richards James M., Rome. Plan for a New Centre, in: *Conservation. The Architectural Review. December 1970, Volume CXLVIII*, p.367-368.
199. Richards James M., „Safeguarding our European Heritage“, in: *European Heritage. Issue one: The changing city*, 1974, p. 4–12.
200. Ridlas Dušanas, „Paryškinkime senamiesčio visuomenines funkcijas želdiniais, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr. 11, p. 27.

201. Rietdorf W., *Neue Wohngebiete sozialistischer Länder*, Berlin: WEB Verlag für Bauwesen, 1976.
202. Rodwell Dennis G., „Conservation legislation: A European survey“, in: *European Heritage. Issue Five. Policies and Problems.*, red. James Richards, Nicolas Wright, Gillian Harvey, London, 1975, p. 32–37.
203. Rodwell Dennis G., „Edinburgh lessons in conservation“, in: *Daily Telegraph*, 1973-08-27.
204. Rossi Doria Bernardo, „The Cities of Italy. Traffic Problems and Solutions“, in: *European Heritage. Issue Two. The Invading Motor Car*, red. James Richards, Nicolas Wright, Michael Prideaux. London, 1974, p. 11.
205. Rutkauskas Z., „Susirūpinkime Klaipėdos senamiesčiu“, in: *Statyba ir architektūra*, 1969 Nr. 9, p. 14.
206. „SA diskusijų klubas: Vilnius – mano miestas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1989, Nr. 3, p. 2.
207. „Senamiestis eina per širdį“, parengė A. Žemaitytė, in: *Literatūra ir menas*, 1983 02 19, Nr. 8, p. 1, 8–9.
208. „Senos sienos“, in: *Kultūros barai*, 1990, Nr. 10, p. 24–28.
209. Simanavičius Žybartas, „Didysis eksperimentas“, in: *Literatūra ir menas*, 1990, Nr. 1, p. 7.
210. Simanavičius Žybartas, „Kuo tu būsi, senasis mieste?“, in: *Švyturys*, 1968, Nr. 13, p. 16–18.
211. Simanavičius Žybartas, „Senamiesčiai laukia rekonstravimo“, in: *Tiesa*, 1968 m. liepos 27 d., Nr. 174 (7749), p. 3.
212. *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sités historiques*, Praha, 1976.
213. Sorlin François, Gazzola Piero, Lemaire Raymond, *Rescue Operation: the Face of Europe*, Strasbourg, 1973.
214. Stasiulaitis Juozas, „Kultūros paminklų apsauga regeneruojant Vilniaus senamiesčio kvartalus“, in: Mokslinė konferencija Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976–1980 m.: (1980 m. lapkričio mėn. 19–20 d.): Pranešimų tezės, sud. R. Kaminskas, Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1980, p. 42–43.
215. *SUIT. Sustainable Development of Urban Historical Areas Through an Active Integration Within Towns, Research report No.16*,

- red. by. Dupagne A., Ruelle C., Teller J., Cornélis B., Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), 2005.
216. Sujanová Olga, „ICOMOS“, in: *Památkové péče*, 1974, Nr. 2, p. 118–119.
217. „Suzdalė – „turizmo industrijos“ pirmagimis“, in: *Kultūros barai*, 1968, Nr. 7, p. 49–51.
218. Stulpinas Ričardas, „Diletanto, apimto pažinimo meilės laikysena būties fenomeno akivaizdoje“, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 2, p. 8–10.
219. „Šaknimi įaugęs į Vilnių: Romanas Jaloveckas atsako į Marijos Drėmaitės klausimus“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 43–47.
220. Šeibokas Justinas, „Pasendintas Vilnius“, in: *Literatūra ir menas*, 1983, Nr. 49, p. 11.
221. Šermukšnis Rimantas, *Palikę pėdsakus: atsiminimai apie Kauno restauratorius*, Kaunas, 2007.
222. Šešelgis Kazys, „Pokario architektūra: architektūrinės kūrybos sąlygos ir rezultatai“, in: *Lietuvos kultūros kongresas*, Vilnius: Spaudos departamento Leidybos centras, 1991, p. 670–676.
223. Šešelgis Kazys, „Kaip spręsti Vilniaus senamiesčio problemą“, in: *Literatūra ir menas*, 1956, Nr. 26, p. 1.
224. Šešelgis Kazys, „Senamiestis – ne paveikslas“, in: *Švyturys*, 1974, Nr. 3, p. 17–18.
225. Šeštokas Vaclovas, Čibiras Remigijus, „Eismo slopinimas Vilniaus senamiestyje“, in: *Statyba ir architektūra*, 1984, Nr. 4, p. 10–11.
226. Šeštokas Vaclovas, Paliulis Gražvydas, Pilypaitis Antanas, „Vilniaus senamiesčio transporto klausimai“, in: *Architektūros paminklai t. II*, 1972, p. 159–166. .
227. Štoncner Petr, „Přehled historické kontinuity státní památkové péče v České republice“, in: *Zprávy památkové péče*, 2008 Nr.5 (68), p. 348.
228. Štulc Josef, „Moderní urbanismus a památková péče“, in: *Památky a příroda*, 1987 Nr.9, p. 577–589.
229. *Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti (1940 m. spalio 20 d.)*, in: *Lietuvos TSR Kultūros paminklų apsauga. Įstatymas ir įsakymai*. Kultūros paminklų apsaugos įstaiga.

230. *Tarptautinė paminklų ir vietų bei vietovių konservavimo ir restauravimo chartija* (Venecijos chartija, 1964 m.). Vertė V. Janušauskaitė, [interaktyvus], 2016, [žiūrėta 2018-08-13], <http://icomoschartijos.lt/turinys/tarptautine-paminklu-ir-vietu-bei-vietoviu-konservavimo-ir-restauravimo-chartija-venecijos-chartija-1964-m/>.
231. „The Country Town“, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd, 1975, p. 41.
232. The Declaration of Amsterdam, [interaktyvus], Amsterdamas, 1975, [žiūrėta, 2019-03-19], https://www.icomos.org/en/and/169-the-declaration-of-amsterdam_
233. *TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija*, Vilnius, 1986.
234. Umbrasas Algimantas, „Istorijos permainos ir restauratoriai (1953-1962)“, in: Romualdas Vytautas Kaminskas, *Žmogus ir paminklai: Architektūros ir meno vertybių gelbėjimas Lietuvoje*, Vilnius: UAB "Savas takas", 2009, p. 50–55.
235. *Urbanistikos paminklų apžiūra*, sud. V. Dulskis, Vilnius: Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, 1984.
236. Valiuškis Gediminas, „Išsaugoti savitą miesto charakterį“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973 Nr.10, p. 8–9.
237. Vanagas Jurgis, „Ar išsaugosime Žvėryno žavesį. Urbanisto apmąstymai.“, in *Kultūros barai* 1991, Nr.6, p. 16–21.
238. Vanagas Jurgis, „Lazdynai – naujojo Vilniaus forpostas“, in: *Literatūra ir menas*, 1973, Nr. 25 (1386), p. 8–9.
239. Vanagas Jurgis, „Vilniaus senamiesčio regeneracijos socialiniai aspektai“, in: *Architektūros paminklai t. III*, 1975, p. 87–97.
240. Vičkus P[etras], „Kėdainių senamiesčio regeneracijos slenksčiai“, in: *Statyba ir architektūra*, 1982, Nr. 1., p. 14.
241. Vičkus Petras, „Klaipėdos senamiesčio įvertinimas“, in: *Statyba ir architektūra*, 1980, Nr. 3, p. 12–13.
242. „Vilniaus senamiestis rytoj“, in: *Vakarinės naujienos*, 1960-11-01, p. 2.
243. Vilniaus senojo miesto centro planas, [interaktyvus], 1939, [žiūrėta 2019-03-21], https://www.limis.lt/detali-paieska/perziura/-/exhibit/mediaObjectPreview/20000002571160/20000002571181?_exhibitPreviewportlet_WAR_limiskportlet_backUrl=%2Fdetali-

paieska%2Fperziura%2F-%2Fexhibit%2Fpreview%2F200000025
71160%3Fs_id%3D12ZRieiAfqWMg7YG%26s_ind%3D143%26va
luable_type%3DEKSPONATAS.

244. Vošahlik Aleš, „Exemples de la régénération des sites historiques en République Socialiste Tchèque“, in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech/Vie nouvelle dans les sites historiques*, Praha, 1976, p. 3-4.
245. Wiercioch S., [Przemyśl], „Fragment panoramy miasta od strony północnej przed rewaloryzacją“ ir „Fragment panoramy miasta od strony północnej po rewaloryzacji (projekt)“, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce: odbudowa i konserwacja: praca zbiorowa. T. 1, Miasta historyczne*, red. Wiktor Ziin [T.1 red. Wojciech Kalinowski], Warszawa: Arkady, 1986, p. 405.
246. Wood Alfred, *Responsabilités des pouvoirs locaux et participation des citoyens. Congrès sur le patrimoine architectural Européen. Amsterdam, 21-25 octobre 1975.*
247. Worskett Roy, “Great Britain: Progress in Conservation”, in: *Architectural Conservation in Europe*, red. Sherban Cantacuzino, Bedford: Architectural press Ltd 1975, p. 17–26.
248. Zachvatovičius Janas, „Pirmenybę teikime turizmui“, in: *Statyba ir architektūra*, 1973, Nr.11, p. 27.
249. Zirnis G., „Pieminekļu restauratoru konference“, in: *Literatūra un Māksla*, 1959-06-13, Nr. 24 (751), p. 4.
250. Zubovas Vytautas, „Senamiesčių krizė. Kokios jos priežastys?“, in: *Statyba ir architektūra*, 1990, Nr.3, p. 4–5.
251. Žemkalnis Vytautas, Kačonas Kazys, „Skveras ar garažai?“, in: *Literatūra ir menas*, 1976 m. birželio 12d. Nr. 24.
252. Алимova Г. С., Выборный В. Н., "Градостроительные методы и организация заповедных зон при сохранении и реконструкции исторических городов и сельских поселений", in: *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, с. 35–66.
253. Андреев Л. В., „Реконструкция исторических зон городов и массовая застройка“, in: *Комплексная охрана и реставрация ансамблей и историко-культурных заповедников. Сборник научных трудов*, Москва, 1989, с. 27–35.
254. Асарис Г. К., "Современные концепции охраны использования исторических центров городов в СССР и за рубежом", in:

- Проблемы регенерации старой Риги. Материалы творческого совещания*, Рига: ЛатНИИСтроительства, 1983, с. 3-9.
255. Афанасьев К. Н., Проблемы охраны памятников архитектуры советского времени, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 3–10.
256. Брунс Дмитрий Владимирович, *Проблема реконструкции и развития крупных исторических городов (научные основы формирования градостроительной структуры. Диссертация*, Ленинград: Ленинградский орден орденом октябрьской революции и трудового красного знамени инженерно-строительный институт, 1983.
257. Винтер Властимил, „Развитие организации государственной охраны памятников культуры в Чехословакии в 1945-1960 гг. (Резюме)“, in: *Zprávy památkové péče*, 2. XX. 1960-63, с. 2.
258. Володин П. А., *Вопросы градостроительства в нормативных документах об охране памятников*, Москва, 1971.
259. *Выставка. Методика реконструкции исторических городов и памятников архитектуры ЧССР*, Вильнюс, март 1972 г.
260. *Выставка. Методика реконструкции исторических городов и памятников архитектуры ЧССР*, Москва, 1971.
261. Глямжа И. И., "Некоторые вопросы реставрации и исследования исторических комплексов", in: *Symposium ČSSR. 1976. Nový život v historickyckých sídlech / Vie nouvelle dans les sités historiques*, Praha, 1976.
262. *Декларация союза исторических городов и регионов (СИГР)*, [interaktyvus], 1999, [žiūrėta 2019-03-22], <http://rossigr.narod.ru/170399/4.html>.
263. Элауготне В., Элауготнис Я., „Проблемы регенерации исторических центров малых городов Латвии на примере исторического центра г. Цесис“, in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г., Курессааре ЭССР, Saaremaa*, 1989.
264. Иванов В. Н., „О зарубежном опыте реконструкции исторических городов“, in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по*

- проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства*, Москва, 1971, с. 13–18.
265. Калмыкова В. Н., „Проблемы учета и использования памятников градостроительства и архитектуры“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*. Москва, 1978, с. 20-25.
266. Каннельмяэ, И., „Принципы и практика регенерации старого города Таллинна“, in: *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской научной конференции. Клайпеда, 25-29 октября 1982 г.* Вильнюс, 1982, с. 6–7.
267. Кангропоол Р., „Государственная охранная зона средневековой части города Таллина“, in: *Тезисы докладов совещания по охране памятников культуры Прибалтийских советских республик*. Вильнюс, 1969 г. , с. 10.
268. Костка И., Менчл В., Вагнер Я., „Пятнадцать лет заботы о наших исторических городах. (Резюме)“, in: *Zprávy památkové péče*, 2. XX. 1960-63, с. 2–3.
269. *Концепция по развитию исторических поселений, поддержке и популяризации культурных и туристских возможностей, развитию экономики культурного наследия на период до 2030 года* (утв. Минкультуры России), [interaktyvus], 2017, [žiūrėta 2019-03-22], http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_282149/b030608baa1e080ebf3e7ccd9c453483f47d9a0c/.
270. Лавров В. А., *Преемственные связи исторически сложившейся и современной городской застройки в зонах концентрации памятников культуры*, Москва, 1971, с. 20.
271. Лоосвээр К. М., Кюннапу Л., „Регенерация города Курессааре“, in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР*, Saaremaa, 1989.
272. Минкевичус И. К., „Выявление памятников архитектуры Литвы советского времени“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 57–59.
273. *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской*

- научной конференции. Клайпеда, 25-29 октября 1982 г. Вильнюс, 1982.
274. *Охрана и реставрация комплексных памятников: тезисы докладов межреспубликанской научной конференции*, Riga: Soviet committee of ICOMOS and Latvian Ministry of Culture, 1987.
275. *Охрана и реставрация памятников истории и архитектуры. Региональная конференция Советского комитета ИКОМОС (16-17 апреля 1985 г., г. Минск)*, Минск, 1985.
276. Пилипайтис А., "Задачи корректуры проектов регенерации исторических частей литовских городов", in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР*, Saaremaa, 1989.
277. Постановление Совмина СССР от 14.10.1948 N 3898 "О мерах улучшения охраны памятников культуры" [interaktyvus], 1948, [žiūrėta 2019-03-21], <http://art-con.ru/node/354>.
278. Пучин Э. Э., *Историко-градостроительные основы регенерации Старой Риги*, Рига: Зинатне, 1989.
279. Пучин Э. Э., *Предпроектные концепции и методические основы проекта регенерации Старой Риги*, Рига: Авотс, 1980.
280. Пучинь Э. Э., „Проблемы регенерации старой Риги“, in: *Охрана, исследование и регенерация памятников-комплексов истории и культуры. Тезисы докладов Межреспубликанской научной конференции. Клайпеда, 25-29 октября 1982 г.*, Вильнюс, 1982, с.32–35.
281. Пучин Э. Э., *Проект регенерации Старой Риги. Основные положения*, Рига: Авотс, 1984.
282. Пучин Э. Э., Холцманис А. В., Бурковский Е. П., *Основные положения проекта регенерации старой Риги*, Рига: ЛатНИИСтроительства, 1983.
283. Регамэ С. К., Брунс Д. В., Омельяненко Г. В., *Сочетание новой и сложившейся застройки при реконструкции городов*, Москва: Стройиздат, 1989.
284. *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы*

- докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР. Saaremaa, 1989.
285. Сейдла Ану, Алатало Риин, Борис Дубовик: *"Мои любимый старый город!" Старый Таллин глазами охраняющего памятники старины*, [Tallinn]: MTÜ Eesti ICOMOS и Ајакool OÜ, 2019.
286. Синис А., "Историческое обоснование и социальные проблемы регенерации Рижских предместий", in: *Региональная группа Прибалтийских республик и Белорусской ССР советского национального комитета ИКОМОС. Тезисы докладов конференции 05.-08. цен. 1989 г. Курессааре ЭССР*, Saaremaa, 1989.
287. Сирель Х., „Опыт реконструкции исторических городов в эстонской ССР“, in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по проблеме - Преемственное развитие городов в процессе их переустройства*, Москва, 1971, с.81–83.
288. *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978.
289. Сыгина Т. М., „К вопросу сохранения градостроительных комплексов“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 26–28.
290. Холцманис А. В., „Учет памятников архитектуры советского времени в г. Риги“, in: *Сохранение памятников градостроительства и архитектуры советского времени*, Москва, 1978, с. 51–54.
291. Цобель Р., „О проблемах использования исторического центра Таллина и его строения“, in: *Тезисы докладов совещания по охране памятников культуры Прибалтийских советских республик*, Вильнюс, 1969 г., с. 10–11.
292. Шешелгис Казис, „О методике архитектурно-художественного исследования города (на примере г. Вильнюса)“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra III*, Nr. 3 Vilnius: Valstybinė politinė šir mokslinės literatūros leidykla, 1966, с. 63–72.
293. Юркштас В., „Новое и старое в историческом ядре Каунаса“, in: *Материалы к пленуму научно-методического совета по охране памятников культуры по проблеме - Преемственное*

развитие городов в процессе их переустройства, Москва, 1971, с. 83–85.

Literatūra

1. *A Blessing in Disguise: War and Town Planning in Europe 1940-1945*, red. Jörn Düwel, Niels Gutschow, Berlin: DOM publishers, 2013.
2. Alatalu Riin, „Estonia and International Heritage Protection“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p. 156–158.
3. Alatalu Riin, „Milieu protection areas“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p. 20–22.
4. Alatalu Riin, „Old Towns‘ Heritage Protection Zones in the Estonian SSR. Preservation on old city centres by means of total protection. Summary“, in: *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2009 kd 18/3–4, p. 94–97.
5. Alatalu Riin, *Summary. Heritage Protection in Transitional Society 1986-2002: From Nation’s Conscience in the Estonian SSR into the Harasser of Private Owner in the Republic of Estonia*, in: *Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Doktoritöö*. Eesti kuniakadeemia, 2012, p. 183–258.
6. *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014.
7. Appleyard Donald, „Introduction“ in: *The Conservation of European Cities*, red. Appleyard Donald, The Massachusetts Institute of Technology, 1979, p. 2–49.
8. Assmann Aleida, „Miesto atmintis“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 19–34.
9. Bandarin Francesco, van Oers Ron, *The Historic Urban Landscape*, Willey-Blackwell, 2012.
10. Boym Svetlana, *The Future of Nostalgia*, New York: Basic Books, 2001.
11. Bravo Luisa, „Area conservation as socialist standard-bearer; a plan for the historical centre of Bologna in 1969“, in: *Mirror of*

- Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 44–53.
12. Bražėnaitė-Dijokienė Dalia, „Paveldosaugos sampratos kaita XX a. Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2000, t. XXIV, Nr. 2, p. 72–78.
 13. Booker Christopher, Lycett Green Candida, *Goodbye London. An Illustrated Guide to Threatened Buildings*, Fotana / Collins, 1973.
 14. Bullock Nicholas, „Charting the changing Approaches to Reconstruction in France. Urbanisme 1941-56“, in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p.181–198.
 15. Butkevičienė Jolita, *Lietuvos architektūros paveldotvarka: netektys ir atradimai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla; Vilnius: Versus aureus, 2014.
 16. Caune Vija, „Vecrīgas reģenerācijas projekts '83 (projekta tapšanas vēsture un šī projekta loma Vecrīgas attīstībā)“ [interaktyvus], 2013, [žiūrēta 2016-12-06], http://arhitekts.riga.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=535&Itemid=283.
 17. Choay Françoise, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris: Seuil, 2007 (1992).
 18. Choay Françoise, *La terre qui meurt*, Fayard, 2011.
 19. Čėpaitienė Rasa, „Istoriniai miestai paveldosaugos akiratyje“, in: *Miestų praeitis*, t.1, sud. Gediminas Vaitkevičius, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004, p. 43–78.
 20. Čėpaitienė Rasa, *Laikas ir akmenys: Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
 21. De Pieri Filippo, „Visualizing the Historic City: Planners and the Representation of Italy's Built Heritage“, in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p. 54–71.
 22. Dijokienė Dalia, „Urbanistikos paveldo tvarkybos ištakos ir šiandieninė situacija Lietuvoje“, in: *Urbanistika ir architektūra*, 2011, Nr. 35 (4), p. 238–248.
 23. Dijokienė Dalia, *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*, Vilnius: Technika, 2009.

24. Drėmaitė Marija, „Apdovanotieji: masinė gyvenamoji architektūra ir sovietiniai architektūriniai apdovanojimai“, in: *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje (Architektūra: objektai ir kontekstai Nr. 2)*, red. Liutauras Nekrošius, Vytautas Petrušonis, Edita Riaubienė, Vilnius: Technika, 2017, p. 45–64
25. Drėmaitė Marija, „Naujas senasis Vilnius: senamiesčio griovimas ir atstatymas 1944–1959 metais“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 183–200.
26. Drėmaitė Marija, Petrusis Vaidas, Tutlytė Jūratė, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.
27. Erten Erdem, Pendlbury John, Larkham Peter J., “On “Alternative visions” in: *Alternative visions of Post-War Reconstruction. Creating the Modern Townscape*, red. Pendlbury John, Erten Erdem, Larkham Peter J., Routledge, 2014, p. 3–13.
28. Fassbinder Helga, Kalle Egbert, *Comparative study of urban renewal policy, Netherlands National Committee for the European Urban Renaissance campaign*, 1982.
29. Fedorovič Jolanta, „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920–1939 metais: lenkiško paveldosaugos modelio raiška“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, Nr. 29, p. 84–97.
30. Fejérdy Tamás, „The (in)direct Impacts of the European Architektural Heritage Year in a Former „Socialist Country“ – Sketches for a Hungarian Case Study“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: hendrik Basler verlag, 2015, p. 380–389.
31. Glemža Jonas Rimantas, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: Paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
32. Glemža Jonas Rimantas, „Paminklosaugos raida Lietuvoje“, in: *Kultūros paminklai*, Vilnius: Savastis, 2000, Nr. 7, p. 5–25.
33. Glendinning Miles, “Introduction to conference”, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 2–7.

34. Glendinning Miles, „The European Architectural Heritage Year and UNESCO World Heritage: the Hare and the Tortoise?“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlin: hendrik Basler verlag, 2015, p. 93–103.
35. Godet Olivier, „The Loi Malraux and the urban conservation revolution in 1960s France“, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 36–41.
36. Gonçalves Adelino, “Which Urban Plan for an Urban Heritage? An Overview of Recent Portuguese Practice on Integrated Conservation”, in: *City & Time 3 (2): 6*, p.67-79 [interaktyvus], 2007, [žiūrėta 2019-03-19], <http://www.ct.ceci-br.org>.
37. Gorytė Jonė, *Urbanistinio paveldo apsauga Lietuvoje 1945 – 1990 m.: idėjos ir praktika: Bakalauro darbas*, vad. dr. S. Kulevičius, Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2011.
38. Hansar Lilian, *From Town to Heritage Conservation Area. Transformations of town structures in Estonian small towns from the 13th to 20th century. Doctoral thesis. Summary*.
39. Hansar Lilian, „Helmi Üprus and the Old Town of Tallinn“, in: *Baltic Journal of Art History*, 2012, t.3, p. 57–76.
40. Hansar Lilian, „Transformation of town structures in Estonian small towns“, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p.16–19.
41. Jākobsone Jana, „Kuldīga in modern Times. Town Planning Projects and Building Regulations“ in: *Kuldīga; architecture and urbanism*, Kuldīga: Kuldīgas novada pašvaldība, 2013, p. 79–108.
42. Jaloveckas Romanas, „Jonas Rimantas Glemža – Lietuvos kultūros paveldo puoselėtojas“, in: *Jonas Rimantas Glemža. Bibliografija 1964-2014 m.*, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2015, p. 5–15.
43. Janušauskaitė Viltė, „Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai tarptautinių paveldosaugos tendencijų kontekste“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis t. 77–78: Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, sud. Dalia Klajumienė, 2015, p. 115–132.

44. Janušauskaitė Viltė, „Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 31, Vilnius, 2013, p. 138–154.
45. Jokilehto Jukka, *A History of Architectural Conservation*, [interaktyvus], 2005, [žiūrėta 2014-10-10], http://www.iccrom.org/ifrcdn/pdf/ICCROM_05_HistoryofConservation00_en.pdf.
46. Jokilehto Jukka, „International Trends in Historic Preservation: From Ancient Monuments to Living Cultures“, in: *APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology* Vol. 29, No. 3/4, Thirtieth-Anniversary Issue (1998), p. 17–19.
47. Jokilehto Jukka, „On definitions of cultural heritage“, in: *ICOMOS ICKLAFI E-Journal*, 2009, Nr. 1, p. 4–26.
48. Jokilehto Jukka, „Organizations, charters and movements – an overview“, in: *Context: new buildings in historic settings*, red. Warren John, Worthington John, Taylor Sue, University of York, 1998, p. 40–50.
49. Kibic Karel, Vošahlik Aleš, *Památková ochrana a regenerace historických měst v České Republice 1945-2010*, Praha: Národní památkový ústav/Ústřední pracoviště, 2011.
50. Klepikovas Viktoras, *Istorinių miestų centrų regeneravimas Lietuvoje sovietmečiu: koncepcijos ir praktika*: Magistro darbas, vad. dr. J.Poškienė, konsultantas dr. S. Kulevičius, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
51. Klumbys Valdemaras, *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos modeliai sovietmečiu*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
52. Klumbys Valdemaras, „Neformalaus inteligentų tinklo veikla tarp sovietinio sistemiškumo ir alternatyvumo: „garažų istorija“ (1977–1978)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, Nr.35, p. 102–119.
53. Korčák Pavel, „Návrh koncepce ochrany městské památkové rezervace podle metodiky z roku 1963“, in: *Zprávy památkové péče*, 2008 Nr.5 (68), p. 349–354.
54. Kučiauskas Karolis, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.)*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016.

55. Kučiauskas Karolis, „Profesoriaus Mariano Morelowskio kelias į 1944-uosius: valdžios, kolegos, vertinimai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 77–78: *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, Vilnius, 2015, p. 219–240.
56. Kulevičius Salvijus, „Kultūros paveldo restauravimo principai sovietinėje Lietuvoje: idėjinės kryptys ir jų raiška“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 203–217.
57. Kulevičius Salvijus, *Lietuvos paveldosaugos idėjiniai modeliai ir jų raiška praktikoje sovietmečiu*: Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
58. Kulevičius Salvijus, „Per praeities palikimą į ateitį: visuomeninio paveldosaugos judėjimo virsmas sąjūdžio išvakarėse“, in: *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, red. Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 185–213.
59. Leburīss Ēriks (Le Bourhis Eric), „Arhitektu dalība pilsētas identitātes veidošanā: Vecrīga 1965.-1983. gadā“, in: *Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015, p. 226–241.
60. *Lietuvos urbanistikos paveldas: vertybių įteisinimas, apsauga, tvarkymas (1967-1993) : dokumentų rinkinys*, sudarė, pratarinę ir paaiškinimus parašė Algimantas Miškinis, Vilnius : Savastis, 2005.
61. Mačiulis Dangiras, „1939-ieji: lietuviai “atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės istorikų draugija: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 163–180.
62. Markevičienė Jūratė, „Kultūros paveldo apsauga“, in: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva II*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 5–11.
63. Markevičienė Jūratė, „Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų“, in: *Kultūrologija 10: Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, Vilnius: KFMI, 2003, p. 233–293.
64. Markevičienė Jūratė, „Vilniaus kultūros paveldo apsauga Lietuvos respublikos (1939-1940), Sovietų Sąjungos okupacijos ir aneksijos

- pradžios (1940–1941 ir 1944–1945) ir nacistinės Vokietijos okupacijos (1941–1944) laikotarpiu“, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas, 1939–1945*, 1999, p. 142–175.
65. Miciūtė Violeta, Glemža Jonas Rimantas, „Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektai ir reglamentai: jų raida, reikšmė ir vertinimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 77–78: *Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, Vilnius, 2015, p. 273–288.
 66. Mintauris Mārtiņš, *Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā*, Rīga: Neputns, 2016.
 67. Mintauris Mārtiņš, „European Architectural Heritage Year 1975: A Year that wasn't there in the USSR“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: hendrik Basler verlag, 2015, p. 367–375.
 68. Mintauris Mārtiņš, „Protection of Architectural Heritage in the Latvian SSR (1945–1991): Ideological, Cultural and Political Aspects“, in: *Latvijas vēstures institūta žurnāls*, 2017 Nr.3 (104), p. 151–180.
 69. Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, I dalis, Vilnius, 2014.
 70. Miškinis Algimantas, *Kas dar nebuvo parašyta... (seno žmogaus užrašai)*, II dalis, Vilnius, 2014.
 71. Miškinis Algimantas, *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*, Vilnius: Mintis, 1990.
 72. Motuzas Robertas, „Algirdas Mošinskis ir Jurgis Getneris tarpukario Lietuvos paveldosaugos kontekste“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2017, Nr. 40, p. 36–52.
 73. Navickienė Eglė, *Nauja architektūra istorinėje aplinkoje: kūrimo patirtis*, Vilnius: Technika, 2006.
 74. Nikžentaitis Alvydas, „Vietoj įvado: daugiasluoksnė atmintis. Miestas, valstybė, regionas“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013, p. 9–10.
 75. Nikžentaitis Alvydas, „Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo. Atminties ir atminimo kultūrų*

- transformacijos XX-XXI amžiuje*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011.
76. Orro Oliver, „The age of systematic dreaming. About the planning of conservation areas in Estonia in the 1960s-1980s. Summary“, in: *Aja lugu. Muinsuskaitse ja restaureerimise ajaloost. Esti kunstiakadeemia*, 2016, p.156–160.
 77. Pimpytė (Kurienė) Viktorija, *Vilniaus Vokiečių gatvės kaita paveldosaugos aspektu XX a. 5 deš. - XXI a. pr.* Magistro darbas. Vadovė dr. Marija Drėmaitė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.
 78. Purvinienė Marija, „Istoriniai miestai sovietų okupacijos metais“, in: *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, sud. Alfredas Jomantas, Vilnius: Savastis, 2003, p. 148–159.
 79. Puustak Ülo, “The development of heritage protection in Estonia”, in: *Estonian Cultural Heritage: Preservation and Conservation 2005-2012*, t. 1, 2013, p. 5–8.
 80. Riaubienė Edita, *Lietuvos architektūros paveldosauga (1918-2000): teisinės galimybės ir tvarkymo rezultatai*: Daktaro disertacija, Vilnius: VGTU, 2003.
 81. Rymaszewski Bohdan, Wstęp, in: *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja. Tom 1. Miasta historyczne*. Red. Kalinowski Wojciech, Warsaw: Arkady, 1986, p. 7–15.
 82. Rodwell Dennis G., *Conservation and Sustainability in Historic Cities*, Blackwell Publishing, 2007.
 83. Rodwell Dennis G., „The French Connection. The Significance of Edinburgh of Conservation Policies in the Marais, Paris“, in: *Civilising the City. Quality or Chaos in Historic Towns. The Proceedings of an International Conference held in Edinburgh, 29th March – 1st April 1990*, red. Harrisson Patrick, Edinburgh, 1990, p. 55–62.
 84. Rodwell Dennis G., „Urban Conservation in the 1960s and 1970s: A European Overview“, in: *Architectural Heritage XXI*, 2010, p. 1–18.
 85. Safronovas Vasilijus, „Atminties orientavimas ir mentalinis Klaipėdos integravimas Lietuvoje XX amžiuje“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 65–112.
 86. Siravo Francesco, „Conservation Planning: The Road Less Travelled“, in: *Conservation Perspectives*, [interaktyvus], 2011 Fall:

- Historic Cities*, [žiūrėta 2018-09-13], http://www.getty.edu/conservation/publications_resources/newsletters/26_2/feature.html.
87. Siravo Francesco, „Historic Cities and their Survival in the Globalized World“, in: *Proceedings. X World Congress of the Organization of the World Heritage Cities*, 2009, p. 14–34.
 88. Stamp Gevin, *Britain's Lost Cities*, London: Aurum Press, 2007.
 89. Stoica Ruxandra-Iulia, „Urban conservation and the international conservation charters: a theoretical overview, in: *Mirror of Modernity. The Post-war Revolution in Urban Conservation. Docomo E-Proceedings 2*, 2009, p. 9–10.
 90. Sully Dean, „Conservation Theory and Practice. Materials, Values, and People in Heritage Conservation“, in: *The International Handbooks of Museum Studies*, t. II: *Museum Practice*, red. Conal McCarthy, 2015, p. 293–314.
 91. Štulc Josef, „Heritage Conservation in Communist Czechoslovakia in the 1970s and the European Architektural Heritage Year“, in: *MONUMENTA III. Eine Zukunft für unsere Vergangenheit. Zum 40. Jubiläum des Europäischen Denkmalschutzjahres (1975–2015)*. Red. Falser Michael, Lipp Wilfried. Berlynas: Hendrik Basler verlag, 2015, p. 376–379.
 92. *The City Crown by Bruno Taut*. Translated and edited by Matthew Mindrup and Ulrike Altenmüller-Lewis, London and New York: Routledge, 2016.
 93. Vaitkuvienė Agnė, *Kultūros palikimo įpaveldinimo procesai sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje*: Daktaro disertacija, Vilnius: VU, 2010.
 94. Verkelis Antanas, *Kas sugriovė Vilnių*, Vilnius: Briedis, 2015.
 95. Veldpaus Loes, Pereira Roders Ana R., Colenbrander Bernard J. F., „Urban Heritage: Putting the Past into the Future“, in: *The Historic Environment*, Vol.4, No.1. April 2013, p. 3–18.
 96. Versaci Antonella, „The Evolution of Urban Heritage Concept in France, Between Conservation and Rehabilitation Programs“, in: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Nr. 225 (2016), p. 3–14.
 97. Крогиус Владимир Рерэвич, *Исторические города России как феномен ее культурного наследия*, Москва: Прогресс – Традиция, 2009.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M :1000, Vilnius: Mokslinė Restauracinė Gamybinė dirbtuvė, 1958, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 4385, l. 70
2. Ignas Kvašys, Vytautas Bugailiškis, Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas M 1:1000, Vilnius: Miestų statybos projektavimo institutas „Lietprojektas“, 1957, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 162, l. 9.
3. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Kauno senamiesčio kvartalas Nr. 41. Rekonstrukcijos paruoš. Medžiaga, 1962, in: LLMA, f. 81, ap. 1, b. 713, l. 42.
4. Siūlomų Lietuvos urbanistinių paminklų žemėlapis (sud. A. Miškinis ir A. Pilypaitis), in: Kultūros barai, 1968, Nr. 2, p. 42.
5. Antanas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, Respublikos senamiesčių kvartalų tyrimų ir pasiūlymų regeneracijai ruošimo metodinės rekomendacijos, Kvartalo genplano pavyzdys, Vilnius: PKI, 1979, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 733, l. 37
6. L[iudvikas] Aksamitauskas ir kiti, Kėdainių senamiesčio regeneracija. Maketo nuotrauka, Kaunas: PKI, 1975, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 541, l. 70.
7. Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas, XIX a. ir projektuojamas Klaipėdos senamiesčio siluetai, in: *Architektūros paminklai*, t. VII, p. 27.
8. Vytautas Žemkalnis, Vilniaus senamiesčio kvartalo Nr. 34 genplanas, Vilnius: PKI, 1972, in: KPCA, f. 5, ap. 2, b. 247, l. 7.
9. Konferencijos ženklukai, in: VRVA, f. 1019, ap. 11, b. 489, l. 11.
10. Konferencijos dalyviams pristatomas Vilniaus senamiesčio regeneracijos maketas. Fotografija, in: LLMA, f. 638, ap. 1, b. 84.
11. Vilniaus senamiesčio 54 kvartalo kiemas prieš ir po sanacijos . in: *Architektūros paminklai*, t. IX, p. 13.
12. Vilniaus senamiesčio teritorijos ploto pokyčiai 1958–1992 m. ir kvartalų numeracija. Schema autorės.
13. Augis Gučas ir kiti, Vilniaus senamiesčio užstatymo eskizas (vizija), in: *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projektas (1988–1992). Samprata (konceptija) ir sklypų planas*, p. 50. .
14. J. Savickienė, Nijolė Steponaitytė, Vytautas Petrušonis, Algimantas Miškinis, Tūrinio-erdvinio Šilutės miesto centro formavimo siūlymų schema, in: Kaunas: LSAMTI, 1985, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 414 arba asmeninis V. Janušauskaitės archyvas, l. 13.

PRIEDAI

Priedų sąrašas

1. Svarbiausių urbanistinio paveldo apsaugos įvykių sovietinėje Lietuvoje chronologija
2. „Respublikinių“ senamiesčių rekonstrukcijos ir regeneracijos projektų sąrašas
3. Respublikinių senamiesčių“ ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertės sampratos ir apsaugos priemonių 1969 ir 1972 m. teisės aktuose palyginimas
4. Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas su saugomais elementais, patvirtintas 1980 m.
5. Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų klasifikavimas (pagal LSAMTI metodiką)
6. Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių kvartalų numeracijos schemas

Priedas Nr. 1.

Svarbiausių urbanistinio paveldo apsaugos įvykių sovietinėje Lietuvoje chronologija

Metai	Įvykiai
1936	Vilniaus senamiestis paskelbtas paminklu (Lenkijos respublika)
1938	Didžiojo Vilniaus suskirstymas į zonas ir statybos rajonų išmatavimai ir Bendroji Vilniaus miesto užstatymo plano programa (Lenkijos respublika)
1940	Vilniaus senamiestis įtrauktas į saugotinų meno paminklų sąrašą (Lietuva)
1940	Priimtas Kultūros paminklams apsaugoti įstatymas su papildančiais teisės aktais
1946/1948	Vilnius SSRS 20 istorinių miestų sąrašė
1947	Kauno miesto paminklų ir apsaugos zonos projektas
1949	LTSR MT nutarimas „Dėl priemonių kultūros paminklų apsaugai pagerinti ir kultūros paminklų apsaugos nuostatai“
1950	Įsteigta MRGD
1953	Vokiečių gatvės perstatymo projektas
1953	A.Miškinis pradeda rinkti medžiagą apie Lietuvos miestelius
1954-1955	Vieša kritika Vilniaus senamiesčio griovimui
1956	Valstybinio statybos reikalų komiteto architektūros paminklų apsaugos inspekcija
1956	SAI įkūrimas
1956	Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto rengimo pradžia
1958	Vilniaus ir Kauno senamiesčių ribų ir specialaus statybos režimo patvirtinimas
1959	MRGD parengto Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto patvirtinimas
1959	I-oji Pabaltijo restauratorių konferencija Vilniuje
1960	Kvartalinės rekonstrukcijos pradžia (Vilniaus senamiesčio 61 kvartalo projektas)

1961	Patvirtintas pirmasis respublikinės reikšmės architektūros paminklų sąrašas, į kurį įtraukti 3 senamiesčiai
1961	Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas
1963	Klaipėdos, Kėdainių senamiesčių rekonstrukcijos projektai
1963	Klaipėdos senamiestis įtraukiamas į paminklų sąrašą
1963	Įsteigta Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba prie LTSR kultūros ministerijos
1966	Kultūros paminklų apsaugos inspekcijos (Vilnius, Kaunas)
1966	Nutarimas „Dėl istorinių senamiesčių rekonstrukcijos pagreitinimo“
1967	LSSR Kultūros paminklų apsaugos įstatymas
1967	Įsteigta MMKPAT
1967	Pirminis vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo variantas pateiktas MMKPAT
1968	Bevaliutinio pasikeitimo su socialistinėmis valstybėmis programos pradžia
1969	Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo patvirtinimas
1969	Trakų senamiestis pakeliamas į respublikinį reikšmės lygį
1969	LSSR MT nutarimas „Dėl Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių ir Trakų istorinių senamiesčių apsaugos, tvarkymo ir eksploatacijos gerinimo“
1969	Kultūros paminklų apsaugos inspekcija (Klaipėda)
1969	PKI (MRGD reorganizacija)
1970-1977	Respublikinės reikšmės senamiesčių regeneracijos projektai
1971	Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų padalijimas LSAMTI ir PKI
1972	Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija
1972	Pirmas kompleksiškai regeneruotas senamiesčio kvartalas
1973	Publikuotas LSSR kultūros paminklų sąrašas
1973	ICOMOS regioninis simpoziumas Vilniuje
1975	MRGD pertvarkyta į Respublikinį kultūros paminklų restauravimo trestą

1977	Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas (SSRS pavyzdžiu)
1978	Visi vietinės reikšmės urbanistikos paminklai priskirti LSAMTI
1979	LSAMTI baigta rengti visų vietinės reikšmės urbanistikos paminklų dokumentacija (sumažintos apimties projektai)
1979	LSAMTI pradėti rengti perspektyvinio formavimo urbanistiniai modeliai
1980	Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašo patikslinimas
1982	Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo nuostatos
1984	Sovietinės moderniosios urbanistikos (Lazdynų) ir dvejų XIX a. pab.–XX a. pr. kompleksų įrašymas į vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašus
1985	Sovietinės moderniosios urbanistikos (mažiau žymių objektų) įrašymas į vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašus
1985	Trakų senamiesčio regeneracijos projekto korektūra
1986	Nekilnojamųjų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo tvarkos instrukcija
1986	TSRS nejudamų istorijos ir kultūros paminklų apsaugos zonų organizavimo instrukcija
1987	Vašingtono chartija (vienas rengėjų – ICOMOS viceprezidentas J. R. Glemža)
1987	Vilniaus senamiesčio regeneravimo valdyba
1988	Pradedama rengti Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra
1988	Šilutė paskelbiama vietinės reikšmės urbanistikos paminklu
1989	Telšiai ir Ukmergė pakeliami į respublikinį reikšmės lygmenį
1989	Žvėrynas įrašomas į laikinąją urbanistikos paminklų apskaitą
1990	Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimas

1990	PRPI parengtas Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas (paminklinėmis zonomis siūloma skelbti istorinius priemiesčius ir XIX–XX a. miesto dalis)
1990	Paskelbtas Asmenų, prisidėjusių prie Vilniaus senamiesčio žalojimo nuo 1944 m. iki mūsų laikų, sąrašas („Talka“)
1992	Baigta rengti Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra
1994	Vilniaus senamiesčio įrašymas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašus
1994	LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas
1995	Patvirtinama dalis Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūros

Priedas Nr. 2.

„Respublikinių“ senamiesčių rekonstrukcijos ir regeneracijos projektų sąrašas

Parengimo metai	Pavadinimas	Autorinis kolektyvas (pagrindiniai autoriai)
Rekonstrukcijos projektai		
1958	Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas	Kazys Šešelgis, Justinas Šeibokas, Sigitas Lasavickas
1961	Kauno senamiesčio rekonstrukcijos projektas	Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Kazys Šešelgis
1963	Kėdainių centrinio rajono išplanavimo ir užstatymo rekonstrukcijos projektas	Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas
1963	Klaipėdos senamiesčio rekonstrukcijos projektas	Stefanija Čerškutė, Vytautas Jurkštas, Vytautas Parčiauskas
1969	Trakų senamiesčio rekonstrukcijos projektiniai pasiūlymai	Stanislovas Mikulionis
Regeneracijos projektai		
1974	Trakų senamiesčio regeneracijos projektas	Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis
1975 (1981)	Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas	Antanas Simonas Pilypaitis, Eugenija Pilypaitienė, Vytautas Jurkštas ir kt.
1975	Kėdainių senamiesčio regeneracijos projektas	Liudvikas Aksamitauskas
1975	Klaipėdos senamiesčio regeneracijos projektas	Živilė Antanina Mačionienė, Stasys Prikockis, Nijolė Zubovienė, Vytautas Zubovas
1977	Kauno senamiesčio regeneracijos projektas	Alfредas Antanas Jakučiūnas, Vytautas Jurkštas ir kt.

Regeneracijos projektų korektūros		
1985	Trakų senamiesčio regeneracijos projekto korektūra	Danutė Eidukonytė, Giedrė Filipavičienė, Romualdas Jurgilas, Antanas Simonas Pilypaitis
1992 (1995)	Vilniaus senamiesčio regeneracijos projekto korektūra	Augis Gučas, Irena Kliobavičiūtė, Milda Bugailiškytė, Jūratė (Mazurkevičiūtė) Jurevičienė, Mindaugas Mačiulis, Diana Sabaliauskienė

Priedas Nr. 3.

„Respublikinių senamiesčių“ ir vietinės reikšmės urbanistikos paminklų vertės sampratos ir apsaugos priemonių 1969 ir 1972 m. teisės aktuose palyginimas

Aspektas	Senamiesčiai	Vietinės reikšmės urbanistikos paminklai
Teisės aktas	Lietuvos TSR istorinio senamiesčio (valstybės saugomo) nuostatai, patvirtinti Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1969 m. rugpjūčio 22 d. nutarimu Nr. 353.	Kultūros paminklų apsaugos įstatymo taikymo instrukcija, patvirtinta 1972 m. lapkričio 23 d. Lietuvos TSR Kultūros ministro įsakymu Nr. 387.
Saugotina	1 str. urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai, užstatymo charakteris, esantys jame vertingi statiniai su jų aplinka, gatvėmis, topografiniais ypatumais ir kitos architektūrinės, istorinės bei kultūros vertybės. 4. a) vertinama ir saugoma istoriškai susiklosčiusios architektūrinės tradicijos ir senamiesčio koloritas (statybinės ir dangos medžiagos, gatvių grindinys, fasadų apdaila, bendri masteliai bei užstatymo gabaritai, gatvių tinklas, vaizdai bei siluetai.	117 str. „urbanistinių paminklų istorinė (paminklų) užstatymo planinė struktūra, gatvių sudėtis, aikščių išplanavimas, visų ar atskirų teritorijos dalių užstatymo erdvinis architektūros charakterio sprendimas, siluetas, užstatymo raudonosios linijos ir pan.

<p>Ribojimai</p>	<p>5 str. „draudžiama griauti pastatus, juos rekonstruoti, didinti jų aukštingumą, statyti priestatus, remontuoti arba atlikti kitus senamiesčio ūkinius bei statybinius pertvarkymus be miesto vykdomojo komiteto kultūros paminklų apsaugos inspekcijos leidimo, o miestuose, kuriuose šios inspekcijos nėra,– be Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos leidimo</p>	<p>38 str. „reikalui esant nustatomos kultūros paminklų apsauginės zonos. <...></p> <p>Kultūros paminkluose, jų apsauginėse zonose statybinė, ūkinė ar bet kokia kita veikla <...>, taip pat esamų šioje zonoje nepaminklinių statinių remontas, rekonstrukcijos ir įvairių želdinių tvarkymas, sodinimas ir kt. be Kultūros ministerijos leidimo draudžiama.“</p>
-------------------------	--	--

<p>Projektų derinimas</p>	<p>Priklausomai nuo darbų rūšies:</p> <p>6 a) pastatų, aplinkos, gatvių, aikščių einamojo remonto ir tvarkymo darbai: kultūros paminklų apsaugos inspekcijos (kur jų nėra, su Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba)</p> <p>6 b) pastatų kapitalinis remontas, rekonstravimas ir nauja statyba, įskaitant inžinerinių komunikacijų įrengimą, jų aplinkos, gatvių, aikščių kapitalinį tvarkymą: projektinė užduotis (miestų/rajonų architektai ir MRGD/inspekcijos, Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos parengtos ir suderintos „specialios sąlygos, paruoštos remiantis senamiesčiui būdingais istoriniais architektūriniais principais“.</p>	<p>Priklausomai nuo darbų rūšies:</p> <p>38 str. visi aukščiau nurodyti darbai „derinami su Kultūros ministerija, peržiūrėjus vietiniams kultūros paminklų apsaugos organams“.</p> <p>78 str. darbai, „kurie nekelia mokslinių problemų bei nėra mokslinio-konservacinio pobūdžio“ derinami su vietiniu kultūros paminklų apsaugos organu“.</p>
----------------------------------	--	---

Priedas Nr. 4.

Patikslintas vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas

Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Lietuvos TSR valstybinis statybos reikalų komitetas, Įsakymas Nr. 41/319, Vilnius, 1980 m. vasario 4 d. Priedėlis Nr. 1. „Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas“, sud. A. Miškinis

Eil. Nr.	Paminklo pavadinimas	Įsikūrimo arba pirmojo paminėjimo laikas	Nūdienio plano susidarymo laikas	Pagrindinių nūdienės tūrinės erdvinės kompoz. bruožų susidarymo laikas	Saugomi plano, užstatymo ir tūrinės erdvinės kompozicijos elementai
1.	Alsėdžiai	1253 m.	XVI-XVIII a.	XVIII a. pabaiga – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, gatvių ir aikštės tūrinė erdvinė kompozicija, miestelio panorama
2.	Anykščiai	II tūkst. pradžia	1780 m.	XVI a. antroji pusė – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, miesto panorama
3.	Batakliai	XIII a.	XVI a. antroji pusė	XX a. antroji pusė	Gatvių tinklas, aikštės planas, gamtinė aplinka
4.	Biržai	XV a. antroji pusė	XVII a. – XX a. vidurys	XX a. vidurys	Miesto planas XVII a. įtvirtinimų ribose, kapitalinio užstatymo fragmentai, gamtinė aplinka
5.	Butrimonys	XVII a. pirmoji pusė	XVII a.	XVII a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
6.	Čekiškė	XVII a.	XVII a.	XVII a.	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija
7.	Darbėnai	XVI a. antroji pusė	XVII a. antroji pusė	XVIII a. pirmoji pusė	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai

8.	Daugai	XIV a.	XVI a. antroji pusė – XVII a. pabaiga	XIX a. antroji pusė	Gatvių tinklas, istorinės aikštės planas, užstatymo fragmentai
9.	Dieveniškės	XIV a.	XVII a.	XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio ir medinio užstatymo fragmentai
10.	Eišiškės	XIII-XIV a.	XVII – XVIII a.	XVIII a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, gatvių tūrinė erdvinė kompozicija, užstatymo fragmentai
11.	Eržvilkas	XV a.	XVI-XVII a.	XVIII a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas
12.	Griškabūdis	1697-1706 m.	XIX a.	XIX a.	Gatvių tinklas, aikštės planas
13.	Ignalina	XIX a. antroji pusė	XX a. pirmoji pusė	XX a. pirmoji pusė	Gatvių tinklas, aikštės planas
14.	Ylakiai	XVI a. antroji pusė	XVII a. pradžia	XCIX a. antroji pusė-XX a. pirmoji pusė	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, miestelio panorama
15.	Joniškis,	1289 m.	XVII a. pradžia	XVII a. pradžia – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
16.	Jurbarkas	II tūkstantmečio pradžia	XV a. pradžia – XVI a. pirmoji pusė	XIX a. vidurys – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, užstatymo fragmentai
17.	Kaltanėnai	XVI a.	XIX a. pabaiga – XX a. pradžia	XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, miestelio panorama, kapitalinio užstatymo fragmentai, gamtinė aplinka

18.	Kalvarija	XVII a. pradžia	XVIII a.	XVIII a. antroji pusė – XIX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
19.	Kamajai	XVI a. pirmoji pusė	XVII a. vidurys – XVIII a. pabaiga	XVIII a. pabaiga – XIX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
20.	Kražiai	1253 m.	XVI a. antroji pusė – XX a. vidurys	XVII a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikščių planas, miestelio panorama
21.	Krekenava	1409 m.	XVI a. antroji pusė – XVIII a.	XVI a. antroji pusė – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, miestelio panorama
22.	Kretinga	XIII a. vidurys	XV a. – XIX a. vidurys	XVII a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
23.	Kruonis	XV a.	XVI a. antroji pusė – XX a. pradžia	XVII a. pradžia – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija
24.	Kudirkos Naumiestis	XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia	XVII a. pabaiga – XVII a. pradžia	XVII a. pirmoji pusė – XVIII a. antroji pusė	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, miesto panorama
25.	Kvėdarna	1329 m.	XVI a. antroji pusė – XIX a. pradžia	XVII a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
26.	Laukuva	XIII a.	XVII a. pradžia – XIX a. vidurys	XIX a. vidurys – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, užstatymo fragmentai, miestelio panorama

27.	Linkuva	XVI a. pradžia	XVII a. – XIX a. vidurys	XVII a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, miesto panorama, gamtinė aplinka
28.	Merkinė	XIII – XIV a.	XIV a. pabaiga – XVII a. pabaiga	XVII a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
29.	Nida	1385 m.	XVII – XIX a.	XVIII a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio etnografinio užstatymo fragmentai, miesto panorama, gamtinė aplinka
30.	Onuškis	XV a. pabaiga – XVI a. pradžia	XVI a. antroji pusė – XIX a. pradžia	XIX a.	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, miestelio panorama
31.	Pasvalys	XV a.	XVI – XIX a.	XIX a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
32.	Ramygala	XIII a.	XVI – XIX a.	XIX a. vidurys – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, miesto panorama
33.	Rokiškis	XV a.	XV a. antroji pusė – XIX a. pradžia	XVIII a. – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
34.	Rozalimas	XVI a.	XVIII a. pabaiga	XVIII a. pabaiga – XIX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija

35.	Salantai	XVI a.	XVI a. antroji pusė – XIX a.	XIX a. pradžia – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
36.	Seda	XIII a.	XVI a. – XVIII a. pabaiga	XVIII a. vidurys – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai
37.	Semeliškės	1377 m.	XVI a. – XVIII a. pabaiga	XVIII a. pabaiga – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai
38.	Simnas	XV a. pabaiga	XVI a. pradžia – XIX a. vidurys	XVI a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai
39.	Skaudivilė	XVIII a. vidurys	XIX a.	XVIII a. pabaiga – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija
40.	Skuodas	XIII a.	XVI a. – XVII a. vidurys	XVII a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, „žydų miesto“ aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
41.	Šeduva	XV a.	XVI a. vidurys – XVIII a. pabaiga	XVI a. vidurys – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
42.	Šešuoliai	XIV a.	XVI – XVIII a.	XVIII a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas
43.	Švėkšna	XV a.	XVI a. pradžia – XIX a. vidurys	XVI a. pradžia – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, miestelio panorama
44.	Telšiai*	XV a.	XV a. – XIX a. vidurys	XVII a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai, centrinės dalies tūrinė erdvinė kompozicija, miesto panorama

45.	Tryškiai	XVI a.pradžia	XVI – XIX a.	XVII a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas
46.	Ukmergė*	II tūkstantmečio pradžia	XIV – XVII a.	XVIII a. – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai
47.	Vaiguva	XIII – XIV a.	XVI a.	XVIII a. antroji pusė – XX a.	Gatvių tinklas, aikštės planas
48.	Valkininkai	XIV a.	XVI a.	XVI – XIX a.	Gatvių tinklas, aikštės planas, gatvių ir aikštės tūrinė erdvinė kompozicija
49.	Varduva	1253 m.	XVII a. antroji pusė – XIX a. pabaiga	XVII a. vidurys – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas, erdvinės kompozicijos visuma, gamtinė aplinka
50.	Vaškai	XVI a. antroji pusė	XVIII a. antroji pusė	XIX a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
51.	Veisiejai	XVI a.	XVI – XVIII a.	XVIII a. antroji pusė – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai, miestelio panorama, gamtinė aplinka
52.	Veliuona	1245 m.	XV – XVII a.	XV – XVII a.	Gatvių tinklas, aikštės planas, miestelio panorama, gamtinė aplinka
53.	Vilkija	XIII a.	XVI a. – XX a. pradžia	XVI a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, gatvių tūrinė erdvinė kompozicija, užstatymo fragmentai, miestelio panorama, gamtinė aplinka
54.	Vilkyškiai	XVI a.	XVI – XVII a.	XVII a. – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, centrinės dalies tūrinė erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai

55.	Virbalis	XVI a.	XVI a.	XVI a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
56.	Zarasai	XV a.	XIX a. pirmoji pusė	XIX a. – XX a. vidurys	Gatvių tinklas 1872 m. projektinio plano ribose, aikštės planas
57.	Žagarė	XIII a.	XVI – XIX a.	XVII – XIX a.	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, užstatymo fragmentai, miesto panorama, gamtinė aplinka
58.	Žeimelis	XIII a.	XVI a. antroji pusė – XVII a.	XVIII a. vidurys – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė erdvinė kompozicija, užstatymo fragmentai, miestelio panorama
59.	Žemalė	XVI a.	XVI a. pabaiga – XVIII a. pirmoji pusė	XVIII a. vidurys – XIX a. pabaiga	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai
60.	Židikai	XVI a.	XVII a. pabaiga – XIX a. pradžia	XIX a. pradžia – XX a. vidurys	Gatvių tinklas, aikštės planas
61.	Žiežmariai	XIV a.	XVI – XIX a.	XVIII a. – XX a. pradžia	Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai

*LSSR MT 1989 m. kovo 10 d. nutarimu Nr. 53 patvirtinti respublikinės reikšmės urbanistikos paminklais.

Priedas Nr. 5.

Vietinės reikšmės urbanistikos paminklų klasifikavimas

Žr. Algimantas Miškinis, Marija Purvinienė, *Mokslinio tyrimo darbo „Lietuvos TSR urbanistikos paminklų (miestelių ir mažų miestų) apsaugos metodikos ir principų parengimas – I tomas (pagrindinis tekstas ir iliustracijos)“ ataskaita (Отчёт. Разработка методики и принципов охраны памятников урбанистики Литовской ССР (местечек и малых городов). I том (основной текст, иллюстрации))*, Kaunas: SAMTI, 1978, in: KRVA, f. R-1709, ap. 2, b. 313.

Pagrindinė sąvoka: *исцэг* (исторически сложившихся ценных элементов городов) - istoriškai susiklostę vertingi miesto elementai.

1. Pagal vertę (I-IV) ir užstatymo pobūdį:

- 1) Miestiško charakterio, su vyraujančiais kapitaliniais pastatais (I. Rokiškis, Telšiai, Ukmergė, II – Joniškis, Biržai, Kretinga, IV- Zarasai).
- 2) Liaudies architektūros charakterio, vyraujančio medinio užstatymo (I – Varduva, II – pavyzdžiui, Dieveniškės, Valkininkai, Veliuona, III – pavyzdžiui, Kamajai, Kaltanėnai, Kražiai, IV – pavyzdžiui, Griškabūdis, Kvedarna, Žiemelis).
- 3) Mišraus charakterio (I-Nida, Žeimelis, II – pavyzdžiui, Ylakiai, Linkuva, Pasvalys, Švėkšna, III – pavyzdžiui, Anykščiai, Eišiškės, Merkinė, Žiezmariai, IV – pavyzdžiui, Ignalina, Jurbarkas).

2. Istoriniu-meniniu *исцэг* (kiekybė ir kokybė) aspektu, pagal numatomus saugoti elementus ir bruožus:

1) plano elementus ir užstatymo fragmentus:

1.1. Gatvių tinklas (Jurbarkas).

1.2. Gatvių tinklas, aikštės planas (pavyzdžiui, Eišiškės, Griškabūdis, Zarasai).

1.3. Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo fragmentai (pavyzdžiui, Dieveniškės, Kamajai, Merkinė, Šeduva).

2) plano elementus, užstatymo fragmentus, panoramas ir/arba ryšį su supančia gamtine aplinka:

2.1. Gatvių tinklas, aikštės planas, ryšys su supančia gamta (Batakliai).

2.2. Gatvių tinklas, aikštės planas, panorama (Kražiai).

2.3. Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, panorama (Anykščiai, Ramygala).

2.4. Miesto planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, ryšys su supančia gamta (Biržai).

2.5. Gatvių tinklas, aikštės planas, kapitalinio užstatymo fragmentai, panorama, ryšys su supančia gamta (Kaltanėnai).

3) plano elementus, užstatymo fragmentus, tūrinė erdvinė kompozicija ir kiti aspektai.

3.1. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija (Čekiškė, Rozalimas, Skaudvilė).

3.2. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris (Kruonis).

3.3. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris ir fragmentai (pavyzdžiui, Joniškis, Pasvalys, Rokiškis, Ukmergė).

3.4. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris, panorama (Švėkšna).

3.5. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris (Laukuva, Žeimelis).

3.6. Gatvių tinklas, centrinės dalies tūrinė-erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai (Vilkaviškis).

3.7. Gatvių tinklas, aikštės planas, centrinės dalies tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris ir fragmentai, panorama (Telšiai).

3.8. Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo charakteris, panorama, ryšys su supančia gamta (Veliuona).

3.9. Gatvių tinklas, aikštės planas, užstatymo charakteris ir fragmentai, panorama, ryšys su supančia gamta (Veisiejai, Vilkija).

3.10. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, kapitalinio užstatymo fragmentai, panorama (Ylakiai, Krekenava).

3.11. Gatvių tinklas, gatvių ir aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris, panorama (Alsėdžiai).

3.12. Gatvių tinklas, aikštės planas ir tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris ir fragmentai, panorama, ryšys su supančia gamta (Žagarė).

3.13. Gatvių tinklas, aikštės planas, gatvių ir aikštės tūrinė-erdvinė kompozicija, užstatymo charakteris, ryšys su greta esančiais kaimais (Valkininkai).

3.14. Gatvių tinklas, aikštės planas, tūrinės-erdvinės kompozicijos visuma, ryšys su supančia gamta (Varduva).

3.15. Gatvių tinklas, gatvių tūrinė-erdvinė kompozicija, kapitalinio ir etnografinio užstatymo fragmentai, panorama, ryšys su supančia gamta (Nida).

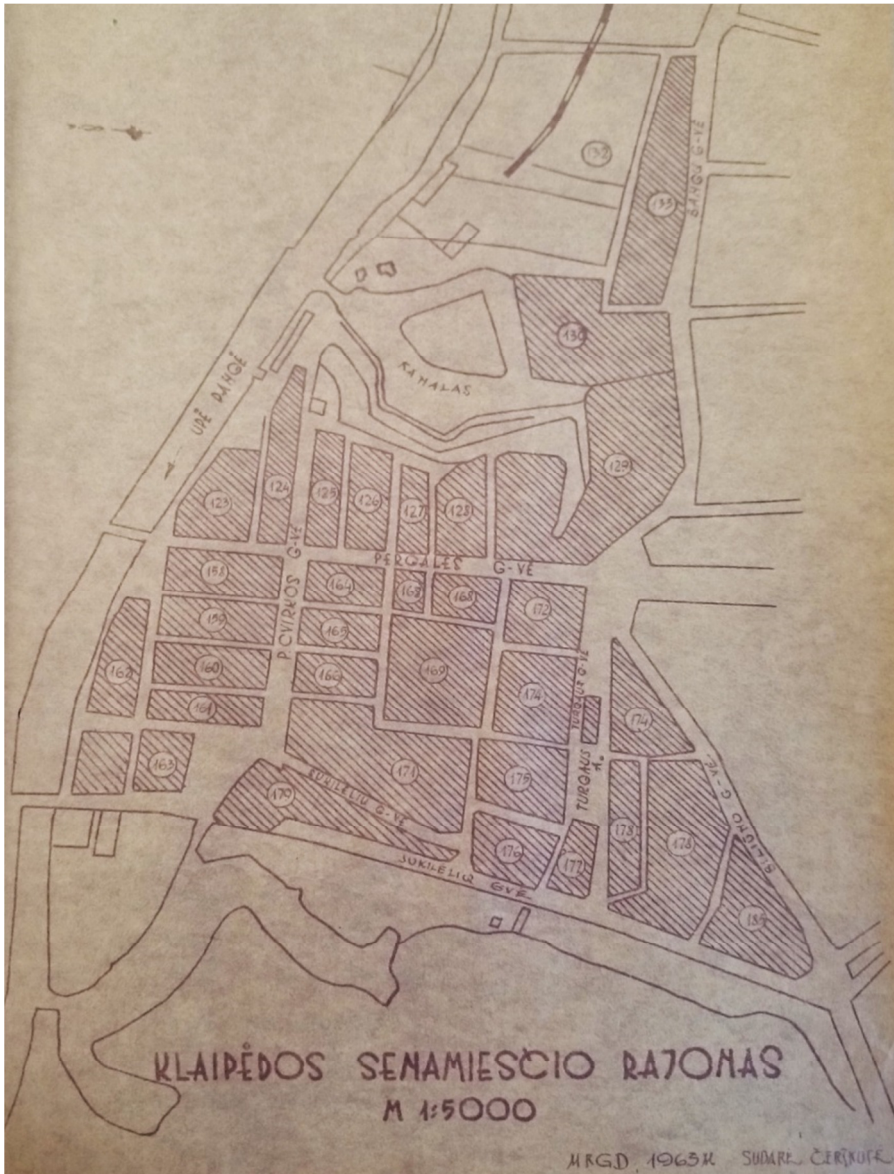
Priedas Nr. 6

**Kauno, Klaipėdos ir Kėdainių senamiesčių kvartalų schemas
rekonstrukcijos projektuose**

Pastaba. Vilniaus kvartalų numeraciją žr. iliustracijoje Nr. 12.

Kauno senamiesčio kvartalų numeracija, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b.3060, l. 220.

Klaipėdos senamiesčio kvartalų numeracija, in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b.8675, l. 2.

Kėdainių centrinio mikrorajono planas (kvartalų numeracija), in: VRVA, f. 1019, ap. 12, b.7422, l. 34.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Viltė Janušauskaitė, „Socialistinio miesto standartų ir paveldosaugos dilema: pirmojo Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projekto variantai“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, vol. 31, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, 2013, p. 138–154.

Viltė Janušauskaitė, „Lazdynai - sukonstruota vietos dvasia?“, in: *Vietos dvasios beiėškant*, red. R.Čepaitienė, Vilnius, 2014, p. 398–430.

Viltė Janušauskaitė, „Lietuvos senamiesčių apsaugos projektai tarptautinių paveldosaugos tendencijų kontekste“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis Nr.77–78: Dailės ir architektūros paveldas: tyrimai, išsaugojimo problemos ir lūkesčiai*, sud. Dalia Klajumienė, p. 115–132, 2015.

Viltė Janušauskaitė, „Masinės statybos perlai – paveldas ar palikimas?“, in: *Masinės statybos gyvenamųjų rajonų architektūra Lietuvoje (Architektūra: objektai ir kontekstai Nr. 2)*, sud. Liutauras Nekroėius, Vytautas Petruėonis, Edita Riaubienė, Vilnius: Technika, 2017, p. 8–26.

Viltė Janušauskaitė, „Lithuania – the Standard Setter for the Urban Heritage Protection in the Former USSR?“, in: *HISTORICAL PERSPECTIVE OF HERITAGE LEGISLATION. BALANCE BETWEEN LAWS AND VALUES*, ICOMOS Estonia NC; ICLAFI; Estonian Academy of Arts, 2017, p. 29–32.

Viltė Janušauskaitė, „Saving Socialist Modernism: a Gap between the Formal Status and the Real Protection of the Post-war Modernist Heritage in Lithuania“, in: *Denkmalschutz im Baltikum - Probleme, Potentiale, politische Bedeutung* (priimta spausdinti).

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.